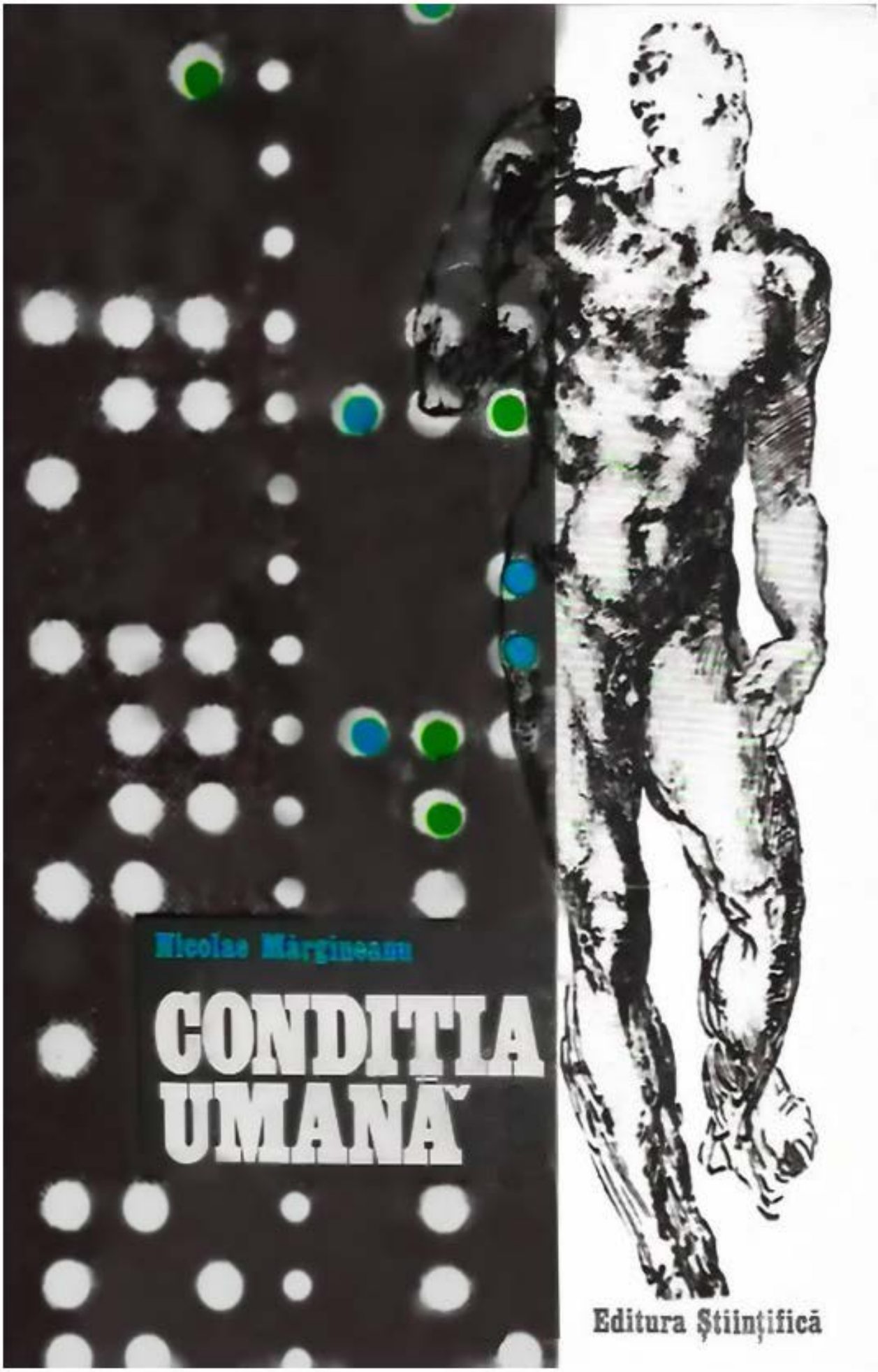

Nicolae Mărgineanu

CONDITIA UMANĂ

Editura Ştiinţifică

Nicolae Mărgineanu

CONDIȚIA UMANĂ

Aspectulei bio-psiho-social și cultural

Editura științifică
BUCUREȘTI 1973

Cuvînt înainte

Veacul în care trăim se desfășoară sub semnul științei.

În adevăr, aplicațiile științei în domeniul producției economice, în cel al organizării social-politice și culturale, precum și în acela al sănătății publice sînt de-a dreptul impresionante.

Dezvoltarea impetuoasă a științei este azi atît de mare, încît unii vorbesc nu numai de o „explozie" a științei, ci și de o „revoluție" științifică, ce se conjugă cu cea socială, cu care se întregește reciproc.

Aplicarea științei în domeniul producției economice este menită să ne aducă bunăstarea materială, pe care se bazează confortul.

Aplicarea științei în domeniul medicinii este destinată să prelungească viața prin protejarea și conservarea sănătății.

Aplicarea științei în domeniul social-politic și cultural este chemată să aducă bunăstarea spirituală, care să completeze pe cea materială, de amîndouă urmînd să se bucure întreaga societate.

Mai veche și mai eficientă este, desigur, aplicarea fizicii și chimiei în domeniul tehnic, bazată pe automatizare și mecanizare.

Din ce în ce mai eficientă este aplicarea științelor biologice în domeniul medicinii. Proba o constituie creșterea longevității din ultimul sfert de veac, descreșterea mortalității infantile și jugularea celor mai multe boli, care pînă nu de mult secerau viețile omenești.

Mai nouă și mai puțin dezvoltată este aplicarea științelor sociale în domeniul organizării economice, social-politice și culturale atît de complexe, fapt care explică însăși rămînerea lor în urmă.

De aici și discrepanța dintre condiția noastră tehnologică și cea social-culturală, pe care unii, cum au fost Spengler și, în parte, Toynbee, au căutat să o ipostazieze în absolut, susținînd opoziția dintre cultură și civilizație, opoziție ce este greșită, deoarece aplicarea științelor sociale se clădește pe cea a științelor biologice și fizice, iar nu alături de ele și cu atît mai puțin împotriva lor.

Precum tot de aici și efortul care se depune azi în domeniul științelor sociale, efort menit să anuleze dezacordul dintre condiția materială de viață, pe de o parte, și dezvoltarea sufletească și culturală, pe de altă parte.

În acest efort se înscrie și țara noastră, care acordă științelor sociale o atenție deosebită.

Dar greutatea în dezvoltarea științelor sociale nu este generată numai de complexitatea fenomenelor, pe care ele le studiază, ci și de interconexiunea lor. În adevăr, în domeniul științelor sociale, orizontul cît mai larg și mai bine adîncit trage mai greu în cumpănă decît specializarea, care s-a dovedit atît de eficientă în domeniul științelor exacte, în care cercetătorul din mecanica cuantică, de pildă, știe prea puțin despre problemele din mecanica clasică etc. În științele sociale acest lucru nu este posibil, deoarece aceste științe nu urmăresc numai exactitatea matematică, ci și validitatea logică, în care, așa cum cuvîntul arată, apare și lumea valorilor. Dar

aceste valori nu sînt numai o creație a individului, ci și a societății, precum și a etapei de cultură dată. De aceea, psihologul care vrea să le cunoască trebuie să știe și sociologie și antropologie culturală, precum el trebuie să fie inițiat și în teoria valorilor și în filosofia culturii. De aici și tendința de a uni într-un singur institut de cercetare a condiției umane atît psihologia, cît și sociologia, precum și antropologia culturală, cel puțin, dacă nu și teoria valorilor.

Dar pentru a determina natura și condiția umană nu numai ca *existență*, ci și ca *valoare*, cunoașterea ei trebuie operată și interpretată nu numai cu instrumentul matematic, ci și cu organonul logic. Aceasta înseamnă că *teoria* bio-psiho-socială și culturală a naturii și condiției umane trebuie să-și aibă *metateoria* ei, care însă nu e numai matematică, ci e și *logică*, anume logică dialectică, nu logică matematică.

La efortul spre completitudinea de determinare a *teoriei* adăugăm astfel și pe acela al completitudinii de determinare a *metateoriei* cu scopul de a satisface atît *coerența* lor matematică, cît și pe cea logică propriu-zisă.

Finalitatea ultimă a *completitudinii de determinare* și a *coerenței ei logice și matematice* este, desigur, *obiectivitatea cît mai deplină a reflectării*, pe care *adevărul* se clădește.

Lucrarea de față se înscrie în acest efort înspre completitudinea de determinare logică și matematică a condiției umane, văzută dinspre individ. Ea este astfel o lucrare de psihologie social-culturală a persoanei umane, care valorifică atîta sociologie și antropologie culturală cîtă este necesară pentru a înțelege și preciza acțiunea societății și culturii asupra personalității umane. Ea nu se ocupă însă și de influența individului asupra societății și culturii, care cade în seama sociologiei și antropologiei psihologice.

Cum fenomenele psihologice nu pot fi desprinse nici de cele biologice, lucrarea procedează în același sens și cu biologia, din care introduce cunoștințele necesare pentru lămurirea acțiunii trupului asupra psihicului. Influența psihicului asupra trupului cade în seama medicinii psihosomatice.

Îndeplinesc o plăcută datorie exprimînd sentimentele mele de recunoștință profesorilor D. Ghișe și Gh. Zapan pentru observațiile lor critice în calitate de referenți ai lucrării.

De asemenea mulțumesc profesorilor V. Preda și I. Roșu pentru sugestiile lor asupra capitolelor privitoare la infrastructura biologică a persoanei și la psihopatologia ei.

Sentimente asemănătoare exprim tinerilor mei prieteni, V. Lăscuș și I. Marcea, care au citit întreaga lucrare.

Ideile conducătoare din lucrare au fost discutate cu profesorii G. W. Allport, de la Universitatea Harvard, H. Cantril, de la Universitatea Princeton, P. Hofstätter, de la Universitatea din Hamburg și H. Thomae, de la Universitatea din Bonn. Nespus de valoroase mi-au fost sugestiile lor.

PARTEA ÎNTÎI
Teorie și metodă în studiul condiției umane

CAPITOLUL I
Condiţia umană

„Muntele şi omul — spune Shakespeare — se aseamănă, dar cu deosebirea că de unde prin munte pămîntul tinde spre cer, prin om cerul a coborît pe pămînt".

Omul reprezintă, în adevăr, suprema creaţie a lumii. De aceea lămurirea naturii şi condiţiei sale de existenţă în lume a constituit problema cea mai de seamă din toate timpurile şi din toate locurile. Ea a frămîntat atît literatura şi arta, cît şi ştiinţa şi filosofia, pe care acţiunea umană se bazează.

Dar omul nu este o fiinţă solitară, care trăieşte izolat de semeni şi de lume, ci o fiinţă socială, *zoon politikon*, cum a spus Aristotel. De aceea trăsăturile şi funcţiunile sale nu pot fi considerate numai atribute ale sale, dependente numai de el, deoarece ele sînt moduri de conjugare cu lumea, cu societatea mai ales, în care un cuvînt de spus are şi mediul.

Adaptarea la lume şi societate, cu scop de conservare şi dezvoltare în condiţiuni de eficienţă optimă, este apoi operată de sistemul nervos central. Prin urmare, un cuvînt de spus asupra emotivităţii şi firii, în parte chiar şi asupra caracterului şi inteligenţei, are şi corpul. Temperamentul exprimă tocmai această influenţă.

In acest mod, *structura psihologică* a persoanei umane nu poate fi înţeleasă fără *infrastructura biologică*, pe care ea se clădeşte, şi fără *suprastructura socială*, în care ea se integrează.

Condiţia umană defineşte această *interconexiune* dintre structura psihologică cu infrastructura biologică şi suprastructura socială. Completitudinea de determinare a fiinţei umane în lume o satisface numai ea, deoarece trăsăturile şi funcţiunile psihice se întregesc reciproc cu cele biologice şi sociale, de care nu pot fi despărţite.

Condiţia umană, de ordin bio-psiho-social, nu este însă statică, ci în neostoită evoluţie, în care un cuvînt de spus are şi trecutul, anume cauzalitatea lui, precum şi viitorul, adică planificarea sa, prospectivitatea sa. De aceea condiţia umană, luată în plenitudinea ei bio-psiho-socială, trebuie explicată prin *pre-structura* cauzală şi interpretată prin *post-structura* prospectivă, viitoare.

Condiţia umană, de asemenea, priveşte nu numai aspectul ei conştient, ci şi aspectul său inconştient.

In condiţia umană sănătoasă, conştientul este sinteza şi stăpînul inconştientului. In condiţia umană bolnavă, conştientul şi inconştientul intră în conflict, raportul lor normal de determinare răsturnîndu-se.

Omul apoi nu e numai *conştiinţă*, ci şi *conduită*. De aceea conştiinţa nu e numai reflectarea reuşită sau nereuşită a inconştientului, ci şi reflectarea condiţiei social-culturale, cu care ea interacţionează prin conduită. In condiţiuni psihologice şi social-economice normale, conduita este o expresie a conştiinţei. Cînd însul sau semenii sînt nesinceri şi neoneşti, atunci vorba şi conduita devin *mecanisme de apărare* ale conştiinţei individuale. Intre gînd, vorbă şi faptă apare un divorţ.

Dar lumea *variază*, precum *diferită* e şi societatea şi *deosebite* sînt şi epocile de cultură. De aceea condiţia umană trebuie cercetată şi în această lumină. Ea trebuie văzută şi sub unghiul *deosebirilor*, nu numai sub

acela al *asemănărilor*. Precum ea trebuie apercepută şi în perspectiva *întregirilor reciproce*, ce nasc din lupta contrariilor.

Viziunea metafizică a sesizat numai *identitatea* substanţei psihice, cu caracter static, şi a făcut abstracţie de *variaţia* în spaţiu şi de *dezvoltarea* ei în timp. Interpretarea dialectică, pe care ştiinţa de azi o ilustrează, operează cu *întregirea reciprocă* dintre *identitate* şi *variaţie*, pe de o parte, şi dintre *continuitate* şi *discontinuitate*, pe de altă parte, aşa cum ele au loc în concretitudinea geografiei umane şi a istoriei.

În sfîrşit, condiţia umană poate avea o evoluţie onestă şi sănătoasă, deci normală, precum ea poate avea una bolnavă sau criminală, deci *anormală* şi *patologică*. De aceea ea trebuie cercetată şi interpretată şi sub unghiul *sănătăţii*, idealul fiind, desigur, onestitatea şi sănătatea, nu infracţiunea şi boala.

Structura psihologică

În gîndirea magică, structura psihologică a fost identificată cu diversele spirite, care intrau şi ieşeau din trup după bunul lor plac, animîndu-l sau, dimpotrivă, lipsindu-l de mişcare.

Acest *deus ex machina*, pe care sufletul îl reprezenta, a fost păstrat şi în interpretarea metafizică, care a căutat însă să pună mai multă ordine în această concepţie dualistă. În adevăr, în viziunea ei, substanţa psihică nu mai vine şi pleacă după voie, ci se leagă indisolubil cu corpul, cu toate că încă diferă de el. Convieţuirea dintre substanţa spirituală şi trupul material durează de la naştere pînă la moarte. Platon credea în existenţa substanţei şi după moarte. De această nemurire însă Aristotel se îndoieşte.

Corpul e *multiplicitate de atomi*. Substanţa e *unitate* spirituală. Corpul depinde de *substanţa* care-i dă unitate şi formă. Substanţa însă e autonomă. De aci şi liberul ei arbitru. În spaţiu şi în timp, corpul variază şi se dezvoltă. Substanţa rămîne identică cu ea însăşi oricînd şi oriunde.

Substanţa este astfel o unitate simplă, de esenţă spirituală, cu cauzalitate proprie, imanentă, deci autonomă, care decide liber asupra manifestărilor sale, fiind motorul şi principiul lor de unitate. Ea face fiinţa „să fie ceea ce este şi să difere de altele", cum spune Aristotel.

În lumina ştiinţei de azi însă unitate simplă nu mai înseamnă nici substanţă, nici atom, ambele dovedindu-se a fi, dimpotrivă, structuri complexe, multiplicitate în unitate. Structurile, de asemenea, nu mai sînt considerate a fi juxtapuse, ci intrapuse. Ele nu mai sînt nici absolute, nici închise, ci relative şi deschise. Ele variază în spaţiu şi evoluează în timp. Proprietăţile lor nu mai depind numai de ele, ca simple *atribute*, ci ele depind şi de lume, fiind *moduri de conjugare cu ea*.

Atomul, molecula, celula, organismul, precum şi persoana şi societatea, sînt de fapt *trepte de organizare* ale materiei şi energiei în structuri tot mai bogate, complexe şi articulate la nivel fizic, biologic şi social-uman, cu scop de adaptare, conservare şi dezvoltare în condiţiuni de eficienţă optimă.

În consecinţă, *unitatea* şi *multiplicitatea* fiinţei nu mai există în lumi diferite, una a materiei şi cealaltă a spiritului, ci în una şi aceeaşi lume, a materiei şi energiei, şi definesc organizarea ei.

Platon explica fiinţele geometrice prin „ideea" lor de bază, care era principiul lor de unitate. Euclid le explica prin drepte şi unghiuri, care definesc *organizarea* lor. În acest mod fiinţele geometrice nu mai sînt simplă obiectualitate, cum susţinea Platon, ci şi relaţionalitate, cum afirmă Euclid. *Organizarea structurală* a înlocuit astfel substanţa, făcînd-o de prisos.

La obiectualitatea şi relaţionalitatea fiinţelor geometrice statice, atomul, organismul,

persoana și societatea adaugă și *procesualitatea*, deoarece ele nu mai sînt statice, ci în neostoită evoluție.

Judecate în această lumină, conștiința și conduita sînt funcțiuni și manifestări ale sistemului nervos central, în seama căruia cade adaptarea ființei la lume, la societate mai ales, cu scop de conservare și dezvoltare. Dar randamentul conștiinței nu depinde numai de gradul de dezvoltare al sistemului cerebro-spinal, ci și de gradul de dezvoltare al societății și culturii ei. De aceea, conștiința nu este numai un proces bio-psihic, ci și unul psiho-social și cultural. Anume, ea este suprema sinteză a organizării bio-psiho-sociale și culturale a persoanei, precum și instanța sa cea mai înaltă de organizare și planificare a destinului ei în lume. Conștiința e soarta noastră luată în mînă, dar nu sub unghiul liberului arbitru, care decide tot, cum credea Aristotel, și cum susțin Kierkegaard, Heidegger și Sartre, ci sub imperiul inteligenței, caracterului și emotivității noastre, pe de o parte, și al mediului economic și social-cultural, pe de altă parte. Un cuvînt de spus asupra ei are, apoi, și mediul geografic, și chiar cel cosmic, de care acum, în epoca zborului în lună, ne dăm seama.

Vechea psihologie a sesizat doar funcțiunea de sinteză a conștiinței, pe care a încercat să o explice prin modurile de combinare a părților în întreg, cu acțiune de jos în sus. Ea a neglijat acțiunea societății, care vine de sus în jos. Noua psihologie a persoanei, clădită pe acțiunea de organizare și planificare a Eului însuși, apercepe atît determinarea analitică a părților asupra întregului, cît și determinarea sintetică a societății asupra individului, care e o parte din ea, precum și determinarea cauzală și prospectivă.

În adevăr, determinarea analitică și cauzală nu contrazice pe cea sintetică și prospectivă, ci se întregește cu ea. Inteligența, de pildă, nu depinde numai de gradul de dezvoltare al puterii de observație, memorie, asociație, imaginație și gîndire, ci și de gradul de dezvoltare al conștiinței însăși prin procesul de culturalizare. Același lucru poate fi spus și despre caracter. El nu depinde numai de pornirile ereditare și de normele morale, sădite în ins chiar înainte de apariția conștiinței, ci el atîrnă și de rolul conducător al Eului, care nu e numai bio-psihic, ci și psiho-social și cultural. Aceeași determinare o are și emotivitatea.

În inteligență, diversele ei funcțiuni, anume observația, memoria, asociația logică etc. se *adună* și se *combină*. Ca atare *efectele* lor pot fi exprimate și interpretate cu ajutorul operațiilor aritmetice și al analizei combinatorii din logica matematică.

Judecățile operate cu instrumentul matematic *constată* obiectualitatea, relaționalitatea și procesualitatea fenomenelor ca atare. Judecățile operate cu organonul logic introduc și discriminarea de valoare, care decide asupra adaptării normale sau patologice, precum și asupra conservării și dezvoltării ori non-conservării și regresiunii. Triunghiul condiției umane, generat de interconexiunea dintre individ, societate și cultură, este operat în primul rînd cu aceste judecăți de valoare. De aceea, conștiința nu e numai ceea ce știm cu toții, con-știință, ci și o știință a Binelui și a Răului. Inteligența e lumina ei. Caracterul este organizarea însăși a acțiunii. Emotivitatea e dispozitivul de control asupra valorii pozitive sau negative a acțiunii, luminată de inteligență. Dar acest dispozitiv nu operează numai sub unghiul liniștii sufletești, pe care sănătatea mintală se întemeiază, ci și sub unghiul onestității sociale, cu scopul de a exclude infracțiunea.

Conştiinţa şi Inconştientul

Substanţa spirituală din interpretarea metafizică era prin definiţie conştientă. Acelaşi punct de vedere asupra vieţii psihice a fost păstrat şi în psihologia ştiinţifică a veacului trecut, care se ocupa numai cu fenomenele de conştiinţă. În tratatul de psihologie al lui Wundt, suprema autoritate a vremii, inconştientul ocupa numai o jumătate de pagină. El era dezvoltat mai mult ca o adiacenţă a conştiinţei decît ca o temelie a ei. În psihanaliza lui Freud, în schimb, inconştientul ajunge să fie motorul principal al conştiinţei.

Că inconştientul ocupă un loc important în viaţa noastră sufletească, nimeni nu mai poate contesta astăzi. În bolile mintale, iar uneori şi în actele antisociale, conştiinţa este mai mult o victimă a inconştientului decît o sinteză a lui. Dimpotrivă, în imensa majoritate a cazurilor de sănătate mintală şi onestitate socială conştiinţa este suprema sinteză a fenomenelor psihice, precum şi o stăpînă a lor. William James avea dreptate cînd spunea că în torentul conştiinţei se răsfrînge şi inconştientul, cum de altfel susţin şi Freud, Adler şi Jung, dar conducător rămîne Eul conştient, care dirijează acest torent. În *Datele imediate ale conştiinţei* Bergson acordă o atenţie deosebită elanului vital, care, la fel ca şi voinţa de putere a lui Schopenhauer şi Nietzsche, are mai mult un caracter biopsihic. În cele *Două izvoare ale moralei* însuşi filosoful francez, vitalist prin excelenţă, trece accentul de greutate pe spiritualitatea social-culturală, singura pe care Durkheim o admisese. De fapt însăşi conştiinţa este sinteza tuturor celor patru coordonate cu caracter bio-psiho-social şi cultural, cum James intuise în psihologie, iar fratele său, Henry James, anticipase în literatură. În structura bio-psihică a conştiinţei precumpăneşte determinarea analitică, de la părţi la întreg, conştiinţa fiind sinteza părţilor sale. În structura social-culturală a conştiinţei determinarea este sintetică, venind dinspre societate înspre individ. Ceea ce face ca Eul conştient să fie şi stăpînul manifestărilor sale, nu numai sinteza lor. Sinteza bio-psihică a conştiinţei generează dubla ştiinţă, în virtutea căreia *ştim că ştim*. Funcţiunea de organizare, planificare şi conducere a conştiinţei psiho-socio-culturale aduce consensul ei social. Ceea ce ştim că ştim, *ştim cu toţii*. Intruderea judecăţilor de valoare se consumă în ambele cazuri. De aceea conştiinţa este o ştiinţă a Binelui şi a Răului. Dar obiectivarea valorilor se face prin consensul social, cînd cu toţii cădem de acord că ceea ce ştim este Bine, nu Rău.

În clinica sa psihologică, centrată pe pacient, pe care Rogers o preconizează, apare sinteza dintre interpretarea lui Freud şi cea a lui Jung, pe de o parte, care acordă inconştientului un rol mai mare decît are el efectiv, şi sinteza dintre interpretarea lui Bergson şi cea a lui James, pe de altă parte, care afirmă funcţiunea de organizare şi planificare a vieţii de către conştiinţă. În această sinteză el se apropie însă prea mult de liberul arbitru, pe care-l susţine psihologia existenţialistă, cu Jaspers, Merleau-Ponty şi Sartre în frunte. Ceea ce, după modesta noastră părere, este o greşeală.

Dar inconştientul însuşi nu este numai cel *refulat*, descoperit de Freud, sau cel frustrat, pus în evidenţă de Adler, care fac din conştiinţă o victimă, ci el este şi inconştientul *biologic*, susţinut de Kempf şi Cannon, precum şi cel *automatizat*, descoperit de Janet. Conştiinţa se clădeşte pe ele. Şi fiindcă s-a făcut atîta caz de iraţionalitatea inconştientului, să ne fie îngăduit să observăm că în lucrarea sa, *Înţelepciunea trupului*, Cannon, distins cu premiul Nobel, vorbeşte tocmai de raţionalitatea inconştientului biologic pe care îl reprezintă sistemul neurovegetativ.

La cele patru categorii de inconştient Jung adaugă pe cel *colectiv primitiv*, cu toate ar-

hetipurile sale, pe care le regăsim în vise, literatură, la copii, precum și în delirul din bolile mintale.

Ultimul inconștient este cel „social", ce reprezintă normele morale, sădite în inima copilului de către mamă, pe bază de condiționare, înainte de apariția și conturarea conștiinței, deci în primii trei ani, cărora psihanaliza le acordă o importanță atît de mare, considerîndu-i drept cei mai de seamă laboratori de făurire a personalității și mai ales a caracterului. Meritul de a fi descoperit acest inconștient îi revine tot lui Freud. Noua sa descoperire a însemnat o adevărată răscruce în evoluția doctrinei sale, centrată pînă atunci pe conceptul de *Libido* din Sinele bio-psihic, cu caracter precumpănitor erotic. După această descoperire, interpretarea sa se centrează și pe sentimentul de anxietate, ce naște din teama de a nu respecta normele morale din Supra-Eu. Cît privește Eul însuși, el nu mai naște acum numai din pornirile ereditare din Sine, ci și din normele morale din Supra-Eu, anume din ciocnirea și sinteza lor. La temelia sănătății mintale stă sinteza lor, pe care Eul normal o reprezintă. Antagonismul lor generează boala sau conduita patologică. Boala mintală este rezultatul tiraniei normelor hipermorale din Supra-Eu asupra pornirilor libidinale din Sine, iar infracțiunea este revărsarea pornirilor libidinale din Sine asupra normelor morale din Supra-Eu. Cît privește Eul, el, în ambele cazuri, ajunge victimă.

Iată cum studiul structurii psihice nu se poate limita la cercetarea fenomenelor de conștiință, ci el trebuie să pătrundă și în adîncimea inconștientului, care acționează asupra conștiinței, fie în sens pozitiv, ca în cazul inconștientului biologic și automatizat, fie în sens negativ, cu efect dezorganizator, ca în cazul inconștientului refulat sau frustrat.

Conștiință și Conduită

„A fi sau a nu fi, aceasta e întrebarea", afirmă Hamlet. Sub unghiul rostului omului în lume, Shakespeare, desigur, a avut dreptate. Dar omul nu trăiește numai în perspectiva ontologică, așa cum crede Heidegger, ci și în perspectiva mai apropiată, cum e cea socială în primul rînd. Din acest punct de vedere alternativa este alta, anume *a fi și a apărea*. La temelia onestității sociale stă sinceritatea, cînd omul *apare așa cum de fapt este*. La temelia neonestității, precum și a bolii mintale, stă lipsa de sinceritate cu semenii și chiar cu sine însuși, cînd omul *vrea să apară altfel decît este*. De aci deosebirea dintre *gînd, vorbă* și *faptă*. În nebunie, minciuna este una față de noi înșine. De aceea ea este inconștientă. În infracțiune ea este una față de semeni și societate. În consecință ea poate fi și conștientă.

În condițiuni de sănătate mintală și socială conduita traduce în faptă conștiința. În condițiuni de boală sau crimă ea o *trădează* sau o *ascunde*. În primul caz, conduita este o *expresie* a conștiinței. În cel de al doilea caz, ea este un *mecanism de apărare*, ca în boală, și de atac, ca în acțiunea antisocială.

În fond, o bună bucată de vreme din istoria omenirii *a minți* și *a avea minte* a însemnat același lucru, probă că ele se exprimă prin același cuvînt. După toată probabilitatea, *a avea minte* înseamnă *a nu minți* doar de la Greci și de la Romani încoace. Dar chiar și la ei — și de atunci încoace — această identificare dintre *minte* și *a nu minți* era respectată numai între cetățenii aceleiași națiuni, dar nu și între diferitele națiuni între care se aplica principiul perfidului Albion, pe care politica externă a Imperiului Englez a ridicat-o ulterior la rang de dogmă. Machiavelli susținea perfidia chiar în politica internă. Fouché și Taleyrand au fost exponenții acestei politici, externe și interne, pe care o practică și azi atîția alții. Europa însemnă totuși identitatea dintre Minte și Adevăr.

Colaborarea dintre conduită şi conştiinţă ne dă *Rolul social*. Camuflarea conştiinţei prin conduită ocazionează *Masca*. Aruncarea Rolului social conduce la omul animal, lipsit de sentimentul ruşinii. Dacă Masca e jucată faţă de alţii, atunci ea e escrocherie şi făţărnicie, deoarece caută să facă obrazul mai curat şi mai arătos decît este. Dacă Masca este jucată faţă de noi înşine, atunci ea este „micul nostru teatru", cum spune Binswanger, cu care începe nebunia. De aceea suprema expresie a sănătăţii mintale rămîne sinceritatea şi naturaleţea, nu prefăcătoria şi făţărnicia, de care comedia în general şi Molière în special, pe bună dreptate, au rîs atît de mult. Cel care în dosul Măştii a găsit avortul Rolului social şi Natura hidoasă a fost Daumier. Rostul caricaturii, de altfel, acesta este: să desprindă în dosul Măştii eşecul Rolului social şi urîţenia Naturii ereditare, a „sufletelului" propriu, cum se spune.

Meritul de a fi valorificat în teoria relaţiilor sociale discriminarea dintre gînd, vorbă şi faptă sub unghiul rolului social îi revine lui Ch. Mead. De semnificaţia lor în boala mintală s-a ocupat Adler. Teoria Naturii, a Rolului şi a Măştii a făcut-o Müller-Freienfels.

Infrastructura biologică

Trupul este oglinda sufletului, iar sufletul oglinda corpului, spunea Carus, pe care Goethe, iar azi Klages, îl admiră atît de mult. Dar aserţiunea lui Carus trebuie luată cu multe rezerve. Trupul nu interesează numai sub unghiul expresiilor emoţionale — pe care actorii le stăpînesc cu atîta artă, dar cu acelaşi corp —, ci şi sub unghiul *constituţiei* sale, care corelează atît de mult cu constituţia psihică, aşa cum au arătat Kretschmer şi, pe urma sa, Sheldon, Conrad şi McAuliffe.

De fapt activitatea sistemului cerebro-spinal, de care viaţa psihică depinde, se întregeşte cu aceea a sistemului neurovegetativ, care reglează procesele interne de metabolism. De aceea nu e nici o mirare că aceste procese se răsfrîng asupra manifestărilor psihice şi viceversa. De aici legătura dintre biotip şi temperament, precum şi aceea dintre biotip şi calitatea inteligenţei, biotip şi structura caracterului, biotip şi fire mai ales.

Temperamentul exprimă gradele de activare ale energiei noastre bio-psiho-sociale, determinate atît de secreţiile endocrine, de cele ale tiroidei şi ale paratiroidei în primul rînd, precum şi de sistemul de activare reticulară din diencefal. Activarea energetică depinde mai puţin de sistemul simpatic şi parasimpatic, care determină în special stările de biotonie şi vagotonie, respectiv bucurie şi exaltare versus deprimare şi slăbiciune.

Firea, în schimb, exprimă raportul dintre sistemul nervos central, care reglează procesele de relaţie cu lumea externă, cu societatea mai ales, şi sistemul neurovegetativ, care conduce procesele interne de metabolism. Dezvoltarea mai mare a sistemului neurovegetativ predispune la fire deschisă, cu balanţă emotivă. Dezvoltarea mai mare a sistemului nervos central înclină spre fire introvertită, cu balanţă reactivă, de nervozitate, iar nu de emoţionabilitate, ca în primul caz. Firea extrovertită corelează cu inteligenţa concretă, precum şi cu adaptarea pasivă, în vreme ce firea introvertită corelează pozitiv cu inteligenţa abstractă şi adaptarea activă.

Alături de factorii bio-psihici de temperament şi fire, dependenţi de biotip, avem pe cei biochimici, legaţi de nutriţie, şi pe cei biofizici, corelaţi cu clima, poziţia geografică, relieful etc.

Suprastructura socială

Sub unghi obiectual, ființa este atît cît se vede corpul. Aceasta chiar dacă din punct de vedere funcțional trupul depinde atît de mult de mediul său, de condițiile de viață oferite de acesta.

Din punct de vedere sufletesc însă, ființa nu se oprește niciînd la frontiera trupului. Sîntem, în adevăr, nu numai noi, ci și familia în care ne-am născut, căsătoria pe care o întemeiem, școala pe care o facem, meseria pe care o avem, clasa și națiunea din care facem parte etc. Sîntem indivizi cu statut social și cultural, cum spun Park și Burgess. De aceea Eul nostru nu este numai o sinteză a inteligenței, emotivității și caracterului, ci și o sinteză a rolului social în familie, școală, căsătorie, meserie, clasă și stat. Ca să judec personalitatea individului trebuie să-i cunosc coeficientul de inteligență, caracter și emotivitate. Dar informații aproape tot atît de relevante îmi dă și poziția sa în familie, școală, meserie, căsătorie ș.a.m.d. Dacă insul este un medic, inginer, avocat sau profesor foarte bun, atunci avem toate motivele să credem că el e și inteligent, de caracter și cu stabilitate emotivă. Prin urmare, judecarea persoanei umane poate fi făcută atît pe calea introspectivă a conștiinței, sub unghiul inteligenței, caracterului și emotivității, cît și pe calea extrospectivă a conduitei și a condiției sale familiale, școlare, profesionale și social-politice etc.

In fond, personalitatea umană nu este numai produsul eredității, ci și al societății, al acesteia în primul rînd, anume al poziției sale în societate sub unghiul diviziunii muncii și al treptei ierarhice din cadrul ei. Sub unghiul caracterului, cei puțin cei șapte ani de acasă par decisivi. Sub unghiul sănătății mintale, importanți par să fie îndeosebi primii trei ani. In ceea ce privește dezvoltarea inteligenței prin cultură, școala ocupă rangul prim de importanță. O inteligență modestă, dar foarte instruită, dă randament mai mare decît una superioară, dar neinstruită. Alta este apoi încrederea în viață atunci cînd ai de toate și diferită atunci cînd te lupți cu toate nevoile.

De aceea condiția umană nu este numai una bio-psihică, ci și economică, morală, social-politică, teoretică, estetică.

In consecință, însăși existența omului în lume nu este numai a sa, cum cred existențialiștii, ci și a familiei sale, a școlii sale, a profesiunii sale, a clasei și a națiunii sale. Căci omul nu gîndește, nu simte și nu acționează numai cu mintea și inima sa, ci și cu aceea a familiei, școlii, meseriei și neamului său.

Din toate aceste motive el nu poate fi studiat numai sub unghiul conștiinței sale individuale.

Valorile economice, sociale, teoretice, estetice sînt însești „formele vieții", cum a spus Spranger. Ele sînt tiparele noastre de gîndire, acțiune și simțire.

Structura bio-psiho-socială în evoluție

Dar persoana umană nu este o ființă statică, așa cum a crezut Aristotel, ci una dinamică, în necontenită dezvoltare. Evoluția ei continuă privește atît inteligența, caracterul și emotivitatea, adică structura psihologică, cît și corpul sau infrastructura biologică, precum și societatea ori suprastructura socială. Ea privește întreaga condiție.

In consecință, structura psihologică trebuie studiată nu numai vertical, în adîncime și în înălțime, ci și *longitudinal*, în curgerea vremii, care le cuprinde pe toate. Prin urmare

structura umană trebuie studiată şi sub unghiul structurilor premergătoare, al pre-structurilor şi sub acela al structurilor ce urmează, al post-structurilor.

Determinarea structurii bio-psiho-sociale de către pre-structura ei stă sub semnul cauzalităţii, în vreme ce determinarea ei în raport cu planurile de viitor stă sub semnul finalităţii prospective. În fond, actualitatea prezentului este *sinteza trecutului* şi *proiectul viitorului*. Ea e produsul cauzalităţii cu prospectivitatea finalităţii sau a scopurilor urmărite.

Determinarea cauzală se întregeşte cu cea prospectivă, aşa cum cea analitică s-a completat cu cea sintetică.

Dar curba vieţii interesează nu numai sub unghiul încrucişării trecutului şi viitorului în actualitatea prezentului, ci şi în perspectiva etapelor ei. Una este structura bio-psiho-socială a copilului, alta aceea a puberului şi adolescentului, diferită e cea a omului matur şi deosebită aceea a bătrînului intrat în declin.

Sub unghi biologic, declinul începe după 40—50 de ani. Din punct de vedere psihologic şi social, maturitatea poate continua însă pînă la 70 de ani.

Copilăria stă mai mult sub imperiul determinării cauzale, cu caracter precumpănitor biologic. În schimb, adolescenţa şi maturitatea stau sub semnul determinării prospective, cu caracter predominant psiho-social şi mai ales cultural.

Variaţii asemănătoare găsim şi sub unghiul ierarhiei social-economice. Omul simplu, cu poziţie economică şi social-culturală modestă, rămîne întreaga viaţă sub povara nevoilor, care sînt mai mult cauze decît scopuri. Omul inteligent, cu poziţie economică şi social-culturală ridicată, trăieşte în primul rînd cu perspectiva planurilor de viitor în faţă.

După toată probabilitatea, determinarea evolutivă în raport cu trecutul, ce se prelungeşte în prezent, şi cu perspectiva planurilor de viitor, este cea mai relevantă ca valoare de adevăr.

Variaţia structurii bio-psiho-sociale în evoluţie

Dar curba vieţii nu este aceeaşi pentru toţi oamenii, ci variază de la ins la ins. Deosebiţi sînt oamenii chiar în fiecare clipă. De aceea, la determinarea verticală a structurii psihice în raport cu corpul şi societatea şi la determinarea longitudinală din perspectiva vremii trebuie să adăugăm pe cea *laterală*, a structurii bio-psiho-sociale în dezvoltare în raport cu alte co-structuri, cu care ea *se aseamănă* sau de care ea *se deosebeşte*.

Aristotel, Teofrast şi La Bruyère au vorbit de *caractere*, discriminate pe bază de trăsături, care sînt sau nu sînt. Kretschmer, Spranger, Jung şi toată bio-psiho-sociologia culturală contemporană vorbesc de *tipuri*, respectiv de biotipuri, psihotipuri, sociotipuri, generate de gradele diferite de dezvoltare ale unora şi aceloraşi funcţiuni şi atitudini. Caracterologia lui Aristotel, Teofrast şi La Bruyère este bazată pe unul sau două, cel mult trei atribute juxtapuse. Bio-psiho-sociotipologia contemporană porneşte de la modelul arborifer al lui Bacon şi vorbeşte de structuri cu funcţiuni intrapuse. Caracterologia clasică stă sub semnul multiplicităţii de atribute. Tipologia bio-psiho-socială şi culturală contemporană stă sub imperiul unităţii în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate şi în raport cu lumea. În caracterologia veche trăsăturile, la fel ca şi tipurile, *se aseamănă* sau *se deosebesc*, dar *nu se leagă*. În tipologia contemporană funcţiunile *se leagă*, iar legăturile *au înţeles* şi *direcţie de evoluţie*. Diferenţierea caracterelor din ştiinţa antică se aseamănă cu clasificarea speciilor şi genurilor din botanică şi zoologie. Diferenţierea tipurilor din ştiinţa contemporană se

apropie de integrarea și diferențierea din anatomie și fiziologie.

În determinarea gradelor de dezvoltare ale unei singure funcțiuni s-a dovedit a fi nespus de utilă curba de variație a lui Gauss, care stă la temelia psihometriei contemporane. Legăturile dintre aceste grade sînt stabilite cu ajutorul coeficienților de corelație, calculați cu formulele elaborate de Pearson și Spearman. Prin analiza factorială a coeficienților de corelație ajungem la identificarea parametrilor de bază ai vieții psihice și la structura lor. Ea realizează astfel maximum de exactitate în determinarea personalității umane. Dar această determinare matematică trebuie completată cu cea logică, pentru a stabili și *rosturile* factorilor în structura persoanei, precum și *direcțiile lor de evoluție*.

Determinarea comparativă a tipurilor pe bază de simplă descriere rămîne doar un preambul al științei. În schimb determinarea metrică a gradelor de dezvoltare a atributelor cu ajutorul curbei de variație, completată cu stabilirea coeficienților de corelație și a factorilor lor determinanți, satisface cele mai exigente cerințe de exactitate, dar nu și de validitate. Validitatea însăși poate fi satisfăcută numai prin analiza structurală a semnificațiilor, cu direcțiile lor de evoluție.

Sănătate, boală și crimă

Viața este un proces de adaptare a ființei la lume, cu scop de conservare și dezvoltare. Dar adaptarea poate fi pozitivă sau negativă, după cum ea duce la conservare și dezvoltare sau la nonconservare și regresiune. În consecință, soluțiile de adaptare, conservare și dezvoltare sînt prin definiție o judecată de valoare, nu numai de constatare a existenței. De aceea știința și conștiința înseamnă și o deosebire a Binelui de Rău, a sănătății și onestității de boală și infracțiune.

Știința Binelui și a Răului începe de fapt nu cu omul, cum se afirmă în Biblie, ci cu amoeba însăși, deci cu viața ca atare. Căci dacă amoeba se află într-un loc prea puțin luminos și cald, atunci ea se deplasează înspre mai multă căldură și lumină. Dacă însă locul ei este prea luminos și cald, atunci ea se orientează invers.

În cazul omului, alegerea Binelui de Rău nu este numai o operație biologică plus psihologică, așa cum s-a crezut la început, ci ea este și una socială și culturală. Ea este deci o *decizie* bio-psiho-social-culturală.

În condiția umană, Binele este sănătatea, libertatea, dreptatea, bunăstarea și, firește, adevărul. Răul îl constituie boala și crima, precum și prostia, care trec peste principiile de mai sus, fie din neștiință, fie din rea-credință, fie din nebunie. Grecii simbolizau Binele, Adevărul și Frumosul prin dansul armonios al muzelor, iar vîntul, focul și apa, adică intemperiile naturii, prin dansul dezlănțuit al Furiilor. În condiția umană Furiile sînt prostia, nebunia și crima.

În nebunie suferă însul însuși; în crimă suferă societatea și semenii. Cei săraci cu duhul nu sînt nici ei fericiți, cum se spune în Evanghelie, deoarece coardele inimii lor nu vibrează de vreme ce mintea nu-i ajută. De aceea Binele suprem este numai personalitatea, cum a spus Goethe. Personalitatea, da, dar nu de una singură, căci atunci se ajunge la dramă.

În psihofizica și psihofiziologia din veacul trecut, discriminarea dintre sănătate, boală și crimă nu a intervenit deoarece senzațiile și reflexele în ele însele nu sînt și nu pot fi judecăți de valoare. În schimb, în studiul condiției umane sub unghiul completitudinii ei de determinare, discriminarea dintre sănătate, infracțiune și boală reprezintă suprema preocupare.

În acțiunea antisocială neintegrat rămîne caracterul. În maladia mintală mai tulburată este emotivitatea. De fapt însă, în ambele

cazuri, afectate sînt ambele coordonate. Relativ normală rămîne doar inteligenţa, dar în schizofrenie este şi ea descompusă.

Cercetarea şi interpretarea patologiei mintale, sociale şi culturale au fost nespus de valoroase nu numai sub unghiul practicii, ci şi sub acela al teoriei. In adevăr, aproape o jumătate din tratatele de biologie, psihologie, sociologie şi chiar antropologie culturală sînt venite dinspre clinică şi criminologie.

Proba de foc a practicii

Ştiinţa şi practica se întregesc reciproc. Teoria luminează practica, iar practica verifică teoria. Circuitul dintre ele este continuu, dar conexiunea inversă este eficientă în ambele sensuri.

Psihanaliza lui Freud, psihologia individuală a lui Adler, psihologia analitică a lui Jung, precum şi bio-sociologia lui Adolf Meyer, au izvorît din nevoile practicii şi au restructurat teoria însăşi. In schimb, psihologia configuraţiei, precum şi cercetările lui Pavlov asupra reflexelor condiţionate, s-au dovedit nespus de eficiente în educaţie şi practica medicală. La o teorie psihologică a ajuns şi Janet, pornind tot de la practica medicală, iar testele lui Binet, precum şi teoria sa asupra inteligenţei, au fost ocazionate de nevoile educaţiei, asupra căreia apoi ele s-au răsfrînt.

De aceea, aşa cum cercetarea şi interpretarea bio-psihică a persoanei umane nu poate fi desprinsă de condiţia sa economică şi social-culturală, la fel teoria nu poate fi divorţată de practică şi invers. Sub semnul întregirii reciproce sînt toate, chiar dacă diviziunea muncii impune specializarea.

Sub semnul completitudinii

Constituirea psihologiei ca ştiinţă stă sub semnul psiho-fizicii, care şi-a focalizat atenţia asupra senzaţiilor şi reflexelor. Cu timpul însă psihologia a studiat şi alte procese ca memoria, asociaţia, imaginaţia şi gîndirea, iar în final a cuprins în domeniul ei de cercetare şi inteligenţa, caracterul şi emotivitatea, deci întreaga structură psihologică a persoanei.

Studiul analitic şi cauzal al senzaţiilor şi reflexelor a fost făcut iniţial numai sub unghiul conştiinţei. Cercetarea analitică şi sintetică în acelaşi timp, atît cauzală cît şi prospectivă, a funcţiilor superioare şi a structurii însăşi a introdus apoi şi reciprocitatea dintre conştiinţă şi conduită, conştient şi inconştient, structură, infrastructură şi suprastructură.

Toate acestea au fost studiate în perspectivă evolutivă şi diferenţială, iar în final şi sub unghiul normalităţii, patologicului şi criminologicului.

In acest mod am ajuns la completitudinea de determinare a condiţiei umane.

Studiul analitic al senzaţiilor şi reflexelor, pe de altă parte, a fost abordat numai cu metode experimentale, cu înregistrare metrică, în care aplicarea instrumentului matematic la teorie nu apare. Studiul sintezelor majore ale condiţiei umane introduce şi metoda clinică şi cercetarea „cazurilor" concrete, cu caracter sintetic şi logic, nu numai analitic şi matematic. In acelaşi timp, matematica însăşi nu se mai limitează numai la mediile aritmetice şi valorile lor dispersionale, ci introduce şi coeficienţii de corelaţie, din care va izvorî analiza factorială, ce abordează însăşi arhitectonica clădirii umane, aşa cum ne dovedesc cercetările lui Guilford, Cattell şi Eysenck asupra psihologiei matematice a persoanei. Piaget şi Hull, pe de altă parte, introduc şi logica matematică, iar Bush, Ga-

lanter, Luce etc. aplică teoria jocurilor la psihologie.

În acest mod, la judecățile de existență, operate numai cu ajutorul instrumentului matematic și logico-matematic, sînt adăugate judecățile de valoare, operate cu instrumentul logic propriu-zis, și anume atît cu acela al logicii cognitive cu caracter dialectic și fenomenologic, cît și cu acela al logicii afective și volitive.

Studiul condiției umane, aperceputã dinspre sintezele ei majore și dinspre interconexiunea bio-psiho-socială și culturală, urmărește astfel nu numai *exactitatea* teoriei și a metodei, ci și *validitatea* acestora, respectiv teoria și axiologia *semnificațiilor* și *direcțiilor lor de evoluție*, pozitive sau negative, cu ajutorul cărora discriminăm între sănătate, boală și crimă.

Pe aceeași cale s-a reușit să se surprindă și interconexiunea dintre teoria și practica condiției umane în școală, industrie, clinică și justiție.

În consecință, studiul condiției umane sub semnul completitudinii de determinare a pus în evidență:

a) interconexiunea dintre individ, societate și cultură, prin care se poate defini existența omului în lume;

b) întregirea reciprocă dintre explicarea analitică și cauzală, cu caracter precumpănitor matematic, și interpretarea sintetică și prospectivă, cu caracter predominant logic;

c) conexiunea inversă (feed-back) dintre teorie și practică.

Lucrarea de față cercetează și interpretează triunghiul condiției umane dinspre individ, sub semnul întregirii reciproce dintre exactitatea matematică și validitatea logică, în vederea aplicării teoriei la practică.

CAPITOLUL II
Ştiinţa condiţiei umane

Cunoaşterea şi interpretarea condiţiei umane sub unghiul completitudinii ei de determinare se realizează atît dinspre persoană, cît şi dinspre influenţa societăţii şi culturii asupra ei.

Biologia şi psihologia persoanei abordează acest studiu dinspre individ, sociologia persoanei are în vedere influenţa societăţii asupra sa. iar antropologia culturală priveşte influenţa culturii.

In cele ce urmează încercăm să arătăm modul concret în care s-au desfăşurat aceste investigaţii.

Biologia persoanei

Biologia, psihologia şi sociologia s-au constituit ca ştiinţe în veacul trecut, sub influenţa ştiinţelor exacte, a mecanicii lui Newton îndeosebi. In ce priveşte biologia, ea a adoptat rapid atît metoda experimentală, cît şi înregistrarea şi interpretarea matematică a rezultatelor, precum şi explicarea întregului prin părţi.

Explicarea analitică a întregului prin părţile sale a fost adoptată în fiziologia organelor, propusă de Virchow, şi a culminat în fiziologia celulară a lui Max Verworn, profesorul lui V. Babeş.

In mecanica lui Newton corpurile erau considerate ca o însumare de atomi. Atomii erau elementele ultime, *simplex maximum*. Un agregat era considerat şi organismul în fiziologia lui Virchow şi Verworn, cu singura deosebire că, de această dată, agregatul era format din celule, unităţile cele mai simple pe plan biologic. La fel ca şi organismul, celulele se nasc, trăiesc şi mor, fiind capabile să se adapteze la mediu, cu scop de conservare şi dezvoltare a fiinţei, pe bază de cauzalitate proprie, internă, nu numai externă.

Dar casa însăşi nu este numai un agregat *obiectual* de cărămizi, cu caracter sumativ, ci ea derivă şi din modul de organizare *relaţională* a cărămizilor în ziduri, a zidurilor în apartament etc. De aceea, ea trebuie explicată nu numai prin sumarea obiectuală a cărămizilor, ci şi prin structura relaţională a acestora. La *obiectualitatea* conţinutului şi la *relaţionalitatea* structurii, organismul adaugă şi *procesualitatea* evoluţiei sale.

In consecinţă, în medicină nu putem vorbi numai de maladii ale organelor, cum susţinea Virchow, ci şi de o îmbolnăvire a organismului însuşi, deoarece bolile se *individualizează* după bolnavi. La procesul individualizării bolilor generale, veacul nostru a adăugat şi *socializarea* lor, deoarece ele variază şi după profesiuni, clasă etc., fiind în funcţie şi de tipul de cultură în care trăieşte individul.

Această nouă orientare şi interpretare a bolii apare în tratatul de *Biologie a persoanei*, editat de Brugsch şi Lewy în patru volume, cu colaborarea celor mai de seamă fiziologi şi medici, încă în 1926.

Noua orientare bio-psiho-socială şi culturală a biologiei persoanei este şi mai pregnantă în zilele noastre. La fiziologia celulelor şi a organelor, ea a adăugat fiziologia sistemelor şi mai ales pe aceea a organismului însuşi, cu trăsăturile sale proprii, specifice nivelului său de organizare.

K. Goldstein, în *Filosofia organismului*, interpretează sistemele şi organele numai prin unitatea funcţională a organismului. Explicarea analitică a întregului prin părţi este înlocuită cu interpretarea părţilor prin întreg.

De fapt cele două interpretări nu se exclud una pe cealaltă, cum au crezut Verworn şi Goldstein, ci ele se întregesc reciproc, aşa cum arată ştiinţa de azi, constituită dialectic. Fiziologia celulară studiază proprietăţile biologice la nivelul celulei, fiziologia organelor şi sistemelor abordează proprietăţile vitale la nivelul organelor şi sistemelor, iar biologia organismului cercetează trăsăturile şi funcţiunile biologice la nivelul de organizare al organismului.

Este de observat că studiul analitic al celulelor a fost făcut mai mult sub unghiul obiectual al celulei, luată în sine, nu şi sub acela al modurilor sale de conjugare cu mediul, în vreme ce în interpretarea obiectuală, dar şi relaţională, precum şi procesuală, a organismului, această conjugare cu lumea a fost considerată. Proprietăţile organismului nu mai sînt socotite simple atribute ale sale, dependente numai de el, ci ele sînt abordate şi ca moduri de conjugare cu lumea, în care un cuvînt de spus are şi mediul, nu numai organismul.

Este, de asemenea, de observat că, în fiziologia analitică a celulelor, instrumentul de înregistrare şi interpretare a cunoştinţelor a fost numai cel matematic, în vreme ce în biologia organismului este valorificat şi cel logic.

Lucrarea lui W. Cannon, *Înţelepciunea corpului*, precum şi cea a lui Carrel, *Omul, acest necunoscut*, ilustrează noua orientare.

Legăturile dintre corp, temperament şi caracter, precum şi calitatea inteligenţei, apar în lucrările de biotipologie ale lui Kretschmer, *Constituţia corpului şi caracterul* şi *Psihologia Medicală*. Ele sînt reluate de lucrările lui Sheldon, care conduce azi Institutul de Biotipologie de la Universitatea Columbia din New York.

Lucrarea lui W. Cannon, *Înţelepciunea* nifestările psihice este cercetată de Lashley şi colaboratorii săi de la Universitatea din Chicago, care verifică cercetările psihologice ale lui Spearman atît în ceea ce priveşte factorii specifici şi acţiunea părţilor asupra întregului, cît şi în ceea ce priveşte factorul general şi acţiunea întregului asupra părţilor. Pe acelaşi drum merge şi Hebb.

O importanţă deosebită a avut descoperirea funcţiunii de activare reticulară a diencefalului, făcută de Magoun, Moruzzi, Penfield etc.

De fapt ultimele două categorii de investigaţii au completat în mod fericit cercetările de neurologie comparată, întreprinse de Pavlov, Jackson şi Sherrington.

Psihologia persoanei

La mecanica senzaţiilor, prin care Locke încerca să explice toate manifestările psihice, J. St. Mill adaugă chimia senzaţiilor, în care introduce şi sinteza creatoare, ce apare din modurile de organizare ale senzaţiilor în percepţii şi ale reprezentărilor în idei. Lui Wundt îi revine meritul de a fi verificat în practica experimentală această compunere a părţilor în întreg după legile din chimie. În acelaşi timp însă Wundt şi-a dat seama şi de necesitatea de a studia persoana ca întreg în societate şi cultură, studiu pe care el l-a

efectuat în *Psihologia popoarelor*, şi care este, de fapt, o psihologie socială şi o antropologie social-culturală a persoanei.

Lui Brentano şi James le revine meritul de a fi introdus în psihologie studiul sintetic al Eului în raport cu societatea din care individul face parte.

Aceeaşi interpretare sintetică apare şi în psihologia „înţelegerii", propusă de Dilthey pentru interpretarea rolului personalităţii în istoria culturii.

Dar atît Brentano, cît şi Dilthey, precum şi Windelband şi Rickert, susţin opoziţia dintre corp şi suflet, care, la rîndul ei, generează pe aceea dintre ştiinţele naturii fizice şi ştiinţele spiritului. După judecata lor, organismul aparţine domeniului ştiinţelor naturii. În consecinţă el, la fel ca şi corpul fizic, trebuie explicat numai analitic, organonul său de cercetare şi interpretare fiind matematica. În schimb, manifestările Eului trebuie interpretate prin unitatea funcţională a conştiinţei, cu ajutorul organonului logic.

Dualismul corp-suflet, la fel ca şi acela al ştiinţelor naturii şi al ştiinţelor spiritului, încetează în psihologia personalistă a lui W. Stern, care susţine determinarea reciprocă dintre corp şi suflet, operată cu întregirea dintre explicarea analitică, de ordin matematic, şi interpretarea sintetică, de ordin logic.

Aceeaşi unitate logică şi ontologică a fenomenelor biologice şi psihologice este susţinută de psihologia configuraţionistă, *Gestalt Psychologie*, elaborată de Wertheimer, Koehler, Koffka şi K. Lewin.

La fel, interpretarea structurală a fenomenelor psihice este susţinută şi de psihologia întregului, *Ganzheitspsychologie*, propusă de F. Krueger, urmaşul la catedră, dar nu şi elevul lui Wundt.

Dar Brentano nu a susţinut numai interpretarea descriptivă, cu caracter sintetic, a vieţii psihice, ci şi caracterul ei *intenţional*, în virtutea căruia proprietăţile Eului şi ale actelor sale nu depind numai de Eu, ci şi de mediul înspre care actele se îndreaptă. Proprietăţile Eului sînt un produs al existenţei omului în lume. Această existenţă Brentano o studiază din punct de vedere empiric, psihologic. În schimb unul din elevii săi, de formaţie matematician, anume Ed. Husserl, o studiază din punct de vedere aprioric, logic. Pe această cale se naşte fenomenologia sa, care aşază o paranteză peste variaţia în spaţiu şi evoluţia în timp a lumii concrete şi tinde la studiul esenţelor în sine, invariabile în spaţiu şi timp, care însă acum sînt tratate ca fenomene, respectiv procese, nu idei platoniciene. Scheler va aplica intuiţia fenomenologică în domeniul simpatiei, dar fără punerea în paranteză a lumii concrete, făcînd astfel mai mult psihologie decît logică, recte fenomenologie raţională. Heidegger va aplica aceeaşi intuiţie studiului existenţei omului în lume, aperceputâ mai mult sub unghiul volitiv al acţiunii decît sub cel emotiv al simpatiei, ca la Scheler, ori sub cel raţional al cunoaşterii, ca la Husserl. Heidegger, ca şi Scheler, preconizează o ontologie materială, de ordin emotiv şi volitiv, iar nu una pură, de ordin cognitiv, ca Husserl. Studiul psihopatologic al existenţei omului în lume va fi inaugurat în tratatul de *Psihopatologie* al lui Jaspers; el se inspiră din fenomenologia lui Husserl şi din psihologia înţelegerii, *verstehende Psychologie*, a lui Dilthey, pe care Jaspers a cunoscut-o prin Max Weber, dascălul său. Sartre încearcă o apropiere între fenomenologia lui Husserl, ontologia lui Heidegger şi psihanaliza lui Freud, iar Merleau-Ponty se află mai mult sub influenţa lui Jaspers.

O poziţie asemănătoare cu aceea a psihologiei existenţialiste prezintă psihologia transacţională a lui Cantril şi Itelson, inspirată de cercetările lui Ames asupra iluziilor optice, care verifică intraconexiunea dintre fiinţă şi lume, susţinută de filosofia lui John Dewey.

Veacul trecut, spune Dewey, a fost sub imperiul principiului *inter-conexiunii*, în virtutea căruia lucrurile şi procesele se leagă între ele, dar nu se întrepătrund. Ştiinţele veacului nostru, în schimb, sînt sub semnul

principiului *intraconexiunii*, deoarece lucrurile se leagă şi se întrepătrund, fiind unele într-altele, nu unele lîngă altele sau după altele.

Sub influenţa teoriei relativităţii, A. N. Whitehead susţine acelaşi lucru în domeniul ştiinţelor vieţii şi spiritului.

De fapt, această intraconexiune dintre fiinţă şi lume, pe care o susţin Brentano, Husserl, Dewey şi Whitehead, a fost afirmată înaintea lor în materialismul dialectic al lui Marx.

Aplicarea legilor dialectice în psihologie este opera psihologilor sovietici în frunte cu Rubinstein, Leontiev, Luria, Teplov, Uznadze etc.

La studiul sintetic al Eului şi al conştiinţei, elaborat de cercetătorii de mai sus, Janet, McDougall, Pavlov, Behterew şi Watson adaugă studiul extrospectiv al conduitei.

Behterew şi Watson studiază conduita inferioară, operată de reflexe, în funcţie de care ei încearcă apoi explicarea analitică a conduitei superioare.

Janet şi McDougall cercetează conduita superioară, pe care o interpretează cu precădere sintetic, prin unitatea de acţiune a persoanei însăşi.

Alături de reflexele simple şi de cele condiţionate, studiate la animale, Pavlov preconizează şi studiul conduitei superioare a omului, în care apare valorificarea moştenirii culturale pe calea limbajului.

Sub unghiul psihologiei persoanei, deosebit de relevante au fost cercetările de psihopatologie ale lui Janet şi cele de psihologie şi psihopatologie ale lui McDougall.

Behaviorismul lui Watson a fost restructurat de neobehaviorismul lui Tolman, pe de o parte, şi de cel al lui Cl. Hull şi al elevilor săi, pe de altă parte. In general ei au valorificat instrumentul matematic şi logico-matematic.

Introducerea instrumentului matematic în studiul structurii psihologice superioare este inaugurată de analiza factorială, preconizată de Spearman şi desăvîrşită de Thurstone. Aplicarea analizei factoriale la întreaga structură a persoanei este făcută de Guilford, Cattell şi Eysenck.

Alături de analiza factorilor psihici, bazată pe calculul matriceal şi vectorial, este utilizată şi logica matematică, întemeiată pe analiza combinatorie a lui Leibniz şi elaborată în continuare de Boole, Peirce, de Morgan şi îndeosebi de Frege, Whitehead, Russel, şi D. Hilbert. Introducerea acestor metode în domeniul învăţării este opera lui Cl. Hull. J. Piaget şi şcoala sa extind aplicaţia logicii matematice la domeniul inteligenţei.

Atît analiza factorială, cît şi logica matematică, s-au dovedit a fi instrumente nespus de eficiente, dar unilaterale şi, ca atare, ele trebuie completate cu instrumentul logic propriu-zis, cu cel dialectic mai ales.

A treia cale de cercetare şi interpretare matematică, la fel de eficientă, este teoria informaţiei şi a conexiunii inverse din cibernetică.

Dar cercetarea ştiinţifică a persoanei umane sub unghi psihologic nu s-a realizat numai pe calea psihologiei, ci şi pe aceea a psihiatriei şi a educaţiei. In ambele domenii interesează tot persoana umană, luată ca întreg şi nu ca o totalitate de senzaţii, reflexe, percepţii, reprezentări etc. Cu alte cuvinte interesează trunchiul structurii psihice, iar nu frunzişul faptelor ei mărunte.

Cercetarea persoanei umane sub unghiul fenomenelor psihopatologice este inaugurată de Charcot şi Kraepelin, elaborată de Janet şi psihanaliza lui Freud, precum şi de psihologia individuală a lui Adler, psihologia analitică a lui Jung, cercetările lui Bleuler şi Meyer asupra schizofreniei şi cele ale lui Goldstein şi Head asupra afaziei.

O dezvoltare deosebită a cunoscut psihanaliza prin cercetările lui Alexander, Fromm, Kardiner, Rapaport, Erickson, Heiss, Hofstätter, Görres etc.

După judecata lui G. Murphy, aproape 90% din lucrările de psihologie a persoanei sînt generate de psihopatologie. Este, credem, o exagerare să afirmăm un astfel de lucru,

deşi într-adevăr, majoritatea lucrărilor din acest domeniu par a fi generate de clinică.

Nevoia de înţelegere a persoanei umane în procesul educaţiei a determinat apariţia lucrării lui Spranger, *Formele vieţii*, şi a lucrării lui Kerschensteiner, *Teoria formării*. Ambele lucrări abordează în primul rînd formarea caracterului.

În sfîrşit, caracterologia lui Klages valorifică în cercetarea persoanei umane studiul expresiilor emotive, scrisul în primul rînd. Alături de caracterologia sa stă aceea a lui Utitz şi Prinzhorn, precum şi cea a lui McAuliffe din Franţa.

O caracterologie mai largă susţin La Senne şi Berger, care pornesc de la studiile lui Wiersma şi Heymanns.

Despre o şcoală unitară în psihologia persoanei nu se poate vorbi, desigur, nici azi, dar întrepătrunderea diverselor puncte de vedere este tot mai mare.

Primul şi cel mai de seamă tratat, în acest sens, a rămas acela al lui G. W. Allport din 1937. Lui Allport îi revine meritul de a fi ţinut şi primul curs de psihologie a persoanei încă în 1922. Azi aceste cursuri sînt generalizate în toate universităţile mari ale lumii. Tratatul său este puternic influenţat de psihologia personalistă a lui Stern şi de psihologia configuraţionistă a lui Koehler, după cum el se apropie într-o măsură importantă de caracterologia lui Klages şi de interpretarea ideografică a lui Windelband. Spre sfîrşitul vieţii, G. W. Allport revine tot mai mult la psihologia Eului, elaborată de James.

Alături de tratatul lui G. W. Allport trebuie pus cel al lui G. Murphy, în care interpretarea behavioristă este apropiată de cea configuraţionistă. O atenţie deosebită este acordată şi psihanalizei, faţă de care Allport a rămas foarte critic.

Al treilea tratat de psihologie, dar şi de psihopatologie a persoanei, este acela al lui H. Murray, directorul Clinicii Psihologice de la Universitatea Harvard. Psihanaliza lui Freud este apropiată, în acest tratat, de psihologia Eului, propusă de James.

Aplicarea psihologiei configuraţiei la psihologia persoanei o face K. Lewin, în lucrările sale de psihologie dinamică a persoanei, în care dezvoltă teoria cîmpului social al persoanei pe baze topologice.

Alături de manualele de psihologie a persoanei, venite dinspre psihologia însăşi, avem pe acelea generate de psihopatologie. În fruntea lor stau lucrările lui Freud, Jung, Adler, apoi cele ale lui Alexander, Horney, Fromm, Kardiner, Erickson, Rappaport etc.

Psihologia existenţialistă, preconizată de Jaspers şi Scheler, este elaborată în continuare de Binswanger, Sartre, Merleau-Ponty etc. Puternic influenţat de ea se dovedeşte a fi Rogers, cunoscutul teoretician şi practician al clinicii psihologice centrate asupra clientului însuşi.

În U.R.S.S., psihologia persoanei este inaugurată de teoria psihologică generală a montajului, elaborată de Uznadze şi dezvoltată de Pranghisvili, Natadze etc. Această teorie apare şi în lucrările lui Rubinstein, Leontiev, Luria. Fundamentale sînt aici şi contribuţiile lui Giljarovski din psihiatrie.

Analiza factorială apare în tratatele lui Guilford, Cattell şi Eysenck, menţionate deja.

O prezentare sistematică a teoriilor actuale din psihologia persoanei apare în tratatul lui Lindzey şi Hall, *Teoriile asupra persoanei*, prezentare completată de o antologie a izvoarelor. Din păcate, ea nu se ocupă şi de noile teorii din psihologia persoanei, elaborate în Germania de Lersch, Thomae şi Remplein, iar în Franţa de La Senne.

În ţara noastră a apărut lucrarea celui ce scrie aceste rînduri *Psihologia persoanei*, urmată de *Psihotehnica*, bazată pe ea, şi ambele anticipate de *Psihometrie*, în care este prezentat instrumentul matematicii aplicat la psihologie. Analiza factorială a fost prezentată în *Analiza factorilor psihici*. La instrumentul matematic, *Natura ştiinţei* adaugă şi organonul logic. *Psihologia persoanei* încearcă

o sinteză a psihologiei persoanei din S.U.A., U.R.S.S., Franţa, Anglia, Germania, acordînd atenţie atît cercetării introspective, cît şi celei extrospective, cuprinzînd atît conştientul cît şi inconştientul etc. Interpretarea este realizată atît logic, cît şi matematic.

Sociologia persoanei

În clasificarea ştiinţelor, propusă de A. Comte, psihologia nu apare deoarece studiul funcţiunilor sistemului nervos, după gînditorul francez, aparţine fiziologiei, iar de conţinutul social-cultural al acestor funcţiuni se ocupă sociologia. În acest mod, de o sociologie a persoanei, în cadrul filosofiei sale pozitive, nu se poate vorbi.

În schimb, această ştiinţă a persoanei apare la Durkheim, dar punctul ei de vedere este unul striot şi exclusiv sociologic, nu şi psihologic, şi cu atît mai puţin biologic. În adevăr, diferenţele dintre indivizi sînt explicate numai prin diviziunea muncii, nu şi prin constituţia bio-psihică a acestora. În comunitatea de relaţii afinitare din familia primitivă, pe de altă parte, deosebirile dintre indivizi, după părerea lui Durkheim, sînt nule.

În consecinţă, atît în societatea primitivă, cît şi în cea modernă, structura sufletească a persoanei umane nu este decît reflectarea structurii sociale. Persoana umană nu este astfel decît aspectul subiectiv, de trăire interioară, a valorilor obiective, materializate în instituţiile sociale exterioare.

Aşadar Comte, Spencer, precum şi Durkheim, operează numai cu principiul identităţii dintre individ şi societate, care — în lumina acestui principiu — nu sînt decît cele două feţe ale uşii, ca să spunem aşa. Ei nu sesizează principiul dialectic al întregirii reciproce, care izvorăşte din contrariile ce se atrag. Este meritul lui Hegel de a fi introdus această interpretare dialectică. Marx şi Engels o aşază la însăşi temelia relaţiilor dintre individ şi societate.

Structura relaţiilor inter-individuale apare în sociologia lui Simmel. Relaţiile instituţionale dintre individ şi societate, care nu sînt cuprinse în această structură, fac obiectul de studiu al lui Tönnies, dar el, ca şi Durkheim, operează numai cu principiile logice, nu şi cu legile dialectice. Întregirea reciprocă dintre individ şi societate scapă şi de această dată.

Tönnies şi Durkheim, pe de altă parte, apercep numai relaţiile orizontale, cu caracter afinitar şi complementar, nu şi pe cele verticale, cu caracter ierarhic. Pe acestea din urmă le vor surprinde în bună parte Max Weber şi A. Pareto. Weber reuşeşte să surprindă unele aspecte ale conducerii charismatice sau de forţă, dar îi scapă conducerea democrată, în care apare întregirea reciprocă dintre conducător şi conduşi. Interpretarea acestei întregiri în perspectiva conducerii democratice apare la Burnham, dar ulterior el însuşi este prea mult prins de conducerea managerială a specialistului.

La relaţiile afinitare de teritoriu, limbă şi trecut istoric, la relaţiile complementare, aduse de diviziunea muncii şi la cele de integrare ierarhică, cu caracter vertical, antropologia culturală adaugă pe cele evolutive, cu caracter longitudinal, pe care se întemeiază dezvoltarea culturii.

În teoria marxist-leninistă a conducerii sînt prezente toate aceste patru categorii de relaţii. În lumina acestei teorii individul şi societatea nu mai sînt în opoziţie, ca la Spencer, ci în întregire reciprocă. În adevăr, drumul înspre disciplina liber consimţită trece prin personalitate, iar calea înspre dezvoltarea multilaterală şi armonioasă a personalităţii merge prin societatea organizată pe baza dreptăţii şi echităţii.

Idei asemănătoare au susţinut şi Ward, Small şi W. I. Thomas. Traducerea în practică a acestor idei apare la Park, Burgess,

Ogburn, McIver, Wiese, Mannheim, Mauss, Gurvitch etc.

O sinteză a acestei orientări apare în *Teoria generală a acţiunii*, elaborată de T. Parsons, E. Shills, E. Tolman, G. W. Allport, H. Murray etc. Intregirea reciprocă dintre individ şi societate este considerată în perspectiva bunăstării materiale şi spirituale, pe care cultura o defineşte. Completitudinea de determinare a condiţiei umane este în acest fel realizată, alături de biologia şi psihologia persoanei fiind considerate sociologia şi antropologia ei, precum şi studiul valorilor.

Din păcate Parsons şi Shills încearcă rezolvarea acestei determinări numai sub unghi formal, cu caracter deductiv şi chiar axiomatic. Dar despre posibilitatea elaborării axiomatice a teoriei asupra acţiunii umane se îndoiesc înşişi Allport, Sheldon şi Murray, colaboratorii lor.

Abordarea condiţiei umane sub semnul completitudinii este prezentă în *Psihologia în U.R.S.S.*, scrisă de Leontiev, Rubinstein, Luria etc. Ea este susţinută cu ajutorul logicii dialectice, cu care este depăşit punctul de vedere al lui Parsons şi Shills.

O punere sistematică la punct a lucrărilor care au în vedere influenţa societăţii asupra persoanei umane apare în tratatul de psihologie socială, editat de Lindzey şi în cel de sociologie al lui König.

Antropologia culturală a persoanei

In antropologie, ca şi în sociologie, persoana umană a interesat numai ca trunchi în raport cu ramurile sale principale, nu şi sub unghiul frunzişului faptelor.

Tylor şi Frazer apercep creaţia culturală mai mult sub unghiul individului. In schimb, în antropologia de teren, inaugurată de Rivers, McDougall şi Malinowski apare şi interpretarea culturii sub unghiul societăţii. In antropologia culturală germană, ilustrată prin *Psihologia popoarelor* a lui Wundt, şi mai ales prin lucrările lui Thurnwald, evoluţia culturii este explicată în primul rînd prin spiritul social.

In antropologia social-culturală din S.U.A., precum şi în cea contemporană în general, evoluţia culturii este interpretată atît prin individ, care este agentul creator de valori, cît şi prin societate, care este cadrul lor de amplificare şi transmitere. Nu este mai puţin adevărat că interpretarea structuralistă a lui Lévi-Strauss trece accentul de greutate pe unitatea în multiplicitate a relaţiilor ca atare, în care factorul social este mai important decît cel individual, aşa cum a fost cazul şi la Lévy Brühl.

Boas, Sapir, Kroeber, Lowie etc. militează pentru o antropologie social-culturală, care pune accentul pe faptul concret consumat, în vreme ce Malinowski se ocupă numai cu *funcţiunea*, iar nu şi cu conţinutul istoric al faptului din locul şi momentul dat.

O distincţie asemănătoare a făcut şi V. Pârvan în *Idei şi forme istorice*. Ideea, ca şi funcţiunea, constituie permanenţa, invarianţa; conţinutul sau forma constituie varianţa, care se schimbă continuu.

Sub unghiul conţinutului, de pildă, arhetipul sau simbolul din gîndirea magică reprezintă o idee văzută cu ochii. In gîndirea metafizică aceasta din urmă pierde orice element concret. In ambele cazuri ideea are aceeaşi funcţiune, anume aceea de a condensa şi exprima invarianţa raţională din varianţa senzorială. Prin urmare, în ambele cazuri este vorba de aceeaşi operaţie, adică de exprimarea ordinii şi legităţii în dezvoltarea lumii. Ceea ce variază este numai forma în care îmbrăcăm această ordine şi limbajul prin care o exprimăm. Pentru omul modern noţiunile de fecunditate şi virilitate ajung. Primitivul preferă reprezentarea lor simbolică, de ordin concret, prin nimfă şi ţap.

Noi gîndim noţiunea de dreptate, pe de o parte, în termeni de egalitate între indivizi şi, pe de altă parte, în termeni de egalitate între faptă şi răsplată. Romanii figurau dreptatea într-o balanţă ţinută în mînă de către o fecioară legată la ochi.

Opoziţia dintre antropologia istorică şi cea funcţională se conturează mai mult în lucrările lui Sapir şi Malinowski.

Lévi-Strauss, în schimb, părăseşte atît faptul istoric cît şi funcţiunea sa şi îşi îndreaptă atenţia înspre structura relaţiilor dintre diversele idei şi funcţiuni. Faptele istorice, ca şi ideile, care condensează faptele, variază, dar structura relaţiilor dintre ele rămîne aceeaşi. Disciplina socială, de pildă, poate fi motivată prin voinţa zeilor, ca în mitologie, prin raţionalitatea ideii, ca în metafizică, sau prin voinţa oamenilor, ca în mentalitatea ştiinţifică din zilele noastre. În toate trei cazurile însă ea poate fi impusă cu forţa sau poate fi liber consimţită. Relaţiile dintre aceste categorii de disciplină nu se schimbă chiar dacă justificarea disciplinei este diferită.

Lévy Brühl a văzut o deosebire fundamentală între mentalitatea magică, bazată pe legea participaţiei, şi gîndirea contemporană, bazată pe principiul identităţii. Dar legea participaţiei nu este decît principiul identităţii aplicat trăirilor emotive. Funcţiunea principiului este aceeaşi, chiar dacă materialul, la care e aplicat principiul, este diferit. Aceeaşi e şi structura relaţiilor, pe care ideea o exprimă. Sub unghiul conţinutului, mentalitatea ştiinţifică este diferită de cea magică. Deci, din acest punct de vedere, Lévy Brühl are dreptate. Sub unghiul structural şi funcţional el greşeşte însă, deoarece atît în mentalitatea magică, cît şi în cea metafizică, precum şi în cea ştiinţifică, preocuparea omenească este aceeaşi, anume sesizarea invarianţei raţionale în varianţa senzorială, adică prinderea lumii sub unghiul ordinii şi legităţii ei în evoluţie. Atari deosebiri de conţinut şi forme istorice există chiar şi în ştiinţa modernă. Newton a aplicat principiul identităţii spaţiului, timpului şi masei, vorbind de omogenitatea lor. Einstein aplică acelaşi principiu relaţiilor dintre ele, vorbind de izomorfismul lor. Atari noi interpretări, odată promovate, devin tipare de gîndire ale epocii, pe care toată lumea le găseşte ca fiind pe deplin logice. În schimb, trecerea de la unele tipare la alte tipare este foarte anevoioasă. Generaţia celui ce scrie aceste rînduri a fost crescută în spaţiul plan al geometriei euclidiene şi în omogenitatea spaţiului, timpului şi masei din mecanica lui Newton. Ajuns la universitate, el a avut nevoie de ani în şir pentru ca să se obişnuiască cu spaţiul curb n-dimensional şi cu teoria relativităţii, construită cu ajutorul acestui spaţiu. Generaţiile tinere însă, care au fost de la început introduse în noile tipare de gîndire, le-au stăpînit cu mai multă uşurinţă.

Prin urmare, epoca de cultură dată, ca şi cultura pe care ea o integrează, exercită o puternică influenţă asupra modurilor noastre de gîndire. Noi nu gîndim numai cu inteligenţa noastră, ci şi cu tiparele societăţii, imprimate în limbaj, şi cu întreg trecutul istoriei, integrat şi el în cultura omenirii.

Alături de teoria istorică, structurală şi funcţională a antropologiei ca ştiinţă avem şi teoria semnelor şi a semnificaţiilor lor logice, inaugurată de Ch. Mead şi elaborată de Ch. Morris, elevul său. Faptele variază în spaţiu şi timp. Semnificaţiile lor tind să rămînă aceleaşi. Din aceste motive Lynton, în antropologia sa culturală, susţine că noi avem o personalitate social-culturală de bază, care reflectă generalitatea umană, pe care apoi se grefează personalitatea istorică şi geografică din locul şi momentul dat. Generalizarea teoriei semnificaţiilor în sociologie şi antropologie o face H. Blumer.

Interpretarea cea mai obiectivă şi ponderată a influenţei culturii asupra personalităţii umane apare în lucrarea lui H. Murray şi Kluckhohn, *Personalitatea în Natură, Societate şi Cultură*. Autorii apercep aici atît rolul eredităţii, cît şi al societăţii şi al cul-

turii. Lynton, în schimb, pune aproape tot accentul pe influenţa culturii, aşa cum Elsworth Faris aşezase toată greutatea pe influenţa societăţii. Completitudinea de determinare este însă satisfăcută numai atunci cînd alături de factorii biologici şi psihologici sînt consideraţi şi factorii sociologici şi antropologici şi invers.

Domeniul ştiinţei persoanei

Mult timp atenţia psihologiei generale a fost concentrată în mare parte asupra funcţiunilor periferice, iar interpretarea dată acestora nu a depăşit modul analitic şi cauzal.

Psihologia persoanei compensează această lacună. Ea îşi îndreaptă atenţia asupra trunchiului şi a ramurilor sale de bază, punctul de greutate căzînd pe motivaţie şi caracter, iar nu pe inteligenţă şi aptitudini. Interpretarea ei este precumpănitor sintetică şi prospectivă. Instrumentul ei operativ este în primul rînd logica, nu matematica, deoarece atenţia ei este concentrată asupra *rostului* părţii în întreg şi a întregului în lume, precum şi asupra *direcţiei sale de evoluţie*, cu individuaţia adecvată. Înarmată cu această interpretare şi cu acest instrument operativ, psihologia persoanei poate face faţă cu succes şi aplicaţiilor ei practice din şcoală, industrie, clinică şi justiţie.

În psihologia generală, funcţiunile şi trăsăturile psihice au fost considerate numai ca atribute ale persoanei. În psihologia persoanei ele sînt tratate ca moduri de conjugare cu mediul, depinzînd şi de acesta, iar nu numai de individ.

Această focalizare a cercetării asupra trunchiului persoanei, anume asupra structurii sale în raport cu ramurile de bază, este prezentă nu numai în psihologie, ci şi în biologie, sociologie şi antropologie.

De asemenea, în toate cele patru discipline atenţia nu mai este îndreptată numai asupra persoanei, luată solipsist, ca în interpretarea metafizică, ci şi asupra conjugării ei cu lumea, cu societatea mai ales.

Interpretarea în toate aceste patru discipline este atît analitică şi cauzală, cît şi sintetică şi prospectivă, operată cu organonul logic şi matematic. Ponderea cea mai mare cade însă pe interpretarea sintetică şi prospectivă, operată logic.

Definiţia persoanei

Deosebirile dintre diversele teorii şi definiţii ale persoanei sînt încă foarte mari, după cum ele izvorăsc dinspre disciplinele teoretice sau dinspre cele aplicate.

În domeniul teoretic, deosebirile sînt generate de apropierea de persoană dinspre biologie, psihologie, sociologie sau antropologie. În domeniul practic, deosebirile sînt generate de nevoile educaţiei şi muncii, care nu sînt identice cu cele din clinică şi justiţie.

În domeniul psihologiei teoretice, deosebirile depind de orientarea introspectivă sau extrospectivă de ordin metodologic, de explicarea analitică şi cauzală ori sintetică şi prospectivă, de aplicarea instrumentului logic sau matematic, de aplicarea metodei experimentale sau clinice etc. Aproximativ aceleaşi raţiuni sînt valabile şi în biologie, sociologie şi antropologie.

În domeniul psihologiei aplicate, deosebirile derivă din natura specială a problemelor din domeniul şcolii, muncii, clinicii sau justiţiei.

În studiul său din 1931, publicat în *Psychological Bulletin*, G. W. Allport identifica aproximativ 50 definiţii ale persoanei.

Din aceste motive el nici nu mai încearcă una nouă, ci se mulţumeşte cu delimitarea domeniului persoanei. În tratatul său asupra persoanei, din 1937, el caută însă şi o definiţie, limitată la structura psihologică a persoanei, considerată sub unghi teoretic.

În „explozia" de tratate de psihologie, sociologie şi antropologie a persoanei, scrise după cel de al doilea război mondial, numărul definiţiilor persoanei a crescut atît de mult încît McClelland identifica în tratatul său peste 100. Este de observat însă că asemănările şi legăturile dintre ele sînt, de această dată, mult mai substanţiale decît în 1931.

La cauzele deosebirilor, analizate mai sus, trebuie adăugată disputa particulară dintre metoda clinică, de ordin calitativ, şi cea experimentală, cu caracter metric.

În ceea ce priveşte creşterea numărului asemănărilor şi legăturilor dintre feluritele definiţii, ea este explicată prin judecarea definiţiei şi teoriei asupra persoanei în raport cu metateoria ei.

Din păcate însă această metateorie este elaborată mai mult sub unghi matematic şi logico-matematic, aşa cum reiese din *Tratatul de Psihologie Experimentală*, editat de Stevens, şi din cel de *Psihologie Matematică*, editat de Luce, Galanter şi Bush. Contribuţii fundamentale la metateoria logicii matematice în psihologie au adus Cl. Hull şi J. Piaget. Elaborarea logică a metateoriei poate fi întîlnită în studiile lui Dilthey şi, mai ales, în cele ale lui Max Weber. O încercare în acest sens este întreprinsă şi în lucrarea noastră, *Natura ştiinţei*.

În consecinţă, înainte de a proceda la definiţia persoanei, să analizăm puţin definiţia definiţiei, aceasta fiind singura cale eficientă de a ajunge la o determinare a persoanei sub semnul completitudinii, care să poată cuprinde esenţialul.

Definiţia definiţiei

În lumina metateoriei de azi, o definiţie, la fel ca şi o teorie ştiinţifică, trebuie să satisfacă:

1) completitudinea de determinare,
2) reflectarea obiectivă a realităţii, precum şi
3) interpretarea ei raţională de ordin logic şi matematic.

În lipsa unei metateorii logice şi matematice adecvate în psihologie, aceste condiţiuni nu au fost satisfăcute nici în definiţie şi nici în teorie.

În adevăr, definiţiile din psihologie, la fel ca şi cele din biologie, sociologie şi antropologie, au fost date aproape numai în cadrul logicii clasice, deci sub unghiul *ordinii de clase*, în termeni de *deosebiri* şi *asemănări*, iar nu şi sub unghiul *ordinii de compunere*, luată, firește, în dezvoltare, în termeni de *interconexiune* dialectică dintre *parte* şi *întreg*, pe de o parte, şi dintre *cauză*, *scop* şi *efect*, pe de altă parte. În consecinţă, definiţia a fost dată numai în termeni de *diferenţă specifică* şi *gen proxim*, care indică deosebirile şi asemănările dintre singulare, iar nu şi în termeni de *analiză* şi *sinteză* ori *cauză*, *scop* şi *efect*, ce precizează structura comprehensiunii şi procesualitatea dezvoltării ei.

Cu alte cuvinte, definiţia a fost bazată numai pe *compararea costructurală* a singularelor în plan orizontal, nu şi pe *analiza* şi *sinteza* părţilor din întreg şi apoi a întregului în lume în plan vertical. De asemenea, ea nu a considerat legătura cauzală şi prospectivă dintre *cauză*, *scop* şi *efect*, de ordin longitudinal.

Pentru a satisface completitudinea de determinare, definiţia trebuie să cuprindă nu numai indicaţiile minime asupra *poziţiei* singularului în ordinea de clase, în termeni de

diferenţe specifice şi *gen proxim*, ci şi comprehensiunea întregului din părţile sale în raport cu *treapta* de organizare a materiei şi energiei în lume la nivel fizic, biologic şi social-uman, în termeni de *particularitate* şi *universalitate*. Ea trebuie, de asemenea, să cuprindă şi momentul sau *etapa* longitudinală de evoluţie. De aceea definiţia trebuie să implice:

1) determinarea co-structurală minimă a singularului din *ordinea de clase*, în termeni de *deosebiri* şi *asemănări*,

2) determinarea *analitică* şi *sintetică* a structurii în termeni de *părţi* şi *întreg*, pe de o parte, a infra- şi supra-structurii, pe de altă parte, în raport cu *ordinea de compunere* a lumii, precum şi

3) determinarea *pre-* şi *post-structurală* din *evoluţie* în termeni de *conexiune cauzală* şi *prospectivă* a efectului în raport cu cauza sau scopul său.

Judecată în această lumină, definiţia omului ca *fiinţă socială, zoon politikon*, dată de Aristotel, este numai o determinare minimă a *poziţiei* singularului în ordinea de clase din extensiune, în care fiinţa indică genul, iar atributul social precizează speţa.

Cum fiinţa este concepută ca simplă *obiectualitate*, iar trăsăturile ca *atribute* solipsiste, definiţia este numai *obiectuală* şi *atributivă*, nu şi *relaţională* şi *procesuală*. În acelaşi timp, definiţia este numai logică, nu şi matematică, deoarece de *gradul de dezvoltare* al atributelor, recte al socialităţii şi raţionalităţii, face abstracţie. Prin urmare, definiţia este de trei ori unilaterală. O dată fiindcă ea e numai o determinare în *extensiune*, nu şi în *comprehensiune* şi *evoluţie*. A doua oară întrucît ea e numai obiectuală, nu şi relaţională şi procesuală. Şi a treia oară deoarece ea e numai logică, nu şi matematică.

Definiţia este numai logică, nu şi matematică, deoarece ea este dată în termeni de atribute, care *există sau nu există* şi care nu au *grade de dezvoltare*. Atari atribute cunoaştem doar două, anume daltonismul şi hemofilia. Restul atributelor posedă grade de dezvoltare, fiind şi cantitate, nu numai calitate. În fond, Socrate nu a fost trimis în judecată pentru simplul fapt că a fost fiinţă socială, ci pentru motivul că socialitatea sa a fost mult superioară celorlalţi. Aceste grade de dezvoltare însă nu sînt considerate. Precum neconsiderată rămîne şi *individuaţia*, ce izvorăşte din ele.

Molecula de apă este combinarea a doi atomi de hidrogen cu unul de oxigen. Definiţia este în comprehensiune, dar tot numai obiectuală, deoarece nu se ocupă de relaţionalitate. În zilele noastre, logica matematică tinde să introducă în toate domeniile ştiinţei determinarea relaţionalităţii, precum şi întregirea reciprocă dintre determinarea cantitativă, de ordin matematic, şi cea calitativă, de ordin logic. Sub unghi logic este studiată nu numai acţiunea părţilor asupra întregului, ci şi a întregului asupra părţilor. La temelia definiţiei stă astăzi analiza şi sinteza acestei interconexiuni, venite de jos în sus şi de sus în jos. În contextul acestei interconexiuni vorbim atît de *rostul* părţii în întreg, cît şi de acela al întregului în lume.

Adolescenţa urmează pubertăţii şi pregăteşte maturitatea. Definiţia este în *procesualitatea* dezvoltării. Ea introduce legitatea evolutivă, ce integrează pe cea obiectuală şi relaţională. Definiţia este dată în termenii conexiunii dintre cauză, scop şi efect. În logica lui Aristotel şi în ştiinţa antică, în general, timpul *repeta* spaţiul. Azi îl *dezvoltă*. Această dezvoltare are şi o *direcţie* de evoluţie înspre adaptarea, conservarea şi dezvoltarea optimă, efectuată în condiţiuni de eficienţă maximă.

Dacă interconexiunea dintre cauză şi efect este numai cantitativă, atunci ea poate fi exprimată prin conceptul de *egalitate*, conceput ca o identitate golită de conţinutul ei calitativ. În această situaţie determinarea logică se reduce la cea matematică, iar discriminarea dintre determinarea extensivă, comprehensivă şi evolutivă devine fără obiect, deoarece oricare dintre ele este suficientă. Dacă însă interconexiunea dintre cauză şi efect este

calitativă, stînd, în acest caz, sub semnul individuaţiei din extensiune, al cauzalităţii proprii din comprehensiune şi al saltului calitativ din curgerea vremii, atunci determinarea ei poate fi operată numai prin conceptele logice de *semnificaţie* şi *direcţie de evoluţie*, individuate amîndouă. Interconexiunea nu mai stă sub semnul principiilor de identitate şi de contradicţie cu terţiul exclus, ci sub acela al legilor dialectice. In fond, Logosul însuşi înseamnă *legătură cu înţeles*, nu simplă identitate. Azi el înseamnă legătură cu înţeles *în dezvoltare*, nu statică; *individuată*, nu generală. Individuaţia nu e o ieşire din lege, ci doar o nouă lege, anume aceea a curbei de variaţie. Individuaţia exprimă de fapt eficienţa optimă din locul şi momentul dat.

Dar sub unghiul acestui nou Logos, dialectic, nu numai matematic şi logic-matematic, cele trei categorii de definiţii nu pot fi nici ele juxtapuse, ci intrapuse. Aşa cere, de altfel, însăşi reflectarea obiectivă a lumii, pe care definiţia trebuie să o respecte.

Cît priveşte raţionalitatea din această reflectare obiectivă sub semnul completitudinii, ea, desigur, trebuie să fie atît logică, cît şi matematică, iar nu numai logică, aşa cum a fost cazul în logica lui Aristotel, sau numai matematică, aşa cum s-a întîmplat în geometria lui Euclid ori în discursul cartezian.

In fond, existenţa fiinţei în lume este rezolvată nu numai pe bază de adaptare pasivă şi sub semnul conservării, ci şi pe bază de adaptare *activă*, în care un cuvînt de spus îl are structura însăşi a fiinţei, cu cauzalitatea ei interioară în dezvoltare, care tinde înspre forme de existenţă tot mai armonioase şi eficiente. De aceea, conjugarea dintre fiinţă şi lume trebuie definită atît sub unghiul *individuaţiei, cauzalităţii proprii* şi al *saltului calitativ*, cît şi sub acela al *generalităţii, universalităţii* şi *eternităţii*. Definiţia precizează toate punctele lor de întîlnire şi încrucişare, reprezentate prin *poziţia* singularului din ordinea de clase, prin *treapta* de organizare a materiei şi energiei din lume la nivel fizic, biologic şi social-uman şi prin momentul sau *etapa* de evoluţie. Fireşte, cu indicarea *rostului* pe care partea îl are în întreg şi fiinţa în lume, precum şi cu indicarea *direcţiei de evoluţie* înspre adaptarea, conservarea şi dezvoltarea cea mai eficientă şi armonioasă. *Individualizate* sînt atît *rostul*, cît şi *direcţia sa de evoluţie*.

Noua definiţie a persoanei

Cum definiţia exprimă minimum de discriminare teoretică, determinarea *poziţiei* din extensiune, a *treptei* din comprehensiune şi a *momentului* din evoluţie, trebuie condensată într-o singură frază.

Aristotel a ales definiţia din extensiunea ordinii de clase a singularelor în funcţie de care a rezolvat şi problema determinării comprehensive, care aduna atributele distribuite în extensiune. Aceasta deoarece la orizontul cunoaşterii empirice, pe care ştiinţa antică se baza, lumea părea o simplă pluralitate de fiinţe şi obiecte, în care determinarea obiectuală şi atributivă era totul.

La orizontul mult lărgit al ştiinţei contemporane, mijlocit de noua tehnică experimentală, lumea apare însă ca o ordine de compunere, în care analiza şi sinteza, în termeni de interconexiune — iar nu comparaţia, în termeni de asemănări şi deosebiri — joacă rolul prim. Noua determinare este şi relaţională, nu numai obiectuală. Ea se prezintă apoi în grade de dezvoltare, iar nu în atribute, care există sau nu există. În sfîrşit, ea este şi procesuală, nu numai relaţională şi obiectuală. Adevărata completitudine de determinare este realizată numai în ştiinţa contemporană.

Văzută în această lumină, persoana umană este *o structură bio-psiho-socială şi culturală individuată în dezvoltare*. Definiţia înseamnă o primă apropiere a *treptei* de compunere a

materiei şi energiei în lume, care este cea bio-psiho-social-culturală, deci umană. Satisfăcută este şi determinarea momentului sau etapei din evoluţie, deoarece numai omul are dezvoltarea culturală. Prezentă este şi determinarea din extensiune, dar ea e realizată numai prin individuaţie, care a intrat sub imperiul legii, iar nu prin gen şi specie. Cum însă sub semnul individuaţiei se găsesc toate fiinţele şi obiectele din lume, în definiţie trebuie să introducem menţiunea că este vorba de cea mai conturată individuaţie, cauzalitate proprie şi salt, operate conştient. În consecinţă, vom completa definiţia de mai sus astfel: *persoana umană este o structură bio-psiho-socială, care se adaptează în mod conştient la lume, în formele cele mai individuate, cu cauzalitatea proprie cea mai dezvoltată şi cu salturile calitative cele mai mari.*

Ne rămîne acum să mai introducem conceptele de *semnificaţie* şi *direcţie de evoluţie*. Semnificaţia precizează *rostul* părţii în întreg şi a întregului în lume, iar *direcţia de evoluţie* indică drumul Binelui, Adevărului şi Frumosului, pe care se bazează sănătatea, onestitatea şi productivitatea muncii. În consecinţă, vom spune că *persoana umană este o structură bio-psiho-socială, care se adaptează în mod conştient la lume şi la societate, în formele cele mai individuate, cu cauzalitatea proprie cea mai ridicată, realizînd salturile cele mai mari în direcţia Binelui, Adevărului şi Frumosului, pe care se bazează sănătatea, onestitatea şi productivitatea muncii.*

Conceptul de structură

La temelia interpretării metafizice a lumii sub unghiul ordinii statice şi imuabile a stat noţiunea de unitate simplă.

La temelia interpretării ştiinţifice stă conceptul de structură.

Structurile sînt *formale* sau *ideale* şi *materiale* sau *reale*.

Mulţimea de locaţii punctuale pure din matematică este o structură formală, deoarece locaţiile nu au nici extensiune în spaţiu, nici curgere în timp.

Atomul, molecula, celula, organismul, societatea, precum şi Universul însuşi, cu diversele sale sisteme solare, sînt structuri reale fiindcă ele au extensiune în spaţiu, durată în timp şi un conţinut obiectual, relaţional şi procesual.

Pentru a cunoaşte structura reală sub semnul completitudinii, ea trebuie determinată în extensiune, comprehensiune şi evoluţie.

Sub unghi extensiv, persoana umană, de pildă, este *comparată* cu alte persoane, pentru a se constata *deosebirile* şi *asemănările* dintre ele.

Sub unghi comprehensiv, persoana este *analizată* în părţile ei, care *se leagă împreună* şi care au un *rost* în întregul din care fac parte. De asemenea, ea este integrată în suprastructura din care face parte, sub semnul aceleiaşi legături cu înţeles. Legăturile cu înţeles sînt însăşi ţesătura părţilor în întreg.

Sub unghi evolutiv, cercetăm efectul în raport cu motivul şi cu scopul, pe baza legăturii cauzale şi prospective. De asemenea, indicăm direcţia de evoluţie a saltului calitativ.

Aşadar, determinarea co-structurală din extensiune stă sub semnul *deosebirilor* şi *asemănărilor*.

Determinarea din comprehensiune se află sub semnul *legăturilor cu înţeles*, ce izvorăsc din principiul *interconexiunii* universale.

În sfîrşit, determinarea evolutivă din curgerea vremii se găseşte sub semnul *conexiunii cauzale* şi *prospective* cu *direcţie de evoluţie*.

Apercepţia lumii sub unghiul Logosului, pe care ştiinţa se bazează, izvorăşte astfel din *generalizarea*, pe care asemănările o permit, din *universalizarea*, pe care legăturile cu înţeles o fac posibilă şi din *eternizarea* procesului de evoluţie şi a direcţiei sale de desfăşurare, pe care o arată conexiunea cauzală

şi prospectivă. Dar generalizarea, universalizarea şi eternizarea nu sînt absolute, ci se întregesc reciproc cu individualizarea, particularizarea şi actualizarea de la un moment dat.

Organizarea materiei şi energiei în structuri tot mai bogate, complexe şi articulate, ia trei drumuri diferite. Unul este acela al compunerii fizice, al doilea este acela al compunerii biologice, clădită pe prima compunere, dar diferită de ea, şi al treilea este acela al compunerii social-umane, construită pe primele două.

Sub unghiul compunerii fizice, fiinţa umană este un corp biofizic, corp compus din molecule şi atomi, ca şi corpurile fizice. Corpurile fizice însă stau sub semnul influenţei părţilor asupra întregului. Corpul biofizic, ca şi cel biochimic, cuprinde şi acţiunea întregului asupra părţilor.

Sub unghiul compunerii biologice, omul este un organism cu sisteme, organe, ţesuturi şi celule. La organismele inferioare, fără sistem nervos, acţiunea părţilor asupra întregului, acţiune cu caracter cauzal, este mai puternică decît aceea a întregului asupra părţilor, cu caracter prospectiv. La animalele cu sistem nervos, cu deosebire la om, acţiunea întregului, recte a conştiinţei, asupra manifestărilor lor este mai puternică decît acţiunea părţilor asupra întregului. Coeficienţii de individuaţie, cauzalitate proprie şi salt sînt foarte dezvoltaţi în acest caz şi stau la temelia adaptării active a organismului la mediu, pe care se întemeiază evoluţia.

Sub unghi social, omul face parte din familie, comunitatea de locuit, de lucru, apoi din clasă, naţiune şi omenire. În cazul acesta interpretarea sintetică dinspre întreguri spre părţi este mai importantă decît cea analitică, de la părţi înspre întreg.

Teoria teoriei sau metateoria

În cuvîntarea sa către Asociaţia Psihologilor Americani, în calitate de preşedinte al ei, Profesorul R. R. Sears spunea: „Prin teorie înţeleg o *totalitate* de variabile şi propoziţii care leagă variabilele unele cu altele, ca antecedente şi consecvente. Aceasta implică o seamă de operaţii logice, ca definiţii, postulate şi teoreme; definiţiile variabilelor trebuie să fie mutual exclusive; variabilele intermediare trebuie în final reduse la operaţii; evenimentele de referinţă specificate în teoreme ca consecvente trebuie măsurate independent de precedentele din care ele derivă".

Cu alte cuvinte, teoria e numai o totalitate de propoziţii secundare, deduse cu ajutorul unor teoreme din altele primare, care au rolul de axiome. Aceste axiome definesc variabilele originare, care trebuie să fie independente şi astfel mutual exclusive. Propoziţiile se leagă între ele, pe plan orizontal, dar nu intră unele într-altele, pe plan vertical. În legătură cu dezvoltarea lor, teoria nu e decît o relaţie de la precedent la consecvent, în care nimic nou nu apare. Instrumentul operativ al acestei teorii este, evident, matematica, deoarece metoda este cea euclidiană.

Dar sînt aceste operaţii, de ordin cantitativ, şi o teorie?

De acest lucru ne îndoim azi chiar şi în matematică, deoarece unitatea în multiplicitate a teoriei nu poate fi construită din multiplicitatea simplă a axiomelor independente, după cum continuitatea dimensiunii din geometrie nu poate fi interpretată numai prin discontinuitatea numerelor întregi din aritmetică. Din aceste motive, pentru a ieşi din impas, matematica însăşi este obligată să renunţe la elaborarea ei strict formală. Cu atît mai mult sînt obligate să facă acest lucru ştiinţele lumii reale.

Aşadar, o teorie nu e o simplă multiplicitate de propoziţii, acceptată ca atare, pe baza de evidenţă deplină sau de consens social,

din care apoi să deducem alte propoziţii, tot juxtapuse, cu ajutorul unor definiţii şi teoreme, ci ea este o interpretare a ordinii şi legităţii în dezvoltare a lumii sub unghiul cunoştinţelor de pînă la acea oră. Ca atare, teoria este o unitate în multiplicitate de la început, care în curgerea vremii are şi o continuitate în discontinuitate. Teoria unui sector al lumii, cum e de pildă psihologia, este apoi în strînsă conexiune cu teoria din biologie, sociologie, antropologie etc. Prin urmare, teoria se supune aceloraşi principii şi legi ca şi organizarea materiei şi energiei în structuri tot mai bogate, complexe şi articulate.

Mai departe, teoria nu poate fi operată numai matematic şi logico-matematic, ci şi logic propriu-zis, respectiv dialectic. Ea nu poate fi operată numai cu principiul egalităţii şi al identităţii, ci solicită şi principiul interconexiunii cu semnificaţie şi direcţie de evoluţie.

În ştiinţele lumii fizice va fi mai eficient instrumentul matematic şi logico-matematic, deşi prezent va fi şi cel logic propriu-zis sau dialectic. În ştiinţele sociale, dimpotrivă, va precumpăni organonul logic, cu caracter dialectic, cu ajutorul căruia vor fi operate legăturile cu înţeles şi direcţie de evoluţie.

De aceea nu este de mirare că un alt fost preşedinte al Asociaţiei Psihologilor Americani, profesorul G. W. Allport de la Universitatea Harvard, apreciază că teoria, aşa cum este ea interpretată de Sears, în psihologie este lipsită de orice semnificaţie. McIver şi Sorokin, foşti preşedinţi ai Asociaţiei Sociologilor Americani, susţin aceeaşi lipsă de semnificaţie a elaborării formale a teoriei în sociologie. În *Teoria generală a acţiunii umane,* Parsons, Shills şi Tolman încearcă totuşi această elaborare formală a teoriei şi în domeniul ştiinţelor sociale. În măsura în care încercarea nu are pretenţia să trateze decît aspectul general, universal şi etern, deci formal, al fenomenelor social-umane, ea este desigur îndreptăţită, dar ea rămîne o elaborare unilaterală, care nu satisface nici pe departe completitudinea de determinare. Pentru a satisface această completitudine este neapărat nevoie să recurgem la elaborarea dialectică, care pleacă de la conceptul de structură, iar nu de la axiome juxtapuse, concept care susţine necesitatea întregirii reciproce dintre elaborarea formală şi cea conţinutală, în care apare individuaţia, particularitatea şi saltul. Dar în acest caz sîntem obligaţi să renunţăm la însăşi independenţa axiomelor, deoarece unitatea teoriei nu poate fi reconstituită din multiplicitatea juxtapusă a axiomelor.

Această necesitate de completare a elaborării axiomatice a teoriei cu caracter matematic şi logico-matematic prin elaborarea ei dialectică, cu caracter conţinutal, rămîne valabilă şi pentru eforturile de axiomatizare a teoriei psihologice făcute de Stevens în capitolul prim din *Tratatul de Psihologie experimentală,* precum şi pentru acelea ale lui Suppes din *Tratatul de Psihologie Matematică,* editat de Luce, Galanter şi Bush. Sub imperiul aceleiaşi întregiri reciproce cu instrumentul logic sînt realizate şi lucrările aparţinînd lui Lazarsfeld şi Rosenberg despre *Limbajul cercetării sociale,* Katz şi Festinger, *Metode de cercetare în ştiinţele comportamentale,* Töpitsch, *Logica ştiinţelor sociale.*

În cadrul unui interviu, acordat unui gazetar, Carnap, exponentul cel mai de seamă al logicii matematice de azi, a fost întrebat cum îşi scrie cărţile. „Pornind de la o idee, pe care apoi o dezvolt în diversele capitole ale cărţii", a răspuns distinsul logician. Deci pornind de la întreg la părţi, iar nu de la cuvinte la propoziţii, de la propoziţii la fraze şi de la fraze la alineate etc.

De fapt, definiţia teoriei ştiinţifice, făcută de Sears, se află în întregime sub influenţa metateoriei matematice, aşa cum a fost ea elaborată de Frege, Whitehead şi Russel, D. Hilbert etc. Dar această elaborare axiomatică, cu caracter strict formal, nu a putut înlătura contradicţiile logice, aşa cum a arătat Gödel. Pe de altă parte, în momentul cînd o atare elaborare axiomatică a sistemului ştiinţific, în

condiţiuni strict formale, este aplicată sistemelor fizice, biologice şi social-umane reale, ea nu mai satisface completitudinea de determinare, deoarece sistemele reale nu se găsesc numai sub semnul generalităţii, universalităţii şi eternităţii, ci şi sub acela al individuaţiei, particularităţii şi saltului, cu care primele se întregesc reciproc. În consecinţă, teoria sistemelor reale trebuie elaborată atît formal cît şi conţinutal, iar ponderea dintre elaborarea formală şi cea conţinutală este în funcţie de coeficienţii de individuaţie, particularitate şi salt, care nu pot fi abordaţi cu principiul egalităţii şi identităţii, ci numai cu acela al interconexiunii în timp şi spaţiu, deci cu semnificaţie şi direcţie de dezvoltare. Aceste legături cu înţeles, cu direcţie de dezvoltare şi supuse individuaţiei, reprezintă însăşi ţesătura Logosului, exprimat de teorie.

Dar această teorie, evident, nu este elaborată numai analitic, ci şi sintetic, precum şi cauzal şi prospectiv, cu atenţie la deosebiri şi asemănări, deci în raport cu logica, iar nu numai cu matematica. Cu alte cuvinte, teoria teoriei ştiinţifice sau metateoria, la fel ca şi teoria, trebuie elaborată în raport cu ordinea în dezvoltare a lumii, care este o *totalitate* cu un *tot în evoluţie.*

Această cerinţă a teoriei şi metateoriei ştiinţifice, desigur, nu e o axiomă, cum credeau Euclid şi Descartes. Dar ea nu e nici o simplă convenţie, cum susţin exponenţii pozitivismului logic, ci este adevărul de bază al ştiinţei la momentul dat, de la care plecăm pentru a-l perfecţiona şi mai mult prin lărgirea orizontului de cercetare şi adîncire a puterii de interpretare.

Raportul dintre teorie şi metateorie trebuie el însuşi interpretat în lumina concepţiei dialectice despre lume. El trebuie interpretat în perspectiva întregirii reciproce dintre *formă* şi *conţinut,* respectiv dintre generalitate, universalitate şi eternitate, pe de o parte, şi individuaţie, particularitate şi salt, pe de altă parte. Ca atare teoria şi metateoria, la fel ca şi lumea, sînt de la început sisteme sau structuri, definite prin:

1) unitate în multiplicitate,
2) continuitate în discontinuitate, şi
3) în raport cu lumea însăşi, care este un sistem deschis în dezvoltare.

Noua interpretare dialectică a raportului dintre teorie şi metateorie, precum şi a structurii lor, s-a conturat îndeajuns atît la Congresul de Filosofie a Ştiinţei de la Stanford şi Copenhaga, cît şi la acela de la Bucureşti.

De asemenea ea este prezentă într-o serie de capitole din lucrarea în şase volume, editată de Kohn, *Psihologia-evoluţia unei ştiinţe,* precum şi în *Psihologia în U.R.S.S.,* care se aşază în întregime pe poziţii dialectice.

PARTEA A DOUA
Sintezele majore ale condiției umane

CAPITOLUL III
Învățare și inteligență

Viața poate fi definită ca un proces de adaptare pasivă și activă la mediu, cu scop de conservare și dezvoltare a ființei în lume.

Adaptarea *pasivă* a organismului la mediu, cu scop de conservare, este operată de *reflexe* și *instincte*, care sînt procese precumpănitor ereditare.

Adaptarea *activă* la lume, cu scop de conservare și dezvoltare, este operată de *voința organizată a caracterului*, luminată de *învățare* și *inteligență* și controlată de *emoții* și *sentimente*.

În reflexologia lui Behterew și în behaviorismul lui Watson, *răspunsul* față de excitația venită de la mediu depinde direct de stimul. Behterew și Watson vorbesc numai de raportul dintre stimul și răspuns, nu și de controlul emotiv, care se interpune între ele și care direcționează acțiunea.

După judecata lor, această legătură *directă* dintre stimul și răspuns explică orice conduită. De aceea modelul de reprezentare a conduitei umane și animale nu se deosebește cu nimic de legătura acțiunii și reacțiunii din mecanica lui Newton. Deosebirea apare numai în ceea ce privește egalitatea dintre acțiune și reacțiune, care în conduita animală și mai ales în cea umană încetează, dar fără a ieși din tiparele determinării cantitative, de ordin matematic.

Newton vorbește de egalitatea dintre acțiune (A) și reacțiune (R), respectiv:

$$A = R$$

Acțiunea este *variabila determinantă* și *independentă* ori variabila pur și simplu. iar reacțiunea este *variabila dependentă* sau funcțiunea variabilei independente determinante.

În biologie și psihologie egalitatea dintre variabilă și funcțiune încetează deoarece față de creșterea excitației fizice în progresie geometrică reacțiunea bio-psihică tinde să crească numai în progresie aritmetică. Prin urmare putem vorbi de o relație cantitativă de ordin logaritmic, iar nu de o relație aritmetică de simplă egalitate, deoarece organismul reacționează față de stimul sub unghiul nevoilor sale de conservare și dezvoltare și nu sub imperiul cauzalității fizice din lumea externă. Din aceste motive, în unele cazuri organismul *diminuează* efectul, iar în altele îl *întărește*, așa cum arată legea Weber.

Pentru a explica aceste transformări cantitative și calitative ale relației dintre stimul și răspuns, Cl. Hull și apoi Skinner recurg, după cum vom vedea, la *legea reîntăririi*, pe care ei însă încearcă să o interpreteze tot cantitativ. Conexiunea inversă, *feed-back*-ul, elaborată de N. Wiener, mijlocește această interpretare.

Dar așa cum însuși N. Wiener observă, legea conexiunii inverse poate explica numai întărirea sau slăbirea reacțiunii, nu și transformarea și retransformarea, respectiv *codificarea* informațiilor, de ordin biologic, asupra căreia își spune cuvîntul numai organismul cu legitatea sa proprie.

Pentru a explica noua legitate de ordin biologic și psihologic, precum și sociologic și cultural, între stimul și răspuns trebuie să interpunem organismul însuși cu statutul său social-cultural, recte personalitatea. În conse-

cință modelul de reprezentare a conduitei umane va cuprinde trei parametri, anume stimulul sau *variabila determinantă* independentă, personalitatea sau *variabila intermediară*, ce amplifică, slăbește și codifică, iar apoi efectul, în speță reacțiunea, care este *variabila dependentă* sau funcțiunea. Avem astfel:

$$S — P — R$$

în care *S* este stimulul, *P* e personalitatea, iar *R* reprezintă reacțiunea.

In biologie vorbim de stimul, organism și reacțiune, deci:

$$S — O — R$$

Reglarea conduitei de către factorii emotivi pe baza amplificării și diminuării cantitative, pe de o parte, a transformării calitative, pe de altă parte, este în primul rînd o funcțiune a variabilei intermediare, care acumulează întreaga evoluție onto- și filogenetică a organismului animal sau a persoanei umane.

Cum personalitatea umană este un *organism cu statut social și cultural*, *P* înseamnă de fapt înzestrarea ereditară a organismului *O*, plus moștenirea socială *S* și a epocii de *cultură* dată *C*. Pe scurt:

$$P = O + S + C$$

Reflexele și instinctele țin de ereditatea biologică.

Reflexele intervin în primul rînd în activitatea de asimilare și dezasimilare a organismului, care e reglată de sistemul neurovegetativ. Această activitate are un substrat biochimic și biofizic. De aci asemănarea, dar nu identitatea, cu mecanismele de ordin fizic, comune și mașinilor. Legea homeostaziei, care reglează metabolismul, este o atare lege.

In cazul reflexului, coeficientul de individuație, cauzalitate proprie și salt calitativ este foarte redus. De aci din nou asemănarea sa cu mecanismele fizice și accesibilitatea sa la tratarea matematică. De aceea cercetarea și interpretarea sa cade în seama fiziologiei și a psihologiei biologice. In psihologia persoanei el nu interesează.

Coeficienții de individuație, cauzalitatea proprie și salt sînt mai mari în cazul instinctelor. Ca urmare, ei interesează nu numai în biologie și psihologia generală, ci și în psihologia persoanei, deoarece faptul că un om este stăpînit de instinctele vieții sau de acelea ale morții este relevant pentru însăși structura persoanei.

Asupra trebuințelor biologice și a instinctelor bio-psihologice vom reveni la caracter, de care ele țin în primul rînd.

Vom trata în continuare despre învățare și inteligență.

Învățarea este comună animalelor și omului. Inteligența pare a fi o funcțiune proprie omului. Aceasta cu atît mai mult cu cît conținutul cu care ea operează este social-cultural. De învățarea inteligentă vorbim însă și în cazul animalelor superioare.

Învățarea

Actualizarea virtualităților native în mecanisme efective de conduită se realizează treptat, într-un lung proces de maturizare.

Maturizarea este astfel un proces de dezvoltare și împlinire, venit dinspre interior înspre exterior. In sensul strict pe care noi îl atribuim aici, ea are mai mult înțelesul de *maturare* a mecanismelor ereditare de comportament.

Învățarea este procesul complementar al maturizării. Ea înseamnă însușirea unui nou mod de cunoaștere, înțelegere, acțiune și simțire. Învățarea este o adaptare la condițiile noi ale mediului, ce nu pot fi rezolvate pe

bază de simplă *repetare* a pornirilor şi instinctelor ereditare. Suptul şi eliminarea sînt procese ereditare. Obişnuinţa de a mînca la anumite ore, cu anumite instrumente, la masă etc. este un act învăţat.

La temelia procesului de învăţare stau mai multe legi. Să le analizăm pe rînd.

1. Legea exerciţiului. Presupunem un labirint cu două coridoare, unul încărcat cu electricitate şi altul nu. Introducem în holul din faţa lor un şoarece, după ce el a fost flămînzit o zi. În partea opusă a coridoarelor se află mîncare, de la care mirosul vine în mod egal pe ambele coridoare. Atras de acest miros, şoarecele încearcă să ajungă la mîncare. Cum coridoarele sînt egal de mari şi la egală distanţă, iar mirosul vine la fel prin ambele, şoarecele o ia la întîmplare printr-un coridor sau altul. Că la mijloc este o alegere la întîmplare, o dovedim prin faptul că lăsăm 100 şoareci. Jumătate din ei vor merge pe un coridor, iar cealaltă jumătate pe celălalt.

Şoarecii care au ales la întîmplare drumul neîncărcat electric ajung la mîncare şi-şi potolesc foamea. Săturarea duce la încetarea tensiunii provocate de foame. De aceea ei stau pe loc, pînă ce sînt scoşi din labirint. În schimb, şoarecii care au apucat drumul încărcat electric se reîntorc din cale, deoarece şocul electric este mai neplăcut decît foamea. După ce efectele sale au trecut, iar foamea revine, ei aleargă din nou după mîncare. Jumătate nimeresc drumul cel bun, ceilalţi însă nu. În final vor nimeri toţi.

După patru-cinci zile numărul şoarecilor care iau de la început drumul bun creşte la 51, 52, 53... iar ulterior la 60, 65... 70... 90. După aproximativ 30 de zile ajung să înveţe drumul bun toţi.

Cum au învăţat şoarecii să evite drumul curentat şi să aleagă pe cel necurentat, care duce la mîncare fără nici un pericol? Pe bază de simplu exerciţiu, răspund Behterew şi Watson, exponenţii interpretării mecaniciste a procesului de învăţare. De cîte ori şoarecele alege la întîmplare drumul bun, spun ei, atunci el nu mai are nevoie să facă şi drumul curentat. În schimb, de cîte ori şoarecele alege, tot la întîmplare, drumul curentat, atunci el trebuie să facă şi pe cel necurentat. În acest mod drumul bun este de două ori mai frecvent decît cel rău. El lasă astfel urme mai adînci. De aceea, în virtutea exerciţiului mecanic, el este drumul ales.

2. Legea efectului sau reîntăririi. Dar bine, a obiectat Thorndike, dacă exerciţiul mecanic este tot, atunci de ce şoarecii nu păstrează ambele categorii de mişcări în proporţie de 2 la 1, cum, de fapt, o cere însuşi exerciţiul mecanic? De ce ei păstrează numai mişcările potrivite, ce duc la mîncare şi elimină mişcările nepotrivite, ce nu duc la mîncare? Cu alte cuvinte, de ce într-un caz, anume atunci cînd se ajunge la mîncare, exerciţiul are *efect de reţinere a mişcării,* în vreme ce în celălalt caz, cînd nu se ajunge la mîncare, acelaşi exerciţiu are *efect de eliminare a mişcării?*

Pentru a explica acest lucru, spune Thorndike, la legea exerciţiului, care este mama învăţării, trebuie să adăugăm legea efectului, care este tatăl învăţării.

În adevăr, organismul animal şi fiinţa umană au nu numai proprietatea de a păstra şi întări mişcările cu efect bun, care duc la satisfacerea trebuinţelor lor de conservare şi dezvoltare, ci şi pe aceea de a elimina mişcările inutile şi neplăcute, ce nu duc la conservare şi dezvoltare, sau chiar le contrazic.

Această discriminare dintre acţiunile *pozitive* de adaptare, conservare şi dezvoltare şi cele *negative* de dezadaptare, neconservare şi nedezvoltare ţine de însăşi structura vie, deosebită de cea fizică. Cazul amoebei, din acest punct de vedere, este cît se poate de edificator, de vreme ce ea deosebeşte atît de bine în mecanismul tropismului, ceea ce îi fo-

loseşte de ceea ce nu îi foloseşte. De aici decurge că interpretarea învăţării nu poate fi pusă numai în raport cu legea efectelor fizice ale exerciţiului, care nu discriminează între adaptarea şi non-adaptarea biologică, ci ea trebuie să privească însăşi legea biologică, care introduce aceste discriminări proprii vieţii.

Dar discriminarea dintre acţiunile pozitive şi cele negative este o trăire de ordin emotiv, care nu este accesibilă observaţiei extrospective a conduitei, singura metodă pe care exponenţii behaviorismului o admit, cea introspectivă părîndu-li-se susceptibilă de eroare. De aceea în locul legii efectului, ce nu se vede, ei vorbesc de legea reîntăririi, *reinforcement*, care poate fi apercepută în însăşi conduita organismului.

Trăirea interioară, de ordin emotiv, se interpune între stimul şi răspuns, după formula:

S — O — R

Interpretarea extrospectivă a conduitei elimină organismul şi consideră numai reîntărirea ca atare, revenind astfel la formula simplificată a lui Watson:

S — R

dar cu adăugirea legii reîntăririi, care completează pe aceea a exerciţiului mecanic.

Totuşi, nici adăugirea acţiunii legii reîntăririi la schema S — R nu reuşeşte să dea o explicaţie accesibilă procesului de învăţare umană, mai ales dacă avem în vedere forma lui logică. Un fapt experimental consemnat de către Zing Yang Kuo, care a refăcut încercările cu labirintul şi şoarecii, a venit, de altfel, ulterior să dovedească insuficienţa puterii de explicaţie a legii exerciţiului în învăţare. Zing Yang arată că există şoareci care aleg drumul negativ mai des decît cel pozitiv, dar în final se decid dintr-o dată pentru cel pozitiv.

3. **Legea maturizării.** Copilul nu poate învăţa să umble înainte ca muşchii de la picioare să-i fie suficient de întăriţi, iar creierul îndeajuns de dezvoltat pentru a regla şi dirija mişcările. Acelaşi adevăr rămîne valabil şi în cazul vorbirii, care poate fi învăţată numai atunci cînd mişcările gîtlejului sînt suficient de articulate, iar conexiunile cerebrale îndeajuns de evoluate. Legea maturizării exprimă această pregătire a procesului de învăţare prin cel de dezvoltare. Ea ilustrează şi mai bine întregirea reciprocă dintre maturarea venită dinspre interior, şi condiţionarea, determinată din afară. De aceea randamentul optim al învăţării poate fi obţinut numai atunci cînd mecanismele sale fiziologice şi instrumentele sale anatomice sînt „pregătite". Altfel rezultatul este scăzut sau chiar nul. De aceea este inutil să învăţăm copilul să umble şi să vorbească înainte de un an, să zicem la şase luni, sau să scrie şi să citească la un an sau doi ani. Este meritul lui J. Piaget şi al colaboratorilor săi de a fi determinat fazele evoluţiei intelectuale ontogenetice.

4. **Legea recentivităţii.** În momentul cînd învăţăm pe de rost o poezie, avem impresia că primele repetări fixează mai bine şi rezolvă mai eficient procesul memorării. Dar aceasta este o iluzie, deoarece reţinerea poeziei mai cere un număr dublu sau triplu de repetări. Acest fenomen se produce şi în cazul deprinderii cu un sport, cu o limbă străină sau cu oricare act de ucenicie. În adevăr, curba învăţării urcă foarte pieziş la început şi mai domol pe urmă. De aci şi impresia că performanţele marilor artişti nu sînt mult deosebite de acelea ale oamenilor de rînd. Dar geniul este exprimat tocmai prin paşii ultimi de desăvîrşire. De aci şi expresia lui Buffon că geniul este 99% transpiraţie şi numai un procent inspiraţie. Pentru acest unic procent de inspiraţie efortul său însă a fost atît de deosebit. Legea recentivităţii aduce această

precizare asupra curbei de învăţare. *Luceafărul* lui Eminescu pare a fi trecut prin 160 de încercări şi refaceri. Frazele lui Hemingway sînt atît de desăvîrşite fiindcă sînt scrise şi ele cam tot de atîtea ori. *Faust* al lui Goethe a fost şi el scris în 20 de ani. Dacă geniul se fereşte de ceva, aceasta este desigur inspiraţia rapidă, care e totdeauna ieftină. Avem talente care frizează geniul la 25—30 de ani şi devin ratate la 40 de ani, deoarece nu au priceput rostul eternei desăvîrşiri, care trece pe drumul continuei lărgiri de orizont, pe de o parte, şi pe acela al neîncetatei adînciri de interpretare, pe de altă parte. Călirea adevărată vine numai pe drumul culturii. Demonul desăvîrşirii ea este.

5. **Reflexul condiţionat.** Dar învăţarea nu înseamnă numai o nouă legătură între stimul şi răspuns, ci şi un stimulent nou, la care dăm acelaşi răspuns, aşa cum a arătat Pavlov.

Momentul hrănirii cînelui coincide cu sunetul unui clopoţel. După un număr de repetări, cîinele salivează la auzul clopotului chiar dacă mîncarea nu mai este de faţă.

Reflexul condiţionat reprezintă o importantă cale de îmbogăţire a experienţei noastre.

Pentru interpretarea sa Behterew oferă numai o explicaţie mecanicistă, întemeiată pe exerciţiul mecanic. Pavlov, în schimb, a susţinut de la început o interpretare biologistă, nu mecanicistă.

Watson, pe de altă parte, crede în atotputernicia reflexului condiţionat şi neagă orice rol eredităţii. De aici şi pretenţia sa de a face din zece copii, luaţi la întîmplare, oameni de rînd, oameni de talent, oameni normali sau bolnavi mintali ori criminali. Dar această afirmaţie a fost luată mai mult ca o butadă a unui om care susţinea că şi în ştiinţă reclama este totul. Populară teoria sa a ajuns să fie, dar valoarea ei a rămas în urmă. Reflexul condiţionat deschide în adevăr, posibilităţi uriaşe de îmbogăţire a vieţii psihice, dar el nu este o cheie universală, cum a susţinut Watson.

La condiţionarea directă a stimulului, Pavlov adaugă şi condiţionarea indirectă a limbajului, care este organul de vehiculare a informaţiunilor umane, pe care se clădeşte cultura noastră. Dar înainte de a intra în analiza limbajului şi a funcţiunii sale deosebite în cultura şi inteligenţa umană, cîteva cuvinte asupra învăţării inteligente, studiată de Koehler la antropoide.

6. **Legea bunei forme.** Jennings a studiat procesul învăţării la protozoare, Thorndike la şoareci, iar Pavlov la cîini. Koehler îl studiază la antropoide.

Maimuţa este în cuşcă. Afară este o banană, pe care ea nu o poate ajunge cu mîna. Dacă între banană şi maimuţă, deci în cîmpul ei perceptiv, centrat asupra bananei, se află un băţ, atunci maimuţa „pricepe" situaţia nouă, ia băţul în mînă şi aduce cu ajutorul lui banana.

Banana este atîrnată deasupra cuştii. Exact sub ea este o ladă. Maimuţa întinde mîna după banană fără a se urca pe ladă, dar nu ajunge. La scurtă vreme după acest insucces, ea se urcă pe ladă şi prinde banana.

După aceste experimente simple, Koehler procedează la unele complicate, dar bazate pe primele două.

Între maimuţă şi banană sînt două beţe, fiecare însă prea scurt pentru a ajunge la banană. La un moment dat maimuţa bagă de seamă că beţele se pot cupla, intrînd unul în celălalt. O dată cuplarea făcută, ea trage imediat banana.

Sub banană, atîrnată de plafon, sînt două lăzi, dar pe nici una din ele maimuţa nu ajunge la banană. În cele din urmă ea aşază o ladă peste alta şi reuşeşte să rezolve ajungerea fructului.

Sub banană, atîrnată de plafon, este aşezată numai o ladă, iar alături de ea un băţ.

Banana poate fi adusă numai dacă maimuța se urcă pe ladă și folosește și bățul.

Situația cea mai complicată este realizată cînd pentru doborîrea bananei, atîrnată de plafon, maimuța trebuie să așeze trei lăzi una peste alta și să folosească trei bețe, puse și ele unul într-altul. Dar această problemă, pe care o poate rezolva un copil de 6 ani, dintre maimuțe o poate înțelege numai Sultan, cea mai inteligentă dintre ele.

Este de observat că situațiile complicate, cu două bețe și două lăzi, nu pot fi rezolvate decît după situațiile mai simple, cu un singur băț sau o singură ladă.

Constatarea cea mai de seamă, pe care Koehler o face, este că triada încercare-eroare-reușită este prezentă și în procesul de învățare la maimuțe, dar curba învățării nu mai urcă în mod continuu, ca la șoareci, ci ea înscrie un zigzag. Există, în adevăr, momente cînd maimuța este foarte aproape de soluția adecvată, momente succedate de altele cînd ea se îndepărtează de această soluție, pînă cînd, în final, parvine la rezolvarea corectă, care apare însă oarecum „dintr-o dată".

Pentru a explica această evoluție în zigzag a curbei de învățare, cu momentul subit al rezolvării dintr-o dată, Koehler emite ipoteza că procesul învățării nu se consumă în reacțiune, cum susțin Watson, Thorndike, Behterew și Pavlov, ci el se produce în percepția însăși, fiind un act de „înțelegere", *Einsicht*.

După judecata lui Koehler această înțelegere ține de percepția însăși. Copilul vede focul, pe care îl „înțelege" ca pe ceva plăcut. De aceea întinde mîna înspre el. Focul însă îl arde. Datorită acestei trăiri neplăcute, el schimbă „semnificația" plăcută a focului în una neplăcută și astfel, în loc să întindă mîna înspre foc, fuge de el.

Legătura logică, de înțeles, stă deci la baza procesului de învățare, care nu este decît o schimbare a calității bune a percepției într-una rea sau invers. Alături de aceste „restructurări" ale semnificației, avem combinarea lor într-una nouă sau disjungerea unei înțelegeri minore din una majoră, precum și implicația uneia din alta etc.

Prin urmare, situațiile mediului înconjurător nu sînt o simplă existență, pe care simțurile noastre o constată, ci ele sînt și o valoare, pe care rezonanța noastră afectivă o afirmă sau o contestă. Structurarea și restructurarea cîmpului perceptiv se află în raport cu această rezonanță afectivă, pe care o afirmă legea efectului.

Cît privește structurarea și restructurarea cîmpului perceptiv, acestea urmează legea bunei forme sau a bunei configurații, *die beste Gestalt*. La temelia acestei configurații optime stau legile simetriei, legile întregirii reciproce a contrastelor, legile armoniei etc., pe care le-a descoperit Wertheimer. Dar toate aceste legi nu operează atît asupra conținutului obiectual al situației, cît asupra structurii situației. De aceea ele nu se supun principiului identității obiectuale din logica lui Aristotel, ci principiului identității relaționale, pe care îl definește izomorfismul.

O melodie rămîne aceeași dacă este cîntată în altă tonalitate. Dar dacă aceeași melodie este cîntată în aceeași scară însă invers, atunci ea apare cu totul schimbată, întrucît se schimbă relaționalitatea tonurilor. În primul caz, identitatea obiectuală a tonurilor nu a fost păstrată, dar cea relațională s-a conservat. Melodia a fost aceeași. În al doilea caz, identitatea obiectuală a tonurilor a fost păstrată, dar s-a schimbat identitatea lor relațională deoarece succesiunea lor a fost inversată. Odată cu această inversare, melodia însăși s-a schimbat.

Cu aceleași cărămizi putem de altfel construi toate casele din lume, în întreaga lor diversitate. Aceasta deoarece stilul lor nu naște din varietatea obiectuală de material, ci din cea relațională, a modurilor de așezare și organizare a cărămizilor, zidurilor, camerelor etc.

Procesul învăţării se desfăşoară totdeauna după identităţi relaţionale cît mai bine conturate.

După părerea lui Koehler hazardul este exclus chiar şi în experimentul cu şoarecii din labirint, deoarece alegerea coridorului nu are loc la întîmplare decît în mod aparent. În adevăr, dacă un coridor este mai mare sau mai apropiat, atunci este ales el. Dacă însă coridoarele sînt egal de mari şi la egală distanţă, atunci este ales unul sau altul, deoarece şansele lor sînt egale. Învăţarea, în toate cazurile, constă în păstrarea înţelegerii sau semnificaţiei originare sau în restructurarea ei în acord cu legea bunei configuraţii, pe de o parte, şi cu legea valorii pozitive sau negative, pe de altă parte. De aci şi teza lui Koehler asupra „problemei valorii într-o lume a faptelor", care a constituit obiectul conferinţelor sale la Universitatea Harvard, în calitate de profesor de onoare al catedrei William James.

Noţiunea de semnificaţie ne explică şi pauzele pe care le face copilul în momentul cînd suge din biberon. În clipa cînd laptele nu mai curge, deoarece presiunea din biberon este scăzută, semnificaţia pozitivă a suptului se schimbă în una negativă, fapt pentru care copilul plînge. După ce neplăcerea suptului inutil este învinsă de dorinţa de astîmpărare a foamei, copilul suge din nou, pentru a face constatarea plăcută că acum laptele vine. Actul învăţării constă în interpunerea pauzei, anume în prinderea semnificaţiei ei.

În actele simple de învăţare din planul real al situaţiilor perceptive şi al mişcărilor efectuate, semnificaţia operează direct asupra situaţiei. În atari cazuri restructurarea semnificaţiilor poate înscrie şi o curbă de creştere, cu toate că ea nu e imediat obligatorie. Această curbă, evident, înscrie tocmai efectul încercărilor-erorilor-reuşitelor. În cazul maimuţelor însă curba de creştere este înlocuită prin una în zigzag. Zigzagul însă poate fi mai mult aparent decît real. Aceasta deoarece în cazul semnificaţiilor, pe care maimuţele le sesizează, triada încercării-erorii-reuşitei nu se consumă atît pe plan real, perceptiv şi reactiv, cît mai mult pe plan mintal, de mişcări imaginare, efectuate numai în minte, pentru economie de timp şi energie. În mişcare reală este transpusă numai concluzia. În acest mod eficienţa învăţării inteligente este mult mai mare.

În momentul cînd maimuţa execută triada încercării-erorii-reuşitei în minte, ea stă pe loc, dar priveşte la băţ sau ladă. La un moment dat însă ochii îi strălucesc, se agită şi apoi procedează la mişcarea care traduce în faptă semnificaţia nouă. La memoria biologică a şoarecilor maimuţa adaugă şi amintirile memoriei psihologice, care-i permit transpunerea triadei încercare-eroare-reuşită pe plan mintal. Ceea ce înseamnă un important salt calitativ, căci eficienţa sa, după cum am văzut, este mult mai mare.

Graţie acestei memorii psihologice, situaţiile noi sînt judecate nu numai în contextul lor concret, din locul şi momentul dat, ci şi în raport cu cele din trecut, păstrate ca amintiri. În acest mod posibilitatea de alegere a soluţiei adecvate are mai multe şanse, deoarece ea valorifică nu numai dispozitivele filogenetice, ci şi experienţa ontogenetică.

La situaţiile prezente asemănătoare cu cele din trecut, evident, răspundem cu aceleaşi mişcări. Dar la situaţiile noi, ce nu se aseamănă, cum răspundem? Pe bază de noi legături cu înţeles, generate de analiza şi sinteza situaţiei date, în care valoare de adevăr are şi întregirea reciprocă a contrariilor, nu numai asemănarea. Precum valoare de adevăr are şi conexiunea cauzală sau prospectivă.

În studiul acestor legături cu înţeles, pe care învăţarea se întemeiază, Koehler atribuie o mare însemnătate raportului dintre figură şi fond, *Figur und Grund*. Figura, de pildă, este banana, pe care maimuţa doreşte să o mănînce. Fondul este ansamblul situaţiei din care ea se desprinde. Semnificaţia

definește rostul părții în întreg, al figurii pe fond.

În determinarea acestui rost un cuvînt de spus îl are, desigur, și partea, dar mai important este întregul, care are cuvîntul prim. Watson, Thorndicke, Behterew și Pavlov au aperceput numai acțiunea părților asupra întregului. Koehler afirmă în primul rînd pe aceea a întregului asupra părților. În evoluția însăși a organismului procesul cel mai important nu este atît combinarea și integrarea, cît diferențierea.

Dar aceste rosturi, ca și direcțiile lor de evoluție, precum și individuația lor nu depind atît de subiectul cunoscător, cît de obiectul însuși, fiind o reflectare a lui. În realitate, configurațiile există și în lumea fizică, nu numai în cea biologică sau social-umană. De aceea „problema valorilor într-o lume a faptelor" este de fapt rezolvată mai mult în raport cu teoria obiectelor, *Gegenstandtheorie*, a lui Meinong, decît cu cea a subiectului, *Subjekttheorie*, pe care o susțin filosofia, psihologia și sociologia existențialistă prin Heidegger, Scheler și Jaspers. În fenomenologia lui Husserl se pleacă de la echilibrul lor, iar accentul este trecut pe interconexiunea dintre reflectarea obiectului și proiectarea subiectului, ce se întregesc reciproc. Aceeași interconexiune apare în teoria cîmpului social, elaborată de K. Levin și determinată atît prin valențele obiectului cît și prin tendințele subiectului.

7. Teoria matematică și logico-matematică a învățării. Teoriile de mai sus urmează linia clasică a cercetării experimentale, cu interpretare logică și matematică, elaborată inductiv. Sub influența cercetărilor lui Woodger din biologie, Cl. Hull încearcă o elaborare matematică a legilor învățării.

Pentru Hull, la fel ca și pentru Sears, elevul său, o teorie științifică nu poate fi elaborată în condițiuni de exactitate satisfăcătoare decît în termeni de definiții, axiome și teoreme. Trinitatea însă este valabilă numai dacă ea poate fi confirmată experimental.

Primele două definiții privesc variabila intermediară dintre stimul și răspuns în termeni de care poate fi studiată conduita animală și umană.

Următoarele două definiții privesc „nevoile" (needs) și „pornirile" (drives), care declanșează conduita. Nevoile se nasc din tulburarea echilibrului vital, pe care o exprimă legea homeostaziei. Ele declanșează conduita de restabilire a echilibrului. Pornirile exprimă motivațiile primare, cum sînt foamea, setea etc.

Postulatele sau axiomele sînt adevărurile primare, care se impun cu evidență deplină. În termenii acestor axiome explicăm conduita învățată pe bază de teoreme, care exprimă adevărurile secunde, deduse din axiome. Aceste adevăruri însă trebuie confirmate prin studiul experimental al proceselor de la baza conduitei. Postulatele definesc *variabilele intermediare*, care se interpun între cele independente sau primare, respectiv stimulentul, și cele dependente sau secundare, anume reacția.

Primul postulat definește ierarhia de reacțiuni native ale organismului, din care în situația dată el alege una, anume pe cea mai potrivită.

Un alt postulat definește nevoia de *reducere a trebuinței*, apărută din cauza unei ruperi de echilibru vital. Această reducere suferă *întăriri* și *slăbiri* care reglează găsirea soluției optime și care *rezolvă* problema, restabilind echilibrul. Principiul reîntăririi exprimă astfel alt postulat. El cuprinde atît legea efectului lui Thorndicke, cît și legea reflexului condiționat, stabilită de Pavlov și este postulatul de bază din teoria învățării, în termeni de stimul și reacție.

Alte postulate definesc habitudinea, potențialul reactiv, inhibițiile, oscilațiile etc., care apar în procesul învățării.

În total Hull vorbește de 13 postulate, în termenii cărora el încearcă să *demonstreze* în mod *deductiv* o seamă de adevăruri secundare, numite teoreme, al căror număr, fi-

rește, este și mai mare. Dacă adevărurile din teoremele deduse din axiome nu pot fi confirmate de cercetare, atunci înseamnă că postulatele nu sînt bune și trebuie formulate altele.

Operația de *demonstrare* a teoremelor din postulate îmbracă haina ecuațiilor. Dacă simbolul *wat* (de la Watson, întemeietorul behaviorismului) definește potențialul reactiv, iar *hab* exprimă habitudinea și *mote* tălmăcește motivația, atunci unitatea de potențial reactiv este egală cu produsul dintre habitudine și motivație. Adică:

$$1 \text{ wat} = 1 \text{ hab} \times 1 \text{ mote}$$

Potențialul de inhibiție este simbolizat prin *pav* de la Pavlov. Cu alte cuvinte, Hull încearcă cu orice preț să elaboreze psihologia după modelul mecanicii axiomatizate, cum spune pe bună dreptate H. Thomae. Intîia sa profesiune a fost cea de inginer. Un inginer pare să rămînă, după părerea lui Roback, și în psihologie. Dacă el a satisfăcut sau nu exigența de exactitate în psihologie, aceasta nu se știe încă. Dar că el a sacrificat total *validitatea* teoriei psihologice, aceasta e sigur. După părerea lui Koch, editorul monumentalei lucrări, *Psihologia: studiul unei științe*, în 6 volume, postulatele lui Hull nu sînt decît „concluzii neintuibile", bazate pe o seamă de „combinări ale unor calcule cu totul arbitrare". În prima sa lucrare, *Principiile conduitei*, Hull elaborează aceste definiții, axiome și teoreme numai pentru comportamentul animal. În a doua lucrare, *Un sistem de conduită*, încearcă să le aplice și comportamentului uman.

Interpretarea matematică și logico-matematică a procesului de învățare devine și mai exigentă la Spence, un elev al lui Hull și la Skinner, fondatorul cel mai de seamă al învățării programate. Spence, la fel ca și maestrul său, are tendința de a reduce psihologia la fiziologie. Skinner, în schimb, încearcă să formuleze legitatea *conduitei operante*, definită numai în termeni psihologici, nu și fiziologici. De asemenea, el renunță la elaborarea „ipotetico-deductivă" a legilor învățării și recurge la *metoda inductivă*. În schimb, teoria sa este definită în termeni de tehnică experimentală, pe care se bazează și învățarea programată. În același timp, atît Skinner, cît și Spence, renunță la conceptul de variabilă intermediară și elaborează teoriile lor numai în termeni de stimulenți și răspuns. Interpretarea fiziologică a lui Spence se găsește sub influența pozitivismului logic al lui Carnap și al studiului său despre ceea ce trebuie să fie psihologia cu adevărat „științifică".

Un alt exponent al acestei teorii matematice, aplicată numai comportamentului, nu și trăirilor sale interioare, este Eysenck. Împreună cu Spence, el așază bazele terapiei de conduită (Behaviortherapy, Verhaltenstherapie), însușită și de grupul de elevi ai lui Hull de la Universitatea Yale, în frunte cu Dollard, Mowrer, Sears, Howland, Miller etc. Noua terapie de conduită este opusul celei psihanalitice, bazată pe analiza calitativă a trăirilor interioare.

În contextul teoriei behavioriste propusă de Watson, la fel ca și în acela al teoriei neobehavioriste, susținută de Hull și elevii săi, procesul învățării este studiat în raport cu triada încercării-erorii-reușitei, susținută de Thorndike, care alături de Pavlov, a deschis drumul acestor cercetări.

În contextul teoriei cibernetice a învățării nou este modelul însuși, o dată fiindcă explicarea procesului este transpusă în planul cognitiv, și a doua oară deoarece termenii procesului sînt reprezentați prin informația corectă și eronată. În plus intervine studiul acestui proces pe o seamă de modele, construite de om, care permit o mai bună elucidare a desfășurării procesului și a legilor sale.

Lui N. Wiener îi revine și meritul de a fi descoperit legea conexiunii inverse, *feedback*, în care efectul, posterior prin definiție, acționează asupra informației anterioare, care a declanșat procesul. În acest mod procesul învățării nu se mai desfășoară în ter-

menii unei singure erori posibile, ci ai mai multora, corectate iterativ pe bază de acțiune retroactivă.

Alegerea informațiilor bune de cele greșite pare a se conforma legii entropiei, așa cum arată Shannon. Teoria comunicării și aceea a deciziei din procesul acțiunii sînt în cea mai mare parte opera sa.

Teoria matematică a jocurilor este aplicată la interpretarea procesului de învățare de Bush și Mosteller. O aplicare a teoriei matematice a lanțurilor lui Markow la procesul învățării este făcută de acad. Onicescu.

O prezentare sistematică a teoriei informației asupra învățării este făcută de Quastler. O prezentare asemănătoare pentru toate teoriile matematice asupra învățării este făcută de Estes, dar el acordă o atenție deosebită și teoriilor logice, de ordin calitativ. Analiza cea mai cuprinzătoare a tuturor teoriilor asupra învățării rămîne aceea a lui Hilgard.

8. Teoria ideo-reactivă a învățării. O sinteză a teoriilor cognitive și reactive asupra învățării propune Piaget. Sinteza propusă este cu atît mai relevantă cu cît el se ocupă numai de învățarea umană, în care triada încercării-erorii-reușitei, alegerea informațiilor, precum și procesul înțelegerii, intervin nu numai pe plan empiric, perceptiv, ci și pe plan mintal, în care apare și ideea.

După judecata sa, separarea prea rigidă a celor două faze din procesul învățării este artificială și nu corespunde realității. Aceasta deoarece procesul învățării este totdeauna și cunoaștere și reacțiune. Cunoașterea condiționează decizia la reacțiune, iar aceasta își spune și ea cuvîntul ei asupra cunoașterii, pe care o verifică și o îmbogățește în același timp. Această interconexiune dintre cunoaștere și reacțiune operează atît pe plan senzorial, cît și pe plan abstract. De aceea Piaget propune teoria ideo-motorică a învățării. Aceeași teorie este adoptată și de J. Brunner, profesor la Harvard, unul din numeroșii săi elevi. În susținerea acestei teorii, la logica matematică J. Piaget și elevii săi adaugă și logica generală, cu caracter conținutal, nu numai formal. De interpretarea dialectică însă nu se apropie decît în măsura în care ea este adoptată de Gonseth, iar față de teoria calitativă a semnificațiilor și direcțiilor lor de evoluție păstrează rezerve.

9. Învățarea la om. În timpul gestației, precum și în primul an de la naștere, copilul învață pe baza triadei încercare-eroare-reușită, controlată de legea efectului și întărită prin aceea a exercițiului. Acțiunea lor se desfășoară mai mult pe plan reactiv, deoarece mișcările primează. Începînd cu anul doi, cînd la deprinderea mersului se adaugă și limbajul, orizontul de cunoaștere al copilului este mult lărgit, iar procesul cognitiv devine tot așa de important ca și cel reactiv. În consecință, triada încercare-eroare-reușită este tot mai mult transferată în planul cognitiv al învățării, de ordin informațional. În același timp apar și ideile, mijlocite de cuvînt. Copilul se adaptează astfel la situațiile noi ale mediului nu numai pe plan real, în planul mișcărilor efective, ci și pe plan mintal, în planul mișcărilor imaginare. La traducerea în practică se procedează numai pentru soluția finală. În acest timp conduita sa se aseamănă cu aceea a antropoidelor lui Koehler.

În actele de învățare inteligentă, pe plan mintal, maimuțele valorifică însă numai experiența lor personală. Copilul valorifică și experiența social-culturală, și anume cu ajutorul limbajului.

În primul an de la naștere, dialogul dintre fiu și mamă este mai puțin discursiv, căci el se desfășoară prin gesturi și zîmbet. Vorbirea apare doar după primul an și ajunge să fie suficient de închegată numai înspre anul trei, cînd la vocabular se adaugă și sintaxa. Că mama pricepe bucuria sau durerea copilului după expresia fe-

ței, nu numai după rîs sau plîns, nu e greu de explicat, deoarece experiența ei în prinderea expresiilor emoționale este suficient de bogată. Dar în raporturile sale cu copilul, mama nu consumă un monolog, ci un dialog, în care participă și copilul, care răspunde la afecțiunea ei. Ceea ce înseamnă că semnificația expresiilor emoționale o prinde și el, așa cum arată Max Scheler în lucrarea sa, *Natura simpatiei.*

Dar în virtutea acestei simpatii sau simțiri reciproce copilul învață de la mamă o seamă de acțiuni noi nu numai prin intermediul cuvintelor, ci și prin acela al procesului de *sugerare afectivă* și *de imitație reactivă,* cu care copilul răspunde la sugestia mamei fără a mai trece prin triada încercării-erorii-reușitei.

După părerea lui McDougall această reciprocitate dintre sugestie și imitație, care stă la baza învățării directe și imediate, fără intermediul triadei sau al cuvîntului, pare a fi un mecanism înnăscut. El este, în orice caz, comun și animalelor. Sugestia și imitația par să fie dispozitive ereditare generale, care se declanșează la mai multe categorii de stimuli. Dar pentru ca întregirea reciprocă dintre imitație și sugestie să se producă, între cele două persoane angajate în acest dialog fără cuvinte este neapărat nevoie să existe o stare emoțională de *simpatie.*

La această învățare directă, pe bază de imitație, sugestie și simpatie, la om se adaugă învățarea directă prin cuvinte, care în cazul său joacă rolul principal.

La începuturile preistoriei umane simbolurile acustice, prin care se comunica conținutul experienței social-umane, erau foarte puține. Există chiar și azi limbi cu cîteva sute de cuvinte numai. Cu timpul însă numărul lor a crescut la mii și apoi zeci de mii. Cu cuvintele de specialitate pe care le posedăm azi, avem peste un milion. Dar important nu este vocabularul, ci gramatica, recte compunerea sintactică a cuvintelor în propoziții, după reguli bine definite, în care este considerată și semnificația. Aceste posibilități de combinare sînt practic nelimitate.

Nu este mai puțin adevărat că, în discursul uman, nu recurgem totdeauna la argumentele logice din maieutica lui Socrate, dialogurile lui Platon sau logica lui Aristotel etc., ci procedăm și la pre-darea directă a conținuturilor de viață, pe care tînărul le acceptă în virtutea încrederii sale în părinți și școală.

În școala de azi, însă, copilul învață tot mai mult să judece, iar nu să accepte orice afirmație în virtutea principiului *magister dixit* din Evul Mediu. Însăși mentalitatea noastră de azi este de altfel mai mult inductivă decît deductivă. În același timp apoi copilului nu-i mai revine numai sarcina de a-și însuși cunoștințele din trecut, ci și pe aceea de a le dezvolta și perfecționa pe bază de cercetare proprie.

Inteligența

Binet, iar în continuare Stern și Claparède, definesc inteligența ca *funcțiunea generală de adaptare la condițiile noi ale mediului.*

Definiția are două neajunsuri. Ea nu discriminează între inteligență și învățare, care e tot o funcțiune generală de adaptare la condițiile noi ale mediului. Adaptarea la condițiile noi ale vieții, apoi, nu se realizează numai pe temeiul inteligenței și al învățării, ci și pe cel al organizării motivației, reglată emotiv. Adaptarea cuprinde prin urmare, întreaga noastră conștiință și conduită, deci și caracterul și emotivitatea, nu numai inteligența și învățarea, care constituie doar instrumentul de luminare a drumului, dar nu și de decizie a valorii pe care o fac caracterul și emotivitatea.

În lumina cercetărilor de azi, deosebirea dintre inteligență și învățare pare a fi adusă de transpunerea triadei încercare-eroare-reușită din planul real al mișcărilor în planul mintal al reprezentărilor și ideilor. La temelia acestui transfer stă economia de timp și efort, pe de o parte și complexitatea problemelor, pe care inteligența este chemată să le rezolve, pe de altă parte. Dar această transpunere este numai o condiție a inteligenței, nu inteligența însăși. Căci inteligența nu operează numai cu imagini și simboluri, ci și cu idei. Ea nu operează numai cu experiența concretă, reprodusă mintal, ci și cu sinteza ei rațională, abstractă, pe care o reprezintă noțiunea. În acest mod ea pătrunde acolo unde ochii nu mai văd și descoperă cauze, pe care simțurile nu le mai prind. Inteligența nu este, așadar, numai o transpunere a triadei încercare-eroare-reușită din planul concret al mișcărilor în planul mintal al reprezentărilor, ci și o transpunere din planul concret al experienței senzoriale în planul abstract al ideilor raționale. Relațiile dintre percepții și reprezentări stau sub semnul *asociației*. Raporturile dintre idei stau sub imperiul *judecății*. Inteligența este, mai presus de orice, *puterea de judecată* a problemelor noi din viață.

Dar dacă transpunerea planului real al mișcărilor în planul mintal al reprezentărilor poate fi explicată numai prin dezvoltarea sistemului nervos, transpunerea planului concret al percepțiilor și reprezentărilor în planul abstract al ideilor raționale, supuse judecății, nu mai poate fi explicată numai biopsihic, ci și psihosocial și cultural. Ca atare, această transpunere nu este numai o procesualitate a individului, ci și a societății, precum și a culturii, care determină dialogul dintre individ și societate.

Planul mintal al imaginilor concrete rămîne astfel *genul proxim* al învățării și inteligenței. Planul abstract al ideilor raționale, operate de judecată, constituie în schimb *diferența specifică* a inteligenței.

Dar inteligența nu constituie un gen proxim numai cu învățarea, ci ea îndeplinește și o *funcțiune comună* cu voința și sentimentul. Adaptarea la noile condiții ale vieții depinde de toate, chiar dacă, dintre ele, inteligența este cea mai importantă.

Alături de acest rost comun al inteligenței cu voința și caracterul avem însă și funcțiunile lor specifice. Inteligența este *instrumentul operativ de luminare a drumurilor*. Voința, generată de caracter, este *motorul însuși al adaptării*, precum și *finalitatea ei*. Emoțiile și sentimentele introduc *discriminarea de valoare dintre Bine și Rău*, respectiv dintre adaptare, conservare și dezvoltare biopsiho-socială și culturală, pe de o parte, și neadaptare, neconservare și regresiune biopsiho-socială și culturală, pe de altă parte. Definiția inteligenței trebuie să cuprindă, așadar, nu numai discriminarea comparativă dintre inteligență și învățare, ci și discriminarea *analitică* dintre ea, voință și caracter, cu indicarea funcțiunii ei proprii, particulare. Cu alte cuvinte, definiția trebuie să precizeze atît *asemănările cu și deosebirile de* învățare, cît și *interconexiunea* ei cu caracterul și emotivitatea.

Viața însă nu este o structură statică în spațiu, ci o dezvoltare în curgerea vremii. De aceea definiția ei trebuie să cuprindă atît precizarea *fazei* de evoluție, cît și conexiunea logică dintre trecut, prezent și viitor, respectiv cauză, scop și efect. Triada mișcărilor din planul real este o învățare biologică, iar aceea din planul mintal al imaginilor este o învățare psihologică. Triada ideilor din noua etapă a inteligenței este o judecată psiho-socială, în care educația și instrucția joacă un rol deosebit. Ea dă de fapt tiparele noastre de gîndire de ordin logic și matematic, așa cum arată cercetările de epistemologie genetică ale lui Piaget și ale școlii sale.

În perspectiva acestei întreite determinări, de ordin extensiv, comprehensiv și evolutiv — singura care satisface completitudinea — inteligența poate fi definită ca *funcțiunea*

cognitivă generală de rezolvare a problemelor noi din viață pe bază de judecată. Ea este astfel una cu *puterea noastră de judecată în extensiune, comprehensiune și evoluție, ce duce la adevărul,* pe care se întemeiază adaptarea noastră la condițiile noi ale vieții, cu scop de conservare și mai ales de dezvoltare.

Ca putere de judecată în extensiune, comprehensiune și evoluție, inteligența nu este însă numai un proces bio-psihic, ci și unul social-cultural. Ereditatea ei bio-psihică stabilește doar funcțiunea ei, forma ei. Moștenirea social-culturală aduce *tiparele de gîndire* și conținutul la care ele se aplică. De aceea noi nu gîndim numai cu capul nostru, ci și cu acela al societății din care facem parte, precum gîndim și cu epoca de cultură căreia îi aparținem. Prin urmare, inteligența este atît un proces cognitiv de ordin intuitiv și rațional în același timp, cît și un proces bio-psiho-social și cultural, care se clădește pe învățarea bio-psihică și înflorește în judecata psiho-socială și culturală.

Asupra naturii social-culturale a inteligenței au insistat sociologii și antropologii social-culturali. Unii, cum sînt Durkheim, Lévy Brühl și Elsworth Faris, înclină să creadă că tiparele sociale ale gîndirii sînt aproape totul. Dar acestea nu ne pot explica deosebirile dintre gradele de dezvoltare ale inteligenței în una și aceeași societate dintr-o epocă de cultură dată. De aceea alții, care azi reprezintă majoritatea, susțin întregirea reciprocă dintre înzestrarea ereditară a inteligenței, de ordin funcțional, formal, pe de o parte, și moștenirea social-culturală, de conținut, pe de altă parte.

Dar legile gîndirii nu sînt cercetate numai în aspectul lor bio-psiho-social și cultural, ci și sub unghi logic și matematic. Cu alte cuvinte este investigată nu numai varianța condiției umane, ci și invarianța adevărului înspre care ea tinde să ajungă.

Spearman și Thurstone, pe de altă parte, încearcă să determine pe cale de analiză factorială raportul dintre factorul general de inteligență, factorii de grup, de ordin verbal, social, tehnic etc., și factorii specifici.

În opoziție cu cercetările de analiză factorială sau de logică matematică asupra inteligenței, de ordin mai mult cantitativ, formal, sînt cercetările de ordin logic calitativ, întreprinse de Koehler, Wertheimer, Koffka și K. Levin, pe de o parte, și de H. Werner, pe de altă parte. Școala configurationistă a gîndirii se găsește sub influența teoriei semnificațiilor și a direcțiilor lor de evoluție din fenomenologia lui Husserl. Cercetările lui H. Werner se află sub influența gîndirii simbolice, susținută de E. Cassirer. Școala de la Würzburg a cercetat procesul gîndirii mai mult sub unghiul logicii inductive și deductive, pe de o parte, a logicii neokantiene, pe de altă parte. Legile dialectice sînt aplicate în mod consecvent de psihologii sovietici în frunte cu Rubinstein, Leontiev, Kostiuc, Galperin, Luria etc.

1. **Reflectarea pasivă și activă.** La temelia cunoașterii, operată de învățare sau inteligență, stă reflectarea pasivă și activă a lumii în simțuri și minte.

În reflectarea pasivă stimulul este aproape totul, iar senzația nu face decît să-l *reproducă* din planul extern al lumii în planul intern al minții.

În reflectarea activă accentul cade pe planul mintal, în așa fel, încît reflectarea nu e numai o *imprimare* a senzațiilor, ci și o *selecție* a lor, o *amplificare* și *diminuare* a lor, și mai ales o *codificare* a lor. De aceea, cunoașterea nu este numai un efect al excitației, ci și un produs al *senzației,* precum și un rod al inteligenței, așa cum arată Cantril și Ittelson.

În adevăr, din mulțimea excitațiilor care vin din mediul înconjurător, noi nu prindem decît pe acelea care interesează adaptarea noastră la lume. Razele infraroșii le trăim ca o senzație de căldură, pe cele dintre roșu și violet le apercepem ca senzații de culoare, iar undele ultraviolete au doar efecte biochimice asupra noastră.

Acest proces de selecție și codificare, în general nu înseamnă o ieșire din legile naturii, ci doar o legitate mai complexă, simultan psihologică, biochimică și biofizică, precum și psiho-socială și culturală. În toate cazurile, *echivalența* dintre stimul și senzație este păstrată deoarece la una și aceeași excitație noi răspundem cu una și aceeași senzație. Principiul echivalenței este păstrat și în cazurile de amplificare și diminuare a excitației de către senzație, dar raportul dintre ele nu mai este de egalitate aritmetică, ci de funcțiune logaritmică, întrucît la creșterea exoitației în progresie geometrică noi avem tendința de a răspunde numai cu o creștere a senzației în progresie aritmetică. În cazuri speciale, de pericol sau de bucurie, diminuarea poate fi înlocuită cu amplificarea.

Senzațiile reproduc nu numai *obiectualitatea* fenomenelor, ci și *relaționalitatea* acestora, pe care se clădește conceptul de structură. De aceea, alături de identitatea obiectuală dintre obieot și imaginea din minte a acestuia, avem și identitatea sa relațională sau *izomorfitatea*. Este cazul să observăm că, din acest punct de vedere, reflectarea este mai deplină, deoarece în izomorfitate procesul de codificare nu intervine. Sub acest unghi, senzația este intuiția directă a „lucrului în sine". Kant a contestat acest proces. De fapt însă procesul există, dar celebrul filosof l-a cercetat numai sub unghiul variației obiectuale, nu și sub acela al invariației sale relaționale. În ceea ce privește obiectualitatea însăși este apoi cazul să observăm că procesul de codificare nu falsifică reproducerea, ci doar o face mai eficientă sub unghiul eficienței acțiunii.

Noi nu reflectăm însă numai *obiecte* și *relații*, ci și *procese*. Ritmul unei melodii ilustrează această procesualitate, așa cum a arătat Ehrenfels.

2. Reflectarea senzorială și rațională. Dar reflectarea obiectivă a lumii nu este efectuată numai pe calea senzațiilor, pe care cunoașterea empirică se întemeiază, ci și pe calea rațională a ideilor, operate de judecată. Pentru a descifra tainele acestei noi reflectări, la legitatea biologică și psihologică a simțurilor trebuie să adăugăm legitatea social-culturală a persoanei și a comunității în care ea trăiește, legitate care este prezentă atît în structura ideilor, cît și în lanțul judecăților.

Reacțiunile copilului în primele zile sînt doar acelea de plîns, determinate mai mult de stimuli interni decît externi, așa cum au arătat Pratt și Gesell. După cîteva zile însă copilul este în stare să urmărească cu ochii mișcarea luminării aprinsă în întunericul nopții. Este greu de presupus că el apercepe lumina așa cum o vedem noi, dar există toată probabilitatea, cum spune Koehler, că el face discriminarea dintre *figura* luminii și *fondul* întunericului, din care ea se desprinde. După părerea sa, de altfel, primul act de reflectare a lumii în minte începe cu această discriminare elementară. Ulterior copilul introduce noi discriminări de figură și fond, recte părți și întreg, atît în cazul figurii originare, cît și în cazul fondului originar. De aceea atît actul percepției, cît și procesualitatea sa, trebuie interpretate nu numai în perspectiva obiectuală a fondului și a figurii, ci și în aceea a relaționalității lor. Raportul dintre figură și fond este astfel tot așa de important ca și obiectualitatea lor, luată separat.

Dar atît obiectualitatea lor, cît și relaționalitatea lor, sînt, în această etapă a dezvoltării, de ordin empiric, deci senzorial și perceptiv, iar nu abstract și rațional. De o întrudere a judecății în primele acte de percepție nu poate fi vorba. Primele acte de percepție sînt difuze, așa încît ele nu asigură o reflectare clară, precisă și distinctă. Totuși, noi reflectăm de la început structuri, deci obiectualitate cu relaționalitate, nu obiectualitate simplă. Prin urmare, în opoziție cu Kant, nu categoriile noastre de gîndire introduc ordinea în lume, ci simțurile noastre o prind ca atare.

În momentul însă cînd percepţiile au ajuns la contururi clare, precise şi distincte, iar copilul de doi sau trei ani este în stare să facă şi o judecată, afirmînd, de pildă, că un lucru este mai mare decît altul, în acel moment relaţia pe care el o stabileşte nu mai este *implicită*, ci *explicită*. Prin aceasta ea nu mai este perceptivă, ci devine şi raţională. De asemenea, ea devine şi social-culturală, nu numai biologică şi psihologică. În adevăr, în această judecată comparativă apare nu numai *limbajul*, care e un produs social-uman, ci şi *scara* ce stabileşte ordinea mărimilor şi în al cărei *sistem* copilul emite judecăţile sale comparative. La rîndul său, limbajul nu mai este compus numai din sunete onomatopeice sau expresii emoţionale, ci şi din cuvinte cu valoare de simbol reprezentativ şi cu caracter social. Prin ele, ca şi prin frazele în care ele sînt cuprinse, se varsă în mintea copilului întreaga experienţă social-culturală a omenirii împreună cu tiparele ei de gîndire.

3. **Drumurile adevărului.** Trecerea de la cunoaşterea empirică la cea raţională se face pe trei căi. Una este aceea a *comparaţiei* singularelor sub unghiul *asemănărilor* şi *deosebirilor* dintre ele. A doua este aceea a *analizei* şi *sintezei*, care stabileşte *rostul* părţilor în întreg şi al întregului în lume. A treia este aceea a legăturii dintre *precedent* şi *consecvent*, respectiv *cauză*, *scop* şi efect, cu indicarea *direcţiei de dezvoltare*.

Pentru a stabili dacă o persoană este înaltă sau scundă, inteligentă sau mai puţin inteligentă, de caracter sau fără caracter, trebuie să o comparăm cu semenii ei, pentru a preciza dacă în cadrul variaţiei umane ea are o poziţie superioară, medie sau inferioară. Variaţia populaţiei este sistemul de referinţă, iar unităţile de variaţie, cum sînt notele şcolare, de pildă, sînt unităţile etalon.

Dar acest studiu, al variaţiei umane, poate fi făcut în două feluri. Unul este acela al ordinii de clase din logica lui Aristotel, care operează numai în termeni globali, de atribute care există sau nu există. Omul, de exemplu, este un animal social. Animalul defineşte genul, iar socialul specia. Ca animal mamifer el face parte din clasa vertebratelor, care clasă, la rîndul ei, face parte din regnul animal. Regnul animal împreună cu cel vegetal constituie fiinţele vii, alături de care sînt obiectele fizice. Numărul exprimă locaţia lor în spaţiu, indiferent de ce sînt ele. În acest mod stabilim o primă ordine în lume. Dar această ordine de clase nu diferenţiază singularele din una şi aceeaşi clasă. În acest mod nu putem pricepe de ce Socrate a fost trimis la moarte, deoarece animal social şi raţional era şi el, ca toţi semenii săi. Din acest motiv, în ştiinţa contemporană ne ocupăm şi cu gradele de dezvoltare a atributelor în una şi aceeaşi specie. Ele sînt exprimate cu ajutorul curbelor de variaţie. Aceasta este cea de a doua cale de studiere a variaţiei din extensiunea singularelor.

Oamenii sînt muritori, Socrate e om, Socrate e muritor. Ceea ce ştim despre clasă, ştim şi despre fiecare singular în parte. Noul adevăr este deductiv deoarece procedează de la specie la singular.

Socrate e muritor, Dar şi ceilalţi oameni sînt muritori, Prin urmare toţi oamenii sînt muritori. Raţionamentul, de această dată, este inductiv. Ceea ce ştim despre un singular, ştim despre mai multe şi în final despre toate.

Noul adevăr din concluzie este obţinut în ambele cazuri prin raţionament. El izvorăşte din cunoaşterea raţională, nu din cea empirică. În raţionamentul inductiv el este obţinut pe bază de *generalizare*, iar în cel deductiv pe temei de *determinare*.

Lucrurile se petrec în mod asemănător în curba de variaţie. Construirea ei este o operaţie induotivă, deoarece mergem de la singulare la curbă. Afirmaţia că, în cadrul unei curbe de variaţie dată o persoană are nota 3 sau 4, nu mai este însă un raţionament deductiv, ci un *diagnostic* al poziţiei individului respectiv în sistemul de referinţă, pe care

curba de variație îl reprezintă. Este apoi cazul să observăm că în cadrul curbei de variație nu mai operăm cu identitate sau asemănare perfectă, ci numai cu asemănări mai mari sau mai mici, adică cu grade de identitate. Identitatea completă exclude terțiul, deoarece omul nu poate fi om și lup în același timp. Identitatea parțială sau asemănarea simplă nu mai exclude terțiul, deoarece gradele de inteligență sînt infinite la număr.

Dar curba de variație determină numai gradele de dezvoltare ale unui atribut sau altul. Ea nu determină toate atributele și lasă afară structura lor. De aceea pentru a cunoaște individuația însăși — pe care Aristotel o lăsase în afara științei — este nevoie să procedăm la determinarea ei pe bază de *analiză* și *sinteză*, operată cu principiul *interconexiunii*. Determinarea este analitică atunci cînd judecăm întregul prin părțile sale, privind obiectualitatea și relaționalitatea lor. Determinarea este sintetică atunci cînd procedăm invers și studiem părțile prin întreg, anume prin acțiunea sa asupra lor. Atunci cînd judecăm întregul prin părți facem un proces de *universalizare*. Cuvîntul vine de la Universul însuși, care e întregul suprem. Atunci cînd judecăm părțile prin întreg, facem un proces de *particularizare*. În primul caz ceea ce știm despre părți aplicăm în parte și întregului. În al doilea caz aplicăm părților ceea ce știm despre întreg. Un proces de inferență rațională avem în ambele cazuri, dar inferența nu este obținută pe bază de identitate și asemănare, ci pe bază de *interconexiune*, care e de fapt o conexiune logică, cu înțeles. Interconexiunea evident, poate fi aplicată și contrariilor ce se atrag.

Este cazul să observăm că drumul de la percepția senzorială la idee, care trece prin *particularizare* și *universalizare*, în virtutea interconexiunii logice, este mult mai relevant, ca valoare de adevăr, decît drumul care trece de la singular la specie și invers, pe bază de *generalizare* și *determinare*. De aceea, legile dialectice, cărora interconexiunea li se supune, sînt mult mai relevante, ca valoare de adevăr, decît principiile logice, clădite pe asemănare și deosebire. De fapt, ordinea și legitatea în dezvoltarea lumii, deci Logosul ei, înseamnă în primul rînd legătură cu înțeles, nu simplă asemănare.

Nu mai puțin adevărat este însă faptul că, pentru a obține completitudinea de determinare în spațiu, trebuie să recurgem la ambele determinări, deoarece ele nu sînt identice, dar nici nu se exclud, ci se întregesc reciproc. În raport cu semenii săi un individ are inima normală. El este însă mai dezvoltat fizic. În consecință, sub unghiul comprehensiunii sale corporale, inima sa e mică. De aceea normalitatea de dezvoltare a inimii trebuie determinată atît extensiv, prin *comparație* cu alții, cît și intensiv sau comprehensiv, prin raportare *analitică* la corp.

Dar ființa umană, la fel ca oricare alta, nu este numai un singular cu o comprehensiune dată, ci și o structură în evoluție. De aceea ea trebuie determinată nu numai în spațiu, ci și în timp. La temelia acestei determinări stă curba de evoluție, pe de o parte, și conexiunea dintre cauză, scop și efect, pe de altă parte.

Dacă un ins este inteligent de la 5 la 10 ani, atunci el va rămîne inteligent și de la 10 la 20 ani și așa mai departe. Judecata e formulată pe bază de asemănare în timp.

Dacă în fața unei situații sociale date insul răspunde în mod onest, atunci am motive să cred că în fața aceleiași situații, altădată, el va răspunde tot cinstit, deoarece aceasta este legătura sa dintre cauză și efect ori scop și efect. Judecata e formulată pe bază de conexiune logică în timp.

Dacă legătura dintre cauză, scop și efect o judec și în raport cu curba sa de dezvoltare, atunci pot stabili și *direcția sa de evoluție*.

În acest mod, determinarea din evoluție este de fapt o *dezvoltare* a determinărilor din extensiune și comprehensiune și nu o *repetare* a lor, cum s-a crezut la început. Ea operează de la clipă la întreaga curbă a vieții și de la curba vieții deja consumată la clipa

prezentă sau oricare altă clipă viitoare. Ea ne explică saltul calitativ şi precizează direcţia sa de evoluţie. Ea este un proces de *eternizare* şi *momentualizare* în raport cu trecutul şi viitorul, prin care interpretăm prezentul. La fel ca şi determinarea din extensiune şi comprehensiune, ea este o cunoştinţă inferată pe bază de argument raţional, şi nu o cunoştinţă concretă, bazată pe intuiţia directă, de ordin perceptiv.

Dar atît determinarea singularelor din extensiune, pe bază de comparaţie, în termeni de deosebiri şi asemănări, cît şi determinarea din comprehensiunea singularului însuşi, pe bază de analiză şi sinteză, în termeni de interconexiune, precum şi determinarea din evoluţie, pe bază de conexiune cauzală şi prospectivă, cu indicarea direcţiei de evoluţie, pot fi logice şi matematice.

Determinarea matematică operează numai în generalitate, universalitate şi eternitate. Ea se ocupă astfel numai cu locaţiile punctuale pure din aritmetică, cu dimensiunea pură din geometrie şi cu durata pură din mecanică, care nu au nici individuaţie, nici cauzalitate proprie sau particulară şi nici salt calitativ.

Este cazul să observăm că, în atari condiţii, însăşi conexiunea poate fi exprimată în termeni de *egalitate*, care este o identitate golită de orice conţinut calitativ. Dar în acest caz, fiecare din cele trei determinări poate fi redusă la una singură, deoarece deosebirea dintre ele, deci individuaţia lor, ajunge să fie nulă. Aşa, de pildă, determinarea din extensiune nu face decît să distribuie atributele adunate în comprehensiune şi invers. Ca atare, cele două determinări sînt procese reversibile. Omul este individuaţie, plus socialitate şi raţionalitate, plus mamifer, vertebrat, fiinţă vie, obiect, număr. Aceasta e determinarea din comprehensiune. Insul e definit numai prin individuaţie, specia umană numai prin socialitate şi raţionalitate, genul mamifer numai prin naştere, iar numărul numai prin locaţia punctuală pură. Aceasta e determinarea din extensiune. Atributele sînt aceleaşi în ambele cazuri, dar determinarea din comprehensiune le adună, iar cea din extensiune le distribuie. Cît priveşte determinarea din timp, ea le repetă. Prin urmare o singură determinare ajunge, indiferent care. De aci şi tendinţa de elaborare axiomatică a matematicii, precum şi a logicii matematice, în care discriminarea dintre egalitate şi interconexiune, ca şi aceea dintre determinarea extensivă, comprehensivă şi evolutivă, este irelevantă.

Nu mai puţin adevărat este însă că această supremă plutire în generalitate, universalitate şi eternitate, luate ca trei feţe ale uneia şi aceleiaşi ordini, aduce o seamă de indeterminări care fac imposibilă însăşi axiomatizarea deplină a matematicii, aşa cum arată teorema lui Gödel.

La determinarea extensivă, comprehensivă şi eternă sub semnul generalităţii, universalităţii şi eternităţii depline, cu care se ocupă matematica, determinarea logică adaugă şi determinarea de individuaţie, particularitate şi de salt calitativ, ce se întregesc reciproc cu generalitatea, universalitatea şi eternitatea. La determinarea formală a lumii ea adaugă astfel şi pe cea conţinutală sau materială. De aceea, logica generală nu este numai o disciplină formală, ci şi una conţinutală. Ea este, anume, instrumentul operativ de determinare a întregirii reciproce dintre generalitate şi individuaţie, a interconexiunii dintre particularitate şi universalitate, precum şi a conexiunii dintre cauză, scop şi efect, cu indicarea direcţiei de dezvoltare. Ea operează astfel nu numai cu asemănările, ci şi cu deosebirile; nu numai cu interconexiunea formală, lipsită de semnificaţie, ci şi cu cea conţinutală, plină de semnificaţie; nu numai cu succesiunea, ci şi cu saltul calitativ şi direcţia sa de evoluţie. Ea realizează astfel atît *exactitatea*, cît şi *validitatea* şi este lipsită de orice contradicţie, chiar dacă este departe de operativitatea perfectă a cunoaşterii inferate.

La orizontul îngust al cunoaşterii empirice, bazată pe simţuri şi pe care s-a înte-

meiat știința antică, lumea a fost apercepută ca o *totalitate* de ființe și obiecte. În atari condiții, ordinea și legitatea în dezvoltare a lumii au fost sesizate numai sub unghiul *ordinii de clase*, ordine elaborată pe bază de *asemănări* și *deosebiri*. Determinarea din comprehensiune nu făcea decît să adune atributele distribuite în extensiune. Cît privește determinarea din curgerea vremii, ea pur și simplu lipsea, deoarece timpul repeta spațiul, fiind un atribut al său.

La orizontul înmiit lărgit al cunoașterii contemporane bazate pe instrumentaj experimental cu interpretare logică și matematică adecvată, lumea apare ca o *totalitate* cu un *tot* în *dezvoltare*, în care *toate se leagă*, asemănările însele derivînd din această legătură. În consecință, determinarea este atît în extensiune, cît și în comprehensiune, precum și în dezvoltare; cele trei determinări se întregesc reciproc.

Așadar, inteligența nu este numai puterea de judecată, ci *puterea de apercepție și interpretare a lumii sub unghiul ordinii și legității ei în dezvoltare, operată cu ajutorul instrumentului logic și matematic.*

Este — cum am spus — meritul lui Piaget de a fi interpretat inteligența nu numai sub unghi biologic și psihologic, ci și sub unghi sociologic și antropologic, precum și din punct de vedere logic și matematic. El a valorificat însă numai instrumentul logic-matematic, efectuînd mai puține intruderi în cel logic general.

Față de teoria semnificațiilor și a direcțiilor lor de evoluție din fenomenologie, Piaget păstrează rezerve, iar de dialectică se apropie numai sub unghiul interpretării date de către Gonseth. De aceea, completitudinea de determinare a inteligenței nu o realizează nici el.

În schimb, Koehler a valorificat din plin teoria semnificațiilor și a direcțiilor lor de evoluție, dar de interpretarea lor dialectică nu s-a apropiat nici el îndeajuns.

Azi sînt aduse în cîmpul cercetărilor experimentale cu înregistrare și interpretare metrică și semnificațiile. Meritul de a fi inaugurat aceste cercetări îi revine lui Osgood și colaboratorilor săi.

4. Funcțiunile inteligenței. Cunoașterea lumii ca reflectare obiectivă perceptivă constituie baza operațiilor inteligenței. Operarea asupra ei înseamnă lărgirea orizontului de cunoaștere și adîncirea interpretării sale. Lărgirea orizontului este efectuată prin faptul că la cunoașterea din locul și momentul dat sînt adăugate cunoștințele din trecut și noile cunoștințe de ordin rațional, ce rezultă din inducție și deducție, analiză și sinteză, conexiune cauzală și prospectivă. Adîncirea interpretării este mijlocită de tiparele logice și matematice, ca și de cele elaborate psiho-social și cultural. În consecință, formele și categoriile de cunoaștere nu vin „gata făcute" de la naștere, cum credea Kant, ci ele sînt produsul educației și instrucției în societate, în care odată cu experiența omenirii sînt *predate* și tiparele logice și matematice de gîndire.

Percepția, în schimb, este mai mult produsul maturizării decît al învățării. Dar ea nu este o simplă *totalitate* de senzații, ci o configurație, *Gestalt*, deci *o unitate în multiplicitate*, chiar dacă integrarea părților în întreg la început lasă mult de dorit. Este cu deosebire meritul lui Wertheimer și Koehler de a fi făcut dovada acestei naturi structurale a percepției. Structuralizarea mai deplină a percepțiilor va fi opera *diferențierii* și *integrării* pe care o va aduce creșterea.

În structurarea interioară a *figurii*, pe de o parte, și a *fondului*, pe de altă parte, precum și a raportului dintre ele, intervine, evident, și *memoria*, care valorifică experiența trecutului în slujba prezentului. De asemenea intervin diversele *asocieri* și *disocieri*, pe care *diferențierea* și *integrarea* cîmpului perceptiv se întemeiază. Evoluția percepției înspre configurația optimă este astfel produsul mai multor funcțiuni. Ea este, de fapt, so-

dul tuturor funcțiunilor intelectuale, deci al întregului intelect.

Cu timpul, anume atunci cînd apare gîndirea însăși, intervine și judecarea percepției. În final, în actul percepției se reflectă însăși concepția noastră despre lume și viață. La raporturile obiective dintre parte și întreg, apoi dintre întreg și lume, adăugăm astfel raporturile subiective, ce nasc din existența noastră în lume.

În ceea ce privește memoria, ea nu e numai *mecanică*, ci și *logică*. În adevăr, ea nu înseamnă numai păstrarea cît mai fidelă a urmelor, cu scop de reproducere a trăirilor, ci și valorificarea experienței trecute în slujba celei prezente. Din aceste motive imaginile din minte nu sînt o simplă *totalitate*, ci *o totalitate cu un tot*, care constituie concepția noastră despre lume și viață. Imaginile nu sînt juxtapuse, ci intrapuse. Ele sînt *părți într-un întreg*. Acest întreg, la rîndul său, nu este numai produsul asociațiilor, ci și al gîndirii, precum și al imaginației, care deschide noi drumuri gîndirii. El are apoi un cuvînt de spus asupra părților sale. De aceea evoluția sa nu înseamnă numai *asociere* și *combinare*, ci și *disociere* și *diferențiere*.

Din aceste motive, Semon și Rignano au dreptate atunci cînd așază memoria la temelia sentimentului de identitate cu noi înșine. Cu observația însă că în această identitate nu apare numai corpul, ci apar și amintirile psihologice, ca și cele sociale, legate de rolul nostru în comunitate.

În concertul amintirilor, pe care se clădește identitatea, nu apar însă numai aduceri aminte pozitive, ci și negative. Amintirile plăcute, care au însemnat un pas pozitiv în adaptarea, conservarea și dezvoltarea noastră, sînt păstrate mai bine. În schimb, cele negative se estompează cu timpul. Alteori le aruncăm în subsolul inconștientului, așa cum arată Freud. În acest mod, legea bunei configurații nu se aplică numai *diferențial*, în raport cu diversele amintiri, luate separat, ci ea se aplică și *integral*, în raport cu organizarea tuturor în concepția noastră despre lume și viață. Dar această organizare nu este numai sub imperiul inteligenței, ci și al factorilor emotivi și motivaționali. De aceea organizarea concepției noastre despre lume și viață nu este numai o operă de logică rațională, ci și de logică afectivă, volitivă. Ea e o logică a întregii noastre vieți, în care un cuvînt de spus are și societatea, precum și cultura. O societate destrămată, lipsită de o concepție de viață bine închegată, descompune individul însuși.

Memoria, deci, nu este numai analitică și diferențială, ci și sintetică. Ea nu e numai obiectuală, ci și relațională. Ea nu e numai un proces intelectual, ci și unul emotiv și motivațional. Ea nu e numai o logică rațională, ci și una emotivă și volitivă. Ea nu e numai un proces bio-psihic, ci și unul social-cultural. Ea este o funcțiune a întregii condiții umane.

Asociația însăși, judecată în această lumină, nu mai este o simplă conexiune între două sau mai multe reprezentări juxtapuse, cum au crezut în trecut Ebbinghaus și G. E. Muller, iar în zilele noastre Guthrie, ci o relație între parte și întreg, ca și o legătură între trecut, prezent și viitor. Prin urmare, ea este o relație orizontală, integrată vertical și dezvoltată longitudinal, așa cum Piaget, pe de o parte, și H. Werner, pe de altă parte, arată în psihologia evolutivă a gîndirii.

De asemenea, ea nu este atît o legătură de *contiguitate* și *succesiune*, cît una de *înțeles* și *direcție de evoluție*, așa cum susțin Wertheimer și Koehler. Semnificația acestor asociații logice apare atît în interiorul *figurii*, cît și în raportul dintre ea și *fond*, precum și în *evoluția* lor. Semnificațiile și direcțiile lor de evoluție reprezintă astfel însăși *urzeala* viziunii noastre despre lume, ce dă multiplicității imaginilor și ideilor o unitate, cu continuitate în discontinuitatea inevitabilă a salturilor calitative, pe care se bazează evoluția.

Dar, în această perspectivă a întregului în dezvoltare, asociația nu mai este singurul proces de organizare, ea mergînd mînă în

mînă cu *disociația*, cu care se întregește reciproc. În adevăr, evoluția structurii noastre mintale nu se bazează numai pe *integrarea* părților în întreg, ci și pe *diferențierea* întregului în părți. Este meritul școlii configuraționiste de a fi scos la lumină acest adevăr, asupra căruia insistă în mod deosebit și Meili. În asociație, rolul prim îl are acțiunea de la parte la întreg. În disociație, acest rol revine întregului. Hull și Skinner văd numai asociația, pe care o studiază cu ajutorul logicii matematice. Koehler și Wertheimer au aperceput și diferențierea. La interpretarea psihologică dată de aceștia, K. Lewin adaugă și pe cea social-culturală. Interpretarea afaziei soldaților din primul război mondial, făcută de K. Goldstein, are aceeași natură. La concluzii asemănătoare ajunge și Head, căruia îi datorăm cea de a doua lucrare de seamă asupra afaziilor.

Intregirea reciprocă dintre asociere și disociere este prezentă și în interpretarea dialectică a lui Vîgotski.

De aceeași interpretare se apropie și Ch. Spearman, C. Burt, școala engleză în general, susținută pe bază de analiză factorială, ca și Lashley și colaboratorii săi, care se bazează pe studiul localizărilor cerebrale.

După Cantril și Ittelson această întregire reciprocă dintre asociere și disociere funcționează sub semnul *tranzacțiilor* dintre individ și lume.

Dar întregirea reciprocă dintre asociere și disociere nu este numai *repetitivă*, ci și creatoare, așa cum au arătat Ribot, K. Bühler și Dunker. Noile asocieri și disocieri creative sînt operate de imaginația ce le anticipează și apoi de gîndirea ce le verifică. Ele nu sînt bazate numai pe principiile logice și matematice de identitate și egalitate, ci și pe legile dialectice de interconexiune în spațiu și timp, cu semnificație și direcție de evoluție. Ele, de asemenea, nu sînt numai procese intelectuale, ci și procese emotive și voliționale.

Rolul fanteziei în procesele creatoare ale inteligenței este deosebit de important, deoarece orice act de judecată începe prin a fi o ipoteză și devine un adevăr numai la urmă, după verificarea pe care o face gîndirea. Triada încercare-eroare-reușită este prezentă și în acest proces. Dar încercarea apare mai mult în fantezie, iar eliminarea erorii și stabilirea adevărului revine gîndirii.

Imaginația este aventura noastră în necunoscut. Ea nu pleacă însă de la nimic, ci de la cunoașterea și organizarea minții noastre. Ea încearcă, de fapt, o nouă lărgire a orizontului de cunoaștere și o nouă adîncire a interpretării sale. Ca atare, ea nu este numai o discontinuitate față de trecut, ci și o continuitate. Ea e declanșată de o nevoie de cunoaștere, pe care gîndirea nu a putut-o rezolva încă. Ea este o nouă ipoteză, pe care gîndirea urmează să o verifice atît sub unghi teoretic, cît și practic. Asupra acestei funcțiuni insistă atît C. Burt, Thurstone, Meili etc., cît și Getsels și Jackson, Barron etc.

Imaginația, de asemenea, nu este numai un proces individual, ci și unul social-cultural. Ea nu este numai un proces intelectual, ci și unul emotiv și volitiv. Ea nu este numai un proces care funcționează în stare de trezie, ci și unul la care participă și activitatea din inconștient. Gîndirea, în schimb, introduce operațiile logice și matematice, cu ajutorul cărora se realizează verificarea ei.

Dar imaginația și inteligența nu sînt niciodată desprinse de cunoașterea senzorială, cum s-a crezut în trecut. Ideile sînt doar sinteza percepțiilor și reprezentărilor, nu o lume aparte, cum au socotit Platon și Evul Mediu. Raționalitatea abstractă se întregește cu percepția concretă și nu o contrazice. Cît privește asocierea și disocierea, pe de o parte, imaginația și gîndirea, pe de altă parte, ele sînt funcțiunile de bază ale inteligenței, iar memoria este condiția lor. Scopul final al inteligenței rămîne lărgirea de orizont a cunoașterii și adîncirea interpretării ei sau inventivitatea creatoare, cum a spus K. Bühler. Imaginația anticipează adevărul, pe care gîndirea îl verifică și îl acreditează, adăugînd

la experiența individuală a persoanei și moștenirea socială a culturii, cu tiparele ei logice și matematice.

5. Operațiile logice și matematice ale gîndirii. Discriminarea diverselor mărimi, precum și a relațiilor lor cantitative, intervine și în operațiile inteligente ale maimuțelor, studiate de Koehler. Tot în cadrul acestor operații intervine și deosebirea dintre configurația bună și cea greșită. Aceeași situație o găsim la copilul de pînă la trei ani. Dar în toate aceste cazuri operațiile mentale se desfășoară numai în planul perceptiv, iar generalizarea lor în reguli lipsește.

Regulile apar, la copil, în școală. La început apar regulile aritmetice, cu timpul apar și cele logice, anume acelea ale ordinii de clase. Conturarea și întrebuințarea lor explicită apar numai după 10—12 ani, așa cum arată Piaget.

Cercetarea proceselor gîndirii sub unghiul operațiilor logice a fost inaugurată de școala de la Würzburg, în frunte cu Külpe, Bühler și Messer, cărora li se asociază apoi și Ach. Cercetările lor au fost făcute însă numai sub unghiul logicii clasice și ele au arătat că importantă în procesul gîndirii nu este atît imaginea sau ideea, ci legătura dintre ele. Prin urmare *funcțiunea* este mai importantă decît *conținutul*. *Relaționalitatea* și *procesualitatea* trag mai greu în cumpănă decît obiectualitatea ideii sau imaginii. După judecata lui Bühler și Ach există chiar acte de gîndire fără imagini. Aceeași teză a fost susținută și de Binet, independent de cercetările de la Würzburg. S-a invocat drept argument trăirea emotivă, concretizată în momentul „Aha", care ar caracteriza prinderea relațiilor cu înțeles. Asupra acestor trăiri emotive prezente în procesul gîndirii insistă și Krueger. Dar atari trăiri sînt mai mult coloraturi ale gîndirii decît însăși procesualitatea ei.

La studiul gîndirii sub unghiul logicii generale, J. Piaget și colaboratorii săi adaugă și studiul ei sub unghiul logicii matematice, oferind astfel cea mai vastă și aprofundată cercetare a gîndirii sub unghi psihologic, social și logico-matematic. În cadrul acestor cercetări de epistemologie genetică sînt abordate atît relația dintre *cvoțietate* și *cvantitate*, pe care se bazează aritmetica și geometria, cît și formarea noțiunilor de *spațiu*, *timp* și *număr* la copii. Sub unghiul identității lor obiectuale, aceste noțiuni variază și par deosebite de acelea ale omului adult. Sub unghiul identității lor relaționale, identitate materializată în conceptul de izomorfism, ele sînt aproximativ aceleași.

Koehler a aperceput prinderea semnificațiilor din procesul gîndirii numai sub unghiul configurației în care ele apar. La fel a înclinat să le vadă și Bühler. Piaget, în schimb, le sesizează atît sub unghiul sintetic al întregului cît și sub cel analitic al părților, afirmînd întregirea lor reciprocă. Aproximativ așa le-a văzut și Binet.

Una cu alta însă, gîndirea matematică rămîne sub semnul caracterului ei *analitic*, în virtutea căruia întregul este explicat prin părți. Această interpretare analitică a ordinii și legității în dezvoltare a structurilor matematice caracterizează și teoria mulțimilor, elaborată de Cantor.

În acest mod, matematica este instrumentul de cercetare și interpretare a variantei calitative în termeni de invariantă cantitativă. Numărul corpurilor din natură este foarte mare, dar *varietatea* lor poate fi determinată prin numărul redus al celor patru elemente componente, cum a spus Empedocle. După judecata lui Whitehead, cu această interpretare cantitativă a început știința însăși.

Dar această interpretare nu este unică. În cazul condiției umane înregistrăm și interpretarea opusă, în care varietatea cantitativă a manifestărilor este interpretată prin invariantă calitativă a idealului de viață. Ea este operată cu ajutorul logicii propriu-zise.

Pentru a ilustra această gîndire de ordin logic să luăm un exemplu concret. O tînără studentă de la Filologie este curtată atît de un coleg de la Conservatorul de Muzică,

cît și de unul de la Drept. Simțind șansele sale mai reduse, studentul de la Canto aruncă în balanță prospectivitatea viitorului. „Închipuie-ți, spune el fetei, momentul cînd voi cînta la Opera Metropolitană, iar tu vei fi singură în lojă și toată lumea se va întreba cine este tînăra doamnă...". Întrerupîndu-l brusc, fata-i răspunde: „Voi, cei de la Conservator, sînteți prea exaltați. Te rog să mă ierți, am alte treburi". Astfel se încheie nu numai conversația, ci și idila. Dar după zece ani tînărul cîntă totuși la opera respectivă, precum și la Scala din Milano și pe alte mari scene, spre marele regret al fetei, căsătorită cu studentul de la Drept, acum un avocat într-un oraș de provincie, unde era și dînsa profesoară. În cursul celor zece ani care au trecut, tînărul cîntăreț nu avusese decît o singură grijă, anume traducerea în faptă a idealului său de viață. În acest scop el a sacrificat atît plăcerile timpului liber, cît și puținii bani pe care îi avea și cu care își plătea lecțiile. Idealul său de viață a constituit *rostul major* al vieții sale, care i-a determinat *direcția de dezvoltare*, proprie talentului său, adică individuală. Idealul a fost *invarianța calitativă* care a dat unitate manifestărilor *multiple* ale persoanei, după cum el a dat și continuitate discontinuității cantitative a multiplelor sale manifestări.

Discursul cartezian a sesizat numai invarianța cantitativă, de ordin analitic și cauzal. De aci caracterul său de *mathesis universalis*.

Discursul hegelian a prins numai invarianța calitativă a manifestărilor cantitative. De aci caracterul său *panlogic*. Pe același drum s-a angajat și psihologia și logica spiritualistă, așa cum au fost ele elaborate de către Dilthey, Windelband și Spranger.

Dialectica materialistă, propusă de Marx și Engels, formulează întregirea reciprocă a celor două discursuri. Această întregire a fost verificată fără încetare de știința contemporană.

6. Factorul general, factorii de grup și factorii specifici ai operațiilor logice și matematice ale inteligenței. Dar dacă structura inteligenței este *o unitate în multiplicitate* cu *continuitate în discontinuitate* și *în raport cu lumea*, atunci ea, desigur, poate fi abordată atît dinspre *unitate* și *continuitate*, cît și dinspre *multiplicitate* și *discontinuitate*, după cum ea poate fi cercetată atît dinspre *forma ei generală*, cît și dinspre *conținutul său individuat, particular și de salt*. Factorul general de inteligență reprezintă *unitatea* și *continuitatea* sub unghiul *formei logice* și *matematice*, iar factorii specifici reprezintă *multiplicitatea* și *discontinuitatea* sub unghiul *conținutului*. Între aceste două categorii de factori se interpun factorii de grup, care sînt împletiri de unitate și multiplicitate, continuitate și discontinuitate, formă și conținut.

Meritul de a fi inaugurat cercetarea structurii inteligenței sub raportul factorilor ei generali, de grup și specifici revine lui Spearman și Thurstone, care au fundamentat analiza factorială.

Spearman susține teoria bi-factorială a inteligenței, în care factorul general *G* cooperează cu factorii de grup și cu cei specifici. În operațiile inteligenței, mulțimea factorilor specifici ar putea fi asemănată cu baza unei piramide, al cărei vîrf ar fi reprezentat prin factorul general. Legătura dintre vîrf și bază ar fi reprezentată prin factorii de grup. Teoria lui Spearman are un caracter ierarhic, în care funcțiunile inteligenței intră unele într-altele. După modesta noastră părere, interpretarea sa este deosebit de sugestivă, chiar dacă cercetările ulterioare de analiză factorială asupra inteligenței par să indice mai mult o explicare multifactorială.

În adevăr, L. Thurstone, pe de o parte, C. Burt și Tr. Kelley, pe de altă parte, înclină spre o interpretare a inteligenței printr-o multiplicitate de factori, mai mult sau mai puțin independenți, deci unii lîngă alții, a căror unitate lipsește. Thurstone, de pildă, vorbește de 7 factori: bogăția și

fluența vocabularului, coerența logică a vorbirii, calculul, percepția spațială, rapiditatea înțelegerii, memoria și elaborarea concluziilor.

Aceeași interpretare multifactorială apare și în cercetările lui Guilford, Catell, Jäger, Meili etc.

Guilford deosebește cinci categorii de *operații*, care duc la șase categorii de *rezultate cognitive* ce operează cu patru conținuturi. Operațiile sînt: cunoașterea și recunoașterea, memoria, gîndirea divergentă, cu mai multe soluții posibile, gîndirea convergentă, cu o singură soluție posibilă, probarea și evaluarea. Rezultatele acestor operații sînt conceptele de unitate, clase, raporturi, sisteme, transformări și implicații. Ele sînt operate prin noțiuni concrete sau figurale, simbolice sau sintactice, semantice și behaviorale.

Jäger deosebește șase „dimensiuni" ale inteligenței: gîndirea intuitivă, gîndirea productivă, creatoare, puterea de concentrare în prinderea diverselor structuri cognitive, gîndirea logică, gîndirea verbală și gîndirea matematică.

Meili discriminează patru „proprietăți" ale inteligenței: complexitatea, plasticitatea sau fantezia în restructurarea proceselor de gîndire, prinderea întregului din multiplicitate și fluiditatea, flexibilitatea.

Este de observat că atît Guilford, cît și Meili, încearcă totuși și o organizare a factorilor inteligenței în cadrul unui sistem, sesizînd astfel și unitatea lor, nu numai multiplicitatea lor.

Diversitatea acestor concluzii este, desigur, surprinzătoare, dat fiind faptul că concluziile sînt bazate pe o metodă de cercetare atît de obiectivă și exactă, cum este analiza factorială. Nu este mai puțin adevărat, așa cum observă Pawlik și Herrmann, că deosebirile nu privesc atît factorii înșiși cît termenii verbali prin care ei sînt exprimați. După modesta noastră părere, pentru a prinde în mod mai eficient comunitatea factorilor intelectuali, la interpretarea matematică a analizei factoriale trebuie să se adauge interpretarea logică, de ordin calitativ, concentrată asupra *semnificațiilor* factorilor ca părți în întreg și luați în *evoluție* și în forme individuale.

Este cazul să observăm aici că Binet a avut în vedere nu numai operațiile matematice ale gîndirii, ci și pe cele logice. El a intuit atît unitatea coeficientului de inteligență, cît și multiplicitatea operațiilor sale. Aceeași intuiție, care satisface completitudinea determinării, caracterizează și scările propuse de Terman și Wechsler, precum și cele elaborate la Hamburg sub conducerea lui Bondy și în Elveția sub direcția lui Meili.

7. Gîndirea matematică sau logică. Dar gîndirea noastră nu are numai o desfășurare matematică, cum presupun Spearman și Thurstone, ci și una logică.

În gîndirea matematică precumpănește — cum am văzut — determinarea interconexiunii sub unghiul generalității, universalității și eternității ei, care poate fi exprimată prin egalitate. În contextul ei, discriminarea dintre determinarea extensivă, comprehensivă și evolutivă este fără relevanță. De aceea, gîndirea matematică rămîne numai sub imperiul determinării analitice.

La fel, în contextul multiplicității discontinue a numerelor întregi din aritmetică, gîndirea matematică nu poate rezolva problema dimensiunii continue din geometrie. Poincaré vorbește, în acest sens, despre spiritul analitic din aritmetică și despre cel sintetic din geometrie. Primul operează, cum spune Piaget, în termeni de *cvoțietăți*, care sînt prin definiție discontinue, deci analitice, iar al doilea operează cu *cvantități*, care sînt continue, deci sintetice. De fapt însă deosebirea dintre aceste două modalități de a gîndi matematic nu sînt atît de tranșante, deoarece în aritmetică și algebră apar și fracțiile, iar calculul diferențial și integral operează cu numerele infinitezimale continue. Tot ceea ce putem spune

este că unii matematicieni preferă spiritul continuității dimensiunii din geometrie, iar alții pe acela al numerelor naturale discontinue din aritmetică. În interpretarea formală a gîndirii matematice, promovată de Pitagora, Aristotel, Euclid, Descartes, Kant etc., precumpănește analiza discontinuă a cvotietății, care este preluată de interpretarea logistică a temeliilor aritmetice, propusă de Frege, Whitehead și Russell. În noua teorie constructivistă a temeliilor matematice, propusă de N. Wiener și Shanon în raport cu mașinile digitale, apare aceeași interpretare. Dar determinarea dimensiunii continue prin cvotietatea discontinuă rămîne totdeauna sub semnul unei incompletitudini de determinare. De aceea, pentru a înlătura aceste neajunsuri, Poincaré, urmat de Borel și Hadammard, pe de o parte, de școala intuiționistă a lui Brouwer, Heyting și Weyl, pe de altă parte, pleacă de la conceptul de unitate în multiplicitate, pe care îl susține teoria mulțimilor. După ei, apercepția intuitivă, de ordin sintetic, precumpănește față de cea analitică. Apercepția intuitivă întîmpină însă greutăți în rezolvarea analizei cvotietale în contextul cvantității continue.

Aceeași opoziție dintre continuitate și discontinuitate a fost dezbătută de la început și în logică. Determinarea extensivă din ordinea claselor stă sub semnul discontinuității singularului. Determinarea comprehensivă stă sub semnul întregirii reciproce dintre parte și întreg, definite atît continuu cît și discontinuu. În determinarea evolutivă apare aceeași întregire.

Prin urmare, de un discurs cartezian, cu caracter analitic, și de unul hegelian, cu caracter sintetic, putem vorbi atît în logică cît și în matematică. Dacă cele două discursuri sînt considerate în absolut, atunci contradicția lor devine de nerezolvat. Dacă ele însă sînt apercepute sub unghiul întregirii reciproce din realitatea concretă, atunci aporiile devin fără obiect, dar știința nu mai este absolută, cum visau Descartes și Hegel, ci în dezvoltare, evoluînd înspre un adevăr tot mai bine determinat. Gîndirea dialectică susține această întregire reciprocă dintre continuitate și discontinuitate, pe de o parte, și dintre elaborarea lor formală și materială, pe de altă parte.

În această întregire însă accentul poate cădea pe generalitate, universalitate și eternitate sau pe individuație, particularitate și salt. Gîndirea matematică operează numai în generalitate, universalitate și eternitate. Acestea se exprimă prin conceptele de cvotietate și cvantitate extensivă, comprehensivă și evolutivă. Logica matematică introduce și gradele de generalitate, universalitate și durată, deci și calitatea. Dar ea studiază numai aspectul ei cantitativ. În schimb, gîndirea logică operează și asupra întregirii dintre generalitate și specificitate, universalitate și particularitate, salt și dezvoltare, pe care le definesc conceptele de semnificație, direcție de evoluție și individuație. În acest mod ea ajunge și la determinarea calității însăși prin principiul interconexiunii și al legăturilor cu înțeles, derivat din conceptul de Logos.

Gîndirea matematică se află sub semnul *exactității*, la care gîndirea logică adaugă principiul *validității*.

În gîndirea matematică, accesibilă axiomatizării, tiparele social-culturale tind și ajung să fie minimalizate. În gîndirea logică ele joacă un rol esențial.

Gîndirea matematică este bazată pe *simțul măsurii*, care stabilește *ponderea* diverșilor factori. Gîndirea logică este întemeiată pe puterea de pătrundere a legăturilor cu înțeles și a direcției lor de evoluție. Ea cere astfel atît *simțul finețiî*, de care a vorbit Montaigne, cît și pe acela al *profunzimii*, pe care l-a susținut și ilustrat Pascal.

Unora dintre oameni le este proprie gîndirea matematică; altora, dimpotrivă, cea logică. Primii preferă științele exacte. Ceilalți aleg pe cele social-umane. Bifurcarea școlii

de cultură generală în secție realistă și secție umanistă izvorăște în primul rînd din această deosebire.

8. Inteligența intuitivă și gîndirea rațională. Inteligența antropoidelor, studiată de Koehler, ca și aceea a copilului, cercetată de Piaget, operează în cadrul cîmpului perceptiv, senzorial. Ea se definește, în consecință, ca o inteligență intuitivă. Gîndirea rațională, dimpotrivă, operează în cîmpul abstracțiilor și cunoaște două forme de bază: una care *descrie* și *clasifică* obiectele și singularele în perspectiva ordinii de clase din extensiune și care este proprie, de pildă, cercetătorului în științele naturii, cealaltă, proprie științelor exacte și social-umane, care funcționează după mecanismele analizei matematice și ale sintezei logice.

Tiparele logice și matematice apar și în inteligența intuitivă, numai că ele sînt implicite acesteia. Individul nu cunoaște, în acest caz, nici principiile logice, nici legile dialectice sau temeliile matematice. El cunoaște cel mult operațiile aritmetice. În ciuda acestui fapt, individul aplică totuși atît principiile logice, cît și legile dialectice, dar numai în formulă rudimentară și implicitată, iar nu în formulă dezvoltată și explicitată.

Discriminarea dintre inteligența intuitivă și gîndirea rațională apare și în practica profesiunilor cu pregătire superioară. Medicul de laborator este înclinat mai mult înspre gîndirea rațională, de ordin abstract. Clinicianul de la patul bolnavului se distinge, în schimb, prin simțul observației și judecății concrete. Avocatul speculează toate situațiile concrete, care favorizează clientul. Judecătorul însă se gîndește în primul rînd la articolul de lege. Există apoi ofițeri cu ochiul atent asupra terenului, care sînt buni tacticieni, după cum există ofițeri priceputi în planuri de bătălie, care sînt buni strategi. Inginerul de atelier are altă orientare a inteligenței decît cel de laborator sau decît cel de la biroul de conducere a producției.

În istorie, toată greutatea trece asupra raționamentului evolutiv, focalizat, pe de o parte, asupra relației dintre cauză, scop și efect, iar pe de altă parte, asupra direcției de orientare și integrare a saltului calitativ. În formula cronicii, istoria înseamnă mai mult înregistrarea faptelor brute. În istoria științifică apare interpretarea analitică și sintetică. Unii au confundat istoria științifică cu cea analitică. Este evident o greșeală, deoarece istoria nu valorifică numai judecata analitică, ci și pe cea sintetică, mai ales pe cea sintetică. De aceea marii istorici, începînd cu Vico și Hegel, culminînd cu Marx, continuînd cu Windelband, Xenopol etc., au fost și mari logicieni.

Adîncirea muncii științifice aduce uneori o dezvoltare a gîndirii raționale atît de accentuată încît o seamă de cercetători, furați de vocația lor, ajung să piardă inteligența intuitivă a situațiilor concrete. În timpul șederii sale la Universitatea Princeton, profesorul Einstein folosea ascensorul nu numai pentru a urca minimum două etaje sau pentru a coborî trei, cum era regulamentul, ci și pentru coborîrea unui singur etaj, fapt care a nemulțumit liftierul. „Vă place să vă plimbați cu liftul, profesore!, i-a spus într-una din zile acesta. — Da, a răspuns Einstein. — Păi atunci de ce nu vă introduceți unul acasă? — O bună idee, a răspuns strălucitul om de știință." Venit cu un instalator de ascensor la locuința profesorului, liftierul constată însă că acesta, profesorul, locuiește o vilă fără etaj. „— Dar, bine profesore, unde vreți să vă instalăm ascensorul? — La aceasta nu m-am gîndit!, a răspuns acesta".

Despre firea distrată a savantului s-au scris multe pagini. S-a uitat însă reversul medaliei, anume puterea sa excepțională de concentrare asupra temei cercetate. În *Autobiografia* sa, recent tradusă în românește, Bertrand Russell povestește despre o vizită a sa la profesorul și coautorul său, A. N. Whitehead. Acesta lucra la o masă, în grădină. Adîncit în temele sale, nu a sesizat so-

sirea lui Russell, care tocmai de aceea s-a și retras, fără a-i tulbura munca.

Între cunoașterea perceptivă a simțurilor, totdeauna înșelătoare, și intuiția rațională, în esența abstractă, a numenelor, Platon a văzut o deosebire completă. Dar speculația rațională, desprinsă de intuiția concretă, rămîne sterilă, spunea Kant. Tot așa însă și percepția concretă, neghidată de luminile rațiunii, rămîne oarbă, a adăugat el. Psihologia contemporană verifică teza sa.

Dar Kant a susținut întregirea reciprocă dintre cunoașterea concretă și cea abstractă numai în perspectiva principiilor logice. Ea este mai evidentă în lumina interconexiunii dialectice, constituind însăși baza acesteia.

Însă raportul dintre inteligența intuitivă și gîndirea abstractă variază nu numai în funcție de gradul de școlarizare și dezvoltare a culturii, ci și în funcție de fire și biotip, așa cum au arătat Kretschmer și Sheldon, pe de o parte, și Jung, pe de altă parte. Biotipul visceral, de pildă, cu fire extrovertită, are mai mult inteligență intuitivă. Biotipul nervos, cu fire introvertită, are mai mult inteligență abstractă. Asupra acestor deosebiri vom reveni.

Spranger, pe de altă parte, a arătat cum în domeniul valorilor teoretice precumpănește inteligența abstractă, în vreme ce în domeniul valorilor estetice trage mai greu în cumpănă intuiția concretă. Omul de știință interpretează varianta senzorială prin scheme raționale. Omul de artă intuiește logosul etic și estetic în concretitudinea faptelor tipice.

Diferențierea dintre inteligența intuitivă și abstractă apare în cercetările de analiză factorială.

9. Inteligența teoretică și practică. Hipocrat și Galenus au fost medici și biologi în același timp. Leonardo da Vinci a fost pictor, sculptor, anatomist și inginer. Suprema expresie a omului universal a fost Goethe, care a scris nu numai poezie, dramă și proză, ci a făcut și cercetări în domeniul anatomiei comparate, a emis o teorie a culorilor, fiind în același timp și om politic. El a fost astfel nu numai un om întreg, armonios și multilateral dezvoltat, ci prototipul însuși al omului complet. De fapt în umanismul antic și cel renascentist, precum și în veacul luminilor, știința a mers mînă în mînă cu filosofia și chiar cu arta. În schimb veacul nostru a promovat eficiența specializării, bazată pe diviziunea muncii.

În opoziție cu speculațiile teoretice ale culturii europene, cu un caracter precumpănitor beletristic și umanist, s-a afirmat, la începutul acestui veac, civilizația americană, clădită pe pragmatism și tehnică. În contextul ei, la un moment dat, adevărul însuși era definit ca ceea ce reușește în viață, iar nu ca ceea ce satisface criteriile de obiectivitate, raționalitate și completitudine, pe care Kant și Hegel le-au susținut atît de mult.

Dar sub semnul unilateralității, și astfel și al incompletitudinii, sînt ambele soluții. De la 1930 încoace pragmatismul american s-a orientat și înspre teorie pe care au promovat-o nu numai universitățile, ci și institutele politehnice, precum și academiile de comerț, industrie, agricultură.

Inteligența teoretică își îndreaptă atenția înspre cercetarea și interpretarea lumii sub unghiul ordinii și legității în dezvoltare a lumii. Inteligența practică vizează în primul rînd reușita a ceea ce știm.

Sub presiunea nevoilor practice, țările în curs de dezvoltare își îndreaptă atenția în primul rînd înspre învățămîntul practic și aplicațiile științei, în scopul creșterii producției și productivității muncii. Cu timpul ele își dau seama și de necesitatea teoriei, care este lucrul cel mai practic din lume, după cum spunea Lewin.

Ponderea dintre speculațiile teoretice și aplicațiile practice variază nu numai după gradul de dezvoltare a culturii și după sectoarele de activitate, date de diviziunea muncii, ci și după structura sufletească a omului. Or, aceasta din urmă este determinată în bună parte de modul special de desfășurare a vieții imediate. Înainte de a des-

coperi înțelepciunea vieții, americanii au luptat pentru o condiție imediată a vieții. La fel procedează și japonezii. Practici au fost de altfel și grecii.

În faza mecanizării inginerii americani au fost mai mult maiștri. În faza automatizării muncitorii înșiși devin ingineri. La fel a crescut importanța practică a teoriei și în domeniul medical, social-politic etc. De aci trecerea tot mai importantă a puterii în mîna consilierilor științifici, atașați pe lîngă factorul politic ales, de care vorbește Burnham în *Revoluția managerilor*. Dar tehnocrația de azi este mai mult sociocrație. Acesta este, în fond, însuși mersul profesiunilor. Într-o țară dezvoltată ca S.U.A., 7% din populația activă lucrează în agricultură, 36% în industrie și restul de 56% în serviciile publice și social-umane. Începutul veacului a aparținut tehnocratului. Ultimele două decenii — organizatorului social.

10. Inteligența verbală, socială și tehnică. Este meritul lui Thorndike de a fi arătat că la temelia orientării tineretului spre disciplinele umaniste și literatură stă inteligența verbală, în vreme ce îndreptarea tinerilor spre diversele ramuri ale ingineriei are la bază inteligența tehnică. În opoziție cu inginerul de atelier, care are de-a face în primul rînd cu materiale și mașini, este organizatorul atelierului și al întreprinderii, care are de-a face cu oameni. El are o inteligență socială. Omul politic și conducătorii de oameni, în general, au tot o inteligență socială, caracterizată prin simțul măsurii, pe de o parte, și simțul comun, pe de altă parte. Bunul simț le conține pe amîndouă.

Primele decade ale veacului nostru au reprezentat epoca inginerilor. Ultimele decade, în schimb, reprezintă epoca organizării, dar nu numai sub unghiul automatizării procesului de producție, ci și sub acela al relațiilor umane.

Conducerea automată a procesului de producție este bazată pe cibernetică. Conducerea umană este bazată pe psihologie, sociologie, economie, etică și drept. Ca atare, ea este o operație mult mai complexă. Conducerea automată este întemeiată pe matematică și logica matematică. Conducerea umană este operată în primul rînd cu logica. Logica este destinată să fie instrumentul operativ al științelor social-umane, care sînt chemate să lumineze atît integrarea în familie și școală, cît și pe cea din căsătorie și profesiune, cu atenția cuvenită ce trebuie acordată integrării tuturor oamenilor în națiunea constituită în stat. Inteligența socială este chemată să joace astăzi un rol tot mai important.

11. Logica rațională, emotivă și volitivă. Dar în domeniul literaturii și al artei nu operează atît principiile logicii raționale cît acelea ale logicii emotive. În domeniul traducerii în față a ordinii sociale, importantă este apoi logica volitivă. În opera lui Kant, la fel ca și în aceea a lui Hegel, apar toate aceste trei logici. *Critica rațiunii pure* dezbate logica rațională, care este instrumentul operativ în cercetarea și interpretarea Adevărului. *Critica rațiunii practice* încearcă să aducă lumină asupra legilor de bază ale ordinii sociale, clădită pe întregirea reciprocă dintre libertate și dreptate, pe care se clădește Binele moral și social-politic. În *Critica puterii de judecată* apare logica frumosului din artă, care încearcă o sinteză între legitatea exterioară a adevărului obiectiv și legitatea interioară a conștiinței morale. Căci frumusețea boltei cerești nu exprimă numai sinteza dintre multiplicitatea senzațiilor și unitatea adusă de categoriile și formele inteligenței, ci și mărturia despre reciprocitatea Logosului exterior și interior. În adevăr, Logosul nu este numai intelectual, ci și emotiv și volitiv. Precum el nu este numai conștient, ci și inconștient. De aceea limitarea sa la Logosul conștient, de ordin intelectual, este o greșeală, cu toate că ea e foarte frecventă. Despre înțelepciunea inconștientului biologic a scris Cannon, iar despre aceea a inconștientului automatizat, pe care se clă-

deșteînsăși conștiința, a scris Janet. În ambele cazuri conștiința se clădește pe inconștient, pe care-l dezvoltă și exprimă. Contrazicerile apar doar între conștiință și inconștientul refulat și frustrat. Dar aceste inconștiente reprezintă abaterea anormală și patologică, nu regula sănătoasă mintal și onestă din punct de vedere social.

Știința logicii, Fenomenologia spiritului, Estetica și *Filosofia dreptului,* ale lui Hegel, abordează aceleași întreite aspecte ale ordinii și legității în dezvoltare a lumii sub unghiul Adevărului, Binelui și Frumosului.

Toate cele trei aspecte intervin și în fenomenologia lui Husserl, cu toate că atenția sa este focalizată în primul rînd asupra Adevărului, pe care clădește apoi Binele și Frumosul, de care se vor ocupa în mod deosebit Scheler și Heidegger. De aceea, în judecata sa, la fel ca și în concepția lui Kant și Hegel, raționalitatea cuprinde atît Adevărul, cît și Binele, precum și Frumosul. Completitudinea condiției umane poate fi satisfăcută numai pe această cale, arată el în comunicarea ținută la Congresul Internațional de Filosofie de la Praga, din preajma celui de al doilea război mondial.

Prima lucrare asupra logicii emotive este aceea a lui Ribot, *Logica afectivă.* Despre ea Ribot scrie și în *Imaginația creatoare.* În Germania apar lucrările lui H. Müller, *Gîndirea emoțională,* R. Müller-Freienfels, *Psihologia vieții* și Scheler, *Natura simpatiei,* care este lucrarea cea mai de seamă. Asupra importanței și rolului factorilor emotivi în procesul gîndirii scriu F. Krueger și colaboratorii săi în studiile *Psihologia întregului.*

Cu logica acțiunii, care stă la baza eticii și orînduirii social-politice, s-o ocupat Heidegger. Asupra aceluiași subiect scriu Parsons, Shills, Tolman în *Teoria generală a acțiunii* și Leontiev, Rubinstein, Luria etc. în *Psihologia în U.R.S.S.*

În lupta navală tunurile trag numai atunci cînd vaporul este în echilibru lateral și sagital. Același lucru rămîne valabil și în cercetarea și interpretarea rațională a lumii pe bază de operații logice și matematice. Eficiența lor depinde de pacea în profunzime a conștiinței, cum a spus Huxley. De aceea, stabilitatea emotivă, pe care sănătatea sufletească o exprimă, este tot așa de importantă în eficiența acțiunii noastre ca și onestitatea caracterului și luciditatea inteligenței.

12. Coeficientul de inteligență. Examinarea *gradului de dezvoltare* a inteligenței a fost inaugurată de Binet, iar exprimarea acestui grad prin *coeficientul de inteligență* a fost propusă de W. Stern.

Determinarea acestui coeficient poate fi făcută pe două căi. Una este aceea a curbei de variație, iar a doua aceea a curbei de evoluție. Binet a preferat calea din urmă. În consecință, el a procedat la diagnosticarea etății mintale, pe care a judecat-o prin raportare la cea fizică. În acest scop el a examinat diversele etăți printr-o serie de probe scrise și orale, corespunzătoare vîrstei. Testele destinate să măsoare etatea de 10 ani, de pildă, trebuiau rezolvate de 75% din copiii de această vîrstă, de aproape toți copiii de 11 ani și de cel mult o jumătate din copiii de 9 ani. La temelia acestui criteriu a stat judecata că testele pentru etatea de 10 ani trebuie rezolvate de jumătatea superioară a populației de la această vîrstă plus jumătatea jumătății inferioare. În momentul cînd curba de evoluție a fost construită pe curbele de variație de la fiecare vîrstă în parte, o seamă de cercetători au considerat că testele fiecărei unități anuale de vîrstă trebuie să fie rezolvate numai de 50% din populația anului respectiv. Această judecată părea mai în acord cu logica curbei de variație. De fapt însă media aritmetică a acestei curbe de variație determină numai punctul de mijloc al populației normale, nu întreaga populație normală, care este cuprinsă între —1.00 sigma și +1.00 sigma și care este de 67%. Dacă la această populație se adaugă și cea superioară, cuprinsă între +1.00 sigma și +3.00 sigma, atunci procentul acelora care trebuie să rezolve testele

de la o etate dată este de 67+17 = 83%. Cu alte cuvinte, cei care nu pot rezolva testele etății respective sînt numai aceia cuprinși între —1.00 sigma și —3.00 sigma. Dar în momentul cînd Binet a elaborat scara sa, aceste precizări de ordin statistic nu erau acreditate în psihologie, deși Pearson le introdusese deja în biologie. Biometria însă a apărut înaintea psihometriei. Dar faptul că introducem în discriminarea vîrstelor vecine criteriul de 17, 25 ori 33% — cum au procedat alții — nu are prea mare însemnătate din moment ce un procent sau altul este adoptat pentru toate vîrstele. Pe de altă parte, însăși această adoptare a unui criteriu constant de creștere este susceptibilă de revizuire, deoarece, dată fiind accelerarea negativă a curbei de creștere, la vîrstele inferioare avem diferențe de 25% și chiar 33% între anii vecini, în vreme ce după 12 ani obținem doar diferențe de 10%. După 16 ani, înregistrăm creșteri foarte mici, iar după 18 ani aproape de loc. Aceasta, desigur, nu înseamnă că puterea de judecată nu poate crește și după această vîrstă. Scara inteligenței, elaborată de Binet, încearcă să prindă însă numai ereditatea inteligenței, nu și experiența ei; numai funcțiunea ei nativă, nu și materialul cu care ea lucrează; numai „forma", în sens operativ logic, nu și conținutul. Dar asupra acestei chestiuni vom reveni.

În determinarea gradului de inteligență Binet s-a mulțumit cu specificarea diferenței în plus sau minus dintre etatea mintală și cea fizică. Mai relevantă ar fi fost, desigur, diferența dintre etatea mintală și cea biologică și apoi diferența dintre etatea biologică și cea fizică. Dar suficient de discriminative au fost și diferențele dintre vîrsta mintală și cea fizică, exprimate în mărimi absolute de luni sau ani, deși una este semnificația unei întîrzieri mintale de doi ani la 10 ani și alta la 15 sau 5 ani. În primul caz sîntem obligați să vorbim de o ușoară debilitate mintală, în al doilea caz de o simplă înapoiere, iar în al treilea caz de o debilitate mintală gravă. Pentru a remedia acest neajuns al estimării în *unități absolute*, Stern a propus *mărimile relative*, care judecă diferențele dintre vîrsta mintală și fizică prin raportare la vîrsta fizică. În acest scop el a propus împărțirea vîrstei mintale prin cea fizică. Dacă etatea mintală este egală cu cea fizică, atunci coeficientul e 1.00. Dacă vîrsta mintală este mai mică decît cea fizică, atunci coeficientul este sub 1.00, iar dacă este mai mare atunci el e peste 1.00. În cele trei cazuri de înapoiere de doi ani la etatea de 5, 10 și 15 ani vom avea $\frac{3}{5} = 0{,}60$, $\frac{8}{10} = 0{,}80$ și $\frac{13}{15} = 0{,}87$. Coeficientul 0,87 e aproape de normal, care începe la 0,90 și merge pînă la 1,10. Coeficientul 0.80 indică deja o retardare mintală, iar cel de 0.60 arată o gravă debilitate mintală.

Dar, din păcate, nici acest coeficient, propus de Stern, nu are o mare siguranță, deși se lucrează mult cu el. Eroarea sa e mai scăzută între 8—12 ani, dar mai mare la vîrstele *sub* sau *peste* acești ani. La trei ani, de pildă, o înapoiere de doi ani înseamnă un coeficient de numai 0.33, ceea ce indică o foarte gravă debilitate. Uneori recuperări ușoare, și destul de importante, pot fi făcute chiar și în aceste cazuri, cînd coeficientul de inteligență conduce la un diagnostic destul de puțin încurajator. De aceea Person a propus ca estimarea gradului de dezvoltare al inteligenței sau al oricărei alte aptitudini să fie făcută numai în unitățile sigma ale curbei de variație. În acest caz, în domeniul debilității mintale, rămîn numai persoanele cuprinse între —2.00 sigma și —3.00 sigma, care reprezintă două procente din populația totală.

Dar construirea curbei de evoluție pe curbele de variație de la diversele vîrste solicită același instrument de măsură. În cazul greutății sau înălțimii, cînd instrumentul este metrul sau kilogramul, acest lucru e posibil. În cazul măsurării inteligenței însă, acest

lucru nu e cu putință, deoarece testele variază cu vîrsta, așa cum a arătat Binet.

Pintner și Paterson au adaptat testele Alfa și Beta — cu care s-a examinat inteligența soldaților din primul război mondial — și pentru examinarea inteligenței copiilor de la 6 la 14 ani. Dar aceste teste comune sînt prea grele pentru copiii sub 8 ani și prea ușoare pentru cei peste 12 ani. Așa încît rezultate de încredere dau numai pentru etatea de la 8—12 ani. În țara noastră aceste teste au fost adaptate și etalonate de Al. Roșca.

Din aceste motive scara Binet a rămas încă instrumentul cel mai eficient de examinare a inteligenței. Ea a fost ameliorată de Terman în S.U.A. și de C. Burt în Anglia. Adaptarea germană a fost făcută de Bobertag, iar cea românească de Fl. Ștefănescu-Goangă și colaboratorii săi.

După cel de al doilea război mondial, cele mai frecvent aplicate au fost testele Wechsler, bazate atît pe scara Binet-Terman, cît și pe experiența psihologică din primul război mondial. Mai presus de orice ele au fost însă bazate pe vasta experiență clinică a lui Wechsler. La început a fost elaborată scara de măsurare a inteligenței la adulți. Aceasta a fost și este aplicată în clinică atît pentru examinarea inteligenței bolnavilor mintali, cît și pentru precizarea gradului de deteriorare a inteligenței. Ulterior Wechsler elaborează o nouă scară, pentru măsurarea inteligenței la copii. Adaptarea lor în țara noastră a fost făcută de Cosmovici, pe de o parte, și de Petrica V., pe de altă parte.

În elaborarea testelor sale Binet a încercat să facă abstracție de cunoștințe. În fond, aceasta e prima cerință a unui test. În acest scop el a trecut tot accentul pe operațiile logice și matematice ale inteligenței, pe cît posibil golite de cunoștințele școlare. În termeni logici am spune că el a examinat aspectul *formal*, iar nu *conținutul* al judecății. El a examinat *matrița* inteligenței, nu *materialul* la care ea se aplică. El a estimat *moara* ca atare, iar nu *ceea ce macină* ea.

Să ilustrăm aceste afirmații cu un exemplu. Presupunem o foaie de hîrtie. O îndoim în două și rupem o bucată mică la mijlocul îndoiturii. Desfăcută, foaia va avea o singură gaură și anume la mijlocul ei. Luăm o foaie de aceeași mărime, o îndoim de două ori și facem ruptura la mijlocul celei de a doua plieri. Desfăcută, foaia va avea două găuri, așezate în mijlocul celor două jumătăți. Repetăm operația cu a treia foaie, îndoită de trei ori. Desfăcută, foaia va avea patru găuri, așezate în mijlocul celor patru sferturi. La a patra pliere vom obține opt găuri în mijlocul celor opt pătrimi de foaie etc. În consecință, numărul plierilor crește cu o unitate, iar numărul găurilor se dublează. Același lucru poate fi spus prin raportare la cunoștințele școlare. În acest caz, concluzia este că plierile cresc în progresie aritmetică, iar numărul găurilor în progresie geometrică. În cazul al doilea, concluziunea este formulată *conținutul*, adică prin raportare la cunoștințele școlare. În primul caz ea este elaborată *formal*, deoarece nu presupune nici o cunoștință școlară.

Dar în această estimare a gradului de dezvoltare a operațiilor logice și matematice din determinarea extensivă, comprehensivă și evolutivă a lumii intervine o surpriză. Inteligența crește foarte puțin după 16 ani, iar după 18 ani nu mai crește de loc. Sub unghi practic putem neglija chiar și creșterea pînă la 18 ani.

La această surpriză s-a adăugat a doua. Curba de creștere a inteligenței formale versus școlare este aceeași pentru toate popoarele lumii, inclusiv cele nedezvoltate. Ceea ce înseamnă că deosebirile culturale dintre popoare sînt produsul educației, nu al eredității.

Nu este mai puțin adevărat că judecata adultului este mai bună decît aceea a adolescentului, așa precum judecata omului cu școală e superioară celui fără școală. Aceste substanțiale deosebiri, care există, nu sînt însă în funcție de ereditate, oi de mediu. Ele nu sînt produsul operațiilor formale ale logicii și matematicii, ci rodul științelor lumii

reale, la care ele se aplică. Situația inteligenței native și a culturii dobîndite se aseamănă cu aceea a mașinii și benzinei. Distanța pe care mașina o parcurge este în funcție de benzină. Viteza și siguranța cu care această distanță este parcursă este în funcție de mașina ca atare. De aceea deosebirile dintre popoarele dezvoltate și nedezvoltate le atribuim culturii, școlarizării. În consecință, deosebirile dintre puterea de judecată a oamenilor nu trebuie puse numai în seama inteligenței native, ci și în seama școlii și a culturalizării.

În această operă de îmbogățire și cultivare a inteligenței prin școală și culturalizare, importantă nu este atît bogăția de cunoștințe, anume *volumul* lor, enciclopedia lor, ci *organizarea* lor, *integrarea lor în tratat* (orientarea spre întreg, cum spune Meili). Acest tratat este apoi cu atît mai eficient, cu cît el este mai *armonios* integrat.

Am cunoscut oameni care știau 50.000 cuvinte dintr-o limbă străină dar nu vorbeau limba. Și am cunoscut alții care cunoșteau numai 1 000 cuvinte dar vorbeau limba. Prin urmare, în vorbirea limbii nu bogăția lexicului este factorul prim, ci uzanța gramaticii, stăpînirea și mai ales automatizarea ei, anume integrarea automată a cuvintelor în propoziție.

A contesta însă orice importanță lexicului însuși ar fi o mare greșeală, căci, în condițiuni normale, bogăția lexicului este și o indicație a gradului de dezvoltare a inteligenței. De aceea, unul din testele de inteligență este chiar scrierea a cît mai multe cuvinte fără legătură între ele, timp de 5 minute. Diferențele dintre indivizi sînt foarte mari, iar ele sînt determinate nu numai de școlarizare, ci și de inteligența nativă a insului.

Și mai validă rămîne însă pentru estimarea inteligenței scrierea unei propoziții dintr-un număr dat de cuvinte. Exemplu: *bine-copilul-foarte învață-diligent.* Compunerea lor ne dă: *copilul diligent învață foarte bine.* Structura logică a frazei, complexitatea și articularea ei, oferă indicația cea mai prețioasă asupra inteligenței.

Dar fraze scriem toți. Unii însă le scriu mult mai bine, fapt care se datorește în primul rînd talentului lor, înzestrării lor de la naștere.

Nu trebuie însă uitat o clipă că Eminescu ne-a lăsat peste 160 de variante ale perlei sale nestemate care este *Luceafărul.* Unul din detractorii lui scria poeziile dintr-o dată. Titlul sub care le-a publicat a fost *Cînd n-am ce face.* Gura păcătosului adevăr grăiește.

Cel mai de seamă virtuoz al frazei din veacul nostru, care este Hemingway, scria unele propoziții de 200 ori. Chinuit și-a scris frazele și Caragiale. Trudit le-a scris și Blaga. Dar tocmai de aceea ele sînt atît de *armonioase.* Înțeleg prin aceasta că din zecile și sutele de posibilități de potrivire a cuvintelor ei au găsit pe cea mai simplă, care dă maximum de adevăr și de trăire emotivă, deci optimum de frumusețe. De aceea, dacă ar fi să exprimăm coeficientul de inteligență în termeni de *volum* de cunoștințe, de *integrare logică* a cunoștințelor și de *armonie,* care definește integrarea desăvîrșită, atunci am spune că inteligența este egală cu produsul dintre volum, integrare și armonie, în care însă volumul este înmulțit cu unitatea, integrarea cu doi, iar armonia cu trei.

Dar dialogul dintre om și lume nu se efectuează numai la nivelul frazei, ci și la acela al alineatului, al capitolului și al întregii cărți. De aceea volumul de cunoștințe, integrarea lor logică și matematică, precum și armonia lor, trebuie urmărită și la nivelul stilului, ce definește întreaga carte a vieții noastre, în care se materializează însăși concepția noastră despre lume, aperceputa ca ordine și legitate în dezvoltare. Această concepție despre lume și viață nu e însă o juxtapunere de fraze, ci o unitate în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate și în acord cu lumea. De aceea nu atît stilul trebuie definit prin sintaxa și semantica frazelor, alineatelor și capitolelor, cît ele trebuie interpretate prin unitatea stilistică a cărții, a cărții vieții mai ales. Inteligența unui co-

pil la 8, 10 sau 14 ani o putem determina prin bogăția lexicului și gramatica corectă a propozițiilor. Inteligența adultului o definim prin organizarea la nivel de stil, iar nu de fraze, a întregii sale concepții despre lume și viață, în care se reflectă ordinea și legitatea în dezvoltarea lumii însăși. Ea va fi apreciată după *bogăția cunoștințelor*, după *organizarea lor logică și matematică*, mai mult sau mai puțin coerentă și după *armonia* acestei integrări.

Dar această organizare sistematică a cunoștințelor despre lume și viață, în condițiuni cît mai armonioase cu putință, evident, nu se încheie cu etatea de 16 ori 18 ani, ci mai degrabă începe acum, ca să continue cu maturitatea, care aduce și verificarea practică a felului nostru de a înțelege și rezolva problemele vieții. În profesiunile superioare această elaborare înregistrează punctul maxim doar înspre 40 de ani. În opera de cercetare științifică, precum și în cea de conducere economică și social-politică, elaborarea continuă pînă la 60—70 ani.

Este adevărat însă că în această neostoită sistematizare a experienței noastre în viață participă, de această dată, nu numai inteligența, ci și caracterul și emotivitatea. Un rol important îl au, din acest punct de vedere, factorii de caracter, disciplina muncii în special. Important este, de asemenea și echilibrul mintal. În asumarea de răspundere, pe care proba de foc a practicii o cere, însemnătatea caracterului și a emotivității devine și mai importantă. Simțul măsurii și bunul simț sînt rodul acestei colaborări.

Dar ele nu operează numai psihologic, ci și social, deoarece în fața răspunderilor pe care ni le ridică viața consultăm și semenii. În viața de azi mai ales. În întreprinderile industriale, agricole, comerciale și social-politice de azi, cu mii și zeci de mii de angajați, fiecare, directorul mai ales, trebuie să se consulte cu alți mulți specialiști, deoarece sarcinile depășesc cunoștințele sale. Răspunderile sînt și mai mari în cazul conducătorilor politici.

La pregătirea și efectuarea zborului în lună au colaborat, precum se știe, 300 000 specialiști. Ce a fost atunci mai important, judecata de unul singur sau colaborarea tuturor pe bază de cooperare afinitară și complementară, integrată ierarhic, în vederea unității de teorie și acțiune? Cosmonauții, apoi, cărora le revenea decizia supremă în vederea traducerii în faptă a programelor realizate de aceștia au fost aleși nu numai pe baza coeficientului de inteligență nativă, cu caracter formal, ci și pe baza a 500 probe bio-psiho-sociale și culturale, în care a fost considerată nu numai inteligența, ci și cultura lor, precum și caracterul și stabilitatea lor emotivă, integrarea în familie, profesiune și stat.

Evident, au fost considerate toate aceste coordonate, deoarece în profesiune inteligența se întregește cu cultura, iar un cuvînt de spus în organizarea cunoștințelor noastre îl au și caracterul și stabilitatea emotivă.

La nivelul frazei, discriminarea dintre structura logică formală a propoziției și conținutul ei este suficient de distinctă, cum ar spune Descartes, și astfel inteligența poate fi măsurată numai în instrumentalitatea ei nativă, făcîndu-se abstracție de conținutul ei. În consecință, diagnosticăm numai calitatea automobilului, nu și cantitatea benzinei. La nivelul tratatului, al tratatului vieții mai ales, în profesiune, această separare dintre *conținut* și *formă* nu mai este posibilă; în performanța practică a vieții trebuie să considerăm atît calitatea mașinii cît și cantitatea combustibilului pe care ea îl are.

Aceasta cu atît mai mult cu cît la nivelul tratatului, al celui social-cultural mai ales, importante nu sînt atît operațiile formale cu caracter matematic, ci operațiile logice la nivel de teorie și practică, în care judecata asupra *semnificațiilor* și *direcțiilor* lor de *evoluție individuată* este cu atît mai bine determinată, cu cît calitatea acestora, deci conținutul lor, anume *individuația* lor, *cauzalitatea lor proprie* și *saltul* lor, este mai bine conturată.

Prin urmare, la nivelul stilistic al vieții însăși, lucrăm cu întregirea reciprocă dintre operațiile logice, pe de o parte, și conținutul științelor reale, la care ele se aplică, pe de altă parte. De aceea de o separare a formei de conținut în judecată nu mai poate fi vorba.

Dar cum în aceste performanțe ale vieții însăși, un cuvînt de spus îl au și caracterul și emotivitatea, să trecem și la analiza lor.

CAPITOLUL IV
Motivație și caracter

Inteligența plus caracterul, spune profesorul Spearman, dau profunzimea gîndirii. În schimb, inteligența și lipsa caracterului, adaugă el, dau doar strălucirea de suprafață a isteriei.

Dar caracterul nu aduce numai profunzimea gîndirii, proprie *omului serios.* El aduce și unitatea în diversitate a manifestărilor noastre, denumind *omul dintr-o bucată.* De asemenea, el asigură și continuitatea din discontinuitatea actelor noastre în curgerea vremii, indicînd *omul de cuvînt.* Însă omul nu trăiește de unul singur, ci în societate. De aceea ambele procese trebuie să fie în acord cu normele morale și sociale. În consecință, omul dintr-o bucată și de cuvînt este și un *om cinstit.* Aceasta atît în *cuget,* cît și în *vorbă,* precum și în *faptă.* În fond, caracterul nu definește numai onestitatea conștiinței, ci și corectitudinea vorbei și conduitei. Disciplina psihologică a conștiinței, ca și cea socială a conduitei, se bazează, la rîndul lor, pe disciplina muncii.

Unii oameni au disciplina psihologică, dar nu și pe cea socială. Este cazul persoanelor antisociale, împotriva cărora comunitatea este obligată să ia măsuri. Dar dacă, teoretic, această discriminare este plauzibilă, practic ea nu e reală, deoarece persoanele lipsite de disciplină socială sînt în general private și de cea psihologică. De aceea caracterul psihologic este de obicei și social și invers. Datoria noastră nu este numai să evităm răul, ci să facem și binele, pe baza voinței traduse în faptă. De aceea stăpînirea și conducerea de sine în ceea ce privește *conștiința, vorba* și *fapta* nu se întemeiază numai pe *inhibiția* actelor negative, ci și pe persistența în cele pozitive.

Dar disciplina psihologică, cea socială și a muncii, bazate pe reciprocitatea dintre inhibiție și persistență, definesc numai *legitatea formală a caracterului,* nu și *conținutul* său, respectiv motivele și scopurile acțiunii noastre. Așa stînd lucrurile, caracterul nu poate fi definit numai prin legitatea formală a dinamicii noastre, ci și prin conținutul lui, în special social și cultural. Anume, el trebuie definit prin *altoirea* și *rodirea* valorilor social-culturale pe tendințele psihologice și bio-psihologice. Caracterul înseamnă conjugarea lor armonioasă, a tendințelor și valorilor, pe care se bazează adaptarea, conservarea și dezvoltarea ființei noastre în raport cu lumea și societatea. Căci caracterul, la fel ca și inteligența, nu este numai un *atribut* al persoanei, care ține de substanța sa interioară, ci este și o conjugare armonioasă și eficientă cu lumea, o colaborare cu ea.

Îmi e foame și caut hrană. Acțiunea mea este propulsată de tendința din interior, care are inițiativa. Rezolvarea ei însă depinde de găsirea hranei. Nu-mi e foame, dar văd o mîncare deosebit de apetisantă, pe care o consum cu multă plăcere. Acțiunea este inițiată de valență și acceptată de tendință. Prezente în ambele cazuri sînt atît tendințele, cît și valențele, dar inițiativa și ponderea lor variază.

În cazul conduitei biologice inițiativa și ponderea sînt mai mult de partea tendințelor. În cazul conduitei social-economice și culturale inițiativa este mai mult de partea valorilor.

Tendințe și valențe

Interpretarea dinamicii umane în termeni de tendințe și valențe este opera lui K. Lewin. Cu ajutorul lor, al acestor termeni, el încearcă o sinteză între teoria nativistă a conduitei umane, care ține seama numai de individ, și teoria exclusiv socială a conduitei, care acordă pondere numai societății.

Tendințele sînt incitații venite din interior, dar ele nu sînt numai ereditare, cum sînt foamea și setea, ci și dobîndite, cum e fumatul, nevoia de a umbla îmbrăcat etc. În cazul tendințelor biologice precumpănește ereditatea. În cazul tendințelor sociale trage mai greu în cumpănă învățarea. Ponderea dintre maturizare și învățare pare a fi egală în cazul tendințelor psihologice. Tendințele precumpănitor ereditare sînt comune întregii specii umane, precum chiar și genului mamifer. *Universalitatea* definește această generalitate a lor. Aceste tendințe ereditare, de asemenea, răspund numai la anumite excitații. Foamea, de pildă, este astîmpărată numai prin mîncare, iar setea numai prin băutură. *Specificitatea* definește această corelație biunivocă dintre incitație și excitație.

Valențele sînt excitații venite din afară. Ele se conjugă cu incitațiile, venite dinăuntru. Conduita este produsul conjugării lor.

Cu ponderea stărilor de *sațietate* și *nesațietate* rezultată din conjugarea excitației cu incitația s-a ocupat K. Lewin și colaboratorii săi. Nesațietatea, care declanșează acțiunea, poate fi provocată atît de incitație, cît și de excitație, precum și de amîndouă, cum se întîmplă în cele mai multe cazuri. În general, o conduită, declanșată de incitație sau excitație, are tendința de a se desfășura pînă la capăt. În acest mod conduita, odată declanșată, devine ea însăși izvor de acțiune.

În ceea ce privește corelația dintre excitație și incitație, este cazul să observăm că ea poate fi schimbată. Șoarecii masculi, izolați de femele, dezvoltă porniri homosexuale.

Tendințele și valențele sînt biologice, psihologice și sociale.

Foamea, setea, nevoia de mișcare, nevoia de aer, evitarea rănirilor etc. ilustrează tendințele biologice. Vederea mîncării și a băuturii, locuința caldă și confortabilă, hainele elegante, cu alte cuvinte valorile economice de consum, necesitate, comoditate și chiar lux, reprezintă valențele economice. În valorile de consum (mîncare) și necesitate (îmbrăcăminte) precumpănesc valențele biologice. În valorile de comoditate și lux (locuință confortabilă, haine elegante) apar valențele psihologice și sociale care țin de amorul nostru propriu și de prestigiul în societate.

Amorul propriu sau iubirea de sine, adică tendința de afirmare, cu scop de conservare și dezvoltare a ființei în societate, este o tendință psiho-socială. Poziția socială de onoare, haina care impune, stima semenilor sînt valențele ei corespunzătoare.

Aristotel a definit omul ca *ființă socială* și *rațională*. *Ființa* e genul proxim, comun cu animalele, iar *socialitatea* și *raționalitatea* sînt diferențele specifice, proprii omului. Atributele *specifice* se adaugă la cele *generale*, fiind astfel juxtapuse, nu intrapuse. La fel a definit ființa umană și Comte, cu deosebirea că el a sesizat numai corpul, respectiv tendințele biologice, și apoi societatea versus valențele culturale, iar pentru tendințele valențele psihologice propriu-zise el nu a mai găsit loc în condiția umană. La fel definesc ființa umană Park și Burgess, considerînd-o un *organism cu statut social*. Relațiile dintre organismul biologic și statutul social sînt tot de juxtapunere, nu de intrapunere.

Este adevărat că în perspectiva interpretării obiectuale, dar nu și relaționale, a ființei umane, pot fi susținute atari juxtapuneri. Sub unghiul interpretării relaționale și procesuale însă atari interpretări nu sînt reale, deoarece *ființa umană* este totdeauna și *condiție so-*

cială. Persoana umană nu se reduce la corpul său, ci cuprinde și familia sa, profesiunea sa, deci și relațiile sale sociale din comunitatea din care ea face parte. Dar, în perspectiva acestei interpretări relaționale a ființei umane, socialitatea ei nu este numai făcută și adăugată pe ereditatea biologică, ci ea este și *înnăscută*. Pornirea erotică față de sexul opus și iubirea de copii reprezintă atari tendințe ereditare, prin excelență sociale. În cazul lor relaționalitatea socială este funciară, nu învățată. Suptul, spre exemplu, nu este numai un act de hrănire biologică, ci și o comuniune de tandrețe dintre copil și mamă. Prin urmare, pornirile ereditare nu sînt numai biologice, sau simplu biologice, ci ele cuprind și o importantă perspectivă psihologică și socială.

1. Tendințele și valențele biologice. Trebuința de respirație, nutrire, temperatură constantă, evitarea rănirilor, nevoia de mișcare etc., reprezintă tendințele biologice de conservare și dezvoltare ale organismului. Aerul curat, hrana, apa, lumina și căldura etc., reprezintă valențele lor corespunzătoare.

Evident că nevoia de aer este cea mai imperioasă. Proba o constituie faptul că lipsa de aer aduce moartea în cîteva minute. În mod normal, în cazul respirației, valența corespunzătoare nu lipsește, dar nevoia de aer curat și proaspăt a devenit acută în zilele noastre, cînd poluarea aerului a ajuns primejdie pentru viață. Apa, la fel ca și aerul, nu a reprezentat nici ea pînă acum o problemă. O preocupare deosebită a fost doar în pustiul Saharei. În viitorul apropiat ea poate constitui însă o problemă importantă a omenirii. Aceeași situație este de prevăzut și în ceea ce privește alimentația.

Dar la valorile de consum se adaugă și cele de necesitate, reprezentate prin haine și locuință. În această privință progresul omenirii este cu totul deosebit. În adevăr, confortul locuinței de azi a fost nebănuit înainte. Precum multe și frumoase sînt și hainele. Dar ele au ajuns să consume din buget mai mult decît hrana. Îmbrăcămintea și locuințele de azi au ajuns să satisfacă nu numai nevoile biologice, ci și pe cele psihologice și sociale. Din bunuri de necesitate ele au evoluat în bunuri de confort și au ajuns azi, pentru o bună parte din omenire, bunuri de prestigiu și lux.

Se poate constata ușor, așadar, cum odată cu dezvoltarea societății și evoluția culturii, procesele biologice sînt profund restructurate. Masa, de pildă, nu mai este numai un proces biologic de alimentare, ci și un ritual social de strîngere a rîndurilor în familie, precum și un prilej de noi relații sociale.

Același lucru poate fi spus despre haină. Ea nu mai este numai un mijloc de apărare a corpului de frig și de ploaie.

Și același lucru poate fi spus despre casă. Coliba ciobanului era un adăpost împotriva intemperiilor vremii. Locuința de azi este un prilej de confort și gust.

Dar toate aceste suprastructuri psihice, sociale și culturale, solicitate de tendințele și valențele biologice, nu se răsfrîng numai asupra fericirii noastre sufletești și sociale, ci și asupra proceselor biologice ca atare.

Sănătatea biologică este temelia pe care se clădește cea psihologică. Pe amîndouă se construiește cea socială. La rîndul său însă armonia socială se răsfrînge asupra fericirii personale, care se repercutează asupra sănătății biologice. Aceeași reciprocitate, pe bază de conexiune inversă, o găsim și în latura lor negativă, de eșec și boală. Gastritele, de pildă, par să fie generate în primul rînd de stress și temeri de ordin social. Același lucru se poate spune în cele mai multe cazuri de tulburări ale activității inimii, ale activității respiratorii etc.

Dar procesele de metabolism nu depind numai de cele psihologice și sociale, ci și de cele biochimice și biofizice. Ele sînt astfel determinate atît de sus în jos, cît și de jos în sus. În ele se răsfrînge întreaga

condiție umană. Homeostazia definește colaborarea armonioasă a factorilor ei.

După Cannon, această „înțelepciune a corpului" este atît de desăvîrșită, încît ea depășește însăși înțelepciunea psiho-socială și culturală a persoanei. Fabre și Maeterlinck, pe de o parte, Bergson, pe de altă parte, au preamărit înțelepciunea instinctului. Dar ei au uitat un lucru. Perfecțiunea homeostaziei, ca și cea a instinctului, se găsește sub imperiul conservării generale și universale, iar înțelepciunea omului se află sub semnul întregirii acesteia din urmă cu individuația, particularitatea cauzalității proprii și saltul calitativ, care sînt reglate de semnificațiile de valoare și de direcțiile lor de evoluție individuată. Inteligența se află sub semnul înnoirilor continue, precum și al supleței, solicitată de adaptarea activă la condițiuni foarte deosebite.

În activitatea celulelor și a organelor, procesualitatea calitativă, de ordin logic, constituită de individuație, particularitate și salt, este foarte puțin aperceptibilă. În fiziologia organismului însă ea poate fi sesizată. De aceea nu e fără semnificație faptul că distinsul fiziolog Cannon, laureat al premiului Nobel, vorbește de înțelepciunea organismului și nu de aceea a celulei sau organului, cu toate că discriminarea dintre semnificațiile pozitive sau negative, precum și dintre conservare și dezvoltare ori regresiune, apare și în cazul lor, dar, desigur, în condițiuni de determinare mai puțin precise, tocmai din cauza generalității, universalității și eternității lor.

În ceea ce privește acțiunea sistemului neurovegetativ, care reglează procesele de metabolism, ea se întregește cu acțiunea sistemului cerebro-spinal, care diferențiază și integrează relațiile cu mediul; în același timp însă ea este complementară acțiunii sistemului endocrin.

Sintetizînd, putem spune că tendințele și valențele biologice sînt determinate și reglate atît biofizic și biochimic, cît și fiziologic, precum și psihologic și social. Ele depind atît de activitatea sistemului endocrin și neurovegetativ, cît și de activitatea sistemului nervos central, în care importantă este nu numai acțiunea cortexului, ci și aceea a diencefalului. Acțiunea sistemului neurovegetativ, cu ganglionii săi simpatici și parasimpatici, precum și aceea a sistemului de activare sau non-activare reticulară din diencefal, sînt mai mult de ordin *formal*, deoarece atît una cît și cealaltă se limitează la activare și accelerare sau non-activare și încetinire. În schimb, acțiunea sistemului endocrin, pe de o parte, și aceea a cortexului, pe de altă parte, sînt și *conținutale*, deoarece ele au un cuvînt de spus atît asupra structurii biochimice a sîngelui, cît și asupra structurii psihologice a stărilor și acțiunilor psiho-sociale.

Acțiunea de accelerare și activare, față de aceea de domolire și încetinire, a sistemului neurovegetativ determină mai mult *emotivitatea*. Acțiunea sistemului reticular din diencefal influențează mai mult *nervozitatea*.

Stările conținutale de ordin biochimic și endocrin, precum și cele de ordin psiho-social și cultural, determină semnificația specifică a trăirilor și direcția lor de evoluție.

Instrumentul operativ de cercetare și interpretare a gradelor de activare și non-activare neurovegetativă și reticulară este matematica și logica matematică.

Instrumentul operativ de determinare a semnificațiilor și direcțiilor lor de evoluție individuată este logica dialectică.

2. Tendințe și valențe psihice. Lupta vieții, spunea Goga într-unul din eseurile sale, este o bătălie a sexului și a foamei. Acestea din urmă sînt — după judecata sa — motorul principal al acțiunilor umane. Dar, drama din *Domnul Notar*, ca și tragedia *Meșterului Manole*, precum și „cîntarea pătimirii noastre" din poeziile sale, nu au de-a face nici cu foamea, nici cu sexul, ci cu dorința oamenilor de a trăi în libertate, într-o societate clădită pe dreptate. Pentru aceleași va-

lori — iar nu pentru foame și sex — luptă și Prometeu și Faust și Meșterul Manole. Afirmația lui Goga este contrazisă de însăși opera sa.

Determinarea condiției umane sub semnul incompletitudinii a stăpînit la început atît psihologia, cît și sociologia și filosofia culturii. Ribot și McDougall au sesizat doar instinctele; Park, Burgess și Faris au în vedere numai normele sociale, iar Spranger, Litt, Freyer și Kerschensteiner pun tot accentul pe valori. În momentul însă în care, la interpretarea *obiectuală* a instinctelor, normelor și valorilor, a fost adăugată și interpretarea *relațională*, interconexiunea lor, raportul incitațiilor dinăuntru cu al valențelor din afară mai ales, atunci a fost aperceptă și interacțiunea lor sub unghiul completitudinii de determinare.

În perspectiva obiectuală a dinamicii psihologice — limitată la „incitația" instinctelor, nu și la „excitația" valorilor — Ribot a avut în vedere numai amorul propriu sau instinctul eului, apoi pe cel sexual și iubirea de copii, la care a adăugat frica și mînia. La aceste 5 instincte McDougall adaugă pe acela al curiozității, care ține de fapt de actualizarea inteligenței și a aptitudinilor, așa cum a arătat Woodworth. Instinctul eului este apoi descompus de către McDougall în tendința de afirmare și tendința de supunere, pe care le va studia în mod deosebit Allport, dar nu ca instincte, ci ca atitudini ale persoanei. În plus, McDougall mai vorbește de un instinct al achiziției, care nu e decît reversul valenței economice, dobîndită social. El vorbește, de asemenea, de un instinct al construcției, deși creativitatea umană trebuie socotită un produs al activității psihologice social-mente organizată. Pornit pe acest drum al *diferențierii*, dar nu și al *integrării*, McDougall a mai vorbit și de alte instincte. Așa, de pildă, în tratatul său de *Psihologie*, apărut după *Introducerea în Psihologia Socială*, el vorbește de instinctul de căutare a hranei și de repulsia organică, care sînt trebuințe biologice, apoi de instinctul de ajutorare care e o normă socială.

În perioada premergătoare primului război mondial, cînd instinctele erau la modă, Thorndike a diferențiat echipamentul dinamic ereditar în sute de trebuințe.

Cu „haosul" creat de această multitudine a instinctelor s-a ocupat Bernard în lucrarea sa, *Instinctul*. În a doua carte a sa, *Atitudinile sociale*, el propune înlocuirea instinctului cu acest nou termen, social și dobîndit, nu psihologic și ereditar. Teoria atitudinii sociale o face Allport, dar interpretarea sa e și psihologică, nu numai socială, cum o întîlnim la Bernard și alți sociologi, în frunte cu Faris, K. Young etc. Ch. Mead consideră mai potrivită noțiunea de *semnificație socială*, care determină „rolul" individului în societate, anume funcțiunea sa, rostul său. Acest concept este adoptat de Ch. Morris în *Semiotica* sa și de H. Blumer în sociologia sa. Dar cu aceasta am ajuns la interpretarea conduitei umane în termeni de „intenționalitate", concept introdus de Brentano în psihologia sa funcțională de la sfîrșitul veacului trecut. Intenționalitatea definește *modul de conjugare* al individului cu lumea, care stabilește „existența sa în lume". În interpretarea *cîmpului social* al condiției umane în termeni de tendințe și valențe, Lewin pornește de la această psihologie funcțională, preconizată de Brentano. El nu întocmește însă o listă a tendințelor și valențelor, ci se ocupă doar cu conjugarea lor. În schimb, H. Murray elaborează atît lista tendințelor, cît și pe aceea a valențelor, preferînd însă expresia de „nevoie" și „presiune". În total, el vorbește de 20 de nevoi și de 16 presiuni. Reproducem aceste liste după rezumatele lui Lindzey și Hall (1966, p. 173—174 și 179):

LISTA NEVOILOR UMANE DUPĂ MURRAY

Nevoia de :	*Definiția :*
Supunere	A se supune pasiv la forțe externe. A accepta injurii, blamare, critică, pe deapsă. A se preda. A se resemna cu soarta. A admite inferioritatea, eroarea, acțiunea greșită ori invingerea. A se confesa și a ispăși. A blama, micșora ori mutila eul propriu. A căuta și a se complace în durere, pedeapsă, boală și necaz.
Realizare	A înfăptui ceva greu. A stăpîni, manipula ori organiza obiecte fizice, ființe umane sau idei. A face acest lucru cît mai repede și independent cu putință. A invinge obstacole și a obține norme înalte. A se întrece pe sine însuși. A rivaliza cu alții și a-i întrece. A crește stima de sine prin exercitarea cu succes a talentului
Afiliere	A se apropia și coopera reciproc și cu plăcere cu semenii cu care subiectul se aseamănă sau pe care îl place. A fi pe placul și a cîștiga afecțiunea unui obiect spre care atenția sa se îndreaptă. A face un prieten și a-i rămîne loial.
Agresiune	A invinge opoziția cu forța. A lupta. A se răzbuna pentru insultă. A ataca, a răni și a omori. A se opune cu forța și a pedepsi.
Autonomie	A fi liber, a înlătura restricțiile, a sparge limitele închiderii. A rezista la coerciții și restringere. A evita sau părăsi activitatea prescrisă de autorități dominative. A fi independent și liber să acționezi conform propriilor impulsuri. A nu depinde de nimeni, a nu răspunde față de nimeni. A sfida convențiunile.
Contracarare	A stăpîni și a învinge un eșec prin reținere. A înlătura o umilire prin încetarea acțiunii. A învinge slăbiciunea, a refula frica. A șterge o dezonorare prin acțiune. A căuta obstacole și greutăți pe care să le învingi. A păstra respectul de sine și mîndria la un nivel înalt.
Apărare	A apăra eul propriu împotriva atacurilor, criticii și blamării. A ascunde sau justifica o greșeală, un eșec sau o umilire. A răzbuna eul propriu.
Deferență	A admira și sprijini un superior. A prețui, elogia și onora. A ceda bucuros influenței unui superior. A emula un semen. A te conforma normelor.
Dominare	A controla condiția umană proprie. A influența și dirija conduita altora prin sugestie, seducere, persuasiune sau comandă. A desfătui, restrînge și prohibi.
Exhibiție	A face o impresie. A fi văzut și auzit. A excita, incinta, fascina, întreține, șoca, intriga, amuza și excita pe alții.
Înlăturarea răului	A înlătura durerea, injuria fizică, boala și moartea. A scăpa de o situație primejdioasă. A lua măsuri de precauție.
Evitarea situațiilor neplăcute	A evita umilirea. A părăsi situațiile neplăcute și a înlătura condițiile de umilire. Atitudine de mînie, derîdere și indiferență față de alții. A te restrînge în acțiune din cauza fricii de eșec.

Asistența socială	A acorda simpatie și a satisface nevoile altuia : un copil neajutorat sau oricare ființă sau obiect slab, neajutorat, fără experiență, infirm, invins, umilit singur, descurajat, bolnav, confuz mintal. A asista o ființă sau obiect in primejdie. A nutri, ajuta, sprijini, consola, proteja, conforta.
Ordine	A pune lucrurile in ordine. A face curățenie, a aranja lucrurile, organiza, balansa, rîndui.
Joc	A se juca și a distra. A rîde și a face glume. A căuta o relaxare plăcută de tensiuni. A participa în jocuri, sport, dans, joc de cărți, pariuri.
Rejecție	A te separa de o ființă sau obiect antipatic. A exclude, abandona, expulza ori rămîne indiferent față de o ființă sau obiect inferior. A certa și mustra.
Senzualitate	A căuta și a te bucura de plăceri senzuale.
Sex	A căuta și cultiva relații erotice. A avea contact sexual.
A fi ajutat	A avea nevoile satisfăcute de altul, a căuta cu plăcere acest lucru. A fi ajutat, nutrit, mingîiat, simpatizat, protejat, iubit, ghidat, iertat, consolat, compasionat. A rămîne în apropierea protectorului. A avea totdeauna un protector.
Înțelegere	A intreba și răspunde la probleme generale. A fi interesat in cunoaștere și teorie. A specula, formula, analiza, generaliza.

LISTA PRESIUNILOR UMANE DUPĂ MURRAY

1 *Presiuni familiale*
Dezacord cultural
Dezacord familial
Disciplină capricioasă
Separarea părinților
Absența unui părinte
Boala unui părinte
Moartea unui părinte
Inferioritatea unui părinte
Un părinte vitreg
Sărăcie
Locuință instabilă

2 *Primejdie și nenoroc*
Lipsă de dezvoltare fizică
Lipsă de apă
Singurătate, intuneric
Vreme proastă, fulgere
Foc
Accident
Animal furios

3 *Lipsă sau pierdere*
de hrană, obiecte, companie, varietate

4 *Retenții, frustrări*

5 *Rejecții, lipsă de grijă, mînie*

6 *Rivalitate, competiție*

7 *Născut gemen*

8 *Agresiune*
Maltratare din partea tatălui, mamei, semenilor, fraților

9 *Dominare, constrîngere, prohibiție*
Disciplină severă, educație religioasă

10 *Compasiune, indulgență*

11 *A fi plîns, compasionat*

12 *Deferență, prețuire, recunoaștere*

13 *Afiliere, prietenie*

14 *Sex, expunere, seducție, homosexualitate, heterosexualitate, contactul dintre părinți.*

15 *Înșelare, trădare*

16 *Inferioritate*
Fizică
Socială
Intelectuală

Clasificarea tendințelor și valențelor, făcută de Murray, are un contact foarte strîns cu realitatea, dar ea nu vede pădurea de copaci. Ca atare tendințele, pe de o parte, valențele, pe de altă parte, rămîn juxtapuse, nu intrapuse. Interconexiunea lor lipsește, iar prea clară nu e nici conjugarea dintre tendințe și valențe. E adevărat însă că unele legături logice cu înțeles încearcă Murray, dar ele nu fac joncțiunea dintre multiplicitatea tendințelor și valențelor, pe de o parte, și unitatea din care ele se diferențiază, pe de altă parte. Ele dau baza piramidei dinamice a ființei, dar nu și vîrful ei. În schimb, de modelul arborifer al lui Bacon reușește să se apropie mai mult Freud.

La temelia dinamicii umane Freud așază Sinele, Eul și Supra-Eul. Sinele reprezintă totalitatea tendințelor ereditare. Supra-Eul exprimă normele morale, sădite în inima copilului de către mamă înainte de apariția conștiinței. Ca atare, la început cel puțin, aceste norme sînt tot inconștiente, ca și pornirile din Sine. Ulterior, cînd copilul ia cunoștință de ele, el are impresia că aceste norme izvorăsc din interioritatea sa, ca și pornirile ereditare. Ele reprezintă cea de a doua natură a omului, care în unele cazuri ajunge să fie mai tare decît întîia, cea ereditară. Eul naște din secanța dintre Sine și Supra-Eu, respectiv pornirile ereditare și normele morale. Normele morale din Supra-Eu nu cer să nu mănînci, să nu faci dragoste, să nu ții la tine și la copiii tăi. Ele cer însă să mănînci igienic și din munca ta, să faci dragoste numai după căsătorie și cu soția ta, să lupți în viață pentru o carieră dar cu mijloace drepte. Uneori secanța dintre pornirile ereditare din Sine și normele morale din Supra-Eu este mai mare. Acesta e cazul firilor sănătoase, armonios dezvoltate. Alteori secanța este mai redusă, fie din cauza pornirilor prea puternice din Sine, fie din cauza tiraniei normelor din Supra-Eu, care ajung un Hiper-Eu. Acesta din urmă este cazul oamenilor cu educație religioasă prea puternică. Primul este cazul oamenilor cu instincte prea puternice, uneori sălbatice. Tabela 1 cuprinde pornirile ereditare din Sine.

Freud, precum vedem (vezi tabela 1), definește tendințele ca un mod de conjugare cu lumea pe bază de fixare (catexis) față de persoane, obiecte și instituții, iar nu ca o simplă pornire a persoanei, un atribut al ei, cum a fost cazul la Ribot și McDougall. Această interpretare corespunde concepției contemporane asupra interconexiunii dintre ființă și lume.

Interpretarea este adoptată, după cum am văzut, nu numai de Lewin, ci și de Murray. Din păcate, odată acest criteriu acceptat, Freud nu mai discriminează îndeajuns între tendințe și valențe, clasificînd la tendințe și o seamă de valențe, cum sînt iubirea de casă, de proprietate, de opere de artă, apoi de prieteni, instituții, familie, neam, omenire etc. Egofilia, cu caracter narcisic, nu este apoi la el decît amorul propriu de ordin patologic, iar complacerea în reverii nu e decît o manifestare deghizată și pe plan mintal a pornirilor refulate. De aceea reținem din clasificarea sa doar trei coordonate: iubirea corpului cu totalitatea sa de tendințe biologice, de care ne-am ocupat în sub-capitolul premergător, apoi iubirea eului sau amorul propriu și iubirea sexuală. Ceea ce este curios este că Freud clasifică la tendințele ereditare o seamă de valențe dobîndite, cum sînt: iubirea semenilor, iubirea familiei și a națiunii, iubirea operelor de artă etc., dar, în schimb, nu spune nimic despre iubirea de copii, care, evident, este tendința cea mai puternică.

Dar iubirea sexului opus și dragostea de copii sînt, de fapt, tendințe psiho-sociale, nu psihologice propriu-zis. De ele ne vom ocupa mai jos. Iubirea trupului face parte din tendința de conservare și dezvoltare a corpului. În consecință, la tendințele psihologice ne rămîne doar amorul propriu sau instinctul Eului.

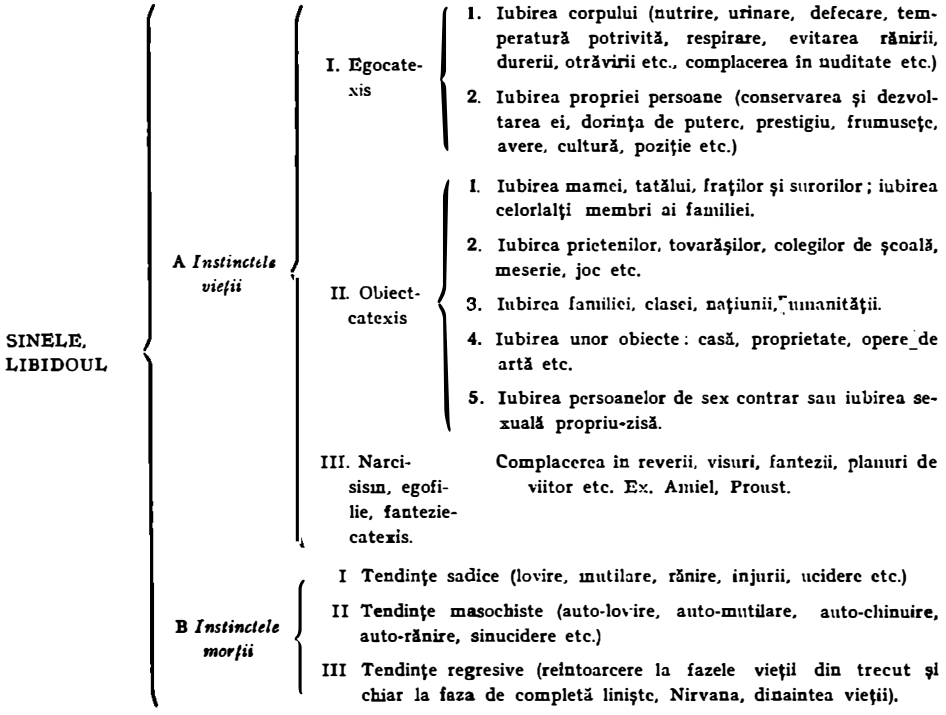

TABELA 1. Pornirile ereditare din Sine (După Freud)

Dar acest instinct nu trebuie înțeles ca o entitate. El trebuie interpretat ca una din cele trei ramuri de bază ce se desprind din trunchiul dinamic al persoanei, celelalte două fiind instinctul sexual și parental. La rîndul său apoi el se desprinde în alte ramuri sau posibilități de atitudine, dependente de conjugarea cu societatea, sub unghiul relațiilor afinitare, complementare, ierarhice și de dezvoltare. În cooperarea afinitară cu tovarășii de muncă, cu semenii în familie, în comunitatea de locuit și națiune, eul nostru apare ca un *co-eu*. Sub unghiul dragostei sexuale, el apare ca un *contra-eu*, ce se întregește cu celălalt prin contrarietate electivă. În perspectiva relațiilor verticale de conducere el apare ca o dorință de *dominare* și *supunere*. Mai rămîn relațiile longitudinale de evoluție, care ne dau eul în dezvoltare, cu *dorința* de creație și realizare de sine.

Această conjugare dintre eu și societate se face însă într-un fel în familie și altfel în restul societății.

Relațiile membrilor din familie sînt întemeiate pe dragoste, care este o pornire centrifugală. În virtutea ei fiecare caută să ajute pe celălalt. Fiecare, de asemenea, este dispus să se lase întrecut de către ceilalți. Soțul dorește ca soția să mănînce și să se îm-

brace mai bine, iar soția dorește aceleași avantaje pentru soț. Ambii apoi sacrifică totul pentru copil.

Dar relațiile pot fi și egoiste, nu numai altruiste. Dreptatea reglează aceste porniri centripetale, oferind fiecăruia cît i se cuvine.

Dreptatea înseamnă, pe de o parte, egalitate între indivizi, iar pe de altă parte, egalitate între faptă și răsplată. Ea este astfel bidimensională.

Egalitatea dintre indivizi operează orizontal. Toți cetățenii, de pildă, sînt egali în fața legii. Ei au aceleași drepturi și datorii, iar privilegii nu posedă nimeni.

Egalitatea dintre faptă și răsplată operează vertical. Ea definește relațiile de producție din economie și pe cele de conducere din stat.

În epoca sclavagistă și a Evului Mediu, ierarhia era de clasă închisă. În orînduirea burgheză ea este de clasă deschisă, bazată pe avere. În organizarea socialistă ea este de valoare.

Lewin exprimă întregirea reciprocă dintre tendințe și valențe prin doi *vectori convergenți*. Lipsa lor de colaborare este simbolizată prin doi *vectori divergenți*. Cît privește ratiunea convergenței sau divergenței lor, el o pune numai în seama *saȚietății* sau *non-saȚietății* tendinței, nu și în seama saȚietății și non-saȚietății valenței. Or, acest lucru înseamnă a ține seama numai de natura umană, fără condiția sa socială.

Pe de altă parte, în conjugarea dintre tendințe și valențe, importantă este nu numai starea lor de saturație, deci gradul lor de dezvoltare, *cantitatea* lor, ci și *semnificația* lor și, firește *evoluția* lor individuală, deci *calitatea* lor. Calculul vectorial și interpretarea sa topologică, adoptate de Lewin, pot explica numai cantitatea, nu și calitatea. De aceea, interpretarea topologică a persoanei în cîmpul social trebuie completată făcînd apel și la teoria semnificațiilor și a direcțiilor lor de evoluție individuală, pe care o oferă organonul logic de ordin dialectic. Acest organon completează instrumentul matematic de ordin vectorial și topologic.

În ceea ce privește conceptul de *Libido*, pe care Freud îl așază la temelia Sinelui, sînt necesare, de asemenea, o serie de precizări. De fapt Freud însuși a simțit această nevoie pentru a înlătura acuzația de pansexualism, ridicată împotriva doctrinei sale în raport cu acest concept. Din păcate însă lămuririle sale sînt departe de a fi satisfăcătoare. Fondatorul psihanalizei nu a avut o apercepție justă a psihologiei și cu atît mai puțin una a sociologiei. El a judecat apoi natura psihologică și condiția ei socială numai prin prisma psihopatologiei, ceea ce a deformat din nou lucrurile.

La început, el a denifit *Libido*-ul prin *căutarea de plăcere*, adoptînd astfel o concepție hedonistă asupra vieții.

La această *suprema generalia* de ordin biologic, Freud a adăugat ulterior *tandrețea*, proprie actelor de dragoste. Dar tandrețea nu are loc numai între persoane de sex opus, ci și între părinți și copii. Căutarea plăcerii și tandreței formează *Eros*-ul, genul lor proxim.

În condițiuni normale și sănătoase, instinctul sexual se manifestă numai între persoane de sex opus și aproximativ de aceeași vîrstă, iar finalitatea sa, vectorul său, cum ar spune Lewin, este împreunarea cu scop de procreare. În condițiuni anormale, el poate să se manifeste și între persoane de același sex. Dar, a recunoaște abaterile lui patologice de la norma sănătoasă, socialmente acreditată, este un lucru, și a susține caracterul polimorf pervers al sexualității infantile este cu totul alt lucru. Contrar credinței lui Freud, copilul este un *asexual*. Copilul nu este un polimorf pervers de ordin sexual, ci pur și simplu o ființă bio-psiho-socială în care pornirea sexuală nu a apărut. În condițiuni normale, această pornire apare odată cu maturizarea organelor sexuale. În condițiuni anormale, ea poate fi trezită, sub unghi psihologic, înainte de această vîrstă, dar această trezire prematură, cauzată de o condiție socială anormală, iar nu de evoluția normală a copilului, de

maturizarea sa, rămîne o excepție, nu o regulă. Lui Freud îi revine totuși meritul de a fi sesizat aceste lucruri; ipotezele sale asupra sexualității infantile rămîn de domeniul fanteziei și ele ilustrează atît lipsa sa de discriminare precisă între caracterul biologic, psihologic și social al naturii și condiției umane, cît și lipsa sa totală de stăpînire a logicii, cu care aproape că nu a operat. De teoria *rosturilor* și *semnificațiilor particulare* ale diverselor tendințe în *unitatea funcțională* a întregului în lume, respectiv a persoanei în societate, cu direcțiile lor de evoluție individuală, nu pare a se fi apropiat de loc.

Dar Freud introduce în conceptul de *Libido,* pe care-l așază la temelia Sinelui, nu numai delirul de dorință, *Wünschdelir,* determinat de diversele refulări, ci și *mecanismele de apărare,* reprezentate prin frică, mînie și regresiune, care în condițiuni patologice generează poftirile sadice și masochiste. Însă aceste porniri nu se află sub imperiul tandreței, ce caracterizează Erosul, și nici sub acela al plăcerii, ce definește Libido, ci sub acela al *urii* și *neplăcerii,* care în condițiuni exagerate și durabile sînt proprii doar bolii și crimei. De aceea aceste porniri nu sînt tendințe ale Vieții și Erosului, anume *ramuri* ale lor, ci doar tendințe *servante,* în slujba lor. Prin urmare, ele nu sînt trăite ca *plăcere* și *tandrețe,* ci ca *neplăcere* și *ură.* Freud vorbește, în cazul lor, de principiul morții, *Tanatos,* iar nu de acela al *Vieții* și *Iubirii.* Pentru aceste motive, clasificarea lor, a neplăcerii și urii, alături de instinctele vieții înseamnă o totală contrazicere a *semnificațiilor pozitive* cu *direcție de evoluție* de către *semnificațiile negative* cu direcția de *regresiune* și *distrugere.* Or, fără această discriminare nu se poate face deosebirea dintre semnificațiile pozitive și cele negative, dintre evoluție și regresiune, după cum nu se poate face nici diferențierea dintre sănătate și onestitate, pe de o parte, crimă și boală, pe de altă parte. În lipsa unei teorii adecvate asupra teoriei însăși, Freud le aruncă pe toate în același spațiu.

3. Tendințe și valențe sociale. Dar omul nu este numai o ființă biologică și psihologică, ci și una socială. Aceasta chiar și din punct de vedere ereditar, nu numai educațional. În adevăr, socialitatea umană, ca și cea animală de altfel, nu este adăugată, ci originară. Ea nu este numai *învățată,* ci și funciară, *moștenită.* Ea nu e juxtapusă, ci intrapusă. De aceea, persoana umană nu e o ființă biologică și psihologică cu statut social și cultural adăugat, cum credeau Aristotel și Rousseau, Park, Burgess etc., ci o ființă biopsiho-socială și culturală de la naștere, chiar dacă maturizarea psihologică vine după cea biologică, iar cea socială după primele două. Socialitatea, de altfel, începe chiar din viața intrauterină, căci într-un fel este grija unei femei simple pentru fătul său și diferită aceea a unei femei îndeajuns de cultivate care-și dă seama de nobila ei misiune.

Sub unghi biologic, limitele ființei noastre se opresc la corp. Sub unghi psiho-social însă, noi sîntem și familia noastră, profesiunea noastră, națiunea noastră. Iar dacă profesiunea și națiunea ar putea fi considerate drept instituții ulterioare, familia, în schimb, coincide în bună parte cu însăși ființa noastră biologică. Din acest punct de vedere noi nu sîntem numai noi, ci și persoana cu care ne întregim pentru a rodi ființa în continuare.

Dar din acest punct de vedere, Freud și Havelock Ellis, cei doi mari erotologi ai vremii noastre, au văzut — spune L. Mumford — numai *floarea,* nu și *rodul*; numai dragostea față de sexul opus, nu și dragostea față de copii, care sînt fructul ei. În completitudinea sa, Erosul cuprinde ambele coordonate, iar mai importantă este nu floarea, oricît de frumoasă ar fi ea, ci rodul prin care viața e prelungită în infinit.

Unii, cum au fost Anatole France, Voltaire și Rabelais, au restrîns dragostea la coordonata ei biologică. Goethe, în schimb, a sesizat întreaga „îndumnezeire" a dragostei, de care însăși legenda biblică vorbește, deși o socoate mai mult ispita diavolului decît da-

rul divinității. Urmînd spiritul interpretării lui Goethe, Rodin apropie simfonia dragostei de divinitatea însăși, îndepărtîndu-se astfel cu totul de falsa interpretare a Evului Mediu. Așa a conceput-o și Brîncuși în *Sărutul*. În același fel au cîntat-o și poeții de-a lungul veacurilor.

Dacă individul e doar stomac și sex, cum sînt Gargantua și Pantagruel din opera lui Rabelais, atunci și dragostea e redusă la aceiași parametri. Dacă omul e și inimă și cap, atunci simfonia ei se ridică la înălțimea lor.

Conjugarea Eului cu semenii în comunitatea de muncă și în stat se realizează, cum am văzut, pe bază de dreptate.

Conjugarea aceluiași Eu cu semenii din familie se realizează sub imperiul dragostei, care înseamnă dăruire, deci pornire centrifugală, nu centripetală. Dreapta balanță, desigur, intervine și în cazul comunității de dragoste a familiei, deoarece dăruirea soțului se întregește cu dăruirea soției și invers.

La temelia societății stă familia, iar nu individul, cum credeau Aristotel și Rousseau; dreptatea însăși, în cele din urmă, se clădește tot pe dragoste.

Este atunci egoismul singura bază a societății, cum spun o seamă de gînditori individualiști, cum e Le Dantec? Sînt oamenii față de oameni lupi, cum a spus Hobbes? Dacă e vorba de rebuturile patologiei mintale și sociale, atunci ei au dreptate. Dacă e vorba însă de însăși condiția umană, atunci afirmațiunile lor nu sînt decît o metafizică ieftină, care apercepe doar jocul dezmățat al unei coordonate umane, fără să aperceapă întregirea ei cu celelalte, care înscriu epopeea condiției omenești, iar nu drama și comedia ei.

4. Norme, valori și bunuri. Normele morale definesc regulile de conviețuire în familie pe bază de dragoste. Normele social-politice definesc legile de conviețuire a oamenilor în comunitatea de lucru și locuit, precum și în națiunea constituită în stat pe bază de dreptate. Bunurile definesc hrana, îmbrăcămintea, locuința și mijloacele de transport și comunicație, pe care se clădește confortul material. La aceste bunuri materiale se adaugă cartea, școala, precum și radio-ul, televiziunea și cinematograful etc. Acestea din urmă constituie bunurile spirituale, care se împart în valori teoretice și valori estetice.

Dar valori sînt nu numai bunurile materiale și spirituale, deci valorile economice, teoretice și estetice, ci și normele morale și social-politice. În fond, toate sînt *forme ale vieții*, cum spune Spranger. Ele sînt, de asemenea, *scopuri ale vieții*, finalități ale ei. Ele sînt valențe ale *condiției umane*, ce se întregesc cu tendințele *naturii umane*. Ca atare, ele depind atît de individ, cît și de societate, precum și de epoca dată din dezvoltarea culturii.

În trecutul nu prea îndepărtat al țării noastre, fructele se vindeau la oraș cu un preț foarte mare, iar la sate de multe ori nici nu erau culese, fiind cu totul fără preț. Azi ele se vînd cu prețuri ieftine la oraș, fiind la îndemîna oricui. La sat se primește prețul cuvenit. Ele se vînd apoi și la export. Valorificarea muncii individuale a fost posibilă numai prin organizarea socială, care a dublat și împătrit prețul trudei individuale.

Dar valorile nu depind numai de conjugarea dintre munca individuală și organizarea socială, ci și de epoca de cultură dată, anume de modurile ei de a rezolva mai mult sau mai puțin eficient conjugarea dintre individ și societate. În epoca sclavagistă, de pildă, comerțul se făcea mai mult cu mătase și pietre nestemate, cu utilitate exclusivă pentru cei avuți. Azi, el se face pentru bunăstarea materială și spirituală a poporului însuși.

Unii au limitat valorile economice la bunurile de consum și la necesitățile de locuit și îmbrăcăminte. Dar azi oamenii cheltuiesc din dorința de a-și face casa și îmbrăcămintea frumoase, nu numai comode. Una dintre investițiile cele mai economice a ajuns să fie astăzi școlarizarea cît mai ridicată a copiilor. De aceea astăzi, de o deosebire tran-

șantă între bunăstarea materială și spirituală nu mai putem vorbi.

Alții, pe de altă parte, au susținut că valorile materiale sînt doar *mijloc*, iar cele spirituale *scop*. Dar această despărțire a valorilor materiale de cele spirituale e la fel de inoperantă, deoarece o locuință nu e numai un adăpost împotriva intemperiilor naturii, ci și un prilej de căldură familială și desfătare spirituală. Automobilul, de asemenea, nu e numai un mijloc de transport, deci o comoditate sau necesitate, ci și un mijloc de instruire și bucurie estetică prin călătorie. Cu atît mai mult îndeplinesc această funcțiune radioul, televizorul, cartea, tabloul.

Nu au lipsit nici aceia care au susținut că, dacă bunăstarea materială și spirituală constituie scopul vieții, atunci normele morale și legile sociale sînt doar o modalitate de realizare a lor. Dar este greșită și această diferențiere artificială, deoarece, spre exemplu, normele vieții de familie sînt acceptate cu plăcere, reprezentînd una din bucuriile cele mai de seamă ale vieții.

Valorile economice, morale, sociale, teoretice și estetice constituie valențele vieții și condiției umane, pentru a cărora dezvoltare armonioasă omenirea luptă continuu.

Lista presiunilor lui Murray cuprinde numai frunzișul acestor valori ale naturii și condiției umane în dezvoltare. Valorile, analizate și sintetizate de Spranger, Kerschensteiner, Freyer, Messer, Stern etc. în Germania, de Bouglé în Franța, de Alexander și Perry în Anglia și America, reprezintă sintezele acestor presiuni. O cercetare sistematică a valorilor în raport cu motivația și activitatea apare în *Teoria generală a acțiunii* de Parsons, Shils și Tolman. Dar valorile nu sînt numai presiuni, ci și „chemări". Ele sînt, în fond, finalități și nu constrîngeri, cum înclină să creadă Freud și Murray, apercepînd condiția umană numai dinspre rebuturile ei, nu și dinspre epopeea ei. Teoreticienii valorilor au sesizat, în schimb, numai epopeea, nu și drama, ceea ce, desigur, este o altă greșeală.

5. Frica și mînia. În condițiuni normale, viața este o conjugare de tendințe și valențe. În condițiuni anormale, anume atunci cînd în față apare un obstacol, viața este și o conjugare cu lumea sub imperiul fricii și mîniei. Dacă pericolul este prea mare, atunci fugim din fața lui și îl ocolim. Dacă el este mai mic și poate fi învins, atunci angajăm agresivitatea pentru a-l înfrînge.

Tendințele și valențele bio-psiho-sociale și culturale definesc cauzalitatea și finalitatea acțiunii noastre. Ele sînt ramurile de bază ale Vieții. Freud le-a numit instincte ale vieții. La ele, firește, trebuie să adăugăm și valențele vieții. Desfășurarea lor se realizează sub imperiul plăcerii bio-psihice, pe de o parte, și al tandreței psiho-sociale, pe de altă parte. Plăcerea trupească și sufletească definesc satisfacția normală a tendințelor biologice și psihologice. Tandrețea și puterea de iubire definesc satisfacția tendințelor psiho-sociale.

În slujba acestor porniri și valori bio-psiho-sociale și culturale se pun frica și **mînia**, definite prin neplăcere și ură. În cazuri de frică exagerată, patologică, terminăm prin masochism, care înseamnă autodistrugere. În mînie încercăm distrugerea altora. Patologia ei dă sadismul.

Conflictele în viață țin de altfel de viața însăși. Dacă ele sînt învinse, atunci sînt izvor de oțelire în viață. Dacă ele ne învinge, atunci ele sînt prilej de boală sau acțiune antisocială. În veacul trecut nebunia a fost pusă în seama refulărilor sexuale. Azi ea este pusă în seama anxietăților. Cît privește sadismul, el este și izvorul principal al crimei.

Dar stările de anxietate, de care azi se vorbește atît de mult, sînt produsul mediului social în care se desfășoară viața. Țările capitaliste dovedesc acest determinism în mod clar. În trecutul patriarhal, cu caracter pastoral și agricol, gospodăria naturală asigura grija zilei de mîine, chiar dacă bunăstarea obținută prin ea era modestă. Azi, caracteristica este încadrarea în marea întreprindere

industrială, agricolă, comercială sau administrativă, în care soarta celor mai mulți dintre oameni depinde de o mică minoritate, iar siguranța zilei de mîine nu e niciînd deplină. Veniturile sînt mai mari, dar neplăcerile mai multe. De aci oboseala de civilizația modernă, de care literatura, psihologia și filosofia existențialistă din țările apusene fac atît de mult caz. De inconfortabilitatea civilizației apusene vorbește Freud însuși.

Așadar stările de anxietate, marea nevroză modernă, nu sînt atît produsul unei frici morbide și dată de la naștere, ci produsul conflictelor grave ale muncii și ale societății, pe care Apusul nu a putut să le rezolve. Dacă conflictele ar fi în funcție de ereditate, atunci ele ar fi fost prezente în egală măsură și în trecutul economiei patriarhale, precum și în acela al economiei socialiste. Ele sînt însă apanajul țărilor în care Heidegger, Jaspers, Sartre, Merleau-Ponty, Camus, Unamuno și Ortega Y Gasset anunță și denunță frica de viață. Țările socialiste promovează bucuria de viață.

La temelia fricii de viață și de moarte, de care gîndirea existențialistă face atît de mult caz, nu stau tendințele ereditare ale insului, după cum susține ea, ci valențele bolnave ale societății, în care această gîndire a apărut. Maladia vine pe calea patologiei sociale, nu pe drumul înzestrării ereditare a individului.

Dar frica și mînia nu definesc numai conjugarea noastră cu semenii și societatea, ci și pe aceea cu mediul fizic. Ele sînt și în serviciul trebuințelor și valențelor biologice, nu numai în al celor psiho-sociale și culturale. Frica, de altfel, apare din primele zile, deci înainte de maturizarea Eului.

Frica și mînia sînt *reacțiuni de apărare* și *atac*, declanșate de *valențele negative* ale mediului, care pun în discuție adaptarea, conservarea și dezvoltarea ființei în lume. Ca atare, ele înseamnă o *repulsie* față de mediu, iar nu o *atracție;* o divergență iar nu o *convergență.*

În cazul proceselor biologice de metabolism, reglate de sistemul neurovegetativ, opusul atracției, dictată de apetit, este dezgustul. Echivalentul gustului și dezgustului biologic, pe plan psihologic, este iubirea și ura. Conjugarea armonioasă cu lumea înseamnă astfel *atracție, plăcere* și *tandrețe.* Cea dizarmonioasă înseamnă *repulsie, neplăcere* și *ură.*

În cazurile patologice, trăirile afective ajung să fie falsificate și astfel frica și mînia, masochismul și sadismul, ajung să fie însoțite și de plăcerea de a face sau a ne face rău.

Corelate cu stările de teamă, frică, anxietate, mînie și agresivitate, sînt stările de apatie și stress, tensiune, neliniște. La originea stărilor de anxietate și agresivitate nu se află însă atît structura genetică, cît frustrarea, așa cum Dollard, Sears, Mowrer și Miller arată în lucrarea lor clasică, *Frustrare și agresiune.* La originea stărilor de apatie și tensiune, stress, stă, în schimb, solicitarea prea mare a muncii industriale, comerciale sau administrative din zilele noastre și oboseala pe care ea o aduce. Conflictele, generate de contradicția diverselor roluri sociale, sînt a doua cauză, așa cum arată U. Lehr. Meritul de a fi atras atenția asupra stărilor de tensiune, stress, revine lui Selye. Dar există nu numai un stress bio-psihic, ci și unul psiho-social, așa cum susțin Appley și Trumbull. Appley și Cofer încearcă să stabilească și o listă a principalelor cauze ale stressului sau a stresorilor. La sfîrșitul veacului trecut s-a vorbit de neurastenie și psihastenie. Azi se vorbește în special de anxietate, stress și apatie.

Mandler și Sarason au elaborat un chestionar de examinare a anxietății, iar J. Taylor a elaborat o „scară" de examinare a ei. Diagnosticul ei intervine și în examinările propuse de Cattell și Eysenck. P. H. Hoch și J. Zubin au redactat un tratat asupra anxietății. De agresivitate s-a ocupat Bandura și Walthers, apoi L. Bercowitz și A. H. Buss. A. Yates a redactat un tratat asupra frustrării și conflictului, în care sînt studiate atît an-

xietatea, cît și agresivitatea. Orientări bibliografice și analize critice deosebit de judicioase au făcut C. H. Graumann, W. D. Fröhlich și F. Merz.

6. **Informație și performanță.** Dar atît tendințele și valențele vieții, cît și frica și mînia, care sînt în slujba lor, au nevoie de cunoaștere, care este chemată să le lumineze drumul. Învățarea și inteligența, la fel ca și celelalte aptitudini, nu sînt însă numai funcțiuni, ci și imbolduri spre cunoaștere. Ele sînt și motor, deci factor dinamic, nu numai instrument funcțional, de ordin cognitiv. De aceea Woodworth, iar pe urma sa Allport, în teoria sa asupra autonomiei motivelor acțiunii umane, le tratează și sub aspectul dinamic al vieții psihice, iar nu numai sub cel cognitiv. McDougall a vorbit de o propensiune a curiozității. În adevăr, unii au mai multă *dorință* de cunoaștere, alții mai puțină. Un minimum de *explorare* a lumii intervine însă în orice conjugare de tendință și valență. De aci și explicarea conduitei în termeni de *explorare* și *acțiune*, propusă de Lewin și Tolman, iar nu în termeni de stimulent și răspuns, propuși de Hull, Spence și Skinner. Explorarea vine dinspre individ spre mediu, fiind astfel un proces activ. Excitația vine de la lume spre individ, fiind un proces pasiv. Rolul cunoașterii în motivație este afirmat și de teoria informațională asupra motivației, venită dinspre cibernetică și informatică.

Ființa umană însă, spre deosebire de cea animală, nu are numai dorința de explorare și cunoaștere, ci și pe aceea de activitate și performanță, cu scop de creație, producție, randament. Este meritul lui McClelland și Atkinson, precum și al colaboratorilor lor, pe de o parte, a lui Heckhausen, pe de altă parte, de a fi elaborat atît conceptul imboldului spre activitatea creatoare de bunuri și valori, cît și metodele de examinare a performanței sale.

7. **Reflexe, instincte, Eu.** Cercetările lui Behterew, Pavlov, Thorndike, Watson și apoi acelea ale lui Hull și ale elevilor săi sînt centrate asupra reflexelor în termeni de care ei încearcă să explice în mod analitic și cauzal întreaga conduită animală și umană. În opoziție cu aceste cercetări de psihologie, bazate pe fiziologie, sînt acelea ale lui Ribot, James și McDougall, generate de interpretările lui Darwin și Spencer din zoologie și biologie, care pun accentul pe instinct, considerat fie ca o sinteză de reflexe, fie ca o conduită superioară, de ordin molar, iar nu molecular (reflexe), cum ar spune Tolman. În termenii acestor tendințe precumpănitor ereditare, ei încearcă să interpreteze atît reflexele, cît și conduita persoanei sau a eului său, introducînd astfel și explicarea teleologică, de ordin prospectiv. O reluare a acestei teze este azi făcută de către Lorenz și Tinbergen în biologie, dar cu mai puțin accent pe fixitatea eredității și cu mai multă recunoaștere a rolului mediului, pe care-l introduce de altfel și McDougall în noua sa concepție a propensiunilor. Interpretarea prospectivă este susținută și de către Tolman și Lewin, care încearcă să înlocuiască modelul stimul-răspuns, ce pune accentul pe reacțiune, prin modelul explorare-reacțiune, ce pune accentul pe cognitivitate, în care noțiunea de sens, înțelegere și scop joacă un rol principal. De reflexe, și mai ales de instincte, a vorbit la început și Freud, dar în *faza* a doua a teoriei sale accentul de greutate a trecut pe structura persoanei în termeni de Sine, Eu și Supra-Eu, în care Eul, deci suprema sinteză a trăirii și conduitei umane, joacă rolul prim. În cercetările de neo-psihanaliză, inaugurate de F. Alexander și elaborate în continuare de Rapaport, Horney, Kardiner, Fromm, H. Marcuse și în special Erickson, Eul ajunge stăpîn al conștiinței și conduitei umane, cu scop de adaptare la lume și societate, în vederea conservării și dezvoltării ființei noastre biopsiho-sociale și culturale. Tendința de a interpreta întreaga conduită umană numai prin

funcțiunea centrală a Eului apare și în interpretarea configurationistă a lui Goldstein și Angyal, ca și în fenomenologia lui Husserl, Pfänder și Scheler, precum și în psihologia existențialistă, generată de filosofia lui Heidegger și psihopatologia lui Jaspers și reprezentată de Sartre, Mounier, Merleau-Ponty în Franța, Rogers, McLeod, Snygg, Combs etc., în S.U.A. Aceeași importanță a Eului este susținută de psihologia personalistă a lui Stern. Accentul pe funcțiunea de sinteză a Eului apare și în interpretarea dialectică a psihologiei, promovată de Leontiev, Luria și Rubinstein.

În noua interpretare a psihologiei, de după cel de al doilea război mondial, reflexele, instinctele și eul nu mai sînt considerate entități separate și independente, care se exclud unele pe altele, cum fusese cazul în trecut, ci ele sînt socotite sinteze convergente, ce se întregesc reciproc. În virtutea acestei deosebiri de interpretare, în trecut au existat școli divergente și chiar antagoniste. Azi, în schimb, se merge spre o sinteză a psihologiei însăși, în care școlile, cum prea bine a observat Koehler, nu mai au căutare.

În consecință, conduita umană nu este numai produsul integrării reflexelor sau instinctelor, după cum ea nu este nici numai rezultatul *diferențierii* Eului. Ea este produsul organizării acțiunii umane, din care Eul nu exclude reflexele și instinctele, ci le integrează, fiind suprema lor expresie și sinteză.

8. **Prospectivitate, plan de viață și ideal.** Reflexele și instinctele sînt procese cu durată scurtă, care se reiau mereu, fiind mai mult acțiuni repetitive, de conservare, decît acțiuni creative, de evoluție. Eul, în schimb, este nu numai suprema lor sinteză și organizare, ci și conducere de sine, care angajează mai mult sau mai puțin întreaga noastră viață. El este astfel nu numai unitate în multiplicitate, ci și continuitate în schimbare. Aceasta, desigur, în raport cu lumea cu care el se conjugă mereu, cu scop de conservare și mai ales de dezvoltare a ființei. Interpretarea sa trebuie desfășurată astfel în *perspectiva* vremii, cum ar spune Graumann.

Interpretarea ordinii și legității lumii în perspectiva creatoare a dezvoltării este inaugurată de G. Vico, în istorie, concepută ca o nouă știință. Noua interpretare este elaborată în continuare, dar numai în istorie, de Condorcet și Montesquieu. Ea este transpusă în plan filosofic, cu interpretare dialectică, de către Hegel, dar în mod idealist. Transpunerea acestei interpretări pe plan științific este făcută de Marx și Engels. La dimensiunea evolutivă a timpului din istorie și biologie, Einstein adaugă și pe aceea din fizică, atît de fructuoasă în mecanica cuantică. Știința și filosofia veacului nostru sînt caracterizate tocmai prin această valorificare a curgerii creatoare a vremii.

Asupra valorificării dimensiunii timpului în psihologie a scris L. K. Franck.

Procesualitatea vieții umane, fie pe plan biologic, fie pe cel psihic sau social-cultural, nu este numai conservare, ci și dezvoltare. Dar această dezvoltare nu se desfășoară numai sub imperiul cauzalității, ci și sub acela al *prospectivității*, la care ființa umană adaugă *planul de viață* și *idealul*. La interpretarea variantei calitative a vieții prin invarianța precumpănitor cantitativă a reflexelor, idealul de viață adaugă interpretarea multiplicității manifestărilor noastre prin invarianța calitativă a țelului, care devine axa lor de organizare și convergență. Această organizare este prin excelență dinamică, așa cum afirmă legea homeostaziei lui Cannon.

Conceptul de *prospectivitate* a viitorului apare mai întîi în psihologia funcțională a lui Brentano și în fenomenologia lui Husserl, în care el se conjugă și întregește cu conceptul de *intenționalitate*. Elaborarea sa însă este numai speculativă, așa cum este cazul și cu conceptul de durată pură al lui Bergson. Același concept a caracterizat și psihologia hormică a lui McDougall, dar elaborarea lui a fost, de asemenea, teoretică. În schimb, în teoria lui Tolman asupra conduitei prospective, pe de o parte, la fel ca și

în aceea a lui Uznadze, pe de altă parte, argumentarea este de ordin experimental.

În lumina acestor cercetări, precum și a celor din psihologia evolutivă, atît de dezvoltată azi, viața nu este numai o conjugare de tendințe și valențe bio-psiho-sociale, ci și un proces de conservare și dezvoltare, în care prezentul sintetizează trecutul și prospectează viitorul. În acest proces importante sînt nu numai tendințele precumpănitor ereditare, împreună cu valențele conjugate, ci și tendințele predominant dobîndite, corelate cu valențele lor corespunzătoare. În primul caz, mai importante sînt tendințele și trecutul. În ai doilea caz, mai pline de semnificație sînt valențele și viitorul, prospectarea sa. Tendințele sînt mai mult motive. Valențele sînt mai mult scopuri. Tendințele țin de individ. În valențe cuvîntul prim îl are societatea. În retrospectiva motivelor, Eul este mai mult produsul și sinteza lor. În prospectarea scopurilor și mai ales a idealului de viață, mai importantă este acțiunea sa asupra orchestrației tendințelor și valențelor.

Văzută din perspectiva viitorului, aventura omului în lume poate fi definită ca o luptă pentru bunăstarea materială și spirituală, făcută pe bază de muncă socialmente organizată, în care știința are tot mai mult un cuvînt de spus. De această bunăstare materială și spirituală trebuie să se bucure toți oamenii și toate popoarele în condițiuni de libertate și dreptate, pe care numai organizarea socială o asigură.

Dar aventura omului în lume nu e, desigur, numai epopee. Ea este și dramă, dar și comedie. În curgerea istoriei, omenirea se ferește însă tot mai mult de dansul dezmățat al furiilor, care sînt ignoranța, crima și nebunia, și se apropie tot mai mult, deși cu jertfe foarte grele, de dansul armonios al muzelor, al Binelui, Adevărului și Frumosului.

Stăpînirea de sine a Eului

La temelia organizării motivelor și scopurilor acțiunii noastre, pe care caracterul o definește, stau stăpînirea și conducerea de sine în acord cu normele sociale și pe baza disciplinei vieții și a muncii. Organizarea este menită, cum spuneam la începutul acestui capitol, să ne dea atît omul dintr-o bucată și de cuvînt, pe care te poți baza, cît și omul cinstit și muncitor, cu care poți porni la drum.

Dar această acțiune de organizare a vieții și activității nu e numai opera individului, ci și a societății.

De fapt inițiativa ei nu revine subiectului însuși, ci societății, anume familiei, care conduce primii pași ai copilului în viață. De aci importanța decisivă a celor șapte ani de acasă.

La baza acestei organizări a motivelor și scopurilor acțiunii noastre stau procesele de *persistență* și *inhibiție*, pe de o parte, și cele de *integrare* și *diferențiere*, pe de altă parte. Finalitatea lor e *dezvoltarea*, nu regresiunea. Legea exercițiului și a efectului, legea reîntăririi și slăbirii, ca și aceea a maturizării și recentivității intervin și ele. Dar acum ele acționează asupra conduitei, iar nu asupra conștiinței, fiind vorba de un proces de *educație*, nu de unul de *instrucție*.

Persistența definește stăruința tendințelor și a valențelor *pozitive*, care duc la adaptare, conservare și dezvoltare. *Inhibiția* înseamnă oprirea tendințelor și a valențelor *negative*, care contrazic adaptarea, conservarea și dezvoltarea și duc astfel la dezadaptare, non-conservare și regresiune. Cele două procese se întregesc reciproc, dar ponderea lor variază după împrejurări și persoane. Persistența înseamnă a-mi face lecția la timp și cît trebuie, a munci corect și cît mai bine în meserie, a-mi face datoria în familie și față de națiune. Inhibiția înseamnă a nu mînca

mai mult decît trebuie, a nu mă lăsa ispitit de fiecare aventură erotică, a nu-mi pierde vremea cu somnul, cafeneaua, jocul de cărți, a nu mă lăsa antrenat în acțiuni incorecte față de oameni și societate etc.

După unii inhibiția frînează instinctele, iar persistența întărește normele. Afirmația este adevărată numai în parte, deoarece inhibiția poate acționa și asupra unor norme exagerate, cum au fost cele religioase din Evul Mediu. Ea frînează apoi oportunismul și lichelismul, care sînt concesii la presiunile sociale de moment, ce încalcă ele însele principiile de conduită. Un ins cu instinctul eului sau sexual prea slab are și el nevoie de susținerea persistenței și a efortului organizat. Prin urmare, scopul inhibițiilor și al stăruințelor nu este imediat frînarea instinctelor și întărirea normelor, ci *organizarea* lor sistematică, pe bază de corectă *integrare* și *diferențiere*, conform principiilor generale de conduită, iar nu de acord pasiv cu situațiile de moment, pe care le acceptăm chiar dacă ele contrazic conștiința noastră.

Dar inhibiția și persistența nu trebuie înțelese numai ca un *efort*, ci ele trebuie interpretate și ca procese de dezvoltare, ce vin de la sine, în condițiuni mai mult sau mai puțin spontane. Ca atare ele sînt și o *chemare*, nu numai o *constrîngere*.

Însăși constrîngerea, apoi, e numai de moment, iar *răsplata* vine la urmă. De aceea caracterul nu e o organizare donquijotească a motivelor, divorțată de fericire, ci e în slujba fericirii. Pentru o satisfacție mai mare din viitor, el sacrifică o plăcere mai mică în prezent. Dar acțiunea sa poate opera și asupra neplăcerilor. În acest caz controlul de sine înseamnă evitarea unei situații mai neplăcute din viitor prin acceptarea unei situații mai puțin neplăcute din prezent.

Pentru a transforma caracterul de trudă și efort al stăpînirii și controlului de sine într-unul de plăcere și împlinire, este neapărat necesar ca acțiunea persistenței și a inhibiției să fie *justă* și cu *măsură*. Inhibiția și persistența trebuie aplicate numai acolo unde e necesar, nu și acolo unde nu se cuvine. Scopul lor este să ducă la o dezvoltare multilaterală, *simetrică* și *armonioasă* a persoanei, iar nu la una unilaterală, lipsită de simetrie și armonie. În consecință, organizarea motivelor și scopurilor în viață trebuie să cuprindă și unele activități inferioare, dar de bază (ale sexului, stomacului), nu numai inima și capul. Precum și invers, firește. *Homo sum et nihil ab me alienum puto.* Acesta este un principiu sănătos. În schimb, dezvoltarea asimetrică și exagerată a unei singure tendințe sau valențe, ca și inhibarea tuturor celorlalte, e nesănătoasă. De altfel, atunci cînd scoatem normalitatea pe ușă, intră anormalitatea pe fereastră. Fenomenul a fost confirmat atît în hiper-morala Evului Mediu, cît și de unele culturi unilaterale. Formulele unilaterale, susținute categoric, aduc mai mult rău în lume decît însăși lipsa de formule. Socrate, Giordano Bruno, Lavoisier etc. au fost victima lor. Îngustimea de vedere înseamnă, de altfel, nu numai exces de zel în slujba unui ideal fals conceput, ci și îngustime de minte. În schimb, inteligența și caracterul înseamnă simțul măsurii și al proporțiilor juste, care generează armonia. Ipostazierile în absolut nu sînt admise nici cînd e vorba de marile principii, după care se conduce omenirea. De aceea inacceptabile sînt și formulele *Fiat justitia pereat mundus, Fiat veritas pereat mundus* etc. Aceasta pentru simplul fapt că justiția și adevărul nu sînt făcute *împotriva* vieții și a ordinei ei social-culturale, ci în *slujba* lor. Dar ele le pot servi numai luate împreună. În această colaborare însă dezvoltarea uneia nu poate opri dezvoltarea celorlalte și invers. În consecință, simțul măsurii și armoniei juste trebuie să nu fie pierdut o clipă. Că procesul lui Savanarola a avut loc fără probe îndeajuns de justificate, e adevărat, și de aceea gloria lui Lorenzo Magnificul rămîne umbrită. Dar dacă Savanarola ar fi ajuns să facă el procesul acestuia, nedreptatea, pe care ar fi fost în stare să i-o facă, ar fi fost și mai mare. Omenirea apoi nu stăpînește Ade-

vărul și Justiția însăși, ci doar evoluează înspre ele. De aceea, forțarea lucrurilor în numele unui pretins adevăr deplin și absolut sau în numele unei pretinse justiții imanente, ce nu mai suferă contradicție, este totdeauna periculoasă. Mersul omenirii înainte a izvorît totdeauna din înțelegerea largă, sub semnul completitudinii, iar nu din dogmatismul orb și unilateral. De aceea respectul opiniei contrare, susținută în onestitate de cuget și cu inima curată, precum și puterea de iertare, țin de însăși esența omeniei. A nu crede în nimic e o mare greșeală. A crede orbește în dogme false este și mai primejdios.

Dar caracterul nu este numai opera insului, ci și a societății, a familiei mai ales. De aceea cei șapte ani de acasă sînt decisivi, fie în bine, fie în rău. După Freud și Abraham, piatra de temelie este așezată chiar mai repede, în primii trei ani, cînd educația caracterului este mai mult o condiționare a inconștientului, decît o luminare și întărire a conștientului, care încă nu e îndeajuns de dezvoltat. În această condiționare a micului copil, importantă nu este atît pedeapsa sau mustrarea cu vorba, cît dragostea mamei, care face minuni.

Nu e mai puțin adevărat că această dragoste trebuie să aibă o măsură. Copiii din familiile prea împovărate de griji sînt frustrați de dragoste. Copiii din familiile cu standard de viață ridicat sînt, uneori, ei înșiși împovărați de prea multă dragoste. Periculoase sînt îndeosebi complexele de inferioritate din primul caz și confuziunile de sentimente, ce ocazionează complexele Oedip și Electra, din al doilea caz. Dar asupra lor vom reveni.

Intrarea copilului în școală înseamnă ieșirea din comunitatea de dragoste a familiei și acceptarea noii comunități întemeiate pe dreptate, care copiilor prea răsfățați le poate apărea prea dură. Freud a pus accentul de greutate pe educația copilului din familie. Adler socoate cel puțin tot așa de importantă educația copilului în școală.

De fapt însă consolidarea deplină a caracterului o aduce numai integrarea omului în meserie și răspunderea economică a noii familii, pe care el o întemeiază.

În primul an al copilăriei, importantă este formarea unor deprinderi elementare privind igiena, alimentarea etc. Cum posibilitatea de a ne înțelege cu copilul în mod conștient și prin limbaj este absentă, condiționarea este singura cale deschisă.

În anul doi și trei se conturează și conștiința Eului propriu, dar ea este centrată mai mult asupra trebuințelor și valențelor biologice, pe de o parte, și asupra tandreței mamei, pe de altă parte.

Mersul aduce nu numai libertatea de mișcare, ci și începutul independenței, pe care Eul propriu o exprimă. Dar Eul copilului este încă acela al familiei, din care face parte. Ieșirea în stradă și mersul la grădiniță aduce dezvoltarea Eului propriu.

La Eul psihologic și social, școala aduce și pe cel cultural. Relațiile școlare, ca și cele familiale de altfel, întăresc nu numai Eul cooperației afinitare cu semenii, ci și pe cel complementar, de colaborare cu parteneri deosebiți, precum și pe cel ierarhic.

Apariția instinctului sexual produce o adevărată revoluție psihologică. Trăsăturile de *furtună și tensiune, Sturm und Drang,* ating acum apogeul, pentru a se atenua la maturitate, odată cu independența economică, adusă de meserie și cu soluția gratificării erotice, mijlocită de căsătorie. Ivirea copiilor încheagă căsătoria și creează noi răspunderi și satisfacții.

Disciplina muncii începe în școală și se definitivează în meserie.

În perioada furtunii și tensiunii din adolescență, maturizarea biologică sexuală se luptă cu dependența economică față de părinți, pe de o parte, cu disciplina școlară, pe de altă parte. Zborul Erosului este frînat de ambele condiții. Inima este luată de zborul Erosului, iar mintea este stăpînită de imperativele școlii și ale familiei. *Două inimi bat în pieptul meu.* Una este aceea a dragostei

materne, centripetală familiei, cealaltă este a noului Eros, centrifugală familiei. Dar lupta nu se duce numai între aceste două coordonate ale dragostei, ci și între dragostea din inimă, pe de o parte, și rațiunea din minte, pe de altă parte. De aceea Aristotel vorbește de rațiunea minții, ce reprezintă spiritul, *phrenia*, și apoi de sufletul inimii, *psyché* și *pneuma*. Limba germană păstrează opoziția dintre *Geist* și *Seele*, de care Klages face atît caz. Dar dezvoltarea sănătoasă a persoanei și conturarea normală a caracterului înseamnă sinteza lor. Firește, pe bază de întregire a contrariilor.

Prin urmare, omul dintr-o bucată nu este, la rigoare, după cum îl arată numele și după cum se credea în trecut, în raport cu „substanța" metafizică, luată ca entitate. În adevăr, în perspectiva interpretării științifice din zilele noastre, cu caracter dialectic, nu metafizic, caracterul, la fel ca și structura psihică din care el face parte, nu mai sînt unități simple, ci complexe, deci *unitate în multiplicitate*. Prin urmare, pentru a le defini avem nevoie de modelul arborifer al lui Bacon, iar nu de entitatea metafizică. În atari condițiuni, organizarea caracterului nu înseamnă numai o operație de integrare a multiplicității manifestărilor noastre în *unitatea* deplină a stăpînirii de sine, ci și *diferențierea* principiilor după împrejurări și momente, în așa fel încît multiplicitatea să reflecte unitatea, iar unitatea să sintetizeze diversitatea.

Prin urmare, caracterul nu înseamnă nici *cap pătrat* nici *cal înhămat*, ci el este *stăpînul însuși*, ca și autorul actelor sale. El înseamnă *sistem deschis* și *în dezvoltare*. El înseamnă *colaborarea cea mai eficientă* cu lumea, nu potrivirea lumii după calapoadele sale sau aservirea sa totală la oportunitățile condiției sociale din locul și momentul dat. El reprezintă, de fapt, întregirea optimă a *integrării*, ce asigură unitatea, și a *diferențierii*, ce respectă multiplicitatea. Caracterul este *elan* și *rațiune* în același timp, nu *Formă* desprinsă de *Viață*, cum crede Pirandello, sau Spirit care sufocă Sufletul, cum afirmă Klages. El este dezvoltare multilaterală și armonioasă, în raport cu Lumea și cu societatea, iar nu anchilozare asimetrică și simplistă. El este viață organizată cu scop de eficiență, fericire și armonie socială și optimă.

Conducerea de sine a Eului

Stăpînirea de sine este permanentă. Dar ea nu este aceeași, ci se schimbă. Apar noi tendințe și valențe, precum și noi moduri de conjugare cu lumea. Volumul acestora crește, iar integrarea este restructurată în raport cu acest volum și mai ales cu noile sale calități. De aceea *unitatea din multiplicitatea actelor* noastre, care definește omul dintr-o bucată, cu stăpînire de sine, trebuie să însemne și o *continuitate în discontinuitate*, care definește omul de cuvînt, pe care te poți baza. Stăpînirea de sine este astfel și conducere de sine, căci conflictele de conduită, pe care caracterul trebuie să le rezolve, nu privesc numai actualitatea clipei, ci și curgerea vieții. Așadar, viața trebuie organizată și în timp, nu numai în spațiu. Ea trebuie să se dezvolte în raport cu un *plan de viață*. Cel din urmă elev știe că la terminarea școlii va intra în meserie pentru a-și cîștiga existența sa și a familiei pe care o va întemeia. Va trebui, poate, să ajute și pe părinți. Părinții săi au avut o casă modestă. El ar dori o casă mai încăpătoare și mai confortabilă. Are de gînd să-și cumpere și o mașină. Dar pentru aceasta va fi nevoie de mai multă școală, de mai multă muncă, cu mai multă pricepere și răspundere. Prospectarea viitorului ține de însăși condiția umană, anume de conștiința sa, care înseamnă luarea sorții în mînă, cu scop de organizare optimă și eficiență maximă.

Peste mulți dintre noi tăvălugul vieții va trece altfel decît am visat. Am sperat un lucru și am ajuns altceva. Dar și mai mulți dintre noi vor transforma visul în realitate sau cel puțin îl vor face să semene cu ea. Unii, apoi, vor ajunge mai mult decît au visat.

La terminarea liceului ne despărțim, iar după zece ani ne reîntîlnim. Și, firește, ne recunoaștem, cu toate că au intervenit restructurări fundamentale în viața noastră. Am intrat în meserie cu toții, chiar dacă unii nu au ajuns în cele dorite. Cei mai mulți sînt căsătoriți și o bună parte au și copii. Răspunderi mai serioase apasă asupra noastră.

La reîntîlnirile după un sfert de veac, unii nu se mai recunosc, iar surprizele sînt și mai mari după jumătate de secol. Dar fiecare în parte știe totuși că a înscris o continuitate în discontinuitatea eforturilor sale, cu toate că solicitările din afară uneori ne-au schimbat cursul vieții. Ele nu ne-au schimbat însă inteligența, firea și biotipul.

Schimbările au afectat însă caracterul. Dar legitatea acestora nu poate fi abordată numai cu ajutorul asemănărilor și deosebirilor, pe care le ilustrează principiile logice, ci la ea trebuie aplicată legea saltului calitativ, determinat de acumulările cantitative, pe de o parte, și de prospectivitatea idealului înspre care converg acțiunile noastre, pe de altă parte. În fond, această prospectivitate, adusă de organizarea planificată a vieții, deci de luarea soartei în mînă, ține de însăși conștiința noastră, fiind, poate, principala ei funcțiune.

Asemănările de fire și biotip, precum, în parte, și cele de inteligență, sînt determinate cauzal și analitic. Intregirea reciprocă dintre planul de viață și realitate este determinată prospectiv și sintetic, deoarece ea vine mai mult de sus în jos, dinspre conștiință înspre fapte, și mai puțin invers, dinspre fapte spre conștiință. Un cuvînt de spus asupra acestei întregiri are, desigur, și societatea. Dar prospectivitatea insului este cu atît mai mare, cu cît gradul său de dezvoltare este mai ridicat și invers. Omul simplu va rămîne mai mult sub imperiul cauzalității trecute și al necesității sociale prezente. Cel multilateral și armonios dezvoltat își va lua tot mai mult soarta în mînă. Libertatea este expresia acestei sorți luate în mînă. Ea este una cu conștiința și determinarea logică propriu-zisă, care interpretează multiplicitatea cantitativă a faptelor prin unitatea calitativă a idealului de viață. De aceea libertatea, ca și conștiința, personalitatea și cultura, constituie un triumf al calității logice asupra cantității matematice.

O continuitate deplină în viață, desigur, nu e posibilă, deoarece saltul înseamnă o spargere a ei. Dar aceasta nu înseamnă că Binele, Adevărul și Frumosul nu îndeplinesc funcțiunea stelei polare, care ne îndreaptă pașii. Invarianța calitativă din varianța cantitativă a manifestărilor noastre o aduc tocmai ele.

Cauzalitatea de ordin analitic a faptelor asupra conștiinței poate părea o *presiune, constrîngere, necesitate.* Prospectivitatea idealului, cu determinare de sus în jos și dinspre viitor înspre prezent, apare însă ca o *chemare, vocație, libertate.*

Integrarea socială a Eului

Dar omul nu trăiește singur în lume, ca Robinson Crusoe pe insulă, ci în societate. In consecință, stăpînirea și conducerea de sine trebuie să fie în acord cu legea socială, care stabilește regulile de conviețuire între oameni. Omul dintr-o bucată și de cuvînt este și un om cinstit, care nu înșală, nu minte, nu fură. El este onest în faptă, vorbă și gînd.

Această nouă coordonată este atît de importantă, încît unii definesc caracterul numai prin *funcțiunea sa socială.* Dar această defi-

niție este unilaterală și astfel incompletă, deoarece alături de caracterul social avem și pe cel psihologic, determinat prin stăpînirea și conducerea de sine numai în raport cu individul. În adevăr, există oameni care au unitate în multiplicitatea manifestărilor lor, dar sînt animați numai de porniri egoiste, nu și de dăruiri altruiste. Alții, pe de altă parte, se conduc și după normele sociale, dar aceste norme nu sînt acelea ale națiunii constituite în stat, ci acelea ale unui grup organizat împotriva semenilor și a comunității sociale. Există apoi diverse organizații secrete, cum a fost francmasoneria, care, de asemenea, servesc numai intereselor de clică, chiar dacă la începuturile lor au funcționat în serviciul unor idei nobile. Există apoi diversele coterii de ordin politic sau funcționăresc, care încearcă să înlocuiască ierarhia de valoare prin una de favoare, așa cum se întîmplă atît de des în orînduirea burgheză. Există, de asemenea, clasele exploatatoare, care pun interesele lor deasupra binelui obștesc, luînd în stăpînire statul însuși. În toate aceste cazuri, adaptarea se efectuează doar față de persoane, nu și față de instituții, și ea servește numai interese personale, nu și sociale.

Așa stînd lucrurile, funcțiunea socială a Eului nu poate fi definită prin adaptarea pasivă la grupul social, făcută numai pentru interese personale, ci prin adaptarea activă la principiile etice și social-politice ale omenirii însăși, elaborate în curgerea zbuciumată a istoriei. Și, bineînțeles, cu respectul semenilor și în slujba instituției, fie că aceasta este comunitatea de lucru, de locuit sau națiunea constituită în stat. Cu alte cuvinte, integrarea socială se află în slujba bunăstării tuturor, care trebuie cîștigată prin muncă cinstită și de care trebuie să se bucure toată lumea, pe bază de dreptate. În acest mod ea este în acord cu principiile conducătoare ale omenirii din toate vremurile și toate locurile, care spun să nu minți, să nu înșeli, să nu furi, să trăiești din agoniseala muncii tale, să fii onest și sincer cu oamenii etc. Una dintre motivațiile legii sociale acționează de sub imperiul istoriei și al geografiei. De aceea, motivația a fost una în mentalitatea magică, alta în cea metafizică și diferită în interpretarea științifică a ordinii sociale. Principiile, pe care aceste diverse motivări le-au promovat, au fost însă, în general, aceleași. *Honeste vivere, nemino ledere, suum cuique atribuere.* Trăiește onest, nu strica nimănui și dă fiecăruia ceea ce i se cuvine. Acestea sînt principiile de la care pleacă Dreptul Roman.

Prin urmare, așa cum adevărul nu naște numai din reflectarea obiectivă a simțurilor, ci și din raționalitatea ideilor ce condensează și sintetizează experiența simțurilor sub semnul completitudinii de determinare, la fel și caracterul este generat și de principiile generale și universale de conduită, iar nu numai de către situația socială dată. De aceea, spune Roback în cartea sa clasică asupra *Caracterului*, respectarea sinceră și onestă a principiilor de conduită, *Ruling Principles*, generează omul dintr-o bucată, de cuvînt și onest.

Dar în conjugarea dintre individ și societate în slujba bunăstării materiale și spirituale, pe care cultura o definește, uneori greșește societatea însăși. Acesta a fost cazul dictaturii fasciste sau al celei regale. În atari cazuri viciată este însăși conducerea comunității, care nu mai servește interesele producției și ale celor ce muncesc, ci pe acelea ale exploatatorilor. În toate aceste cazuri, alături de ordinea legală, dar nedreaptă, care acționează împotriva intereselor obștești, iar nu în slujba lor, apare ordinea ilegală, dar dreaptă, care are în vedere interesele obștești și care se împotrivește ordinii constituite prin dictatură. Mișcările muncitorești și cele de eliberare socială și națională ilustrează o atare ordine dreaptă, constituită împotriva unei puteri abuzive și de dictatură.

La temelia ordinii sociale drepte și în slujba bunăstării materiale și spirituale stă *disciplina liber* și cu *drag consimțită*. În

schimb, ordinea nedreaptă, care servește numai intereselor minorității împotriva majorității, poate fi ținută numai printr-o disciplină impusă cu forța. De aceea nu e de mirare că, în dictatura fascistă a lui Mussolini, aparatul de constrîngere a crescut de opt ori, iar în aceea nazistă a lui Hitler de paisprezece ori.

Disciplina muncii

Dar omul de caracter nu este numai un om dintr-o bucată și de cuvînt, pe care te poți baza, și un om cinstit și de bună-credință, cu care conviețuirea este plăcută, ci el este și un om muncitor. De aceea, la *disciplina psihologică* și *socială* se adaugă și *disciplina muncii*. Pe aceasta din urmă se clădește atît stăpînirea și conducerea de sine, cît și integrarea socială corectă.

În trecutul sclavagist munca era o grea corvoadă. De roadele ei se bucurau apoi exploatatorii. Cît privește condiția de viață a sclavului, ea era aproape de aceea a animalelor. Ușoară nu a fost munca nici în cazul țăranului lipsit de pămînt și de utilajul cuvenit. Și ușoară nu a fost nici aceea a lucrătorului din fabrică, efectuată timp de 10—12 ore, în condiții fizice de-a dreptul nocive. Salariile erau neîndestulătoare, concediile nu existau, iar asistența medicală și socială nu era acordată. De pensii nu se îngrijea nimeni. Despre o muncă în direcția vocației nici nu se punea problema.

Azi, desigur, societatea socialistă satisface în esență modalitățile de afirmare a personalității. Astfel, concediile sînt asigurate și plătite. Asistența medicală și socială este acordată. Condițiile igienice de lucru sînt respectate, iar pericolul de accidentare este înlăturat. Salariile asigură un standard corect de viață, iar pensia se acordă tuturor celora care au activat. În același timp, munca este făcută pe cît posibil în direcția vocației și aptitudinilor.

Dintr-o activitate de corvoadă, munca a devenit o activitate de vocație. Munca este azi nu numai mijlocul de cîștigare a existenței, ci și principala cale de dezvoltare multilaterală și armonioasă a personalității. De aceea omul om este în primul rînd opera ei.

În fond, bunăstarea materială și spirituală, de care omenirea se bucură azi, nu e mană cerească, ci rodul muncii social-mente organizată.

De aci și importanța cu totul deosebită care se dă organizării științifice a muncii pentru a obține maximum de randament cu minimum de efort, în condițiunile cele mai plăcute și cu siguranța cea mai mare cu putință.

Munca e suprema noblețe a ființei umane, caracterul ei prim. Pe ea se clădește atît bunăstarea materială și spirituală, fără de care armonia familiei și creșterea copiilor nu ar fi cu putință, cît și poziția noastră în societate, profesiunea fiind, în fond, rolul nostru social prim. Munca înseamnă atît eliberarea de griji, cît și demnitatea izvorîtă din realizări. Ea e izvorul nesecat al rodirii și creației noastre în viață.

Ea e măsura cea mai de seamă a omului, parametrul său prim de judecare.

Factori generali, de grup și specifici

Exponenții interpretării biologice a motivației, cum sînt Cannon, Stellars, Lindley, Hess etc. înclină să considere motivația ca o energie generală, care suferă unele diferențieri în raport cu organul prin care ea se manifestă. Același punct de vedere pare a fi însușit și de Cl. Hull și elevii săi, care consideră că diferențierea motivației o aduce numai învățarea, habitudinea.

În schimb, exponenții concepției instinctiviste susțin, firește, teza opusă a specificității motivației. Specificitatea actelor de caracter este susținută de May și Hartsorne, precum și de Thorndike și W. I. Thomas, din care ei în parte se inspiră. Dar la ei explicarea este situaționalistă, nu instinctivistă.

Sinteza dintre aceste două teze opuse apare atît în cercetările de neuropsihologie ale lui Lashley și Hebb, cît și în cele de analiză factorială, promovate de Spearman, Webb, Cattell, Stephenson, Eysenck etc.

Interpretarea acestei sinteze în raport cu modelul arborifer al lui Bacon apare în lucrările lui Remplein, Lersch, Wellek etc., în Germania și în acelea ale lui Allport, Murphy etc., în SUA, La Senne și Merleau-Ponty, în Franța.

Este însă cazul să observăm că la Cl. Hull este vorba de o energie biologică, cu substrat biochimic și biofizic, accesibilă unei interpretări matematice, în vreme ce la Lersch, Allport, Rogers etc. este vorba de acțiunea stăpînirii și conducerii de sine a Eului în raport cu normele sociale și în vederea producerii bunurilor materiale și spirituale, care solicită o interpretare logică.

Coeficientul de caracter

Coeficientul de caracter, la fel ca și acela de inteligență, depinde:

a) de conținutul caracterului (sau inteligenței), anume de bogăția sa,

b) de organizarea acestui conținut, pe bază de diferențiere și integrare, care asigură unitatea de acțiune a diversității manifestărilor noastre, și

c) de simetria și armonia acestei integrări, care aduce liniștea și pacea, generatoare de fericire.

Conținutul motivațional al caracterului este format, cum am văzut, de tendințe și valențe, înnăscute și dobîndite.

Tendințele ereditare sînt aproximativ aceleași pentru toți oamenii, dar *gr dele lor de dezvoltare* diferă, fapt care ne explică deosebirile dintre membrii uneia și aceleiași comunități.

Tendințele și valențele dobîndite, altoite pe cele ereditare, variază însă atît în ierarhia social-culturală a uneia și aceleiași comunități, cît și în curgerea istoriei, care aduce dezvoltarea culturii.

La popoarele primitive stăpînesc bunurile de *consum*, pe de o parte, și cele de striotă necesitate, cum sînt îmbrăcămintea și adăpostul, pe de altă parte. Relațiile intracomunitare sînt precumpănitor afinitare, iar instrucția și educația au loc numai în familie.

La popoarele moderne predomină bunurile de confort. Producția lor este uriașă și are ca bază diviziunea muncii, mecanizarea și automatizarea ei. Noile mijloace de producție solicită atît relații de cooperare afinitară, cît și relații de cooperare complementară, precum și relații de conducere și organizare verticală, cu planificare longitudinală de dezvoltare. În organizarea și conducerea oamenilor, precum și în dezvoltarea producției și a productivității muncii un rol deosebit de important îl ocupă școala. Numărul tendințelor și al valențelor a crescut odată cu dezvoltarea economică, educațională și social-politică.

Popoarele în curs de dezvoltare luptă azi pentru noua civilizație tehnologică, creată de știință, cu o structură social-politică bazată pe dreptate și libertate.

După o seamă de gînditori apuseni însă complexitatea structurii social-politice și culturale din zilele noastre, cu mulțimea ei de roluri sociale, pe de o parte, și cu dependența ei prea mare față de mașină, pe de altă parte, a obosit și continuă să obosească ființa umană. Procesul de acuzare a civilizației contemporane a început cu Spengler și a continuat cu Heidegger și Toynbee, precum și cu Ortega y Gasset, H. Marcuse etc. El a culminat în literatură și artă.

O seamă din mișcările de azi ale tineretului din Apus militează pentru o reîntoarcere la omul primitiv al lui Rousseau.

În schimb, două treimi din populația omenirii, anume popoarele în curs de dezvoltare, se zbat pentru civilizația tehnologică și dreptatea orînduirii socialiste, care realizează încetarea exploatării omului de către om și a popoarelor de către alte popoare, afirmînd egalitatea în drepturi a tuturor.

Aceste popoare, de asemenea, sînt atrase de concepția optimistă despre viață, pe care țările socialiste o promovează, afirmînd atît bucuria de viață, cît și încrederea în viitorul omenirii.

Numărul cercetărilor experimentale, cu interpretare metrică, privitoare la problema motivației, a crescut enorm în ultimele două, trei decade, așa cum arată volumul redactat de H. Thomae în cadrul *Tratatului de Psihologie*. Aceeași impresie o lasă și lucrările personale ale lui H. Thomae din acest important domeniu, precum și cele ale lui Graumann, Bindra, Bolles, Haber, Madsen etc.

Din păcate, miile de cercetări asupra motivației din ultimele decade focalizează numai generalitatea condiției umane în raport cu cea animală și abordează prea puțin variația ei geografică și dezvoltarea sa istorică. Ele, de asemenea, susțin aproape numai interpretarea matematică și valorifică prea puțin pe cea logică. Din fericire însă, în ultimii ani, își fac tot mai mult loc și noile probleme, legate de condiția ecologică și istorică a naturii umane. În fruntea noii orientări se situează profesorul Thomae însuși, așa cum reiese din lucrarea sa, *Individul și lumea sa.*

Coeficientul de caracter arată însă numai gradul de dezvoltare al caracterului, nu și orientarea sa calitativă, care e tot atît de importantă ca și gradul lui de dezvoltare.

În ceea ce privește conținutul motivației, important este nu numai *gradul său de dezvoltare* sau bogăția de tendințe și valențe, ci și tipul său, determinat de precumpănirea uneia sau alteia dintre tendințe sau valențe. Caracterologia clasică, inaugurată de Teofrast și elaborată în continuare de La Bruyère a sesizat numai acest fel de diferențieri atributive.

Caracterologia contemporană introduce determinarea relațională a *gradului* și *tipului de integrare*. Boemul lui W. I. Thomas nu e numai stăpînit de instincte, ci are și o integrare insuficientă. În opoziție cu el este filistinul, la care predomină valențele sociale și care are o integrare exagerată. Tipurile endotimic și rațional ale lui Lersch ilustrează aceeași diferențiere bi-dimensională. Aproximativ la fel stau lucrurile și cu deosebirile pe care Freud le-a făcut între oamenii stăpîniți de Sine, de Eu sau de Supra-Eu.

În sinteza pe care Eul o face între pornirile ereditare din Sine și normele hipermorale din Supra-Eu apare însă nu numai *simțul măsurii în integrarea* acestora, ci și întregirea lor reciprocă, pe care o definesc noțiunile de simetrie și armonie.

Între conceptele de *suflet* și *spirit*, introduse de Klages, există numai opoziție.

În interpretarea lui Wellek și Heiss ele sînt totuși contrarietăți ce se atrag.

CAPITOLUL V
Emoții și sentimente

Caracterul definește stăpînirea și conducerea de sine, conforme cu normele sociale, apercepute dinspre conduită și muncă.

Emoțiile și sentimentele determină aceeași stăpînire și conducere de sine, conformă cu normele sociale, dar sesizată dinspre conștiință.

Caracterul este un dispozitiv de reglare a conduitei în raport cu normele sociale, sub unghiul bunăstării materiale și spirituale, pe bază de eficiență optimă a muncii. În schimb, emoțiile și sentimentele sînt un mecanism de reglare a conștiinței însăși, sub unghiul fericirii optime.

Cele două modalități de organizare, conducere și reglare a conștiinței și conduitei se întregesc reciproc, dar nu se confundă, cum cred unii, sesizînd numai latura lor de asemănare, nu și pe cea de opoziție și întregire. Așa, de pildă, W. I. Thomas definește emoția și atitudinea socială ca trăirea interioară a culturii și instituției socio-culturale. La rîndul lor, cultura și instituția sînt considerate drept materializarea exterioară a emoțiilor și atitudinilor. În acest fel trăirea psihologică interioară și materializarea instituțională a culturii nu sînt decît cele două fețe ale unei uși.

O interpretare similară aplică unii și raportului dintre instinct și emoție. Emoția e definită ca trăirea interioară a instinctului, iar instinctul e considerat ca materializarea exterioară a emoției.

Dar raporturile dintre sentimente și instituții sau valori social-culturale, pe de o parte, la fel ca și acelea dintre instincte și emoții, pe de altă parte, nu stau numai sub semnul identității, ci și sub acela al interconexiunii reciproce. Ele nu sînt numai relații afinitare, bazate pe asemănare, ci și relații complementare, clădite pe interconexiune. De aceea ele solicită o interpretare dialectică.

Or, obiectul și finalitatea, precum și rosturile și direcția lor de evoluție, sînt unele în cazul caracterului și altele în cazul sentimentelor, comună fiind doar acțiunea de organizare, abordată însă dinspre două unghiuri diferite.

În cazul caracterului, este vorba de organizarea motivelor și scopurilor acțiunii noastre, materializată în conduită, în raport cu normele sociale și sub unghiul bunăstării materiale și spirituale, care reprezintă condiția noastră de existență.

În cazul emoțiilor și sentimentelor, organizarea se aplică direct conștientului și inconștientului, deci lumii interioare, adică naturii noastre, nu condiției ei. De condiția ei, deci de normele sociale și bunurile materiale și spirituale, ține seama și ea, dar nu sub unghiul randamentului optim al conduitei, ci sub acela al fericirii interioare. Conduita exterioară încearcă să pună în acord libertatea interioară cu dreptatea socială și bunăstarea materială și spirituală. Fericirea înseamnă trăirea interioară a dreptății sociale și a bunăstării materiale și spirituale, din care rodește libertatea. La ea trebuie apoi adăugată și trăirea, tot interioară, a sănătății biologice. Apercepută dinspre instituțiile și normele social-culturale exterioare, conduita se găsește sub imperiul suprastructurii sociale, ce tinde spre raționalitatea etică și social-politică.

Explicarea analitică a emoțiilor simple

În stăruința lor de a constitui psihologia ca știință a naturii, cu explicare analitică, unii au identificat atomii psihici cu senzațiile, iar alții cu reflexele. Herbart ilustrează prima soluție, iar Behterew și Watson pe a doua.

În primul caz, emoția este socotită ca o coloratură afectivă, cu caracter pozitiv sau negativ, care decide asupra reflexului, declanșat de ea.

În al doilea caz se vorbește numai de conexiunea dintre stimul și răspuns, iar emoția intervine în legea reîntăririi, pe care o introduc în psihologie Hull și Skinner. Ea este pe plan reactiv ceea ce legea efectului afectiv, preconizată de Thorndicke, este pe plan emotiv. Watson a eliminat pur și simplu emoțiile interioare, ocupîndu-se numai de comportamentul exterior.

Wundt, pe de altă parte, admite ca elemente prime nu numai senzațiile, ca Herbert, sau reflexele, ca Behterew, ci pe amîndouă, plus emoțiile primare de plăcere-neplăcere, excitare-calmare, încordare-relaxare. Din senzații, emoții și reflexe el încearcă apoi să compună întreaga viață și conduită psihică, dar nu după model mecanic, ci chimic. Prin urmare el admite și sinteza creatoare.

În psihologia animală el descoperă însă instinctele și emoțiile simple care însoțesc instinctele studiate de Darwin. Ribot și McDougall pleacă direct de la acestea, urmînd și mai deplin interpretarea biologică inaugurată de Darwin. Dar la emoțiile simple, dependente de instincte, ei adaugă și emoțiile complexe sau sentimentele sociale, care sînt trăiri interioare ale instituțiilor și valorilor exterioare. În acest din urmă caz, explicarea nu mai e analitică, ci sintetică, deoarece ea vine dinspre societate spre individ, de sus în jos, iar nu de jos în sus.

Interpretarea sintetică a emoțiilor superioare

Brentano, Dilthey și Spranger, pe de altă parte, au sesizat numai această interpretare socială a sentimentelor, venită de sus în jos, deci cu determinare sintetică, nu analitică.

De această interpretare sintetică a emoțiilor și sentimentelor, în raport cu suprastructura lor socială și culturală, își dă în final seama și Wundt, în *Psihologia popoarelor*. Pe această cale el sesizează sentimentul proprietății, adevărului și frumosului, precum și întregirea reciprocă dintre sentimentul libertății individuale și al dreptății sociale, care generează Binele. Dar în cursul vieții sale, marele psiholog nu a putut realiza întregirea reciprocă dintre determinarea analitică și cauzală, operată matematic, pe de o parte, și cea sintetică și prospectivă, operată logic, pe de altă parte. De fapt, chiar în tratatul său de logică, el a aperceput numai logica tradițională de la Aristotel pînă la Mill, nu și logica matematică și fenomenologia, iar față de Dilthey a păstrat totdeauna rezerve. În acest mod, interpretarea analitică din tratatele sale de *Psihologie fiziologică* și *Psihologie generală* și interpretarea sintetică din *Psihologia popoarelor* nu se leagă. Ele rămîn juxtapuse.

Wundt, de asemenea, nu a sesizat importanța inconștientului, care este substratul trăirilor emotive și are un cuvînt de spus asupra tonului lor și asupra amplitudinii și adîncimii acestui ton. Din această cauză, teoria lui Wundt asupra emoțiilor nu a putut avea nici o aplicare în practica psihiatrică, deoarece în maladia mintală in-

tervine tocmai conflictul dintre conștiință și inconștient.

În ceea ce privește semnificația emoțiilor și direcția de evoluție a acestora, ele intervin în psihologia descriptivă, cu caracter funcțional, a lui Brentano și în psihologia înțelegerii, elaborată de Dilthey. Brentano determină semnificația lor în raport cu dorința de fericire a individului, iar Dilthey o definește prin integrarea individului în societate în raport cu valorile economice, sociale și culturale, pe care în mod mai deosebit și sistematic le va dezvolta Spranger.

Krueger, pe de altă parte, rezolvă însești semnificațiile din procesul gîndirii prin emoții, anume prin coloratura lor, care decide asupra valorii pozitive sau negative a judecății.

O interpretare a emoțiilor și sentimentelor în cadrul psihologiei întregului, promovată de Krueger, o fac Sander, Lersch și Wellek.

Teoria fiziologică a emoțiilor și sentimentelor

Plîngem fiindcă sîntem triști și rîdem deoarece sîntem veseli. În vechea psihologie a conștiinței acest adevăr se impunea cu evidența unei axiome. El a fost preconizat de Aristotel însuși și acceptat ca atare pînă la începutul veacului nostru.

Dar după o mîncare bună ne simțim mai plini de putere și mai bine dispuși, chiar dacă înainte am fost triști. O foame cruntă, pe de altă parte, ne indispune, chiar dacă avem toate motivele să fim veseli. Prin urmare, spun James și Lange în același an, independent unul de altul, noi sîntem veseli fiindcă rîdem și sîntem triști deoarece plîngem. Este întemeiată astfel teoria fiziologică a emoțiilor care poartă numele lui James și al lui Lange, la care se adaugă apoi și numele lui Cannon.

James a susținut teoria fiziologică a emoțiilor numai în cazul sentimentelor algedonice de plăcere-neplăcere, bucurie-durere. El nu a mai pledat pentru această teorie și în cazul emoțiilor primare de amor propriu, dragoste, frică și mînie, pe care le-a legat de teoria lui Darwin asupra expresiilor emoționale, în care se reflectau instinctele. În acest mod, alături de teoria fiziologică a sentimentelor de plăcere-neplăcere, dependente de modificările vaso-motorii, el propune și teoria bio-psihologică a emoțiilor primare, care nu sînt decît trăirea interioară a mișcărilor exterioare, prin care se manifestă instinctul. Emoția și instinctul nu sînt decît cele două fețe ale unei uși. Acțiunea ereditară privită dinspre interior, este emoție, iar aperceputâ dinspre exterior, este instinct.

Cum la acea oră endocrinologia nu era îndeajuns de conturată, James nu a dezbătut și substratul endocrin al emoțiilor, de care se va ocupa mai tîrziu Cannon, în lucrarea sa, *Mișcări corporale în frică, foame, mînie și durere,* lucrare cu care va lua premiul Nobel. În același timp însă Cannon face și observația că determinarea nu merge numai de la procesele fiziologice și endocrine la emoție, ci și invers. Asupra acestui circuit reciproc revine și în cartea sa, *Înțelepciunea organismului,* în care formulează legea homeostaziei și de la care N. Wiener se va inspira în formularea legii sale, a conexiunii inverse, pe care o va așeza la baza *Cibernetici.* Prin urmare, este adevărată și teza lui Aristotel, acceptată de Wundt, și teza lui James-Lange, opusă ei. În consecință, emoțiile nu sînt reglate numai de sistemul neurovegetativ, cum au crezut la început James și Cannon, ci și de sistemul cerebro-spinal, cum a susținut Wundt Descoperirea sistemului de activare reticulară din diencefal, făcută de Magoun, Pennfield, Moruzzi etc., a arătat calea concretă de acțiune a acestui

sistem asupra forței vitale și a tonalității sale afective. Este de observat însă că legea conexiunii inverse definește polaritatea plăcere-neplăcere, deci biotonusul și vagotonusul, dar nu și valența însăși, care poate fi de foame, sexualitate, amor propriu, frică, mînie. Prin urmare, ea definește numai aspectul *formal*, nu și cel *conținutal;* numai genul proxim, nu și diferențele specifice. De asemenea, ea definește numai procesele de conservare, nu și pe cele de dezvoltare, în care apare saltul calitativ. Este de observat însă că salturile calitative apar nu numai pe calea combinării părților în întreg, ci și prin acțiunea întregului asupra părților, așa cum arată Bertalanffy. De aceea ele nu pot fi interpretate numai cu ajutorul logicii matematice, ci solicită și intervenția logicii dialectice.

Teoria bio-psiho-socială și culturală a emoțiilor inferioare și superioare

Legătura dintre emoție și instinct, descoperită de Darwin și elaborată de James, este dezvoltată în continuare de Ribot, în Franța, de Shand și McDougall, în Anglia, de Müller-Freienfels, în Germania etc.

La emoțiile simple, care exprimă trăirea interioară a instinctelor, Shand adaugă și emoțiile complexe, numite de el și sentimente, care derivă din sinteza a două sau trei emoții și care sînt determinate de instituțiile și valorile sociale. Așa de pildă, sentimentul de admirație și respect, este produsul sintezei dintre instinctul supunerii și cel al dragostei. Sinteza este generată de atitudinea noastră față de părinți sau superiori. Din sinteza creatoare din chimie, pusă în evidență de Mill, se inspiră și Shand, la fel ca și Wundt. În plus, Shand vorbește și de conjugarea individului cu instituția și valoarea economică și social-culturală, care solicită din partea individului răspunsuri mai complexe, obligîndu-l astfel la sinteze superioare. Pe de altă parte, Wundt a valorificat sinteza creatoare mai mult în domeniul cognitiv, explicînd percepțiile din senzații și ideile din reprezentări. Shand aplică sinteza în domeniul conativ și emotiv, pe care Wundt l-a neglijat, cu toate că militase pentru o concepție voluntaristă în psihologie.

McDougall urmează aceeași cale, dar se ocupă mai mult de instituții decît de valori, arătînd astfel rolul familiei, clasei și națiunii în compunerea emoțiilor simple în emoții complexe, derivate. Ribot preferă valorile și vorbește de sentimente morale și social-politice, de sentimente estetice și teoretice. James a mers la sinteze și mai cuprinzătoare și astfel a vorbit de Eul material, dependent de corp și de bunurile economice, de Eul social, dependent de familie, comunitate și națiune, apoi de Eul spiritual, determinat de valorile teoretice și estetice. Spranger va vorbi de „formele vieții", care exprimă acțiunea valorilor economice, etice, sociale, teoretice și estetice asupra personalității. Bernard, Thurstone, Park, Burgess etc. vor prefera aici conceptul de *atitudine socială*, iar Ch. Mead pe cel de *rol social*.

Durkheim în Franța, Tönnies și Freyer în Germania, Faris în America, vor vedea numai influența societății asupra sentimentelor, nu și determinarea lor individuală. Tarde și Fl. Allport vor apercepe numai rolul individului, anume al interferenței sale cu semenii. Majoritatea cercetătorilor, în frunte cu Ribot, în Franța, McDougall, în Anglia, Spranger, Stern și Kerschensteiner, în Germania, R. B. Perry și apoi G. Allport, G. Murphy, H. Murray și Kluchohn, în SUA, Lersch, Thomae și Rothaker, în RFG, vor susține interacțiunea reciprocă dintre individ și societate sub unghiul bunăstării materiale și spirituale, oferind astfel o interpretare bio-psiho-socială și culturală a emoțiilor. Pe

aceeași poziție se așază și teoria acțiunii individului în cîmpul social, elaborată de K. Lewin în cadrul școlii configuraționiste din psihologie. Psihologia existențialistă a lui Jaspers, Sartre, Binswanger etc. preconizează aceeași interpretare. *Teoria generală a acțiunii umane*, elaborată de Parsons, Shills, Tolman etc., urmează explicația întreită, în termeni de individ, societate și cultură. În cadrul interpretării sale dialectice, psihologia sovietică, reprezentată de Rubinstein, Leontiev, Luria, Uznadze etc., susține aceeași interpretare bio-psiho-socială și culturală sub unghiul completitudinii ei de determinare.

Toți acești psihologi și sociologi vorbesc și despre sentimentele de plăcere-neplăcere, bucurie-tristețe, după cum conjugarea dintre individ și societate se finalizează în succes sau în eșec.

Emoția, instinct înfrînt

Dar emoția nu este numai un fenomen normal, ci și patologic. De aceea ea trebuie interpretată nu numai sub semnul sănătății, ci și al bolii.

În adevăr, maladia mintală nu este caracterizată numai prin pierderea simțului realității și prin tulburări de conduită, ci și printr-o rupere a balanței afective, caracterizată prin emotivitate și nervozitate exagerată. Astfel emoția nu caracterizează numai succesul în viață, ci și eșecul. Ea nu apare numai ca o realizare pozitivă a conduitei, ci și ca o înfrîngere a sa. Judecată în această perspectivă, ea înseamnă, după părerea lui Freud, un instinct înfrînt. Atari instincte înfrînte sînt toate cele refulate. Și — am adăuga — cele frustrate, dacă e să întregim teza lui Freud cu teza lui Adler. În actele sănătoase învingem noi. În boală sîntem victime. Emoția este expresia acestor înfrîngeri.

Dacă sîntem obligați să mergem pe o scîndură de 25 cm lățime, aceasta nu constituie nici o greutate, dar cu condiția ca ea să fie așezată pe pămînt. Dacă însă ea este așezată la zece metri deasupra pămîntului, atunci apare frica, ne emoționăm. Același lucru se întîmplă și la examene, mai ales atunci cînd nu stăpînim toată materia. Și același lucru se întîmplă în toate situațiile complicate ale vieții.

Această interpretare s-a bucurat la un moment dat, anume la sfîrșitul veacului trecut și la începutul secolului nostru, de o foarte mare popularitate. Dar numai în psihiatrie, nu și în psihologia normală. Căci dacă este perfect adevărat că ne emoționăm în situații complicate, precum ne emoționăm și în cele oarecum jenante, legate de diversele refulări și frustrări, aceasta nu înseamnă nicidecum că un examen trecut cu succes nu ne face plăcere.

Prin urmare, emoția nu caracterizează numai instinctele refulate și frustrate, ce duc la boală, ci și conduita normală, ce duce la succes. Ea nu e sub nici un motiv numai o expresie a fricii și mîniei, deci a instinctelor morții, cum spune Freud, ci și o manifestare însoțitoare și diriguitoare a amorului propriu, a Erosului și a iubirii de copii. Ea nu e prezentă numai în tragedie, ci și în poezia lirică și epopee. Tulburarea emotivă din boală nu înlătură avîntul emoțional din epopee. Emoția, apoi, nu e legată numai de tendințe, ci și de valențe. De aceea ea înseamnă nu numai o înfrîngere sau o victorie a tendinței, ci și o cădere sau ridicare a valenței.

În final, Freud însuși a recunoscut acest lucru. De aceea alături de emoția de frică sau ură, dependente de instinctele morții, și alături de cele de jenă și rușine, aduse de descoperirea nedorită a diverselor refulări și frustrări, el a recunoscut și plenitudinea bucuriei de viață, adusă de succesul în meserie, în căsătorie etc.

Emoțiile, mecanisme de reglare a conduitei

La un moment dat, în evoluția aviației, zborul fără vizibilitate a fost reglat printr-un dispozitiv special, dirijat prin radio, care provoca o anumită lumină și un anumit zgomot dacă avionul se ridica prea mult și altă lumină și alt zgomot dacă el cobora mai mult decît trebuia. Alte semnale indicau deplasarea în stînga sau în dreapta liniei de zbor.

După judecata lui Janet, emoțiile îndeplinesc un rol asemănător în viața noastră. Ele sînt mecanisme de reglare a conduitei, în vederea adaptării la lume cu scop de conservare și dezvoltare. Adaptarea, conservarea și dezvoltarea sînt trăite în interioritatea ființei noastre ca un sentiment de forță și plăcere. Elanul vital, de care a vorbit Bergson, este expresia lor. Dezadaptarea, neconservarea și regresiunea sînt trăite în conștiință ca un sentiment de oboseală și depresiune. De aceea în lucrarea sa, *Forța și slăbiciunea sufletească,* Janet atribuie emoțiilor această funcțiune de autoconducere a vieții, pe care cibernetica a valorificat-o ulterior și în acțiunile repetitive, comune mașinilor. Teoria reîntăririi, *reinforcement,* propusă de Hull și Skinner, reiterează aceeași teză, iar legea efectului, formulată de Thorndike, spune același lucru. Doar că Thorndike a pus accentul pe reglarea conduitei după plăcere-neplăcere, în vreme ce Janet, în cazul conduitei superioare, iar Hull și Skinner, în cazul celei inferioare, au trecut accentul pe forță și slăbiciune, care corelează pozitiv cu stările de plăcere-neplăcere.

Dar reglarea conduitei pe bază de efort și oboseală sau de reîntărire, privește conduita ca atare, iar reglarea ei pe temei de plăcere și neplăcere pune în cauză conștiința. În ambele cazuri este vorba de același proces, dar o dată el este privit extrospectiv, deci dinspre conduită, în cazul lui Janet, Hull și Skinner, și a doua oară introspectiv, deci dinspre conștiință, în cazul lui Thorndike. Este tocmai momentul să observăm că reglarea stărilor euforice și depresive depinde mai mult de acțiunea ganglionilor simpatici și parasimpatici ai sistemului autonom neurovegetativ. Aceasta în cazul tendințelor biologice și chiar biopsihice. În ceea ce privește gradele lor de activare și non-activare, deci de efort și oboseală, de accelerare și încetinire, acestea depind mai mult de secrețiunea endocrină, cunoscut fiind faptul că secrețiunea tiroidei, de pildă, accelerează și intensifică acțiunea, în vreme ce paratiroida o domolește. În cazul tendințelor psiho-sociale, operate de sistemul cerebro-spinal, se pare că diencefalul are mai mult o funcțiune de activare-nonactivare, în vreme ce bulbul rahidian determină mai mult emoționalitatea.

În consecință, emoțiile nu sînt numai un mecanism de reglare a conduitei, care privesc așadar conjugarea noastră cu lumea și societatea, ci și un dispozitiv de reglare a conștiinței, care privește fericirea sau nefericirea noastră. Aceasta înseamnă că, în fond, nu am ieșit din vechea concepție hedonistă, elaborată încă de lumea antică, dar acum reglarea vieții noastre nu o privim numai introspectiv, dinspre conștiință, în raport cu fericirea sau nefericirea, ci și extrospectiv, dinspre conduită, în raport cu efortul și oboseala.

De prisos să mai spunem că, în concepția hedonistă, inconștientul nu intervine, deoarece de tendințele refulate și frustrate nu se ține seama.

Dar caracterul unilateral al acestei teorii constă în faptul că ea privește, în fond, numai *inhibiția* și *persistența* actelor de conduită și ale stărilor de conștiință, nu și

organizarea tendințelor și valențelor, anume *integrarea* și *diferențierea* emoțiilor simple și compuse, primare și derivate, inferioare și superioare. De aceea ea poate determina cel mult procesualitatea periferică a stărilor emotive, nu și înlănțuirea lor verticală, ordinea lor ierarhică, deci personalitatea însăși, de care se leagă fericirea noastră.

Interpretarea vectorială a emoțiilor și sentimentelor. Gen proxim și diferențe specifice.

Pentru a regla dinspre interior conjugarea noastră cu lumea, conștiința și inconștientul trebuie să înregistreze două lucruri. Unul privește tendința însăși, anume natura ei specifică, pentru a ști dacă e vorba despre o trebuință biologică, psihologică sau socială și *care* anume. Al doilea privește faptul dacă ea reușește sau nu să ajungă la satisfacție, deci la adaptare, conservare și dezvoltare ori dacă ea avortează în dezadaptare, non-conservare și nedezvoltare. Prin urmare, informația conștiinței și a inconștientului asupra conduitei trebuie să determine atît plăcerea-neplăcerea *versus* efortul-oboseala, care sînt comune tuturor tendințelor și privesc succesul sau insuccesul lor ce formează *genul lor proxim*, cît trebuie să determine și tendința însăși, care este în cauză și care formează *diferența specifică*. Dacă afirmăm că ea trebuie să determine *forma* (genul proxim) și *conținutul* (diferența specifică, proprie tendinței), atunci spunem același lucru. În fond, emoția trebuie să determine *direcția* acțiunii și succesul sau insuccesul ei, respectiv *semnificația* ei.

În fond, emoțiile și sentimentele, la fel ca și tendințele și valențele pe care ele le reglează, nu sînt mărimi *scalare*, lipsite de direcție și sens, ci mărimi *vectoriale*, cu *direcție* și *sens*. Direcția este conservarea și dezvoltarea prin adaptare, iar sensul pozitiv sau negativ e generat de reușita sau nereușita manifestării în această direcție.

Această interpretare vectorială a conduitei noastre în raport cu cîmpul de forțe sociale, din care facem parte, a fost introdusă în psihologie de K. Lewin, în lucrarea sa *Principii de Psihologie topologică*, dar numai sub unghiul acțiunii, nu și al emoției. Cum însă emoțiile și sentimentele nu sînt decît trăiri interioare ale acțiunii, cu scop de reglare a sensului ei pozitiv sau negativ, interpretarea vectorială trebuie introdusă și în structura interioară a emoțiilor.

Reconsiderate în această lumină, foamea, amorul propriu, dragostea, iubirea de copii, precum și frica și mînia, reprezintă direcția de manifestare a trăirii, vectorii specifici acțiunii, iar plăcerea-neplăcerea, bucuria-tristețea, fericirea-nefericirea, precizează sensul lor pozitiv sau negativ, deci genul proxim, comun tuturor vectorilor.

Prin urmare, trăirile noastre emotive nu sînt unidimensionale, ci bidimensionale. Anume, ele sînt atît direcție de dezvoltare, deci trăiri specifice, cît și *sens pozitiv* sau *negativ*, deci gen comun. În fond, ele sînt modalități diferite de adaptare, conservare și dezvoltare în slujba existenței noastre în lume, care este trunchiul comun din care ele se desprind și pe care ele îl servesc.

Lui Cannon, cum am văzut, îi revine meritul de a fi elaborat și conturat îndeaproape conceptele de biotonus și vagotonus, prin care el a definit buna desfășurare a homeostaziei sau tulburarea ei. Biotonusul reprezintă sentimentul de tărie și euforie, pe care-l trăim atunci cînd procesele de metabolism se desfășoară normal. În opoziție cu el este sentimentul de vagotonie, ce caracterizează tulburarea echilibrului biologic. El este trăit ca un sentiment de slăbiciune și disforie, la care se adaugă acela al vagului.

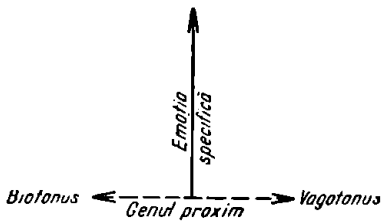

Fig. 1. Interpretarea vectorială a emoțiilor specifice și a genului lor proxim reprezentat prin biotonus și vagotonus.

Metabolismul, temperatura, lipsa sau prezența rănirii, infecției și intoxicației reprezintă astfel vectorul propriu-zis, iar biotonusul sau vagotonusul definesc sensul pozitiv sau negativ al vectorului respectiv.

În biotonus și vagotonus Cannon a cuprins însă nu numai sentimentul de forță sau tărie, elan vital versus slăbiciune, ci și pe cel de plăcere-neplăcere, euforie-disforie. Cu alte cuvinte, el a cuprins atît manifestările de conduită, anume *gradul lor de dezvoltare*, de intensitate, aperceptibil observației exterioare (modificări vasomotorice, puls,

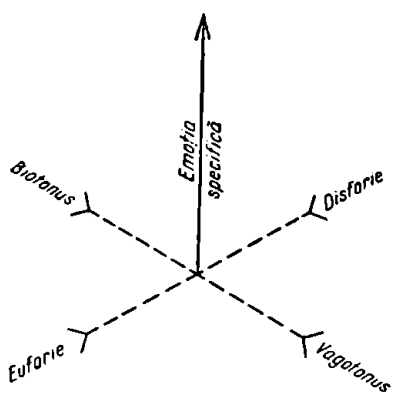

Fig. 2. Interpretarea tri-factorială a emoțiilor specifice și a genului lor proxim reprezentat prin biotonus-vagotonus și euforie-disforie.

înroșire, paloare etc.), cît și trăirile interioare de plăcere-neplăcere, care pot fi sesizate numai dinspre interior, deci introspectiv. Prin urmare în biotonus (tărie vitală) el a prins și hedonia (plăcere vitală).

Este de observat însă că gradele de activare, deci biotonusul propriu-zis, depind în primul rînd de sistemul endocrin și de cel de activare reticulară din diencefal și ca atare ele definesc temperamentul, în vreme ce euforia-disforia depind de activitatea ganglionilor simpatici și parasimpatici și definesc firea veselă sau tristă. Or, cele două categorii de fenomene nu merg imediat mînă în mînă. Gradele de activare temperamentală pot interveni și în stările disforice, nu numai în cele euforice. Pe de altă parte, însăși bucuria unii o trăiesc molcom, în vreme ce alții explodează în chiote și joc. La fel procedăm și în durere, pe care unii o trăiesc surd, iar alții nu mai contenesc să se vaite.

Această nevoie de discriminare a proceselor de activare temperamentală de stările de trăire euforică sau disforică este și mai imperioasă în cazul tendințelor psihologice și sociale, care cuprind nu numai amorul propriu, dragostea și iubirea de copii, care sînt sub semnul atracției și tandreței, ci și frica și mînia, ce sînt sub semnul urii. Or, atracția și tandrețea sînt plăcute, în vreme ce ura e neplăcută. Asupra lor vom reveni îndată.

Din aceste motive, determinarea sensului pozitiv sau negativ al trăirii este ea însăși bi-dimensională, nu unidimensională. În adevăr, ea este definită atît prin gradele de activare temperamentală, cît și prin stările euforice și disforice ale firii, așa cum se arată în figura 2.

Dar persoana umană, cum spuneam, nu este o ființă solipsistă, ci în neîncetată conjugare cu lumea și societatea. De aceea controlul conștiinței și al conduitei sale nu se află numai în raport cu ființa proprie, ci și cu lumea, cu societatea în special. Dacă această interacțiune este pozitivă, atunci ea este sub semnul *atracției*. Dacă interacțiunea este

negativă, atunci conjugarea cu lumea e sub semnul *repulsiei*. În primul caz, fiinţa se apropie de obiect sau de alter-fiinţă; în al doilea caz ea se îndepărtează. Acest fenomen de atracţie sau repulsie este constatat chiar şi în procesele cele mai simple de interconexiune, cum sînt tropismele, pe care le-a evidenţiat Jennings.

În cazul condiţiei umane în raport cu semenii, la atracţie se adaugă şi tandreţea. În schimb repulsia este trăită ca un sentiment de ură. Este de observat că ura apare atît faţă de persoanele de care ne temem, fiindu-ne frică de ele, cît şi faţă de acelea de care nu ne temem, fiind dispuşi la un act de agresiune împotriva lor.

În virtutea acestor fapte, controlul conştiinţei şi conduitei noastre în raport cu lumea, cu semenii şi instituţiile sociale mai ales, se află nu numai sub imperiul gradelor de activare temperamentală şi al celor de euforie şi disforie, ci şi sub acela al tandreţei, ce caracterizează instinctele vieţii, dragostea faţă de sexul opus şi iubirea de copii mai ales, precum şi sub acela al *urii*, ce caracterizează instinctele morţii, respectiv frica sau mînia. *Bunătatea* sau *răutatea* rodesc din ele.

În consecinţă, mecanismul de control al conştiinţei şi conduitei, sub unghiul adaptării, conservării şi dezvoltării, este, de fapt, *tridimensional*, nu bi- sau uni-dimensional. El este bazat atît pe *biotonie*, cît şi pe *hedonie*, precum şi pe *sociotonie*.

Biotonusul şi hedonia sau bioforia defi-

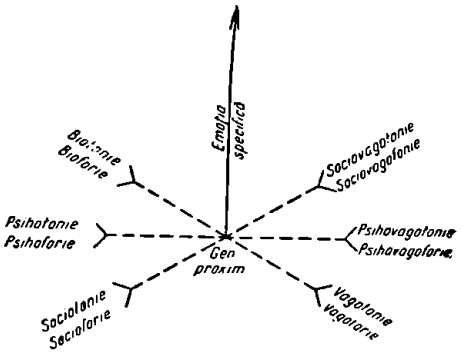

Fig. 3. Reglarea trimodală a emoţiilor specifice la nivel biologic, psihologic şi social.

nesc procesele biologice ale animalelor şi pe cele neurovegetative ale omului. Ele nu pot defini şi procesele psihologice şi sociale ale omului, dependente de sistemul nervos şi de conjugarea insului cu societatea. Pentru determinarea lor adecvată trebuie să folosim noţiunile de *psihotonie* şi *psihoforie*, plus cele de *sociotonie* şi *socioforie*. Cu alte cuvinte, trebuie să precizăm tăria, plăcerea şi atracţia, tandreţea *versus* slăbiciunea, neplăcerea şi repulsia, ura, la cele trei nivele, cu caracter biologic, psihologic şi social, conform figurii 3.

Interpretarea tridimensională a emoţiilor este susţinută şi de Schlossberg şi Osgood, dar ea nu are caracter vectorial.

Emoţii simple şi complexe

Dar emoţiile şi sentimentele nu sînt — cum am spus — numai mecanisme de reglare a conduitei, sub unghiul normelor sociale şi a imperativelor mediului fizic, pe de o parte, şi a conştiinţei, sub unghiul fericirii, pe de altă parte. Ele sînt şi dispoziţive de *integrare* şi *diferenţiere*, cu scop de organizare ierarhică şi stabilă, ale structurii noastre bio-psiho-sociale în raport cu existenţa ei în lume. De aceea ele trebuie determinate nu numai în perspectiva *genului proxim* al mecanismelor *formale* de reglare a toniei bio-psiho-sociale, comune tuturor tendinţelor şi valenţelor, ci şi în perspectiva *organizării conţinutale*, cu caracter ierarhic, pe bază de *diferenţiere* şi *integrare* afinitară, complementară, verticală şi longitudinală a diverselor tendinţe şi valenţe, ce reprezintă diferenţele specifice sau vectorii

trăirilor noastre emotive. Cu alte cuvinte, ele trebuie studiate și sub unghiul amorului propriu sau al instinctului de conservare și dezvoltare al Eului în raport cu lumea, după cum ele trebuie studiate și sub unghiul Erosului și al iubirii de copii și, în final, al fricii și mîniei. În toate cazurile trebuie să considerăm structura fiecărei tendințe și valențe în parte, căci tendințele și valențele nu sînt entități metafizice simple, ci moduri de conjugare cu lumea foarte complexe. La fel trebuie să considerăm și structura emotivă a întregii persoane sub unghiul existenței ei în lume.

1. **Amorul propriu.** El este emoția de bază a Eului în raport cu lumea și privește atît adaptarea sa la lume, cît și conservarea și dezvoltarea sa. De aceea amorul propriu nu e numai *iubire* de sine, ci și *afirmare* de sine, precum și *dezvoltarea* propriei ființe în raport cu lumea și cu societatea. În adevăr, el definește existența ființei în lume în raport cu semenii, pe plan orizontal, în raport cu superiorii și inferiorii, pe plan vertical și în raport cu dezvoltarea culturală, pe plan longitudinal. Cu alte cuvinte, el este o manifestare a insului cu scop de *cooperație* afinitară și complementară, *conducere* verticală și *dezvoltare* longitudinală. De aceea supunerea și dominarea, precum și dorința de dezvoltare pe baza unei cît mai bogate cunoașteri, emotivități și acțiuni, nu sînt tendințe separate și distincte, cum credea McDougall, ci ramuri ale unui trunchi, care este sentimentul Eului. Modelul arborifer, preconizat de Bacon, se aplică astfel și structurii sale, precum el se va aplica — vom vedea — și structurii celorlalte tendințe și valențe, nu numai persoanei însăși.

La temelia Eului sau a amorului propriu stă conștiința propriului nostru corp, luat însă împreună cu îmbrăcămintea sa, deci așa cum apare el în societate. În fond, condiția socială a hainei s-a sudat atît de mult cu natura noastră corporală, încît natura a doua, anume cea bio-socială, ne apare mai importantă — și chiar funciară, primară — decît natura propriu-zisă, care este de ordin strict biologic.

Un corp normal și armonios dezvoltat dă un anumit sentiment al eului, iar altul anormal și dizarmonios dezvoltat generează alt sentiment. Dar *eul material,* de care vorbește James, cuprinde nu numai corpul propriu-zis, ci și condiția sa materială, reprezentată prin îmbrăcăminte, casă, mobila din ea, biblioteca, valorile de artă etc. Cu acestea din urmă angajăm însă și condiția Eului social și spiritual, nu numai pe aceea a celui material.

Corpul este, astfel, atît unul din parametrii sentimentului de *identitate cu noi înșine,* cît și unul dintre parametrii sentimentului de individuație sau *individualitate,* după cum el privește și sentimentul de *autor* al actelor noastre, deci de *cauzalitate proprie,* de salt, dezvoltare și de *continuitate* în *discontinuitate.*

Eul apoi material nu e numai corpul, care e *natură,* ci și haina, care e *condiție.* Dacă corpul este normal și armonios dezvoltat, atunci haina îl exprimă și dezvoltă. Dacă el este asimetric și dizarmonios dezvoltat, atunci haina îl compensează și completează.

Eul apoi nu este numai *biologic,* ci și *psihologic.* Preferăm această terminologie, în locul aceleia de Eu material și spiritual, deoarece Eul psihologic nu cuprinde numai mintea, deci spiritul, ci și sufletul, în care un rol are și emotivitatea, nu numai mentalitatea, și inima, ca să spunem așa, nu numai capul. În continuarea lui apoi vom vorbi de *Eul social* și *cultural.*

În Eul psihologic parametrul prim îl reprezintă, desigur, inteligența, anume gradul ei de dezvoltare, pe de o parte, și apoi materialul cu care ea operează, deci cultura, pe de altă parte. Importantă, de asemenea, este și vocația sau talentul pentru o activitate oarecare, cum e aptitudinea tehnică, pentru desen, pictură, literatură etc. Dar mai important decît toate este, evident, coeficientul de inteligență, la care se adaugă cel de caracter,

apoi de stabilitate emotivă și balanța de temperament și fire.

La *natura* Eului psihologic societatea adaugă *condiția* ei, reprezentată prin *familie*, pe de o parte, prin *meserie* și *poziție* socială, pe de altă parte. Ele ne dau *Eul social*.

La dragostea de sine, pe care o dă Eul biologic și psihologic, cel social adaugă *prețuirea de sine*, afirmarea de sine, respectul de sine. În perspectiva evoluției, căreia se supun toate ramurile Eului bio-psiho-social, avem *Eul cultural*, definit prin acumularea de bunăstare materială și spirituală.

Conștiința soartei noastre în lume e produsul tuturor.

În primii trei ani, în primul an al copilăriei mai ales, Eul este predominant biologic. Anii următori conduc la extinderea Eului biologic.

Între 3—6 ani avem trecerea de la Eul inconștient, mai mult de ordin biologic decît psihologic și social, la cel conștient, în care coordonatele psihologice și sociale ajung să tragă mai greu în cumpănă decît cele biologice și materiale.

Eul familial al primilor ani din copilărie este sub semnul relațiilor de dragoste. Cel școlar, care începe cu etatea de 6—7 ani, este sub semnul dreptei balanțe dintre oameni, pe de o parte, dintre faptă și răsplată, pe de altă parte. Eul copiilor prea răsfățați în familie întîmpină greutăți în această trecere de la Eul dragostei la acela al dreptății. În schimb, cei din familiile echilibrate afectiv, găsesc în școală un binevenit prilej de afirmare proprie.

Pubertatea aduce *furtuna și tensiunea*, Sturm und Drang, iscate de instinctul sexual, care în *adolescență* se fixează mai mult sufletește decît trupește față de o singură persoană de sex opus. Tot în adolescență apare și modelul extra-familial de viață.

Maturitatea, marcată prin profesiune și căsătorie, aduce, pe de o parte, independența economică, pe de altă parte, răspunderea profesională și matrimonială. De aceea, numai în noul *Rol social* și *matrimonial*, eul ajunge la conturarea sa stabilă, cu continuitate substanțială. După teoreticienii „rolului social", în frunte cu Ch. Mead, *valențele*, deci *condiția socială*, ajung să fie mai importante decît *tendințele* sau *natura psihologică*. În schimb, Allport, Bertocci, Rogers, Erickson, precum și Thomae, Lersch, Rothaker etc. consideră mai important Eul psihologic propriu-zis decît condiția socială cu care el se conjugă.

În concepția metafizică, inaugurată de Aristotel și dezvoltată în continuare de Descartes, Kant și chiar Hegel, la temelia Eului stă entelehia, definită ca substanță spirituală, concepută ca unitate simplă.

În interpretarea științifică a Eului, inaugurată de James și dezvoltată în continuare de Dewey, Allport, Bertocci, Rogers, Erickson, în SUA, de Rothaker, Lersch, Thomae, în RFG, de Janet, în Franța, de Rubinstein, Uznadze etc., în URSS, la temelia conștiinței de Sine, clădită pe Eu, stă conjugarea dintre individ și societate. Finalitatea Eului este apoi definită prin bunăstarea sa materială și spirituală, pe care o reprezintă cultura.

Dar conjugarea dintre Eu, Alter-Euri și Societate poate fi armonioasă sau dizarmonioasă. Ea poate sta sub semnul atracției, iubirii și dreptății, pe care se bazează disciplina liber și cu drag consimțită, sau sub semnul repulsiei, urii și nedreptății, cînd disciplina e numai de constrîngere.

De prisos să mai observăm că lipsa de conjugare armonioasă dintre individ și societate poate fi determinată atît de individul abuziv, cît și de societatea nedreaptă.

Atunci cînd conjugarea este armonioasă, deci sub semnul atracției, iubirii și dreptății, Eul Social și cel Cultural se clădesc pe cel Psihologic. În acest caz individul *vrea să apară* în societate *ceea ce* el *este* în realitate. *Condiția socială* corespunde cu *Natura umană*. *Rolul social* este expresia acestei contopiri.

Dacă „natura" bio-psihică nu corespunde cu „condiția" social-culturală, atunci *Rolul social* avortează în *Mască*, iar individul *vrea să*

apară în societate *mai mult decît este* sau cel puțin *altceva decît este.*

În „Rolul social" insul rămîne „autorul" actelor sale.

În Mască el devine „victima" rolului social, care nu i se potrivește. În acest mod ajungem la boala mintală. Dacă masca însăși nu poate înlocui rolul, atunci ajungem la infracțiunea socială.

În nebunie, teatrul și minciuna sînt inconștiente. În escrocherie și orice soi de neonestitate, teatrul și minciuna sînt susținute față de alții, de a căror bunăvoință vrem să abuzăm. Ca atare ele sînt conștiente.

Dar rolul social nu este unul singur, deoarece avem unul în familie, altul în meserie, al treilea în partid, apoi la clubul sportiv, la cel cultural, pe stradă etc. În trecutul patriarhal, însăși meseria era exercitată în familie, iar de restul instituțiilor nu mai putea fi vorba, fiindcă pur și simplu ele nu apăruse.

În această pluralitate de roluri ajungem în situația de a ne pierde Eul însuși, la fel ca și omul care și-a pierdut umbra. De aci un posibil sentiment de *alienare* față de propria noastră ființă.

Asupra acestui proces de alienare, de care azi se vorbește atît de mult în occident, vom reveni.

Limita de prețuire a Eului propriu este în judecata dreaptă a celorlalți. Dar în competiția socială, fiecare este dispus să se laude, micșorînd, în schimb, calitățile altora. De aceea, modestia este suprema distincție a Eului de valoare. Profesorul Robinson avea dreptate: „începutul înțelepciunii e sfîrșitul Eului", adică afirmarea sa justă și obiectivă, nu subiectivă și exagerată. Omul de valoare își permite chiar luxul de a se crede mai puțin decît este.

În opoziție cu omul de reală și mare valoare, care se judecă mai puțin decît este, avem paranoicii și megalomanii, care se simt mai mult decît sînt. Cum lumea nu le recunoaște pretențiile exagerate, la delirul de grandoare ei adaugă și pe cel de persecuție. Paranoicii și megalomanii pretind și recunoașterea altora. Narcisicii se mulțumesc cu recunoașterea lor proprie.

Alături de ei, avem persoanele care se simt altceva decît sînt. Unul e funcționar, dar se crede mare poet sau pictor, ori conducător de oameni.

Eul astfel dezvoltat, evident, nu este numai tendință, ci și valență. El nu e numai ereditate, ci și educație și poziție socială. El, de asemenea, nu este o unitate simplă, ci una foarte complexă. El este, de fapt, agentul prim, care ia soarta ființei în mînă, pentru a o îndruma înspre adaptarea, conservarea și dezvoltarea optimă în lumea în care ea trăiește.

2. **Erosul.** Conflictele generate de sexualitate în conviețuirea oamenilor par a fi mai frecvente decît acelea provocate de amorul propriu. De aci și impresia lui Freud că pornirea sexuală este mai puternică decît amorul propriu. De fapt complexele Oedip și Electra nu apar numai în piesele lui Sofocle, ci ele pot fi întrezărite și în legenda lui Adam și Eva, precum și în mitul lui Saturn, Geea și Jupiter etc. În Tablele lui Moise porunca cea mai des călcată pare a fi a șasea. Cum despre acest act nu se poate vorbi, însăși exprimarea sa este prin referire la porunca „a șasea". De unde însuși cuvîntul de „sex".

Dar judecata lui Freud a fost greșită, așa cum, în final, el însuși a recunoscut. Nevrozele de anxietate sînt mai dese decît cele erotice. Greșeala lui Freud a fost, cum am văzut, de a fi sesizat numai genul comun, nu și diferențele specifice. El a prins numai plăcerea, care e genul comun al tuturor actelor bio-psihice, și apoi tandrețea, care este genul comun al tuturor actelor psiho-sociale.

Cercetările lui Gesell asupra evoluției copilului pe populația normală nu confirmă reconstituirea copilăriei pe care Freud a făcut-o după memoria persoanelor bolnave. Însăși fiica sa, Anna Freud, recunoaște acest lucru.

In condițiuni normale, instinctul sexual apare numai odată cu maturizarea organelor sexuale.

In pubertate, prezența Libido-ului nu este însoțită de cea a Erosului.

Actul sexual este, la această vîrstă, mai mult biologic decît psihologic, realizat fără fixare erotică și fără tandrețe.

Există, în fond, două modalități de a înțelege dragostea față de sexul opus. Una este aceea, descrisă de Rabelais și susținută de Voltaire, în care plăcerea corporală e totul, iar tandrețea intervine cel mult în timpul actului. Uneori actul însuși este consumat mai mult sub imperiul sadismului decît al sentimentelor tandre. A doua modalitate de a înțelege dragostea e aceea din afinitățile elective, ale lui Goethe, cînd afecțiunea este atît fizică, cît și metafizică, adică psihologică și socială. În acest caz, Erosul se desprinde din Cosmos, face parte din Bios, dar este puternic ancorat în Logosul psiho-social și cultural. *Lote in Weimar* a lui Thomas Mann, respectiv dragostea lui Goethe față de Lote, ilustrează această simfonie complexă, cu punote și contrapuncte, a acestui subtil și delicat, precum și profund sentiment. Clipă de îndumnezeire a socotit-o și Rodin. De aceea tandrețea celor două corpuri tinere, ce se întregesc și se unesc, la fel ca și punctul și contrapunctul, este în mîna însăși a divinității. Așa a interpretat dragostea și Platon, așa au cîntat-o poeții și așa au descris-o, în pagini de nemuritoare frumusețe, nu numai Goethe și Thomas Mann, ci și Charles Morgan, Galsworthy, Lewison etc. O tălmăcire similară o reprezintă *Sărutul* lui Brâncuși. În schimb D. H. Lawrence, Marcel Proust, Wedekind au prins mai mult dragostea tulburată de complexele Oedip și Electra. Blaga oscilează între Goethe și Freud, iar Eminescu între Goethe și Schopenhauer. Stendhal, în schimb, în *Psihologia amorului*, a încercat să satisfacă completitudinea determinării, dar a reușit numai în parte. Krafft-Ebbing, H. Ellis, A. Moll și Freud descriu cu lux de fapte și argumente patologia dragostei. O psihologie a ei scrie, în final, H. Ellis, care apercepe nu numai normalitatea ei, alături de anormalitate și patologie, ci și frumusețea și poezia ei. Distinsul erotolog englez a fost de altfel nu numai un medic și psiholog de seamă, ci și un strălucit om de litere și critică literară, care ne-a lăsat și o frumoasă carte de filosofie, *Dansul vieții*, în care Erosul plutește în toate capitolele. Ca și în dialogurile lui Platon, de altfel.

Rezultă, așadar, că dragostea nu e numai sexualitate; ea este și eros, precum și rațiune. Ea este organ, inimă și cap. Ea e întregirea simfonică dintre două ființe contrarii ce se atrag. Bărbatul și femeia, spune Kretschmer, par să fie mai de grabă jumătăți de personalitate, decît personalitate întreagă. Plenitudinea personalității o realizează numai unirea lor. Ceea ce înseamnă că noi sîntem nu *natură umană* și *condiție socială*, ci *natură social-umană*, precum și *culturală*. Dragostea realizează întregirea reciprocă a naturii umane și a condiției sale sociale, după cum ea exprimă și treapta culturală la care această întregire se află. Ea e, poate, tot ceea ce e mai frumos în viață. Dar ea — cum spune Mumford — nu e numai floare, ci și rod. De acesta ne vom ocupa îndată.

3. Iubirea de copii. În esența ei, dragostea înseamnă dăruire reciprocă. Ea poate merge, uneori, pînă la jertfa totală, cînd ființa își sacrifică condiția ei de existență pentru cealaltă ființă, pe care o iubește. Între soți acest lucru se întîmplă mai rar. Între părinți și copii el se întîmplă însă foarte des. De aceea cea mai puternică tendință rămîne aceasta. Freud totuși nu o sesizează. Aceasta rămîne cea mai de seamă eroare a doctrinei sale. Despre ea nu vorbesc nici Krafft-Ebbing și Moll. La fel de mare e greșeala lor. Ellis o atinge doar în treacăt. Ceea ce constituie și eroarea sa.

La animale, afecțiunea față de pui durează numai pînă ce aceștia cresc. La om ea durează întreaga viață. Iar lucru mai trist decît moartea copiilor înainte de dispariția părinților, nu există.

Instinctul parental este, în primul rînd, matern. Afecțiunea mamei pentru copii este, în adevăr, cea mai mare. Pentru copil, cuvîntul „mamă" nu înseamnă numai suprema afecțiune, ci însăși existența sa în lume. Înspre ea își îndreaptă el brațele în caz de pericol sau durere. Iar în zîmbetul ei e întreaga sa fericire. De aceea nu e nici o mirare că părinții fac uneori destul de mult rău copiilor tocmai prin prea multă dragoste. Frustrarea de dragostea maternă rămîne însă mai tristă și dezolantă. Durerea ei nu se mai uită viața întreagă.

Dragostea față de copii trebuie cultivată cu măsură.

Unii, dar aceștia sînt cei puțini, o văd numai ca o datorie. Imensa majoritate o văd ca un izvor nesecat de fericire. Adevărul e de partea lor.

Mai zeloși în dragostea lor față de micile odrasle sînt de multe ori bunicii. Nemuritoarele schițe ale lui Delavrancea o ilustrează.

In schimb, mai mult valență socială decît tendință ereditară este dragostea copiilor față de părinți. Dar datoria uitată față de ei se plătește către urmași. In fond acesta este mersul vieții.

Mai mult valență decît tendință pare să fie și dragostea dintre frați.

4. **Frica și mînia.** Ele sînt în slujba tuturor tendințelor și valențelor și apar înaintea acestora. In adevăr, ele intră în activitate ori de cîte ori ființa întîlnește obstacole în cale. Dacă obstacolul este periculos, atunci dăm înapoi și trăim emoția de frică. Dacă el poate fi învins, atunci angajăm agresivitatea pentru a-l înlătura din cale. Mînia este trăirea interioară a acestei agresivități.

Ura este numitorul lor comun, genul proxim. Instinctele vieții stau sub semnul plăcerii și neplăcerii și al tandreței și urii. Instinctele morții stau sub semnul neplăcerii și urii, iar plăcerea, mai bine zis răsuflarea, vine numai după ce răul, primejdia, au fost înlăturate. Desfășurarea acestor din urmă instincte se află sub semnul plăcerii numai în cazurile patologice, care, printre alte simptome, se caracterizează și prin această inversiune și falsificare a mecanismelor de control ale conștiinței noastre. Acesta este fenomenul de *complacere* în durere, care, în final, duce la masochism. Aceeași falsificare a mecanismelor de control ale fericirii noastre intervine și în sadism, care e trăit tot ca o plăcere.

Modelul din Fig. 4 ilustrează această interpretare vectorială tri-factorială a mecanismului de control al conștiinței și conduitei noastre, declanșat de amorul propriu, dragostea față de sexul opus și iubirea de copii. Este de observat că frica și mînia, în calitatea lor de tendințe servante, nu intervin alături de tendințele și valențele bio-psiho-sociale, ci în mecanismul lor de control.

Prin urmare, frica și mînia, respectiv emoțiile pe care le trăim în caz de atac sau fugă din calea primejdiei sau obstacolului, nu sînt tendințe și valențe *alături* de cele bio-psiho-sociale, ci mecanisme de control ale acțiunii noastre de adaptare la lume cu scop de conservare și dezvoltare. Ele sînt *gen proxim,* la fel ca și gradele de activare ale temperamentului și firii, iar nu *diferențe specifice.* Ele nu sînt un conținut al vieții însăși, ci un mecanism de apărare al ei. Ele nu definesc semnificația pozitivă și evoluția vieții, ci semnificația negativă și regresiunea, pe care încearcă să le afirme cît mai mult. De aceea, ele sînt sub semnul urii și disforiei, iar nu sub acela al iubirii și plăcerii. Ele merg mînă în mînă cu vagotonusul, nu cu tonusul bio-psiho-social.

In cazurile patologice, de sadism și masochism, ele ajung însă să fie și o plăcere. Nimic mai plăcut decît să vezi capul tăiat al dușmanului, aruncat alături de corp, spune Suetoniu. Dar această trăire sadică rămîne o emoție de ordin negativ, nu pozitiv. La

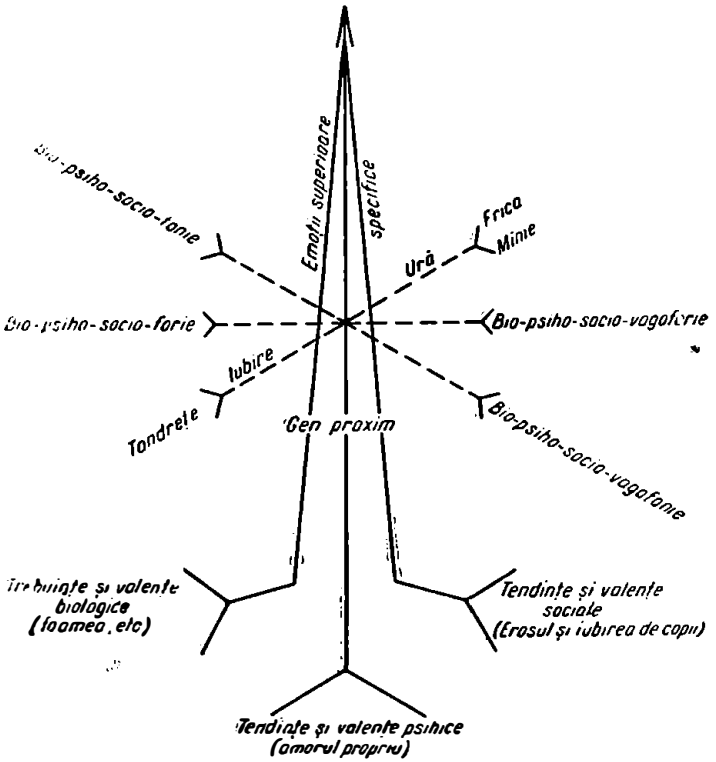

Fig. 4. Reglarea trimodală a emoţiilor superioare.

bine se răspunde cu bine, iar la rău cu dreptate, nu cu răzbunare, spune un vechi proverb chinez. Altfel lanţul răzbunărilor nu se mai termină niciodată, spune Shaw, în *Cezar şi Cleopatra*. De aceea puterea de iertare, pe care iubirea o cere, reprezintă una din valenţele umane. Că nu toţi oamenii sînt oameni; aceasta e adevărat. Dar cei mai mulţi sînt, iar numărul lor creşte şi, fireşte, e bine să crească.

A te apăra de duşman şi a-l face inofensiv constituie o datorie. A te răzbuna înseamnă a te coborî la nivelul duşmanului. Pentru ca şirul răzbunărilor să înceteze, cineva trebuie să aibe generozitatea iertării şi chiar a uitării.

Emoțiile superioare sau sentimentele complexe

Cele cinci emoții primare, legate de cele cinci tendințe și valențe precumpănitor ereditare, sînt comune și animalelor superioare, nu numai omului. De aceea societatea nu este un apanaj uman, cum a crezut Aristotel. Ea e și o apariție animală, cum arată cercetările de azi. Ceea ce deosebește pe om de animale este cultura materială și spirituală mijlocită de limbajul articulat. De aceea, ordinea social-umană nu se mai reduce la comunitatea de sînge și de dragoste a familiei, ci ea cuprinde și comunitatea de cultură a neamului, poporului și națiunii. La temelia noilor unități social-culturale stau diversele instituții, care le susțin. Ele nasc din diviziunea muncii pe plan orizontal, din integrarea ierarhică de valoare pe plan vertical și din planificarea viitorului în acord cu aspirațiile prezentului, ce integrează trecutul, pe plan longitudinal. Valorile economice, etice, social-politice, teoretice și estetice nasc din conjugarea individului cu aceste instituții, care sînt suportul lor material.

În comuna primitivă, bazată pe pornirile psiho-sociale cu caracter instinctiv, deci precumpănitor ereditare, valențele sociale sînt reprezentate mai mult prin persoane, cum sînt șefii de familie, ai clanului sau tribului.

Începînd cu neamul, care este o confederare de triburi, funcțiunea conducerii se împarte între preot, militar și omul politic. Rolurile devin diferite, dar ele se întregesc reciproc. În subordinea lor apar apoi o seamă de specialiști. În acest mod, relațiile sociale se *instituționalizează*, iar *valorile*, pe care ele le reprezintă, devin mai conturate și se eliberează de sub tutela religiei. În consecință, valențele sociale nu mai sînt reprezentate acum numai prin indivizi, care se schimbă, ci, în special, prin instituții permanente. Valoarea definește însăși conjugarea dintre individ și instituție. Văzută dinspre individ, ea e trăirea interioară a instituției. Apercepută dinspre instituție, ea e suportul material al trăirii interioare a individului. De aceea valorile sînt înseși *formele vieții*, cum spune Spranger.

Această conjugare dintre trăirea interioară a individului, de ordin emotiv-volitiv, pe de o parte, și instituția social-culturală, pe de altă parte, a fost recunoscută atît de James și Wundt, de care se leagă începuturile psihologiei ca știință, cît și de Shand și McDougall, care elaborează, alături de Ribot, prima teorie științifică a sentimentelor. Dar ei explică sentimentele superioare numai prin compunerea celor simple, inferioare, nu și prin reflectarea instituției sociale. Cu alte cuvinte, ei explică emoțiile complexe numai în mod analitic, venind de jos în sus, nu și în mod sintetic, coborînd de sus în jos. Ei urmează, deci, același drum al compunerii chimice, ca să spunem așa, pe care Wundt l-a valorificat în explicarea percepțiilor din senzații. Dar dacă sentimentul moral poate fi explicat, în cele din urmă, prin compunerea dragostei față de sexul opus cu aceea față de copii, pe de o parte, și prin generalizarea lor la restul semenilor, cu care nu avem legătură de sînge, pe de altă parte, sentimentul adevărului și frumosului și cel al proprietății economice, pot fi interpretate numai prin reflectarea instituțiilor, iar nu prin chimia pretinselor lor elemente.

Interpretarea socială a sentimentelor este inaugurată de Durkheim, Bouglé, Lévy-Brühl etc., în Franța, de Max Weber, Tönnies, Simmel, Spranger, Freyer, Kerschensteiner etc., în Germania, de Ward, Giddings, Park și Burgess, Ogburn, Faris, K. Young etc., în S.U.A.

De fapt, aceeași interpretare socială fusese susținută înaintea lor de Marx și Engels. Ea a fost preluată de psihologii so-

vietici, în frunte cu Rubinstein, Uznadze, Uhtomski etc.

În lumina acestei noi explicări, sentimentul familial nu este numai sinteza dragostei dintre soț și soție cu iubirea de copii, ci și reflectarea comunității de locuit și gospodărie a familiei. Sentimentul național nu este numai generalizarea sentimentelor de dragoste, ci și reflectarea națiunii ca atare, constituită în stat. Sentimentul adevărului nu este numai produsul cunoașterii noastre, ci și al familiei, școlii și lecturii noastre. Sentimentul frumosului nu exprimă numai conjugarea armonioasă dintre ființă și societate apercepută dinspre individ, ci și dinspre școală, teatru, cinematograf, radio, concert, televiziune etc. Dezvoltarea sentimentelor superioare, apoi, nu se explică numai prin compunerea celor simple, pe de o parte, și prin reflectarea instituțiilor sociale, pe de altă parte, ci și prin creșterea individului, societății și culturii, care angajează un orizont cognitiv, emotiv și volitiv tot mai larg, cu motivație și prospectivitate tot mai complexe și bogate, ghidate după principii tot mai înalte.

Grecii au vorbit doar de Bine, Adevăr și Frumos, pe care le socoteau supremele bunuri și țeluri ale omenirii. Libertatea e trăirea lor interioară, la care se adaugă trăirea bunurilor economice. Anume, libertatea e introceptarea lor în structura interioară a individului și rodirea lor pe tendințele și valențele sale ereditare. Ea este astfel cauzalitate proprie, nu exterioară; împlinire, nu necesitate, cum a spus Engels.

De aceea, în opoziție, dar și în întregire reciprocă cu valorile economice și social-culturale de mai sus, care exprimă bunurile materiale și valorile social-culturale sau spirituale, avem valorile biologice și psihologice, mai bine zis bio-psihice, care exprimă individul însuși.

Durkheim și Bouglé, în Franța, Windelband, Rickert, Spranger, Freyer etc., în Germania, Alexander, în Anglia etc. apercep numai *condiția socială* a valorilor. Tarde, în Franța, Fl. Allport, în S.U.A., Nietzsche și Dilthey în Germania etc. sesizează numai *natura umană* individuală, nu instituțională — a valorilor. Stern, în Germania și R. B. Perry, în S.U.A. realizează întregirea reciprocă a celor doi termeni. Alături de *valorile sociale*, de ordin economic, etic, politic, teoretic și estetic, ei vorbesc și de valorile biologice și psihologice ale *persoanei* însăși. Aceeași întregire reciprocă dintre valorile sociale și individuale în slujba celor economice și culturale a fost susținută și de materialismul istoric, elaborat de Marx și Engels. În sociologia americană, întregirea reciprocă dintre personalitate și societate a fost promovată de Cooley.

La temelia valorilor biologice stă sănătatea, iar la baza celor psihologice se află libertatea. Libertatea exprimă sănătatea din infrastructura biologică, dreptatea din suprastructura socială, bunurile materiale și spirituale din cultură. Dar ea nu e numai reflectarea pasivă a acestora ci și prelucrarea lor activă, în acord cu cauzalitatea și prospectivitatea Eului propriu.

Intendere sau contendere?

Este meritul psihologiei funcționale a lui Brentano de a fi introdus în psihologie conceptul de *intenționalitate*, conform căruia orice act de percepție sau voință, precum și starea emotivă, se referă la ceva din afara lor, înspre care ele tind. Brentano a studiat acest proces de in-tendere al subiectului în obiect, adică al individului în lume, în concretitudinea spațiului și a timpului, a geografiei și a istoriei. Asupra acestei variante în timp și spațiu, Husserl așază o paranteză, în virtutea căreia el studiază procesul de intenționa-

calitate în invarianța sa absolută. Deci și logic, nu numai psihologic. Heidegger îl va studia din punct de vedere etic și social, iar Max Scheler din punct de vedere estetic, adoptînd însă nu numai punctul de vedere absolut — și astfel formal, cum e cazul în fenomenologia lui Husserl — ci și pe cel concret, deci conținutal, din psihologia lui Brentano. Același drum a fost angajat la început de Jaspers, în *Psihopatologia generală*, și apoi în *Psihologia concepțiilor despre lume și viață*, prin care el a trecut în filosofie. Și aceeași cale este urmată de Sartre, Camus, Merleau-Ponty, Mounier, precum și de Binswanger etc.

Dar în reciprocitate cu procesul de *in-tendere* al individului în lume, al subiectului în obiect, se află procesul de reflectare sau de contra-tendere, ori, pur și simplu, *con-tendere* a obiectului în subiect, de care s-a ocupat Meinong, plecînd tot de la Brentano, dar dezvoltîndu-și ideile sale prin întregire cu el. Fenomenologia lui Husserl considera ambele procese. Existențialismul, inspirat din individualismul lui Kierkegaard și Nietzsche, urmează drumul lui Brentano, susținînd numai „intenderea" individului în lume, nu și „contenderea" lumii în el.

In schimb, structuralismul contemporan, generat de Foucault, Levy-Strauss etc., propune din nou o ieșire din individ și o studiere a limbii și a informațiilor pe care ea le transmite, precum și o cercetare a structurii acestor informații numai în relaționalitatea extrinsecă individului, nu și în cea intrinsecă lui. Singura deosebire dintre structuralism și interpretarea societală a lui Durkheim constă în faptul că aceasta din urmă și-a îndreptat atenția înspre *obiectualitatea* instituțiilor, în vreme ce structuralismul focalizează *relaționalitatea* lor, anume invarianța relațională, definită prin izomorfitate.

Principiul interconexiunii dialectice susține lupta și unitatea contrariilor, afirmînd astfel întregirea reciprocă dintre individ și societate, subiect și obiect, tendințe și valențe. Această întregire este studiată atît sub unghiul generalității, universalității și eternității evoluției, cît și sub acela al individuației, particularității și saltului, preconizîndu-se întregirea lor. In acest mod, interpretarea dialectică materialistă este singura care satisface completitudinea determinării, atît din punct de vedere ontologic, cît și din punct de vedere logic și epistemologic.

Teoria tendințelor și valențelor, propusă de K. Lewin, la fel ca și teoria valorilor într-o lume a faptelor, susținută de Koehler, afirmă idei asemănătoare, cu toate că pînă la o argumentare a lor pe temei de dialectică explicită ei nu merg.

Funcția de organizare și planificare a Eului în raport cu Lumea

Interacțiunea activă dintre individ și lume, societate, ca și aceea dintre tendințe și valențe, la nivelele ei superioare îndeosebi, cade în seama conștiinței de sine a Eului. El, Eul, este *agentul* ei. De aici și funcțiunea sa de trunchi în raport cu modelul arborifer al lui Bacon. Numai că arborele, la fel ca și persoana, reprezentată prin Eu, nu trebuie înțeles solipsist, așa cum l-a conceput Bacon, ci în conjugare neîntreruptă cu lumea, pe bază de întregire reciprocă, în raport cu lupta și unitatea contrariilor.

Cît privește ponderea Subiectului și Obiectului din această întregire reciprocă, ea, desigur, variază odată cu evoluția culturii și cu gradul de școlarizare și culturalizare din una și aceeași epocă. Precum ea variază, firește, și în raport cu vîrsta.

In societatea primitivă, în copilărie și la omul inculț, insuficient școlarizat, care tră-

ieşte mai mult sub imperiul *necesităţii* decît al *împlinirii*, Obiectul e mai important decît Subiectul. În acest caz, adaptarea este mai mult *pasivă* decît *activă*. Factorii externi sînt mai puternici decît cei interni. De aci *acomodarea* acestora din urmă după primii. Soarta fiinţei este decisă mai mult de mediul fizic decît de natura sa bio-psihică. Condiţia de viaţă este mai importantă decît viaţa însăşi, decît natura propriu-zisă.

Evoluţia culturii aduce precumpănirea adaptării active faţă de cea pasivă. Omul îşi face casă pentru a se apăra de intemperiile naturii. El cultivă pămîntul pentru a-şi asigura hrana. El îşi face haine pentru a se apăra de ploaie şi frig. Cauzalitatea imanentă devine mai importantă decît cea exterioară, presantă. Prospectivitatea viitorului trage mai greu în cumpănă decît cauzalitatea trecutului. Dezvoltarea devine o preocupare mai de seamă decît conservarea simplă, care e tot mai mult asigurată. Omul îşi ia soarta în mînă. El trăieşte mai mult sub semnul împlinirii decît sub acela al necesităţii. Libertatea defineşte această împlinire, izvorîtă din cauzalitatea imanentă şi prospectivitatea viitorului, în care dezvoltarea joacă un rol mai mare decît simpla conservare. Libertatea este, astfel, caracterizată prin salturile calitative mai dese şi mai substanţiale înspre mai multă bunăstare materială şi spirituală, pentru cît mai mulţi oameni şi cît mai multe popoare. Fericirea este trăirea acestei libertăţi. Personalitatea devine binele suprem, cum spune Goethe. Dar ea nu e numai biologică şi psihologică, ci şi social-culturală. Ea e în slujba bunăstării materiale şi spirituale a tuturor semenilor, pe bază de dreptate.

Asupra rolului conştiinţei în această elaborare a Eului şi a conduitei vom reveni în următoarele două capitole.

Forţă-slăbiciune, plăcere-neplăcere, iubire-ură, încredere-neîncredere

Ocupîndu-se de semnificaţia pozitivă sau negativă a conduitei noastre, definită prin plăcere-neplăcere, McDougall face observaţia că una este plăcerea adusă de satisfacerea trebuinţelor biologice, cum sînt foamea şi setea, şi alta este bucuria sau tristeţea, care definesc satisfacerea sau nesatisfacerea tendinţelor psihologice, cum sînt amorul propriu, dragostea faţă de sexul opus şi iubirea de copii. Diferită este apoi perechea fericire-nefericire, în care sînt angajate nu numai conservarea şi dezvoltarea întregii noastre fiinţe, ci şi acelea ale familiei noastre.

Discriminarea făcută de McDougall este binevenită deoarece una este amplitudinea sau profunzimea plăcerii biologice şi alta amplitudinea ori profunzimea bucuriei psihice. Amplitudinea cea mai mare şi profunzimea cea mai adîncă le posedă numai simfonia fericirii. Termenii, pe care McDougall îi foloseşte, nu au însă suficientă putere de discriminare sau „distincţie". De aceea socotim mai potriviţi termenii de specialitate, adaptaţi ulterior.

1. **Biotonus-vagotonus.** Meritul de a fi introdus aceşti termeni revine lui Cannon. Prin biotonus, el defineşte buna desfăşurare a proceselor biologice, a metabolismului în primul rînd. El indică sănătatea. Opusul său este vagotonusul, care este simptomul bolii. Biotonusul indică buna desfăşurare a homeostaziei, iar vagotonusul tulburarea ei. Biotonusul este trăit ca un sentiment de *tărie* şi *plăcere*. Mă simt bine şi tare. Vagotonusul este trăit ca un sentiment de *slăbiciune* şi *durere*. Mă simt slab şi mă doare.

În sensul strict al cuvîntului, biotonusul ar defini numai *tăria*. În mod pe deplin adecvat, plăcerea ar putea fi precizată numai prin *bio-hedonie*. Cannon însă nu a introdus această discriminare, care este totuşi nece-

sară. Tăria este însoțită de *accelerarea* și *intensificarea* proceselor vasculare, iar slăbiciunea este caracterizată prin *încetinirea* și *domolirea* lor.

Forța și plăcerea nu sînt sentimente identice, ci complementare. Plăcerea este *o stare* a conștiinței, în vreme ce forța este o trăsătură a conduitei, definind cuantumul ei de energie. Ele sînt ramuri ale unui trunchi, iar nu trunchiul însuși. Ele sînt diferențe specifice, nu gen proxim. Genul proxim este procesul de adaptare cu scop de conservare și dezvoltare. Diferențele sînt modul său de răsfrîngere interioară și manifestare exterioară.

Opusul biotoniei este starea de vagotonie, caracterizată prin sentimentul de neplăcere, durere, suferință, pe de o parte, și prin cel de slăbiciune, pe de altă parte. Vagotonusul este trunchiul, iar slăbiciunea și durerea sînt ramurile sale. În cazul său însă mai intervine și sentimentul golului, care însoțește prima stare și manifestare. Sub imperiul acestui sentiment, obiectele își pierd conturul, iar poziția lor se schimbă. În cazurile de temperatură foarte ridicată, acest sentiment poate evolua direct în delir și chiar în halucinație.

Este cazul să observăm că starea de plăcere-neplăcere este reglată, în primul rînd, de funcțiunea sistemului simpatic și parasimpatic, în vreme ce gradele de activare, deci de intensificare și accelerare, sînt dependente de sistemul endocrin, pe de o parte, și de cel reticular din diencefal, pe de altă parte. Secreția tiroidei, de pildă, accelerează și intensifică procesele biologice, iar secreția paratiroidei le domolește și încetinează. Plăcerea și neplăcerea definesc firea veselă sau tristă. Forța și slăbiciunea indică temperamentul energic sau lipsit de energie.

La aceste două polarități, unii mai adaugă și noțiunile de *excitare* și *calmare, încordare-relaxare*. Dar ele par să definească începutul și sfîrșitul procesului biologic, nu natura sa diferită.

Cît privește sentimentul golului și plinului, este cazul să observăm că el, la fel ca și realismul sau dereismul lui Bleuler, ori simțul realității și irealității lui Janet, definește mai mult procesul cunoașterii obiective sau subiective, care se conjugă cu stările emotive, dar nu se reduce la ele.

Prin urmare, în conceptele de biotonus și vagotonus Cannon cuprinde laolaltă atît simțul realului și irealului, ce definește cunoașterea, cît și plăcerea-neplăcerea, ce indică trăirea emotivă, precum și tăria-slăbiciunea, ce precizează conduita, mai bine zis voința și temperamentul. Toate sînt mecanisme de control interior ale persoanei. Gruparea lor e, așadar, justificată. Ele activează asupra emotivității propriu-zise, definind bio-hedonia, asupra conduitei, respectiv asupra voinței și temperamentului, precizînd biotăria și asupra cunoașterii, indicată prin realism-dereism. Cu alte cuvinte, ele acționează asupra tuturor celor trei aspecte ale vieții, care se întregesc reciproc, asigurînd reglarea adaptării, conservării și dezvoltării ființei în lume.

Cît privește modul de reglare, acesta urmează în general legea conexiunii inverse, dar în raport nu numai cu cauzalitatea trecutului, ci și cu prospectivitatea viitorului.

Asupra proceselor de activare și non-activare emotivă aruncă o nouă lumină cercetările lui Arnold și Lindsley.

2. Psihotonus-vagopsihotonus. Sistemul neurovegetativ reglează *procesele interne* de metabolism, care au un caracter mai mult automat și repetitiv, propriu și sistemelor cu autoreglare mecanică. Sistemul cerebro-spinal reglează *relațiile externe* cu lumea, care au un caracter creator și inventiv, propriu vieții.

Psihotonusul și vagopsihotonusul se referă la aceste din urmă relații. Ele sînt pentru relațiile externe cu lumea, reglate de sistemul nervos central, ceea ce biotonusul și vagotonusul sînt pentru procesele interne, coor-

donate de sistemul neurovegetativ. Adaptarea pozitivă la lume, ce duce la conservare și dezvoltare, presupune o stare de psihotonus, iar adaptarea negativă, care nu asigură conservarea și dezvoltarea, este o expresie a prezenței vagopsihotonusului.

Psihotonusul este trăit ca un sentiment de *plăcere* și *tărie* sufletească, iar vagopsihotonusul ca un sentiment de *indispoziție* și *slăbiciune*.

Biotonusul și psihotonusul nu se confundă, chiar dacă în majoritatea cazurilor ele evoluează paralel. Există astfel, ca o dovadă, cazuri cînd trupește sîntem bolnavi, deci sub semnul vagotonusului, iar sufletește ne simțim foarte bine. Există și cazuri inverse, cînd trupește sîntem sănătoși, dar sufletește sîntem foarte abătuți din cauza unui eșec consumat.

Reglarea tăriei și forței *versus* slăbiciunii și oboselii psihice este făcută de sistemul de activare reticulară din diencefal, ale cărui funcțiuni au fost lămurite în condițiuni adecvate numai în ultimele patru decade ale veacului nostru. Meritul de a le fi cercetat și interpretat revine lui Magoun și Moruzzi, pe de o parte, și lui Penfield, pe de altă parte.

Mecanismul gradelor de activare reticulară din diencefal reglează atît accelerarea *versus* încetinirea conduitei noastre, cît și intensificarea *versus* domolirea ei. În transpunerea acestor grade în conduita corporală intervine, desigur, și secreținea tiroidei și a paratiroidei, precum și a hipofizei și epifizei, dar de această dată sistemul endrocrin colaborează și cu sistemul cerebro-spinal, nu numai cu cel neurovegetativ.

Cît privește starea de plăcere-neplăcere, ea pare a depinde de funcțiunea hipotalamusului și a bulbului rahidian, care colaborează însă cu funcțiunea sistemului simpatic și parasimpatic.

În acest mod, procesele de psihotonie, la fel ca și stările de psihohedonie, se clădesc pe cele de biotonie și biohedonie, pe care, la rîndul lor, le influențează. Prin urmare, sănătatea sufletească se construiește pe cea trupească și invers. Aceasta nu înseamnă însă că, uneori, între structura biologică și cea psihologică nu poate să apară o discrepanță de așa natură încît să avem o biotonie și biohedonie fără o psihotonie și psihohedonie corespunzătoare și invers. Există, în adevăr, cazuri cînd sănătatea trupească e destul de șubredă, iar cea sufletească este excelentă și invers. Acesta este cazul insului foarte inteligent, cu caracter bine închegat, care a reușit în viață, cu toate că trupul său este foarte dezavantajat. Există, de asemenea, și cazuri contrare.

Sentimentul forței psihologice stă, după părerea lui P. Janet, la temelia *efortului* pe care trebuie să-l facem pentru satisfacerea nevoilor noastre psihice. În opoziție cu acest sentiment de efort este cel de *oboseală* sau epuizare, care intervine în cazurile de neurastenie și psihastenie. Omul sănătos este capabil de efort, cel bolnav nu.

Sănătatea sufletească ne dă *firea veselă* și *optimistă*, așa precum tulburarea mintală predispune spre *firea tristă* și *deprimată, pesimistă*.

Stările de psihotonie și vagopsihotonie reflectă conjugarea noastră armonioasă sau dizarmonioasă cu lumea. Un cuvînt de spus, în cazul lor, îl au și procesele de *excitare* și *calmare*. În stările de psihotonie, ele se întregesc reciproc. În cele de vagopsihotonie, calmarea nu operează satisfăcător și, astfel, insul este într-o continuă stare de excitare, de unde nervozitatea sa. Eventual el este într-o stare de indolență, lipsit de posibilitatea adecvată de excitare.

Sub unghi cognitiv, stările de psihotonie și psihohedonie merg mînă în mînă cu simțul realității, pe care se întemeiază adaptarea adecvată la lume.

Dar psihotonia și psihohedonia nu sînt numai o trăire plată în orizontalitate, cum e cazul biotoniei și biohedoniei, ci ele sînt și o trăire verticală, în adîncime și înălțime. Noua dimensiune izvorăște din însăși organizarea tendințelor și valențelor, care sînt

ramuri în trunchiul Eului, conform modelului arborifer al lui Bacon. Însă noua dimensiune nu operează numai în adîncimea inconștientului, cum credea Freud, ci și în înălțimea spiritului, cum susține Tudor Vianu, comentînd *Formele vieții* ale lui Spranger.

Datorită acestui orizont lărgit, cu rezonanțe ample și adînci, precum și înalte, forța și tăria sufletească, la fel ca și bucuria, tristețea și slăbiciunea, durează zile, săptămîni și chiar luni ori ani. Biotonusul durează doar cîteva ore. Din păcate, lărgirea orizontului, cu amplitudinea, profunzimea și înălțimea pe care ea o aduce, nu intervine numai în cazul sentimentelor pozitive de bucurie, ci și în acela al sentimentelor negative, de deprimare și tristețe. În sănătatea sufletească, stările de euforie precumpănesc însă față de cele de disforie. În boală se întîmplă invers.

Lărgimea de orizont este în raport direct cu personalitatea insului, pe de o parte, și cu domeniul ei de activitate, pe de altă parte. Prin urmare ea nu caracterizează preocupările minore, ci pe cele majore. Preocupările minore privesc de obicei numai insul. Cele majore privesc și lumea, cu care acesta se conjugă. Reciprocitatea iubirii face tînărul fericit. Această fericire este cu atît mai amplă, profundă, înaltă și durabilă, cu cît rezonanța personalității sale este mai deosebită. Dacă la această reciprocitate a dragostei, cu perspectiva căsătoriei în față, se adaugă și un succes în profesiune, atunci fericirea sa, desigur, este cu atît mai amplă, mai profundă, mai înaltă și mai durabilă.

Este, de asemenea, cazul să observăm că starea de plăcere biologică, deci biohedonia, se găsește mai mult sub semnul *emotivității*, în vreme ce aceea a bucuriei psihologice se află mai mult sub imperiul liniștii sufletești.

Un om, de pildă, are plăcerea mîncării; lui îi place să îngurgiteze cît mai mult și mai bine, indiferent de condițiile de intimitate și liniște. Faptul că mănîncă acasă sau la restaurant nu-i schimbă plăcerea. Altul, în schimb, preferă o mîncare modestă, dar în condițiuni de liniște, deoarece privirea altora îl incomodează totdeauna. Pentru primul este important ceea ce mănîncă, pentru al doilea felul cum mănîncă. La primul trage mai greu în cumpănă rezonanța emotivă a sistemului neurovegetativ, care reglează procesele interne de metabolism. La al doilea, balanța se înclină înspre starea de calmitate a sistemului nervos central, care organizează relațiile cu lumea. Pentru primul, importantă este plăcerea ca atare, deci emotivitatea în raport cu propria sa ființă. Pentru al doilea, mai importantă este calmitatea, deci lipsa de nervozitate în raport cu lumea.

În general, raportul dintre gradele de dezvoltare ale celor două sisteme nervoase, care se răsfrînge asupra emotivității și nervozității, corelează într-o măsură importantă și cu constituția morfologică a corpului, respectiv cu biotipul, de care ne vom ocupa în capitolul VIII, privitor la *Infrastructurarea biologică a condiției umane*. Persoana cu un sistem neurovegetativ mai evoluat are trunchiul corpului mai dezvoltat, iar mîinile și picioarele sînt mai scurte și mai subțiri. Persoana cu sistemul nervos central mai evoluat are trunchiul mai mic și membrele mai mari.

Repercusiunile acestui raport asupra activității și sensibilității noastre sînt destul de semnificative. În muzica clasică, de pildă, a precumpănit tonul frumos, deci biohedonia, iar ritmul, cadența, au rămas pe planul doi. Această muzică a fost sub semnul emotivității. În muzica contemporană, ritmul și coloratura, deci reacțiunile sistemului nervos central, trag mai greu în cumpănă decît emotivitatea, care e reacțiunea sistemului neurovegetativ. Muzica clasică a stat sub semnul emotivității, cea contemporană stă sub semnul nervozității. Muzica clasică este veselă sau tristă; cea contemporană este calmă sau agitată. În cea din urmă, forța sau tăria sînt mai semnificative decît tonul plăcut, agreabil sau dezagreabil. Corelații asemănătoare găsim și în celelalte domenii ale artei. *Madona* lui Rafael este frumoasă. *Semănătorul* lui Van

Gogh este dinamic. Madona este emotivă; Semănătorul este nervos. Literatura clasică, de asemenea, este mai mult lirică, emotivă. Cea contemporană este dinamică și nervoasă. Poezia, pictura, muzica din trecut sînt mai mult sub semnul instinctelor vieții. Arta din zilele noastre a aperceput și instinctele morții. Dar asupra acestor deosebiri vom reveni.

Gradele de activare ale celor două sisteme nervoase, precum și raportul dintre ele, sînt mecanisme de reglare ale conștiinței și conduitei care definesc fiecare tendință și valență, fiind astfel genul lor proxim. Ele definesc firea și temperamentul. În schimb, trebuințele biologice și tendințele psihologice, împreună cu valențele lor, reprezintă diferențele specifice. Genul proxim reprezintă *forma*. Diferențele specifice precizează *conținutul*. Forma indică temperamentul energic sau moale și firea veselă sau tristă. Conținutul cuprinde trebuințele și valențele biologice, tendințele și valențele psihologice etc. Din aceste motive, trăsăturile de temperament și fire sînt operate cu logica matematică. Conținutul de trebuințe și tendințe cere intervenția logicii materiale, conținutale.

În matematică și în logica matematică se face abstracție de conținut, iar forma tinde înspre puritate. În psihologie, această disjungere dintre formă și conținut nu este cu putință, deoarece tendințele și valențele, ele însele, au un cuvînt de spus asupra gradelor lor de activare temperamentală și de fire. În adevăr, gradele de activare sau non-activare a metabolismului nu depind numai de sistemul nervos simpatic și parasimpatic, pe de o parte, și de sistemul endocrin, pe de altă parte, ci și de calitatea și cantitatea hranei, deci de conținutul ei biochimic. O dependență asemănătoare există și în cazul sistemului nervos central, deoarece gradele de activare și intensificare depind și de tendință, anume de gradul ei de saturare, nu numai de sistemul reticular din diencefal. Unii au o activare foarte puternică în cazul amorului propriu, deoarece ei suferă de un complex de inferioritate. În schimb, în dragoste sînt foarte potoliți. Alții sînt dotați eroticește și nu fac caz de prea mult amor propriu. Unii sînt fricoși, alții agresivi. Prin urmare, forma nu poate fi desprinsă de conținut și invers. În ceea ce privește întregirea lor reciprocă, ea nu poate fi operată decît cu ajutorul logicii dialectice.

3. **Sociotonus-vagosociotonus.** Dar ființa nu este o entitate solipsistă, de sine stătătoare, ci un sistem deschis, ce se conjugă neîncetat cu lumea în care funcționează. În consecință, reglarea conștiinței și conduitei sale de adaptare la mediu, cu scop de conservare și dezvoltare, nu este făcută numai sub unghiul bio-psihotoniei sale, ci și sub acela al conjugării cu lumea, care poate fi de atracție sau repulsie, de iubire versus ură, după cum mediul este prielnic ori neprielnic.

Atracția și repulsia intervin în conduita biologică. Prin urmare ele sînt întîlnite și la animale, precum, desigur, și la copil. Ele, de asemenea, caracterizează procesele interne de metabolism ale omului adult. În fața unei mîncări gustoase simțim apetit și atracție. În fața unei mîncări lipsite de gust încercăm un sentiment de repulsie sau de dezgust, care duce fie la îndepărtarea mîncării, fie la fuga noastră de ea. O atracție asemănătoare simțim pentru temperatura adecvată. În schimb, de cea nepotrivită ne ferim.

Dar mediul uman nu este numai cel fizic, ci și cel social, care este cel mai important. Față de persoanele care răspund la dragostea noastră simțim nu numai o atracție, ci și o dorință de a le mîngîia și îmbrățișa. Tandrețea definește această dorință de mîngîiere și îmbrățișare. Ea intervine atît în cazul dragostei față de sexul opus, cît și în iubirea de copii. Precum și între prietenii ce se prețuiesc reciproc. Opusul ei este ura, care ne duce la îndepărtarea față de persoană, în cazul fricii, și la lovire ori atac, în cazul mîniei. Din aceste motive frica și mînia au un caracter special. Ele au atît direcție de manifestare, cît și semnificație, dar sensul lor este numai negativ, nu și pozitiv.

În schimb, instinctele vieții, la fel ca și trebuințele biologice, au atît direcție de manifestare, cît și semnificație pozitivă, nu numai negativă.

În acest mod, fuga din calea pericolului sau atacul, deci frica sau mînia, constituie un vector *suis-generis,* în care direcția de dezvoltare are o singură semnificație, aceea negativă a urii. Semnificația pozitivă a acestui vector intervine doar în cazurile patologice, dar în acest caz ea definește boala, nu sănătatea. Cazul constituie o inversiune a semnificației normale, deoarece plăcerea și iubirea definesc numai adaptarea, conservarea și dezvoltarea, nu și dezadaptarea, neconservarea și regresiunea.

La unii indivizi precumpănește bio-psihotonia, la alții vago-bio-psihotonia; la fel și în cazul sociotoniei sau vagosociotoniei, în care putem întîlni o pondere mai mare a iubirii și a tandreței sau, dimpotrivă, o pondere mai mare a urii, care poate evolua în sadism sau masochism. Ponderea mai mare a iubirii ne dă *bunătatea,* respectiv omul cu putere de iertare și uitare, care se bucură de binele altuia și este îndurerat de necazurile lui. Ponderea mai mare a urii ne dă omul rău, plin de otravă, care se bucură de necazurile altora. Uneori el se „complace" chiar în propriile sale necazuri.

Iubirea duce la înțelegere și convietuire pașnică între oameni. Ura duce la intrigă, clevetire, răzbunare.

4. Încrederea în viață și frica de viață. În curgerea vieții, omul sănătos trupește și sufletește, definit prin biotonus și psihotonus, cu o integrare socială armonioasă, ce se reflectă în sociotonus, este constituit ca o ființă *cu încredere în sine, în oameni și în viitor.* Opusul său este omul bolnav trupește și sufletește, certat cu societatea, care nu are încredere nici în sine, nici în oameni și nici în viitor. Omul cu încredere în viață este optimist, cel tulburat de temeri, anxietăți și ipohondrii este pesimist.

Încrederea în sine este astfel sinteza în mers a plăcerii corporale, a bucuriei sufletești și a puterii de iubire a oamenilor. Lipsa de încredere este sinteza negativă a sentimentelor opuse de neplăcere, tristețe și ură față de oameni.

Puterea de muncă și creație depinde, în primul rînd, de această încredere în viață. Lipsa de încredere duce la lipsa de activitate și creație, care, la rîndul ei, adîncește și mai mult neîncrederea în propriile noastre puteri. Asupra lor insistă McClelland și Heckhausen.

Încrederea în viață definește mersul ei ascendent. Neîncrederea în viață precizează criza și mersul ei descendent.

În curgerea vieții, noi, desigur, avem și momente de deprimare, lipsă de iubire și lipsă de încredere în propriile noastre puteri. În adevăr, curba de evoluție a vieții nu este o linie ascendentă continuă, ci ea are zigzagurile sale. Dar dacă victoriile copleșesc înfrîngerile, iar curba, în final, urcă totuși, atunci încrederea în propriile noastre puteri și atitudinea realistă față de lume sînt păstrate.

Omul care se bucură de viață se înțelege cu oamenii și are încredere în sine, este capabil de *efort.* Cel bolnav rămîne sub imperiul oboselii continue.

Dar atunci cînd efortul, susținut de caracter și întărit de emotivitate, este în direcția vocației și a aptitudinilor naturale, el pierde caracterul de trudă și devine o plăcere. În acest caz, munca devine principalul izvor de plăcere în viață.

În muncile simple, de ordin manual, efortul este doar de o zi. În muncile creatoare de valori estetice, teoretice și social-politice, el poate dura o viață întreagă, fiind continuu.

Dar efortul poate fi nu numai în direcția intereselor și aptitudinilor noastre, ci și împotriva lor. În acest caz însă, el devine o trudă.

El, de asemenea, poate fi îndreptat înspre învingerea diverselor noastre complexe. Dacă

victoria este realizată, atunci satisfacția este și mai mare.

Sub unghi afectiv și reactiv, firile armonios dezvoltate păstrează măsura dintre excitație și reacție. În opoziție cu acestea sînt firile complexate. Pentru ele, o observație din partea superiorilor poate însemna o adevărată catastrofă. În acest mod emotivitatea și nervozitatea lor este exagerată. Nervozitatea, cum vom vedea, definește temperamentul bolnav, iar emotivitatea indică biotipul suferind. Emotivitatea exagerată este mai frecventă în cazul biotipului visceral, în vreme ce nervozitatea caracterizează pe cel cerebral.

Paralel cu această emotivitate și nervozitate exagerate întîlnim tendința de a trece toate greșelile pe seama altora, chiar atunci cînd vina noastră este pe deplin evidentă. Pe această cale apare sentimentul de persecuție.

Arta de ordin biologic, respectiv sportul și dansul, sînt sub semnul împlinirii armonioase pe care o definește frumosul.

În arta de ordin psihologic și social, alături de epopee înregistrăm și drama. Precum și comedia și satira. Apoi, firește, poezia lirică și idila.

În trecut, măreția omului era păstrată chiar și în dramă, așa cum arată *Prometeu înlănțuit* sau *Meșterul Manole*.

În arta și literatura contemporană, alături de frumos a apărut și urîtul.

Ca o conturare prin contrast a frumosului, el este binevenit și înseamnă o îmbogățire a mijloacelor de expresie și interpretare.

Ca regulă primă, cum se întîmplă azi într-o seamă de țări din Apus, el înseamnă un simptom de boală sau, cel puțin, de conflicte apăsătoare, nerezolvate.

CAPITOLUL VI
Conștiință și inconștient

Dacă dimineața, cînd ne spălăm, am face fiecare mișcare în mod conștient — spune James — atunci am obosi atît de mult, încît ar trebui să ne culcăm din nou, pentru a ne reface forțele sleite. Aceasta — adaugă el — deoarece energia psihică, pe care conștiința o cere, este puțină, ea fiind cea mai înaltă. Prin urmare trebuie cheltuită cu multă economie. De fapt, ea nu trebuie folosită pentru fiecare mișcare în parte, ci numai pentru organizarea și conducerea mișcărilor. În seama conștiinței rămîn *intenția* și *planificarea* actului, anume *direcția de manifestare* și *semnificația* lui, *care leagă părțile în întreg*. Restul, adică desfășurarea părților din configurația de ansamblu, este lăsat în seama inconștientului, desfășurîndu-se în mod mai mult sau mai puțin automat.

Conștiința s-ar putea astfel compara cu acțiunea de conducere a automobilului. Ea se identifică cu mîna și piciorul omului — dirijate de creier — care dau direcția și viteza. Restul operațiilor cade în seama diverselor mecanisme ale mașinii însăși.

Pentru a pricepe și mai bine funcțiunea conștiinței, analiza vorbirii este cea mai bună cale și soluție. În adevăr, vorbirea nu e numai o activitate conștientă, ci și inconștientă. Conștientă este, de fapt, numai ideea pe care dorim să o exprimăm. Cuvintele, din care se compune propoziția, vin aproape de la sine, iar literele sînt în orice caz pronunțate fără concursul conștiinței. A ne gîndi în mod conștient la ele înseamnă a nu mai putea vorbi.

Să presupunem o idee, pentru care, ca să o exprimăm, avem nevoie de două fraze, fiecare frază fiind compusă din două propoziții, care — la rîndul lor — au fiecare cinci cuvinte, cuvintele fiind în medie alcătuite din șapte litere. Prin urmare avem 120 litere, cuprinse în 20 de cuvinte, care fac parte din propoziții, ce intră în o frază, prin care trebuie să exprim o idee. Dacă așezăm literele la bază, ideea sus, iar între ele cuvintele, propozițiile și frazele, atunci obținem o piramidă. Conștiința intervine în ideea situată în vîrful piramidei. Ea nu mai e prezentă în pronunțarea literelor, care este complet inconștientă. Ea, de asemenea, intervine — dar numai parțial — în fraze și propoziții și apoi, foarte puțin — cel mult doar cîteva procente — în cuvinte. Restul, deci baza piramidei în întregime, și trunchiul ei, în cea mai mare parte, cade în seama inconștientului.

În consecință, acțiunile noastre, zise conștiente, cum sînt vorbirea, mersul, scrisul, diversele manipulări ș.a.m.d., sînt conștiente numai într-o foarte mică măsură, în rest ele sînt inconștiente. Conștiente sînt, cum am spus, numai *direcția lor de dezvoltare* și *semnificația* lor, care leagă părțile în întreg. Cu alte cuvinte, conștiente sînt numai *interconexiunea logică* și stabilirea de *deosebiri* și *asemănări*, pe care se bazează judecata. Aceasta sub unghiul inteligenței. Conștiente sînt apoi numai actele voluntare, de caracter, nu și cele automate. Aceasta sub unghiul activității însăși. Și apoi conștiente sînt numai mecanismele de control al valorii pozitive sau negative a acțiunii. Aceasta sub unghiul emotivității. Conștiente sînt, în fond, numai actele *inventive* și *creatoare* ale per-

soanei umane, care trăiește în *societate*, cu scop de dezvoltare optimă pe bază de *cultură*. În rezumat: conștient este numai dialogul dintre individ și societate — fie în acțiune, fie în plan mintal — consumat în perspectiva creației de bunuri și valori.

De fapt, cunoașterea umană, cea inteligentă în orice caz, nu este numai *știință*, ci și *știința științei*, deci *conștiință*. Știința, în sensul de cunoaștere simplă, o au și animalele. Omul are în plus *cunoașterea cunoașterii*. El știe că știe. Animalele, precum și micul copil, știu și ele o seamă de lucruri, dar nu știu că știu. Ele au o cunoaștere perceptivă, dar nu au o cunoaștere inteligentă.

Sub unghi intelectual, această dublare a cunoașterii se conjugă cu *diferențierea* dintre cunoașterea empirică, de ordin senzorial, și cea abstractă, de ordin rațional. Conștiința apare numai în operația de sinteză a cunoașterii raționale. Ea e prezentă numai în procesul de generalizare, universalizare și dezvoltare al cunoașterii empirice, care duce la cunoașterea rațională. Ea apare numai în stabilirea *deosebirilor* și *asemănărilor*, pe care se bazează generalizarea, și numai în stabilirea *conexiunilor logice*, din care izvorăște universalizarea și dezvoltarea. Cu alte cuvinte, ea apare numai în aplicarea operațiilor logice și matematice la conținuturile de viață, așa cum arată Piaget.

Acest adevăr a fost sesizat încă din lumea antică. Dar Platon și, în parte, Aristotel, au considerat cunoașterea rațională, de ordin conștient, care duce la adevăr, ca fiind cu totul deosebită de cea empirică, înșelătoare. Pentru aceeași teză a pledat și Descartes. În schimb, Locke a susținut că chiar și cunoașterea rațională este, la origine cel puțin, o cunoaștere empirică. Dar atît cercetările lui Binet asupra inteligenței, cît și acelea ale școlii de la Würzburg asupra gîndirii, precum și noile investigații de epistemologie genetică întreprinse de Piaget și colaboratorii săi arată că, de fapt, cunoașterea rațională izvorăște din cea empirică, fiind sinteza ei. În această sinteză apare și saltul calitativ al raționalității, care pătrunde acolo unde simțurile nu mai ajung. Cunoașterea conștientă este nu numai o cunoaștere superioară, ci și cea mai productivă cu putință. *Cogito ergo sum*, a spus Descartes. Da, conștiința intervine în conexiunea logică pe care o afirmă judecata. Dar prinderea acestei conexiuni logice, de ordin rațional, nu e deosebită de intuiția concretă, de ordin senzorial, cum a crezut el, ci e sinteza acesteia din urmă.

Pentru a lăsa apa să curgă deschidem robinetul, iar pentru a o opri îl închidem. Uneori însă robinetul se strică, iar apa curge încontinuu. Pentru a o opri, în acest caz, recurgem la al doilea robinet, care se află sub chiuvetă. Un al treilea robinet *de siguranță* există în pivniță, al patrulea e în curte, iar al cincilea în stradă. Unii au comparat conștiința cu aceste robinete, considerînd-o un mecanism de siguranță. Dar conștiința nu e numai mecanism de siguranță, ci și *o soluție nouă*, menită să rezolve situațiile mai complexe. Ea e transpunerea cunoașterii empirice în cunoașterea rațională. Ea este *o nouă sinteză*, care face cunoașterea mai eficientă. Dar, în acest scop, ea depășește cadrul perceptiv și se angajează în cel rațional, fiind astfel și un salt calitativ. De aceea, ea nu e numai un nou robinet, ci și instalația însăși, pe care o face omul inteligent.

Este adevărat că, uneori, conștiința mai degrabă încurcă lucrurile decît le descurcă. Așa, de pildă, dacă ni se cere să mergem pe o scîndură de 10 cm lățime, dar așezată pe pămînt, executăm operația fără nici o greutate. Și chiar fără o participare prea mare a conștiinței. Dacă însă scîndura, fie ea chiar mai lată de 10 cm, este așezată la 25 metri înălțime de la pămînt, atunci nu mai mergem pe ea de teama de a nu ne pierde echilibrul. În consecință, au spus unii, conștiința e un *semnal de alarmă*, menit să înlăture primejdia. Ceea ce, desigur, e adevărat, dar exprimă numai o parte din ade-

văr, nu tot adevărul, căci acrobații aleargă la aceeași înălțime numai pe o sîrmă. Prin urmare, conștiința nu e numai un semnal de alarmă, ci și o *stăpînire de sine*. Precum și o *conducere de sine*. Ea e și un succes. Dar succesul, evident, este realizat numai prin *sinteza nouă* de adaptare, pe care ea o mijlocește. În fața unui pericol ce poate fi evitat cu ușurință, șoferul slab își pierde conștiința. În schimb, cel bun rezolvă situațiile grele cu ajutorul conștiinței. Cu ajutorul conștiinței dă răspunsurile adecvate și elevul inteligent și bine pregătit, în vreme ce elevul slab și nepregătit se emoționează.

Este adevărat că, uneori, se emoționează și elevul bine pregătit și foarte inteligent. Dar atunci cauza nu trebuie căutată în funcționarea inteligenței, ci în tulburările de caracter, ocazionate de diversele complexe. De aceea, conștiința nu e numai o nouă sinteză a inteligenței bazată pe saltul calitativ de ordin rațional, ci și o nouă sinteză a conduitei, anume a organizării ei, pe care o aduce caracterul. Sub acest unghi, conștiința este funcțiunea Eului, care planifică, organizează și conduce actele noastre de adaptare la lume, cu scop de conservare și dezvoltare. Ea este unitatea de reguli și principii, care asigură unitatea din multiplicitatea manifestărilor noastre, dîndu-le continuitate în discontinuitatea schimbărilor pe care vremurile le aduc. Ea este controlul și conducerea de sine, care ne dă omul dintr-o bucată și de cuvînt. Ea este drumul eficienței optime în toate încercările vieții.

Dar în această stăpînire și conducere de sine, pe care se bazează caracterul și pe care le luminează inteligența, un cuvînt de spus au și emoțiile, care introduc — cum spune Jung — lumea valorilor. Adică știința Binelui și a Răului, de care însăși legenda biblică vorbește, se identifică cu conștiința. De aceea conștiința nu e numai produsul logicii raționale, care stăpînește cunoașterea, ci și rodul logicii volitive, care conduce acțiunea noastră. Ea este, de asemenea, rezultatul logicii emotive, care aduce discriminarea dintre Bine și Rău, respectiv adaptarea pozitivă, ce asigură conservarea și dezvoltarea. La temelia conștiinței stau, astfel, atît *simțul realității*, pe care se bazează cunoașterea, cît și *simțul eficienței optime* a muncii și integrării sociale, pe care îl definește caracterul, precum și *simțul fericirii*, pe care îl introduc emoțiile. De aceea conștiința este cu atît mai dezvoltată, cu cît orizontul nostru de cunoaștere este mai larg și mai adînc interpretat, cu cît cîmpul nostru de viață și acțiune este mai bogat și organizat și cu cît lumea valorilor este mai bine conturată și determinată.

Dar conștiința nu este numai o sinteză a orizontului și adîncimii de interpretare, pe care, în final, se clădește Eul, ci și o funcțiune a Eului însuși. La rîndul său însă, Eul nu este numai o sinteză a cunoașterii, acțiunii și emotivității noastre, ci și un mandatar al societății în slujba bunăstării materiale și spirituale, pe care o definește cultura. În consecință, explicarea și interpretarea conștiinței trebuie să fie nu numai psihologică, ci și social-culturală.

Două suflete bat în pieptul meu, a spus Goethe. A spus „două suflete" și a înțeles, poate, două conștiințe. Grecii înșiși au vorbit de *Psyché* și *Phrenia*, iar romanii de *Anima* și *Spiritus*. În fond, aceeași dualitate dintre *suflet* și *minte, spirit*, o avem în aproape toate limbile. În ea, evident, se reflectă atît diferența dintre tendințele ereditare și normele social-culturale, cît și aceea dintre individ și societate. Mintea, spiritul, rațiunea — și prin urmare conștiința însăși, care rodește din ele — constituie, în primul rînd, produsul convețuirii sociale. Regula de conduită, la fel ca și ideea, poate naște, desigur, numai pe cale psihologică, reprezentînd, în acest caz, propria noastră sinteză. Dar regula de conduită și ideea nasc, în primul rînd, pe cale socială, exprimînd sinteza culturală. De aceea, conștiința nu este atît o dublă știință, exprimată prin cuvintele *știu că știu*, cît mai ales o știință socială, adică ceea ce știm cu toții, deci *con-știm*. Din aceste

motive, unii au numit-o „glasul lui Cain". Dar conștiința nu este numai *remușcarea* pentru *căderea în ispită*, ci și „glasul" victoriei asupra ispitei. Ea nu e numai rezultatul înfrîngerii, ci și rodul triumfului. Ea nu e numai teama de a merge pe sîrmă, ci și curajul de a merge pe ea.

Conștiința Eului apare după aceea a Alter-Eurilor. Înainte de a fi conștient de sine însuși, copilul este conștient de mama sa. Conștiința de sine a copilului vine pe drumul social al mamei și numai după aceea și prin cel biologic și psihologic propriu. Ceea ce, desigur, nu înseamnă că cele două drumuri se opun și nu se întregesc reciproc. Ponderea drumului social e însă mai mare decît a celui psihic.

După Durkheim, la începutul societății cel puțin, conștiința individului a fost una cu conștiința grupului social din care individul făcea parte. De aceea însul purta numai numele tribului sau familiei, nu și prenumele personal, care a apărut mai tîrziu, anume în societatea bazată pe diviziunea muncii. Azi, în relațiile extrafamiliale folosim mai mult numele decît prenumele, în vreme ce în familie întrebuințăm numai prenumele. Dacă este vorba doar de dialog, atunci ajung „tu" și „eu". De aceea, din folosirea prenumelui nu putem conchide asupra inexistenței numelui și invers. Adevărul este că au existat de la început ambele modalități de determinare a ființei, chiar dacă ponderea lor variază după loc și împrejurări. De aceea Eul individual nu s-a contopit nicicînd în cel social. Precum și invers. În comunitatea primitivă, bazată pe relații de colaborare afinitară, a stăpînit Eul colectiv. În societatea modernă, bazată pe diviziunea socială, precumpănește cel social. Dar și acesta se dezvoltă numai în stratificarea socială de conducere, așa cum a arătat Max Weber. La toate, apoi, trebuie adăugat și eul cultural, dependent de epoca dată. Și care, desigur, este mult mai dezvoltat astăzi decît în trecut.

Denumirea însăși, de altfel, este în termeni de *gen proxim* și *diferențe specifice*. Numele e genul proxim, iar prenumele reprezintă diferențele specifice. În momentul însă cînd persoana (sau obiectul) este de față, atunci ajunge arătarea cu degetul.

Pe de altă parte, raportul dintre individ și societate nu poate fi determinat numai pe baza principiului logic de identitate sau contradicție cu terțiul exclus, ci el trebuie să se întemeieze și pe principiul interconexiunii dialectice, ce izvorăște din deosebiri. În virtutea acestui principiu din urmă, conștiința socială nu exclude pe cea individuală, ci se întregește cu ea.

Conștiința Subiectului și Conștiința Obiectului

Judecată în această lumină, conștiința nu este numai a Subiectului, deci conștiința de sine, ci ea este și a Obiectului, deci conștiință despre lume. Ea este, de fapt, *știința existenței omului în lume*.

Dar știința nu este numai a insului, cum Heidegger și psihologia, mai bine zis filosofia și literatura existențialistă, înclină să creadă. Ci ea este și știința societății în care individul trăiește. Precum ea este, desigur, și știința culturii, fiind în raport direct atît cu epoca de evoluție dată, cît și cu gradul de școlarizare a insului din una și aceeași etapă de dezvoltare.

Conștiința, de asemenea, nu este numai sub semnul deosebirilor și asemănărilor, pe care principiile logice le definesc, ci și sub semnul întregirii reciproce, pe care lupta și unitatea contrariilor o afirmă.

Ea nu este apoi numai sub imperiul fricii de viață, care în filosofia, psihologia și literatura existențialistă a ajuns o adevărată obsesie, ci ea este și sub semnul împlinirii pozitive, pe care mersul înainte al omenirii

o afirmă. Ea înseamnă mai mult o bucurie de viață decît o teamă de ea.

Conștiința obiectului este sub semnul reflectării obiective din care izvorăște *simțul realității*. Opusul său e dereismul sau judecata alături cu drumul, în care ajungem victima propriei noastre fantezii necontrolate.

Conștiința subiectului se găsește sub semnul *fericirii*, pe care o determină emotivitatea. Operată numai cu instrumentul matematic și logico-matematic, homeostazia înseamnă doar o tendință spre echilibru, cu tensiune minimă. Judecată și cu instrumentul logic, ea înseamnă mersul normal și sănătos al vieții, care duce la adaptare, conservare și dezvoltare.

Determinarea existenței noastre în lume presupune atît conștiința realității obiective, cît și conștiința fericirii interne, precum și întregirea lor reciprocă, la care se adaugă productivitatea muncii, creatoare de bunuri și valori. În această determinare însă, tiparele social-culturale din epoca de cultură dată au primul cuvînt.

De aceea, sîntem *atît cît știm* și *cît de bine știm*. Precum *sîntem atît cît creăm*. Dar atît *știința*, cît și *creația* depind de echilibrul — și nu de dezechilibrul — nostru mintal. De aceea *sîntem nu atît cît ne temem de lume*, ci *cît nu ne temem de ea*. Sîntem atît cît facem adaptarea activă, nu pasivă. Sîntem atît cît mergem înainte, nu înapoi. Sîntem pe măsura fericirii pe care o aduce personalitatea creatoare, socialmente integrată. Sîntem proporționali cu ceea ce reușim să facem în viață, fiind învingători, nu învinși. Luptele se pot pierde. Victoria însă trebuie cîștigată.

Între conștiința subiectului și conștiința obiectului, apercepute dinspre individ, conștiința socială este un punct de sudare și cheag. În lupta cu natura însăși luptăm organizați social, nu singuri. Acesta este de altfel însuși rostul cooperării.

Din aceste motive, conștiința subiectului și conștiința obiectului sînt cercuri secante, iar nu opuse. Conștiința ca atare nu se află numai sub imperiul *individuației*, ci și al *unisonului* cu lumea din care facem parte, avînd însă rosturile noastre *proprii*.

Eul și conștiința de sine

În măsura în care Eul este înțeles numai în sensul restrîns al conștiinței de sine din locul și momentul dat, atunci el, desigur, este numai conștient. De aci însăși exprimarea sa prin „conștiința de sine".

Dar Eul nu poate fi definit numai *diferențial*, în raport cu clipa, ci el trebuie definit *integral*, în raport cu întregul curs al vieții, a cărui identitate și continuitate el o afirmă. Unele limbi, cum sînt limba latină și limba română, nu fac această discriminare, care solicită două cuvinte diferite. Altele însă o fac. Astfel, în limba franceză, avem deosebirea dintre „Je" și „Moi", în limba engleză, pe aceea dintre „I" și „Self", luată din limba germană, care diferențiază pe „Ich" de „das Selbst". În limba noastră, această discriminare dintre accepția diferențială și integrală a cuvîntului este făcută prin expresia „eu însumi", care nu înseamnă numai eul din locul și momentul dat, ci „Eul" persoanei însăși, din cursul vieții sale întregi.

Acest „Eu însumi" sau „Mine", deci *Le moi* sau *das Selbst* ori *the Self*, deci Sinele însuși, nu este însă numai conștient, ci și inconștient. El cuprinde nu numai *ceea ce știm* și *con-știm*, ci și *ceea ce nu mai știm*, fie că am uitat, cum e cazul inconștientului automatizat, fie că nu vrem să știm, cum e cazul inconștientului refulat și frustrat, fie că nu am știut niciodată, cum e cazul inconștientului biologic. Dar faptul că nu știm nu înseamnă că ceea ce știm, deci eul conștient sau conștiința de sine, nu este determinat de ceea ce nu știm, respectiv de inconștient.

De fapt, ceea ce nu știm este și legea socială, pe care mama o sădește în inima copilului înaintea apariției limbajului și conștiinței, pe bază de simplă învățare condiționată, cu efect asupra conduitei. Această lege morală, rodită pe bază de condiționare a conduitei, este ceea ce Freud a numit *Supra-Eu*. În general, ea înseamnă o frînă a manifestărilor tendințelor biologice și psihologice ereditare.

Așa stînd lucrurile, conștiința de sine, cînd apare, nu are de luptat numai cu instinctele din Sine, ci și cu normele hipermorale din Supra-Eu. Eul naște din această ciocnire și sinteză. Eul introduce însă în conștiință numai organizarea, planificarea și conducerea vieții, adică *direcția sa de dezvoltare*, cu *semnificație pozitivă* în forme *individuate*, nu și cărămizile din care este clădită construcția. De aceea Eul cuprinde numai concluziunile, nu și premisele; numai încheierea, nu și cauzele.

În acest mod, glasul conștiinței exprimă nu numai legea socială din Supra-Eu, ci și sinteza tendințelor ereditare din Sine. Cu alte cuvinte, conștiința nu este numai social-culturală, ci și bio-psihică.

Din aceleași motive cele două suflete, care bat în pieptul omului, nu exprimă numai conflictele dintre conștient și inconștient, ci și pe acelea dintre Sine și Supra-Eu, inconștiente amîndouă. De fapt, aceste conflicte, cum vom vedea, sînt cele mai grave.

Explorarea inconștientului sau psihologia adîncimii

Vechea psihologie, așa cum a fost ea preconizată de Locke în Anglia, de Condillac în Franța și apoi de Herbart în Germania, a fost numai o știință a conștiinței, a proceselor intelectuale mai ales. Fenomenele conștiinței, apercepute sub unghiul cunoașterii, au rămas obiectul psihologiei și în cea de a doua jumătate a veacului trecut, cînd la teoria fenomenelor de conștiință a fost adăugată și metodologia experimentală, cu exprimare metrică. În cercurile universitare, academice, această tradiție a continuat și în primele două decade din secolul nostru. De aci și expresia de psihologie „academică", pe care cei preocupați de înțelegerea condiției umane în școală, clinică și justiție au combătut-o, considerînd-o lipsită de orice valoare practică. Căci, în toate aceste cazuri, nu „atomii" psihici .-interesează, ci conjugarea insului cu semenii și societatea sub semnul producției de bunuri și valori. Prin urmare, persoana, privită dinspre societate, interesează ca întreg psihologic și ca parte în comunitate, nu ca sumă de senzații și reflexe. Acest „întreg" și această „parte" în societate cuprind însă și inconștientul, nu numai conștientul. Ele sînt, apoi, determinate și dinspre societate, deci de sus în jos, nu numai dinspre senzații și reflexe, deci de jos în sus. De aceea nu e de mirare că, dintr-o pagină de Dostoievski — cum spune Klages — putem afla mai multe despre existența omului în lume decît din toate tomurile savante ale psihologiei „academice". Dar după primul, și mai ales după cel de al doilea război mondial, această existență a omului în lume, cu rosturile și idealurile sale, a fost introdusă și în psihologia cercurilor universitare, știința persoanei umane și a condiției ei social-culturale fiind promovată la rangul de primă disciplină.

Suprema sinteză a psihologiei zise academice și-a găsit principalul purtător de cuvînt în Wundt, fondatorul cel mai de seamă al psihologiei experimentale a conștiinței. În psihologia animală el descoperă însă și obiectul de studiu al conduitei, iar în psihologia popoarelor el introduce cercetarea și interpretarea Bunurilor și

Valorilor social-culturale. El n-a descoperit însă inconștientul. În adevăr, în tratatul său de psihologie generală, psihologie elaborată pe baze experimentale, inconștientul ocupă mai puțin de o pagină. În schimb Freud, iar pe urma sa Adler și Jung, se ocupă aproape numai de el. O atenție deosebită îi este acordată și de către P. Janet. Introducerea inconștientului în psihologia generală o datorăm lui James și în parte lui Ribot, care conduce teza de doctorat a lui Janet, *Automatismul psihologic*, unde se încearcă interpretarea psihologică a unor fenomene înregistrate de Charcot în patologia mintală.

Vechea psihologie a conștiinței a studiat viața psihică numai în orizontalitate și a făcut abstracție nu numai de inconștient, ci și de conduită. Noua psihologie abordează nu numai conștiința, ci și conduita, iar pe amîndouă le studiază atît în adîncimea automatismelor din inconștient, cît și în înălțimea idealului social-cultural din contextul comunității în care persoana trăiește.

Janet introduce inconștientul automatizat pe bază de învățare și condiționare, în care sînt întrezărite și procesele de refulare și frustrare, asupra cărora Freud și Adler își vor concentra întreaga atenție. Jung va sesiza inconștientul primitiv, căruia însă îi va acorda o atenție deosebită și Freud. Adolf Meyer și Kempf vor introduce inconștientul biologic, a cărui „înțelepciune" o va studia Cannon în legea homeostaziei, explicată de către N. Wiener pe bază de conexiune inversă. Asupra aceluiași inconștient bio-psihic ereditar își vor îndrepta atenția și Kretschmer, apoi Sheldon.

Judecat în această lumină, inconștientul cuprinde tot ceea ce nu este în conștiință, dar determină conștiința. El cuprinde atît procesele bio-psihice, care nu au ajuns — și nu au nevoie să ajungă — în conștiință, cît și procesele care au fost în conștiință, dar au trecut în inconștient, fie pe bază de automatizare, fie pe temei de refulare și frustrare. Jung a adăugat arhetipurile mentalității primitive, cu recurență în vis, literatură, artă și patologie.

Este cazul să observăm că, în momentul cînd orizontalitatea fenomenelor de conștiință a fost abordată și în profunzimea rădăcinilor ei inconștiente, precum și în înălțimea idealului social-cultural al Eului însuși, explicarea analitică, cu caracter cauzal, operată matematic, a fost întregită cu cea sintetică și prospectivă, operată logic. Viziunea statică a psihologiei generale a fost completată cu cea evolutivă în timp și cu cea diferențială în spațiu. Structura psihologică a fost apoi studiată și în raport cu infrastructura biologică și suprastructura socială. Iar la psihologia normală a fost adăugată cea anormală și patologică, făcîndu-se distincția dintre sănătate, crimă și boală. Astfel trunchiul persoanei a fost abordat în raport cu infra-, supra-, co-, pre-, post-structura sa. Contactul cu practica din clinică, justiție, școală și muncă a fost stabilit, iar teoria a devenit eficientă.

Inconștientul biologic

Inconștientul biologic cuprinde procesele interne de metabolism, mecanismele de reglare a temperaturii în raport cu mediul extern, precum și acțiunile de evitare a rănirii, loviriі, infecției și intoxicației. Cu alte cuvinte, el cuprinde activitatea sistemului neurovegetativ, coroborată cu activitatea sistemului endocrin. Inconștientul biologic nu recurge la intervenția sistemului nervos central decît în cazul conflictelor grave, ce duc la boală. De aceea procesele sale au loc și în somn, nu numai în stare trează.

Concursul conștiinței este solicitat în schimb pentru căutarea hranei, pentru evi-

tarea ranilor și a frigului ori căldurii prea mari etc. Dar, în acest caz, este vorba, de fapt, de relații de conjugare cu lumea, nu de procese interne.

Descartes a considerat corpul ca o mașină poate tocmai din aceste motive. Dar interpretarea sa este greșită, deoarece procesele biologice introduc o legitate nouă, care se altoiește pe cea mecanică, dar nu se reduce la ea. De aceea procesele de metabolism nu sînt propriu-zis procese mecanice sau chimice, ci biofizice și biochimice. Însăși legea homeostaziei nu poate fi, de altfel, interpretată numai sub unghiul entropiei din termodinamică. În ea apare și determinarea unității funcționale a organismului însuși, deci apar procesele biologice propriu-zise, care exprimă organizarea materiei la nivelul celulei, țesutului, organului, sistemului și corpului însuși. *Înțelepciunea organismului* ca atare — despre care Cannon a scris frumoasa sa carte — se găsește sub imperiul acestora.

Dar aceasta înseamnă că inconștientul nu este exclusiv irațional, cum a crezut Freud, ci el poate fi și rațional, cum afirmă Cannon. De fapt, el se află sub semnul legității normale și patologice. Prin urmare, normalitatea nu definește numai conștiința, ci și inconștientul, așa precum boala nu afectează numai inconștientul, ci și conștiința.

În orice caz, legitatea inconștientului nu este numai de ordin mecanic. Legea conexiunii inverse, care stă la baza ciberneticii, exprimă numai legitatea comună cu mașinile, nu și pe cea proprie vieții însăși, așa cum arată de altfel N. Wiener.

Buna desfășurare a homeostaziei ne dă biotonusul. Tulburarea ei aduce vagotonusul.

Dar biotonusul și vagotonusul nu se repercutează numai asupra proceselor interne, de ordin biologic, ci și asupra relațiilor externe, de ordin psiho-social și cultural. De aici și tactica mesei bune, care aduce buna dispoziție atît de necesară în argumentarea diverselor teze. Precum tot de aici și ritualul mesei la nașteri, căsătorie, înmormîntare și chiar în diplomație. Pe aceeași cale a născut și teza unora că drumul argumentului înspre inimă sau minte trece prin stomac. Ceea ce desigur este adevărat, dar numai în parte, deoarece pentru a-și păstra rațiunea rece, adevărații diplomați se fac numai că mănîncă și beau, dar, de fapt, își potolesc foamea după ce pledoaria lor a fost consumată.

Inconștientul bio-psihic ereditar

Inconștientul bio-psihic ereditar cuprinde toate tendințele înnăscute, a căror manifestare nu are imediat nevoie de concursul conștiinței. Acesta este cazul diverselor reflexe, pe care se bazează atît relațiile elementare cu lumea, cît și procesele interne, reglate de sistemul neurovegetativ. Tot aci intră tendințele ereditare mai complexe, de ordin instinctiv, precum și trăsăturile de temperament și biotip, ce se răsfrîng asupra firii. Relațiile cu mediul fizic, cu caracter biofizic, biochimic și biologic ajung uneori și ele în conștiință. Acest lucru se întîmplă însă numai atunci cînd ele întîlnesc în cale diverse obstacole. Altfel ele se desfășoară fără concursul conștiinței. De o muscă ne apărăm și în somn fără să ne dăm seama. Cu atît mai mult căutăm în somn poziția cea mai comodă pentru organism. Activitatea neurovegetativă este semnalată în conștiință numai în cazuri de conflicte grave. De asemenea nu solicită concursul conștiinței frica, mînia și tandrețea, care apar de altfel înaintea ei. În schimb, dragostea față de sexul opus, amorul propriu și iubirea de copii, care apar după geneza conștiinței, se manifestă cu concursul ei. Inconștiente, la început cel pu-

ție, sînt diversele predispoziții de ordin intelectual, pe care se altoiește, ulterior, configurația aptitudinilor și intereselor. Activitatea conștiinței, de altfel, cuprinde nu numai procesele din cortex, cum s-a crezut înainte, ci și o parte a celor din diencefal. Restul activității cerebrale se desfășoară inconștient, dar în conformitate cu predispozițiile ereditare, precum și în acord cu o seamă de influențe exterioare, care acționează tot fără concursul conștiinței. Razele soarelui, la fel ca și cîmpul electromagnetic, precum și razele cosmice, exercită o acțiune directă asupra organismului fără să ne dăm imediat seama de ele.

Acțiunea inconștientului bio-psihic, de ordin precumpănitor ereditar, asupra conștiinței este destul de substanțială, chiar dacă de ea nu ne dăm seama. Efectele sale sînt resimțite în biotonus și psihotonus, precum, desigur, și în opusele lor.

Ereditatea social-culturală

Alături de ereditatea bio-psihică, transmisă prin structura genetică, avem ereditatea social-culturală, transmisă prin educație, fie pe bază de simplă condiționare, fie prin limbaj. Dar opera de instrucție și educație a tinerelor vlăstare nu începe cu școala, ci cu familia, și anume chiar din prima zi de la naștere; ea nu constituie numai o învățare conștientă, ci și una inconștientă. Cu alte cuvinte, ea constituie o integrare socială a ființei pe cale de condiționare, în virtutea legilor exercițiului și efectului, care nu solicită concursul conștiinței. Această învățare pe bază de condiționare începe de fapt chiar înainte de naștere, anume în ultimele 2—3 luni de gestație, cînd creierul este suficient de dezvoltat, așa cum au arătat cercetările lui Peiper, încă la sfîrșitul veacului trecut. La învățarea pe temei de exercițiu și efect versus reîntărire se adaugă ulterior și învățarea directă pe bază de sugestie, operată de mamă. Ea este prezentă și la maimuțe. Mecanismele de sugestie și imitație o explică. La temelia lor stă simpatia, care este condiția lor prealabilă. Dialogul dintre mamă și copil din primul an ilustrează aceeași învățare directă.

În comunitatea primitivă, spune Durkheim, insul judecă cu mentalitatea colectivă a comunității, anume cu „arhetipurile" ei, cum va spune K. Jung mai tîrziu. Acest arhetip sau simbol este, în fond, o idee generală, intuită concret și nu gîndită abstract. *Moise*, sculptat de Michelangelo, de pildă, „simbolizează" puterea și înțelepciunea conducătorului de popoare. Statuia „sugerează" aceste rosturi, pe care le apercepem „intuitiv" și dintr-odată, fără a fi nevoie să știm ceva despre persoana istorică a lui Moise. Din aceste motive, omul din statuie ne apare ca figura generală a conducătorului oricărui popor. Prin urmare, el nu reprezintă numai personalitatea istorică a lui Moise, ci conducătorul însuși, prototipul său, arhetipul sau simbolul său. Pentru a face această idee și mai pregnantă, la încordarea feței și profunzimea privirii, Michelangelo a adăugat și cornul, simbol acreditat al puterii. Unele popoare au ales cornul de taur, altele pe cel de berbec etc. Rostul cornului însă este același în toate cazurile. El e simbolul puterii și ca atare îndeplinește funcțiunea de totem al tribului. Jupiter însuși, precum se știe, pentru a cuceri grațiile Europei se încorporează în taur. Alte arhetipuri sau simboluri au fost leul, lupul, zimbrul, bourul etc. În fața Palatului Dogilor din Veneția străjuiesc doi lei falnici. Virilitatea masculină a fost reprezentată prin țap, iar fecunditatea feminină printr-un trup de femeie cu pîntece

de pește, acesta din urmă cunoscut fiind ca purtător al ouălor reproducătoare.

Alegerea simbolului sau a arhetipului este în funcție de puterea sa de sugerare. Leul impresionează prin putere, țapul prin virilitate etc. Pajurile au o funcțiune de reflectare obiectivă a ideii. Nu este mai puțin adevărat că, din moment ce puterea, de pildă, este reprezentată nu numai prin leu, ci și prin taur sau berbec, atunci, în alegerea simbolului, intervine și consensul social, care completează puterea de sugerare a pajurii și introduce o discriminare mai bine determinată. Aproape toate actele constituționale din lume încep de altfel cu cuvintele „Noi cu toții credem că...". Cum însă principiile din constituție sînt generale, la steme și steaguri nu s-a renunțat nici azi. Constituția este justificată rațional. Stemele aduc puterea de convingere emoțională. Ele sînt logica afectivă și volitivă.

Prin urmare, diversele totemuri și pajuri ori steme, versus arhetipuri — cum le numește Jung — sînt tot atîtea „reprezentări colective" — cum le definesc Durkheim și Lévy-Brühl — care „sugerează" coeziunea socială în mod „intuitiv". Ele nu sînt principii „abstracte", de ordin intelectual, ci „idei forță" — cum le-a numit Fouillé — de ordin afectiv și volitiv. Ca atare, ele apar nu numai în politică, ci și în artele plastice, după cum apar și în poezie și muzică.

Dar arhetipurile nu intervin numai în artă. Ele acționează și în vise, precum și în delir și halucinație. Ele, de asemenea, caracterizează gîndirea copilului, așa cum arată H. Werner. Acest lucru l-a făcut pe Jung să creadă că ocurența acestor arhetipuri, care caracterizează atît de mult și gîndirea omului contemporan, sînt în fond produsul inconștientului social-cultural al mentalității primitive, care stăruie și în cea modernă. Altfel, spune el, nu ne putem explica caracterul de universalitate al unor „arhetipuri". Așa, de pildă, șarpele înseamnă oriunde în lume și oricînd în istorie sexul masculin. Aceeași funcțiune o are de altfel și în legenda biblică. Jung este înclinat să creadă că această moștenire de atari arhetipuri universale este transmisă chiar prin gene, ceea ce, desigur, nu a putut fi confirmat. O transmitere a lor pe cale culturală, deci prin limbaj, este însă cu putință. În fond, toate basmele și poveștile cu care cei în vîrstă, bătrînii mai ales, încîntă urechile copiilor, sînt pline de atari arhetipuri, în care gîndirea primitivă, de ordin magic, este în plină floare. Arta de azi face același lucru pentru „copiii" de toate vîrstele.

Inconștientul automatizat

Meritul de a fi acreditat în psihologie și psihopatologie noțiunea de „automatism psihologic" sau inconștient automatizat revine lui P. Janet. În contextul acestui inconștient, distinsul psiholog și psihiatru francez întrezărește și inconștientul refulat și frustrat, dezvoltat ulterior de Freud și Adler. De aceea, lucrarea sa, *Automatismul psihologic*, a fost cu adevărat deschizătoare de drumuri. În adevăr, ea înseamnă prima explorare sistematică a inconștientului. De la această lucrare încoace, psihologia nu mai este definită numai ca o știință a conștiinței, ci și a vieții psihice în totalitatea ei. Aceasta cu atît mai mult cu cît, la studiul introspectiv al conștiinței și inconștientului, Janet adaugă și studiul extrospectiv al conduitei. În final, el va susține numai cercetarea extrospectivă a conduitei, a celei superioare mai ales, dar fără a se angaja într-o poziție dogmatică, de exclusivism, așa cum e cazul cu Behterew și Watson,

care au definit psihologia numai ca reflexologie. În adevăr, Janet vorbește nu numai de conduita reală, pe plan de acțiune, ci și de cea mintală, pe plan de imaginație. Or, conduita mintală introduce nu numai cercetarea planului mintal, ci și studiul său introspectiv.

Dar în inconștientul automatizat Janet sesizează nu numai diversele stereotipii și mecanisme automate cu caracter patologic, și, astfel, iraționale, ci și diversele automatisme cu caracter normal și sănătos, deci logice, raționale. Pe acest inconștient automatizat, de ordin logic, se clădește atît vorbirea, cît și scrisul, precum și mersul și oricare altă acțiune. La început, cînd învățăm o limbă, citim fiecare literă în mod conștient. Același lucru îl facem și atunci cînd învățăm să scriem la mașină. Cu timpul însă literele sînt citite sau scrise în mod automat, fără participarea conștiinței, care își îndreaptă atenția înspre cuvinte. Mai tîrziu, scrise și citite în mod automat sînt cuvintele însele, atenția conștiinței fixîndu-se numai asupra propozițiilor etc. Același lucru se petrece în procesul învățării artei pianului, a viorii, a conducerii orchestrei. În final, conștiința este concentrată numai asupra configurației de ansamblu a scrierii sau vorbirii, a cîntatului la vioară sau la pian etc., iar integrarea părților vine mai mult sau mai puțin de la sine. De aceea unii au și definit învățarea ca un proces de trecere a conștiinței în inconștient, uitînd că ceea ce e mai de preț este însăși prinderea de ansamblu, la un orizont cît mai larg cu putință, care este totdeauna un proces conștient. Prin urmare, transferul scrierii conștiente a cuvintelor în inconștient este făcut tocmai pentru a lăsa liberă conștiința să se îndrepte înspre structurile mai complexe și superioare ale frazelor, din care cuvintele fac parte. Astfel, învățarea nu este numai o *automatizare*, ci și o *spontaneizare* în creștere. Ea nu e numai o *inconștientizare*, ci și o *conștientizare*. La temelia acestei conștientizări spontane stau totdeauna legăturile cu înțeles, fie pe bază de asemănări și deosebiri, fie pe temei de interconexiune în spațiu și conexiune cauzală și prospectivă în timp. În acest mod, în vorbire sau scris, automatizată este numai *obiectualitatea* cuvintelor, nu și *țesătura lor* de semnificații și direcții de evoluție, care devine tot mai conștientizată.

Este cunoscut faptul că o lecție pe care elevul nu o mai știe seara, cu toate că a repetat-o de nenumărate ori, el o reproduce cu multă ușurință dimineața, cînd mintea — se spune — e odihnită. Adevărul este că explicarea acestui fenomen nu este numai în funcție de oboseala sau odihna minții, ci și de procesul de memorizare ca atare, care nu are în permanență nevoie de concursul conștiinței. În cursul nopții, engramele mnemice, precum și structura lor, s-au așezat și conturat mai bine. Unii au preconizat în ultima vreme chiar și învățarea în somn, care în anumite cazuri, anume atunci cînd este vorba de procese cu totul elementare, ce nu solicită concursul conștiinței, este posibilă. A preconiza învățarea matematicii sau logicii în timpul somnului poate fi cel mult o invitație pentru leneși!

Aceasta nu înseamnă că procesul de incubație inconștientă a frămîntărilor conștiente de peste zi nu intervine și în cazul matematicii chiar. La concursul de intrare la Școala Politehnică, Poincaré a rezolvat problema dată, dar pe baza unei demonstrații noi, a cărei axiomatică nu a putut-o întrezări. Șapte ani mai tîrziu, anume în momentul cînd urca într-un tramvai, el descoperă și această temelie axiomatică. În decursul celor șapte ani însă el a continuat să mediteze încontinuu asupra ei. Acest proces ilustrează încă o dată faptul că inspirația vine numai la aceia care transpiră din răsputeri. „O demonstrație matematică de altfel — spune Poincaré însuși mai tîrziu — nu este o simplă juxtapunere de silogisme, ci silogisme așezate într-o anumită ordine, iar ordinea în care aceste silogisme

sînt așezate e mai importantă decît elementele ei. Dacă am sentimentul, mai bine zis intuiția acestei ordini, în sensul de a cuprinde dintr-o dată înlănțuirea raționamentului, atunci nu am nici o teamă că voi uita elementele, deoarece fiecare va veni și se va înseria de la sine, fără să fac vreo sforțare de memorie". Constatările distinsului matematician, din studiul său asupra intuiției în matematică, sînt reluate și dezvoltate de unul din elevii săi, regretatul profesor Haddamard, care a publicat o carte asupra rolului intuiției în matematică, tratînd intuiția nu numai ca un proces conștient, ci și ca unul inconștient, dar rațional. De aceea, identificarea inconștientului cu iraționalitatea însăși este cu totul greșită.

Constatări asemănătoare au fost făcute și în muzică. E cunoscut cazul lui Mozart, care, mic copil fiind, a reprodus un concert după o singură audiție. Cu ocazia trecerii sale prin Iași, Liszt a cîntat o improvizație la pian, pe care Barbu Lăutarul a reprodus-o imediat, fără o singură notă schimbată. Barbu este apoi invitat să cînte o melodie românească, necunoscută lui Liszt, pe care acesta, la rîndul lui, o reproduce imediat, tot fără o singură notă schimbată. În ambele cazuri, notele, evident, au fost reținute doar în mod inconștient. Piesa însă a fost reținută conștient, iar reactualizarea notelor a venit mai mult de sus în jos, adică dinspre unitatea melodiei înspre părțile sale, care se integrau spontan, în baza procesului de întregire a structurii, cum va spune școala configurației mai tîrziu.

De altfel, în toate aceste cazuri, conștientă este numai configurația, anume țesătura ei de semnificații și direcții de dezvoltare, *Logosul* ei în dezvoltare. Restul se integrează automat, deci inconștient, în virtutea legii de reîntregire a configurației.

Inconștientul refulat

În educația copilului din primii ani, un loc important îl ocupă reglarea hranei, a somnului și a scaunului. Reglarea hranei este cea mai ușoară. Ea se realizează prin mese la ore fixe. Mai dificilă este reglarea somnului, dar cum somnul, la fel ca și hrana, este o trebuință biologică cu legitate destul de precisă, reglarea noastră nu face decît să întărească legitatea însăși. Cea mai dificilă este reglarea funcției excretorii, asupra căreia noi impunem tiparele noastre sociale, obligînd copilul să elimine numai la anumite ore și numai în anumite condiții. În acest scop, mama este obligată să recurgă la procesul de condiționare, intervenind atît cu legea exercițiului, cît și cu aceea a efectului, prin laudă sau blamare. Dacă atitudinea mamei este prea severă, copilul poate declanșa o seamă de „mecanisme de răzbunare". El va continua astfel să urineze și chiar să aibă scaunul în pat pînă la 2—3 ani. În alte situații, se întîmplă să se facă prea mult caz de goliciunea copilului, ca și de frumusețea lui, declanșîndu-se, în acest fel, o seamă de „mecanisme de exhibiționism". Un atare copil va face prea mult caz de hainele sale, de corpul său și va căuta expunerea sa în orice situație, oricît de nepotrivită ar fi ea.

Copilul cu inhibiții prea puternice suferă de refulări. Cel cu tendințe exhibiționiste manifestă, în schimb, o lipsă de rușine. Procesul socializării e eșuat în ambele cazuri.

Uneori cele două categorii de mecanisme merg mînă în mînă.

Alături de mecanismele de răzbunare și de exhibiționism putem avea, apoi, pe cele de apărare. Pentru a refuza mîncarea,

copilul pretinde că e bolnav. Eventual chiar vomitează.

În toate aceste cazuri, inconștientul este tulburat și nu mai colaborează cu conștiința, fiind un impediment pentru ea, nu o temelie de construire și întregire.

Mai grave însă decît aceste incongruențe, cauzate de proasta reglare a trebuințelor biologice, sînt incongruențele ocazionate de o seamă de întîmplări de ordin erotic, cum e de pildă conștiința actului sexual dintre părinți. Copilul e tulburat de el. De aceea caută cu orice preț să-l uite. Aici stă, după Freud, cauza unei nevroze tipice, generată de refulare, adică de aruncarea în inconștient a unei întîmplări conștiente neplăcute, de care insul nu vrea să mai știe, deoarece îl supără prea tare. Ignorarea ei însă nu înseamnă și încetarea efectelor sale asupra conștiinței, pe care o tulbură chiar dacă insul nu-și dă seama.

După Freud, atari procese de refulare sînt ocazionate în special de întîmplările din primii trei ani ai copilăriei. Același punct de vedere este însușit și de Abraham, directorul Institutului de Psihanaliză din Berlin. De aci teza lor că, decisivi pentru viața noastră, nu sînt cei șapte ani de acasă, ci în special primii trei. Cercetările ulterioare ale lui Alexander, Erickson, Kardiner etc. arată însă că importanți sînt toți cei șapte ani, precum și anii de mai tîrziu.

McDougall arată că procesele de refulare făcute de insul însuși, deci din inițiativa sa, pot interveni și în cazul amorului propriu, nu numai în acela al instinctului sexual. Iată un exemplu în acest sens. E vorba de un caz întîmplat în timpul primului război mondial. Un soldat se bărbierește, un obuz ajunge între picioarele sale. Din fericire obuzul nu explodează. Îngrozit, soldatul o ia la fugă, părăsind postul, fapt pentru care putea fi trimis în consiliul de război. În timp ce fuge, picioarele îi rămîn larg răsfirate ca și cum obuzul ar fi continuat să se afle între ele. În cele din urmă soldatul cade și leșină. După ce se trezește, revine la postul său. De întîmplare uită, dar picioarele îi rămîn tot răsfirate și nu se mai poate rade. Internat în spital, este psiho-analizat. Incidentul este reconstituit. Refularea sa a fost cauzată de faptul că soldatul, un om foarte curajos, nu-și putea ierta frica ce l-a apucat și mai ales părăsirea postului, care-l putea trimite la moarte. Odată ce incidentul este „vomitat", el își recapătă atît mersul normal, cît și posibilitatea de a se rade singur.

Este cazul să observăm că, în cazul inconștientului automatizat, relațiile acestuia cu conștiința pot fi imaginate prin modelul piramidei, el fiind baza și trunchiul piramidei, iar conștiința vîrful ei. Conștiința se clădește pe inconștient. În cazul inconștientului refulat lucrurile se petrec altfel. Conștiința este în luptă cu inconștientul. De aceea raportul dintre conștiință și inconștientul refulat poate fi imaginat numai prin modelul hiperbolei, deoarece atît conștientul, cît și inconștientul caută să acționeze pe cont propriu și împotriva celuilalt.

În faza primă a doctrinei sale, Freud explică boala mintală prin conflictele dintre conștiință și inconștient. Cu timpul însă, el își dă seama că cele mai grave conflicte sînt în inconștientul însuși, anume între instinctele inconștiente, pe de o parte, și normele morale, sădite în psihicul copilului de către mamă înainte de apariția conștiinței, inconștiente și ele, pe de altă parte. În concluzie, maladia mintală nu este atît rezultatul opoziției dintre conștiință și inconștient, cît produsul luptei dintre instinctele și normele inconștiente, pe care Eul conștient nu le poate armoniza. Din aceste motive, însăși structura persoanei nu poate fi interpretată în condițiuni adecvate, în termeni de conștient și inconștient, ci numai în termeni de porniri ereditare inconștiente, definite prin conceptul de Sine; în termeni

de norme morale, tot inconștiente, definite prin noțiunea de Supra-Eu, și apoi în termeni de Eu conștient.

Cum noii termeni joacă un rol cu totul deosebit în faza a doua a doctrinei lui Freud, o analiză și determinare a lor este necesară.

1. Sinele. El cuprinde totalitatea pornirilor libidinale din inconștient, comune tuturor indivizilor. Funcțiunile sale fundafentale sînt, după Healy-Bronner-Bowers (1938), următoarele:

„El conține toate achizițiile filogenetice.
E izvorul energiei instinctive a individului.
Reprezintă marele rezervor al Libidoului.
Instinctele vieții și instinctele morții luptă înăuntrul său.
E hinterlandul pasiunilor, instinctelor și obișnuințelor libidinale aproape instinctive.
E inconștient.
Principiul plăcerii îl domină în întregime.
Condus de principiul plăcerii, el evită orice neplăcere și durere.
El urmărește gratificarea pornirilor libidinale.
E amoral, ilogic și nu are unitate de scop și aspirații.
Pornirile refulate ajung să facă parte tot din el."

În consecință, pornirile din Sine caută cu orice preț plăcerea, adică satisfacția, gratificarea, indiferent de normele morale și sociale, care se opun.

2. Eul. El este rezultatul organizării vieții sufletești în raport cu normele morale și sociale. Ca atare, el este o sinteză a pornirilor ereditare, conduse de *principiul plăcerii*, și a normelor morale, dirijate de *principiul realității*. El este predominant conștient, fiind, sub unghiul conștiinței, ceea ce caracterul este sub acela al conduitei. El are unitate în motivații și aspirații și este atît logic, cît și etic. El este sinteza dintre pornirile instinctive, telurice, ce izvorăsc din adîncimile ființei noastre pămîntești, pe de o parte, și aspirațiile nobile, spirituale, care se inspiră din normele sociale, pe de altă parte. El este o expresie a ființei omenești sub semnul completitudinii și, de aceea, nimic din ceea ce e omenesc nu-i este străin. Funcțiunile sale, după Healy-Bronner-Bowers (1938), sînt:

„Este o organizare coerentă a proceselor mintale.
Așa precum în Sine, rolul fundamental este jucat de instincte, la fel în Eu acest rol este jucat de percepția lumii din afară, anume de percepția normelor și legilor sociale, după care el se conduce.
Despărțirea dintre Eu și Sine nu este totuși tranșantă și radicală, ci treptată, continuă.
El e reprezentantul lumii din afară, adică mandatarul ei.
El reprezintă ceea ce noi numim rațiune și balanță, adică sănătate.
E o entitate care pornește dinspre lumea din afară înspre cea dinăuntru și începe prin a fi subconștient.
În natura sa, el este o precipitare a fixării erotice externe asupra obiectelor din afară. E format, în cea mai mare parte, din identificările care succed diferitele fixări erotice neizbutite, neadmise de lumea din afară și care, tocmai de aceea, au trebuit să fie părăsite. El e un rezervor al tuturor acestor amintiri.
O parte din el e conștientă, iar cealaltă inconștientă.

Partea inconștientă, în momentul cînd devine conștientă este foarte puternică. El reglează toate procesele sale, fiind deci propriul său regulator.

Refulările pornesc din el. El e punctul lor de generare. El ține în frîu Supra-Eul, îndulcind exigențele sale hipermorale.

Sublimarea are de obicei loc prin intermediul său. Grație mediației sale, energia libidinală cu caracter erotic, îndreptată înspre o persoană de sex contrar, e transformată în energie erotică, narcisică, orientată înspre propriul corp.

În somn el doarme, dar continuă să exercite o oarecare cenzură asupra viselor.

El își dă toată silința să fie moral.

În virtutea relațiilor sale cu sistemul cognitiv, care reflectă lumea din afară, procesele mintale interioare sînt așezate în ordine, atît temporal cît și spațial, fiind puse în acord și cu realitatea.

El este în slujba a trei stăpîni și, în consecință, este amenințat din trei părți: lumea externă, pornirile libidinale din Sine și severitatea Supra-Eului.

El controlează modalitatea și descărcarea excitațiilor."

În perioada finală a vieții sale, Freud mai aduce o seamă de precizări, pe care le redăm tot după rezumatul sistematic al Dr. Healy și al colaboratorilor săi:

„Sinele produce puterea. Eul e instrumentul, mașina, roata, prin care această putere ajunge la scop.

Pornirile libidinale din Sine urmăresc gratificarea imediată și nu sînt dispuse să aștepte, de unde și eșecul lor atît de des. Eul e pacient și precaut, el vede pericolul, care e iminent din cauza antagonismului dintre Sine și normele sociale după care se conduce lumea din afară și de aceea încearcă o meditație și împăcare.

Eul, în îndatoririle sale față de Sine, trebuie: a) să pîndească momentul cel mai bun pentru gratificarea pornirilor libidinale în așa fel, încît exigențele lumii din afară să nu fie bruscate; b) să sfătuiască — în același timp — Sinele să fie mai cumpătat, mai pacient, și astfel să se mulțumească cu mai puțin, eventual și cu substitute, compensații și acestea numai la momentul oportun.

Pe măsură ce Eul crește și se dezvoltă, el trebuie să învețe că există și o cale indirectă de gratificare a pornirilor libidinale, anume aceea care „consistă în schimbarea condițiilor din afară în așa fel, încît ele să fie mai înțelegătoare și binevoitoare față de pornirile capricioase din Sine, care e și rămîne un mare copil". Aceasta este suprema performanță a Eului.

Eul apreciază cînd este oportun ca pasiunile sale să capete frîu liber și cînd este nevoie de anumite lupte și bravări pentru ca manifestările sale să nu fie împiedicate. Acest discernămînt este Alfa și Omega în înțelepciunea sa practică.

Între Eu și Sine nu este o opoziție inevitabilă. În cazul persoanei normale și sănătoase ele merg mînă în mînă.

În copilărie, Eul e slab și puțin diferențiat de Sine, cu care, în această perioadă, în bună parte se confundă.

În consecință, el este capabil să intre de-a dreptul în panică în fața unei porniri libidinale puternice. În acest mod, în loc să-și îndeplinească funcțiunea sa de canalizare a pornirilor libidinale și de acordare a lor cu exigențele lumii, el fuge din calea lor și le dă frîu liber sau angajează lupta totală față de ele și le reprimă".

3. Supra-Eul. El crește și se dezvoltă din Eu, anume din Eul preconștient, fiind mandatarul normelor morale sădite în copil de către mama sa înainte de apariția conștiinței.

Caracteristicile și funcțiunile sale, așa cum sînt ele sistematizate de aceiași autori, sînt:

„El e în cea mai mare parte inconștient, fiind independent de Eul conștient și în mare parte inaccesibil lui.

E mai departe de conștient decît Eul.

Este moștenitorul complexului Oedip, adică un fel de precipitat al procesului de identificare cu părinții.

E un fel de depozit al primelor fixări libidinale asupra obiectelor și persoanelor externe.

El reprezintă totuși o reacțiune împotriva preferințelor legate de primele fixări de mai sus.

Are o serie de puncte de contact cu înzestrarea filogenetică a fiecărui individ, anume cu moștenirea arhaică, comună speciei. E un împrumut al Eului infantil din puterea părinților cu care copilul s-a identificat. Acest împrumut este folosit totuși în refularea complexului Oedip.

Funcțiunea sa principală este critica, pe care el o exercită față de Eu, pe care-l găsește prea binevoitor cu Sinele, dușmanul său de moarte. De aci sentimentul de vină, vină pe care el o atribuie Eului, care ajunge să se simtă — din cauza acestui sentiment — un fel de complice cu Sinele.

El lucrează în felul unui imperativ categoric, care nu discută, ci cere totală supunere. De aci caracterul său compulsiv.

E una cu ceea ce în limbaj popular se numește „glasul conștiinței".

Tinde să fie hiper-moral și tiranic față de Eu.

El e totuși în strîns contact cu Sinele și, uneori, poate să acționeze față de Eu ca un reprezentant al Sinelui. Altfel există foarte puțină comunicare între pornirile libidinale și exigențele Supra-Eului.

E accesibil influențării și în perioada matură a vieții, deși, altfel, își păstrează de-a lungul întregii vieți caracterul fixării sale din prima tinerețe.

E o expresie permanentă a influențelor părinților.

Eul matur ajunge uneori să domine Supra-Eul".

Interpretarea structurii psihice în termeni de Sine, Eu și Supra-Eu, așa cum este făcută de Freud în diversele sale studii, introduce, fără îndoială, un oarecare caracter de dramă, interpretarea fiind astfel nu numai științifică, ci și literară, fapt care a contribuit și el la popularizarea psihanalizei în literatură. Nu lipsesc uneori nici unele contraziceri, fapt explicabil prin aceea că diversele precizări nu sînt făcute de către Freud într-un studiu sistematic, ci în diverse studii disparate și la intervale de timp destul de îndelungate. La aceasta se adaugă, apoi, și influența diverselor cazuri clinice, pe care Freud le are în vedere în respectivele studii. Nu trebuie uitat, apoi, nici faptul că fondatorul psihanalizei a trăit ultimele trei decade ale vieții sale sub povara cancerului, care a necesitat nu mai puțin decît 27 intervenții chirurgicale. În atari condiții, o sistematizare temeinică a psihanalizei nu a putut fi terminată de către Freud însuși.

Noile lecții de psihanaliză nu sînt un tratat propriu-zis, ca *Introducerea în Psihanaliză*, ci doar o culegere a principalelor sale studii, în care Freud a elaborat atît teoria instinctelor vieții și ale morții, precum și interpretarea structurii umane în termeni de Sine, Eu și Supra-Eu. Ele constituie o

bază insuficientă pentru sistematizare. De aceea, sistematizarea Dr. Healy și a colaboratorilor săi este cu atît mai meritorie.

În ceea ce privește organizarea internă a vieții psihice, trebuie consemnat faptul că cele trei straturi evidențiate de Freud nu sînt abrupte, ci continue, iar între ele există o interconexiune strînsă, așa cum arată Fig. 5. Între aceste straturi, Freud a sesizat totuși mai mult lupta contrariilor, proprie bolii mintale și prea puțin unitatea, care naște din aceeași luptă, dar specifică omului sănătos.

În măsura în care interconexiunea dintre Sine, Eu și Supra-Eu este văzută prin prisma omului sănătos, unitatea ce naște din lupta contrariilor e de așa natură, încît Sinele și Supra-Eul se absorb în Eu în proporție de 80—90%. Cele trei straturi sînt cercuri secante, iar secanta este de 80—90% și stăpînită de Eu, așa cum arată Ch. Rogers în lucrările sale de clinică centrată pe client.

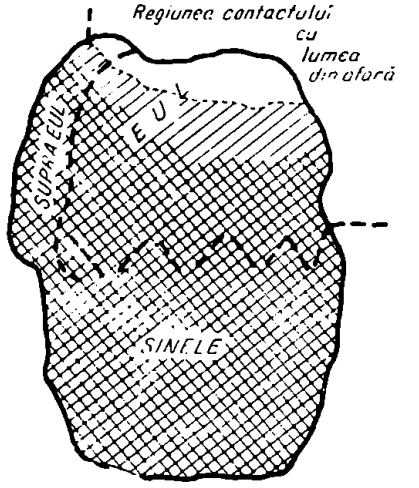

Fig. 5. Raporturile dintre Sine, Eu și Supra-Eu (după Healy, Bronner și Bowers 1938).

Inconștientul frustrat

Un om prea scund de statură merge, de obicei, cu pieptul scos înainte pentru a părea mai înalt. În schimb, cel prea înalt umblă cu capul aplecat pentru a părea mai scurt. Pentru a îndrepta statura prea puțin dezvoltată, cel scund poartă, să zicem, tocuri foarte înalte, iar cel înalt procedează invers. Persoanele dezarmonios dezvoltate trupește disprețuiesc frumusețea fizică și fac foarte mult caz de cea morală, cu toate că nu totdeauna o au și ei.

De atari complexe de inferioritate corporală, de un gen sau altul, nu scapă nici oamenii cu performanțe intelectuale cu totul deosebite, cum au fost Maiorescu, Goga, Camil Petrescu etc.

Dar dacă statura poate fi corectată cu greu, chiar prin aplicarea chirurgiei estetice — născută tocmai din aceste motive —, o seamă de alte defecte, de ordin fiziologic, nu morfologic, pot fi compensate. În copilărie, Demostene a fost bîlbîit. La maturitate a ajuns însă cel mai mare orator al Atenei. În acest scop el a făcut lungi exerciții de vorbire corectă ținînd o piatră în gură.

În lucrarea sa, *Sfinți și Eroi*, Adler socoate că dezvoltarea personalității noastre nu este atît *o expresie* a corpului, a aptitudinilor și inteligenței, cît mai degrabă o compensare a diverselor complexe de ordin fiziologic, psihologic sau social. Timurlenk, Ghengis-Khan, Eugen de Savoia, Napoleon etc. au fost scunzi, dar au ajuns mari conducători de oști. Scund a fost și Ștefan cel Mare, iar Cezar a suferit de alte defecte.

Dar, nu este mai puțin adevărat că Alexandru cel Mare a fost foarte armonios dezvoltat. Așa s-a întîmplat și cu Mihai Viteazul, Mircea cel Bătrîn etc. Prin urmare, personalitatea poate fi și o expresie a darurilor naturale, nu numai o compensație a defectelor.

Sigur este, pe de altă parte, că chiar și în cazul persoanelor cu defecte, pentru ca opera de compensare să reușească este totdeauna nevoie ca persoanele să fie foarte inteligente și să aibă un caracter bine închegat. Altfel, ele ajung bolnave sau infractori, iar nu personalități și eroi.

La început, Adler a fost izbit mai mult de compensarea defectelor corporale. Cu timpul însă el a descoperit și compensarea defectelor psihice. Precum a sesizat, apoi, și compensarea defectelor sociale, care păreau să fie cele mai frecvente și importante.

Părinții unui copil, de pildă, au o stare economică și social-culturală precară. Pe deasupra, ei se ceartă încontinuu. Tatăl este bețiv și cheltuiește mai bine de jumătate din micul său salariu pentru băutură. Mama este o persoană ușuratică, ceea ce determină vecinele sale să nu accepte relații cu dînsa. Copilul suferă astfel foarte mult, jignit fiind la fiecare pas de tovarășii de joc. Inteligența sa însă e superioară, iar la școală învață foarte bine și este prețuit în mod deosebit. De aceea mamele celorlalți copii acceptă ca el să se joace cu odraslele lor. Mai tîrziu el le va da chiar și lecții, ca să-și poată scoate cheltuielile de întreținere. Trudește din greu, dar în final învinge. E adevărat, de părinți nu mai vrea să știe. Ulterior se mută în alt oraș, pentru a i se pierde urma.

Alt copil, într-o situație asemănătoare, are însă o inteligență modestă. Caracterul nu-i este închegat. O ia mai mult pe urma părinților. Nu învață și nu-și poate dobîndi o meserie. Lovit de soartă, alunecă înspre furt, ceea ce îl duce la închisoare. Aci găsește elemente la fel de antisociale, devenind nu numai un infractor, ci și un bolnav mintal.

În aceeași situație, un al treilea copil are instabilitate emotivă foarte accentuată și termină prin a fi în cele din urmă internat în clinică.

De complexele lor de inferioritate evită să vorbească și cei care le-au învins și cei care le-au căzut victimă. Orbii nu sînt deloc încîntați de compătimirea celor care văd. Se simt chiar insultați și consideră actul compătimirii cel puțin ca o lipsă de bună creștere. De complexele de inferioritate nu vrea să știe, de fapt, nimeni. De aci aruncarea lor în inconștient și dorința de uitare. Inconștientul frustrat se naște pe această cale.

Refulările, așa cum apar ele la Freud, privesc pornirea erotică. Frustrarea privește amorul propriu. Refulările erotice duc mai mult la isterie de travestire. Este cazul fetei bătrîne care continuă să se îmbrace și să se comporte ca și cînd ar fi tînără. Ea este o fire extrovertită și are nevoie de recunoașterea lumii. Frustratul dimpotrivă, renunță la această recunoaștere a lumii, limitîndu-și relațiile sociale la cercuri intime. El este o fire mai mult introvertită și, în final, ajunge la nevroza de anxietate sau la cea de compulsiune. În cazuri mai grave poate termina prin schizofrenie sau paranoia. Toulouse-Lautrec a fost scund, urît, dar foarte inteligent și talentat. El anihilează, în parte, complexul de inferioritate de care suferă, dar cu prețul psihopatiei. El este anxios, ușor schizoid. A pictat oarecum gigantesc, compensînd realitatea concretă a ființei sale, pe care o agrea atît de puțin. Asupra lumii reale el a proiectat o lume imaginară, căreia tablourile sale i-au dat atîta viață. De suferit el a continuat însă să sufere.

Inconștientul frustrat urmează aceeași regulă ca și cel refulat. El nu colaborează cu conștiința, ci se luptă cu ea. Dacă în această luptă învinge complexul, atunci se ajunge la boala mintală. Dacă însă inteli-

genţa insului e deosebită şi cu ajutorul ei se învinge conflictul, atunci personalitatea se realizează. Un strălucit matematician avea corpul diform şi chipul urît. Inteligenţa sa însă era cu totul ieşită din comun, precum închegat îi era şi caracterul. A fost sprijinit mult de părinţi, oameni cu mult bun simţ şi cu aleasă înţelegere psihologică. In familie cel puţin, el nu a simţit deloc complexarea. La şcoală a fost un elev strălucit. Cu hazul său, plăcea nu numai bărbaţilor, ci şi femeilor. Personalitatea sa adultă a ajuns să fie armonios dezvoltată. Prin urmare, atît în cazul complexului de inferioritate, cît şi în complexele Oedip şi Electra, nu avem de-a face cu procese fatale, inevitabile, ci doar cu destine, care pot fi luate în stăpînire dacă inteligenţa este deosebită, iar caracterul este bine închegat. Înţelegerea părinţilor pentru ambele cazuri are o importanţă cu totul deosebită.

Mecanisme de apărare şi travestire

Pentru a face cu putinţă convieţuirea dintre conştiinţă şi inconştient, pe de o parte, fiinţă şi semeni, pe de altă parte, conducerea de sine a persoanei, reprezentată prin Eu, recurge la o seamă de mecanisme psihologice conştiente şi, mai ales, inconştiente, cum sînt cenzura, transfigurarea, apărarea, transferul, introiecţia, proiecţia, sublimarea, compensarea etc.

Cenzura este inhibarea pornirilor şi valenţelor neplăcute, care încalcă normele sociale şi respectul de sine. Ea este exercitată de Eu în mod conştient şi de Supra-Eu în mod inconştient. In cazul persoanelor normale, cu structură psihică sănătoasă, cenzura este exercitată de Eu, fiind astfel precumpănitor conştientă. In cazul celor bolnave, cenzura este exercitată, în primul rînd, de Supra-Eu şi este predominant inconştientă. În primul caz ea este o operaţie pozitivă, ce duce la mai multă sănătate. In al doilea caz ea este, de obicei, o operaţie negativă, ce conduce mai mult înspre boală. Acesta este cazul persoanelor complexate, care nu vor să ştie de inferioritatea sau tulburarea lor, dar suferă foarte mult din cauza lor. În primul caz, cenzura păstrează măsura. În al doilea caz, ea este absurdă, dacă nu, cel puţin, exagerată. Savonarola, de pildă, nu pare a fi fost străin de sentimentul iubirii faţă de o fată, care a ales însă alt destin. El încearcă, drept urmare, să cenzureze nu numai iubirea faţă de ea, ci iubirea însăşi. Această cenzură o exercită, apoi, nu numai faţă de propria sa persoană, ci faţă de omenirea însăşi.

Transfigurarea şi conversiunea constituie un mijloc de a învinge cenzura. Sherwood Anderson povesteşte cazul unui episcop, ce se ocupa în mod cu totul deosebit de asistenţa socială a copiilor orfani. Pînă la urma urmei se face dovada că la temelia acestei generozităţi stătea pornirea sa de pedofilie. Într-o altă nuvelă a sa, un preot, frămîntat de păcatul cărnii — cum îl numeşte el însuşi — aleargă la biserică în zorii zilei pentru a se ruga, cu toate că rugăciunea putea fi făcută şi acasă la orice oră din zi. Dar el merge la biserică, în timp de iarnă, înainte de a se face zi, deoarece în acel moment, prin fereastra bisericii putea privi direct în camera învăţătoarei care începea să se îmbrace.

La temelia nevrozei de conversiune stă tocmai acest proces de transfigurare şi travestire. O fată nu este curtată. La 30 ani ea consideră dragostea o relaţie ruşinoasă, cu caracter animalic, de care este încîntată că nu a avut parte. În ciuda acestor sentimente, ea se îmbracă strident şi merge provocator. Alte două fete, dintr-o nuvelă

a lui Anderson, simt o plăcere deosebită să alerge în noapte dezbrăcate pentru a fi plouate. Dar prinse în vîrtejul dansului lor *suis-generis*, din curtea discretă a casei lor aleargă în stradă, tocmai cu gîndul ascuns de a fi văzute de tinerii al căror glas l-au auzit.

Nevroza de conversiune poate însă opera şi asupra altor raţiuni. O femeie cu patru copii se simte foarte obosită. Copiii sînt acum mari şi ar putea-o ajuta în gospodărie, dar nu o fac. Într-o bună zi însă femeia este cuprinsă de dureri în şira spinării, care o obligă să rămînă la pat. Examenul medical nu acuză nici o cauză. De fapt durerea ei este o modalitate de a declina lucrul şi a se face compătimită de toţi.

Alteori, persoana complexată, care suferă, încearcă să înlăture această suferinţă prin operaţia de transfer. Femeia urîtă, care nu a fost iubită şi, din acest motiv, a dezvoltat o isterie, ajunge în cele din urmă să se îndrăgostească de medicul ce-i oferă asistenţă, cu toate că acesta nu i-a făcut nici un avans. Iniţial, în psihanaliză se credea că această operaţie de fixare e bine venită şi îşi are rostul său, putînd să facă persoana bolnavă să uite de durerile sale. Pe de altă parte, grija medicului era să-i mijlocească un al binevenit transfer de sentimente, scoţîndu-i o persoană potrivită în cale. Cum însă lucrurile nu se petreceau totdeauna după directivele medicului, la acest mijloc de terapie s-a renunţat.

Cu procesul de compensare ne-am ocupat la complexul de inferioritate. Compensarea poate însă interveni şi în complexul Oedip. Precum ea poate juca un rol de alinare în orice dorinţă nesatisfăcută, oferind cel puţin un surogat de plăcere, în locul celei adevărate. La atari compensări recurge şi Gasby, din nuvela lui Fritzgerald, care face o avere uriaşă, dar cu mijloace necinstite, pentru a-şi putea cîştiga afecţiunea femeii iubite. Averea sa, de asemenea, compensează originea sa modestă.

Atunci cînd inteligenţa insului este strălucită şi caracterul bine închegat, acest proces de transfer prin compensare reuşeşte.

Sub vraja persoanei pe care o iubim, ne schimbăm însuşi stilul de viaţă, adoptînd modul ei de a fi şi acţiona. Acesta este procesul de introiectare în propria noastră viaţă a unui stil străin.

Modelul de viaţă, desigur, este foarte bine venit dacă el este sub semnul posibilităţii de traducere în faptă. Altfel, el este un izvor de boală.

În acelaşi timp însă, persoanei iubite — pe care o imităm — îi atribuim şi o parte din propria noastră personalitate. Acesta este procesul de proiecţie, care se conjugă cu cel de introiecţie. Proiecţia, cea exagerată mai ales, poate însă să însemne un nou prilej de deziluzii şi astfel, în loc să ne uşureze suferinţa, ea ne-o poate agrava.

În general, toate aceste mecanisme de travestire şi apărare duc în cele din urmă la boală. Mai puţin nociv este doar procesul de transfer. În schimb sublimarea are un caracter net pozitiv. Ea învinge conflictul şi nu cade victimă lui. Schubert iubeşte pe rînd trei surori, dar fiecare îi refuză în cele din urmă dragostea şi se căsătoresc cu tineri de vîrsta lor. Compensaţia el o găseşte în creaţia muzicală, care încălzeşte şi înseninează viaţa semenilor, dîndu-le sensul poeziei în viaţă. La temeiul capodoperelor sale stă acest proces de înlocuire a ţelurilor mai puţin importante prin cele mai importante. Durerea dragostei neîmplinite este compensată prin fericirea operei desăvîrşite. Dar pentru ca sublimarea să poată avea loc este neapărată nevoie nu numai de aptitudini superioare, ci de un talent deosebit. Altfel sublimarea nu reuşeşte. *Suferinţele tînărului Werther* ilustrează acelaşi proces de sublimare, pe care-l ilustrează şi simfoniile lui Beethoven. Aceeaşi temă o concretizează şi *Dr. Faustus.*

Pictura lui Toulouse-Lautrec nu spune nici ea altceva. *Luceafărul* lui Eminescu este un adevărat tratat asupra acestui proces, care stă la temelia celor mai multe opere de artă, știință, neocolind nici pe cele de etică, politică și chiar economie.

Visele

Conștiința este apanajul ființei umane. Dar ea nu este o stare continuă, ci cu intermitențe, deoarece în somn ea dispare, pentru a-și reface energia de care are nevoie. Un apanaj al ființei umane, din aceleași motive, este și somnul, pe care animalele în general nu-l au.

Dar suprimarea activității conștiente nu înseamnă și ridicarea activității inconștiente. Inconștientul biologic își continuă activitatea de reglare a proceselor de metabolism, iar cel automatizat fixează mai departe depunerile sale. Ba chiar le organizează. În schimb, tendințele nesatisfăcute din inconștientul refulat și frustrat profită de lipsa de veghe a conștiinței pentru a-și căuta gratificarea. Uneori ele reușesc să pună stăpînire și pe vorbire, iar alteori chiar pe mers, generînd somnambulismul.

Dar dacă cenzura conștiinței lipsește, cenzura Supra-Eului este prezentă. De aceea, manifestarea în vis a tendințelor refulate și frustrate este obligată să recurgă la o seamă de mecanisme de travestire, introiecție, proiecție etc., cu ajutorul cărora cenzura Supra-Eului este înșelată.

Atari răbufniri ale tendințelor reprimate apar uneori și în cursul zilei. Președintele unei adunări face o critică severă a greșelilor unui membru. De aceleași greșeli se făcuse vinovat însă și un alt membru al adunării, cu mai multă greutate, al cărui nume președintele încearcă să-l ocolească. La a treia ocazie de nominalizare a celui care a greșit, el pronunță numele pe care nu vroia să-l spună. Analiza acestor vorbe sau acte eșuate apare în lucrările lui Freud, *Psihopatologia vieții cotidiene* și *Vorba de spirit*.

În actele greșite apar conflictele dintre conștiință și inconștient, dar nu și acelea din inconștientul însuși, cenzurate de Supra-Eu, el însuși inconștient în cea mai bună parte. În vise apar însă și aceste conflicte. De aceea interpretarea viselor, precum și analiza imaginației prin testele proiective gen Rorschach sau Murray, constituie singura cale de pătrundere în aceste conflicte din profunzimea abisală a inconștientului.

Tălmăcirea viselor este una din cele mai vechi preocupări ale omenirii. Alături de oracole, visele reprezentau singura modalitate de depistare a viitorului și de descifrare a sorții. De fapt, prin ele se credea că vorbesc chiar zeitățile, care puneau astfel în gardă ființele favorite. Interpretarea viselor faraonului de către Iosif atestă această credință.

Sub unghi științific, însă, atari vise de profeție nu sînt confirmate. Viitorul poate fi anticipat, cel mult în parte, doar în stare trează. Cu atît mai puțin poate fi el descifrat în vis. Aceasta nu înseamnă însă că, de pildă, nu putem avea un accident de automobil după ce o atare nenorocire am visat-o. Numai că aici nu poate fi vorba de o determinare a accidentului de către vis, ci, cel mult, de o oarecare influență.

Cercetarea și interpretarea științifică a viselor este inaugurată de regretatul psiholog român N. Vaschide, mort atît de tînăr, anume la 32 ani. Dar Vaschide studiază în condiții experimentale mai mult situațiile externe de producere a viselor și mai puțin conținutul lor. Pe această cale, de pildă, el face dovada că visele apar, de obicei, în perioada imediat premergătoare trezirii. Ele durează foarte scurt timp, chiar dacă impresia din vis a fost că ele

au fost foarte lungi. În anumite condiții fizice, apoi, avem unele vise, în alte condiții alte vise. O căldură prea mare sau un aer viciat dau vise de sufocare. Un parfum plăcut dă vise agreabile etc.

Freud, în schimb, își îndreaptă atenția înspre conținutul visului, pe care-l analizează sub unghiul conflictelor dintre conștient și inconștient. Ulterior el focalizează, în special, conflictele dintre Sine și Supra-Eu. După judecata sa, exprimată în *Interpretarea viselor*, conținutul acestor procese din somn este aproape totdeauna o manifestare a tendințelor inhibate, legate de obicei de sex și de amintirile din primii trei ani ai copilăriei. Din aceste motive, desprinderea semnificației lor este foarte anevoioasă. Logica lor nu e intelectuală, ci emotivă și volitivă. Ea este apoi foarte puțin conturată, deoarece, la acea vîrstă, limbajul nu era îndeajuns de elaborat. De aceea exprimarea viselor este mai mult vizuală decît auditivă. Dar, chiar și aceste imagini trebuie interpretate mai mult simbolic, deci figurat, decît *ad litteram*. Pentru a dezlega tîlcul unui vis avem nevoie de o analiză foarte îndelungată, care durează săptămîni, luni și chiar ani. În acest timp trebuie, de fapt, să explorăm întreaga personalitate a insului, cu întreg trecutul ei. În final cheia viselor poate fi găsită, iar rezultatele la care se ajunge merită oboseala, deoarece ele aruncă noi lumini asupra structurii intime a insului.

Azi există institute de cercetare care se ocupă numai cu analiza viselor. Așa, de exemplu, este cel de la Universitatea Miami din Florida, S.U.A., condus de C. S. Hall. În lumina noilor cercetări, făcute timp mai îndelungat asupra mai multor indivizi de vîrste diferite, reiese că visele nu sînt determinate numai de evenimentele psihologice din prima copilărie, ci și de cele ulterioare, de cele din ziua precedentă mai ales. Ele, de asemenea, nu au drept conținut numai viața sexuală, ci și amorul propriu, dragostea față de copii, frica și mînia, grija zilei de mîine etc. Există apoi și vise provocate de inconștientul automatizat și biologic. Nu toate visele exprimă astfel tendințe refulate și frustrate, ci unele din ele exprimă și pornirile și valențele pe cale de satisfacere, care nu au nevoie de limbaj travestit. În visele din a doua copilărie, din pubertate, adolescență și maturitate, limbajul este, așadar, de multe ori direct, nu indirect.

În vise, limbajul simbolic joacă un rol deosebit. Dar el nu privește numai arhetipurile inconștientului primitiv, ci folosește și o seamă de imagini mai noi. De aceea, interpretarea viselor prin unele și aceleași simboluri, indiferent de personalitatea insului, are puține șanse de succes. *Șarpe a visa, sex bărbătesc înseamnă*, spuneau cărțile de tălmăcire a viselor. Dar, uneori, el poate însemna leac. Pe frontispiciul farmaciilor figurează de altfel acest simbol al lui Aesculap. În același timp sexul poate fi reprezentat și printr-o seamă de alte multe simboluri, așa cum mitologia arată. Așadar, despre o universalitate a simbolurilor, ieșite din geografie și istorie, nu se poate vorbi. Cu atît mai mult, pentru a desprinde adevărata semnificație a diverselor teme din vis, este neapărată nevoie să pătrundem în structura bio-psiho-socială și culturală a individului însuși.

CAPITOLUL VII
Conștiință și conduită

A fi sau a nu fi, aceasta e întrebarea, spune Shakespeare prin glasul lui Hamlet. Sub unghiul metafizic al existenței ființei în lume, marele dramaturg a avut dreptate. Sub unghiul practic al conduitei noastre în societate, mai plină de tîlc este alternativa *a fi și a apărea.*

Sarcinile, pe care slujba în societate le așază pe umerii noștri, pot fi pe măsura puterilor noastre, sub această măsură sau peste ea. În primul caz, conduita profesională corespunde cu aptitudinea psihologică, pe care ea o exprimă și o dezvoltă. În al doilea caz, omul este nemulțumit, deoarece este convins că ar putea da un randament mai de valoare. De aceea el nu se regăsește în profesiune. În al treilea caz, insul face tot ce-i stă în putință pentru a corespunde cît de cît cerințelor profesionale, care-l depășesc.

Slujba poate fi apoi împotriva vocației, fiind pentru un individ doar un mijloc de a-și cîștiga pîinea, dar nu și principala cale de dezvoltare a personalității sale.

Nepotriviri asemănătoare pot exista și în căsătorie, fie din cauza că alegerea a fost greșită, fie din motivul că ea a fost impusă de părinți. Conviețuirea este, în ambele cazuri, dificilă, iar buna creștere ne obligă la atitudini care nu exprimă propriile noastre sentimente, dar menajează sentimentele celuilalt.

Contraziceri între conștiința și conduita noastră pot exista și în familia în care ne-am născut. Părinții au unele vederi, iar copiii altele. De greșit pot greși ambele părți. Nu e mai puțin adevărat că fiecare parte, în raport cu cealaltă, este obligată la o anumită conduită care nu exprimă imediat propriile sale credințe, ci și pe ale celeilalte părți, pe care dorește să o menajeze.

Și, în sfîrșit, atari nepotriviri dintre conștiință și conduită pot exista și în cazul orînduirii economice și social-politice, atunci cînd această orînduire se abate de la marile principii conducătoare ale omenirii, cum a fost cazul în fascism. Pentru a-și apăra ființa și familia, individul este obligat să adopte roluri pe care, în intimitatea convingerilor sale, le detestă. Mărturisirile lui Heisenberg sînt, în această privință, deosebit de relevante.

Dar dezacordul dintre conștiință și conduită poate fi ocazionat nu numai de condiția familială, matrimonială, profesională și social-politică, condiție nepotrivită cu structura intimă a insului, ci el poate fi generat și de individul însuși, a cărui educație, din diferitele motive, a rămas în defect. Acesta este cazul persoanelor lipsite de onestitate, care nu sînt sincere în raport cu semenii. Minciuna, înșelăciunea și furtul, uneori chiar crima, nasc pe această cale.

Dacă dezacordul dintre conștiință și conduită este determinat de societate, atunci insul este o victimă și alunecă înspre boala mintală. Dacă însă dezacordul este generat de conștiința insului, mai bine zis de lipsa sa de conștiință, atunci victimă este societatea, iar insul este un infractor.

Caracterele lui Teofrast și La Bruyère privesc aproape numai dezacordul dintre conștiință și conduită, nu și pe cel dintre Sine, Eu și Supra-Eu, întrezărit de Goethe și Rousseau, îndeajuns de conturat la Stendhal, Flaubert, Samuel Butler și elaborat în mod atît de genial la Dostoievski, din care, în parte, Freud se inspira. Amiel, Italo Svevo, Marcel Proust, A. Gide, James Joyce, Ald. Huxley, Thomas Mann, O'Neill etc. urmează drumul lor. Dar la ei, ca și la urmașii lor, se simte influența lui Freud. În schimb, Balzac, Thakeray, Tolstoi, Rebreanu etc. au descris, în primul rînd, conduite. Conduitele sînt și subiectul preferat al poveștilor și basmelor. În adevăr, literatura populară se ocupă în special de conduite, anume de sinceritatea și onestitatea lor. Această atitudine de critică socială precumpănește și în fabulele lui La Fontaine.

Studiul lui Ibrăileanu, *Analiză și creație*, ilustrează aceeași dualitate de preocupări. Romanele de analiză sînt centrate asupra conștiinței, lumea fiind văzută din interiorul ființei umane. În romanele de creație sînt descrise conduite, apercepute dinspre societate.

Studiul introspectiv al condiției umane este de fapt mai mult o cucerire a timpurilor moderne, a ultimelor două veacuri mai ales. Descrierea ei extrospectivă este, în schimb, o preocupare mai veche. *Iliada* și *Odiseea* o ilustrează.

Natură, Rol, Mască

Dezbaterea dramei — sau a epopeei — interioare este în termeni de Sine, Eu și Supra-Eu. Ea este efectuată din punctul de vedere al insului, fiind o analiză a înfrîngerilor și victoriilor sale, care au dus la sănătate sau boală. Descrierea conduitei exterioare este în termeni de Natură, Rol, Mască. Ea este efectuată din punctul de vedere al societății, fiind în primul rînd o analiză de *moravuri*, cum spune La Bruyère. Ea este focalizată asupra caracterului și este, în primul rînd, o satiră socială. Lupta dintre Sine, Eu și Supra-Eu poate fi consumată numai în interior. Aceea dintre Natură, Rol și Mască explodează în exterior. Lupta interioară nu privește societatea, ci doar semenii intimi. Lupta dintre Natură, Rol, Mască privește societatea, care ia atitudine critică față de ea. Lupta dintre Sine, Eu și Supra-Eu a fost descoperită în psihologie și privește apărarea insului de boala mintală. Lupta dintre Natură, Rol, Mască a fost sesizată în sociologie de Ch. Mead și privește apărarea societății de elementele asociale și antisociale. Asocialitatea definește *Natura* nesocializată a ființei umane, care duce la insanitate morală și socială, pe de o parte, la cinism, pe de altă parte. În cazuri mai grave, ea poate duce chiar la crimă. Antisocialitatea se conjugă cu *Masca* și privește minciuna și înșelăciunea, ipocrizia și fățărnicia de orice fel. Dezacordul dintre Sine, Eu și Supra-Eu duce la boala mintală. De aceea el este obiect de dramă. Cel dintre Natură, Rol, Mască generează maladia socială, care este obiect de satiră. Uneori însă, în mrejele diverselor noastre intrigi ajungem noi înșine victime, terminînd, în acest caz, prin boală. De fapt patologia psihologică și socială nu sînt cercuri opuse, ci secante, cu un teren comun destul de mare. Ambele patologii privesc atît conștiința, cît și caracterul, care se întregesc reciproc, dar numai în cazurile de sănătate mintală și onestitate socială, nu și în cele de nebunie și infracțiune, cînd ele se angajează pe drumuri divergente.

1. **Natura.** Ea definește totalitatea pornirilor ereditare cu caracter egocentrist. În ea

nu sînt cuprinse tendințele moștenite cu caracter altruist, cum sînt dragostea față de sexul opus și mai ales iubirea față de copii, adică pornirile centrifugale. Sînt cuprinse însă în ea bazele acestor porniri, tendința de decentrare a ființei umane din natura simplă.

În ceea ce privește deosebirea dintre Sine și Natură, este cazul să observăm că Sinele este o stare de conștiință, în vreme ce Natura este un act de conduită. Sinele determină starea de sanitate psihologică. Natura concură la determinarea stării de sanitate morală și socială.

2. Rolul social. El este Natură cu Status social și cultural. Dar el nu este numai o stare de conștiință, ca Eul, ci conduită tradusă în faptă, deci caracter. El este ereditate plus educație și învățare. El cuprinde tendințele înnăscute și dobîndite, rodirea acestora din urmă pe primele și organizarea lor. Rolul social este, de fapt, condiția umană în completitudinea ei. Ca atare, el definește atît insul sănătos, cît și pe cel onest. De asemenea, definește omul dintr-o bucată și de cuvînt, care acționează în acord cu normele morale și sociale, fiind astfel construit pe disciplina morală a familiei, pe cea socială a statului și pe disciplina muncii din profesiune. În sfîrșit, rolul social definește omul cu stăpînire și conducere de sine, care onorează vorba prin faptă. Disciplina acestui om e liber consimțită, ea izvorînd din intimitatea ființei. Judecata sa e realistă, caracterul este închegat, iar fericirea e o realitate vie, care asigură pacea interioară.

Dar rolul social nu e unul singur, ci multiplu. Primul, desigur, e cel familial, care, la rîndul său, se împarte în cel familial propriu-zis, dependent de comunitatea de dragoste în care ne naștem și creștem, și apoi în cel matrimonial, legat de familia pe care o întemeiem la maturitate. Al doilea rol e cel profesional. În comunitatea patriarhală, rolul familial și cel profesional formau o singură unitate, deoarece meseria era legată de familia însăși. În societatea modernă, bazată pe diviziunea muncii, cele două roluri se despart, deoarece meseria este exercitată în afara familiei. Al treilea rol fundamental este cel social-politic, determinat de rosturile noastre în națiunea constituită în stat. La temelia rolului profesional și social-politic stă rolul școlar, care înseamnă pregătirea lor. În trecut, el se reducea la cel familial, deoarece educația din familie era totul. Azi însă el reprezintă aproape un sfert din viață. La educația morală, școala adaugă pe cea profesională și cetățenească. În ceea ce privește instrucția însăși, ea joacă rolul de bază. Alături de aceste roluri principale, cu caracter eminamente instituțional, există apoi diversele roluri secundare, conjugate cu relațiile inter-personale din tovărășiile de joc, sport, preocupări literare și artistice etc. Ele au o închegare mai puțin strînsă și durabilă și astfel pot fi părăsite după voie. În fond, ele sînt singurele care se aseamănă cu „contractul social", de care a vorbit Rousseau.

Rolul familial este nu numai primul în ordine cronologică, ci, în bună parte, și cel de bază, deoarece însăși integrarea în rolul profesional și social-politic este făcută nu numai prin prisma intereselor individului, ci și prin aceea a intereselor familiei. El este apoi și rolul universal, întrucît este aproximativ același în toate vremurile și în toate regiunile și este în bună parte un rol înnăscut, nu numai făcut. De aici universalitatea însăși a relațiilor de dragoste din familie, cu toate că, din punct de vedere social, familia a suferit, în curgerea istoriei și în varietatea geografiei, schimbări atît de mari. Rolul familial este bazat pe dăruirea reciprocă, izvorîtă din dragoste, fiind astfel în cea mai mare parte centrifugal și altruist.

Varietatea operează din plin, și mai ales azi, în cazul rolurilor profesionale și social-politice. Această variație este adusă de

noile forțe de producție și relații de muncă din societatea modernă, bazată pe diviziunea muncii și conducerea ei ierarhică, pe de o parte, și de mecanizare și automatizare, pe de altă parte. Ca atare, varietatea și structura acestor roluri au un caracter, în primul rînd, social-cultural, iar nu ereditar, fiind produsul instrucției și educației.

Varietatea nu este totuși determinată numai de nevoile producției sociale, ci ea este în funcție și de aptitudinile, inteligența, firea, temperamentul și caracterul individului. Între varietatea individuală și cea socială, orientarea profesională și școlară încearcă o sinteză.

Varietatea rolurilor profesionale nu este însă numai orizontală, dependentă numai de diviziunea muncii, ci ea este și verticală, determinată de necesitatea de integrare și coordonare a diviziunii muncii pe bază de conducere ierarhică de valoare. De aceea, varietatea rolurilor profesionale nu determină numai deosebirile dintre strungar, mecanic, șofer sau brutar etc., ci și pe acelea dintre muncitorii necalificați, semicalificați, calificați, cu pregătire școlară medie și cu pregătire superioară. Asupra ambelor categorii de deosebiri vom reveni în capitolul IX, cînd ne vom ocupa de influența profesiunii asupra persoanei.

În orizontalitatea diviziunii sociale a muncii, rolul social depinde de natura meseriei, pe de o parte, și de aptitudinile insului, pe de altă parte. Întîlnirea lor definește munca de vocație, care face omul fericit. Nepotrivirea lor aduce munca de corvoadă, făcută cu mare efort psihic.

Dimensiunea verticală a meseriilor aduce lărgimea continuă de orizont și nevoia imperioasă de interpretare cît mai adîncă a orizontului lărgit. Ambele depind de gradul de dezvoltare a inteligenței și aptitudinilor, pe de o parte, și de treapta de școlarizare, pe de altă parte. Integrarea cunoștințelor este mai importantă decît bogăția lor. În fond, meseria cere un tratat unitar de cunoștințe, nu o enciclopedie răsfirată.

Dacă ierarhia profesională este de valoare, atunci sarcinile nu depășesc umerii. Dacă ea e falsă însă, atunci la conducere ajung oameni care nu au capacitate pentru sarcinile asumate. Mai mult, cei care ar putea să satisfacă solicitarea rămîn nevalorificați. Cei care nu au valoarea cuvenită sarcinei vor dezvolta un sentiment de inferioritate și vor face toate eforturile posibile, dar nu și potrivite, pentru a convinge lumea că sarcinile nu-i depășesc, însă fără să reușească. Cel nevalorificat va dezvolta un sentiment de persecuție și nedreptate. Producția va suferi în ambele cazuri.

În lucrarea sa, *Fundamentul cultural al personalității*, R. Linton susține că există un rol social de bază, pe care-l au toți oamenii, indiferent de deosebirile geografice și istorice. Statusul social-cultural al persoanei este rodul său. În *Personalitatea de bază* Dufrenne dezvoltă aceeași teză.

Înspre o teză asemănătoare înclină și Lévy-Strauss și structuralismul în general, cu observația că această doctrină susține nu omogenitatea de conținut cultural, deci de idei și sentimente, ci identitatea de relații, respectiv judecăți. Ei afirmă o izomorfitate, nu o omogenitate.

În măsura în care e vorba de rolul familial sau de comunitatea primitivă clădită pe reprezentările colective de ordin afinitar studiate de Durkheim și Lévy-Brühl, această teză asupra personalității social-culturale de bază este verosimilă.

În măsura însă în care este vorba de societatea modernă, clădită pe diviziunea muncii, cu stratificările ei verticale de integrare ierarhică, această teză a universalității rolului social este mai puțin verosimilă. De aceea deosebirile trebuie sesizate și ele, așa cum fac de altfel Murray și Kluckhohn în lucrarea lor, *Personalitatea în natură, societate și cultură*.

În fond, rolurile sociale nu trebuie interpretate numai sub unghiul asemănărilor și

deosebirilor din logica clasică, ci și sub acela al interconexiunii universale din logica dialectică. În acest caz însă, unitatea în multiplicitate a rolurilor sociale izvorăște și din deosebirile ce se întregesc reciproc, iar nu numai din asemănări.

3. **Masca.** Dacă sinteza dintre Natură și Rol reușește, atunci personalitatea umană este Natură cu Status social-cultural. La temelia relațiilor ei cu semenii și societatea stau sinceritatea și onestitatea de cuget și de faptă. Dacă acordul dintre Natură și Rol nu se realizează, atunci apare masca, menită să ascundă nepotrivirea. În acest caz, insul încearcă să se înșele pe sine, pe de o parte, și să înșele semenii, pe de altă parte, pentru a crea iluzia naturaleței. Dar masca este prin definiție minciună, deci lipsă de naturalețe și sinceritate în raport cu sine și lipsă de onestitate în raport cu semenii. Individul încearcă *să pară* altceva decît de fapt *este*. De obicei el încearcă să pară mai mult. Alteori el caută să pară *altceva* decît este. El e un modest funcționar, la locul lui, dar se crede natură de actor. În alte cazuri, deși mai rare, unii urmăresc să pară mai puțin decît sînt. Dar acesta este numai cazul persoanelor alese și superioare, care evită să jignească semenii prin talentele lor deosebite.

Dacă masca este jucată în primul rînd față de propria persoană a insului, atunci ea duce la boala mintală. Dar în acest caz ea poate fi interpretată în termeni de Sine, Eu și Supra-Eu sau în termeni de realitate și ideal, ca la Adler și Helson.

Dacă masca este jucată față de semeni, atunci ea înseamnă totdeauna și o dorință de înșelăciune. Atunci cînd înșelăciunea nu urmărește decît dorința de a face o mai bună impresie, ea rămîne doar o maladie mintală. Dacă însă ea urmărește și interese materiale sau o promovare necinstită în profesiune, atunci ea cade în domeniul escrocheriei, a cărei gamă este nespus de bogată și variată. Dar în acest caz ea este jucată cu deplină conștiință. Față de sine însuși, masca este jucată de către individ în mod inconștient, iar victimă este el însuși. În escrocherie masca este jucată conștient, iar victime sînt semenii. Dacă este vorba de simplă lăudăroșenie, atunci vorbăria și teatrul sînt atît conștiente cît și inconștiente.

Uneori masca este jucată în raport cu trecutul. Acesta este cazul generalului ieșit la pensie, care nu uită puterea sa. Alteori ea este jucată în raport cu viitorul. Acesta este cazul tinerilor, care anticipează pozițiile pe care le-ar putea avea în viitor.

Masca, desigur, poate fi jucată atît în familie, cît și în meserie, precum și în viața publică.

În familie, ea acoperă lipsa de tandrețe dintre soți. Acasă ei se ceartă, în societate par a se înțelege bine.

În ce privește masca profesională, care e o mască socială de gradul întîi, ea încearcă să afișeze o valoare pe care insul nu o are. Față de oamenii cu putere de judecată și simțul răspunderii, această mască, evident, nu prinde. Ei știu prea bine că lauda de sine nu miroase a bine, iar omul cinstit și capabil face dovada valorii sale prin fapte, nu prin vorbe. Față de oamenii care nu au putere de judecată, deoarece joacă ei înșiși o mască, evident că masca prinde. Ea e balsamul de care aceștia au nevoie pentru a-și alina suferința, pe de o parte, și pentru a-și reîntări încrederea în propria lor minciună, pe de altă parte.

Iată viciul și crima, a spus Napoleon, comentînd intrarea la braț a lui Taleyrand și Fouché. A spus, dar i-a păstrat. Nu este mai puțin adevărat că primii care l-au trădat au fost tot ei.

După Machiavelli, această lipsă de etică ar caracteriza politica însăși. O atare politică a putut fi numai aceea a „prințului" său lipsit de scrupule, care conducea în mod samavolnic. Ea definește orice politică de dictatură și imperialism, care justifică stăpînirea colonială prin necesitatea fals pronunțată de a generaliza civilizația.

Pentru a acoperi și ascunde contradicțiile dintre capital și muncă, pe de o parte, pe cele dintre individ și societate, pe de altă parte, politica coruptă a țărilor burgheze recurge la o seamă de vorbe umflate, ca „țara este în pericol", „patria ne cere" etc. În spatele instituțiilor și publicului „fantomă" din țările capitaliste — cum le numește Walter Lippmann în cartea despre *Opinia publică* — se petrec afacerile cele mai necinstite. Satira social-politică a comediilor lui Caragiale reprezintă biciuirea acestor forme fără fond. *Opinia publică* și *Mitică Blajinul* continuă satira.

Identitatea de morfologie a cuvintelor *minte* și *a minți* tălmăcește, desigur, o istorie tristă. Nu e mai puțin adevărat că, în curgerea istoriei sale, omenirea a luptat pentru identitatea semantică dintre *a avea minte* și *a fi cuminte*, la temelia căreia a așezat consecvența dintre gînd, vorbă și faptă, ce caracterizează omul cinstit, de cuvînt și dintr-o bucată. De aceea, bătălia oamenilor este pentru rol, nu pentru mască; pentru onestitate și sinceritate, nu pentru minciună și ipocrizie. La omul cinstit, fapta confirmă vorba, care exprimă gîndul. La cel necinstit, fapta nu onorează vorba, ci confirmă doar intenția lipsită de onestitate, pe care vorba încearcă să o ascundă sau chiar să o prezinte în haină frumoasă.

Dar conștiința și caracterul, deci gîndul, vorba și fapta, nu înseamnă simplu oportunism de ocazie, ci ele înseamnă un acord cu principiile călăuzitoare ale omenirii, care servesc Adevărul, Binele și Frumosul, fiind în slujba bunăstării materiale și spirituale a tuturor. Uneori însă, de la aceste reguli de conduită se abat nu numai oamenii, luați ca singulare, ci însăși conducerea social-politică, așa cum arată dictatura și imperialismul din toate timpurile. Suprema patologie a vremurilor din urmă au reprezentat-o fascismul și nazismul. În atari condiții, omului cinstit, care nu vrea să se abată de la Adevăr și Dreptate, nu-i rămîne decît masca, deoarece rolul ar însemna participare la patologia conducerii. Dar în acest caz masca este un mecanism de îndreptățită apărare, nu de atac necinstit. Ea e în slujba dreptății, nu a împilării. Sindicatele muncitorești au apărut din organizarea ilegală a lucrătorilor împotriva orînduirii economice și social-politice nedrepte, pe care, în cele din urmă, au reușit să o răstoarne. Ele au fost în slujba dreptății.

Pluralitatea rolurilor sociale

În structura economică și social-politică din trecut profesiunea era legată de familie, nu de individ. De treburile politice apoi, însul se ocupa prea puțin, deoarece conducerea nu era democrată și astfel el nu era consultat. Rolul profesional era astfel una cu cel familial, iar cel politic era absent. În consecință, personalitatea umană era *Natură* plus un *Rol* familial.

În structura economică și social-politică a civilizației de azi, bazată pe diviziunea muncii, pe de o parte, pe conducerea democrată, pe de altă parte, alături de rolul familial, avem pe cel matrimonial, iar lîngă ele avem pe cel profesional și social-politic. În plus, avem rolul dependent de clasă, pe cel legat de clubul sportiv sau de lectură etc.

Între atîtea roluri însă, spun o seamă de gînditori, mai mult filosofi decît psihologi sau sociologi, individul se pierde. El nu mai e o unitate în multiplicitate, ci rămîne doar o multiplicitate. Multiplicitatea de roluri provoacă astfel un proces de *dezintegrare*, de *destrămare*. Individul, dacă e să ne exprimăm prin referire la romanul lui Chamisso, își pierde *umbra*, respectiv sufletul. Situația este într-adevăr aceasta, mai ales dacă ne gîndim

la muncitorul sfîrșitului de secol trecut din țările capitaliste.

Într-adevăr, condițiile muncii industriale în faza mecanizării tind să transforme omul în anexă a mașinii. Din stăpîn al uneltei de lucru, muncitorul ajunge „sclavul" operațiilor repetitive ale mașinii. În trecut, el confecționa o pereche de pantofi sau un cojoc și avea satisfacția produsului creat. Ajuns muncitor salariat, el execută doar piese și nu știe la ce servesc. Satisfacția creației nu o mai are. Munca nu mai este o cale de împlinire a personalității, ci doar o activitate unilaterală și monotonă, executată în primul rînd de mașină, care dezumanizează. La procesul de destrămare a personalității umane, adus de pluralitatea rolurilor sociale, civilizația tehnologică a țărilor capitaliste din zilele noastre adaugă și procesul de alienare, de care Marx a vorbit primul.

Întreaga orientare a civilizației contemporane, au afirmat imediat unii, este greșită. Ea ne îndepărtează prea mult de natură, anume de mediul fizic ambiant, care trebuie să fie cel natural, pe de o parte, și de însăși natura noastră bio-psihică, pe de altă parte. Critica privește, cum e ușor de înțeles, starea de lucruri din țările capitaliste dezvoltate, care funcționează într-un cadru social-politic lipsit de dreptate socială.

Această critică a civilizației contemporane a început cu Spengler, în *Apusul culturii apusene,* a fost însușită de Tagore și este reiterată, în parte, de Toynbee, pe de o parte, și de o seamă de filosofi ai culturii din zilele noastre, cu Heidegger în frunte, pe de altă parte. Ea, de asemenea, este susținută de o seamă de gînditori pretinși neomarxiști, cum sînt Marcuse și Sartre. Marcuse și-a susținut doctoratul cu Heidegger, după care a încercat să se apropie de teoria lui Marx și de cea a lui Freud, pledînd pentru omul eliberat nu numai de teamă și griji, ci și de refulările Evului Mediu, ca și de frustrările cauzate de tehnica contemporană. Pentru o reîntoarcere la plăcerile primare ale vieții și pentru o restabilire a dragostei dintre oameni militează și McLuhan. În fond, pentru idei asemănătoare a pledat Freud însuși în lucrarea sa, *Inconfortabilitatea culturii.*

CAPITOLUL VIII
Infrastructura biologică a condiției umane

In curgerea vremii, raportul dintre corp și psihic a fost cercetat și interpretat sub două unghiuri diferite, unul metafizic, celălalt științific.

Interpretarea metafizică a plecat de la dualismul corp-suflet, elaborat de Aristotel, reiterat de Descartes și preluat ca atare de Kant. Materia era cercetată numai de fizică. Platon a afirmat numai spiritul, pe care îl studia metafizica. Aristotel recunoaște atît fizica, cît și metafizica, dar nu le leagă. In acest mod corpul material și substanța spirituală rămîn juxtapuse. Ele fac parte din lumi diferite.

Teoria paralelismului psihofizic adoptă această interpretare dualistă. In virtutea ei, Fechner încearcă cercetarea experimentală și metrică a fenomenelor psihice, de ordin calitativ, prin intermediul celor fizice, de ordin cantitativ, și astfel accesibile atît experimentului, cît și măsurării.

La studiul fizic al fenomenelor psihice, Wundt adaugă pe cel fiziologic. Dar atît psihofizica cît și psihofiziologia sa cercetează numai procesele inferioare, nu și pe cele superioare, pe care marele psiholog le-a abordat numai în *Psihologia popoarelor* și în care se ocupă cu evoluția limbii și a moravurilor, cu care inteligența umană evoluează împreună. Legăturile dintre corp și sistemul nervos, pe de o parte, și dintre sintezele majore ale vieții psihice, pe de altă parte, sînt lăsate necercetate.

In schimb, o seamă de medici reiau firul gîndirii lui Hippocrat și Galenus și cercetează corelația diverselor boli somatice cu constituția morfologică a corpului. La acest studiu Lombroso adaugă pe acela care se ocupă cu legătura dintre constituția corporală și crimă. Urmașii săi, Giovani, Viola și Pende cercetează legătura dintre boală și constituția corpului, pe care o adîncesc, studiind-o mai amănunțit în mod metric. Sigaud și McAulliffe abordează și corelația dintre corp și temperament. Investigația legăturii dintre boala psihică și structura corpului o inaugurează Kretschmer. In virtutea rezultatelor obținute, el se ocupă și de relațiile dintre tipurile somatice și cele de personalitate, așezînd astfel temeliile psihotipologiei bazate pe biotipologie. Sinteza finală a cercetărilor pe drumul deschis de el o face Sheldon, care conduce Institutul de Biotipologie de la Universitatea Columbia, primul de acest gen.

Paralel cu acești savanți, raportul dintre structura corpului și temperament a fost cercetat și de Pavlov, care a făcut o serie de descoperiri în ceea ce privește sistemul de accelerare și intensificare a activității, pe de o parte, și cel de încetinire și domolire, pe de altă parte.

Broca și Spurzheim au introdus, încă de la mijlocul veacului trecut, cercetarea inteligenței și aptitudinilor sub unghiul localizărilor lor cerebrale, care pot fi descifrate după conformația craniului. Flechsig și Monakow infirmă teoria localizărilor cerebrale, iar Sherrington și Lashley afirmă activitatea de sinteză a creierului. Jackson a introdus criteriul evolutiv în cercetarea fiziologiei și anatomiei creierului, susținînd trei trepte de organizare. Magoun, Bremer, Moruzzi și Penfield descoperă importanța deosebită a sistemului de activare reticulară din diencefal, care arunci

noi lumini asupra conștiinței și gradelor de activare-accelerare versus încetinire-domolire a acțiunii ei. Noua antropologie fizică introduce discriminarea dintre dezvoltarea brahi- și dolico-cefalică, ce corelează cu biotipurile picnic și astenic ale lui Kretschmer, pe de o parte, și cu tipurile longilin și brevilin ale lui Pende, pe de altă parte.

La sfîrșitul veacului trecut ia naștere endocrinologia, care cunoaște un avînt deosebit în secolul nostru. Ea lămurește substratul temperamentului și aduce noi lumini în domeniul biotipului. Cu ajutorul ei se face legătura între cele patru temperamente, propuse de Hippocrat, și cele două tipuri somatice, susținute tot de el, și pe care Kretschmer și Pende le redescoperă. În fond, teoria lui Hippocrat asupra humorilor anticipă însăși endocrinologia contemporană. La temelia celor două biotipuri propuse de el și reluate de cercetătorii contemporani stă raportul dintre dezvoltarea sistemului neurovegetativ, care reglează procesele de metabolism, și sistemul nervos central, care organizează și planifică relațiile de adaptare la lumea externă cu scop de conservare și dezvoltare a ființei.

Descoperirea biochimiei moleculare este pe cale de a elucida problema structurii genetice a cromozomilor. Noua chimie moleculară aduce însemnate lumini și pentru procesele de metabolism.

Alături de ea este biofizica, ce se ocupă cu efectul direct al cîmpului gravitațional și electromagnetic asupra organismului și ființei sale psihice. Mecanica cuantică aduce o seamă de precizări substanțiale în domeniul razelor optice și acustice, cu aplicare imediată în biologie și psihologie.

În medicina somatică este descoperită influența diverselor ulcere, precum și a sifilisului, tuberculozei și cancerului asupra stărilor psihice. Medicina psihosomatică o completează, interesîndu-se de acțiunea factorilor psiho-social-culturali asupra proceselor de metabolism, precum și asupra diverselor boli organice.

Relațiile de reciprocitate dintre corp și funcțiunile sale psihice încep astfel a se lumina.

La temelia noilor descoperiri stă interpretarea dialectică a lumii, a organizării materiei și energiei în structuri tot mai bogate, complexe și articulate, la nivel fizic, biologic și social-uman.

În viziunea metafizică a condiției umane, corpul și sufletul erau două entități juxtapuse, fără legătură între ele. Această interpretare dualistă era statică și opera numai în orizontalitate.

În interpretarea dialectică a condiției umane, conștiința și conduita sînt structuri biopsiho-social-umane în dezvoltare culturală. Interpretarea este evolutivă și operează și în verticalitate, deoarece structurile biofizice intră în cele biochimice, care, la rîndul lor, se integrează în cele biologice, pe care, apoi, se clădește condiția social-umană și culturală. Prin urmare, nu este vorba de o juxtapunere a substanței spirituale și a corpului material, ci e vorba de o organizare a materiei și energiei la nivel fizic, biologic și social-uman. La temelia acestei organizări ierarhice, cu caracter piramidal, stă structura fizică. În vîrf apare structura social-umană. Între ele se află structura biologică.

În consecință, funcțiunile psihice se clădesc pe cele biologice, care la rîndul lor rodesc din cele biochimice și biofizice. Inconștientul biologic cuprinde pe cel biochimic și biofizic. Acțiunea conștientă a vorbirii se clădește nu numai pe pronunțarea cuvintelor din inconștientul automatizat, ci și pe procesele inconștientului biologic, care cuprinde, la rîndul lui, modificările biochimice și biofizice. De aci încălzirea corpului cînd vorbim. Conștiința nu e opusă acestor procese biologice, biochimice și biofizice, ci se clădește pe ele, suportînd influența lor și determinîndu-le în același timp. Totul este sub semnul interconexiunii și interacțiunii, care operează și de jos în sus și de sus în jos.

La rîndul ei, această organizare fizică, chimică, biologică, psihologică și sociologică

a condiției umane în evoluție nu trebuie luată în ea însăși, independent de mediul înconjurător. Ea trebuie considerată în raport cu lumea fizică, chimică, biologică, psihologică și social-culturală, cu care individul se conjugă neîncetat. Procesele biofizice, biochimice și biologice se conjugă cu mediul fizic, chimic și biologic. Conjugarea lor este fundamentul pe care se construiește interferența reciprocă dintre procesele psihice și cele economice și social-culturale.

1. **Infrastructura biofizică.** Adaptarea ființei la mediu, cu scop de conservare și dezvoltare, nu e, prin urmare, numai psiho-socială și biologică, ci și fizică și chimică, mai bine zis biofizică și biochimică.

În timpul studiilor celui ce scrie aceste rînduri la Universitatea din Hamburg, regretatul său dascăl, profesorul William Stern, l-a întrebat dacă clima orașului hanseatic îi prieșe, deoarece dînsul, venit de la Breslau, a avut nevoie de doi ani de zile pentru o „aclimatizare" suficientă, timp în care a suferit nespus de mult de acute dureri de cap. La Universitatea Columbia, pe de altă parte, tot semnatarul acestor rînduri a constatat că strîngerea de mînă se practică la sosirea și plecarea din universitate, dar nu în fiecare zi, cum se obișnuiește în Europa. Explicația constă în faptul că descărcarea electrică din acest mare cosmopolis al zilelor noastre este așa de puternică, încît chiar numai atingerea hainei provoacă scîntei. Cu atît mai neplăcută este strîngerea de mînă.

In ce privește temperatura, există și în legătură cu ea importante moduri de adaptare. Intr-un fel lucrăm vara și altfel iarna. Primăvara ne tulbură. Toamna are o influență „domoală" asupra noastră, așa cum arată Prof. Hellpach în cartea sa, *Fenomene geopsihice*. Cu atît mai mari sînt deosebirile dintre condiția de muncă și viață la polul nord, la polul sud, la ecuator etc. Lipsit de importanță nu e nici peisajul geografic ca atare, deși după judecata lui Hellpach, o autoritate în geopsihologie, însemnătatea geografică nu e nici pe departe aceea pe care Taine — iar la noi în țară Blaga — i-au atribuit-o.

Variația influenței mediului fizic este simultan dependentă de natura mediului fizic ca atare și de individ.

2. **Infrastructura biochimică.** Așa-numitele „aranjamente dintre culise" nu sînt numai de ordin psiho-social și cultural, ci de multe ori și culinar. De aci importanța care se atribuie mesei nu numai în diplomație, ci și în strategia diverselor afaceri. Precum tot de aci și rolul ei la nașteri, nuntă și înmormîntare. Apoi la orice altă serbare. De aceea se și spune că argumentul, înainte de a ajunge la creier, trece prin stomac.

Mens sana in corpore sano, spuneau strămoșii noștri. Dar în această sănătate cu dublă față, metabolismul își are rostul său, iar el, desigur, nu depinde numai de puterea de asimilare a organismului, ci și de valoarea nutritivă a hranei. Apoi, firește, de varietatea ei, mai bine zis de completitudinea ei biochimică. Ea trebuie să ofere atît glucide, cît și proteine, precum și săruri și vitamine etc. Consumul exclusiv de porumb, în lipsa proteinelor animale, provoacă pelagra. Abuzul de grăsimi duce la tulburări vasomotorice. De aci necesitatea dietei pentru a evita pelagra și mai ales sclerozarea înainte de vreme a vaselor, care îngreuiază atît activitatea inimii, cît și a creierului etc. Poluarea aerului și infectarea apei reprezintă azi, poate, cele mai mari crime împotriva igienei.

Relevantă apoi nu este numai biochimia metabolismului, ci și aceea a geneticii moleculare, care este una din marile descoperiri ale ultimelor decade. Insăși biochimia metabolismului poate de altfel afecta structura acizilor ribonucleici, precum chiar și pe aceea a celor dezoxiribonucleici. In adevăr, în lumina ultimelor cercetări, de ordin biochimic, nucleul celulei nu mai este un turn de fildeș, asupra căruia soma nu exercită nici o influență, cum credea Weissmann. Ci el su-

feră și influența somei, cu care se conjugă, chiar dacă această influență se face simțită numai în cazuri de tulburări biochimice grave.

3. Infrastructura biologică. În concepția materialismului mecanicist, susținut de Democrit și reluat de Holbach, a stăruit cu insistență visul interpretării analitice cantitative prin elementele prime, care erau identificate cu atomii, înțeleși ca entități simple și indivizibile. În acest mod, explicarea psihologică, cea biologică și chiar cea sociologică erau, în cele din urmă, și ele, tot fizice. Unii voiau să explice înseși revoluțiile sociale prin petele din lună sau prin alte tulburări cosmice. Toate aceste diverse interpretări au strălucit prin unilateralitatea determinării panfizice, care devenea astfel cea mai liberă metafizică.

La temelia acestui panmecanism a stat principiul omogenității depline, formulat de Newton. Azi, acest principiu se dovedește a fi unul particular; el nu definește, de pildă, fenomenele cuantice, deoarece ele au un coeficient de individuație, deci de eterogenitate, după cum au și unul de cauzalitate internă, care justifică salturile. Cu atît mai desuetă apare, astfel, încercarea lui Max Verworn de a defini fiziologia organismului numai ca o fiziologie celulară și de a determina procesele celulei numai în termeni de legitate fizică, cu caracter eminamente mecanic.

În lumina mecanicii cuantice de azi, atomul nu mai e considerat ca o unitate simplă și indivizibilă, ci el e văzut ca o structură complexă de particule elementare, divizibile și acestea. Proprietățile acestora din urmă, pe de altă parte, nu mai sînt simple atribute, ci moduri de conjugare, dependente de interconexiunea cu celelalte particule și cu cîmpul nuclear, în general. Același lucru poate fi spus și despre fenomenele fizice dependente de cîmpul electromagnetic și gravitațional, așa cum arată teoria relativității. Einstein spera să reducă legitatea celor trei cîmpuri la o singură formulă, dar Bohm și Vigier au arătat că acest lucru e cu neputință. Legitatea fizică nu e universală și nici orizontală, ci ea variază în raport cu diversele trepte de organizare a materiei și energiei. De aci teoria „nivelelor" de organizare verticală, pe care Bohm și Vigier au emis-o. Cu atît mai puțin putem susține, în atari condiții, reducerea legității biologice de la nivelul celulei în sus la legitatea fizică de la moleculă și atom în jos. De aceea, atenția științei de azi nu mai este îndreptată asupra omogenității absolute a lumii, ci asupra variației ei de la diferitele niveluri de organizare.

Între aceste diverse legități, desigur, există o conexiune strînsă. Dar însăși această interconexiune nu mai operează exclusiv de jos în sus, deci analitic, de la particulă la atom și de la atom la celulă, ci și de sus în jos, adică dinspre moleculă înspre atom și dinspre atom înspre particulă, așa cum arată principiul lui Pauli și cercetările lui Linus Pauling. Masa și viteza unei particule nu reprezintă aceeași măsură, ci ele sînt în funcție de atomul în care particula este integrată și de orbita pe care ea o are în atom. În lumea fizică atari determinări sintetice, de la întreg la parte, cu caracter precumpănitor calitativ, nu numai cantitativ, sînt încă reduse și de aceea, în trecut cel puțin, au putut fi neglijate. În compunerea materiei și energiei la nivel biologic, noua determinare sintetică, ce se întregește cu cea analitică, devine mai substanțială și, de aceea, ea nu mai poate fi ignorată, așa cum precizează Bertalanffy.

În fond, însuși Aristotel a vorbit de trei „substanțe", anume, de una fizică, de alta biologică și de a treia spirituală propriu-zisă. Omul le are pe toate. Legitatea uneia nu se reduce la legitatea celorlalte. Ceea ce distinsul gînditor a omis, a fost numai interconexiunea lor. Precum, desigur, și evoluția lor, în fapt, nașterea unora dintr-altele.

În virtutea acestei interpretări cu caracter științific, structura biologică se clădește pe cea biochimică, care, la rîndul ei, integrează pe cea biofizică, dar fiecare dintre ele prezintă o legitate nouă.

Din aceleași motive nici fiziologia și anatomia organismului nu mai pot fi reduse la acelea ale sistemelor, organelor sau țesuturilor.

În consecință, înseși legăturile dintre trup și sintezele psihice trebuie căutate la toate treptele. La cele superioare mai ales. Din punctul de vedere al materialului din care sînt făcute, toate casele se aseamănă. Aceasta nu înseamnă că stilul lor nu poate să fie diferit. Dar stilul nu depinde de obiectualitatea cărămizilor ca atare, ci de relaționalitatea lor, anume de modurile de așezare și organizare, care pot fi diferite.

Sub unghiul modurilor de organizare, Sigaud a ales raportul dintre sistemul digestiv, respirator, muscular și cerebral, iar Kretschmer și Viola au optat pentru relația dintre sistemul cerebro-spinal și cel neurovegetativ. De temperament și biotip este vorba în ambele cazuri. De aceea, cîteva cuvinte asupra lor sînt necesare.

Temperament și Biotip

Temperamentul și temperatura sînt cuvinte înrudite. Ele descind dintr-o rădăcină comună, *temper*, păstrată ca atare într-o seamă de limbi. După toată probabilitatea, cuvîntul rădăcină are de-a face cu actul dragostei, așa cum el a fost imaginat și interpretat în etapa magică a limbajului, cu ajutorul diverselor arhetipuri socialmente acreditate. Prin analogie cu noțiunea de temper, s-a vorbit de temperatură în obiect, respectiv în lumea înconjurătoare, și de temperament în subiect, adică în lumea interioară. În ambele cazuri este vorba despre căldură. Temperamentul înseamnă astfel căldura cu care executăm actele noastre, anume, căldura cu care vorbim, scriem, gesticulăm și mergem, lucrăm etc. El se manifestă prin *gradele de activare ale energiei*, deci prin *forța, tăria, bio-psihotonusul* manifestărilor noastre, pe de o parte, prin *rapiditatea* și *ritmul* lor, pe de altă parte. Ele depind atît de sistemul endocrin, anume de secrețiile tiroidei și paratiroidei, apoi ale hipofizei și epifizei, precum și de sistemul de accelerare și intensificare versus încetinire și domolire al sistemului neurovegetativ. Ele depind, apoi, de sistemul de activare reticulară din diencefal, atunci cînd este vorba de relații de adaptare la lumea externă.

În ceea ce privește energia, ea, desigur, atîrnă și de tendințele și valențele ca atare, după cum insul este mai mult sau mai puțin gurmand, de pildă, sau cu mai mult sau mai puțin amor propriu etc. Aceasta este *energia specifică* a fiecărei tendințe și valențe în parte.

La această energie specifică, proprie fiecărei tendințe și valențe, precum și la gradul lor de *sațietate* sau *non-sațietate*, temperamentul adaugă *energia generală*, proprie corpului ca atare și dependentă astfel de sistemul endocrin și neurovegetativ, atunci cînd este vorba de procese interne de metabolism, și de sistemul de aotivare reticulară din diencefal, atunci cînd este vorba de procese de adaptare la lumea externă cu scop de conservare și dezvoltare a ființei în lume.

În acest mod, vorbim de o energie specifică, cu grade de activare și accelerare proprii fiecărei tendințe și valențe, care interesează caracterul, și apoi de o energie generală, cu grade de activare și accelerare dependente de corpul însuși, anume de cele două sisteme nervoase ale sale plus cel endocrin.

Este cazul să observăm că, cele două categorii de energii, una, ca să zicem așa, *continutală*, legată de motivație sau caracter, și ca atare proprie fiecărei tendințe în parte, și cealaltă, generală și, astfel, *formală*, dependentă de corpul însuși, nu merg totdeauna paralel. Evoluții divergente putem avea, de pildă, în cazul amorului propriu, al iubirii față de copii, precum și în acela al fricii și mîniei.

În muzică, de pildă, vorbim de ton, coloratură, tempo și ritm. Tonul definește *conținutul* ei, iar coloratura, tempo-ul și ritmul definesc *forma* ei.

În psihologie, tonul, deci conținutul, este reprezentat prin diversele tendințe și valențe bio-psiho-sociale și culturale, care reprezintă *cuprinsul dinamic*, de *motivație* și *finalitate*, al *caracterului*, conceput ca organizare a actelor și manifestărilor noastre.

Tempo-ul și coloratura, în schimb, definesc *gradele de activare* și *accelerare* versus *domolire* și *încetinire*, iar ritmul indică *oscilația, unda*, pe care ele o înscriu. Oscilația, evident, poate avea o amplitudine și adîncime mare sau mică. În unele cazuri, amplitudinea și adîncimea merg divergent, după cum energia e foarte puternică, dar scurtă, puternică și lungă, slabă și lungă ori scurtă etc.

În fond, muzica și temperamentul nu reprezintă numai noțiuni asemănătoare, ci și înrudite, ritmul, coloratura și tempo-ul fiind direct o expresie a temperamentului.

Dar tonurile ca atare pot fi emotive sau nervoase, grobiene și dure sau delicate și fine, masculine sau feminine, după cum ele sînt emise de vioară, violă, violoncel sau contrabas; de fluier, flaut, oboi, corn ori de tobă și alte instrumente, mai mult sau mai puțin stridente etc. La fel pot varia și tendințele și valențele după cum ele aparțin bărbatului sau femeii, determinant fiind sistemul neurovegetativ sau nervos central, erosul instinctelor vieții sau duritatea tendințelor morții. Biotipul definește această ambianță emotivă sau nervoasă, masculină sau feminină, dură sau fină a tendințelor, care depinde de structura bio-psihică, de constituția corpului. Această ambianță e tot generală, nu specifică fiecărei tendințe și valențe, reprezentînd astfel tot *forma* vieții, la fel ca și temperamentul. În această structură relevantă pare să fie atît relația dintre sistemul neurovegetativ și cel nervos central, precum și diferențierea dintre masculinitate și feminitate, apoi raportul dintre instinctele vieții și cele ale morții etc. Toate aceste diferențieri de ordin fiziologic se răsfrîng și asupra constituției corpului, asupra morfologiei sale. Ponderea mai mare a sistemului neurovegetativ, ce reglează procesele interne de metabolism, este exprimată prin dezvoltarea mai mare a trunchiului. Ponderea mai deosebită a relațiilor de adaptare la lumea externă poate fi citită în dezvoltarea mai mare a membrelor și a mușchilor. Masculinitatea și feminitatea sînt diferențiate nu numai prin caracterele primare, ci și prin barbă, pielea mai dură, sistemul muscular mai dezvoltat etc. Există apoi indivizi hipodezvoltați ontogenetic, cu caracter infantiloid, caracter păstrat toată viața, după cum există persoane hipodezvoltate filogenetic, cu caracter animaloid, pe care le-a scos în lumină caracterologia lui Lombroso. Dar toate aceste trăsături complexe, de ordin structural, fiziologic și morfologic, se răsfrîng și asupra structurii psihice, fiind astfel și psihotip, nu numai biotip.

Temperamentul și biotipul, la fel ca și psihotipul — și apoi sociotipul — reprezintă astfel *genul proxim* al manifestărilor noastre, indiferent dacă ele sînt biologice, psihologice sau psiho-sociale, iar diversele tendințe și valențe exprimă *diferențele specifice* ale dinamicii noastre, definite de caracter. Genul proxim, prin analogie cu logica, indică *forma*, iar diferențele specifice precizează *conținutul*. Între ele, desigur, există o legătură reciprocă, dar aceasta nu înseamnă că pot fi contopite împreună. Inima și plămînii se întregesc reciproc, dar nu se confundă.

Temperamentul și biotipul sînt astfel *punctul de încrucișare* dintre structura psihologică și cea biologică. Ele exprimă și tălmăcesc modul prin care structura biologică acționează asupra celei psihologice și sociale. Ca atare, ele sînt infrastructura biologică a structurii psiho-sociale, anume *forma* ei, generalitatea ei.

Temperamentul definește gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire ale energiei corporale generale. El indică, de asemenea, ritmul, oscilația, unda acestei ener-

gii. Cu alte cuvinte, el determină trăsăturile generale, cu caracter formal, ale *biotoniei*, biotonie ce se răsfrînge asupra *psihotoniei* și *sociotoniei*. Gradele, oscilația, ritmul energiei corporale generale pot fi citite în modificările vasomotorice și în manifestările exterioare, anume în modul energic și rapid ori moale și domol de a vorbi, scrie, umbla și acționa etc. Temperamentul nu exprimă biotonia, psihotonia și sociotonia diverselor tendințe și valențe bio-psiho-sociale și culturale, ci bio-psiho-sociotonia corpului și persoanei ca atare, fiind punctul de întîlnire dintre funcțiunile psihice, pe de o parte, și cele biologice ale sistemului endocrin, neurovegetativ și cele de activare reticulară din diencefal, pe de altă parte. În schimb, biotipul definește *biohedonia* generală, anume coloratura emotivă sau nervoasă, masculină sau feminină, grobiană sau fină, a acestei bio-psiho-sociotonii. El depinde de raportul dintre cele patru sisteme ale organismului și, mai ales, de ponderea de dezvoltare a sistemului neurovegetativ și cerebrospinal, de ponderea dintre masculinitate și feminitate și de aceea dintre instinctele vieții sau Erosului și ale morții sau distrugerii. El exprimă, astfel, tot genul proxim, ca și temperamentul, nu diferențele specifice ale diverselor tendințe și valențe. Temperamentul și biotipul, cum vom vedea, se întregesc reciproc. Ele se repercutează nu numai asupra motivației și scopurilor, pe care le definește caracterul, ci și asupra inteligenței și aptitudinilor, care sînt lumina lor, instrumentul lor operativ de alegere a căii celei mai potrivite. Ambele definesc însă, în primul rînd, emoțiile și sentimentele, adică mecanismul de control al tendințelor și valențelor, exprimînd, însă, numai *genul lor proxim*.

Este însă cazul să observăm că, interconexiunea dintre structura psihologică și infrastructura sa biologică, nu acționează numai de jos în sus, deci dinspre infrastructură înspre structură, ci și invers. Un cuvînt important de spus asupra infrastructurii biologice are apoi și suprastructura social-economică.

Precum, de asemenea, este cazul să menționăm că starea de sănătate sau boală, nutriție sau subnutriție, exercițiu sau lipsa de exercițiu, precum și condițiile de temperatură și corectă aerisire au și ele un cuvînt de spus, atît asupra gradului de activare-accelerare versus domolire-încetinire cît și asupra ritmului, pe care ele îl înscriu, precum, desigur, și asupra biotipului.

În ceea ce privește discriminarea dintre temperament și biotip, ea s-a făcut foarte încet și numai în curgerea vremii. Mulți le mai confundă și azi. De aceea o lămurire a apariției și evoluției acestor concepte este necesară.

Hippocrat și Galenus

Corpurile din natură, spunea Empedocle, sînt multe și variate, dar elementele din care ele se compun sînt aceleași: pămînt, aer, foc și apă. Mărimea și varietatea lor depind de cantitatea acestor elemente și de ponderea lor. După Whitehead, știința începe cu această interpretare analitică a lumii, oferită de primii cosmologi.

Din pămînt, aer, foc și apă este compus și corpul omenesc. Prin urmare explicarea varietății sale trebuie căutată pe aceeași cale analitică. Teoria celor patru temperamente, propusă de Hippocrat, inaugurează această interpretare, pe care Galenus o dezvoltă în continuare. Precumpănirea focului în corp ne dă temperamentul sanguinic, aceea a aerului determină temperamentul coleric, iar predominarea pămîntului și a apei hotărăște asupra temperamentului melancolic și asupra temperamentului apatic, lipsit de sensibilitate.

La speculațiile cosmologice, Hippocrat adaugă, însă, observația sa științifică, deosebit de scrupuloasă. De aceea el, la fel ca și Galenus mai tîrziu, dacă se inspiră din teoria

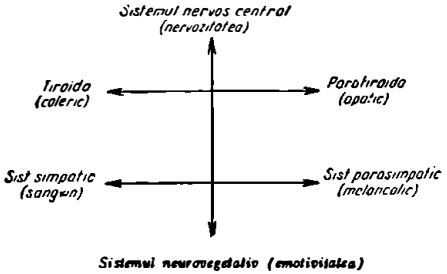

Fig. 6. Corelația dintre temperament și biotip.

celor patru elemente, în mod concret vorbește de humori, anticipînd astfel endocrinologia din zilele noastre.

Dar părintele medicinii nu inaugurează numai teoria temperamentelor, ci și pe aceea a biotipologiei, deoarece el vorbește și de cele două constituții corporale, una care înclină înspre tuberculoză, iar cealaltă care predispune la apoplexie. De aci și denumirea de tip corporal ftizic — de la *phtisis*, tuberculoză — și tip apoplectic — de la *apoplexis*, gută. Biotipul ftizic este caracterizat prin dezvoltarea mai mare a membrelor, iar cel apoplectic prin dezvoltarea mai mare a toracelui și, mai ales, a pîntecelui.

Este de observat că temperamentul este determinat *obiectual*, anume, prin ponderea elementelor definită pe bază de sumare aritmetică, în vreme ce biotipul este precizat *relațional*, anume prin raportul dintre trunchi și membre, cunoscut fiind faptul că toracele este locul în care se petrec procesele interne de metabolism, iar mîinile și picioarele sînt organele de adaptare la lumea din afară, prin care rezolvăm relațiile externe de căutare a hranei. Dar Hippocrat nu sesizează această deosebire fundamentală dintre determinarea obiectuală, cu caracter mai mult metafizic, și cea rațională, cu caracter științific, pe care o va explicita doar Euclid, atunci cînd va afirma că figurile geometrice nu sînt determinate prin entitățile metafizice, cu caracter obiectual, ci prin relațiile dintre drepte, care sînt unghiurile.

Dacă Hippocrat ar fi sesizat valoarea cu totul deosebită a interpretării relaționale, care completează explicarea obiectuală, atunci, după toată probabilitatea, el ar fi prins și raportul dintre teoria obiectuală asupra temperamentului și cea relațională asupra biotipului. În adevăr, dacă gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire, deci cantitatea de energie definită prin biotonus, sînt reprezentate pe ordonată, iar cele două biotipuri, ftizic și apoplectic, pe abscisă, atunci bisectoarele celor două coordonate reprezintă exact cele patru temperamente, așa cum arată biotipologia lui Pende, Kretschmer și Sheldon. Figura 6 ilustrează această interconexiune dintre temperament și biotip, biotonie și biohedonie, așa cum o vedem noi astăzi.

În lumina acestei interpretări, vorbim de temperamente energice și lipsite de energie, colorate *emotiv*, în cazul biotipului visceral, și *nervos*, în cazul biotipului cerebro-spinal. Colericul și flegmaticul reprezintă gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire ale biotipului cu sistemul nervos mai dezvoltat, iar sanguinicul și melancolicul determină aceleași grade în cazul biotipului visceral.

Biotipologia lui Kretschmer

În cadrul Clinicii de Psihiatrie de la Universitatea din Marburg, pe care o conducea, Profesorul Ernst Kretschmer a făcut observația că bolnavii de schizofrenie au de obicei o constituție corporală astenică, cu membrele mai dezvoltate decît trunchiul, în vreme ce psihoticii maniaco-depresivi au o constituție picnică, cu trunchiul mai dezvoltat decît membrele. Între cele două tipuri opuse se așază cel muscular, dar fără a oferi o corelație semnificativă cu vreo boală oarecare. În schimb, structura corporală displas-

tică manifestă o corelație mai scăzută cu isteria. La observațiile sale de ordin clinic, el adaugă și diversele măsurări de ordin antropometric, dar judecata finală asupra biotipului rămîne prinderea intuitivă a constituției corporale. Rezultatele observațiilor și măsurărilor sale sînt expuse în lucrarea sa, *Constituția corpului și caracterul*, care a avut un succes cu totul deosebit. Ea a ajuns la a 29-a ediție și deschide, de fapt, drumul cercetărilor contemporane de biotipologie. Asupra corelației dintre biotipul muscular și isterie revine în lucrarea sa, *Isteria*. Cu psihotipurile corespunzătoare celor două biotipuri de bază se ocupă în *Psihologia medicală*. Cu răsfrîngerile bio-psiho-tipologice în creațiile științifice și de artă se ocupă în *Oamenii geniali*. Alături de Freud, Jung și Sheldon, Kretschmer este considerat drept unul din cei mai mari psihiatri și oameni de știință contemporani.

„Oamenii picnici (cu constituție orizontală) prezintă — spune Kretschmer (1921) — înspre mijlocul vieții lor, o structură corporală scundă, bondoacă și îndesată, o față rotundă și un ten mai degrabă proaspăt și fin. Sistemul lor osos e plăpînd, slăbuț, musculatura moale, iar fața, gîtul și trunchiul sînt acoperite de un strat gros de grăsime. Capul, pieptul și abdomenul sînt largi, umerii apropiați, ceea ce dă trunchiului forma generală a unui butoi. În cazurile tipice, cutia craniană este joasă, vîrful ei prezintă contururi plate, în vreme ce partea occipitală este rotunjită; fața este moale, largă și rotundă, cu proporții verticale, armonioase, mijlocii; diferitele sale părți sînt bine formate, profilul este moale, prezintă o curbură puțin aplecată și un nas cărnos; conturul frontal al feței, prezentat în mod schematic, are forma unui pentagon sau a unei pajuri mari. În general picnicii au părul suplu, fin, rar, cu o tendință puternică spre chelie precoce, în vreme ce barba și părul de pe corp sînt destul de abundente".

„Oamenii astenici, cu constituție verticală — în schimb, adaugă el — au un trunchi cilindric, un spațiu toracic strîns și lungit, iar umerii apropiați. Extremitățile și gîtul apar mai degrabă alungite. Capul e mic, rotund și puțin alungit. Oasele și mușchii sînt subțiri, mici și slabe. Nasul, lung și ascuțit, contrastează puternic cu maxilarul inferior, care e mai degrabă hipoplazic, ceea ce face ca bărbia să pară întrată, gata oarecum de fugă, dînd omului un profil unghiular, pe care, de altfel, îl întîlnim și la structuri asemănătoare cu constituția astenică. Conturul frontal al feței se apropie, în cazurile bine definite, de forma ovală adunată.

Pielea astenicilor are deseori o culoare pală, părul și sprîncenele sînt abundente, solid plantate și persistă timp îndelungat, în vreme ce în restul corpului sistemul păros e în general puțin dezvoltat.

Întîlnim deseori în această structură corporală bărbați cu trăsături eunucoide, ca lungimea exagerată a extremităților, bazinul nespus de mare etc.; se observă, de asemenea, trăsături feminine la bărbați, trăsături masculine și lipsă de dezvoltare normală a organelor genitale la femei; în sfîrșit, se observă frecvent trăsături hipoplazice, cu o dezvoltare redusă, ca talia mică, o stare de regresiune a corpului în întregime sau a unor părți, luate separat, în special a feței, care prezintă un profil aproape drept, puțin dezvoltat, cu un nas mic, obtuz, puțin reliefat; s-ar putea spune că toată partea mijlocie a feței este atinsă de o oprire a dezvoltării".

În ceea ce privește tipul atletic, descrierea lui Kretschmer este mai laconică. Acest tip se caracterizează prin dezvoltarea importantă a mușchilor, prin umerii mai largi decît bazinul, prin pieptul dezvoltat și păros.

Figura 7 ilustrează în mod concret aceste trei biotipuri, la care el adaugă pe cel displastic, definit prin diversele malformațiuni ale corpului.

Metoda pe care Kretschmer o utilizează în definirea tipurilor corporale este bazată — cum spuneam — atît pe impresia generală, cu caracter intuitiv, cît și pe o seamă de măsuri. Punctul de greutate cade însă pe apercepția generală a structurii organismului prinsă în mod intuitiv. Măsurile sînt doar o anexă a ei și un mijloc de control. „Descrierea verbală — spune el — ne oferă multe lu-

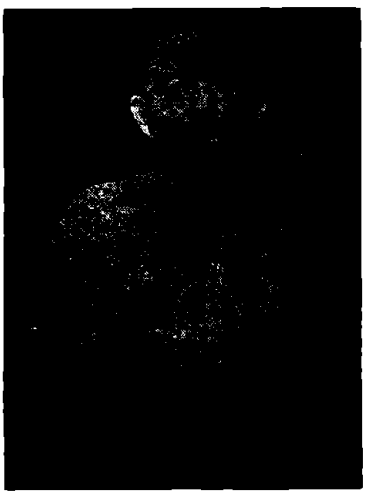

(a)

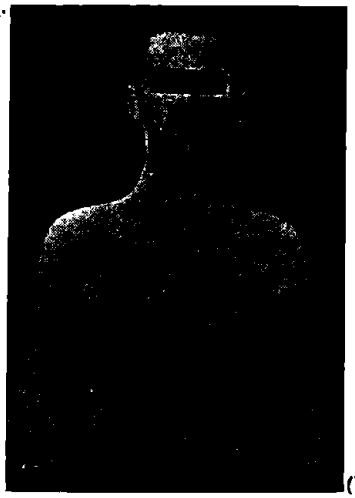

(b)

Fig. 7. Tipurile picnic, (a) astenic (b) și atletic (c) (după Kretschmer, 1921).

cruri, care nu pot fi înlocuite nici prin măsură și nici prin fotografie. Măsurarea cu panglica nu vede nimic; ea nu conduce nicicînd la prinderea tipurilor psihologice, care sînt obiectul nostru". În schimb, adaugă el, ea poate fi o anexă utilă, dar nu mai mult. În acest scop, Kretschmer recurge la o seamă de măsurări, conducîndu-se după antropometria lui Martin. În total, Kretschmer consideră că pot fi efectuate 600 de măsurări, iar, din acestea, el valorifică numai o parte, anume pe acelea pe care le consideră mai relevante ca valoare de adevăr.

În ceea ce privește observația lui Kretschmer relativă la măsurări, e adevărat că, luate în valoare absolută, deci separat, ele nu au o valoare deosebită. Dar dacă diversele date de ordin antropometric sînt confruntate unele cu altele și interpretate structural, cu ajutorul diverșilor coeficienți de corelație, supuși analizei factoriale, atunci valoarea măsurării crește, iar Kretschmer nu mai are dreptate. Wertheimer-Hescketh și Burchard vor face, de altfel, dovada validității indicelui morfologic, iar Sheldon pe aceea a coeficienților de corelație.

În raport cu rezultatele oferite de observația generală, de ordin intuitiv, Kretschmer vorbește de două tipuri. Celui de al treilea, anume biotipului muscular, el îi recunoaște poziția intermediară între cel picnic și astenic, dar nu și frecvența mai mare. În acest mod, cele trei tipuri nu pot fi interpretate ca etape în curba de variație, ci ca trei clopote diferite și astfel juxtapuse, nu intrapuse. Înspre aceeași interpretare plurimodală va înclina și Pende. În schimb, Viola inaugurează interpretarea unimodală, pe baza curbei lui Gauss. Asupra acestei interpretări vom reveni cînd ne vom ocupa de cercetările lui Viola.

Sub unghi biotipologic, interpretarea trimodală a lui Kretschmer nu a fost confirmată. În schimb, precizările sale asupra tipurilor psihologice, corelate cu cele corporale, s-au dovedit deosebit de valoroase, deși numai în legătură cu tipurile picnic și astenic.

(c)

În discriminarea tipurilor psihologice, corelate cu cele corporale, Kretschmer pleacă de la legătura dintre cele trei biotipuri și cele două psihoze de bază, schizofrenia și nebunia circulară sau psihoza maniaco-depresivă. Studiul îndelungat a 260 cazuri arată următoarea distribuție a celor trei biotipuri pe cele două psihoze:

	Psihoza maniaco-depresivă	*Schizofrenia*
Astenici	4	81
Atletici	3	31
Atletici-astenici	2	11
Picnici	58	2
Forme picnice mixte	14	3
Displastici	0	34
Inclasificabili	4	13
Total	85	175

Bolnavii de schizofrenie se recrutează deci, în primul rînd, dintre astenici, apoi dintre atletici și displastici, în timp ce psihoticii maniaco-depresivi se recrutează dintre picnici. În virtutea acestor corelații, Kretschmer trage următoarele trei concluzii:

1. Între dispozițiile sufletești, care stau la baza nebuniei circulare, cunoscută sub numele de psihoza maniaco-depresivă, și constituția picnică există o strînsă legătură.

2. Între dispozițiile sufletești ale bolnavilor de schizofrenie și biotipul astenic, atletic și displastic există o legătură asemănătoare, la fel de strînsă.

3. În schimb, afinitatea tinde înspre zero între picnic și schizofrenic, pe de o parte, și între psihoticul maniaco-depresiv și constituția atletică și astenică, pe de altă parte.

La această statistică din clinica sa, în ediția a X-a a lucrării sale, Kretschmer adaugă noi date, din alte clinici, asupra a 4 000 de cazuri, care confirmă în cea mai mare parte concluziile sale, mai puțin faptul că atleticul pare a corela mai bine cu paranoia și schizofrenia paranoidă, iar displasticul cu isteria. Pe de altă parte, el observă că displasticitatea nu operează numai direct asupra tipului psihologic, ci și indirect, anume prin raportarea la mediul social, care generează complexul de inferioritate.

Date fiind aceste rezultate, Kretschmer procedează la conturarea celor două tipuri psihologice, indicate de cele două psihoze, pe care el le numește *schizoid* și *ciclоid*. Trăsăturile acestor două tipuri definesc atît temperamentul propriu-zis sau *scara psihestezică*, cum o numește el, cît și firea veselă sau tristă, închisă sau deschisă, respectiv introvertită sau extrovertită, pe care o cuprinde sub numele de *scară diatezică*. Scara psihestezică, de la *stezis*, tărie, definește biotonusul în sensul strict al cuvîntului, deci gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire sau temperamentul în sensul restrîns al cuvîntului. Scara diatezică, de ordin algedonic, determină tonalitatea emotivă, deci *biohedonia* propriu-zisă, prin urmare firea, pe care Kretschmer o cuprinde tot la temperament, luat de această dată în sensul larg al cuvîntului. Scara psihestezică sau biotonia propriu-zisă, adică tem-

peramentul, în sensul restrîns al cuvîntului, depinde de sistemul endocrin, de sistemul neurovegetativ și, în special, de sistemul de activare reticulară din diencefal. În schimb, scara diatezică sau biohedonia, deci firea veselă și deschisă sau deprimată și închisă, introvertită, depinde de raportul dintre sistemul nervos central și cel neurovegetativ.

Dar Kretschmer nu se oprește numai la corelația dintre biotip, temperament și fire, ci merge și la corelația dintre biotip, inteligență și caracter. Biotipul astenic cu tip psihologic schizoid înclină înspre inteligența abstractă și face o adaptare socială de ordin activ, în vreme ce biotipul picnic cu tip psihologic ciclоid excelează în gîndirea concretă și face o adaptare socială pasivă, în sensul conformist.

Notăm aici că, potrivit cu spiritul limbii germane, Kretschmer înțelege și el prin *caracter, personalitatea.*

Ținem să facem această precizare, deoarece altfel, citatele care urmează ar putea duce la confuzii. Pe de altă parte, ele sînt prea interesante ca să renunțăm la ele.

„Între temperament și afectivitate — spune Kretschmer — există o foarte strînsă legătură. În adevăr, noi numim temperament ansamblul calităților afective care caracterizează un individ, și aceasta atît în ceea ce privește modalitatea de a fi afectat, cît și aceea de a reacționa (prin urmare, atît firea sau biohedonia, cît și biotonusul sau gradele de activare-domolire, adică temperamentul restrîns — *nota noastră* —.) Felul de a fi afectat, în măsura în care el este caracteristic pentru temperament, prezintă două mari subdiviziuni, independente una de alta: una e *scara psihestezică*, cu cei doi poli ai ei, unul „sensibil", altul „obtuz", iar cealaltă este *scara diatezică*, cuprinsă între „vesel" și „trist". Temperamentele a căror calitate diatezică este destul de pronunțată se comportă adeseori într-un mod neutru din punct de vedere psihestezic, indivizii de acest fel fiind puțin „nervoși", în vreme ce psihestezicii accentuați sînt neutri din punct de vedere diatezic, fiind „serioși", adică nici prea veseli, nici prea triști. În ceea ce privește modul de a reacționa la „afecțiuni" — în curgerea timpului, am adăuga noi — temperamentul omenesc e caracterizat prin ceea ce numim *ritmul psihic*, care se exprimă atît în percepțiile senzoriale, cît și în manifestările intelectuale, și întîi de toate în psiho-motilitatea reacției ca atare, în viteza sau încetineala mai mare sau mai mică a mișcărilor, în ritmul special pe care ele îl afectează. Dispoziția psihestezică și diatezică, pe de o parte, ritmul psihologic, pe de altă parte, formează nucleul noțiunii de „temperament" din punct de vedere psihologic".

Pentru a dovedi corelația dintre biotip și temperamentul astfel definit, Kretschmer aplică chestionarul de ciclotimie-schizofrenie, elaborat de Kibler și Horst, la 77 indivizi sănătoși, dintre care 36 aveau constituție corporală picnică, iar 41 astenică. Rezultatele obținute sînt înscrise în tabela care urmează:

	Ciclotimici	*Amestecați sau nesiguri*	*Schizotimici*
	%	%	%
Picnici	94.4	2,8	2,8
Astenici	12,2	17,1	70,7

TABELA 2 Corelația dintre biotip și temperament (După Kretschmer, 1921)

Temperamentul ciclotimic se recrutează deci din biotipul picnic, iar cel schizotimic din biotipul astenic.

Bazat pe aceste date, precum și pe cele de ordin clinic, Kretschmer procedează la elaborarea unei scheme care sintetizează corelația dintre biotip și personalitate și precizează conturul psihologic al tipului ciclotimic sau schizotimic de personalitate în termeni de scară psihestezică și diatezică, ritm și tensiune psihologică, psihomotilitate și atitudine socială. Caracterul intră la atitudinea socială, care cuprinde însă și concepția despre lume și viață, iar raportul dintre gîndirea logică coerentă și cea concretă, mai puțin coerentă,

apare la ritm. Cu alte cuvinte, termenii sînt destul de puțin „distincți", cum ar spune Descartes.

Discriminarea „distinctă" a termenilor o va aduce, cum vom vedea, Sheldon.

„În primul rînd, spune Kretschmer, comentînd această schemă, rezultă că finalitatea psihică oscilează în cazul fiecăruia dintre aceste temperamente între doi poli opuși; la ciclotimici, cu precădere între veselie și tristețe, iar la schizotimici, între iritabilitate și calm sau sensibilitate și răceală. Obținem astfel o nouă subdiviziune în patru grupe principale de temperament, după cum temperamentul ciclotimic este, în general, mai vecin cu veselia sau tristețea, și după cum, la rîndul său, temperamentul schizotimic este mai aproape de sensibilitate sau răceală. E bine, de altfel, să se noteze că temperamentele caracterizate fie prin tristețe sau veselie pură, fie prin sensibilitate nervoasă, adică iritabilitate sau răceală pură, sînt foarte puțin frecvente; de cele mai multe ori veselia și tristețea, la unii, iritabilitatea și calmitatea, la alții, se combină în proporțiile cele mai variate, se suprapun și se succed astfel, încît temperamentul cel mai vesel prezintă adeseori o tendință destul de pronunțată înspre depresiune și temperamentul cel mai indolent și rece este în stare de a se manifesta, în unele ocazii, printr-o hiper-excitabilitate cu totul specifică. Numim *proporție diatezică*, raportul care există, la un anumit ciclotimic, între cele două tonalități psihice corespunzătoare tristeței și veseliei, așa precum numim *proporție psihestezică*, raportul care există, la un anumit schizotimic, între sensibilitate și răceală.

Ceea ce ne interesează, după proporțiile existente între diferitele tonalități psihice ale unui temperament individual, sînt *amestecurile* sau mai bine zis nuanțele care imprimă tipului dominant elemente introduse și determinate ereditar: elemente ciclotimice în cazul temperamentului schizotimic și invers.

Diferențele cu privire la *ritmul psihic* fac să crească și mai mult bogăția de nuanțe a temperamentului. Distingem, în primul rînd, un ritm psihic general, adică un anumit grad de rapiditate, cu care se efectuează procesele psihice: prindere, elaborare, reacțiune psiho-motorică; și mai distingem, în al doilea rînd, ritmul psihic special, adică regularitatea sau iregularitatea de succesiune temporală și dinamică a actelor psihice. Temperamentul ciclotimicului este caracterizat printr-o succesiune mai mult neregulată a actelor psihice, fără particularități ritmice, printr-o reacțiune moale, directă și naturală, înspre bucurie sau tristețe; în schimb, ritmul său general prezintă diferențe foarte accentuate și oscilează între o mare viteză și o mare încetineală. În consecință, ritmul psihic al ciclotimicilor oscilează între mobil și greoi.

Dimpotrivă, ritmul general al schizotimicilor nu prezintă nici una dintre aceste caracteristici, ci manifestă o înclinare pronunțată înspre particularități ritmice. Anume, schizotimicii manifestă tendința de a reacționa cu o extremă hipersensibilitate la anumite ansambluri de reprezentări foarte afective, de care se atașază îndelungat și cu tenacitate, pînă cînd sînt detașați brusc de o altă excitație; există, în schimb, un număr de alte excitații care-i lasă insensibili, indiferenți, nefiind în stare să le trezească interesul și atenția. În plus, la ei se mai adaugă adeseori și o lipsă de corespondență între receptivitatea față de impresii și facultatea de expresie, precum și o seamă de tulburări funcționale, care-i opresc să elaboreze în mod imediat chiar și acele impresiuni care i-au frapat mai viu, ceea ce determină cu ușurință stările afective și silește afectivitatea lor să se angajeze pe drumuri colaterale, nebănuite și complicate. Din aceasta rezultă (și aici facem abstracție de omul înapoiat, cu totul obtuz) că ritmul lor e deseori complicat și imprevizibil, în așa fel, încît îi vedem cramponîndu-se pentru cîtva timp de o anumită reprezentare dată, pentru ca apoi să se detașeze brusc de ea, cu totul pe neașteptate, tot așa precum îi vedem uneori, după perioade de reacțiuni rapide, rămînînd indolenți pentru vreme îndelungată. Se poate spune, deci, că ritmul psihic al schizotimicilor oscilează între bruscheță și indolență.

Cînd e vorba de ciclotimici, atunci la cei mai mulți găsim o corespondență între dispoziția psihică (umoare sau stare sufletească) și tonalitatea psihică, în sensul că la tonalitatea veselă core-

punde un ritm mobil, în vreme ce, temperamentele caracterizate printr-o stare permanentă de depresiune sînt în același timp și temperamentele care surprind prin a fi încete sau greoaie. Astfel, experiența clinică ne arată o asociere strînsă între excitația plăcută, fuga rapidă a ideilor și marea ușurință psiho-motorică a maniacilor și o asociație nu mai puțin strînsă între depresiune, succesiunea lentă a ideilor și inhibiția voinței la melancolici. Chiar la ciclotimicii sănătoși un anumit ritm psihic corespunde totdeauna unei anumite tonalități psihice: o anumită combinare de veselie și mobilitate caracterizează temperamentele hipomaniace, în vreme ce o tendință de depresiune, asociată cu încetineală în mișcări, caracterizează temperamentele flegmatice.

La schizotimici, dimpotrivă, atari raporturi strînse între psihestezie și ritmul psihic special nu există; hiperstezicii tandri prezintă o surprinzătoare greutate în modul de a gîndi și a vrea, în vreme ce chiar unii indolenți reci sînt caracterizați printr-o mobilitate capricioasă."

Pornind de la opoziția dintre proporția diatezică și psihestezică, Kretschmer susține că se pot obține șase tipuri de temperamente, anume trei ciclotimice și trei schizotimice, între care există însă o seamă de paralelisme. Ele sînt:

CICLOTIMICI
1. **Hipomaniac:** (vesel, mobil)
2. **Sintonic:** (realist, practic, umorist fără răutate)
3. **Greoi**

SCHIZOTIMICI
1. **Hiperestezic:** (nervos, iritabil, idealist, om delicat, cu bogată experiență interioară)
2. **Schizotimic intermediar:** (oameni reci și energici, logici, sistematici, calmi, aristocrați)
3. **Anestezic:** (temperamente reci, nervoși, solitari, spirite eronate, indolenți, leneși, inerți, obtuzi, inaccesibili pasiunilor)

Biologia antică a fost bazată numai pe descriere și clasificare. Botanica și zoologia lui Aristotel ilustrează acest lucru. In schimb, biologia din zilele noastre este întemeiată pe analiză și sinteză, operate logic și matematic, în termenii unor parametri bine determinați și cu semnificație distinctă, care înlătură confuzia. Precizările lui Kretschmer, din păcate, se apropie mai mult de botanica și zoologia lui Aristotel, care nu satisfac claritatea, precizia și distincția discursului cartezian. De aceea, cum vedem, temperamentul nu definește numai gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire ale acțiunii, cu ritmul de punct și contrapunct pe care ele îl înscriu în curgerea vremii, ci el introduce și coloratura emotivă de veselie sau tristețe, pe de o parte, de fire închisă sau deschisă, pe de altă parte. Precum include chiar și o seamă de trăsături de ordin logic, deci cognitiv, ceea ce firește scade și mai mult precizia determinării și distincția dintre diverși parametri.

Ceea ce este însă demn de reținut e faptul că, sub unghi psihologic, Kretschmer operează cu trei tipuri, iar sub cel biologic, cu două. Cele trei tipuri psihologice, pe de altă parte, nu sînt decît faze continue, care determină emotivitatea sau psihohedonia, ori nervozitatea sau psihotonia. Emotivitatea ciclotimică, evident, este o reacție a sistemului neurovegetativ, în vreme ce nervozitatea schizotimică este o reacțiune a sistemului de activare reticulară din diencefal, adică din sistemul cerebro-spinal, care reglează relațiile externe de adaptare la lume.

In ceea ce privește inteligența, Kretschmer distinge trei tipuri fundamentale de gîndire: prima e cea concretă și intuitivă, a doua e cea romantică și visătoare, iar a treia e cea logică și rațională. Prima, adaugă el, caracterizează pe ciclotimici, iar următoarele două pe schizotimici.

Avem, astfel, tipul ciclotimic al scriitorului, care se complace în colecționarea faptelor și se pierde în descrieri vaste sau tipul

omului practic, care se simte la largul său în lumea care-l înconjoară (grupul realist și concret); avem, în al doilea rînd, tipul artistului schizotimic, îndrăgostit de formă, tipul dramaturgului sau acela al logicianului și savantului dogmatic (grupul formal-sistematic); în al treilea rînd, avem tipul poetului schizotimic cu imaginație debordantă, al filosofului și teologului cu tendințe metafizice și cu o mare înclinare înspre simbolism (grupul romantic). Este din nou de observat că distinsul psihiatru amestecă tipurile de gîndire empirică sau rațională, de ordin cognitiv, cu cele afective și volitive, care aparțin logicii emotive și de acțiune practică. El amestecă, de asemenea, și tipurile psihologice cu cele profesionale, determinate social-cultural.

Gîndirea omului se diferențiază și după ritmul psihic și mobilitate. „Vedem — spune el — ciclotimici, care se împart în mobili și înceți, schizotimici, care se împart în instabili și perseverenți, ceea ce explică, între altele, aptitudinile variate, morbide și superstrălucire. Prin urmare, din nou o confuzie, de această dată între coloratura tipologică a inteligenței și gradul ei de dezvoltare, coeficientul ei, care poate fi inferior, mediu sau superior.

Corelații asemănătoare încearcă Kretschmer și între biotip, psihotip și caracter. Ciclotimicii fac o adaptare pasivă, supunîndu-se cerințelor lumii. Schizotimicii fac o adaptare activă, supunînd lumea cerințelor lor. Primii sînt instabili, ceilalți consecvenți.

Corelații asemănătoare există și în ce privește concepția despre lume și viață. Ciclotimicii sînt prezumțioși într-un mod naiv, dar văd lucrurile în mare, sînt întreprinzători și se bucură de viață sau sînt cumpătați, practici, modești. Atitudinea față de lume e extrovertită. Schizotimicii sînt idealiști, reformatori, revoluționari sau sistematici, organizați, cu fire introvertită, care îi predispune la gîndire autistă.

În lucrarea sa, *Oamenii geniali*, Kretschmer încearcă o aplicare a biotipologiei sale și în domeniul creațiilor din literatură,

	Ciclotimici	*Schizotimici*
Poeți	Realiști Umoriști	Patetici Romantici
Savanți	Dragoste de concret Empirici descriptivi	Artiști ai formei Logicieni Sistematici Metafizicieni
Conducători	Inițiatori viguroși Organizatori îndrăzneți Negociatori abili	Idealiști puri Despoți fanatici Calculatori reci

TABELA 3 Biotipul și psihotipul omului de genlu (După Kretschmer, 1942)

ficiale ale hipomaniacului, profunzimea îngustă, scrutătoare și intensă a schizofreniculuiperseverent și inteligența strălucitoare, aforistică, barocă a schizotimicului instabil". Aceasta, adăugăm noi, dacă acest schizotimic se recrutează din rîndul oamenilor foarte inteligenți, căci altfel, dacă se recrutează din cei de rînd sau inferiori, el nu mai are nici o artă, știință și filosofie, adică în domeniul valorilor estetice și teoretice, la care se adaugă și acela al valorilor etice și politice. Tabela 3 ne dă însușirile creatorilor de valori în aceste domenii.

Alături de coordonata biologică și psihologică, mai mult sau mai puțin ereditară, Kretschmer recunoaște însă, în cazul oame-

nilor de geniu, și pe cea economică și social-culturală. În una și aceeași structură economică și social-politică și într-o epocă de cultură dată, biotipurile și psihotipurile își urmează, în general, legea lor de dezvoltare.

Biotipologia lui Kretschmer este reluată de Conrad, dar acesta nu mai susține o clasificare trimodală de ordin descriptiv, ci evoluează înspre o concepție unimodală, de ordin metric.

Biotipologia italiană

Ea a fost inițiată de Lombroso și elaborată de Viola, ultimul având în vedere și principiile conducătoare din biometrie, pe care, în bună parte, le formulează el însuși.

Studiind mai amănunțit tipurile maestrului său Giovani, elevul lui Lombroso, Viola ajunge la concluzia că biotipurile nu reprezintă grupări colective juxtapuse, ci faze într-o singură dimensiune, fiind astfel unimodale, nu bi- sau tri-modale. Cu alte cuvinte, ele se conformează curbei lui Gauss. Mijlocul acestei curbe, definit prin intervalul de la —1.00 sigma pînă la +1.00 sigma, care cuprinde de fapt aproximativ două treimi din populație, constituie biotipul normal, numit de el *normosplanchnic*, după dezvoltarea normală a toracelui, în raport cu membrele, mîinile și picioarele. Restul de o treime din populație se împarte în două șesimi, fiecare de aproximativ 16%, una fiind caracterizată prin dezvoltarea mai mică a toracelui și mai mare a membrelor, care ne dă biotipul *microsplanchnic*, și cealaltă, indicată prin dezvoltarea mai mare a toracelui și mai mică a membrelor, care ne dă biotipul *macrosplanchnic*.

Figura 8 prezintă cele două concepții, trimodală și unimodală.

Viola nu s-a ocupat de psihotip, dar el va fi abordat de elevul său, Pende.

Pornind de la cercetările maestrului său, Pende distinge patru biotipuri, care se înșiră însă unimodal. Ele sînt: longilin astenic, longilin stenic, brevilin stenic și brevilin astenic. Longilinul și brevilinul stenic reprezintă biotipul normal, iar longilinul și brevilinul astenic exprimă abaterile de la tipul normal. Biotipul normal reprezintă două treimi din populație, restul de o treime fiind exprimată prin biotipurile extreme.

La criteriul morfologic, Pende adaugă însă și pe cel fiziologic și, mai ales, pe cel endocrin. Aceasta este inovația sa cea mai de valoare.

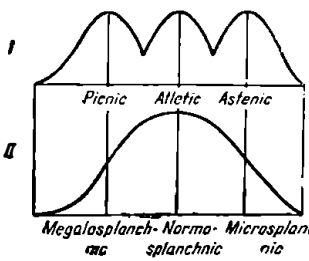

Fig. 8. Distribuția uni- și tri-modală a biotipurilor (după Ștefănescu-Goangă, Cupcea și Roșca, 1936).

„1. Tipul longilin stenic rezultă dintr-un temperament hipertiroidian armonic sau hipertiroidian și hiperpituitar în același timp, cu o funcțiune normală sau exagerată a glandei endocrine genitale, a suprarenalei corticale și medulare și a insulelor lui Langerhans. Acesta este tipul uman cu adevărat puternic și armonios.

2. La tipul longilin astenic constatăm semne de temperament hipertiroidian, asociate cu semne de hipertimolimfatism și adesea de hiperparatiroidism, hipogenitalism și hiposuprarenalism relativ. Funcțiunea endocrină hipofizară și pancreatică poate să fie destul de dezvoltată și ea. Este vorba, prin urmare, de indivizi discrinici, hipertiroidieni-hiperpituitarici (mai puțin des), cu endocrinoaste-

nia a doua glande mai importante pentru tonusul și forța mușchilor și ligamentelor, glanda genitală și glanda suprarenală.

3. La tipul brevilin stenic domină temperamentul hipergenital și hipersuprarenal, deseori și hiperpancreatic și hiperpituitar, cu o anumită insuficiență a tiroidei.

4. La brevilinul astenic domină insuficiența tiroidiană și hipofizară, cu o relativă insuficiență suprarenală, în timp ce secrețiile interne genitală, pancreatică și timică pot fi normale sau exagerate".

Prin temperament Pende înțelege, precum vedem, numai gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire, deci biotonusul propriu-zis.

La studiul morfogenetic și fiziologic al biotipului, Pende adaugă și pe cel psihologic. La biotip el cuprinde atît biotonia, cît și biohedonia, deci atît gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire, sau temperamentul în sensul strict al cuvîntului, cît și coloratura lor emotivă sau nervoasă, după cum biotipul definește predominarea sistemului neurovegetativ, care reglează procesele de metabolism, sau precumpănirea sistemului cerebro-spinal, care organizează și planifică relațiile de adaptare la lumea externă.

În ceea ce privește caracterul, el studiază instinctele, pe de o parte, anume precumpănirea unora sau altora din ele, precum și organizarea lor și integrarea socială, deci stăpînirea și conducerea de sine în acord cu normele sociale, pe de altă parte.

În ce privește inteligența, el distinge șase tipuri de gîndire: concretă, fantezistă, abstractă, logică, analitică și sintetică. Gîndirea concretă și intuitivă caracterizează brevilinul astenic, iar cea logică și abstractă, de ordin analitic sau sintetic, precumpănește la longilinul astenic. Tipurile intermediare prezintă o balanță a acestor moduri de gîndire.

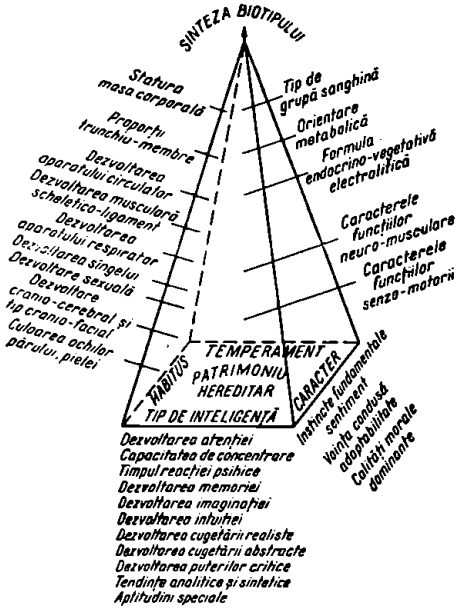

Fig. 9. Piramida biotipului după Pende (după Marinescu, 1932).

Piramida din Figura 9 ilustrează cele patru aspecte fundamentale ale biotipului: habitusul constituției morfologice, structura endocrină, de ordin fiziologic, a temperamentului, inteligența și celelalte funcțiuni intelectuale și apoi caracterul și voința.

Biotipologia franceză

Biotipologia franceză interesează din două puncte de vedere. O dată fiindcă ea introduce importanța și valoarea mediului și, apoi, deoarece ea pleacă de la cele patru sisteme ale organismului, preconizînd astfel o tipologie tetra-modală, deși ea ajunge în final la o tipologie uni-modală.

Creșterea și dezvoltarea organismului, spune Sigaud, depinde de mediul în care insul trăiește, anume de funcțiunile pe care mediul le solicită. Aceste funcțiuni sînt digestia, respirația, forța musculară și activitatea creierului. Condițiile de viață, în care oamenii trăiesc, fac ca la unii să precumpănească respirația (factorii postali), la alții forța musculară (lucrătorii cu brațul), apoi creierul (intelectualii) și digestia (viața sedentară de burghez cu resurse). În acest mod obținem: tipul respirator, cerebral, muscular și digestiv. La temelia deosebirilor dintre aceste patru biotipuri stă descrierea și clasificarea.

McAulliffe reia clasificarea descriptivă a lui Sigaud și introduce și măsurile antropologice. El ajunge la concluzia că există un tip regulat, eugenetic, armonios dezvoltat și apoi două tipuri, la stînga și dreapta sa, asimetric dezvoltate, la care predomină fie procesele de metabolism, reglate de sistemul neurovegetativ, fie cele de relații cu lumea exterioară, organizate și planificate de sistemul nervos central. Tipul neurovegetativ se dezvoltă mai mult în orizontalitate, fiind astfel plat, în vreme ce tipul nervos central evoluează mai mult în verticalitate. De fapt, Sigaud însuși a deosebit, la început, numai două biotipuri, *slabi* și *puternici*, între care a admis și tipul intermediar, preconizat de Rostan, cu care biotipologia franceză, în fond, începe. McAulliffe vorbește și de funcțiunile și trăsăturile psihice, ce corelează cu cele biologice, dar fără a avea precizia aportului lui Pende și Kretschmer.

Cercetările lui Sheldon

În toiul controversei deschise între susținătorii biotipologiei și psihotipologiei lui Kretschmer, pe de o parte, și cei care o combat, pe de altă parte, intervin cercetările lui Sheldon. Ele reprezintă nu numai cea mai vastă cercetare din acest domeniu, ci și suprema expresie a completitudinii de determinare metrică și clinică, de ordin logic și matematic.

Sheldon este doctor în psihologie și medicină. După susținerea celor două doctorate, la Universitatea din Chicago, își continuă studiile de specializare cu Kretschmer și Jung, interesîndu-se îndeaproape și de cercetările de biotipologie ale școlii franceze și italiene, de acelea ale lui Viola mai ales. De la Jung și Kretschmer ia descrierea calitativă și interpretarea logică. De la Viola împrumută interpretarea biotipurilor în contextul curbei de variație, susținută cu atîta insistență și de Profesorul L. E. Thorndike, fondatorul psihometriei în SUA. Tehnica experimentală și statistică și-o desăvîrșește cu Profesorul S. S. Stevens, de la Universitatea Harvard, autorul *Tratatului de Psihologie Experimentală*. Stevens, de altfel, este co-autorul a două lucrări fundamentale ale lui Sheldon: *Varietatea constituției fizice: introducere în psihologia biotipologică* și *Varietatea temperamentului: psihologia diferențelor biotipologice*. Cu Hartl și McDermott, Sheldon elaborează *Varietatea copilului delincvent: introducere în psihiatria biotipologică*, iar cu Dupertuis și McDermott publică *Atlasul oamenilor*. „Într-un domeniu în care stăpînea doar clasificarea oamenilor în diverse tipuri și care reprezintă doar prima jumătate a drumului în știință, cum spune Whitehead, el introduce — spun Hall și Lindzey — noțiunea de variabilă continuă". Noțiune pe care Viola, în Europa, și Thorndike, în SUA, au susținut-o cu atîta hotărîre și consecvență. La ora actuală Sheldon conduce primul *Institut de Biotipologie*, organizat anume pentru el, la Universitatea Columbia din New York.

Pentru a stabili descrierea și clasificarea cît mai obiectivă și exactă a tipurilor umane de constituție morfologică, Sheldon fotografiază 4 000 studenți, pe care îi studiază apoi cu un grup de colaboratori, cu scopul de a

identifica variabilele principale, în termenii cărora ei pot fi descriși, clasificați și interpretați. În total, el stabilește 17 variabile, ca înălțimea, greutatea, dezvoltarea toracelui și a capului, distanța de la nodul lui Adam la ombilic și sex, lungimea mîinilor și picioarelor, dezvoltarea mușchilor și a oaselor, finețea pielei, suprafața ei etc. Cu ajutorul acestor variabile el descrie, măsoară și interpretează, sub unghi embriologic, trei tipuri, care se înseriază unimodal în curba de variație normală. Aceste tipuri sînt *endomorful, mezomorful* și *ectomorful,* după cum dezvoltarea corpului este precumpănitor internă, mijlocie sau externă. Ele corespund cu tipurile picnic, atletic și astenic, definite de Kretschmer, precum și cu tipul brevilin, normal și longilin, determinate de Pende. Interpretarea lor însă e sub imperiul continuității, nu al discontinuității. Prin urmare, ele sînt faze de dezvoltare în curba de variație, fiind astfel unimodale. Fotografiile din Figura 10, luate din față, din spate și dintr-o parte, ilustrează aceste biotipuri. În Figura 11 apare modelul lor de interpretare.

Endomorful „este caracterizat prin modul său de a apare molatic și sferic. Corelația cu aceste două trăsături este dezvoltarea sub medie a oaselor și a mușchilor, precum și un coeficient scăzut de suprafață a corpului. Un atare individ are o greutate specifică scăzută și plutește pe apă. Faptul că viscerele digestive sînt mult dezvoltate și că elementele funcționale ale acestor structuri se dezvoltă din endoderma embrionului justifică termenul de endomorf".

Mezomorful este „greu și rectangular, cu o dezvoltare superioară a oaselor și a mușchilor. Corpul mezomorf este puternic, tare, rezistent la răniri și bine echipat pentru solicitarea efortului fizic. Atletul, aventurierul, soldatul de meserie, ilustrează cu precădere acest tip. Coordonatele dominante ale biotipului derivă în primul rînd din mezoderma embrionului, de unde și numele".

Ectomorful „este dezvoltat linear, în înălțime, fragil, cu coșul pieptului turtit și cu corp în general delicat. Este de obicei slab și cu mușchii nedezvoltați. În raport cu greutatea sa, el are cea mai mică suprafață, manifestînd astfel o precumpănire a greutății față de suprafață. Tot în raport cu masa corpului, el are creierul și, în general, sistemul nervos cel mai dezvoltat. Pare a fi dezvoltat mai mult din țesuturile ectoderme ale embrionului. Din cauza suprafeței sale maro, el este cel mai sensibil la contactul cu mediul extern. Are un corp slab echipat pentru efortul fizic îndelungat, de competiție".

Este de observat că cele 17 variabile, în termenii cărora este făcută determinarea biotipului, sînt, în primul rînd, coeficienți structurali, nu mărimi scalare, cu caracter absolut. Cea mai relevantă ratie este aceea dintre greutate și înălțime.

O inovație fundamentală constă în faptul că un biotip nu este determinat numai prin gradul ridicat de dezvoltare a trăsăturilor sale specifice, ci și prin gradul nedezvoltat al celorlalte trăsături, proprii celorlalte biotipuri. Aceasta, deoarece, după judecata lui Sheldon, biotipul nu este pur, el are, de fapt, toate cele trei țesuturi, dar gradele lor de dezvoltare diferă. Precum deosebit este și modul lor de combinare, conjugare, organizare. În consecință, biotipul este definit prin a) precumpănirea caracterelor proprii și slaba dezvoltare a celorlalte, prin b) modul lor de organizare structurală, luate c) toate în dezvoltare. Determinarea satisface astfel completitudinea.

Pentru a stabili modalitatea cea mai exactă și obiectivă de descriere și măsurare, cu scop de clasificare și interpretare, Sheldon și Stevens prezintă cele 4 000 fotografii, cu varietatea biotipologică a constituției corporale umane, unui grup de evaluatori competenți, cărora li se cere *cotarea* trăsăturilor respective în termeni de 7 note, nota 1 reprezentînd dezvoltarea lor minimă, iar nota 7 pe cea maximă. Un biotip trebuie să aibă trăsăturile specifice constituției sale de la nota 4 în sus, iar pe cele proprii celorlalte două biotipuri de la 4 în jos. Ulterior, ei procedează,

la fel ca și Pende, la utilizarea unei instalații tehnice, asemănătoare cu dușurile multiple care varsă apă asupra corpului din toate părțile, și care instalație înregistrează și măsoară dintr-odată principalele variabile. Stabilirea mediei și a structurii acestor variabile este trecută în seama calculatoarelor electronice. Corelația dintre estimarea descriptivă și metrică a evaluatorilor și cea a instalației antropometrice este de 0.94, deci excepțional de ridicată și, astfel, pe deplin satisfăcătoare. Tehnica acestor estimări metrice și structurale apare în *Atlas*, elaborat pe examinarea a 46 000 cazuri. Parametrii cei mai relevanți sînt greutatea și înălțimea, anume înălțimea împărțită cu rădăcina la cub a greutății, estimată în kilograme. Tabelele biometrice sînt întocmite pe intervale de vîrstă de 5 ani, de la 18 la 65 ani. Dacă este cunoscută greutatea corpului, înălțimea și vîrsta, atunci putem face o estimare aproximativă, dar destul de exactă, a biotipului numai în termenii acestor trei parametri, fapt care introduce o operativitate cu totul deosebită în determinarea biotipului.

Diagnosticul final al biotipului este stabilit prin media parametrilor, care determină gradul de dezvoltare al endomorfului, mezomorfului și ectomorfului. Indicii 1—7—2, de pildă, arată un biotip mezomorf foarte dezvoltat, cu trăsături endomorfe minime și cu trăsături ectomorfe de asemenea foarte puțin dezvoltate. Indicii 2—2—6 arată un biotip ectomorf bine determinat, cu trăsături endo- și mezomorfe slabe. Indicii 5—3—2 arată un biotip endomorf îndeajuns de determinat, cu trăsături mezomorfe aproape de medie și trăsături ectomorfe slabe.

În consecință, fiecare biotip are toate trăsăturile. Ceea ce diferă este numai ponderea trăsăturilor sale proprii și structura lor în raport cu celelalte, luate toate în evoluție. Fi-

(c)

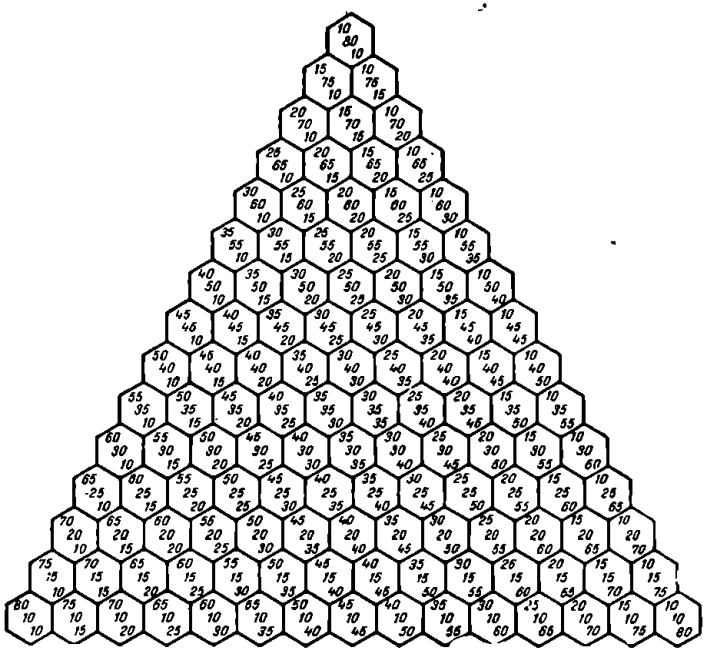

Fig. 11. Modelul de interpretare a celor trei biotipuri (după Sheldon, 1940).

gura 12 arată varietatea diverselor ponderi. Colțul de sus al triunghiului exprimă mezomorful, cel din stînga endomorful, iar cel din dreapta ectomorful. Triunghiul sintetizează biotipul a 46 000 cazuri. Suma celor trei coordonate este egală cu 100. În acest scop, cele trei cote sînt exprimate acum în procente.

Nutriția și boala, precum și profesiunea, pot schimba biotipul. Dacă însă facem estimările pe mai mulți ani, dacă e posibil chiar pe 10—20 ani, atunci raportul dintre diverșii parametri dă indici deosebit de constanți. Ceea ce înseamnă că biotipul este precumpănitor genotip — așa cum au susținut Kretschmer și Pende — și mai puțin fenotip — cum socotea Sigaud. Pe această cale, a măsurărilor de-a lungul vîrstei, de la morfofenotip ajungem la morfogenotip.

Alături de cele trei biotipuri, integrate în curba de variație, deci unimodale și cu frecvența maximă pentru mezomorf, Sheldon mai descoperă și o seamă de biotipuri care se abat de la acest continuum unimodal al curbei de variație.

Unul dintre aceste biotipuri este cel *displastic*, identificat și de Kretschmer. El ocazionează de cele mai multe ori diversele complexe de inferioritate, acționînd astfel indirect asupra psihotipului.

Al doilea este cel feminin-masculin, care exprimă întregirea reciprocă a sexelor. Bărbatul este cu precădere mezomorf și apoi ectomorf, în vreme ce femeia este mai mult endomorfă sau ectomorfă. Bărbatul are mușchii

și oasele mai dezvoltate, iar pielea mai dură. Femeia are mușchii și oasele mai puțin dezvoltate, iar pielea mai fină. Bărbatul are barbă, femeia nu. Nu mai puțin este adevărat însă că există bărbați cu biotip feminin și invers, femei cu biotip masculin.

Al treilea tip este cel hipodezvoltat, numit încă tip infantiloid.

Uneori poate fi vorba de o hipodezvoltare a speciei însăși, deci pe plan filogenetic.

Completitudinea de determinare este astfel satisfăcută și sub unghiul peisajului variat al condiției umane, privită sub unghi morfologic, fiziologic și embrionic.

Odată biotipul determinat, Sheldon procedează, la fel ca și Kretschmer și Pende, și la stabilirea psihotipului său corespunzător. Dar, în acest scop, el nu recurge la o psihologie *ad hoc*, cu caracter descriptiv, ci valorifică rezultatele psihologiei științifice, pe bază de experiment și observație sistematică, operate și interpretate logic și matematic. În acest scop, împreună cu Stevens, titularul Departamentului de Psihologie de la Harvard, cercetează trăsăturile de bază, cu ajutorul cărora este descrisă și interpretată personalitatea umană de către principalii exponenți ai psihologiei persoanei, în frunte cu G. W. Allport, în bună parte fondatorul acestei discipline. De asemenea, ei valorifică rezultatele psihologiei de adîncime, susținută de principalii exponenți ai neopsihanalizei, psihologiei analitice și individuale, psihologiei existențialiste etc. În total, ei identifică 650 trăsături, la care adaugă pe cele derivate din propria lor observație.

Odată această listă elaborată, ei aleg 30 studenți graduați, înscriși pentru examenul de doctorat, precum și o seamă de tineri instructori în psihologie, pe care ei îi studiază pe bază de teste, chestionare, aparate, pe de o parte, observație clinică sistematică, pe de altă parte. Atenția lor este îndreptată asupra trăsăturilor care corelează pozitiv, cel puțin în proporție de 0.60, cu unul sau altul din cele trei biotipuri. Dar, la fel ca și în stabilirea biotipului, ei recurg și la experimentul crucial, care cere ca aceiași subiecți să coreleze negativ, în proporție de cel puțin —0.30, cu trăsăturile celorlalte două biotipuri. Pe această cale ei ajung, în final, la trei constelații psihice, care corelează cu cele biotipologice. Fiecare din aceste trei constelații cuprinde numai 22 trăsături din lista inițială.

Constelația primă cuprinde dorința de odihnă și relaxare, dragostea de confort, plăcerea digestiei, dependența de aprobarea socială, a celorlalți, somnul adînc, nevoia de a fi consolat de semeni la necaz etc. Trăsăturile corelează cu endomorful.

Constelația a doua cuprinde atitudinea asertivă, siguranța în afirmare, energia în vorbă și faptă, nevoia de exercițiu, maniera directă, deschisă și fără rețineri, vocea neinhibată, proprietatea de a părea mai în vîrstă, nevoia de acțiune imediată la necaz etc. Trăsăturile corelează cu biotipul mezomorf.

A treia constelație cuprinde reținerea în a lua o atitudine, reacțiunea nervoasă, sociofobia, dialogul social inhibat, reținerea vocală, persistența în maniere și deprinderi, somn nervos, nevoia de singurătate, planificări și reverii tinerești de compensație. Constelația definește ectomorful.

Odată aceste constelații provizorii stabilite, Sheldon adaugă noi atribute, menite să intro-

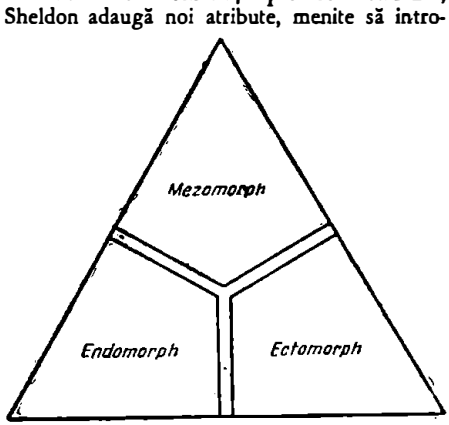

Fig. 12. Triunghiul biotipurilor umane (după Sheldon, 1940).

ducă discriminarea dintre trăsăturile precumpănitor ereditare, dezvoltate pe bază de maturizare, și cele social-culturale, dobîndite prin învățare.

Pentru a putea determina puterea de discriminare a acestor trăsături asupra celor trei biotipuri, Sheldon stabilește coeficienții lor de corelație, care trebuie să fie de la +0.60 în sus, pentru un biotip, anume pentru cel corespunzător psihotipului său, și de cel puțin —0.20, pentru celelalte două biotipuri opuse.

În acest mod, el stabilește, în final, o listă de 60 trăsături, anume cîte 20 pentru fiecare biotip, alese însă de așa natură, încît ele să poată fi integrate în continuum-ul curbei de variație unimodală, ce definește și biotipul. Jumătate din aceste trăsături, prin urmare cîte 10 trăsături pentru fiecare psihotip, satisfac condițiile de exactitate, fidelitate și validitate, fiind cele mai concludente. Ele sînt marcate printr-o paranteză în fața lor. Dăm lista completă a celor 60 trăsături, cu specificarea jumătății mai relevante ca valoare de adevăr, pentru cele trei psihotipuri de viscerotonie, somatotonie și cerebrotonie, corespunzătoare celor trei biotipuri, endomorf, mezomorf și ectomorf.

	Viscerotonie		*Somatotonie*		*Cerebrotonie*
( )	1. Relaxare în poziție și mișcare	( )	1. Aserțiune de poziție și mișcare	( )	1. Reținere de poziție și mișcare
( )	2. Dragoste de confort fizic	( )	2. Dragoste de efort fizic		2. Supra-responsivitate fiziologică, nervozitate
( )	3. Încet în mișcări	( )	3. Energic	( )	3. Reținut în mișcări, ermetism
	4. Îi place mîncarea	( )	4. Iubitor de exercițiu fizic	( )	4. Iubitor de însingurare
	5. Mîncare în comun, socială		5. Dorință de dominare Plăcerea puterii	( )	5. Încordare mintală, hiperatenție, aprehensiuni, temeri
	6. Plăcerea digestiei	( )	6. Plăcerea riscului și a șansei	( )	6. Discreție în sentimente, restringere emoțională
( )	7. Iubitor de politețe și ceremonii	( )	7. Dur în maniere	( )	7. Aprehensiune de sine în mișcarea ochilor și a feței
( )	8. Sociofilie	( )	8. Curaj de combatere fizică	( )	8. Sociofobie
	9. Amabilitate nediscriminatorie	( )	9. Agresivitate competitivă	( )	9. Inhibat în public
	10. Dornic de afecțiune și apropiere		10. Asprime psihică		10. Rezistent la rutini, accesibil ei
	11. Orientare spre oameni		11. Claustrofobie		11. Agorafobie
( )	12. Uniform în curgerea emoțională		12. Nemilos		12. Impreviziune de atitudine
( )	13. Toleranță	( )	13. Voce nereținută	( )	13. Reținere vocală și evitarea zgomotului
( )	14. Complacență		14. Indiferență spartană față de durere		14. Hipersensivitate față de durere
	15. Somn adînc		15. Somn zgomotos		15. Somn slab

( ) 16. Trăsături netemperate	( ) 16. Supramaturitate în prezentare	( ) 16. Manieră și prezentare infantilă
( ) 17. Comunicare emotivă ușoară, extroversiune viscerotonică	17. Croiește deschis drumul, extroversiune somatotonică	17. Meditație, introversiune
18. Relaxare și sociofilie în consumul de alcool	18. Asertivitate și agresivitate în consumul de alcool	18. Refuz față de alcool și alte droguri
19. În tulburare simte nevoia oamenilor	19. În tulburare simte nevoia acțiunii	19. În tulburare simte nevoia însingurării
20 Înclinare spre copilărie și relații familiale	20. Orientare spre activități și scopuri din tinerețe	20. Orientare spre fazele finale ale vieții

În consecință, psihotipul viscerotonic, corespunzător biotipului endomorf, este definit, în primul rînd, prin plăcerea relaxării în poziție și mișcare, dragoste de confort fizic, reacțiuni încete, iubirea de ceremonii, sociofilie, uniformitate în curgerea emoțională, toleranță față de semeni, complacere în propria situație, trăsături netemperate, comunicare ușoară și rapidă, fire extrovertită, cu tonalitate viscerotonică.

Psihotipul somatotonic, corespunzător biotipului mezomorf. este definit prin asertivitate de poziție și mișcare, iubirea de sport și mișcare fizică, trăsături pline de energie, nevoia și plăcerea de mișcare, iubirea de risc, maniera directă, deschisă, chiar puțin dură, curaj și combativitate, agresivitate competitivă, voce nereținută, fără inhibiții, maturitate în prezentare.

Psihotipul cerebrotonic. corespunzător biotipului ectomorfic, este definit prin poziție și mișcare reținută, cu inhibiții, rețineri de poziție și mișcare, ermetism, însingurare, activitate mintală și aprehensiuni, secretivitate de sentimente, aprehensiune de sine în mișcarea ochilor și a feței, sociofobie, inhibiții în public, rețineri vocale, evitarea zgomotului, care-l enervează, prezentare infantilă.

Cercetînd corelația dintre biotip și psihotip asupra a 200 cazuri, Sheldon constată coeficienții de mai jos:

	Viscerotonie	*Somatotonie*	*Cerebrotonie*
Endomorfie	+0.79	−0.29	−0.32
Mezomorfie	−0.23	+0.82	−0.58
Ectomorfie	−0.40	−0.53	+0.83

Corelații asemănătoare, la fel de relevante și semnificative, sînt descoperite cu psihoza maniaco-depresivă (boli afective), paranoia (schizofrenia paranoidă și paranoia propriu-zisă) și schizofrenie (boli heboide, numite după simptomele de delir și halucinație).

	Boli afective	*Boli paranoide*	*Boli heboide*
Endomorfie	+0.54	−0.04	−0.25
Mezomorfie	+0.41	+0.57	−0.68
Ectomorfie	−0.59	−0.34	+0.64

Noua descoperire, față de Pende și Kretschmer, este corelația mezomorfului cu schizofrenia paranoidă și paranoia. În schimb, endomorful face psihoza maniaco-depresivă, iar ectomorful schizofrenia simplă, hebefrenică și catatonică, așa cum a stabilit și Kretschmer.

Displasticul predispune la complexul de inferioritate și reacțiuni isterice, în cazuri ușoare, și la schizofrenie, în cazuri grave.

Inversiunea masculinității și feminității sau gynandromorfia inversată predispune la homosexualitate.

Sheldon, de asemenea, studiază timp de 8 ani de zile 400 de tineri delincvenți, atît în raport cu mediul social, din care provin, precum și în raport cu gradul lor de dezvoltare a inteligenței și calitatea biotipului, constatînd că delincvenții se recrutează, în primul rînd, din biotipul mezomorf, apoi din cel endomorf cu orientare înspre mezomorf și foarte rar din biotipul ectomorf. Un profil biotipologic aparte pare să aibă însă fiecare gen de delincvență.

Sheldon, de asemenea, studiază biotipul în legătură cu bolile organice. În fond, primele biotipuri ale lui Hippocrat au fost stabilite tocmai pe această cale.

Pentru a stabili în condițiuni cît mai bine conturate diversele constelații biotipologice, psihotipologice și chiar sociotipologice, el și colaboratorii săi, precum și alți cercetători, recurg și la mijloacele oferite de analiza factorială.

În sfîrșit, în lucrarea sa, *Psihologia și testamentul prometean,* abordează problema omului de geniu.

Impresionat de rezultatele obținute de Sheldon, Thurstone încearcă o verificare a lor pe bază de analiză factorială. El confirmă concluziunile lui Sheldon, dar ridică ipoteza dacă determinarea constituției corporale poate fi realmente făcută numai sub unghiul unidimensional sau necesită o pluridimensionalitate de parametri, în care caz toată atenția trebuie îndreptată asupra modurilor lor de structurare.

La concluzii asemănătoare ajunge și Howells, care reia cercetările lui Thurstone.

Concluzii

În lumina cercetărilor atît de bogate și de variate de pînă acum, pot fi formulate următoarele concluzii:

A. Legătura dintre corp și structura psihică este în afară de orice îndoială. Corelația cea mai strînsă este între biotip și firea veselă și deschisă versus tristă și introvertită, pe de o parte, și gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire, pe de altă parte. Ea pare să fie de natură precumpănitor genotipică. Corelații asemănătoare par să existe și între biotip și caracter, adaptarea activă fiind mai frecventă în cazul longilinului, iar cea pasivă în cazul brevilinului. Inteligența rațională, de ordin abstract, pare să fie mai frecventă la longilin, iar cea concretă la cel brevilin. Aceste corelații par însă să fie și fenotipice, nu numai genotipice.

B. Cert este că raportul dintre inteligența rațională și cea intuitivă variază nu numai cu biotipul, ci și cu evoluția vieții, cu gradul de școlarizare, în special, precum, desigur, și cu coeficientul de inteligență, de care școlarizarea și cultura unui om depind în bună parte. De aceea, din acest punct de vedere cel puțin, ca și din acela al caracterului, de altfel, cercetarea relațiilor dintre biotip, inteligență și caracter trebuie făcută și în raport cu coeficientul de personalitate al individului.

C. Că regula generală a biotipului este cea unimodală a curbei de variație, e în afară de orice îndoială. Nu este însă mai puțin adevărat că această dimensiune, respectiv biotipul, nu e o mărime scalară, ci o structură foarte complicată, a cărei variație solicită spațiul n-dimensional, nu numai pe cel plan, adecvat distribuției unimodale. De aceea, clopotul lui Gauss, cum se mai spune, aplicat la biotip, trebuie, de fapt, cercetat cel puțin sub unghiul a 3—4 parametri, care se combină și dau structura biotipului. Alături de variația unimodală a endomorfului, mezomorfului și ectomorfului, Sheldon însuși, de altfel, recunoaște biotipul displastic, gynandromorf (intersexual), apoi pe cel textural, care-

cum animaloid, precum și pe cel infantiloid etc.

Dar toate aceste biotipuri, precum și acelea ale lui Pende și Kretschmer definesc, de fapt, raportul dintre cele două sisteme nervoase, de care depind, în cea mai bună parte, firea introvertită și extrovertită, emotivitatea și nervozitatea etc. Ele nu definesc gradele de activare-accelerare versus domolire-încetinire, proprii atît unui tip, cît și celuilalt. În schimb, tipurile basedowian și tetanic, definite de W. Jaensch, par a defini direct aceste biotipuri temperamentale. Biotipurile lui Jaensch depind, în primul rînd, de secrețiile tiroidei și paratiroidei. Un rol pot să aibă însă, după Pende, și secrețiunile hipofizei — epifizei, apoi cele ale suprarenalelor și, mai ales, cele ale glandelor genitale. Continuarea cercetărilor în această direcție este necesară. La fel trebuie cercetată corelația secrețiunilor endocrine cu cele patru sisteme — respirator, muscular, cerebral, digestiv — și corelația acestora cu raportul dintre sistemul neurovegetativ al visceralului și cel nervos al cerebrospinalului.

D. Determinările de ordin antropometric sînt, desigur, superioare celor de ordin descriptiv, așa cum arată însăși evoluția biotipologiei. Indicii structurali, de asemenea, sînt mai relevanți decît mărimile scalare, cu caracter absolut. Corelațiile dintre aceste mărimi sînt apoi și mai relevante, iar analiza lor factorială realizează eficiența maximă. Dar coeficienții de corelație determină doar legătura dintre *gradele de dezvoltare* ale diverșilor parametri. Analiza factorială arată și structura acestor grade. Asupra *semnificației* și *direcției de evoluție*, cu caracter *individuat*, ale acestor mărimi, scalare sau structurale, precum și asupra semnificației și direcției acestor legături, coeficienții de corelație și analiză factorială efectuată asupra lor, nu ne pot spune însă nimic. Prin urmare, determinarea și interpretarea matematică a biotipurilor și psihotipurilor trebuie completată cu cea logică, anume cu interpretarea logico-dialectică.

E. Una din rațiunile pentru care coeficenții de corelație pozitivă și negativă a celor trei psihotipuri și biotipuri au fost atît de pregnanți, a fost faptul că întrebările au fost puse ca atare numai în raport cu principiile logice, ce determină asemănările și deosebirile dintre fenomene, dar nu și în raport cu principiile dialectice, bazate pe întregirea, nu numai pe opoziția contrariilor. Din acest unghi de vedere, contrapunctul întărește punctul, iar nu-l anulează. Dar întregirea reciprocă dintre funcțiunea tiroidei și cea a paratiroidei, hipofizei, epifizei etc., urmează legea dialectică a punctului și contrapunctului, nu pe aceea a asemănărilor și deosebirilor, operate cu principiile logice. Prin urmare, completarea interpretării matematice cu cea logică, care operează cu țesătura dialectică a semnificațiilor și a rosturilor diverselor părți în întreg, este cu atît mai necesară. În cazul biotipurilor, care sînt determinate de reciprocitatea funcțională a diverselor glande endocrine, cum sînt tiroida-paratiroida etc., noua interpretare logică, cu caracter dialectic, poate să aducă nu numai noi lumini, ci și noi surprize în ceea ce privește însăși metateoria tipologică în general.

F. Ar fi, de asemenea, interesant — și fără îndoială necesar — ca biotipurile, și cu atît mai mult psihotipurile, precum și legăturile dintre ele să fie apoi cercetate și în raport cu evoluția însăși a condiției umane. În adevăr, această evoluție pare a merge în favoarea biotipului mezomorf și mai ales ectomorf. Precum, desigur, și în direcția ponderii mai mari a adaptării active la mediu, cu raționalitate tot mai ridicată.

G. Lipsită de relevanță nu e nici regiunea geografică, așa cum vom vedea atunci cînd ne vom ocupa de rase și subrase.

H. Important pentru psihotip, anume pentru trăsătura de încredere în sine, este și coeficientul de dezvoltare a corpului, cunoscut fiind faptul că indivizii nedezvoltați trupește suferă de un complex de inferioritate, iar cei prea dezvoltați, cu tendință spre gigantism, manifestă, de asemenea, o jenă în societate. De accea, biotipul trebuie văzut și dinspre psihotip, iar nu numai psihotipul dinspre biotip. Dar complexul de inferioritate trece prin condiția social-culturală. In consecință, din acest punct de vedere, o importanță are și sociotipul, cultura sa mai ales.

I. De aceea biotipurile și psihotipurile trebuie cercetate și dinspre sociotip, nu numai invers. Căci structura psihică depinde nu numai de structura biologică, ci și de structura economică, social-politică și culturală, structuri care fac obiectul capitolului următor.

CAPITOLUL IX
Aspectul social al condiției umane

Omul este o ființă socială, *zoon politikon,* a spus Aristotel. Prin urmare structura sa sufletească trebuie considerată și în raport cu condiția economică, social-politică și culturală a societății din care el face parte.

În curgerea vremii însă omul a fost tratat mai mult ca o „substanță" solipsistă, cu „atribute" proprii, dependentă numai de ea, nu și de societatea în care trăiește.

Societatea însăși, de altfel, a fost definită de Aristotel și Rousseau mai mult ca un contract inter-individual decît cu adevărat social. Dar societatea nu e numai o structură de relații inter-individuale, cum a crezut Tarde, pe urmele lui Rousseau și Aristotel, ci ea e și o structură de instituții, așa cum a arătat Durkheim. Doi oameni pe stradă vorbesc ca indivizi și au raporturi inter-individuale. Soția și soțul, în familie, vorbesc ca părți într-un întreg, materializat în unitatea de gospodărie, casă, grijă față de copii etc. Dar în acest caz, al relațiilor dintre indivizi și instituții, înseși funcțiunile nu mai depind numai de individ, ci și de societate, fiind astfel moduri de conjugare cu dublă determinare, socială și individuală.

La început, psihologia s-a constituit doar ca știință a funcțiunilor și atributelor individului. Cu timpul ea a descoperit și modurile de conjugare ale insului cu societatea, care au adus determinarea economică, social-politică și culturală a lui.

„Era odată obiceiul — spune Kimbal Young — ca persoana umană să fie descrisă ca un individ ce ar trăi în vacuum și ar fi constituit numai din caracteristici biologice și procese mintale strict individuale. Era o mare greșeală. Personalitatea e ceva mai mult decît un amplu organism biologic, care ar veni în lume numai grație procreației, aducînd cu sine anumite trăsături biologice fundamentale. Caracterele biologice, desigur, reprezintă baza din care personalitatea derivă și se formează. Organismul, la început, consistă dintr-o anumită structură fizică și anumite funcțiuni, legate de ea, ce operează pe plan biologic. Conținutul reacțiunilor noastre, înțelesul lor pentru noi și alții, cresc și se dezvoltă numai grație participării noastre la viața socială. Aceasta înseamnă că, de fapt, nu există conduită umană și socială fără o continuă interacțiune dintre diferitele grupuri sociale. Participarea începe la naștere și continuă pînă la moarte. Participarea înseamnă condiționarea constantă față de alte persoane și, prin aceasta, condiționarea față de modurile de acțiune fixate în diversele tipare ale culturii din care facem parte. Această interacțiune a organismului și a celorlalte ființe sociale cu realitatea culturală e ceea ce formează și creează personalitatea. Cu alte cuvinte, organismul posedă de la naștere, și prin maturizare, mecanismul de la baza conduitei sale. Acest mecanism fixează *felul,* maniera și mijlocul de activitate. Ceea ce noi facem, direcția conduitei noastre, conținutul și înțelesul ei, sînt determinate de influențele personale-sociale și culturale."

De aceea „persoana umană — spune Park (1927) — este un individ cu un anumit status social. Noi venim în lume ca indivizi. *Statusul* nostru social îl dobîndim și, astfel, devenim persoane. Acest status înseamnă poziția noastră în societate. Individul are în mod inevitabil un status oarecare în fiecare grup social, la care el aparține. Într-un anumit grup, statusul fiecăruia e determinat de relațiile dintre el și ceilalți membri.

Conștiința de sine a individului, concepția rolului său în societate, „eul" său, sînt toate bazate și derivate din statusul său în grupul sau grupurile sociale din care face parte".

James spunea că omul are atîtea euri cu cîte persoane stă de vorbă. Dewey susține aceeași pluralitate de euri în raport cu diversele instituții sociale din care însul face parte. Aceste „euri" sociale, nu numai inter-individuale, sînt chiar mai importante. Ele nu înseamnă însă „alter-euri", deoarece ele se întregesc reciproc și nu se exclud. Societatea, de altfel, nu e constituită numai pe relațiile afinitare de limbă și trecut istoric, care urmează legitatea principiilor logice, ci și pe întregirea reciprocă a diviziunii muncii, care urmează legitatea dialectică. La aceste relații complementare din urmă trebuie apoi adăugate cele de conducere, ce le integrează pe toate, tot după legile dialectice. Interpretarea raporturilor dintre structura psihologică și condiția ei socială, la fel ca și acelora dintre ea și structura biologică, trebuie să fie și dialectică, nu numai logică. Ea este, de fapt, în primul rînd dialectică.

Limbajul

Limbajul este mijlocul de comunicare dintre oameni, pe care se întemeiază convieţuirea socială. El nu cuprinde numai limba propriu zisă, ci și tonalitatea ei, mimica și pantomimica ei etc., ce însoțesc cuvîntul vorbit. La logica rațională a frazei, tonul, mimica și pantomimica adaugă logica lor afectivă și volitivă. De aceea, limbajul nu este numai un proces conștient, ci și unul inconștient. Conștiente sînt conținuturile de viață și idei, pe care le exprimă fraza ca atare, luată în întregimea ei. Cuvintele însele vin în mod spontan, de la sine, fără efort conștient, iar literele și mulțimea de procese organice însoțitoare vin automat, fiind mai mult sau mai puțin inconștiente. A ne gîndi la ele, a fi conștient de ele, ar însemna să nu mai putem vorbi. Limbajul nu este numai un dialog al conștiinței, ci al întregii personalități, în care se reflectă atît tiparele sociale ale gîndirii umane, cît și moștenirea culturală imprimată în ele. Din aceste motive, limba nu este, de fapt, numai un mijloc de comunicare a informațiilor, ci și un factor de socializare și culturalizare. Ea este, în fond, supremul factor de umanizare. Precum ea este și suprema sinteză formală a moștenirii ereditare, de ordin bio-psiho-social, cu moștenirea socială, de ordin cultural. Ea e suprema matriță care dă formă ideilor și sentimentelor noastre, din care izvorăște acțiunea social-umană. De aci și întregirea reciprocă dintre logica rațională, afectivă și volitivă, pe de o parte, cu sintaxa și semantica frazei, pe de altă parte, așa cum arată cercetările contemporane de epistemologie genetică.

„Tot ceea ce se află în jurul nostru — spune Ch. Blondel (1926) — oameni și lucruri, ne obligă, încă de la naștere, să acceptăm concepția despre lume și viață caracteristică veacului și țării în care trăim.

Copilul din zilele noastre, fie că face primii pași pe Rue Mouffetard sau în cele mai inaccesibile cătune de munte, vine, de la început, în contact cu o natură, pe care industria modernă a mecanizat-o în foarte mare parte. Înainte de a avea cea mai mică idee despre descoperirile științifice și spiritul experimental care le stă la bază — și aceasta deoarece el este cu totul în afara puterii de a-și face cea mai mică idee despre așa ceva — copilul zilelor noastre e deja familiarizat cu rezultatele lor, grație obiectelor, pe care le vede și le manipulează, hainelor pe care le poartă, ziarului pe care-l citește tata, automobilului care trece pe stradă sau grație atmosferei mai mult sau mai puțin pasteurizată din timpul bolii. Înainte ca inteligența să-l facă să învețe și să înțeleagă cum s-a ajuns la atîta stăpînire asupra naturii, tehnica

produsă de această stăpînire pătrunde adînc în toate simțurile sale.

Acest contact continuu cu natura civilizată, creată de om, duce totuși cu greu la altceva decît la o familiarizare senzorio-motrică cu această lume. Această familiarizare, desigur, înseamnă foarte mult pentru dezvoltarea a aceea ce numim inteligență, dar e departe totuși de a constitui singura ei condiție de dezvoltare. Copilul, evident, nu va ști niciînd să treacă, prin propriile sale mijloace, de la aceste date pur sensibile, care îl înconjoară, la ideile care stau la baza lor și care le-au creat, fiind, desigur, opera înceată și răbdătoare a generațiilor ce l-au precedat. Pentru așa ceva i-ar lipsi, de fapt, și timpul și capacitatea. E de neînțeles cum și-ar da seama singur un copil de toată această operă, pentru care au trebuit atîtea secole ca s-o creeze. De aceea este absolut necesar ca să găsim un mijloc oarecare, cît mai puțin personal cu putință și cît mai rapid, economic și eficient, pentru ca copilul să intre în comuniune sufletească cu toți membrii grupului din care face parte. Acest mijloc este limbajul. Pentru ca copilul să învețe nu numai să judece și să raționeze, ci și să simtă și să perceapă ca noi, el trebuie să învețe să vorbească. Oricare ar fi raporturile dintre inteligență și limbaj, este totuși evident ca lumina zilei că micul copil merge mult mai puțin de la obiecte la cuvinte decît de la cuvinte la obiecte și că învățarea limbii *îi impune acceptarea din afară și fără control din partea sa, a viziunii și concepției despre lume, proprie locului și timpului în care copilul trăiește* (sublinierea este a noastră). Grație limbajului și numai limbajului ia naștere în mintea copilului această icoană a Universului în care trăim și în care, pentru a trăi și a deveni om, el, copilul, trebuie să se integreze.

Dar limbile moderne, pe care copiii noștri le învață, au un trecut foarte lung, timp în care asupra lor s-au exercitat foarte multe influențe, în cea mai mare parte logice și obiective. Spiritul, care le-a animat și care a apărut mult înaintea literei scrise, a avut ceva pozitiv și obiectiv. Desigur, am face o mare greșeală dacă am identifica acest spirit cu analiza științifică din zilele noastre. Am putea spune însă că, dacă scopul a fost acest spirit, atunci evoluția limbii ar fi fost exact aceea de care geniile creatoare ale civilizației noastre ar fi avut nevoie ca să se exprime.

Cuprinzînd realitatea în rețeaua de raporturi verbale logice, care stau la baza limbii noastre, aceste raporturi ajung să constituie un vast ansamblu de idei abstracte și generale, legate sau opuse unele față de altele — după cum sînt caracterele obiective ale lucrurilor, la care ele se referă — și ierarhizate unele față de altele în așa fel, încît de la noțiunea de existență la aceea de nonexistență noi dispunem de o serie întreagă de noțiuni intermediare, ca, materie, materie vie, plante, cereale, grîu etc., care se leagă împreună în mintea noastră, așa cum se leagă părțile în Univers. În măsura în care copilul prinde felul lor de grupare împreună, acest sistem ierarhic de noțiuni penetrează întreaga sa gîndire în mod atît de perfect, încît în sunetele pe care copilul le aude și pronunță sau în literele pe care le citește și scrie, el, de fapt, uită sunetele și literele, prinzînd numai ideea. De aci și faptul că, pentru noi, gîndirea nu se disfinge de ceea ce cuvîntul e făcut să fie. În adevăr, noi gîndim cum vorbim și vorbim cum gîndim nu numai în viața concretă de toate zilele, ci chiar și în cazul gîndirii raționale în proces de elaborare și care devine perfectă atunci cînd formula a fost găsită".

Se spune că francezii au o limbă clară, precisă și distinctă, deoarece așa gîndesc ei, în vreme ce germanii au o limbă mai complicată, susceptibilă de orice detaliu, fiindcă așa le e gîndirea. Argumentul, desigur, este adevărat. Dar el exprimă numai o latură a adevărului, deoarece această afirmațiune asupra raportului de cauzalitate poate fi inversată. Avem, în adevăr, toate motivele să credem că francezii gîndesc clar, precis și distinct — deci după rețeta lui Descartes — deoarece așa le e limba, creată de acest gînditor, precum și de Montaigne, Racine, Molière, Boileau etc. Prin urmare, limba însăși, anume sintaxa ei, îi obligă la această gîndire. Același lucru poate fi spus și despre limba creată de Lessing, Goethe și Schiller, pe de o parte, de Kant, Hegel etc., pe de altă parte.

Că acest lucru este adevărat rezultă și din comparația limbilor moderne, dezvoltate logic, cu cele primitive, cu caracter mai mult prelogic. În limbile nedezvoltate precumpănește reflectarea intuitivă de ordin concret. Ideea însăși este exprimată cu ajutorul unui simbol sau arhetip, care nu iese nici el de sub imperiul apercepției intuitive. În limbile dezvoltate predomină reflectarea rațională, iar ideea este exprimată printr-o seamă de „modele" logice și matematice, de ordin abstract. În limbile primitive, logica afectivă și cea volitivă trag mai greu în cumpănă decît cea rațională. În limbile culte, tiparele sînt mai mult acelea ale logicii raționale. În limbile și concepția primitivă totul este judecat în raport cu subiectivitatea condiției umane, reprezentată prin individ, societate și cultură. În limbile și interpretarea cultă, bătălia este pentru obiectivitate. În limbile nedezvoltate, judecățile de valoare se revarsă asupra celor de existență. În limbile culte judecățile de existență primează, iar cele de valoare nu le pot contrazice. În limbile nedezvoltate asociația e mai mult de asemănare și contiguitate. În cele culte ea este de coerență logică. În limbile primitive lexicul este sărac, cel mult de o mie de cuvinte. În limbile culte, el ajunge la zeci de mii de cuvinte, pentru limba obișnuită și la peste un milion de expresii științifice. Sintaxa limbii primitive este simplă, reducîndu-se de cele mai multe ori la subiect și predicat. În limbile cultivate, ea este incomparabil mai bogată și articulată, iar o seamă de idei nu mai pot fi exprimate numai prin cuvinte, propoziții și fraze, ci prin alineate, capitole și cărți.

În ceea ce privește arhetipul, prin care este exprimată ideea, este cazul să observăm că el nu este o simplă convenție socială, ci o intuiție în natura însăși a obiectului sau procesului, cu valoare de reflectare obiectivă. Ideea de virilitate este exprimată printr-un om cu picior de țap, cea de fecunditate, printr-un trup de femeie cu pîntece de pește. Forța conducătorului este simbolizată prin cornul de taur, ori capul de leu. Războinicul este gîndit ca fiu de lup. După unii, această intuiție directă în natura însăși a obiectului sau procesului, care nu-l descompune în părți, ci prinde însăși unitatea sa în multiplicitate, cu continuitatea ei în discontinuitate, ar fi chiar superioară interpretării și gîndirii noastre analitice, cu caracter precumpănitor matematic și prea puțin logic. Dar o atare teză poate fi susținută cel mult în artă, care activează sub imperiul logicii afective și este preocupată de dezvoltarea armonioasă a condiției umane, iar nu de reflectarea cît mai obiectivă și condensată, rațională, a lumii în minte. Dar chiar și în acest caz este bine să nu se uite că logica afectivă a artei se întregește cu cea obiectivă și rațională a științei, iar nu o contrazice. Logica etică și politică a acțiunii, desigur, se clădește pe amîndouă, dar ea izvorăște, totuși, în primul rînd, din cea rațională a minții, avînd, desigur, judecățile ei proprii de valoare. Faptul, apoi, că logica afectivă — și mai ales lipsa de orice logică — intervine și în gîndirea copilului, precum și în vis, nu înseamnă un argument în favoarea universalității ei, ci doar unul în defavoarea ei. Pe de altă parte, logica rațională nu înseamnă numai discurs cartezian, bazat pe interpretarea analitică cu caracter matematic. Ea înseamnă și discurs hegelian, clădit pe interpretarea sintetică, cu caracter calitativ, deci logic, așa cum am arătat atunci cînd ne-am ocupat de natura inteligenței. Intuiția intervine și în cazul ei și reprezintă chiar sinteza supremă a judecății, care leagă din nou ceea ce la început, pentru motive de mai bună cunoaștere, am desfăcut. Cu atît mai mult ea este prezentă de la început în interpretarea sintetică a lumii. Dar intuiția nu *trece* alături sau *peste* inducție și deducție, analiză și sinteză, cauzalitate și finalitate, ci *prin* ele. De aceea știința nu o exclude, ci, dimpotrivă, o include și o socoate suprema încheiere a finalității sale.

Ceea ce însă trebuie să reținem, atît în cazul mentalității primitive, cît și al celei

moderne, este că limba modelează nu numai posibilitățile noastre de aprehensiune a multilateralității de ființe și obiecte, reflectate în cuvinte, ci dă și formă concepției însăși despre lume și viață, în care cuvintele, propozițiile și frazele sînt doar parte în întreg. Cît privește fraza însăși, ea nu poate fi tratată numai ca o compunere de propoziții și apoi, în final, de cuvinte — așa cum susțin cercetările contemporane de sintaxă logică și chiar cele de epistemologie genetică —, ci ea trebuie considerată și ca o parte din alineat și capitol, deci din ideea mai cuprinzătoare din care face parte. Și care idee, cum am arătat, are un cuvînt important de spus asupra frazelor și propozițiilor, care exprimă ramurile sale, părțile sale, așa cum arată H. Werner. De aceea, determinarea analitică a sintaxei și semanticii logice, întreprinse de Carnap și Tarski, pe de o parte, de Piaget și colaboratorii săi, pe de altă parte, trebuie completată cu determinarea sintetică, preconizată de Werner, care s-a inspirat nu numai din gîndirea simbolică a lui Cassirer, ci și din psihologia configurationistă a lui Wertheimer, Koehler și Koffka, precum și din psihologia structuralistă a lui F. Krueger, dascălul său.

Parafrazînd versetul biblic, Goethe spune că „la început a fost fapta, nu cuvîntul". Sub unghi filogenetic, el, desigur, a avut dreptate. La început au fost acțiunile social-umane, pe care cuvîntul le *exprimă* și apoi diversele obiecte și procese, pe care el le *reflectă*, dar nu numai *onomatopeic*, cu ajutorul sunetului ca atare, ci și *vizual*, cu ajutorul „simbolului", de care vorbesc Cassirer și Werner. Prin urmare fapta, mai bine zis conjugarea noastră cu lumea, anume conjugarea condiției umane cu lumea — iar nu numai a individului — precede cuvîntul. Sub unghi ontogenetic însă, *cuvîntul precede fapta*. Dar cuvîntul de la început nu e o simplă parte în frază, ci fraza însăși. În adevăr, cuvîntul *ma-ma* nu înseamnă numai un element lexic, deci o parte a vorbirii, ci vorbirea însăși, deoarece în el se reflectă însăși concepția copilului despre viață, anume despre rosturile mamei sale în raport cu el. Mama nu este numai ființa care-l nutrește și spală, ci și pavăza sa în viață, precum și bucuria sa, lumina sa. Ea e ființa care-i îndreaptă primii pași în viață *ad litteram et ad figuram*. De aceea, sub unghi ontogenetic, la început este limba însăși, mai bine zis limbajul, cu întreg cortegiul său de structuri mimice și pantomimice, așa cum spune Sapir. Căci limba — susține el — nu e numai *discurs*, ci și *muzică*, anume ritm, tempo, coloratură, melodie, plus mișcare, poate chiar *dans* al întregului corp. După toată probabilitatea, de altfel, din dans se desprinde nu numai muzica, ci și limba. Culoarea îmbrăcămintii, apoi, era una în dansul dragostei, alta în aceea a dansurilor războinice. Prin urmare, străin de dans nu e nici simțul culorilor, ce se dezvoltă în pictură, precum nici acela al corpului, pe care-l va reda sculptura. De aceea, limba nu este numai forma de exprimare a concepției despre lume și viață, ci și o artă, precum, desigur, și o acțiune chiar, nu numai o pregătire a ei.

Studiind la început limba mai mult în conținutul ei decît în structura sa *formală*, de ordinul logic și matematic, Lévy-Brühl, iar după el, și Blondel, care-i rezumă opera, au crezut că structura logică a limbii primitive — de cea matematică ei nu s-au ocupat — ar fi fundamental deosebită de cea modernă, chiar dacă Durkheim nu împărtășea această discontinuitate — poate contradicție — a limbii și a gîndirii culte față de cea primitivă. În final, însuși Lévy-Brühl, în momentul cînd studiază și magia, recunoaște în ea o seamă din principiile gîndirii logice. În schimb, teza continuității este susținută nu numai de Durkheim, ci și de Thurnwald și de filologi, în frunte cu Max Müller. Wundt opinează pentru aceeași interpretare.

Dar în momentul cînd exponenții curentului structuralist din filologie și antropologie, Foucault și Lévy Strauss mai ales, își îndreaptă atenția nu înspre conținutul gîn-

dirii, pe care limba îl exprimă, ci înspre structura ei logică și matematică, atunci ei descoperă continuitatea. Conținutul cuvintelor poate diferi, dar relaționalitatea lor în frază, pe care principiile logice și legile dialectice, adăugăm noi, o definesc, rămîne aceeași. De judecăți în termeni de identitate, contradicție și terț exclus, pe de o parte, de conexiune cauzală și prospectivă pe bază de întregire reciprocă a contrariilor, pe de altă parte, este vorba atît în limba primitivă, cît și în cea cultă, cu deosebirea că, în cea cultă, structura matematică, logico-matematică și dialectică este mult mai bogată, complexă și articulată. În această privință, structuralismul merge chiar mai departe și — separînd forma limbii de conținutul ei — susține universalitatea deplină a structurii logice și matematice a limbii, această structură fiind aceeași în toate vremurile și în toate regiunile. Dar aceasta este o altă greșeală. Interpretarea dialectică afirmă întregirea reciprocă dintre universalitate și particularitate, generalitate și individuație, eternitate și salt, structură și conținut.

Motivele principale, pe care boierii munteni le-au invocat în susținerea scepticismului lor față de posibilitatea unei școli în „proasta limbă românească", școală susținută de către Gheorghe Lazăr, ilustrează oarecum teza lui Lévy-Brühl. Dar dreptate a avut Gheorghe Lazăr, nu boierii. Ceea ce pledează pentru invarianța și continuitatea limbii românești în raport cu „cea elinească și franțuzească" — cum spuneau boierii. Numai că asemănarea și interconexiunea limbii noastre cu cele contemporane, pe de o parte, cu cea primitivă, pe de altă parte, nu exprimă totuși numai asemănări, ci și deosebiri, dar deosebirile nu umbresc asemănările. În plus, ele sînt sub semnul întregirii reciproce. Dintr-o limbă în alta putem traduce orice conținut de viață, chiar dacă redarea exactă a conținutului nu e nicicînd deplină. Transferul de conținut însă este cu atît mai fidel, cu cît traducerea urmărește transpunerea frazei însăși, nu a cuvintelor sale. Aceasta deoarece comunicăm nu numai *conținuturi* de gîndire, ci și structurile lor logice și matematice, care le încorsetează, fiind chiar matrița care, în bună parte, le generează.

Puterea cuvîntului, spunea Vlahuță, e fără margini. Dar, după toată probabilitatea, Vlahuță însuși a spus „cuvînt" și a înțeles frază, vorbire, mai bine zis Logosul, pe care vorbirea îl exprimă și cu care ea se identifică atît de mult încît, în vechea elină, Logos înseamnă și cuvînt și judecată, și vorbire și logică.

Versetul biblic trebuie înțeles în același fel.

Familia

În primii trei ani din viață, în care sînt așezate bazele personalității umane, familia este, ca să spunem așa, întreaga societate. Dacă copilul nu este dus la grădiniță, atunci, în general, societatea se reduce la familie pînă la intrarea în școală, cu toate că „ulița copilăriei" — cum spune Ionel Teodoreanu —, adică asociațiile de joc ale străzii își au și ele rolul lor și rostul lor. Căci, cu adevărat, copiii se joacă numai cu alți copii de vîrsta lor, cu preocupările lor și modul lor de a înțelege lumea. În fond, jocul este însăși viața lor, pe de o parte, și pregătirea pentru viața de mai tîrziu, pe de altă parte.

Din aceste motive, psihanaliza vede în familie nu numai primul laborator al elaborării personalității noastre, care este și rămîne — după toată probabilitatea — cel mai important, sub unghiul omului obișnuit mai ales, ci ea înclină să vadă chiar unicul laborator, ceea ce desigur e o greșeală. De fapt, la această teză a lui Freud și Abraham a renunțat nu numai neopsihanaliza din zilele noastre, în frunte cu Alexander, Erickson, Rapaport, Kardiner, Fromm etc., ci însăși

fiica fondatorului psihanalizei, Ana Freud. Dătătoare de ton asupra importanței, dar și asupra limitelor acțiunii familiei, au fost, îndeosebi, cercetările lui Gesell și ale colaboratorilor săi asupra copilului din actualitatea clipei, iar nu din reconstrucția ulterioară a copilăriei reamintite pe cale de interviu și analiză a viselor, singurele la care Freud a recurs. De aceea, familia rămîne laboratorul prim al personalității, de cele mai multe ori și cel mai important, dar aproape la fel de importante sînt, azi mai ales, și școala, comunitatea însăși, apoi, mai tîrziu, desigur, meseria și căsătoria. Însă cuvîntul tuturor acestor factori se conjugă cu ereditatea, care este parametrul prim al vieții, cel puțin în ordine cronologică. Faptul că ne naștem sănătoși sau cu tulburări fiziologice și asimetrii morfologice, cu capacități intelectuale inferioare sau superioare, cu aptitudini și vocație bine determinate, cu echilibru și armonie de tendințe sau invers etc., rămîne variabila cu care toate celelalte — familia, școala, comunitatea și vecinătatea, meseria și căsătoria, țara chiar — se conjugă.

1. Familia, comunitate de dragoste. Comunitatea ca atare a familiei este în primul rînd înnăscută. Ea nu e un „contract", ci o legătură de instinct și dragoste. Ea nu e numai umană, ci și animală, cu toate că deosebirile de ordin structural sînt destul de mari. Pe de altă parte, însă, familia de azi, compusă din părinți și copii, clădită pe afinitățile elective ereditare, dar și socialmente definite, nu s-a bucurat nici ea de universalitate în curgerea istoriei, ci este doar un produs al înțelepciunii, pe care sinteza istoriei, logica ei, a ales-o în final. La temelia ei însă au rămas tot pornirile de dragoste, cu caracter centrifugal, nu centripetal, altruiste, nu egoiste. Cum însă ele nu sînt o realitate pregnantă în toate cazurile, societatea constituită în stat a venit și ea cu legile sale, care frînează egoismul și asigură conviețuirea bazată cel puțin pe dreptate, dacă nu și pe dragoste. Dar în imensa majoritate a familiilor sănătoase, dragostea e suficientă și asigură coeziunea. În fond, mai bine de 90% din părinți fac tot ceea ce le stă în putință pentru buna creștere și, apoi, ridicarea copiilor lor, oricare ar fi sacrificiile pe care le îndură ei în acest scop. Nelipsită apoi de valoare și însemnătate nu este nici dragostea dintre soț și soție, cu toate că închegarea definitivă a familiei o aduce numai convergența afecțiunii ambilor părinți înspre copii. Afinitățile elective pot ajunge însă și divergente, chiar dacă, la început, convergența lor părea îndeajuns de solidă. Dar una e poezia tinereții, generozitatea și eleganța ei și alta este lupta vieții de mai tîrziu pentru a întemeia un cămin care să desăvîrșească fericirea și să asigure creșterea — precum, desigur, și fericirea — copiilor.

2. Dragoste și disciplină. Dar dragostea însăși nu e numai dăruire cu direcție și sens unic, ci și dăruire reciprocă și întrecere pentru ea. Această întrecere reciprocă în dăruire constituie eleganța ei, poezia ei. Ea e prin excelență un dialog, iar nu un monolog.

Însă dragostea peste măsură acordată copilului strică, deoarece face din copil un egoist, care nu are sentimentul reciprocității ei și crede că toate i se cuvin, fără a datora nimic.

Lipsa de dragoste apoi are urmări și mai grave.

În schimb, măsura în dragoste și reciprocitatea dăruirii consolidează atît bucuria de viață, cît și puterea de iubire și înțelegere a semenilor.

Dragostea nu e, desigur, numai în vorbă, ci și în faptă. Ea nu e numai un proces inter-individual, ci și social, cum a spus Scheler. Ea depinde, în fond, de întreaga atmosferă a familiei. Relațiile dintre membrii ei sînt sub semnul dansului armonios al muzelor, nu sub cel deșănțat al furiilor.

Într-o familie modestă, compusă din cei doi părinți, bunica și doi copii, acestora din urmă li se oferă totdeauna o mai mare atenție și grijă.

În familia vecină, tatăl nu pierde nici o ocazie pentru a-și manifesta autoritatea, pe care o exercită numai prin bătaie.

În a treia familie e numai un copil, pe care mama îl dădăcește din cale afară, revărsîndu-și asupra lui întreaga sa afecțiune, deoarece pe soț îl socoate o ființă inferioară ei. Din copil vrea să facă un om mai deosebit. Din păcate nu și mai muncitor, cum e soțul ei.

Copiii din prima familie sînt dezvoltați armonios. Cei din a doua, frustrați de dragoste, pierd bucuria de viață și puterea de dragoste și înțelegere a semenilor. Copilul din ultima familie, răsfățat de mamă din cale afară, nu se poate integra în școală, iar în final ajunge un ratat.

Dragostea este astfel nu numai cheagul familiei, ci și calea cea mai eficientă a educației, dar numai dacă ea e potrivită și cu măsură.

3. Familia descompusă. Cuvintele *mamă mașteră* și *tată vitreg* au ajuns expresii peiorative prin definiție. Și, desigur, nu fără temei, chiar dacă excepțiile onorabile nu pot fi contestate nici ele. De aceea nu e de mirare că descendenții din atari părinți ajung dacă nu firi înăcrite înainte de vreme, atunci cel puțin firi posomorîte. Uneori ei devin chiar firi otrăvite, în stare mai mult de ură decît de iubire.

Atunci cînd copiii provin din două familii diferite, mama va proteja pe ai săi, iar tatăl pe ai lui, plîngîndu-se fiecare împotriva copiilor celuilalt.

Fericită nu e nici situația familiei care rămîne descompusă, fie prin divorț, fie prin deces. Dar în aceste cazuri, desigur, condiția de viață a copilului orfan de un părinte depinde foarte mult de puterea de dragoste a celui rămas, care poate compensa dragostea celui dispărut. Copiii crescuți de mame văduve ajung uneori mai rapid maturi și, astfel, ajung să-și asume rolul de șefi de familie chiar înainte de căsătorie.

Mai anevoioasă și, astfel, greu de înlocuit este pierderea mamei.

Efect nociv asupra sănătății psihice a copiilor pot avea, desigur, și certurile prea dese dintre părinți și mai ales molestările reciproce.

Copiii crescuți în atari familii depun toate eforturile posibile ca să intre cît mai degrabă în meserie și astfel să scape de „raiul" familiei, care pentru ei înseamnă cel mai cumplit „iad". Din fericire atari cazuri sînt rare, iar una cu alta familia în care ne-am născut rămîne în memoria ființei noastre intime eternul „pîntece" înspre care cei mai mulți, în momentele grele din viață, doresc să se reîntoarcă.

Un caz nu prea fericit, în această privință, l-a constituit însuși Freud. El a suferit de o nevroză de anxietate, cauzată de disciplina prea severă a tatălui său.

4. Ordinea nașterii. Dar condițiile economice și social-culturale ale familiei nu au același efect asupra tuturor copiilor, ci ele variază în raport cu numărul acestora și cu ordinea nașterii lor. Meritul de a fi atras atenția asupra acestor efecte diferențiate revine cu deosebire lui Adler. După toată probabilitatea însă, aceste efecte nu sînt atît de decisive pe cît a crezut el. Dar ele sînt destul de importante pentru a fi reținute.

Luăm cazul primului copil, care pînă la apariția celui de al doilea este și copil unic. După datele statistice pe care le avem, copilul unic dă cel mai înalt proces de bolnavi mintali, precum și de infractori. El, de asemenea, este îndeajuns de des un copil-problemă în școală. Care sînt cauzele acestor dificultăți pe care el le întîmpină mai des în școală? Și care sînt cauzele care îl duc, în mod mai frecvent, atît în clinica de boli mintale, cît și în închisoare? Ele, evident, sînt corelate cu răsfățul prea mare, cu excesul de dragoste manifestată față de el de către părinți. El e centrul de interes al tuturor. Dacă e certat de mamă, atunci e răsfățat de tată, iar dacă e admonestat de pă-

rinți atunci este înconjurat cu dragoste de bunici.

La început, plînsul copilului este expresia unei dureri. Cu timpul însă el devine și un mod de comandă, de tiranizare chiar, a celor din jur. La temelia acestei deprinderi stă procesul de condiționare, desfășurat după legile învățării. La primul țipăt, părinții aleargă și înconjoară copilul cu cea mai aleasă și caldă afecțiune, fapt foarte plăcut pentru copil. Este destul ca acest lucru să se întîmple de 10—20 ori pentru ca copilul să învețe să plîngă și cînd nu-l doare. Aceasta, pentru simpla plăcere de a avea părinții la dispoziția sa și de a se bucura de afecțiunea lor, precum și de supunerea lor. În acest mod părinții și ceilalți din jurul lui devin simple tentacule ale sale, cu care el își lungește mîinile și picioarele. Vrea mîncare, mama aleargă și i-o aduce. Vrea numai o anumită mîncare, mama aleargă și i-o prepară numai pe aceea. Cu timpul copilul nu mai vrea nici o mîncare, iar părinții nu mai știu ce să mai încerce pentru a face copilul să mănînce.

Copilul ajunge astfel un mic tiran al familiei, pe cît de irațional și capricios, pe atît de temut. Aceasta pentru simplul motiv că cei mai fără minte sînt părinții înșiși, care uită că dragostea e cu măsură, iar disciplina e cel puțin la fel de importantă. În stradă însă și la școală, copilul întîmpină competiția dreaptă cu ceilalți și autoritatea profesorului. Reacția copilului e de respingere a competiției și de fugă din fața autorității. În profesiune, în activitatea de muncă competiția e și mai dură pentru el. În final, părinții se trezesc, îndreaptă copilul la luptă și-i retrag atențiile. Este însă prea tîrziu. Privat de ajutorul lor, după moartea lor mai ales, el poate ajunge chiar în clinică. Dacă părinții fac de timpuriu front comun cu copilul împotriva școlii, atunci fac din el un trîntor, care ulterior, cînd el nu mai primește bani de la părinți, poate ajunge să fure. O dată cu furtul vin apoi celelalte rele.

Este adevărat însă că și excesul de disciplină poate strica.

Disciplina, la fel ca și dragostea trebuie acordate și administrate cu măsură.

Ceea ce nu trebuie însă să se uite, e faptul că, în viață, conflictele nu trebuie evitate, ci învinse. De aceea părinții trebuie să învețe copiii lor acest lucru.

Viața — spune Dr. Healy, în *Valoarea biologică a conflictelor* — este o luptă, în care conflictele sînt inevitabile, iar fericirea izvorăște nu din ocolirea lor, ci din înfrîngerea lor. De aceea copiii, ca să fie fericiți, trebuie pregătiți pentru această luptă, în care să fie învingători, nu învinși.

În această privință însă, copilul unic are șanse mai restrînse. În schimb, copilul al doilea este mai bine pregătit pentru ea. În momentul în care apare al doilea copil, primul copil suferă un *complex de detronare*, cum spune Adler. Din copil unic, asupra căruia se revărsa dragostea tuturor, se trezește trecut pe un plan secundar, afecțiunea celor din jur îndreptîndu-se mai mult înspre al doilea copil. El nu pricepe detronarea și de aceea suferă.

În conflictele dintre copilul mai mare și cel mai mic, puterea, desigur, este de partea primului, dar părinții iau aproape totdeauna partea celui mic, chiar dacă dreptatea nu e totdeauna de partea sa. Astfel, cel mare, revoltat de nedreptate, ajunge tot mai nemulțumit, putînd deveni fie un învins, fie un revoltat. În schimb, cel mic devine, de obicei, mai arțăgos și plin de inițiativă. Pentru a se răzbuna împotriva acestor nedreptăți, copilul mare poate dezvolta și o seamă de mecanisme de apărare de ordin psihopat, ca urinatul în pat, acuzarea de migrene și lipsă de poftă de mîncare. Satisfacția copilului mai mic va fi cu atît mai mare. Copilul mai mare va evolua înspre o fire introvertită; celălalt înspre una extrovertită. Primul se lasă ușor învins; celălalt luptă mereu, chiar dacă uneori pierde.

Dacă primul copil este fată, iar al doilea băiat, atari trăsături nu sînt imediat nocive,

cu condiția, desigur, ca ele să nu fie exagerate. Aceasta deoarece firea mai agresivă și puterea de inițiativă și persistență în ducerea ei la capăt sînt trăsături mai potrivite pentru lupta bărbatului în competiția profesională din afara familiei, tot așa precum în interiorul familiei este mai oportună supunerea soției față de soț și nu invers, deși relațiile normale, singurele pe deplin sănătoase, sînt numai acelea de cooperare și întregire reciprocă în condițiuni de egalitate.

Dacă însă primul copil este băiat, iar al doilea fată, procesul este mai neplăcut, deoarece băiatul are șanse de a deveni un învins — ceea ce, desigur, pentru lupta profesională nu e bine — iar fata va înclina să devină prea agresivă, ceea ce pentru o soție, de asemenea, nu e potrivit.

Familia cu trei copii pare a fi, din acest punct de vedere, cea mai avantajată. Copilul prim are satisfacția că celui de al doilea nu i se aduce un aport afectiv exagerat. Al treilea copil însă se bucură în mod mai deosebit de grija și afecțiunea primului. În același timp, afecțiunea părinților se împarte acum între trei, fiind mai domolită. De aceea detronarea nu mai este atît de simțită. Copilul al doilea din familiile cu trei copii dă cel mai scăzut procent de delicvenți sau psihopați. Prin urmare el are maximum de șanse pentru o dezvoltare normală și armonioasă. De fapt aceste șanse le au toți cei trei copii, care în raport cu familiile cu doi sau numai cu un copil dau și ei un procent mai redus de îmbolnăvire sau infracțiune.

În schimb, odată cu al patrulea și mai ales cu al cincilea născut, apare așa-numitul copil nedorit, care e născut de fapt mai mult împotriva voinței părinților decît ca urmare a dorinței lor. Dragostea față de el este de obicei scăzută. De aici frustrarea sa afectivă.

Adler dramatizează poate mai mult decît se cuvine conflictele intrafamiliale legate de raportul distribuției afective cu ordinea nașterii copiilor. Cercetate în populația generală, iar nu numai în cazurile clinice, conflictele de această natură apar mai puțin dramatice și sînt mai rare, după cum arată Thurstone. Nu e mai puțin adevărat, însă, că atari cazuri există, chiar dacă ele reprezintă mai mult excepția decît regula, și de aceea „educația părinților pentru a face educația copiilor lor" este nu numai binevenită, ci și foarte necesară, așa cum susține Dr. Healy.

Dacă afecțiunea dintre fii și părinți este deosebită, atunci alegerea soției de către fiu este făcută prin imaginea mamei, iar a bărbatului de către fată prin imaginea tatălui. Teza a fost ridicată în psihanaliză, dar ea este susținută numai printr-o seamă de cazuri clinice de ordinul singularelor. Ea nu este întemeiată și pe o cercetare statistică asupra populației generale.

Școala

Psihanaliza a studiat elaborarea personalității noastre numai sub unghiul familiei, socotind că familia este nu numai laboratorul principal al vieții noastre, ci unicul laborator, ceea ce desigur este o greșeală. Adler, în schimb, a trecut accentul de greutate asupra rolului pe care îl are școala în formarea personalității noastre.

Familia, cum spuneam la începutul subcapitolului precedent, este o comunitate de dragoste. Școala, la fel și comunitatea de muncă sau națiunea constituită în stat, sînt comunități de dreptate. Dreapta balanță operează în ambele cazuri. Dar în societatea constituită pe bază de dreptate, legea scrisă reglează egocentrisme; în familie, legea nescrisă limitează altruisme, dăruiri.

Așa stînd lucrurile, ieșirea copilului din comunitatea de dragoste a familiei și intrarea sa în comunitatea de dreptate a școlii reprezintă totdeauna o anumită criză. Pe copiii din familiile greu trudite școala une-

ori îi atrage, deoarece, pe de o parte, îi eliberează de corvoada de acasă, iar, pe de altă parte, le deschide drumul înspre o zare mai luminoasă și promițătoare. Pe copiii prea răsfățați, școala îi atrage mai puțin, deoarece ea înseamnă smulgerea lor din raiul prea plăcut al căldurii familiale, în care ei primeau totul și nu dădeau nimic. În familie, ei se bucurau de toate privilegiile. În școală, ei sînt chemați să se ia la întrecere dreaptă cu copiii pe care, în familie, nu i-au acceptat la joc. Sub unghiul poziției economice și social-culturale a familiei lor, ei se simt superiori. Sub acela al egalității dintre faptă și răsplată ei ajung inferiori.

În familie, apoi, aveau un regim de viață lejer. Disciplina din familie era practicată mai mult după voia inimii. Cea din școală e *more geometrico*. Ea e mai aspră, iar pentru cei răsfățați chiar dură.

Ceea ce spune apoi învățătorul, trebuie acceptat ca atare, sau în cea mai mare parte, lucru greu de suportat de către copiii răsfățați.

„Micul copil — spune K. Young (1931) — este condus în clasa cu băncile aranjate în ordine și așezat în una din ele. Catedra profesorului este în fața tuturor, nu numai ca profesorul să fie văzut de toată lumea și să vadă pe toată lumea, ci și pentru a le reaminti autoritatea sa nediscutabilă. Această așezare ordonată și autocrată e păstrată chiar și în orele de program mai liber, cînd copiii cîntă, lucrează și se joacă după libera lor alegere, astfel că rolul de conducător și de autoritate al învățătorului e păstrat neștirbit și în aceste ocazii.

Așezarea aceasta e menținută de la început pînă la sfîrșit, atît în școala primară, cît și în celelalte. Învățătorul de azi seamănă mai mult cu cel din Evul Mediu, fiind încă în foarte mare măsură un predicator și preceptor moral. Însăși aranjarea băncilor și a catedrei, împrumutată de la biserică, reoglindește aceasta. Astfel, învățătorul, la fel ca și preotul, are aerul de a predica adevăruri absolute, care trebuie admise ca atare, fără altă chestionare, deși menirea și rostul său, judecate în funcție de ceea ce el predă, ar trebui să fie altele.

Docilitatea deplină, respectarea liniștii, poziția întepenită, precum și altele, sînt la fel cerute în școală, ca și în biserică. Orice zgomot e *tabu*. Tăcerea poate fi întreruptă numai la întrebarea profesorului, cînd ești obligat să răspunzi. Felul oarecum mai zgomotos de a lucra din școlile de experimentare, mai adecvat spiritului vremii noastre, e desconsiderat chiar și de către părinți, care privesc la el cu neîncredere. Învățătorii, în orice caz, aderă foarte greu la noua metodă. Este adevărat că e mult mai ușor să-ți impui cunoștințele pe bază de autoritate, ca la armată, decît să cîștigi atenția, interesul și autoconvingerea celui din față în așa fel încît el să primească în întregime adevărul expus".

Din aceste motive, Rousseau și Pestalozzi au preconizat nu numai înlăturarea catedrei, ci și pe aceea a băncilor. Dar Rousseau prevedea un preceptor pentru un elev, iar prea mulți elevi pentru un dascăl nu recomanda nici Pestalozzi. Amîndoi apoi se bazau pe puterea pedagogică a personalității lor, atunci cînd propuneau o astfel de reorganizare a acțiunii educative. Dewey, Dalton și alții au încercat modelul școlii lui Pestalozzi cu învățătorii obișnuiți cu care funcționau școlile. Nu s-au obținut rezultatele așteptate. De aceea K. Young merge cu critica sa prea departe. La o „instituționalizare" a disciplinei a recurs și Makarenko, cu toate că sufletul său de dascăl a fost la fel de mare ca cel al lui Rousseau, Pestalozzi și Dewey.

Nereușind experimentul instituționalizării acțiunii educative altfel organizate, aceasta n-a însemnat însă că predarea lecției trebuia să aibă loc tot după modelul expunerii-predică; sau dacă se rămînea la acest model, expunerea trebuia să fie cît mai activă, bazată pe argumente raționale totdeauna. Nu trebuiau predate apoi adevăruri absolute, ci în evoluție. În predare trebuia să intre și simțul criticii, precum și spiritul de observație și cercetare proprie. Elevul nu putea fi chemat numai să reproducă lecția, ci el

trebuia învățat cum trebuie să gîndească lecția.

Astăzi se vorbește despre un principiu nou al procesului de învățare, care este spontaneizarea. Spontaneizarea procesului de învățare este făcută cu ajutorul legii efectului și a configurației.

Învățarea cu ajutorul mașinii s-ar părea apoi că oferă condiții optime de aplicare a acestui principiu. Părerea noastră este că profesorul nu poate fi înlocuit de mașină, fireşte cu condiția ca profesorul să fie un adevărat pedagog.

Profesiunea

Există — spune Pascal — doar două lucruri importante în viață, căsătoria și profesiunea, iar nenorocirea este, adaugă el, că hazardul decide asupra lor.

După judecata lui Freud, mai importantă este familia în care ne-am născut.

Adler, pe de altă parte, a susținut însemnătatea școlii.

Importanți sînt, firește, toți acești factori. După cum importante pentru orientarea și valoarea vieții noastre sînt și clasa și națiunea din care facem parte, care oferă cadrele de dezvoltare. Nu e totuna să te naști la țară sau la oraș. Precum nu e totuna să te naști într-o țară nedezvoltată sau într-una dezvoltată.

Asupra rolului meseriei și căsătoriei în viața noastră a insistat în mod cu totul deosebit sociologia, iar azi insistă psihologia și filosofia existențialistă, care numără printre înaintașii săi și pe Pascal.

In *Momente și Schițe*, Ion Luca Caragiale arată dezbaterea treburilor publice de către cetățeni cu meserii diverse. Descrierea, desigur, este plină de haz. Ca tot ceea ce a scris marele dramaturg, de altfel. Dar satira sa este totuși neîndreptățită. Rică Venturiano joacă o *mască* cu scop necunoscut și de aceea moravurile sale trebuie biciuite. Cetățenii din diferitele meserii joacă însă un *rol* cinstit, rolul vieții lor oneste. Cu mai multă școală, ei, desigur, s-ar fi exprimat altfel. Dar din cadrele meseriei, ei tot nu ar fi putut ieși. De aceea profesorii sînt totdeauna gata să învețe pe alții, negustorii să facă afaceri, avocații să ofere consultații juridice, medicii să facă oamenii sănătoși etc.

În adevăr, limbajul oamenilor nu variază numai după ținut și școală, ci și după meserie. El variază, astfel, atît orizontal, în raport cu diviziunea muncii, cît și vertical, în raport cu școala făcută.

Dar dacă meseria formează omul, omul o alege. Măcelarii, de pildă, cei din trecut mai ales, se recrutează dintre oameni mai duri, cu agresivitatea mai dezvoltată. Pe de altă parte însă, statisticile criminologice arată că ei dau un procent mai scăzut de criminalitate, fapt pe care Freud îl explica prin faptul că ei reușesc să-și satisfacă agresivitatea prin uciderea animalelor, făcînd astfel vomitarea *(catharsis)* cuvenită. La polul opus, în schimb, există o serie de meserii care cer condiția spinării plecate. În statistica infracțiunilor, oamenii cu astfel de meserii sînt mai frecvenți, adeverind prin aceasta că spinarea plecată simte nu numai nevoia îndreptării, ci chiar și a aplecării în sensul opus.

Muncitorii calificați din metalurgie lucrează, datorită mașinilor-unelte, mai mult cu capul decît cu mîna. Rigla de calcul o folosesc și ei, la fel ca și inginerul. De aci și conștiința lor de tagmă mai aleasă. Aceeași conștiință de superioritate o au și ajustorii și lăcătușii de mecanică fină, mecanicii de întreținere, sudorii, modelorii, electricienii mai ales.

Minerii au, pur și simplu, o conștiință de erou.

Între strungari, frezori, ajustori, electricieni etc., pe de o parte, și mineri, pe de altă parte, sînt siderurgiștii, adică muncitorii de la coxerie, furnale, cuptoare, care înfruntă și ei condițiuni grele de lucru, chiar dacă

lucrează la suprafață. Coeziunea intraprofesională, indiferent de funcție, este și aici mare.

Creatorii în domeniul economic și social-politic sînt încă obligați la ceea ce Walter Lippmann numește „personalitatea fantomă", pe care „publicul fantomă" o cere.

O deosebire fundamentală pare să fie și între creatorii în artă și disciplinele umaniste, pe de o parte, și cei din domeniul tehnic, industrial și chiar economic, pe de altă parte. Primii reprezintă „cultura", ceilalți „civilizația". Primii pun accentul pe înnobilarea interioară a „naturii" umane; ceilalți consideră mai de seamă „condiția" tehnico-materială. Primii trec accentul pe logică, pe cea afectivă și volitivă mai ales; ceilalți socot că matematica și logica matematică, deci calculul, sînt totul. H. Read vorbește de „cultura" celor aleși și de „civilizația" maselor, preconizînd un dublu aspect al experienței și moștenirii social-umane. Două „arte" umane, ca să spunem așa, susține și Snow, așa cum arată M. Maliță în *Cronica Anului 2 000*. Spengler, pe de altă parte, preconiza moartea civilizației apusene și nașterea unei noi culturi, iar Toynbee pare a cocheta el însuși cu această teză, cu toate că recunoaște „universalizarea" pe întreg globul a civilizației industriale. Orînduirea socialistă este convinsă că tocmai din această universalizare a civilizației contemporane pe întreg globul va renaște și adevăratul umanism social-cultural. Asupra acestei opoziții — care, după modesta noastră părere, este mai degrabă sub semnul întregirii reciproce — vom reveni la conflictele de cultură.

Căsătoria

Căsătoria este o comunitate de dragoste, de gospodărie comună și de creștere a copiilor. Familia, pe care ea o încheagă, este nu numai celula de bază a societății, ci și modelul ei viu, deoarece disciplina ei este liber consimțită.

Statisticile arată că principala coordonată a căsătoriei și familiei o constituie creșterea copiilor. Parametrul al doilea pare a fi gospodăria comună, organizarea vieții imediate în vetre. În sfîrșit, dragostea întreține relația și atmosfera pozitivă a căsătoriei și familiei. În adevăr, datele statistice atestă faptul că mariajul făcut după legea afinităților elective ale tinerilor este mai durabil decît cel încheiat prin intervenția părinților. Aceasta înseamnă că, în ceea ce privește căsătoria, logica inimii — căci de o logică este vorba și în cazul afinităților elective — este mai bună decît cea strict rațională.

Este cazul să observăm că, natura dragostei variază, totuși, foarte mult. La unii precumpănește aspectul strict biologic și, în special, legătura sexuală. Firește că afinitatea electivă a căsătoriei nu poate fi redusă la acest aspect. Vorbind de afinitățile elective, Goethe nu a înțeles prin ele, în primul rînd, instinctul sexual în forma sa biologică și legătura instituită pe baza lui, ci legătura durabilă a inimii, în ciuda „erorilor" sale. E adevărat că o astfel de legătură o întîlnim și la animale, la fel de puternică sau poate chiar mai puternică. Dar la animale această legătură are o singură „rațiune", cea biologică. La om intervin rațiuni superioare, care țin de natura sa deosebită, rațiuni introduse de comunitatea economică și social-culturală a gospodăriei. Fixarea în cupluri a animalelor are un caracter bio-psihic. Fixarea umană are un caracter psiho-social, economic și social-cultural.

Dar, dacă familia s-ar identifica cu armonia însăși, atunci firește că divorțurile ar lipsi sau nu ar mai fi certuri interne. Or, lucrurile nu se petrec chiar așa, întrucît există și „boli" ale familiei. E adevărat că delincvenții și criminalii se recrutează mult mai mult din rîndul celor necăsătoriți, dar

ei pot apărea și în familie, nocivitatea lor sporind în această situație.

În curgerea istoriei, căsătoria a variat foarte mult, așa cum arată datele adunate de Westermarck. Analiza lor conturează faptul că monogamia nu pare a fi o varietate alături de celelalte, ci sinteza finală de înțelepciune. Poligamia a dus la conflicte uneori grave între oameni.

Atîta timp cît profesiunea a fost exercitată în familie, cu participarea tuturor membrilor ei, închegarea familiei a fost desigur mai puternică. Probă că divorțurile erau aproape inexistente. Ele continuă să fie și azi incomparabil mai reduse la sate decît la oraș.

În momentul cînd civilizația industrială a orașului a separat exercitarea meseriei de activitatea gospodărească a familiei, divorțurile au devenit mai dese. Infidelitatea a crescut. Aceasta cu atît mai mult cu cît orașul oferă posibilitatea anonimatului, care face cu putință discreția. În adevăr, după statisticile făcute de Davis și Hamilton, una stabilită la New York, cealaltă la Londra, procentul infidelității în condițiunile citadine oferite de aceste mari metropole urcă pînă la 90% la bărbați și 70% la femei. Ceea ce, desigur, e foarte mult. Nu e mai puțin adevărat că infidelitatea nu înseamnă neapărat desfacerea căsătoriei. Precum ea nu înseamnă nici reducerea imediată a tandreței dintre soți. Ceea ce, într-un fel, face încă odată dovada că familia nu e construită numai pe legătura sexuală — cum credeau cavalerii Evului Mediu, care își ferecau femeile — ci pe întreaga personalitate, în care un rol deosebit îl au inima și mintea. Nu contractul și lanțurile țin căsătoria, și nici Erosul. Constante sînt doar inima și capul, gospodăria și, mai ales, copiii. Iată elementele durabile ale căsătoriei și familiei.

Gratificarea erotică din actul dragostei își are însă și ea însemnătatea ei. De aci recomandarea patului nupțial comun, care, în taina nopții, stinge atît de fericit tensiunile inevitabile din cursul zilei. Cu judecata sănătoasă, de țăran corsican, Napoleon însuși păstrase acest bun obicei chiar după ce ajunsese împărat.

Anatole France, pe de altă parte, găsește că nu e nimic mai trist și deprimant decît spectacolul oferit de cele două perechi de ochi, care se privesc dușmănos, sub imperiul urii, în timpul nopții și în patul comun. Dar Rodin a aperceput dragostea altfel, ca o simfonie în mîna lui Dumnezeu. La fel și Brâncuși. Sănătatea bio-psiho-socială și culturală a vieții se împlinește, după judecata lui Kretschmer emisă într-o frumoasă carte asupra căsătoriei, editată de Keyserling, numai prin întregirea reciprocă a feminității și masculinității.

Sub semnul patologiei prezintă Anatole France în *Crinul roșu* și gelozia. Așa o vede și Munch în tabloul său cu acest nume. În *Condiția Umană*, Malraux o percepe altfel, anume sub semnul iertării și chiar al uitării, care duc la înțelegere.

Invitat de către Keyserling să colaboreze la *Cartea căsătoriei*, B. Shaw a declinat colaborarea, motivînd că oamenii căsătoriți nu pot scrie în mod sincer asupra căsătoriei din cauza soției lor, iar cei necăsătoriți nu o cunosc... Dar cine a scris mai multe despre căsătorie, spune Keyserling, decît Shaw însuși? Nu este mai puțin adevărat că distinsul dramaturg englez de origine irlandeză a descris numai drama, nu și epopeea ei. La fel au făcut și Strindberg, Ibsen, apoi Pirandello și O'Neill. Și la fel fac azi Thornton, Wilder, Arthur Miller, Tennesse Williams, Albee etc. Charles Morgan, în schimb, în *Fîntîna*, prezintă și latura ei de epopee, mai frecventă și, astfel, mai adevărată, mai autentică. Așa o prezintă, în *Amantul Doamnei Chaterley*, și D. H. Lawrence, dar viziunea sa rămîne unilaterală din cauză că el clădește armonia conjugală prea mult pe gratificarea sexuală și prea puțin pe potrivirea și întregirea reciprocă dintre inimă și cap.

Dar dacă în comuniunea bio-psiho-socială și culturală a căsătoriei dragostea nu e totul, nu e mai puțin adevărat că lipsa ei, impo-

sibilitatea ei mai ales, este nu numai un foarte serios obstacol, ci și o reală cauză de divorț. Frîul liber al instinctelor, pentru care unii pledează, în dorința lor de a înlătura din cale orice inhibiții, este soluția cea mai ieftină. A construi omul și familia numai pe cap și inimă, iar dacă e posibil chiar numai pe cap, este iar o greșeală. A clădi condiția umană a căsătoriei pe toate coordonatele ei, pentru care pledează biologia, psihologia și sociologia de azi, este o soluție mai justă, pe care însăși înțelepciunea — și mai ales practica — populară o verifică.

În ceea ce privește inteligența și cultura, căsătoria este sub semnul afinităților elective. Prin urmare, potrivirea dintre soț și soție, din acest punct de vedere, este cu atît mai deplină, cu cît nivelul lor intelectual se aseamănă mai mult.

Același lucru poate fi spus și despre caracter, cu observația că, dacă este greu ca un soț de caracter să conviețuiască cu unul lipsit de caracter, atunci cînd ambii soți sînt fără caracter, căsătoria duce numai la certuri, bătăi și, în final, la divorț.

Firea și temperamentul, în schimb, sînt sub semnul întregirii reciproce, jucînd astfel, la fel ca și sexul, rol de punct și contrapunct. Un temperament energic se potrivește mai bine cu unul domol, așa precum o fire introvertită se completează cu una extrovertită. Dacă însă deosebirile sînt prea puternice, atunci rămîne numai lupta, nu și unitatea contrariilor.

Cît privește profesiunea, s-ar părea că ea este mai bine să difere, oferind astfel soților și copiilor posibilități de dezvoltare mai completă, sub semnul multilateralității. Dar cea mai bună profesiune pentru soție, în timpul în care copiii încă nu merg la școală, este, desigur, aceea de mamă.

Freud, Havelock Ellis, Albert Moll, adică cei trei mari erotologi ai începutului nostru de veac — spune L. Mumford în *Civilizația noastră în schimbare* — au văzut numai floarea, adică dragostea dintre soți, nu și rodul și, prin urmare, și iubirea de copii, care pare să fie cea mai puternică.

Numai floarea apare și în sculptura lui Rodin. Frumusețea ei o prinde și *Sărutul* lui Brâncuși. Dar nemuritoarele capete de tineri țărani, la fel ca și lumina ochilor de copii din pînzele lui Tonitza, aduc prinosul de laudă rodului.

Comunitatea

Dar atît familia în care ne naștem, cît și aceea pe care o întemeiem, precum și școala și meseria, depind de comunitatea din care fac parte. Proba acestei determinări o constituie însuși faptul că profilul psiho-social și cultural al individului, ca și acela al familiei, școlii și meseriei, se prezintă într-un fel la sat și altfel la oraș. El depinde apoi și de sectoarele atît de variate ale orașului, adică de vecinătatea de joc și școală a copilului etc.

De aceea, un cuvînt trebuie spus și despre influența comunității asupra condiției umane, care acționează asupra însului atît direct, cît și prin intermediul familiei, școlii și comunității de muncă și locuit.

Comunitatea rurală

1. Munca. Viața de la țară, spre deosebire de cea de la oraș, e mult mai aproape — și prin aceasta, desigur, și mai dependentă — de natură. Această apropiere și dependență este văditâ îndeosebi în munca cîmpului, care reprezintă baza economică a satului.

Munca industrială depinde aproape numai de om și mașină. Cea de la sate depinde, în

primul rînd, de natură. Semănatul este făcut tîrziu toamna sau de vreme primăvara. Un anumit ritm, tot numai de natură determinat, au și prășitul, plivitul, cositul, seceratul și culesul etc.

Dar condiționarea naturii nu se reduce numai la ritmul muncii, ci ea hotărăște și asupra producției însăși, după cum plouă sau e secetă, e cald sau frig etc.

O secetă sau o inundație poate distruge toată recolta.

Munca la sate este, așadar, mai mult o adaptare la ritmul vremii, ca și la condițiile regiunii geografice respective. Truda omului este importantă. Dar importantă e și știința sa, care azi, în condițiunile orînduirii socialiste, se exprimă prin inginer și veterinar. Natura rămîne însă să aibă un cuvînt greu de spus aici, influențînd în parte însăși mentalitatea țăranului, care, în raport cu cea a muncitorului, are un grad mai mic de activism. Muncitorul agricol este mai puțin activist deoarece rodul muncii sale depinde de anotimp, vreme, pămînt sărac sau bogat etc.

Tractorul, combina, alegerea sămînței constituie, desigur, triumful științei — precum și al omului — asupra naturii. Seceta și inundația trec însă și peste ele, iar pămîntul sărac este rezistent chiar și față de îngrășăminte. În această privință decide încă natura.

În această luptă a omului din agricultură cu natura, sentimentele lui față de natură nu sînt totuși de adversitate, precum nu sînt nici de totală supunere, ci de comuniune. *Mioriția* e suprema tălmăcire a acestei comuniuni.

Viața și gospodăria, structura lor economică și socială, fiind atît de aproape și de dependente de pămînt, care este însuși izvorul bunăstării materiale, dau acestuia valoarea supremă. În orînduirea burgheză, lupta pentru pămînt se duce pe viață și pe moarte, așa cum arată operele lui Rebreanu, *Ion* și *Răscoala*. Romanele lui Zaharia Stancu, Marin Preda, I. Lăncrănjan, V. Rebreanu etc. ilustrează același adevăr.

Natura muncii agricole și pastorale, pe de o parte, forțele și relațiile de muncă, pe de altă parte, își lasă amprentele și asupra naturii și calității inteligenței țăranului, care este practică și intuitivă.

Caracterul social al gîndirii sătești este o altă trăsătură de bază a ei. În adevăr, țăranii suferă o puternică influență din partea inteligenței colective pe care o reprezintă satul, integrînd în ea toată experiența istoriei, sub forma preceptelor, proverbelor etc. Acestea sînt adevărate categorii ale gîndirii țăranului. Bogăția lor este uriașă, iar — ceea ce e și mai interesant — formularea lor e aproape totdeauna dialectică, așa cum arată *Povestea vorbei* a lui Anton Pann.

2. **Comunitate față-în-față.** La temelia acestor *tipare colective* de judecată, cum sînt numite ele azi, clădite pe *reprezentările colective*, de care a vorbit Durkheim, stă însăși structura socială a satului, care e un *grup social de tip față-în-față*, în care toți oamenii se cunosc. Satul este determinat de infrastructura sa economică, hotărîtă de pămîntul din jurul său, pămînt care nu trebuie să fie la distanțe prea mari de sat, întrucît slăbește frecvența, intensitatea și legătura operațiilor de muncă. Or, tocmai acest specific al satului definește un grup social de tip față-în-față.

În adevăr, ochiul satului — cum se spune — este prezent oriunde, fie la biserică, așa cum era în trecut, fie la horă, colectiv și primărie, ca azi, fie la nașteri, nunți, înmormîntări etc., precum și în gospodăria însăși a oamenilor, care are deschisă nu numai ușa de la intrarea în curte, ci și pe aceea de la intrarea în casă. „Cunoștință" în sat e oricine, iar de prezentare nu e nevoie. De aci și „conștiința" comună, căreia conștiința fiecăruia i se supune, nu prin contract, ci prin tradiție, precum și prin structura economică și social-culturală, care a integrat această tradiție. Doi oameni din sate vecine vorbesc mai des în termeni de „noi" și „voi" decît în cuvinte de „tu" și „eu".

Regretatul profesor P. Andrei dorea să creștem copiii în școală cu simțul rușinii față de oameni pentru faptele lor rele. Satul nostru așa i-a crescut. La sentimentul rușinii, satul a adăugat însă și pe acela de fală și cinste pentru faptele bune, pe care a trecut chiar accentul de greutate, considerînd efectele pozitive din legea învățării, ca să spunem așa, mai eficiente. Din sinteza lor, precum și a altor coordonate, a izvorît omenia noastră, care a rodit pe toate plaiurile. Și dacă insul e lipsit de obraz, atunci intervine aproape totdeauna familia, căci bunul ei nume este și mai de preț.

Disciplina muncii, de asemenea, este o obligație pentru toți, deoarece comunitatea față-în-față a satului cu greu acceptă trîntori.

Conformismul vieții sătești este astfel mult mai mare decît cel de la oraș. Viața de la oraș naște, atît sub unghi economic, cît și social-cultural, din întregirea reciprocă a diversității. Satul naște din ocupațiile și reprezentările sale afinitare, așa cum a arătat prea bine Durkheim și apoi Tönnies. Cercetările Școlii de Sociologie de la București au confirmat intuițiile lor.

Acest conformism este și mai pregnant în ocaziile solemne de la nașteri, căsătorii și înmormîntări, cînd el devine aproape un ritual, cu calapoade bine definite.

Mai domol este la sate și mersul. Prin urmare sub influența satului se află și temperamentul, nu numai inteligența și caracterul, despre care am vorbit deja. Proprie satului este și firea mai deschisă. Precum, desigur, și biotipul mai atlet. Dacă observațiile lui Kretschmer ar fi fost făcute pe populația de la țară, atunci acest biotip nu i-ar fi apărut doar ca o excepție, ci ca regula cea mai frecventă.

3. **Individual-familial.** Individul, spune Durkheim, este produsul diviziunii muncii, care introduce și separarea meseriei de familie. În comunitatea primitivă, adaugă el, a existat numai familia, care, la început, era societatea însăși, iar după aceea celula ei de bază. F. Tönnies a susținut o poziție asemănătoare chiar înaintea lui Durkheim, dar acesta din urmă nu a cunoscut observațiile primului.

Judecînd raportul dintre individ și societate prin prisma relațiilor inter-individuale, Simmel e de părere că și individul a existat de la început. Adăugînd la relațiile inter-individuale și pe cele instituționale, care sînt individual-sociale, Max Weber afirmă prezența ambilor factori de la început, dar cu pondere diferită. Ponderea merge în favoarea comunității, în cazul societății primitive, și în favoarea individului, în zilele noastre.

Înaintea lor, Marx și Engels au susținut întregirea reciprocă, dialectică, dintre individ și societate.

În lucrarea sa din tinerețe, *Cultura română și politicianismul*, regretatul profesor Rădulescu-Motru socotea că țăranul român este individualist, în vreme ce cel german, de pildă, este comunitarist, cum susține de altfel și Tönnies, iar după el, Sombart. Dar, după modesta noastră judecată, Profesorul Motru a spus individualist și a înțeles familist. În orice caz, acesta este adevărul. În raporturile sale publice sau particulare, țăranul român, ca și cel din alte părți ale globului, vorbește, dacă nu în numele familiei, atunci cel puțin ca o parte din ea. Separat de ea, el nu se poate concepe.

Aceasta, desigur, nu înseamnă că hainele, de pildă, nu aparțin fiecăruia în parte și că fiecare nu are personalitatea sa. Familismul este însă totdeauna mai puternic decît individualismul.

4. **Conflict cultural sau șalt cultural.** Dar satul din zilele noastre este fără îndoială mult diferit de acela de acum 50 de ani, de pildă. În țara noastră, structura economică a satului nu mai este bazată pe proprietatea individuală, ci pe cea colectivă. Starea sa socială este, și ea, cu totul alta astăzi.

Unii au vorbit de o criză de cultură a satului și, odată cu aceasta, au pretins că națiunea însăși îi urmează exemplul. După

toată probabilitatea, ei vor rămîne profeți falși. Satul, desigur, se schimbă, dar nu dispare. El rămîne tot o comunitate față-în-față, care seamănă și cu familia, nu numai cu societatea pe acțiuni, cum spune Tönnies. Atmosfera sa morală va rămîne și în viitor. Întrajutorarea la necaz, împărțirea bucuriei cu alții, sînt încă vii în lumea satului. Cu toții se cunosc, de altfel, ca și înainte. Și cu toții țin la obrazul lor, la al lor și la al familiei lor, dorind să fie cunoscuți de semeni ca *neam bun*, iar nu ca *neam prost; oameni de omenie*, nu *de nimic*.

Comunitatea urbană

1. Munca. Spre deosebire de munca de la sate, care are loc în afara acoperișului sau ușilor, *out door*, cum spun englezii, munca de la oraș se desfășoară sub acoperiș și dincoace de uși, *in-door*. Ca atare, ea este ferită de intemperiile naturii, ceea ce reprezintă un mare avantaj. Din păcate, acest avantaj este plătit cu respirarea unui aer poluat și cu îndepărtarea de razele binefăcătoare ale soarelui. Munca industrială și de birou este, de asemenea, independentă de anotimp. Ea se desfășoară după un *orar fix*, după o normă fixă. Totul, într-o astfel de muncă, se găsește sub semnul măsurii. Depinzînd numai de el, nu și de natură, omul a introdus maximum posibil de *raționalizare* în desfășurarea ei, căutînd să obțină un randament optim cu un efort minim. În acest scop a recurs atît la mecanizare, cît și la automatizare.

2. Mecanizare și automatizare. Unealta de lucru a țăranului ajută mîna și face operații pe care ea nu e în stare să le execute singură, dar nu o scutește de efort fizic. Mașina-unealtă din fabrică scutește omul de un astfel de efort și aduce o uriașă creștere a producției. Dar, în acest scop, ea a adus nu numai diviziunea muncii, cerută de particularizarea operațiilor în vederea mecanizării, ci și obligația omului de a urma cursul ei trepidant. Unii spun că ea a înrobit omul, deoarece din unealtă a sa i-a devenit stăpîn, așa cum arată, de exemplu, filmele lui Chaplin. Dar aceștia uită că ceea ce preia unealta-mașină din activitatea omului sînt mișcările care cer un efort fizic deosebit. Automatizarea din zilele noastre preia tot mai mult în seama ei aceste operații repetitive ale omului și în bună parte conducerea lor. Ea promite să fie o revoluție și mai importantă decît aceea a mecanizării. Mașinile-unelte au înzecit producția. Automatizarea o însutește. Mulți visează să încheie veacul, care e și sfîrșit de mileniu, cu cel mult 10% din populație în muncă și cu un program de 5 ore în 5 zile pe săptămînă. Perspectiva, evident, este mult prea surîzătoare, ca să nu fie atras de ea tot globul.

Discursul cartezian este clădit pe geometria analitică. Discursul tehnologic de azi a ajuns și la logica-matematică, nu numai la diversele ramuri ale matematicii, însutit mai multe și poate înmiit mai bogate decît pe vremea lui Descartes și Newton. Mai apropiat de noi e spiritul lui Leibniz. *Mathesis universalis* tinde să cuprindă întreg *Logosul*. Totul e după măsură. Dar în lume e și valoarea, cu semnificațiile ei pozitive și cu direcția ei de evoluție. Ea stăpînește în științele sociale și bate la ușa disciplinelor biologice. Omul, mai bine zis condiția umană, a rămas și rămîne supremul sistem de judecată. De aceea, nu bunăstarea materială și spirituală a omenirii trebuie dată după mecanizarea și automatizarea mașinilor, ci ele trebuie potrivite la om. Produsele obținute trebuie apoi distribuite pe bază de dreptate socială, iar exploatarea omului de către om și a popoarelor de către popoare trebuie să dispară. Aceasta este opera orînduirii socialiste, prima victorie a omului asupra mașinii.

Sindicatele muncitorești au reușit să impună o condiție umană muncii chiar și în țările burgheze. Aceasta atît sub unghiul condițiilor de igienă, cît și sub acela al orelor de lucru, precum și al salariilor și concediilor. Mecanizarea și automatizarea nu sînt numai umanizate, ci ele tind să fie puse în slujba omului, anume a tuturor oamenilor.

Dar lupta este încă deschisă.

3. Societate **instituționalizată.** Satul este o comunitate cu indivizi *față-în-față,* care se cunosc între ei. Orașul este o comunitate incomparabil mai mare, în care oamenii nu se mai cunosc. De aceea, legea conviețuirii în orașe nu mai poate fi o lege nescrisă, ca în sat. Ea nu mai stabilește numai cooperarea afinitară, în grupuri restrînse, ci și pe cea complementară, adusă de diviziunea muncii. Legea nu mai e impusă numai pe cale orală și prin oameni, ci și, mai ales, pe cale scrisă, prin *instituții.* Ea nu cuprinde numai structura orizontală a relațiilor afinitare și complementare, ci și pe cea verticală, a relațiilor de conducere. Ea are, de fapt, forma unei piramide în dezvoltare, în care relațiile afinitare și complementare dintre muncitori, în număr mare, sînt organizate și controlate de maiștri, în număr mic, care, la rîndul lor sînt coordonați și dirijați de inginerul de atelier etc. În acest mod, fiecare devine o rotiță în angrenajul din care face parte, fiind obligat să activeze atît în raport cu mașina la care lucrează, cît și cu semenii cu care colaborează, care-l conduc sau pe care îi conduce. Relațiile sînt sub semnul întregirii reciproce, în care fiecare depinde de celălalt și determină pe celălalt. Pe această cale, spune Durkheim, ia naștere adevărata solidaritate socială, adusă de diviziunea muncii. La diviziunea muncii se adaugă conducerea ierarhică instituționalizată, scoasă în relief de Max Weber.

4. **Individualism-societalism.** Pe această cale apare individul, spune Durkheim și întărește Max Weber. El e produsul diviziunii muncii și al conducerii instituționalizate, cu caracter piramidal. El e creația sectorului și treptei ierarhice, din care face parte. În relațiile afinitare din familia și comuna primitivă, oamenii făceau aceeași muncă, fiind socialmente cu toții egali. Acum ei sînt diferiți, atît sub unghiul diviziunii muncii, cît și al conducerii ierarhice. Înainte însă, grupul se putea face și desface, fără ca unitatea sa să fie prea mult afectată. De aceea unitatea grupului primar aducea mai mult cu un agregat de celule decît cu un organism. Societatea instituționalizată, cu diviziunea orizontală și verticală a muncii, se apropie de organism. Ea nu mai poate fi despărțită în două fără să sufere. În comunitatea primitivă, oamenii erau definiți prin totemul grupului, care era simbolul tuturor, pajura lor. Acum ei sînt determinați prin poziția lor individualizată din ramura de muncă pe plan orizontal și prin treapta ierarhică de conducere în plan vertical. Înainte, oamenii erau definiți prin deosebiri și asemănări. Acum ei sînt determinați prin interconexiune. În atari condiții, societatea nu mai e un agregat de familii, ci un organism social diferențiat și ierarhizat, iar prin aceasta interconexat. În societatea patriarhală existau indivizi și familii asemănătoare. În cea industrială avem indivizi și familii deosebite, care tocmai prin aceasta se întregesc reciproc. În sat, familia trăgea mai greu în cumpănă decît individul. Profesiunea însăși, de altfel, era tot în familie, de fapt, una cu familia, iar schimbul economic nu apăruse. În oraș, despărțirea profesiunii de familie, pe de o parte, organizarea instituțională a întreprinderii și a statului, pe de altă parte, generează individul, care are tot mai mult pretenția de a fi alfa și omega în societate, el și nu familia sa. Cum însă el nu e, de fapt, decît o rotiță în structura instituționalizată a comunității de lucru și a statului, el se întregește cu întreprinderea de lucru și cu statul și nu se opune lor, cum credea Spencer. De aceea noul individualism se conjugă cu noul societalism, cu care evoluează simultan.

Dar Spencer a avut și el dreptate. Datorită antagonismului dintre capital și muncă, specific și inevitabil în orînduirea burgheză, relațiile dintre muncitori și patroni nu puteau fi decît cele de luptă. În orînduirea socialistă însă, în care această contradicție de bază a încetat să mai existe, relațiile sînt de întregire reciprocă. Înainte, aceste relații erau numai sub imperiul luptei contrariilor. În orînduirea socialistă ele sînt sub semnul unității ce naște din această luptă.

5. Orașul. Unii pretind că poziția muncitorului în marea întreprindere mecanizată și automatizată, deci funcțiunea lui de rotiță în raport cu semenii și mașina, precum și munca unilaterală pe care o exercită, aduc un sentiment de alienare a propriei sale naturi. Noul rol sufocă, nu împlinește. Asupra acestui sentiment s-a vărsat foarte multă cerneală, iar acuzația, desigur, nu e fără temei. Ceea ce s-a uitat, însă, e că diviziunea muncii și conducerea ierarhică instituționalizată, pe de o parte, cu mecanizarea și automatizarea pe care ele le-au făcut posibile, pe de altă parte, duc la un randament incomparabil mai mare și, astfel, și la un nivel de trai mai bun. Pe de altă parte, timpul de muncă a descrescut și mai poate scădea. După toată probabilitatea, vom încheia veacul cu cel mult cinci ore de lucru zilnic, timp de cinci zile pe săptămînă, iar concediile de odihnă vor fi mult mai mari și salariile incomparabil mai bune. În acest mod, munca unilaterală și sub imperiul stressului, pe care îl aduce funcțiunea de rotiță în angrenaj, va dura numai cinci ore, în condițiuni de muncă favorabile. Unilateralitatea ei va putea fi compensată prin dezvoltarea multilaterală și armonioasă din timpul liber, care nu va fi numai de 6—8 ore, ci de 10—12, plus cele două zile de repaus pe săptămînă.

6. Clasa și națiunea. Dar comunitatea de muncă a întreprinderii și cea de locuit a satului sau orașului fac parte din națiune. În structura individualistă a orînduirii burgheze națiunea este împărțită în clase antagoniste, care luptă între ele, tulburînd și reducînd unitatea ei.

În orînduirea socialistă, această luptă încetează, deoarece clasele sînt desființate, iar interesele muncitorimii, țărănimii și intelectualității sînt convergente.

În structura social-politică burgheză, țărănimea muncitoare luptă nu numai împotriva moșierimii exploatatoare, ci și împotriva burgheziei de la oraș, care plătește prețuri derizorii pentru produsele sale și-i cere prețuri mari pentru fabricatele lor, în așa fel încît țăranul cumpără o oră de muncă orășenească cu 3—4 de ale sale.

Unitatea demografică restrînsă a satului, pe de o parte, lipsa de organizare a satelor între ele, pe de altă parte, nu au permis lupta cu succes a țărănimii împotriva moșierimii, nici pe aceea a satelor împotriva orașelor. Răscoalele țărănești au fost, precum se știe, înăbușite în sînge, iar grevele fermierilor împotriva orașelor au eșuat fiindcă negustorii angrosiști de la orașe aduceau produse din altă parte.

Exploatarea țăranilor a încetat numai în orînduirea socialistă, care, pe de o parte, a desființat moșierimea, iar pe de altă parte plătește prețuri corecte pentru produsele țărănești.

Lupta a fost și mai dîrză între muncitorime și patroni, deoarece divergența intereselor lor era și mai mare. Bătălia a fost cîștigată de muncitori datorită organizării lor în forțe unite, posibilitate adusă de aglomerările masive de lucrători din marile uzine și întreprinderi.

Antagonismul ireductibil dintre capital și muncă a fost descris de Marx în *Capitalul*, în care este arătată și calea luptei care duce la victorie deplină.

Profilul psihologic al muncitorului și țăranului, pe de o parte, și acela al patronului, pe de altă parte, sînt descrise de Thorstein Veblen în lucrarea sa, *Clasa de huzur*. Muncitorii luptă pentru o condiție umană

decentă de viață, iar patronii împotriva acesteia, pentru a-și păstra privilegiile nedrepte, cu caracter de exploatare, care le permit viața de huzur, cu cheltuieli pe care, de multe ori, nici regii nu și le permit. De aci și înlocuirea expresiei de magnat al industriei prin aceea de rege al industriei, rege al petrolului, al tutunului etc. Dar orînduirea socialistă a desființat atît vechile dinastii aristocratice, cît și pe cele noi, burgheze. Aceeași orînduire face toate eforturile pentru industrializarea țării, pentru mecanizarea și automatizarea agriculturii, fiind pe cale de a desființa și discrepanța dintre sat și oraș. De aceea nu e de mirare că unitatea națiunii în orînduirea socialistă a devenit atît de organică și astfel de nezdruncinat.

O problemă a epocii noastre mai rămîne încă desființarea exploatării popoarelor de către alte popoare, pe care imperialismul o exercită sub forme noi. Dar pentru suveranitatea și egalitatea în drepturi a țărilor nedezvoltate, victime ale exploatării imperialiste, orînduirea socialistă depune eforturi deosebite. Eficiența luptei va fi cu atît mai mare cu cît frontul socialist va fi mai strîns.

În țările cu orînduire burgheză, interesele divergente dintre capital și muncă au rămas, și mulțimea grevelor atestă acest lucru. De asemenea a rămas și conflictul dintre individ și societate, care stă la baza mișcărilor studențești, atît de dese și de violente și ele.

Cu ocazia vizitei sale în țara noastră, primarul de culoare al orașului Cleveland a apreciat în mod cu totul deosebit noile cartiere muncitorești din București, Ploiești și Brașov. „Noi avem locuințe particulare mai frumoase, a spus el. Dar ele atestă acumularea de capital din mîinile particulare, clădită pe speculație și exploatare. În schimb, locuințele muncitorești, a adăugat el, lasă foarte mult de dorit. Cu atît mai mizere sînt acelea ale șomerilor, al căror număr se ridică la milioane. Ele sînt dovada contradicțiilor inerente orînduirii burgheze, în care cei care speculează munca altora trăiesc în huzur, iar cei care muncesc trăiesc într-o condiție umană precară plină de grijă".

Dar înainte de a ne ocupa de această tipologie socială, care completează pe cea biologică — cu care ne-am ocupat în capitolul precedent — și apoi pe cea psihologică — cu care ne vom ocupa în capitolul următor — să spunem cîteva cuvinte asupra influenței pe care națiunea constituită în stat o exercită asupra individului.

Statul a apărut ca un instrument de exploatare în mîna unei mici minorități de oameni. Puterea sa era exercitată de „prințul" lui Macchiavelli, în colaborare cu clasa aristocratică, din care el însuși se trăgea.

Atena a inaugurat democrația, dar nu a desființat sclavia. Cu alte cuvinte, clasa aristocrată, sărăcită, a împărțit puterea cu meșteșugarii și mai ales cu negustorii bogați.

Împărțirea puterii a fost făcută și la Roma, dar numai în *Forum*. În Senat au rămas tot nobilii, respectiv patricienii, părinții patriei, cum le spune numele, cu toate drepturile și cu nici o datorie.

Evul Mediu a păstrat structura economică și social-politică a Romei, singura deosebire fiind faptul că robia a luat locul sclaviei. În fața lui Dumnezeu oamenii deveniseră, în sfîrșit, egali, în stat însă ei continuau să se diferențieze.

Revoluția Franceză a desființat iobăgia, dar muncitorimea și țărănimea au ajuns repede exploatate de noii magnați ai industriei. Votul însuși, de altfel, a rămas cenzitar. Caracterul universal al votului a fost aplicat abia după primul război mondial și numai în țările membre ale Ligii Națiunilor, la temelia căreia stătea, teoretic cel puțin, principiul egalității între națiuni și între cetățeni. În practică însă, acest principiu nu putea fi respectat din cauza inegalității de avere dintre patroni, pe de o parte, țărani și muncitori, pe de altă parte. Adevărata democrație a putut fi instaurată numai în formula democrației socialiste.

Pascal spunea — cum am văzut — că în viața omului importante sînt doar mizeria și

căsătoria, dar despre dependența lor, și în special a meseriei, de structura socială a claselor el n-a vorbit nimic. Probabil fiindcă și lui, ca și lui Aristotel, i se părea că așa stau lucrurile în virtutea nașterii într-o clasă sau alta, asupra căreia putea dispune numai divinitatea. În orînduirea democrației sociale dispune de ea omul însuși, anume comunitatea sa organizată în stat, care devine, prin aceasta, instituția supremă de organizare a tuturor și nu de exploatare a unora de către alții.

Nefericit poți fi, desigur, dacă îți alegi o meserie pentru care nu ai vocație sau o soție cu care nu te potrivești. Dar ambele alegeri sînt, la urma urmei, în mîna individului, cu observația însă că meseria putea fi aleasă numai în interiorul clasei, eventual sub ea, iar nu deasupra ei. În schimb, alegerea clasei, de care de fapt depinde atît profesiunea cît și căsătoria, era deja făcută de divinitatea însăși, idee cu care Pascal se împăca atît de bine în calitatea sa de aristocrat și călugăr. Isus a gîndit biserica sa ca o împărăție a săracilor, dar ea a ajuns, precum se știe, una a latifundiarilor. Mai bine de o treime din pămîntul Franței din acea vreme era, în adevăr, în mîna bisericii.

.. Era atunci unul și același lucru să te naști rob sau aristocrat ori prelat? Evident că nu.

O acțiune decisivă asupra individului, anume una de nedreaptă discriminare, este păstrată și în dictatura pe care o exercită orice imperialism.

Este oare același lucru dacă trăiești la adăpostul legii din democrație sau sub imperiul abuzului pe care dictatura fascistă și nazistă le-a exercitat în condițiuni de omucidere?

Lucrurile nu sînt numai prea evidente ca să solicite un surplus de argumentare, ci și prea apropiate în timp pentru ca amintirea lor să nu fie plină de cutremurătoare durere și îndreptățită revoltă.

Un tumult asemănător de sentimente trăiesc toate țările care încă nu pot decide asupra propriei lor sorți din cauza imperialismului împilator și exploatator.

Nu, Pascal nu a avut dreptate. Faptul de a te fi născut rob sau sclav în trecut, iar nu aristocrat, faptul de a trăi asuprit, chiar suprimat, ca în dictatura nazistă — asupra căreia apasă conștiința încărcată a trei milioane de omucideri — este o „nenorocire" mult mai dramatică — în cazul celor uciși, chiar tragică — decît alegerea „la întîmplare", cum spune Pascal, a soției sau meseriei.

Formele vieții. Atitudinile sociale

La început, psihologia socială a valorificat mai mult conceptul de instinct. Cu timpul, ea a trecut, după cum am văzut, accentul de greutate pe atitudinea socială. Instinctul a fost conceput ca un atribut al individului. În atitudine, un rol de seamă revine societății. Cu alte cuvinte, ea e un mod de conjugare a individului cu lumea.

În rolul social precumpănește conjugarea individului cu familia, profesiunea, statul etc. În atitudine este vorba mai mult de conjugarea individului cu lumea valorilor economice, sociale, politice, teoretice, estetice etc. În acest mod, rolul social este mai mult un concept sintetic, deoarece în el sînt cuprinse mai multe valori, în timp ce atitudinea apare mai mult ca un concept analitic, deoarece, în cazul ei, importantă este conjugarea individului cu societatea sub unghiul unei singure valori. W. I. Thomas consideră atitudinile drept o trăire interioară a valorii. Spranger le socoate „forme ale vieții" social-culturale. La fel le văd și Kerschensteiner, Freyer, Litt și Stern, cu deosebirea că la primii trei, la fel ca și la Spranger, mai importantă e comunitatea socială, în vreme ce W. Stern afirmă și rolul individului.

Verificarea experimentală a tipologiei lui Spranger o întreprind Allport și Vernon. După un sfert de veac, ei își asociază și colaborarea lui Lindzey. În țara noastră, testul lor a fost aplicat de Al. Roșca.

În total, Spranger vorbește de șase grupe de valori: economice, sociale, politice, teoretice, estetice și religioase. Dăm mai jos tipurile sociale determinate de *atitudinea* față de valori, după Allport (1951).

1. *Tipul teoretic.* Interesul dominant al omului aparținînd tipului teoretic este descoperirea adevărului. În urmărirea acestui scop, omul ia ceea ce numim o atitudine de cunoaștere, căutînd pretutindeni asemănări și deosebiri; o atitudine lipsită de orice preocupări pentru frumusețea sau utilitatea lucrurilor, căutînd numai să le observe și să le interpreteze. Întrucît interesele omului teoretic sînt empirice, critice și raționale, el este în mod necesar un intelectualist, adeseori un om de știință sau filosof. Ținta supremă a vieții sale este sistematizarea și ordonarea cunoștințelor sale.

2. *Tipul economic.* Omul care aparține tipului economic este preocupat, întîi de toate, de ceea ce este *util.* Preocupat în primul rînd de satisfacerea trebuințelor legate de corp, are un viu interes față de toate lucrurile legate de această satisfacere, lucruri care constituie obiectul așa-zișelor afaceri, luate în sensul cel mai larg al cuvîntului — cuprinzînd producția, distribuția și consumul bunurilor, obținerea și manipularea creditului, precum și acumularea bogăției în măsură cît mai mare cu putință. Acest om este în întregime *practic*...

Atitudinea economică vine deseori în conflict cu celelalte. Omul economic vrea, de pildă, ca educația să fie numai practică și privește la orice cunoștință teoretică ca la o pierdere de timp. Științele aplicate, ca ingineria, organizarea științifică a muncii, psihologia aplicată și așa mai departe, sînt în mare parte un produs al cererii pe care omul practic o face celor ce conduc învățămîntul. Țelurile utilitare vin, de asemenea, în conflict și cu valorile estetice. Singura artă pe care omul practic o admite este aceea care servește un scop util... În viața sa personală, el e foarte dispus să confunde frumusețea cu luxul. În relațiile cu prietenii, el e mai preocupat de întrecerea lor în bogăție decît în putere politică, de pildă, sau socială pur și simplu. În unele cazuri putem spune că adevărata religie a omului economic e cultul lui Mamon. În alte cazuri el are un deosebit respect față de Dumnezeu, înclinînd să vadă în el pe dătătorul de bani, bogăție, daruri, prosperitate și alte bunuri.

3. *Tipul estetic.* Estetul vede valoarea supremă în *formă* și armonie. Orice experiență este judecată din punctul de vedere al grației, simetriei și potrivirii. Viața este privită ca o panoramă de evenimente; fiecare impresie este gustată pentru valoarea ei însăși. El nu e imediat un artist creator, precum nu e nici un decadent cu orice preț. E doar un estet, care-și află plăcerile cele mai fine și durabile în părțile estetice ale vieții.

Valoarea estetică este, într-un anumit sens, opusă valorii teoretice. Ea e preocupată de diversitatea experienței, în vreme ce cealaltă acordă prioritate identității ei. Estetul socoate, ca și Keats, că adevărul este echivalent cu frumosul și crede, ca și Mancken, că „a face lucrurile plăcute e de un milion de ori mai important decît a le face adevărate". În manufactură, comerț, reclamă și alte procese din domeniul vieții economice, estetul vede o distrugere a celor mai prețioase valori ale omului. În ceea ce privește relațiile sociale se poate spune că estetul e interesat mai mult în ceea ce privește oamenii ca atare decît în ajutorarea lor. În acest mod, el înclină înspre individualism și suficiență de sine. El manifestă adeseori o predilecție pentru pompă și putere, deși se declară împotriva politicii. În domeniul religios, el e dispus să confunde experiența religioasă cu frumusețea.

4. *Tipul social.* Valoarea cea mai înaltă pentru acest tip uman este *iubirea* oamenilor, fie că e vorba de unul, fie că e vorba de mai mulți, fie că e vorba de iubirea conjugală, filială, amicală sau filantropică. Omul social prețuiește semenii săi ca scopuri, nu ca mijloace și de aceea e gentil, atent și lipsit de egoism față de toată lumea.

El înclină să creadă că atitudinile teoretice, economice și estetice sînt prea reci și inumane. În contrast cu tipul politic, omul social socoate că iubirea de oameni e, și trebuie să fie, singura formă a puterii. Altfel e dispus să repudieze orice concepție despre putere, văzînd în ea o primejdie pentru integritatea persoanei umane. În forma sa cea mai pură, interesul social e lipsit de orice egoism și se apropie mult de atitudinea religioasă.

5. *Tipul politic.* Omul politic este preocupat întîi de toate de *putere.* Activitatea sa nu are imediat nevoie să se desfășoare numai în domeniul politic. Ea poate avea loc și în meserie sau în orice fel de activitate, omul politic dovedindu-se totdeauna un *Machtmensch.* În general, conducătorii din orice domeniu au un foarte acut simț pentru putere. Întrucît concurența și lupta joacă un important rol în viața tipului politic, mulți filosofi au socotit lupta pentru putere drept motivul de bază al activității noastre, ceea ce e discutabil. Există totuși, se pare, anumiți oameni, la care dorința de putere este scopul suprem al vieții lor; ei caută cu orice preț influența, renumele, prestigiul și faptul de a fi temuți.

6. *Tipul religios.* Valoarea cea mai înaltă pentru omul religios e ceea ce putem cuprinde în ideea de *unitate.* În general, el e un mistic și caută să înțeleagă lumea ca un întreg unitar, în care el e o mică parte. Spranger definește acest tip uman ca pe unul „a cărui structură sufletească este un permanent îndreptar pentru ajungerea valorii supreme și absolut satisfăcătoare". Unii indivizi, care aparțin acestui tip, sînt „mistici imanenți". Cu alte cuvinte, ei găsesc că experiența religioasă e una cu afirmarea vieții și participarea ei la spiritualitatea ce animă lumea. Faust, cu zelul și entuziasmul său, vede ceva divin în orice întîmplare. Alții sînt „mistici transcendentali". Ei socot că spiritualitatea divină e dincolo de viață și de aceea caută să se apropie de ea lepădîndu-se de tot ceea ce e plăcere corporală. Ei sînt asceți și află — ca și sfinții indieni — fericirea supremă în contemplație și în completa negare de sine".

După zece ani de largă aplicare a chestionarului, Allport și Cantril constată că exactitatea examinării tipologice este satisfăcătoare, cu excepția tipului social, care pare a genera confuzii. Concluzii asemănătoare constată și Luria, care supune chestionarul la o analiză factorială. După toată probabilitatea, această nedumerire cu privire la tipul social naște din faptul că atît precizările lui Spranger, cît și determinările lui Allport, Vernon și Lindzey, nu sesizează faptul că, în domeniul etic, pe care tipul zis social îl exprimă, legea reglează dragostea, deci dăruirea, nu egoismul, limitat de legea social-politică. Legea dragostei este bio-psiho-socială; cea juridică este numai psiho-socială, accentul de greutate căzînd pe socialitatea rațional organizată.

Pe de altă parte, în ceea ce privește tipul politic, Spranger a pus prea mult accent pe principiul puterii, avînd în față modelul lui Bismarck, față de care el nu-și ascunde admirația. Acest principiu este recunoscut și de B. Russell, în cartea sa, *Puterea.* În domeniul organizării politice, puterea nu este însă totul, așa cum Spranger însuși s-a convins după venirea lui Hitler, cînd a fost obligat să părăsească universitatea și apoi și țara. În adevăr, dacă la temelia puterii nu stă dreptatea, care asigură libertatea, atunci ceea ce se manifestă e doar patologia dictaturii, exercitată de „personalitatea autoritariană" cu orice preț și care se justifică prin fel și fel de rațiuni, și mai ales prin lipsa oricărei rațiuni, așa cum arată Adorno, Frenckel și Brunschwick în lucrarea lor al cărei titlu îl constituie cuvintele din ghilimele. În opoziție cu această personalitate cu cap pătrat și închisă la orice idee care contrazice „prejudecățile" sale, cum spune Allport în *Natura prejudiciilor,* avem, spune Rockeach, personalitatea cu minte luminată și astfel deschisă, *open mind,* receptivă la orice nouă idee. Această minte deschisă urmărește, în primul rînd, eficiența practică a ideii, fiind un organizator, nu un dictator. Or, această capacitate de organizare sub unghiul eficienței

economice și social-politice a națiunii constituite în stat, Spranger nu a sesizat-o. În schimb Meriam o așază la însăși temelia activității omului politic, care tocmai din aceste motive se înconjoară de consilieri competenți, bine pregătiți, iar nu de acoliți, care nu știu decît să aplaude, spunînd totdeauna „da".

Dar tipul autoritarian — spun Adorno, Frenkel și Brunschwick — și apoi cel cu mintea deschisă — adaugă Rockeach — nu intervin, de fapt, numai în domeniul valorilor politice, ci și în acela al tuturor celorlalte valori, fiind astfel mai de grabă un tip sintetic decît unul analitic.

Autorii de mai sus limitează totuși sfera sa de influență la domeniul vieții publice, pierzînd din vedere comunitatea de dragoste a familiei. În schimb W. I. Thomas, veteranul sociologiei americane, și Znaniecki, elevul său, în lucrarea lor, *Țăranul polonez în Europa și America,* au în vedere, în primul rînd, integrarea în familie și relațiile individuale private, în care — după judecata lor — întîlnim tipul *boem* și tipul *filistin.*

Boemul este stăpînit mai mult de instincte; puterea de stăpînire și conducere de sine, pe de o parte, și puterea de integrare socială a acestuia, pe de altă parte, este mai redusă.

Filistinul acordă mai multă greutate normelor morale și sociale, iar conducerea de sine și integrarea sa socială sînt uneori încadrate în tipare prea rigide. De aci și prejudecățile lui.

Boemul este mai aproape de „natura" ereditară, în vreme ce filistinul frizează „masca" ultrasocială.

Cu măsurarea atitudinii față de diversele valori și probleme sociale mai diferențiate s-a ocupat și Thurstone cu colaboratorii săi. Supunînd analizei factoriale 12 din scările sale, el constată un factor general de radicalism-conservatorism. Radicalul este progresist; conservatorul e tradiționalist și plin de prejudecăți, de formele și tiparele vechi de viață.

Comentarii asupra acestor două tipuri face și B. Shaw. Mintea mai deosebită și, astfel, „deschisă" se orientează mai mult înspre radicalism. Cea mai puțin strălucită și, astfel, „închisă" preferă tradiționalismul.

Vîrsta are și ea cuvîntul ei de spus. Tinerețea tinde spre radicalism, iar bătrînețea spre conservatorism.

În țara noastră, de natura atitudinilor sociale și de măsurarea lor s-a ocupat Profesorul dr. docent A. Chircev, în lucrarea sa *Măsurarea atitudinilor sociale.*

Dinamica socială

Avem atîtea euri, spunea James, cu cîți indivizi stăm de vorbă. Și avem mai ales atîtea euri cîte „roluri sociale" sîntem obligați să jucăm. În adevăr, eul propriu se schimbă mult mai mult în funcție de instituțiile sociale decît în raport cu persoanele particulare.

El se schimbă însă în toate cazurile. De aceea dinamica motivației noastre nu este numai individuală, ci și colectivă, socială, așa cum deja am încercat să arătăm.

Meritul de a fi inaugurat cercetarea acestei dinamici sociale în raport cu motivația insului revine sociometriei lui Moreno, pe de o parte, teoriei cîmpului social, elaborată de K. Lewin și dezvoltată în continuare de Cartwright și Zander etc., pe de altă parte. O excelentă sistematizare a acestor studii o aduce lucrarea lui Hofstätter. După judecata lui, merite deosebite în acest nou domeniu al psihologiei sociale are și Sherif.

Asupra sociometriei a scris foarte judicios A. Mihu, iar valorificarea metodei sociometrice este făcută și în lucrarea colectivului de cercetători condus de M. Constantinescu, *Noi cercetări de sociologie.*

Meritul sociometriei este de a fi mijlocit studiul științific al interacțiunii sociale, de

care vorbea James. În cercetările sale, această interacțiune este însă numai inter-individuală. În teoria cîmpului social, formulată de Lewin, ea este și instituțională. Lewin introduce, de pildă, în cîmpul social și clasa ca atare, nu numai elevii, anume mărimea ei, utilarea ei etc. Un atare studiu al conduitei individului în raport cu grupul, clasa, grădinița etc., precum și cu materialul de activitate, joc, a fost făcut de D. S. Thomas și colaboratoarele sale. Metoda sa a fost aplicată la noi în țară de Sanda Ștefănescu-Goangă.

Dar relațiile inter-individuale și sociale nu se găsesc numai sub semnul atitudinilor „deschise", cu caracter conștient, pe care le studiază Institutul Gallup, de pildă, și despre care scriu atît H. Cantril, cît și P. Hofstätter. Ele sînt și sub imperiul „reziduurilor" latente din inconștientul colectiv de ordin emotiv, despre care au scris Max Weber și Pareto. Aducerea lor în cîmpul cercetării experimentale, cu caracter metric, a fost efectuată de Guttman și P. Lazarsfeld.

Un rol important în dinamica socială a acțiunii și mentalității noastre îl joacă diversele tipare sociale, care determină atît modul nostru *stereotip* de a judeca, cît și diversele noastre *prejudecăți*, despre care Bacon a scris nemuritoarele sale pagini. Despre ele scrie W. Lippmann în *Opinia publică*. Cercetarea lor, experimentală și metrică, a fost inaugurată de psihologia și sociologia contemporană. Un studiu sistematic al prejudecăților îl face G. W. Allport în lucrarea sa, *Prejudecățile*, care a cunoscut o largă răspîndire, precum și traducerea în mai multe limbi. Despre aceleași prejudecăți, privind problema rasei, a scris K. Lewin. Despre rolul prejudecăților în caracterizarea națiunilor de către alte națiuni scriu H. Cantril și Buchanan în lucrarea lor, *Cum se văd națiunile*, apărută în cadrul *Comisiei de reducere a tensiunilor internaționale* din U.N.E.S.C.O. Cu rolul diverselor „stereotipii" în judecata umană se ocupă R. Bergler. Tot el se ocupă și cu studiul părerilor deschise, de natură conștientă, precum și cu acela al celor mai puțin deschise din inconștient, în raport cu analiza pieții, *Marktanalyse*.

CAPITOLUL X
Aspectul diferențial al condiției umane

Am studiat structura bio-psiho-socială a condiției umane în latura sa generală și statică cu scopul de a determina parametrii ei de bază și modurile lor de organizare.

Dar structura umană nu este numai generală și statică, ci și diferențială și evolutivă. Ea variază în spațiu și evoluează în timp, fiind în permanență o împletire de individuație și generalitate, pe de o parte, de continuitate și discontinuitate, pe de altă parte. Ea este o împletire de cauzalitate internă și externă, autonomie și determinism. În consecință, ea trebuie cercetată și interpretată atît diferențial cît și evolutiv, acordîndu-se atenția cuvenită raportului dintre libertate și determinism, particularitate și universalitate, specificitate și generalitate, continuitate și discontinuitate. Cu alte cuvinte, *rostul* ei în lume trebuie determinat și luminat atît în perspectiva *individuației* cît și a *saltului calitativ* cu direcția sa de evoluție.

Variația condiției umane este în funcție de două categorii de factori sau cauze. Unii sînt ereditari și ca atare depind de structura genetică a organismului. Alți factori depind de mediu, de cel social îndeosebi și ca atare sînt dobîndiți, educaționali.

Trăsăturile genetice ale ființei sînt determinate de structura genetică, anume de aceea a genelor și a cromozomilor și de modurile lor de organizare.

Cele dobîndite atîrnă de mediul înconjurător, anume atît de cel fizic, și biologic, cît mai ales de cel social-cultural.

Cu 24 litere putem scrie 623 trilioane de cuvinte. O singură literă în plus dublează numărul combinărilor. Ne putem atunci imagina care este numărul combinărilor posibile cu 46 cromozomi!

Dar cromozomii, la rîndul lor, sînt structuri complexe de gene, care sînt ele însele structuri de macromolecule. Prin urmare, structura genetică a persoanei umane este o funcție de sute și mii de sub-variabile. În acest mod numărul combinărilor posibile, la care totalitatea acestor factori poate da naștere, este aproape infinit. De aceea e puțin probabil că în curgerea istoriei au existat doi oameni la fel, adică absolut identici din punct de vedere genetic.

Însă, chiar dacă structura umană ar fi identică — așa cum se credea odată în teoria substanței metafizice — la variația ei s-ar ajunge ca urmare a acțiunii mediului, care nu e niciodată aceeași, ci deosebită pentru fiecare individ. Căci chiar în aceeași casă însul este soț sau soție, frate mai mare sau mai mic, părinte, copil sau bunic etc. Modul de concentrare și focalizare al relațiilor interindividuale și sociale variază astfel chiar în una și aceeași comunitate.

Dar principiul individuației pe care se întemeiază variația, nu este o ieșire din lege, așa cum credea Aristotel, ci un fenomen de legitate, deși legea nu mai are o exactitate deplină, ci un caracter statistic — probabilistic. Mecanica lui Newton a preconizat numai legi exacte, de ordin matematic. Mecanica cuantică, în schimb, operează numai cu legi statistice, de probabilitate. În științele biologice și social-umane avem numai legi de acest gen. După unii, sub unghi matematic, legile statistice ar fi singurele legi pe

care le întîlnim în științele lumii reale, legile exacte nefiind decît produsul numărului mare din legitatea de probabilitate. Dar alături de legitatea matematică există cea logică. Ea pare a fi la fel, numai de aproximație.

Legitatea statistică, de probabilitate, este cerută de însuși principiul individuației. Individuația, pe de altă parte, înseamnă adaptarea cea mai bună cu conservarea cea mai eficientă din locul și momentul dat.

Legitatea logică este generată de însăși libertatea noastră de alegere, conform cu individuația noastră și particularitatea ei autonomă, pe de o parte, și corespunzătoare cu valorile veșnice ale omenirii, cum ar spune D. D. Roșca, pe de altă parte. De aceea ea determină nu numai individuația din legitatea statistică matematică, ci și cauzalitatea noastră proprie în raport cu societatea și în direcția Binelui, Adevărului și Frumosului. Ea determină deci *rostul, semnificația* noastră în lume și *direcția sa de dezvoltare* în raport cu evoluția lumii însăși.

De altfel însăși legitatea cunoașterii științifice, care reflectă legitatea lumii, nu mai este azi definită numai prin asemănări și deosebiri, determinate cu ajutorul principiilor logice, ci și prin interconexiunea cauzală universală, exprimată de legile dialectice. În matematică și în logica matematică această interconexiune poate fi determinată prin principiul egalității sau identității golite de conținut, cînd variabilele nu mai au nici individuație, nici particularitate și nici salt, ci sînt pură generalitate, universalitate și eternitate. În logica dialectică, interconexiunea în timp și spațiu nu mai poate fi exprimată decît prin legile dialectice, care au semnificație și direcție de evoluție, reflectînd însuși rostul ființei în lume, în perspectiva evoluției înspre care ea se îndreaptă.

La început, psihologia a studiat fenomenele psihice numai sub unghiul generalității lor, iar de deosebiri făcea abstracție, considerîndu-le abatere de la lege. Acesta a fost cazul psihologiei pînă la Wundt, precum și al psihologiei lui Wundt însuși. Din acest punct de vedere incidentul intervenit între Wundt și Cattell are o semnificație deosebită, el reprezentînd însăși răscrucea dintre psihologia generală a lui Wundt și cea diferențială a lui Galton, adusă în laboratorul lui Wundt de Cattell. Wundt dorea studiul timpului de reacțiune numai sub unghiul generalității sale, definită prin media aritmetică. Cattell face determinarea și în perspectiva variației, definită prin abaterea medie. Wundt, desigur, a fost un om de știință prea mare pentru a nu accepta și noul punct de vedere, *ganz amerikanisch*, cum l-a numit el. Era, de fapt, un punct de vedere englez, care după aceea a devenit și german și american etc. Primul tratat de psihologie diferențială însă îl scrie tot un psiholog german, anume W. Stern.

Interpretarea condiției umane și în perspectiva variației, mai bine zis sub unghiul punctelor de întîlnire dintre individuație și generalitate, este azi unanim acceptată. Diferențe mai există numai în ceea ce privește interpretarea acestei întîlniri. Psihologia experimentală a preferat metoda matematică, oferită de calculul probabilității. Acest punct de vedere și-a dovedit eficiența în domeniul inteligenței și aptitudinilor si este extins, dar cu mai puțin succes, în acela al emotivității, motivației și personalității însăși, însă numai după ce a fost descoperită analiza factorială. Utilă a fost și logica matematică. Celălalt punct de vedere cu caracter logic, și-a dat valoarea optimă tocmai în domeniul structurii supreme, care este inteligența, după cum el e relevant și în domeniul fin și delicat, dar foarte complicat, al emotivității și motivației, care joacă un rol atît de mare în cazurile clinice.

Mersul astrelor pe cer și destinul uman, spune Aristotel, își au legea lor, care este una și aceeași în structura ei formală, dar nu și conținutală. În schimb, zborul fluturilor și tăvălugul viselor adaugă el, ilustrează Chaosul însuși, adică lipsa de legitate.

Dar sub semnul legității sînt azi toate fenomenele, deci și zborul fluturilor și chiar și

deslînarea viselor, așa cum a arătat Freud.

Însă legitatea nu e numai de exactitate deplină, ci și de probabilitate, precum ea nu e numai matematică, ci și logică. Ea este determinată atît cu ajutorul principiilor logice, care determină asemănările și deosebirile, cît și cu ajutorul legilor dialectice, care interpretează interconexiunea cauzală universală.

Inter-variație, intra-variație și tipologie

În mod practic dar în acord cu punctul de vedere logic și matematic, aspectul diferențial al condiției umane a fost abordat pe trei drumuri diferite. Unul este cel inter-variațional, mijlocit de curba de variație, care e curba lui Gauss. Al doilea este cel intra-variațional, materializat în profilul psihologic, pe de o parte, și în matricea factorială, pe de altă parte. El este, de asemenea, prezent în cercetările de logică matematică efectuate de Piaget și colaboratorii săi privind evoluția procesului de cunoaștere. Curba de variație este bazată numai pe deosebiri și asemănări. Profilul, structura factorilor și a combinărilor, valorifică, în schimb, interconexiunea determinată însă numai cantitativ, nu și calitativ. Al treilea drum este acela al tipologiei și al studiului clinic al cazului, care trece accentul de greutate pe determinarea și interpretarea calitativă. La început tipologia a fost numai descriptivă. Azi ea e și analitică și sintetică. Analiza cazului adaugă și determinarea genetică.

1. Dispersiunea bilelor în cutia lui Galton. Distinsul om de știință a lăsat să cadă o sută de bile prin gaura unui coș, în rețelele egal distanțate ale unei cutii. Distribuția bilelor în diversele despărțituri a luat forma unui clopot, formă asemănătoare cu curba de variație, a cărei ecuație a scris-o Gauss.

Examinînd distribuția gradelor de inteligență și a diverselor aptitudini sau facultăți, cum le-a numit el, Galton a constatat că această distribuție se conformează aceluiași clopot. Deosebirile dintre oameni deci, au legi, iar acestea ilustrează curba de variație.

2. Curba de variație. Determinarea curbei de variație este în funcție de doi parametri: media aritmetică, ce derivă din suma deosebirilor împărțită la numărul lor și abaterea etalon sau sigma, care este egală cu radicalul din suma abaterilor de la medie ridicate la patrat și împărțită la numărul lor. Ea determină, de fapt, cele două momente, simetric așezate față de mijlocul curbei, cînd curbura convexă se schimbă în concavă sau invers, așa cum arată Fig. 13. Dacă cunoaștem acești doi parametri putem determina variația pe care curba o exprimă.

Dacă întinderea curbei de variație pe abscisă este împărțită în șase unități sigma, atunci frecvența cazurilor pe aceste șase unități este de aproximativ 2, 16, 32, 32, 16, 2 procente.

De asemenea, s-a constatat că atunci cînd curba de variație, construită inductiv, pe baza datelor experimentale, se apropie de curba de variație teoretică, elaborată deductiv, există toate șansele ca respectiva trăsătură, a cărei variație curba o exprimă, să fie precumpănitor ereditară.

În cazul curbelor privitoare la trăsăturile de caracter, frecvența se deplasează de la mijloc înspre unitățile +1.00 sigma și mai ales +2.00 sigma sau chiar +3.00 sigma, așa cum arată Fig. 14.

Explicarea acestei asimetrii constă în faptul că aceste trăsături sînt supuse educației, care încearcă să facă din toți indivizii oameni onești, de cuvînt și dintr-o bucată etc. Dacă educația ar reuși în întregime, atunci indivizii ar fi grupați numai la +3.00 sigma.

Aplicarea curbei de variație la studiul trăsăturilor bio-psiho-sociale a însemnat un substanțial progres în determinarea lor științifică.

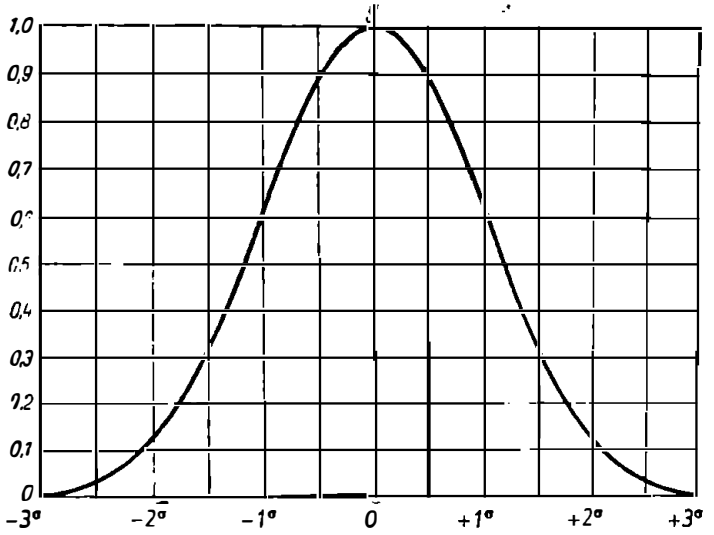

Fig. 13. Curba de variație. Parametrii ei: media și sigma (după Thurstone, 1926).

Curba de variație însă are un mare neajuns. Ea determină numai deosebirile dintre indivizi în raport cu o singură trăsătură. În acest mod, ceea ce e mai important, anume deosebirile intraindividuale, rămîn neabordate.

3. Profilul psihologic. Pentru a înlătura acest neajuns și a face și această determinare sintetică, Rossolimo a propus profilul psihologic, care indică deosebirile dintre oameni sub unghiul a trei, patru, cinci și chiar zece variabile, așa cum arată Fig. 15.

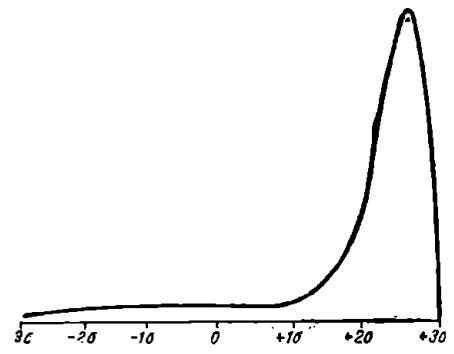

Fig. 14. Curba de variație a trăsăturilor de caracter.

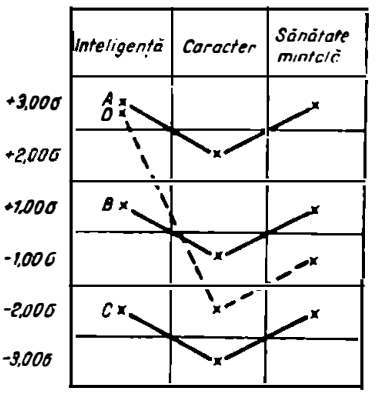

Fig. 15. Profilul psihologic.

Peste toate inconvenientele însă nu a trecut nici profilul psihologic, care evident poate fi și biologic sau sociologic, ori bio-psiho-social. Anume, el determină numai *gradele* de intravariație în termeni de *deosebiri* și *asemănări*, nu și *interconexiunea lor cauzală*. El arată numai modul cum diversele trăsături ale unuia și aceluiași individ se aseamănă sau se deosebesc, nu și felul cum ele *se leagă* pe baza anumitor *rosturi* și, cu anumite *direcții*.

4. Analiza factorială. Ea încearcă și stabilirea acestei interconexiuni. Cum însă ea operează numai cu mijloace de analiză matematică, analiza multi-factorială poate stabili numai diverșii parametri din structură, dar nu și semnificațiile lor, rosturile lor. Cu atît mai puțin poate ea stabili direcția lor de dezvoltare.

5. Tipologia. Stabilirea acestor rosturi și direcții de evoluție o încearcă tipologia. La început ea a fost numai descriptivă și clasificativă, așa cum e cazul la Teofrast și La Bruyère. În știința contemporană însă ea e precumpănitor analitică și sintetică, precum și evolutivă, așa cum am văzut în capitolele precedente. Căci alături de biotip și sociotip avem și psihotipul, cu care ne-am întîlnit deja și asupra căruia vom reveni pentru a-l dezvolta.

Interpretarea metrică a variației și analiza factorială fac obiectul lucrărilor noastre, *Elemente de Psihometrie* și *Analiza factorilor psihici*. Cu interpretarea logică a variației, precum și cu întregirea reciprocă dintre ea și cea matematică, ne-am ocupat în *Natura științei*.

Ereditatea

1. Cercetările lui Mendel. Gregor Mendel a fost profesor de științe naturale și un pasionat de horticultură. El s-a ocupat cu împerecherea a diverse soiuri de plante, în special de fasole, pentru a obține varietăți mai bune. După un mare număr de împerecheri, el constată o seamă de reguli, trei la număr, cărora ele se conformează. Mendel publică imediat o broșură în care consemnează observațiile sale și regulile descoperite, menite să fie utile horticultorilor. Pentru moment, Mendel nu și-a dat seama că ceea ce făcea el, însemna de fapt așezarea temeliilor geneticii contemporane, menită să joace un rol fundamental atît în biologie cît și în psihologie și chiar în sociologie.

În știința teoretică însă cercetările lui Mendel au rămas total necunoscute pînă la începutul secolului nostru, cînd ele sînt redescoperite de Johannsen și De Vries. Cartea sa a apărut cam în același timp cu *Originea speciilor* a lui Darwin și, judecînd-o în lumina științei contemporane, ea nu este, poate, cu nimic mai prejos decît această supremă capodoperă, care stă în pragul biologiei din zilele noastre.

Cele trei legi formulate de Mendel nu fac, de fapt, altceva, decît să constate că legile eredității sînt legi ale probabilității, pe care le exprimă curba de variație.

Presupunem împerecherea a două soiuri de fasole sau mazăre, care au o serie de proprietăți diferite și pe care le reprezentăm în mod simbolic prin albul sau negrul unui cerc.

Generația a doua va aduce contopirea celor două caractere, generînd astfel hibrizii. Albul și negrul contopindu-se, descendenții vor avea o culoare intermediară. Aceasta este prima regulă a contopirii.

În generația a treia apar nu numai hibrizii, ci și trăsăturile din prima generație, așa cum arată Fig. 16. Aceasta e legea segregației.

În ceea ce privește proporția trăsăturilor mixte sau hibride și aceea a primelor caractere ce revin, ea este de 1, 2, 1, adică 25%, 50% și 25%. Aceasta e legea probabilității,

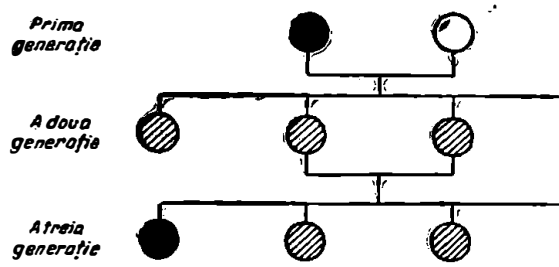

Fig. 16. Mecanismul eredității

care exprimă și segregația și mecanismul de compunere a trăsăturilor și funcțiunilor pe cale ereditară.

Pentru a înțelege atît acest lucru, cît și distribuția bilelor în cutia lui Galton, precum și curba de variație a lui Gauss, considerăm aruncarea a doi bani de un leu. Ei pot cădea cu fața pe care scrie 1 leu sau cu aceea pe care este stema, coroana. Anume, ei pot cădea amîndoi cu fața 1 Leu, cu fața Stemă sau unul cu fața 1 Leu și celălalt cu fața Stemă. Vom avea astfel patru permutări posibile: leu-leu, leu-stemă, stemă-leu, stemă-stemă. Cum ordinea, deci permutarea ca atare, nu interesează, ci numai combinarea, vom avea 25% de combinări leu-leu, 50% leu-stemă și 25% stemă-stemă. Pentru informațiuni mai detaliate se poate consulta lucrarea *Elemente de Psihometrie*, sau oricare lucrare asupra calculului probabilității. În acest sens, Profesorul O. Onicescu și școala sa reprezintă autorități cu reputație bine stabilită pe întreg globul. Contribuțiile Profesorului Onicescu în domeniul psihologiei matematice, a învățării, sînt înregistrate și comentate în toate tratatele de psihologie matematică.

Ceea ce trebuie să reținem pentru moment este faptul că legile eredității sînt legi ale probabilității. Mendel a descoperit acest lucru — este adevărat fără să-și dea seama — încă de la mijlocul veacului trecut, dar constituirea geneticii metrice pe baza legilor sale are loc numai la începutul secolului nostru. În consecință, așa cum în virtutea legilor probabilității putem estima căderea banilor, la fel, tot pe baza lor, putem prevedea compunerea și segregarea caracterelor în împerecherea de soiuri și tipuri diferite.

2. Cercetările lui Morgan. Teoria genelor și cromozomilor. Discuția aprinsă asupra eredității caracterelor dobîndite a ocazionat teoria lui Weissmann asupra plasmei germinative, deosebită fundamental de cea somatică. Prima este purtătoarea caracterelor ereditare. Cealaltă întipărește și caracterele dobîndite. Ea nu are însă nici o influență asupra plasmei germinative. Caracterele dobîndite nu sînt, așadar, ereditare. Weissmann, precum se știe, a handicapat o serie de animale de unele părți ale corpului, dar handicapul nu s-a transmis la urmași. De unde teza sa asupra permanenței plasmei germinative, pe de o parte, și a independenței ei totale de cea somatică, pe de altă parte.

Weissmann nu a reușit să explice mecanismul însuși al eredității. De el se apropie la începutul veacului nostru Johannsen, care introduce noțiunea de genă, ca element ultim, purtător de caractere ereditare. El vorbește de trăsături genotipice, dependente de structura genetică, deci ereditare, și de trăsături fenotipice, în care mediul își lasă amprentele, dar care amprente nu se răsfrîng asupra celor ereditare, deoarece plasma somatică nu influențează pe cea germinativă.

Dar gena în teoria lui Johannsen era tot o simplă ipoteză, ca și plasma germinativă a lui Weismann, separată total de cea somatică. Meritul de a o fi identificat pe cale experimentală îi revine lui Th. H. Morgan. Descoperirea genei, desigur, a fost facilitată de noile microscoape și de alte mijloace tehnice care făceau posibil acest lucru.

Genele sînt grupate într-o serie de constelații unitare în formă de lanțuri, numite cromozomi, așa cum arată Fig. 17.

Numărul genelor și cromozomilor variază după specii și genuri. La om avem 22 $\frac{1}{2}$ perechi de cromozomi pentru bărbat și 23 perechi pentru femeie. Femeia, deci, are un cromozom în plus, numit cromozomul X, care determină sexul. După unii acest cromozom ar exista și la bărbați, dar în formă nedezvoltată, numit cromozomul Y.

Numărul genelor din celula germinativă umană este cunoscut. El se urcă la mii. „Important — spune Jennings (1930) — este faptul că fiecare din miile de gene este o substanță aparte, care are o funcțiune definită, adică un anumit lucru de împlinit; dacă una din ele este distrusă sau schimbată, dezvoltarea este alterată într-un anumit fel, iar individul care rezultă, arată o schimbare corespunzătoare a caracterelor sale: o schimbare în culoarea ochilor, în forma nasului, în statură sau în temperament ori în altceva".

La fel de cunoscut este faptul — spune tot Jennings în continuare — că „fiecare fel diferit de genă are în mod regulat și invariabil locul său în lanț sau în cromozom. Astfel diferitele gene pot fi numite și numerotate, iar o anumită genă, să zicem Nr. 4 sau 44, este totdeauna aceeași, cu același rol de jucat și găsibilă în același loc în cromozomul respectiv".

O altă chestiune la fel de importantă, spune același autor mai departe, este „faptul că fiecare din cei doi părinți ai noștri ne dau o serie completă de gene, înlănțuite împreună în forma de mai sus. Astfel în fiecare celulă noi avem două feluri de gene. În consecință noi sîntem dubli cu privire la genele noastre. Fiecare din cele două lanțuri de gene conține tot materialul necesar pentru producerea unui individ, un fapt care are foarte stranii consecințe. Mama ne dă tot materialul cerut pentru producerea unui individ de un anumit tip. Tata, pe de altă parte, ne dă tot materialul pentru producerea altui individ, de alt tip. În acest mod noi începem viața ca ființe duble. Fiecare sîntem într-un anumit sens două persoane — destul de legate împreună în întregime, deși în anumite privințe legăturile nu sînt chiar complete. Această dublă natură a vieții noastre are un mare efect asupra ei.

Duplicarea se aplică fiecărei părticele din miile de gene, cu care începem viața. Fiecare fel de substanță este prezentată în fiecare celulă în două doze, care formează o pereche de gene. O genă din fiecare pereche vine de la tată, cealaltă de la mamă".

În aceeași lucrare, ceva mai jos: „Diferitele perechi de gene au funcțiuni diferite în dezvoltare. Cei doi membri ai fiecărei perechi de gene au una și aceeași funcțiune. Dacă una din cele două gene are de-a face cu culoarea ochilor, atunci cu culoarea ochilor are de-a face și cea de a doua.

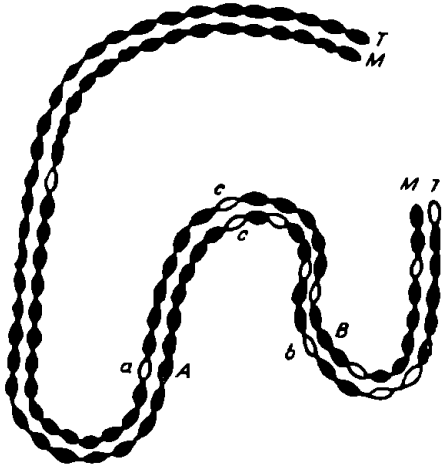

Fig. 17. Așezarea genelor în cromozomi (după Jennings, 1930).

Dacă una din gene are de-a face cu producerea și determinarea unei anumite părți din creier, cu același lucru are de-a face și cealaltă. Dacă una influențează creșterea corpului, tot creșterea corpului o influențează și cealaltă. Acum un fapt de o extremă importanță practică! Deși cei doi membri ai unei anumite gene au de-a face cu unul și același lucru, ei diferă de obicei în felul lor de a-l face. Gena care vine de la tată tinde să producă o anumită culoare a ochiului, în vreme ce gena de la mamă tinde să producă altă culoare. Gena de la tată produce un creier sărac și astfel un individ stupid; gena de la mamă un creier superior și astfel un individ superior. O genă poate produce ceea ce e bun și sănătos; cealaltă, ceva ce e bolnav".

Puțin mai jos: „Avantajele de a avea doi părinți, adică avantajele de a fi dubli sînt evidente. O genă de la tată poate fi defectuoasă; dacă ea ar fi singura genă care ar produce funcțiunea, copilul ar fi defectiv în acea funcțiune; el va fi astfel un albino, un stupid sau un înapoiat mintal. Se poate însă întîmpla ca gena corespunzătoare din aceeași pereche, care vine de la mamă, să fie normală. Această genă normală de obicei produce ea singură sarcina, așa încît copilul este normal; el nu e albino, nu e stupid, nici înapoiat mintal. În acest mod defectuozitatea unei singure gene din pereche nu are de obicei urmări rele, sau dacă are, atunci are așa de mici încît nu pot fi observate. Dublura genelor acționează deci ca o măsură de asigurare; individul are două șanse în loc de una de a-și dezvolta fiecare din funcțiunile sale în mod normal. Numai atunci cînd ambele gene dintr-o anumită pereche sînt defective — adică atît cea de la tată, cît și cea de la mamă — numai atunci funcțiunea respectivă a urmașului e și ea defectivă și copilul e lipsit de pigmentația necesară, e stupid, e leneș, înapoiat mintal sau ceva asemănător.

Socotind dublarea genelor în această lumină, e limpede că asigurarea pe care ea o aduce constituie rațiunea biologică pentru care avem doi părinți în loc de unul".

Gena normală, care produce funcțiunea sau organul în condițiuni normale, a fost numită *gena dominantă*; gena defectuoasă, ale cărei funcțiuni nu se mai manifestă, e *gena recesivă*. Gena care produce inteligența e gena dominantă; aceea care produce prostia e gena recesivă. Genele dominante sînt de trei ori mai numeroase decît cele recesive.

Nu este mai puțin adevărat că gena integrează o experiență de zeci și sute de milioane de ani. Dar ceea ce a fost bun în acest interval uriaș de timp, s-ar putea să nu mai fie bun azi. Acest lucru este adevărat îndeosebi în cazul omului. Sub unghiul conservării individului în condițiunile din trecut, lucrul cel mai important era agresivitatea și dezvoltarea mușchilor. În convietuirea pașnică de azi, mai importantă este puterea de înțelegere.

Viața a sute, poate a mii de savanți, este azi dedicată pentru lămurirea eredității. În *Institutul de Genetică Experimentală* de la Pasadena precum și în alte așezăminte similare din lume, se construiesc hărți pentru diversele trăsături ale drosofilei, musculița de vin, care se înmulțește nespus de repede, anume din opt în opt minute. Dar numai pentru culoarea ochilor ei colaborează nu mai puțin de 51 gene, cu toate că în total drosofila nu are decît șapte perechi de cromozomi.

Am dat acest exemplu pentru a înțelege că deocamdată cazurile descrise mai sus sînt mai mult ipoteze plauzibile decît fapte concrete. În fond, de atari hărți în cazul omului sîntem încă foarte departe, totuși mult mai puțin departe decît Morgan și colaboratorii săi au crezut. Însă surpriza, care coincide cu una din cele mai mari descoperiri ale veacului nostru, nu a venit dinspre cercetarea genelor și a cromozomilor înșiși, ci dinspre limpezirea structurii lor biochimice.

De fapt o seamă de greutăți au apărut chiar în teoria corpusculară a genelor, așa cum a fost ea elaborată de Morgan. Ele privesc atît independența totală a plasmei germinative, de cea somatică, pe care Morgan a susținut-o la început, cît și independența genelor. În adevăr, genele nu sînt unități absolut independente, ci caracterele lor depind

de structura cromozomului, adică de modul lor de organizare în cromozom. De asemenea, au fost descoperite influențe ale plasmei somatice asupra plasmei germinative. De aceea Wettstein vorbește nu numai de genotip și plasmotip, ci și de idiotip, pe care îl dau primele, împreună. Idiotipul are și el înrîuriri asupra genotipului. Pe de altă parte, Weier și Stocking deosebesc în citoplasmă patru categorii de plastide. Unele din ele acționează în reciprocitate cu structura cromozomială, iar altele separat. Ele au de spus un cuvînt apoi și asupra structurii cromozomiale. De aceea genomul și plasnomul nu pot fi considerate ca structuri complet independente și separate, ci ca părți în întreg și astfel în interconexiune reciprocă, chiar dacă acțiunea genomului asupra plasnomului este incomparabil mai mare decît aceea a plasnomului asupra genomului.

În același timp apoi este cazul să observăm că genele și cromozomii par să lămurească numai ereditatea rasei și a varietății, nu și pe aceea a speciei și diverselor genuri, care și-au găsit explicația numai la nivel molecular, de ordin biochimic.

Din aceste motive nu este de mirare că teoria corpusculară a genei este părăsită chiar și de către cercetătorii neomorganiști, care susțin încă separarea dintre nucleu și citoplasmă, deși vorbesc numai de gene „operative", nu corpusculare. În noua concepție accentul cade pe relaționalitatea genelor și pe interacțiunea lor în sistemul cromozomial ca atare.

Noile interpretări sînt susținute de Stadler, Owen, Mozer etc. La temelia lor stau datele furnizate de noul microscop electronic.

3. Genetica moleculară. Dar a doua revoluție în domeniul genetic a fost studiul lui biochimic, ale cărui rezultate au depășit în importanță pe acelea ale studiului lui cromozomic.

Odată genele identificate, o seamă de cercetători au căutat să elucideze compoziția și structura lor moleculară, de ordin biochimic. Astfel, în 1941, Beadle și Tatum arată că fiecare genă corespunde numai cu o anumită specie de proteine. Același lucru poate fi spus și despre diversele gene, care dau naștere la diversele constelații de trăsături și cărora le corespund un grup de proteine. Trei ani mai tîrziu Avery, McLeod și McCarthy identifică structura biochimică a genei. Ea e formată din una sau mai multe molecule de acizi nucleici. Nouă ani mai tîrziu, deci în 1953, J. D. Watson și F. H. Crick descriu structura chimică a acestor acizi, oferind primul model de organizare a lor.

„Începînd din acest moment — spun Bona, Dumitrescu și Ghyka în *Bazele moleculare ale eredității* din *Genetica umană*, editată de acad. Șt. Milcu și C. Maximilian — care a marcat constituirea definitivă a geneticii ca știință pozitivă, determinismul specificării biologice a putut fi explorat în mod riguros. S-a stabilit astfel că acidul dezoxiribonucleic (ADN) *păstrează ca atare* întreaga cantitate de informație genetică a fiecărei celule, pe toată durata vieții ei, și *este capabil să o transmită* «în copie», după necesități, atît mecanismelor, proteino-sintetizatoare ale celulei respective, determinînd specificitatea sintezei de ARN (funcția heterociclică a ADN-ului), cît și a celulelor-fiice, determinînd specificitatea sintezei de ADN-filial (funcția autocatalitică a ADN-ului).

De asemenea, s-a precizat modul în care acizii ribonucleici (ARN) participă la funcționarea mecanismelor proteino-sintetizatoare ale celulei, *transmițînd* informația conținută în ADN, pe care au «copiat-o» în timpul formării lor, lanțurilor polipeptidice și implicit proteinelor în curs de sinteză.

Proteinele și enzimele astfel sintetizate, contribuie la realizarea caracteristicilor morfofuncționale ale structurii vii din care fac parte".

„Din punct de vedere chimic — spun aceiași autori — acizii nucleici sînt macromolecule construite prin copolimerizarea mai multor tipuri de monomeri, denumiți în mod generic nucleotizi.

Acest monomer sau nucleotid are trei componente: un radical fosforic monoacid, un zahar cu cinci atomi de carbon și o bază azotată pirimidinică sau purinică."

Deosebirile dintre ADN și ARN sînt în funcție de distribuția zaharurilor și de bazele lor azotate.

„Molecula de ADN — spune Profesorul V. Preda în *Curs de Biologie* — este o moleculă uriașă, cu dimensiuni enorme, cu ponderi moleculare de zeci și sute de milioane, cu catene (lanțuri) de mii de nucleotide, nucleotidul fiind unitatea structurală care se repetă de un număr foarte mare de ori".

Dezoxiribonucleotidele sînt de patru feluri, elementul diferențial fiind timina, citozina, adenina și guanina.

În compoziția ARN-ului intervine uracilul.

ADN-ul are două funcțiuni: acea de reproducere proprie sau autocataliza și aceea de sinteză a proteinei prin intermediul ARN-ului sau heterocataliza. ADN-ul este astfel „matricea" care „modelează" sinteza proteinei în organism, determinînd în acest mod trăsăturile sale morfologice și funcționale, adică genotipul. El nu acționează însă direct asupra acestor sinteze, ci prin intermediul ARN-ului.

Există trei categorii de ARN: mesager, de transfer și ribozomic. Cel mesager este generat de ADN în nucleul celulei. El este o copie a ADN-ului. O dată format, el trece apoi în citoplasmă, ducînd „mesajul" cu sine. În acest mod el devine un ARN de transfer. ARN-ul ribozomic este cel mai frecvent și se găsește în ribozomii citoplasmatici, nucleari și nucleoli.

Nu intrăm în analiza mai detaliată a compoziției lor chimice și a modurilor lor de structurare, deoarece ele sînt probleme de specialitate, care depășesc cadrul bio-psiho-social al condiției umane. Pe de altă parte, ele sînt dezbătute în lucrările de specialitate, dintre care recomandăm îndeosebi expunerea deosebit de clară și sistematică din tratatul profesorilor N. Giosan și N. A. Săulescu, *Principii de genetică*.

Este cazul însă să observăm că așa cum materialul modelat de o matriță are și el un cuvînt de spus asupra matriței, la fel structura ARN-ului exercită și ea, după unii autori, o anumită acțiune asupra structurii ADN-ului. În consecință, interconexiunea dintre ADN și ARN nu trebuie văzută numai sub unghiul „matriței" ADN-ului, ci și sub acela al structurii ARN-ului, ambele structuri fiind sub influența mediului exterior. În această privință, așa cum în perspectiva citoplasmatică nu existau gene imuabile, la fel și sub unghi molecular, de ordin biochimic, nu există „modele" ereditare în afara influenței mediului, cu care ele se conjugă. De altfel în cazul unor clase de virusuri, elementele purtătoare de mesaje ereditare sînt moleculele ARN-ului însuși.

Este apoi cazul să observăm că așa cum genele nu sînt singurele purtătoare de trăsături ereditare, la fel și acizii ADN nu sînt singurii purtători ai acestor trăsături, chiar dacă ei sînt factorii genetici primi.

În ceea ce privește mesajul genetic al ADN-ului, care poartă informațiile ereditare, el depinde de ordonarea celor patru nucleotizi de care am amintit. Aceste structuri sînt suficient de complexe pentru a cuprinde și transmite acest mesaj.

Reproducerea sau „replicarea" acizilor ADN, care asigură continuitatea mesajului genetic, poartă numele de „copiere" a mesajului. Transferarea mesajului de la ADN la ARN, și apoi la proteine, este numită *transmiterea mesajului*. Noile proteine sintetizate sau enzime, reprezintă *destinația* sau *expresia mesajului*. Transmiterea mesajului de la ADN la ARN poartă și numele de *transcripție*. Transmiterea de la ele la proteine este cunoscută sub numele de *translație*. Toate aceste procese operează în conformitate cu teoria informației, elaborată de Shanonn.

Informația genetică este „codificată" în structura biochimică a ADN-ului, depinzînd de succesiunea celor patru categorii de monomeri, și de ordinea nucleotizilor în ei. Alfabetul genetic ar fi constituit astfel din patru

litere, corespunzătoare celor patru categorii diferite de nucleotide. Aceste litere sînt A (adenină), T (timină), G (guanină) și C (citozină). La rîndul lor aceste patru litere exprimă întreaga structură a nucleotidelor.

Cele patru litere fac astfel un proces de codificare a mesajului ereditar, pe care structura proteinelor și enzimele îl decodifică pentru a reproduce la urmași identitatea de trăsături și caractere pe care le-au avut înaintașii. Caracterele urmașilor sînt astfel identice cu acelea ale înaintașilor. Cu alte cuvinte, codificarea și decodificarea nu schimbă structura lor. De aci izomorfismul lor (identitate tipologică sau structurală, dependentă de modurile de conjugare a părților în întreg, deci identitate de relaționalitate). În continuare, transmiterea mesajului ereditar pe bază de codificare și decodificare biochimică nu afectează identitatea genotipului transmis. În structura ADN-ului și în aceea a proteinelor generate de ea prin intermediul ARN-ului există astfel o corespondență biunivocă. Aceasta înseamnă că una și aceeași structură ADN produce unul și același genotip. Această corespondență biunivocă a fost confirmată și în cazul diverselor deteriorări ale structurii, determinate experimental. Unele și aceleași modificări în ADN au adus unele și aceleași modificări în ARN și în structura trăsăturilor morfologice și funcționale.

În acest mod, *gena biochimică*, cu structura suficient de bine cunoscută, a făcut de prisos conceptul de *genă operativă*, care a atenuat greutățile de explicare legate de *gena corpusculară* a lui Morgan. Nu este mai puțin adevărat că o seamă de geneticieni tind să absolutizeze și corpuscularitatea noii gene, susținînd că ea e singura cale de transmitere a mesajului ereditar, fiind în afara influențelor mediului. În lumina noilor cercetări însă, atît ipostazierea celor doi acizi nucleici în entități absolute, cît și independența lor față de influențele mediului, față de acelea ale razelor X și mai ales față de acelea ale razelor cosmice, sînt infirmate, cum infirmate au fost și în teoria citoplasmatică a genelor.

În ceea ce privește procesul de copiere a mesajului, precum și procesul de codificare și decodificare, el se conformează legii conexiunii inverse din cibernetică.

4. Ereditatea caracterelor dobîndite. Dar variabilitatea condiției umane dependentă de ereditate și mediu, nu este studiată numai la nivel biochimic și citologic, ci și la cel biologic, psihologic și sociologic. De aceea interconexiunea dintre ereditate și mediu trebuie urmărită și la aceste nivele superioare.

Lamarck a explicat evoluția și variația ființelor vii prin adaptarea la mediu, mergînd pe principiul că funcțiunea creează organul. Girafa are gîtul lung deoarece a tot întins capul ca să ajungă la hrană. Din păcate această explicație nu operează într-o serie întreagă de cazuri. După hrană au întins capul și alte animale, dar au gîtul mai scurt.

Pentru a explica și aceste cazuri de adaptare la mediu, Darwin adaugă și efectele selecțiunii naturale. El nu contestă caracterele dobîndite, dar trece accentul de greutate pe selecția animalelor bine dotate, care în lupta pentru viață au mai multe șanse de a învinge. În schimb, cele slab dotate pier. Cît privește deosebirea dintre ființele dotate și cele slabe, el o pune în seama eredității necunoscute.

Weissmann, pe de altă parte, contestă ereditatea caracterelor dobîndite, deoarece, după judecata sa, plasma germinativă este cu totul independentă de cea somatică. În consecință, Weissmann susține că adaptarea la mediu, așa cum a fost concepută de Lamarck, nu joacă nici un rol în variabilitate și evoluție, ci selecția naturală a lui Darwin este totul. Cum însă doctrina lui Darwin, deci darwinismul propriu-zis, admitea și ereditatea caracterelor dobîndite, generate de adaptarea la mediu, pentru a face diferențierea concepției sale față de aceea a lui Darwin, o numește *neodarwinism*. Ipostazierea în absolut a independenței plasmei germinative riscă astfel să termine prin fixismul lui Cuvier, după

care în curgerea vremii speciile și genurile nu se schimbă.

Dar o seamă de schimbări se petreceau totuși sub ochii noștri în horticultură, agricultură și viticultură! Deci înseși faptele infirmă teza lui Weissmann, chiar dacă altele vorbesc în favoarea ei.

De aceea, neodarwinismul în formula sa dogmatică, susținută de Weissmann, este părăsită de Morgan însuși, care altfel nu admite ereditatea caracterelor dobîndite. În schimb însă el admite influența directă a razelor X, precum și cea a razelor cosmice, asupra genelor. Aceste raze pot distruge sau deplasa genele. În ambele cazuri trăsăturile urmașilor sînt schimbate. Ulterior, Morgan arată că efect similar au și factorii biochimici. S-a dovedit, de pildă, că acidul citric provoacă mutații genetice, cum le-a numit De Vries. Atari mutații fuseseră minuțios notate și de Mendel. La mutațiile generate de împerechere, Morgan adaugă acum pe cele cauzate direct de factorii fizici și chimici, dar continuă să nege factorii biologici și psihologici, susținuți de Pavlov și apoi de McDougall. Dar înainte de a ne ocupa de cercetările acestora din urmă, cîteva cuvinte asupra lui Kammerer, considerat la un moment dat principalul exponent al neolamarckismului. Neolamarckismul se deosebește de lamarckism prin faptul că admite și selecția naturală, dar fără să renunțe la acțiunea adaptării la mediu care generează caracterele dobîndite. Este de observat de altfel că, în Franța, neolamarckismul a continuat să fie doctrina biologică de bază, așa cum susține Rabaud, principalul ei exponent.

Pentru a infirma ereditatea caracterelor dobîndite, Weissmann a tăiat coada cîinilor timp de 20 generații, dar urmașii lor s-au născut tot cu coadă. Dar, la urma urmei, spune Kammerer, coada la cîine nu mai e un organ indispensabil pentru viețuirea sa în condițiunile vieții de azi. În consecință, atenția, spune el, trebuie îndreptată asupra unor fenomene biologice cu valoare adaptativă la viață, care să însemne un instrument mai mult pentru adaptare. În același timp, pe cît e cu putință, fenomenul trebuie studiat nu numai sub unghi morfologic, ci și fiziologic, iar pe cît e posibil și la nivel biochimic. În perspectiva acestei completitudini de determinare, el cercetează salamandra cu pete galbene, pe care o crește pe sol galben, cu lumină galbenă. După un număr de generații, el constată că petele galbene, mai potrivite pentru noul mediu decît cele negre, se înmulțesc, iar cele negre se răresc. Ulterior, el crește salamandra maculosa la temperaturi mai ridicate decît acelea ale mediului obișnuit. Salamandra se adaptează la noile condiții, iar caracterele ei noi devin ereditare. Kammerer reușește apoi să transforme ovoviviparitatea salamandrei maculosa în viviparitate, cu ajutorul factorilor de căldură și umiditate. Noul caracter devine și el ereditar. Rezultate asemănătoare a obținut cu broasca rîioasă, care-și consuma împerecherea pe uscat și lăsa ouăle în forma unui șnur, pe care masculul le fecundează. Kammerer crește aceleași broaște în terariu la o temperatură ridicată de 25—30 grade. În noile condiții broaștele se împerechează în apă, unde lasă și ouăle pentru fecundare. Caracterul a devenit ereditar.

Rezultatele obținute de Kammerer au surprins cercurile neodarwiniste. De aceea Bateson, profesor de genetică la Universitatea din Cambridge, invită pe Kammerer să repete cercetările sale în laboratorul condus de el. Kammerer nu poate confirma concluziunile sale, fapt pe care el însuși nu și-l poate explica. În cadrul Congresului Internațional de Fiziologie din 1922 Bateson acuză pe Kammerer de lipsa de bună credință, apostrofîndu-l în plină ședință cu o expresie nepotrivită pentru dezbaterea științifică. „Sînteți un mincinos" a spus el. Tînărul docent de la Viena a părăsit congresul, iar reîntors la hotel s-a sinucis, lăsînd o scrisoare în care atestă bunăcredința sa, pe de o parte și protestează împotriva injuriilor nedrepte, pe de altă parte.

Impresionați de acest deznodămînt tragic, Pavlov și McDougall se hotărăsc să reia problema eredității caracterelor dobîndite pentru a lămuri taina dusă în mormînt de Kammerer. Ca neolamarckist, Pavlov era convins că tînărul docent a avut dreptate. Ca neodarwinist, McDougall îm-

părtășea punctul de vedere opus pentru care de altfel și militase în lucrările sale.

McDougall reia studiul procesului de învățare la șoareci în cadrul unui labirint cu două drumuri înspre hrană, unul încărcat cu electricitate, celălalt liber. După aproximativ 30 generații, el constată, spre surpriza sa de neodarwinist că șoarecii învață după un număr mai mic de încercări — erori-reușite. Cu cunoscuta sa onestitate de cuget, distinsul meu dascăl face profesiune de credință pentru neolamarckism, părăsind, în fața faptelor constatate, vechile sale convingeri neodarwiniste. Profesorul Crew însă, urmașul lui Bateson la catedră, reia cercetările lui McDougall și ajunge la concluziuni contrarii. În cazul său cea de a 30-a generație de șoareci nu înregistrează o îmbunătățire a procesului de învățare.

Cele două concepții stăteau din nou față în față cu observația că elevii lui Pavlov obținuseră deja concluziuni în favoarea eredității caracterelor dobîndite.

Specialiștii în biometrie care au fost consultați, au opinat că deosebirea dintre cele două categorii de cercetări trebuie să fie în funcție de eșantionul prea mic de populație, în cadrul căruia selecția șoarecilor pentru experimentare, în conformitate cu legea hazardului aplicată la eșantionul mic, s-a putut face și în favoarea exemplarelor bune și în aceea a exemplarelor slab dotate. Prin urmare, îmbunătățirea procesului de învățare în cazul cercetărilor lui McDougall nu ar fi datorată eredității caracterelor dobîndite, ci selecției pozitive, dar întîmplătoare, a șoarecilor cu înzestrare ereditară superioară.

În cursul celor 30 generații, McDougall și Crew, evident, erau obligați să rețină numai un exemplar din cei 3—5 pe care îi năștea șoarecele femelă.

Dar dacă ipoteza, că selecția a putut fi în mod întîmplător în favoarea exemplarelor înzestrate, este plauzibilă, nu e mai puțin adevărat că atunci, în acest caz, ar trebui să obținem nu numai păstrarea stocului de exemplare la același nivel de performanță, ci și posibilitatea unui stoc deteriorat. Această ipoteză însă nu a fost confirmată.

McDougall și Crew au procedat oricum la repetarea cercetării cu un eșantion de populație mai mare. Unul din cei consultați în tehnica cercetărilor lui McDougall a fost și Morgan. Cercetările lui McDougall, la fel ca și acelea ale elevilor lui Pavlov, confirmă ereditatea caracterelor dobîndite. Cercetările lui Crew infirmă această ereditate.

Bogdan Strugen în lucrarea sa, *Evoluționismul în secolul XX*, consideră că pînă la ora actuală nu există încă un experiment crucial în favoarea caracterelor dobîndite. Cu atît mai puțin au putut fi confirmate cercetările lui Kammerer, cu toate că asupra onestității sale de cuget nu poate pluti nici o îndoială. Cel ce scrie aceste rînduri se împacă totuși foarte greu cu această ipoteză a nonereditații caracterelor dobîndite, deoarece aceasta ar însemna că evoluția este numai opera hazardului, care decide prin razele sale, legat la ochi, deci fără să știe ceea ce face din punct de vedere biologic. Sub unghiul interpretării strict matematice a lumii, o atare ipoteză este posibilă. În perspectiva interpretării logice a lumii este însă mai plauzibil ca noțiunile de semnificație pozitivă sau negativă, cu direcțiile lor de progres sau regres, să aibă și ele un cuvînt de spus. De altfel, alături de razele cosmice, Morgan admite și influența mediului biochimic. Iar dacă mediul biofizic și biochimic acționează asupra structurii genetice, nu vedem motive să contestăm o atare acțiune mediului biologic — în cazul omului și celui psihosocial — care influențează infrastructura lor biochimică și biofizică. Dar realizarea unui atare proces de investigație este fără îndoială foarte anevoioasă, dat fiind numărul mare de parametri care intervin, ca și modurile lor de structurare, și ele pe cît de multiple, pe atît de variate.

5. Ereditatea la om. Dar în condițiuni de cercetare experimentală și metrică *ante facta*, legile eredității au putut fi investigate numai la animale, nu și la om, deoarece legiuirea condiției umane nu permite acest lucru. În consecință, ne rămîn doar experimentele naturii, pe care le analizăm numai *post facta*, cu dezavantajul că analiza diverșilor parametri ereditari și a modurilor lor de structurare în aceste condițiuni neplanificate și mai ales nesimplificate, este foarte anevoioasă. Cu toate acestea unele dintre experimentele naturii, disecate *post facta*, sînt îndeajuns de relevante

chiar și în atari condițiuni de non-discriminare suficient de precisă a parametrilor și structurilor lor.

În cursul războiului pentru independența Americii, un tînăr de 21 ani, Martin Kallikak, descendent dintr-o familie foarte onorabilă, dovedită ca atare timp de trei generații anterioare, a avut — din cauza condițiilor speciale ocazionate de război — raporturi intime ilicite cu o fată de tavernă, judecată a fi, după toate informațiile avute despre ea, o debilă mintală. Cu ea a avut un copil. Doi ani mai tîrziu, la sfîrșitul războiului, tînărul se căsătorește cu o fată de condiția sa, perfect normală din punct de vedere intelectual, cu care, de asemenea are copii. Prin urmare un om normal are copii cu o parteneră normală și cu alta anormală.

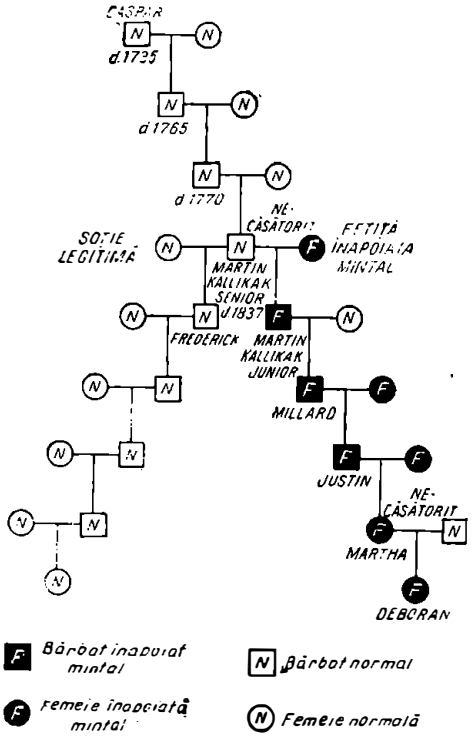

Fig. 18. Genealogia familiei Kallikak.

Copiii care au rezultat din căsătoria cu fata normală au fost normali. Normali s-au dovedit a fi și urmașii lor.

Lucrurile s-au petrecut însă diferit în cazul copiilor avuți cu fata debilă mintal. Martin Kallikak junior care a rezultat din dragostea ilicită, a fost un debil mintal. Ceea ce înseamnă că un germene de ereditate negativă avea însuși tatăl. În unirea cu parteneri normali dispoziția ereditară latentă nu s-a manifestat. În unirea cu semeni anormali ea a apărut. Milard, urmașul lui Kallikak junior cu o fată normală, s-a dovedit a fi și el un debil mintal, ceea ce înseamnă că însăși fata cu care acesta s-a căsătorit avea virtualități ereditare negative. Urmașii lui Milard au fost toți debili mintali, așa cum arată tabloul genealogic din Fig. 18.

De prisos să mai spunem că descendenții debili mintali nu s-au putut întreține și au comis diverse infracțiuni pentru care au trebuit să fie arestați.

Un alt caz suficient de bine studiat este acela al surorilor Jukes, studiate de Dugdale. La 1874, într-una din închisorile din New York, erau șase deținuți cu același nume. Cercetați, ei apar drept descendenți din două surori Jukes, care cu șase generații înapoi să căsătoriseră cu doi frați Max, descendenți dintr-o familie daneză de bețivi și debili mintali. Urmașii celor două fete au fost cu toții bețivi, debili mintali, infractori, în vreme ce urmașii celorlalte trei surori ale lor au dat oameni corecți.

Cercetări similare au fost efectuate și asupra genealogiei unor oameni celebri, de către Galton, Cattel, Odin etc., iar concluziile sînt deosebit de interesante. Dacă o ereditate negativă, de ordin intelectual, poate favoriza deseori atitudini și acte antisociale, aceasta nu înseamnă că, dimpotrivă, o ereditate pozitivă superioară face din individ un om cu performanțe deosebite. Pentru aceasta individul are nevoie, în primul rînd, de școlarizare, precum și de o seamă de alte oportunități economice și social-culturale, așa după cum vom vedea de altfel.

Mediul

Dintr-un individ cu statura de 150 cm. nu putem face un ins cu o înălțime de 175 cm. Exercițiile fizice pot aduce un spor de înălțime de 5 cm., maximum 10 cm. În schimb, greutatea i-o putem ridica sau coborî cu 50 kg, ceea ce înseamnă o schimbare de 30—40%, iar nu 3—4%, la cît se reduc modificările de înălțime.

Constatări asemănătoare putem face și în domeniul funcțiunilor și trăsăturilor psihice. Inteligența nativă a unui individ o putem ridica cu cel mult 10%, în vreme ce caracterul îl putem schimba cu 60—80%. Watson, întemeietorul behaviorismului, susținea universalitatea modificărilor sută în sută, dar afirmația sa a fost considerată mai mult o butadă nereușită decît aserțiunea corectă și modestă a unui adevăr. De fapt, în momentul cînd a făcut această afirmație, el era consilierul celei mai mari societăți de reclamă din SUA.

Sub unghi științific, tot ceea ce putem spune e că ereditatea fixează *limite de dezvoltare*, în cadrul cărora educația și mediul stabilesc *poziții*. Dacă inteligența de la naștere a unui individ poate fi exprimată prin coeficientul 1.00, aceasta nu înseamnă nicidecum că persoana în cauză se fixează în mod inevitabil la acest nivel de dezvoltare. Lipsit de educație, individul poate rămîne la un coeficient inferior de 0.80, 0.75 și chiar 0.50. În ce privește creșterea coeficientului, valoarea e mai mică, el neputînd depăși 1.10, chiar dacă individul primește cea mai atentă educație. Prin urmare, din acest punct de vedere, ca și din acela al aptitudinilor pentru matematică, literatură, artă, științele fizice, biologice sau sociale, precum și din acela al înălțimii corporale, prea mult nu putem modifica prin mediul înconjurător. În schimb, în cazul caracterului putem efectua modificări de 50—80%. Trăsăturile de temperament sînt mai aproape de cuantumul de ereditate al inteligenței. Cele de fire închisă sau deschisă, de fire veselă sau deprimată mai ales, par să ocupe o poziție intermediară. În ceea ce privește personalitatea însăși, avem toate motivele să credem că acțiunea mediului social-cultural, al educației mai ales, introduce modificări în proporție de peste 50%, iar cuantumul acestor modificări urcă paralel cu dezvoltarea culturii, deși nu în aceeași proporție. În seama mediului rămîne, în afara stabilirii poziției în limitele mai largi sau mai înguste ale eredității, și stabilirea conținutului social-istoric al personalității, de care depinde *ceea ce face ea efectiv*.

Pentru a arăta cum funcționează întregirea reciprocă dintre ereditate și mediu, să lăsăm să vorbească înșeși faptele înregistrate și interpretate *sine ira et studio*, iar nu atitudinea sentimentală generată de idolii de care a vorbit Bacon.

1. Teoria gradientelor lui Child. Părțile corpului omenesc, la fel ca și acelea ale oricărui alt organism animal, precum și celulele din care ele se compun, sînt *organizate* într-un anumit *sistem*, cu o anumită *polaritate* și *simetrie*, care definesc întregirea lor reciprocă atît pe plan morfologic cît și pe plan funcțional. Acest sistem de colaborare și integrare a părților în întreg, care definește unitatea în multiplicitate a organismului, cu continuitatea sa în schimbare, are totdeauna o anumită axă majoră, longitudinală, intersectată de alta minoră, laterală și transversală. În sistemul acestor axe se pot distinge o seamă de zone funcționale și morfologice mai mult sau mai puțin distincte, în cadrul cărora procesele vitale dintr-un sector se deosebesc de celelalte și invers, chiar dacă ele se întregesc reciproc.

Multă vreme s-a crezut că această organizare și integrare a diverselor țesuturi, organe și sisteme din interiorul organismului este determinată numai de ereditate, considerîn-

du-se că zonele funcționale depind de cele morfologice, care sînt substratul lor explicativ. Prin urmare organul determină funcțiunea. În ultima vreme această teză a fost infirmată. Sistemul de organizare pare să fie mai mult funcțional decît anatomic sau morfologic. El, de asemenea, depinde și de mediu, ceea ce înseamnă că și funcțiunea creează organul. Avem, prin urmare, de-a face cu o întregire reciprocă dintre organ și funcțiune, pe de o parte, dintre ereditate și mediu, pe de altă parte. Dezvoltarea organismului nu depinde numai de structura genetică a cromozomilor, ci și de acțiunea mediului ambiant, fie că acest mediu este plasma somatică, mediul fizic, chimic sau biologic propriu-zis. Meritul de a fi făcut dovada acestei acțiuni a mediului revine în special profesorului C. M. Child.

El a observat, alături de alți biologi, că la început dezvoltarea organismului din celula ou se face în adevăr numai pe bază de ereditate, adică în acord cu structura genetică a cromozomilor. Cu alte cuvinte, celulele derivate din ou pe calè de diviziune, se organizează în jurul unei axe majore și minore cu un început de diferențiere a unor zone funcționale și structuri morfologice, pe care Child le-a numit *gradiente*. În partea axei majore, în care procesele vitale și biochimice sînt accelerate și mai intense, apare capul; în partea opusă ei, în care procesele sînt mai puțin intense și accelerate, apar picioarele; la mijloc este elaborată șira spinării. Acționînd asupra acestor zone vitale sau gradiente, în sensul accelerării sau încetinirii proceselor vitale prin mijloace termice, mecanice, chimice, precum și cu razele X, Child observă că sistemul de dezvoltare și integrare al organismului poate fi schimbat în așa fel, încît acolo unde trebuia să se constituie capul, de pildă, pot apărea picioarele și invers. Singura condiție care trebuie satisfăcută în acest caz este ca această acțiune externă să fie exercitată din vreme, la timpul potrivit, deci înainte de diferențierea respectivelor zone morfologice. Acționînd mai tîrziu, Child nu a mai putut schimba gradientele, obținînd doar diverse anomalii, ca picioare mai lungi sau mai scurte, cap mai dezvoltat sau mai puțin dezvoltat, diform etc.

Iată deci cum diversele gradiente „nu apar în mod automat în protoplasmă, ci ca *o reacțiune* a protoplasmei față de un anumit diferențial al mediului", spune Child. Ele sînt tipare determinate de *conduita* protoplasmei — behavior pattern of protoplasm — și nu o *fatalitate*, determinată numai de virtualitățile structurii genetice. Viața și organismul nu sînt, prin urmare, numai produsul *maturizării*, care actualizează virtualitățile native în momentul coacerii lor, ci un rezultat al *interferenței* dintre potențialitățile ereditare și mediul real, la care organismul se adaptează. Acest mediu are și el un cuvînt de spus, *învățarea* completînd maturizarea. Posibilitățile ereditare sînt de altfel cel puțin două. Din ele mediul alege una.

2. Semnificația unor cazuri celebre. Dar cercetări de felul celor de mai sus din nou nu pot fi făcute asupra omului, deoarece legea social-morală ne oprește. În schimb, a experimentat natura în mod spontan. Experimentele ei cele mai semnificative din acest punct de vedere sînt acelea de privațiune a însului uman de orice oportunități educative de ordin social-uman.

La 1799, într-o pădure din Aveyron, trei vînători descoperă un copil de aproximativ 11—12 ani, care, după toate aparențele fusese lipsit de orice contact cu oamenii, fiind părăsit de mic. El era complet gol, incapabil să vorbească și părea să fi dus o viață sălbatică. Copilul ajunge în grija unui distins medic, Itard, care l-a imortalizat în biografia pe care i-a consacrat-o. Reproducem din această monografie apud Anastasi, *Differential Psychology*, McMillan, 1937:

„Privirea ochilor săi era nestatornică, fără expresie, vagabondînd de la un obiect la altul, fără a se opri asupra vreunuia din ele; ea era atît de puțin experimentată și atît de puțin controlată prin simțul pipăitului, încît nu putea distinge deloc

între un obiect în relief și unul desenat. Organul de auz îi era la fel de insensibil la cele mai mari zgomote, ca și la cea mai duioasă muzică. Vocea îi era redusă la o stare de completă muțenie, iar din gură îi puteau ieși numai sunete guturale, uniforme. Simțul mirosului îi era atît de puțin cultivat încît copilul era în aceeași măsură de indiferent și la mirosul parfumurilor, ca și la cel mai grețos miros, care emana din patul său, plin cu urină și excremente. În sfîrșit, organul pipăitului era limitat la funcțiunea mecanică a prinderii obiectelor. Procedînd la starea funcțiunilor intelectuale . . ., el apare cu totul incapabil de atenție (excepție făcînd la obiectele strict trebuincioase nevoilor sale) și — în consecință — cu totul neputincios pentru operațiile mintale, în care atenția e cuprinsă. El era lipsit de memorie, de judecată, de aptitudinea imitației și era atît de mărginit în idei, fie chiar și în acelea strîns legate de nevoile sale imediate, încît la început nu a reușit deloc să deschidă o ușă sau să se urce pe un scaun pentru a ajunge la mîncare. Pe scurt, el era lipsit de orice mijloc de comunicație și nu lega nici un înțeles sau intenție de gesturile sau mișcările corpului său. El trecea repede și fără motiv aparent de la o stare de melancolie și apatie la cele mai nemăsurate izbucniri de rîs . . . Mișcarea sa era cu totul aparte de a noastră; se mișca greu încălțînd ghete, se adapta greu la mersul nostru sobru și măsurat, avînd tendința să sară și să se miște foarte liber. Avea obiceiul de a mirosi tot ceea ce i se dădea în mînă, fie chiar și lucruri pe care noi le socotim cu totul lipsite de miros. Masticația era la fel de curioasă, fiind asemănătoare celei a animalelor".

E interesant să notăm că pe cît era de neadaptat copilul la felul nostru de viață, pe atît de adaptat era la viața sălbatică din pădure. „Zgomotul, pe care-l face căderea unei nuci sau a unui alt corp bun de mîncat, îl face să întoarcă imediat capul . . . deși altfel, același organ apare cu totul insensibil la alte zgomote mai mari, ca pocnetul unei puști".

Cu toate încercările stăruitoare și sistematice, pe care Itard le-a făcut timp de cinci ani, copilul nu a putut fi readus la nivelul celorlalți oameni din mediul civilizat. Copilul s-a dovedit incapabil să învețe a vorbi, deși a reușit să învețe reproducerea cîtorva vorbe pe care le întrebuința pentru a exprima dorințele sale. Desigur, se poate ridica ipoteza că acest copil a fost părăsit tocmai fiindcă era un idiot. Această ipoteză, după judecata lui Itard, nu e totuși verosimilă deoarece copilul era capabil de foarte mare progres în învățarea unor mișcări necesare în adaptarea pe care el o făcuse în viața din pădure și pe care copiii idioți s-au dovedit incapabili să le învețe. E deci mult mai plauzibilă explicarea prin lipsa totală a mediului civilizat, care a determinat ofilirea dispozițiilor native, neactualizarea sau traducerea lor în faptă.

Dar acest caz s-a petrecut atunci cînd psihologia nu era suficient de dezvoltată. Să luăm un caz din zilele noastre studiat de un psiholog de specialitate.

În anul 1921, au fost găsite într-o pădure din India, două fetițe, una de 2—4 ani, iar cealaltă de 8—9 ani, ce trăiau într-o peșteră împreună cu o ceată de lupi. Ele au fost luate într-un orfelinat în care s-a încercat a li se face educația. Copila mică a murit însă după o lună, neputîndu-se adapta noilor condiții de viață, celor de hrană mai ales. A doua fetiță a mai trăit opt ani. Observația ei științifică a fost astfel posibilă. Informații detaliate asupra ei avem de la doi psihologi americani, Kellog și Squires. Felul de viață al copilei semăna întrutotul cu acela al haitei de lupi. Copila era incapabilă să ucidă un animal, dar se arunca imediat să mănînce orice animal ucis. Ceea ce arată că ea se nutrea, ca și puii de lupi, din prada adusă de lupii mari. Auzul îi era foarte dezvoltat, precum și mirosul. Văzul semăna întrutotul cu al unui lup și era mai bun noaptea decît ziua. După mierul nopții nu mai putea dormi, iar de umblat, umbla în patru labe. Cu timpul a învățat să se ridice și în două picioare, dar s-a dovedit incapabilă să meargă. Ea a putut să învețe 40 cuvinte și fraze scurte de 2—3 cuvinte. După părerea lui Kellog și Squires explicarea conduitei acestei copile e aceeași cu a copilului din Aveyron. Lipsa totală a mediului uman, civilizat, pe de o

parte și prezența celui animal, pe de altă parte, au făcut din copile „animale", nu „oameni".

Impresionat de această adoptare a unei ființe umane de către o haită de lupi, Kellog crește un pui de cimpanzeu, *Gua*, împreună cu copilul său, începînd de la etatea de 7 luni. Fiul său Donald avea 10 luni. Asociația, mai bine zis co-educația a durat 10 luni. În tot acest timp micul cimpanzeu nu a fost tratat ca un animal, ci ca o mică ființă umană, bucurîndu-se exact de același tratament ca și Donald. Mica maimuță era îmbrăcată în aceleași haine, era nutrită cu aceeași mîncare, luată, desigur, cu linguriță, iar somnul avea loc în aceleași condiții. Maimuța s-a obișnuit în scurt timp cu acest fel de viață, purtînd aceleași haine, mîncînd în același fel etc. Ca și Donald, ea avea o deosebită pasiune pentru hîrtie și creion, mîzgălind fel de fel de linii, desigur fără nici un contur bine determinat ca să fie vorba de un obiect sau o ființă oarecare. După cîteva luni a ajuns să prindă și înțelesul a cîtorva cuvinte, anume a vreo 50. Înțelegea și cîteva fraze scurte, ca „Arată nasul", „Vrei plimbare" etc. În manipularea furculiței sau lingurei, ca și în aranjarea pătucului ei, dovedea mai multă grijă și dexteritate decît Donald. În înțelegere și mai ales în vorbire s-a dovedit însă, cu timpul, inferioară. În momentul cînd mînca sau își aranja lucrurile avea un vădit sentiment de superioritate față de Donald. În vorbire însă a dezvoltat un complex de inferioritate. Neputînd înțelege ceea ce pricepea copilul, a început să lovească în acesta, fapt care a făcut necesară încetarea co-educației.

În concluzie la studiul acestor cazuri, Profesorul Straton spune:

Lipsa de asociație și contact cu semenii adulți în timpul anumitor perioade critice din frageda copilărie, pare să producă în cîțiva sau în toți copiii normali, o seamă de trăsături întrutotul asemănătoare cu defectele congenitale, ereditare. Evidența faptelor pare să fie cu totul contrară vechii păreri romantice că civilizația ar fi un obstacol principal în dezvoltarea personalității. Dimpotrivă, cele mai înalte forme de personalitate sînt posibile numai *în* și *prin* comunitatea civilizată. Numai prin procesul maturizării ca atare, nesprijinit de mediu, copilul rămîne animal. Oameni adevărați devenim numai prin interferența continuă cu societatea acelora care deja au devenit oameni."

3. Cercetările asupra geniului. Să trecem acum la analiza unor cazuri mai fericite — acelea ale oamenilor mari sau ale geniilor — și să căutăm a desprinde semnificația operei lor sub unghiul problemei în discuție.

Că geniul este produsul unei combinări foarte fericite de gene, aceasta pare a fi dincolo de orice îndoială, chiar dacă deocamdată structura sa genetică nu o cunoaștem. *Geniul e născut, nu făcut.*

Dar numai nașterea geniului e departe de a fi suficientă. Educația este totdeauna necesară, chiar dacă ea are loc în condițiuni foarte grele. Galton credea în lucrarea sa, *Geniul ereditar*, că geniul se ridică și învinge indiferent de posibilitățile de dezvoltare pe care mediul i le oferă. Statisticile ulterioare, întocmite de Odin, de Candolle, Ellis și mai ales Cattell infirmă părerile sale. Faptul că unele genii au învins greutățile, poate nu prea mari, nu înseamnă că altele nu au căzut sub povara unor dificultăți de neînvins. Galton a studiat numai pe cei care au reușit. Dar trebuie studiați și cei care nu au reușit. Statistica lui Odin arată că geniile apar numai acolo unde șansele de educație sînt cît de cît prezente, chiar dacă ele sînt grele. Cu atît mai mult însă apar ele acolo unde posibilitățile de instrucție sînt deosebite.

Dar cercetările cele mai convingătoare, făcute cu o tehnică științifică deosebită sînt acelea ale lui Cattell asupra a 1 000 mari creatori în știință din S.U.A. Ulterior el face și a doua cercetare. Compararea lor din Tabela 4 lămurește problema.

Semnificația distribuției e clară. Starea economică și social-culturală a statelor New York și Massachusetts în 1903 era mult superioară celorlalte state. După ele vin statele Connecticut, Pennsylvania și Illinois. La coadă stau Minnesota, Nebraska, Kansas etc. Proporția oamenilor de știință se con-

Locul nașterii	*Numărul cazurilor (în promile)*	
	1903	*1932*
Masachusetts	134	72
Connecticut	40	16
New York	183	128
Pennsylvania	66	48
Illinois	42	88
Minnesota	4	32
Missouri	14	40
Nebraska	2	20
Kansas	7	32

TABELA 4. Distribuția locului de naștere a 1000 oameni de știință americani în 1903 și a 250 oameni de știință americani în 1932 (După Cattell, 1933)

formează acestui standard economic și social-cultural. În decursul celor 30 ani însă, care s-au scurs pînă la a doua statistică, lucrurile s-au schimbat, statele rămase în urmă inițial atingînd nivelul celor din frunte. Numărul oamenilor de știință din aceste state a crescut și el proporțional.

„În virtutea acestor constatări — spune Cattell — putem conclude că mai bine de jumătate din oamenii de știință se trag dintr-un foarte mic procent de populație, anume din acela care are cel mai înalt standard economic, social și cultural pentru a-l produce. Băiatul unui părinte cu succes în profesiunea sa academică, este de 50 ori mai avantajat în a deveni om de știință decît băiatul luat din întreaga populație la întîmplare".

E foarte probabil, spune Cattell în continuare, că procentul geniilor e același pe întreaga populație. Deosebirile dintre state trebuie puse numai în seama condițiilor economice și social-culturale. De aceea dacă standardul economic și social-cultural e același pentru întreaga omenire, avem toate motivele să credem că distribuția geniilor pe glob va fi și ea egală. Ereditatea, adaugă Cattell, determină ceea ce un om *poate* face; mediul hotărăște ceea ce el *face* cu adevărat.

4. Cercetările asupra gemenilor, fraților și surorilor. O altă cale pe care s-a încercat cercetarea influenței mediului și eredității asupra condiției umane a fost aceea a investigației gemenilor, fraților și surorilor, crescuți în medii identice sau diferite. De asemenea au fost studiați copiii orfani, proveniți din familii cu totul deosebite, dar crescuți în aceleași orfelinate. În cazul gemenilor, fraților și surorilor avem o ereditate identică pusă în medii identice sau diferite. În cazul copiilor orfani avem o ereditate diferită, dezvoltată în așezăminte identice.

La aceste două mari grupe de cercetări mai poate fi adăugată a treia, privitoare la schimbările radicale de mediu, cum sînt emigrația, exodul de la sat la oraș, influența școlii etc., în care se poate face o discriminare a influenței factorilor ereditari și educaționali.

Gemenii au constituit și constituie materialul cu rezultatele cele mai pline de semnificație sub unghiul problemei care ne interesează. Gemenii sînt singurele ființe cu o ereditate foarte asemănătoare, pe care îi putem pune în medii foarte diferite, pentru a cerceta consecințele. De aceea ei au atras de la început atenția multor cercetători. Printre cele mai importante investigații sînt acelea datorate lui Galton, Thorndike, Gesell, Newman-Freman-Holzinger etc., iar la noi în țară lui I. Oancea.

Există, de fapt, două categorii de gemeni: identici și fraternali. Primii sînt proveniți din una și aceeași celulă și sînt numiți, tocmai de aceea, univitelini. Ceilalți sînt proveniți din două celule diferite și din acest motiv sînt numiți bivitelini. Similitudinea genetică a gemenilor univitelini e deplină. Ei sînt identici ca înzestrare nativă. Similitudinea celor fraternali nu se deosebește mult de aceea a fraților, dar ei sînt gestați împreună, avînd deci aceleași condițiuni de viață ale mamei. Criteriile cu ajutorul cărora putem face această discriminare dintre gemenii uni- și bivitelini au fost elaborate de Profesorul Newman, o autoritate în acest domeniu.

Cercetîndu-se corelația dintre inteligența gemenilor crescuți în aceleași familii, ea s-a dovedit a

fi de 0.88—0.90 pentru univitelini și de 0.60—0.70 pentru cei fraternali, după cum ei erau de sex diferit — și în acest caz corelau 0.60 — sau de același sex — iar în acest caz corelau 0.70. Corelația dintre frați e doar de 0.50. Aceasta înseamnă că inteligența e datorată în primul rînd eredității, care poate fi aproximativ de 4—5 ori mai importantă decît mediul.

La concluzii similare se ajunge și atunci cînd problema este abordată cu gemeni crescuți în medii diferite. Deși crescuți în medii de multe ori foarte diferite, structura lor bio-psihică, la fel ca și evoluția lor, este foarte asemănătoare, urcînd pînă la o corelație de 0.70. Există cazuri cînd doi gemeni univitelini, crescuți în medii foarte diferite, așezate la distanțe foarte mari, se îmbolnăvesc totuși de aceeași boală în aceeași epocă a vieții lor.

Constatări asemănătoare s-au făcut și în cazul celorlalte aptitudini sau trăsături de temperament, considerate a fi determinate în primul rînd de structura genetică. În schimb, trăsăturile de caracter, precum și cultura, dependentă de școlaritate, pot varia foarte mult.

Concluzii semnificative au fost obținute și în cazul fraților și surorilor. Corelația dintre inteligența lor este de 0.50, dacă ei trăiesc în aceeași familie și de 0.30, dacă trăiesc în medii diferite.

Prin urmare, deosebirile de mediu nu introduc decît o deosebire de 20% între frați și surori pe de o parte, și gemenii fraternali, pe de altă parte.

O serie de alte cercetări au fost făcute asupra copiilor din orfelinat, proveniți din familii deosebite. În opoziție cu copiii cu ereditate și mediu diferite, care nu se aseamănă, avînd corelația 0.00, orfelinii se aseamănă, dar numai în proporția de 0.10—0.15%. Ceea ce înseamnă o confirmare a concluziilor de mai sus.

In calitatea sa de președinte al *Asociației Naționale de Educație*, Profesorul L. Terman — autorul scării de inteligență care-i poartă numele — a organizat în cadrul Asociației un vast program de cercetări asupra influenței mediului și eredității asupra personalității copiilor. Cercetările au fost publicate într-un volum masiv, cu titlul *Nature and Nurture* (Natură și Nutremînt) sau *Ereditate și Mediu*. Cercetările D-rei Burks, de la Universitatea Stanford și cele ale lui Freeman și Holzinger, de la Universitatea Chicago consideră ponderea eredității ca fiind foarte mare în cazul inteligenței, aptitudinilor deosebite și al trăsăturilor de temperament, dar net inferioare în cazul caracterului. La concluzii asemănătoare ajunge și D-na Leahy de la Universitatea din Minnesota, dar cu o mai mică pondere a eredității.

Ereditate și Mediu

Dacă ar fi să tragem concluzii finale asupra raportului dintre acțiunea mediului și aceea a eredității, judecat în lumina cercetărilor de mai sus, atunci ne-am însuși întrutotul concluziile lui Jennings (1930):

„1. Toate caracteristicile organismului pot fi alterate schimbînd genele, presupunînd, desigur, că știm care sînt genele și cum trebuie schimbate.

2. Toate caracteristicile pot fi alterate schimbînd condițiile de mediu în care organismul se dezvoltă, presupunînd că știm care sînt aceste condițiuni și cum să le schimbăm.

3. Orice schimbare a unei caracteristici oarecare a organismului, care poate fi produsă prin alterarea genelor, poate fi produsă și prin alterarea condițiilor de mediu. (Această afirmație însă, în comparație cu celelalte două, e susceptibilă de mai multă îndoială; ea se poate totuși dovedi ca fiind corectă.)"

La concluzii asemănătoare ajunge majoritatea biologilor, psihologilor și sociologilor contemporani în frunte cu Pavlov, Leontiev, Rubinstein în U.R.S.S., cu Thorndike, Morgan, Thomas în S.U.A., McDougall și Hogben în Anglia, Rabaud în Franța etc.

Ereditatea și mediul nu sînt acțiuni opuse, ci reciproce; convergente, nu divergente, cum spune W. Stern. Una fără alta e lipsită de orice valoare; ele nu pot exista singure, ci numai împreună. Mersul în două picioare e, desigur, un caracter înnăscut. În lipsă de mediu adecvat omul merge totuși în mîini și în picioare. Înnăscute, la fel, sînt și inteligența, precum și simțul muzical, aptitudinea matematică, tehnică, verbală etc., dar fără un mediu adecvat de dezvoltare a lor sălbaticul de la Aveyron nu cîntă, nu vorbește, nu gîndește, nu calculează, nu desenează etc. O inteligență strălucită, educată într-un mediu incult, tînjește, nu se dezvoltă. Cu metode adecvate și debilii mintali, în schimb, pot fi ameliorați, cu toate că progresul lor e foarte redus. De aceea problema nu se pune în termeni de mediu *sau* ereditate, ci de mediu *și* ereditate. Aceasta în cazul fiecărui individ în parte și pentru fiecare trăsătură aparte.

A fost și mai este obiceiul de a împărți trăsăturile umane în ereditare și dobîndite. Dar aceasta e o mare greșeală, deoarece nu există decît trăsături ereditare *și* dobîndite. Ceea ce variază este numai ponderea de ereditate și mediu, așa cum arată Fig. 19. Inteligența e precumpănitor ereditară, dar și educațională. Caracterul e precumpănitor educațional, dar și ereditar.

Așadar toate funcțiunile și caracteristicile se înseriază într-un continuu mediu-ereditate, fiind mai aproape de un pol sau de altul, sau ocupînd o poziție medie.

În consecință, nu ne rămîne decît să găsim o altă modalitate de reprezentare și clasificare a trăsăturilor și funcțiunilor persoanei, atît ca produse ale eredității cît și ca produse ale mediului, cu procentajul cuvenit pentru un factor sau celălalt. Fig. 20 arată o atare clasificare.

Ar fi, poate, de dorit ca în acest continuu să precizăm și frecvența trăsăturilor. După toată probabilitatea, majoritatea constituie produsul mediului și eredității în proporții

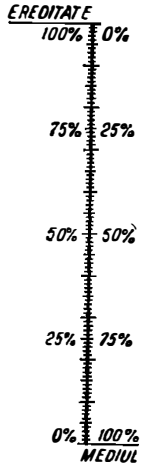

Fig. 19. Continuul ereditate-mediu

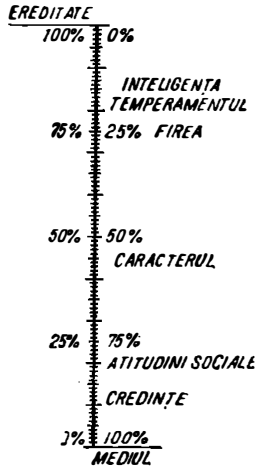

Fig. 20. Clasificarea funcțiunilor și trăsăturilor în continuul ereditate-mediu

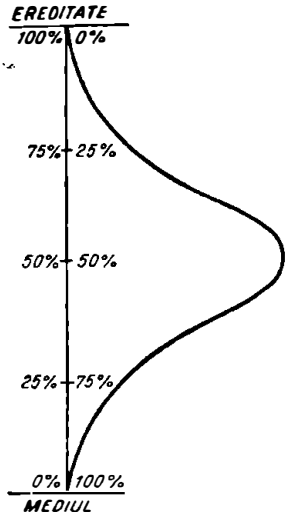

Fig. 21. Distribuția proporției de combinare a eredității cu mediul.

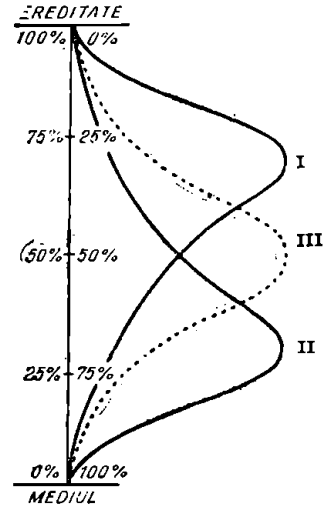

Fig. 22. Clasificarea trăsăturilor persoanei de către diverși biologi psihologi, și sociologi.

egale, apoi produsul mediului și după aceea al eredității. În Fig. 21 luăm curba de variație ca o primă ipoteză.

Părerile biologilor, psihologilor și sociologilor asupra acestei frecvențe în continuul ereditate-mediu sînt încă diferite. Supunînd un atare continuu unui număr însemnat de mari psihologi și sociologi din S.U.A., în 1933, am obținut curbele din Fig. 22. Curba I e însușită de Thorndike, Terman, Gesell, Thurstone. Curba a II-a e însușită de o seamă de sociologi, ca W. I. Thomas, R. Park, E. Faris, K. Young, H. Blumer. Curba a III-a în schimb cuprinde majoritatea sufragiilor, între psihologi mai ales.

Clasificarea din Fig. 20 are, bineînțeles, un caracter foarte general. Ea, de asemenea, depinde de etapa de dezvoltare a culturii, fiind proprie civilizației noastre. În trecutul îndepărtat al omenirii rolul eredității, desigur, a fost mult mai mare decît acela al culturii, prea puțin dezvoltată. Azi influența mediului economic și social-cultural asupra condiției umane este sensibil mai ridicată decît aceea a eredității, iar mîine ea va fi și mai mare.

Pe de altă parte, între acțiunea eredității și aceea a educației nu trebuie văzută o opoziție, ci o întregire reciprocă.

Prin urmare, raportul dintre ereditate și mediu nu trebuie interpretat numai sub semnul luptei contrariilor, ci și sub acela al întregirii reciproce. Ceea ce diferă este numai ponderea celor doi factori, care se întregesc. Această pondere este în favoarea eredității acolo unde oportunitățile de educație lipsesc, și în favoarea mediului social-cultural acolo unde oportunitățile de dezvoltare culturală sînt prezente. Geniul lui Creangă este în primul rînd înnăscut, mai puțin făcut. Geniul lui Eminescu și Blaga, e și el înnăscut, dar la aurul înzestrării native, ei au adăugat cultura și educația superior intelectuală. Dacă acești trei mari oameni ai culturii noastre s-ar fi născut cu cîteva secole în urmă, cînd satele noastre nu aveau nici măcar școli primare, atunci ei ar fi rămas pe rînd un țăran

sfătos ca Creangă și doi țărani stranii ca Eminescu și Blaga.

Ereditatea nu este o fatalitate, care se actualizează de la sine, indiferent de condițiile educaționale. Ea este cel mult o obligație pentru o educație proporțională cu posibilitățile ei. Înzestrarea nativă a inteligenței poate fi, să zicem, de 1.25, adică un coeficient foarte înalt. Dacă însă un atare ins va fi părăsit de părinți, ca sălbaticul din Aveyron sau copiii adoptați de harta de lupi, este puțin probabil ca în atari condiții inumane de viață inteligența să se ridice peste coeficientul de 0.50. Cu alte cuvinte, el nu va depăși cu mult etatea mintală a debilului mintal. Numai cu școala primară de patru ani și inteligența insului ar fi fost 1.00 sau chiar 1.10. Cu și mai multă școală, inteligența ar fi crescut de la 1.25 la 1.35, peste această valoare orice creștere fiind aproape imposibilă. Asupra caracterului putem aduce modificări și perfecționări de 60—80%, după cum acționăm la timp sau mai cu întîrziere printr-un mediu social-cultural mai puternic sau mai slab. În ceea ce privește educația inteligenței — ori a temperamentului — puterile noastre sînt, după cum am văzut, mult mai modeste.

Dar, drama omenirii nu e că nu putem schimba înzestrarea nativă a inteligenței umane. Tragedia este că încă nu se valorifică îndeajuns potențialitățile a 90% din omenire. În veacul trecut oamenii de seamă ai Statelor Unite au provenit aproape numai din statele din Nord. Azi ei provin din toate statele. În veacul trecut creatorii de opere de știință și artă au provenit numai din Anglia, Franța, Germania, Italia, anume din clasele lor educate. Azi ei provin din toate clasele și din mai bine de jumătatea omenirii. Nu încape nici o îndoială că mîine ei vor proveni de pe întregul glob.

Grupe majore de diferențe individuale

Să considerăm acum — după ce ne-am ocupat de legea variației umane și de factorii care o determină — și grupele majore de diferențe individuale, care separă oamenii în categorii mai mult sau mai puțin distincte. Aceste grupe sînt cele legate de sex, rasă, vîrstă și cultură. Diferențele de sex și vîrstă, sînt dependente mai mult de ereditate. Cele de cultură și chiar de rasă sînt hotărîte mai mult de educație. Întrucît cu deosebirile corelate cu vîrsta ne vom ocupa în capitolul următor, privitor la aspectul evolutiv al condiției umane, în acest subcapitol ne vom îndrepta atenția numai înspre cele de sex, rasă și cultură.

1. **Sexul.** În trecut s-a crezut că diferențele dintre bărbat și femeie sînt îndeajuns de mari, iar una cu alta ele mergeau în defavoarea femeii, care era socotită o ființă inferioară. Judecate în lumina științei de azi însă deosebirile sînt mai mici decît s-a crezut, iar femeia nu se dovedește a fi inferioară bărbatului.

Primul argument împotriva egalității femeii cu bărbatul a fost acela că ea s-a manifestat atît de puțin în artă, literatură, știință și politică. În adevăr, după o statistică a lui Havelock Ellis asupra geniului britanic, din 1 030 persoane superioare, care și-au lăsat amprenta lor asupra istoriei și culturii acestui popor, numai 55 au fost femei. Constatări asemănătoare a făcut și Cattell, care a întocmit statistica a o mie de genii din lumea întreagă, între care a găsit numai 32 femei, 11 din ele fiind suverane și devenind celebre mai mult datorită circumstanțelor adiacente. O statistică asemănătoare a întocmit Castle privind geniile feminine, statistică în care au fost cuprinse 868 de cazuri, aparținînd la 24 națiuni, începînd cu secolul al VII-lea și terminînd cu secolul al XX-lea. S-a constatat, printre altele, că celebritatea a 337 din cazuri se datorează unor succese

avute în literatură, sau filantropiei, spiritului religios manifestat etc. Căsătoria cu un soț celebru de asemenea a determinat însăși celebritatea persoanei aliate. În puține cazuri e vorba de creație în știință, filosofie și mai ales în politică. Ceea ce l-a făcut pe Castle să spună că femeia e mai mult o creatură de emotivitate decît una de inteligență și voință.

Într-o altă statistică a sa Cattell constată totuși că femeia apare și în știință în proporția: 725 femei față de 9 020 bărbați. În fizică și matematică proporția de femei rămîne puțin peste 2%. În psihologie, în schimb, proporția urcă la 20%. Statistica e făcută în 1927, iar poziția de om de știință e definită prin aceea de membru în corpul didactic al universității sau cercetător într-un institut științific din afara universității. Cattell mai observă însă că aproape toate femeile din cîmpul științei de la acea dată erau foarte tinere. Ceea se înseamnă, spune el, că în viitor ar putea fi mult mai multe. Faptul s-a confirmat pe deplin. În adevăr, procentul femeilor în corpul profesoral sau în cel de cercetători științifici a crescut azi foarte mult, deși el nu egalează nici acum pe acela al bărbaților. Dar această inegalitate nu este urmarea posibilităților ereditare ale femeii, care ar fi mai reduse, ci a obligațiilor ei în familie, de creștere a copiilor mai ales. Așadar, nu avem la ora actuală nici un motiv să credem că femeia nu poate da același randament ca al bărbatului, chiar dacă în unele domenii, cum e acela al filosofiei, procentul femeii este încă destul de restrîns. În alte domenii, cum sînt profesiunile de medic de copii sau de psiholog de copii, femeile dețin majoritatea pozițiilor.

Pe de altă parte, o seamă de noi antropologi, cum sînt Boas, Malinowski, precum și Ruth Benedict și Margareta Mead, femei amîndouă, arată cum într-o serie de societăți primitive multe din preocupările socotite ca fiind strict bărbătești — cum sînt conducerea casei și munca cîmpului — erau proprii femeilor. Ducînd o serie de jucării copiilor din Noua Guinee, în care funcționează deosebirile de mai sus, Mead constată că fetițele aleg instrumentele de lucru, iar băieții preferă păpușile! Ceea ce înseamnă că însăși teza lui Groos — profesorul lui Tudor Vianu — asupra jocului la copii trebuie reconsiderată, deoarece jocul nu este numai o pregătire a vieții de mai tîrziu pe bază de maturizare, ci și o pregătire a vieții ulterioare pe bază de condiționare socială. De altfel Mead și spune în concluzie:

„Sîntem siliți să concludem că natura umană este nespus de malcabilă și la condiții sociale contrastante răspunde în chipuri exact inverse. Diferențele dintre indivizii aparținători la sisteme diferite de cultură, ca și diferențele dintre indivizii dinăuntrul aceleiași culturi, sînt aproape în întregime diferențe de învățare și condiționare socială, dobîndite îndeosebi în copilărie, iar forma acestor învățări și condiționări depinde de cultura respectivă. Diferențele dintre sexe sînt în primul rînd de această natură, cu alte cuvinte, ele sînt creații și tipare culturale și sociale, la care fiecare generație de băieți și fete e educată să se conformeze".

Să analizăm și cercetările experimentale efectuate asupra aptitudinilor și trăsăturilor de temperament și caracter ale celor două sexe. Numărul lor este foarte mare. Sinteze aduc Allen, Goudenough, Miles etc.

Cu puține excepții — ca daltonismul, de pildă, care apare numai la bărbați — simțurile și dexteritățile, la fel ca și aptitudinile intelectuale, sînt aceleași la fete ca și la băieți, așa cum de altfel arată randamentul școlar al fetelor. El nu e cu nimic mai prejos decît al băieților. Ceea ce diferă, este numai nuanța sa calitativă. Băieții, de exemplu, excelează în forța fizică, anume în vigoarea mișcării și în rezistența la efort fizic mare și îndelungat, precum și în rapiditatea și precizia mișcării, în vreme ce fetele sînt superioare în finețea mișcării. În ceea ce privește aptitudinile intelectuale, băieții par ceva mai dotați în ceea ce privește

abstracția judecății din matematică, fizică, tehnică, în vreme ce fetele apar mai dotate în legătură cu emotivitatea expresiei verbale. În lucrarea sa asupra inteligenței C. Burt spune:

„Ținute și supravegheate acasă, fetele ... înclină spre o viață sedentară și vorbă multă, ... în consecință ele excelează în activitatea lingvistă și în conversații. Băieții ... au de-a face mai mult cu lucruri practice, perceptive, în afara casei. Ei sînt trimiși la prăvălie cu bani. Ei au voie să se joace și să umble pe străzi. Ei sînt încurajați să mînuiască instrumente, să facă jucării și unelte. De aceea nu e de mirare că ... în general băieții cresc cu mîna și ochiul mai mult decît cu gura și peniță".

În ceea ce privește gradul de dezvoltare al inteligenței, el este același la fete ca și la băieți, chiar dacă unele deosebiri intervin în curba lor de evoluție și mai ales în orientarea calitativă.

Pînă la etatea de 14 ani, fetele par mai inteligente decît băieții, dar deosebirea este foarte mică și nu satisface criteriul de a fi de trei ori mai mare decît eroarea probabilă a diferenței. După aceea ușor mai inteligenți apar băieții, dar din nou fără să satisfacă criteriul erorii probabile. Prin urmare, deosebirile nu sînt semnificative. În continuare însă ele devin relevante, mai ales datorită faptului că cerințele de viață față de cele două categorii încep ele însele să se diferențieze. Dar diferențele sînt mai puțin de grad cît sînt în funcție de domeniul de activitate. În adevăr, dacă fetele nu egalează procentul bărbaților în inginerie sau chirurgie, de pildă, ele sînt însă la fel de multe profesoare. Ele sînt mai puține în învățămîntul superior deoarece acest învățămînt, precum și pregătirea pentru el, le-ar solicita în întregime și nu le-ar mai lăsa timpul liber pentru creșterea copiilor, întreținerea gospodăriei etc.

Diferențe mai mari găsim în domeniul preferințelor, intereselor și atitudinilor sociale. Interesul estetic și social al fetelor e mai mare decît acela al băieților, care, în schimb, le sînt superiori acestora în preferințele teoretice, economice și politice, așa cum arată Allport și Vernon. Fetele sînt apoi mai conservatoare, țin mai mult la tradiție decît băieții, care sînt mai revoluționari și mai accesibili la spiritul de aventură.

În ceea ce privește caracterul, fetele — așa cum reiese din studiul lui Hartshorne și May — sînt mai dispuse la cooperație, mai persistente în urmărirea scopurilor legate de gospodărie, precum și cu mai multe inhibiții.

Terman și Miles au făcut poate cel mai vast studiu asupra deosebirilor dintre masculinitate și feminitate, pe baze statistice și experimentale. Reproducem concluziunile la care ei au ajuns:

„Din orice punct de vedere au fost examinați bărbații pe care i-am studiat, ei au arătat un deosebit interes față de aventură, explorare și căutare de noi lucruri, față de activitățile fizice încordate, desfășurate afară, în aer liber, precum și față de mașini, știință, fenomene fizice și invenții, apoi, deși mai puțin, față de comerț și afaceri. În schimb, femeile au manifestat mult interes față de treburile casnice, obiectele și chestiunile de artă; ele au preferat mult mai mult viața sedentară și preocupările casnice, în special pe cele legate de copii, bolnavi și neputincioși. În spiritul acestor diferențe și ca un supliment al lor, trebuie considerate o seamă de deosebiri subiective, legate de dispoziția sufletească generală și de emoții. Bărbații manifestă, în mod direct sau indirect, mai multă afirmare de sine și agresivitate; ei arată mai multă duritate și lipsă de frică, precum și mai multă vigoare și asprime în maniere, vorbă și sentimente. Femeile se arată a fi mai compătimitoare și simpatetice, mai timide, mai disprețuitoare, cu sensibilitate estetică mai fină, în general mai emotive, mai moraliste, deși predispuse să admită în ele însele mai multă slăbiciune în stăpînirea și controlul de sine, în constituția fizică mai ales".

Dar aceste deosebiri, adaugă autorii, nu izvorăsc numai din ereditate, ci și din mediu, anume din educația copiilor în școală și mai ales în familie, precum și din întreaga ambianță a opiniei generale. Unele deosebiri par a fi generale și astfel ele nu variază în curgerea istoriei și varietatea geografiei. Ele par să fie cele ereditare. Altele variază în istorie și peisajul geografic. Ele sînt mai degrabă educaționale. Făcute în Noua Guinee, cercetările autorilor de mai sus ar fi dus la un rezultat cu siguranță mult diferit.

2. Rasa. În veacul trecut Broca, Gobineau și Chamberlain explicau deosebirile dintre rase și popoare numai prin ereditate. Deosebirile erau atît orizontale cît și verticale. În virtutea acestora din urmă, ei contestau posibilitatea creației culturale tuturor popoarelor nedezvoltate, uitînd că aceste popoare nu au creat fiindcă au fost oprimate. Din aceleași motive de altfel au contestat cîndva și nobilii maghiari din Dietă drepturile românilor. „Sînt tîlhari și hoți", strigau magnații. — „Nu trebuie să vă mirați — a răspuns Inocențiu Micu Klein — căci acestor oameni afară de piele nu li se lasă nimic". Ei erau lipsiți nu numai de școală, ci de standardul elementar de viață. În momentul cînd au avut școală, țăranii l-au dat pe Eminescu, Vlaicu, Brâncuși, Dr. Marinescu, Țițeica etc. Încă Wundt, de altfel, remarcase la sfîrșitul veacului trecut că gradul de dezvoltare nativă a inteligenței pare a fi același chiar și la popoarele primitive. Cu atît mai puțin putea fi el inferior la Români. Puși în condițiuni de școlaritate egale cu ale albilor, negrii dau același randament. De chinezi și japonezi nu mai vorbim, întrucît lor nimeni nu a avut îndrăzneala să le conteste egalitatea. În fond, precum se știe, întîia formă de civilizație umană e cea chineză. În condițiuni social-economice nepotrivite a încetat însă creația lor culturală, pentru a renaște azi în forme atît de strălucite. În forul vieții literare, artistice și științifice au intrat de altfel, azi, toate popoarele lumii și anume pe măsura în care cultura este „expropriată" și în patria lor, încetînd să mai fie privilegiul unora.

Prin rasă, în general, se înțelege comunitatea de trăsături psihice și mai ales ereditare, care ar caracteriza anumite ramuri mari din omenire. Unii au limitat conceptul numai la comunitatea trăsăturilor biologice. Dar nu e nici un motiv să nu includem și pe cele care privesc unele predispoziții ereditare.

Luînd drept criteriu culoarea pielei, Linnaeus a făcut deosebirea dintre rasa albă, neagră, roșie și galbenă. Criteriul și clasificarea sa au devenit atît de populare, încît lumea laică le socoate și definitive, ceea ce nu e deloc cazul. În adevăr, culoarea pielei este un criteriu destul de labil. Există mulți albi mai negri ca negrii și invers. Cît privește pielea roșii, contopirea dintre indienii din S.U.A. cu albii nu a provocat nici o incongruență. Broca, Gobineau și Chamberlain au propus de aceea indicele cranian. Alții au susținut pigmentația ochilor, compoziția pielei, iar în ultima vreme glandele interne, precum și biotipul, singurul care de fapt satisface completitudinea de determinare. Numai că el operează cu mulți parametri, a căror determinare este încă dificilă. Cu atît mai mult rămîne în afara determinării științifice structura lor, deci biotipul propriu-zis. Dar, după toată probabilitatea, deosebirile dintre rase, în limita proporțiilor procentuale reduse în care ele există, țin de stilul casei, nu de cărămizi.

Bazat pe mai multe criterii combinate, dar nu îndeajuns de bine structurate, Kroeber propune următoarea clasificare:

I *Rasa caucaziană sau albă:*
1 Nordică
2 Alpină
3 Mediteraneană
4 Indiană

II *Rasa mongolă sau galbenă:*
1 Mongolă
2 Malaeză
3 Indiană americană

III *Rasa neagră:*
1 Negrii
2 Polinezienii
3 Airu
4 Grupe mici indo-australiene

Judecate sub unghiul acestor criterii, rasele însă nu sînt cercuri opuse, cum au crezut unii, ci cercuri secante cu proporție comună pînă la 90%. Deosebirile reduse dintre ele sînt apoi mai mult biologice decît psihologice. Cele culturale depind numai de mediul economic și social-cultural. Deosebirile, de asemenea, nu privesc gradul de dezvoltare al inteligenței, care e același, ci mai mult calitatea ei mai concretă sau mai abstractă, de pildă, orientată mai mult înspre teorie sau practică și mai ales înspre știință versus artă. Admirăm, de fapt, în zilele noastre, nu numai jazzul negrilor din America, ci și arta negrilor din Africa, din care s-au inspirat Picasso, Matisse, Chagal etc. Prin urmare, deosebirile, din capul locului, nu sînt atît verticale, ocazionate de gradul superior sau inferior de dezvoltare a aptitudinilor, cît orizontale, determinate de nuanțele calitative ale acestor aptitudini și trăsături.

Din aceste motive, însuși amestecul de rase nu pare a avea nimic dăunător. În curgerea istoriei el a fost de altfel destul de frecvent, iar urmașii nu s-au dovedit cu nimic inferiori înaintașilor lor. La același amestec asistăm azi, pe scară întinsă, pe întinderile largi ale Americii de Sud și tot fără deteriorarea creației umane, care, în schimb, este totdeauna decisă de gradul de școlarizare și cultură.

Dacă e adevărat că negrii din S.U.A. au un anumit complex de inferioritate, după cum recunosc înșiși conducătorii lor, ca și mai puțină disciplină în muncă, aceste trăsături sînt urmarea firească a condiției lor sociale inferioare, iar nu tara lor ereditară de care sînt acuzați. Probă că la negrii cu școlarizare înaltă, aceste deosebiri dispar.

Cu atît mai puțin semnificative sînt deosebirile dintre subrase, anume dintre ramura nordică, alpină și mediteraneană, de care Rosenberg și alți ideologi rasiști din conducerea nefastă a lui Hitler au făcut atît de mult caz. În această privință, cercetările lui Klineberg, actualmente profesor de psihologie socială la Sorbona, au adus o lumină deplină.

Klineberg a aplicat testul de performanță Pintner-Paterson, care are avantajul de a măsura inteligența fără a face apel la limbă. Cu ajutorul acestui test au fost examinate 7 grupe de populație rurală, cu aproximativ același mediu social și același nivel economic și cultural. Fiecare grupă a fost constituită din 100 copii între 10—12 ani. Două grupe au fost luate din Germania, trei din Franța și două din Italia. Tabela 5 dă rezultatele obținute în unități de medie aritmetică, median și întindere de la cel mai puțin inteligent la cel mai inteligent, cu excluderea celor 5% de la ambele extreme ale curbei.

Diferențele dintre cele trei subrase au fost găsite mai mici decît diferențele naționale, care sînt diferențe de ordin economic și social-cultural. Rezultatele obținute pentru cele trei subrase, indiferent de naționalitate, au fost: media 188,5 pentru nordici, 187,5 pentru alpini și 185,2 pentru mediteraneeni. Ceea ce înseamnă că, în medie nordicii sînt ceva mai inteligenți decît alpinii, care, la rîndul lor, sînt puțin mai inteligenți decît mediteraneenii. Aceste deosebiri sînt însă departe de a justifica teza lui Chamberlain și Gobineau, referitoare la subrasa nordică, singura capabilă de creație culturală, cum pretindeau ei. Diferențele naționale sînt, în orice caz, ceva mai mari decît cele subrasiale, iar diferențele subrasiale din interiorul națiunii nu numai că nu verifică teza superiorității nordice, dar chiar o contrazic. Așa, mediteraneenii francezi sînt mai deștepți decît alpinii francezi, care, la rîndul lor, sînt mai deștepți decît nordicii francezi. Situația e aceeași și cu alpinii germani, care se clasifică

Grupul	Provincia	Numărul satelor cercetate	Cota		
			Media	Medianul	Întinderea
1. German Nordic	Hanover	17	197,2	197,6	69—289
2. Francez Mediteranean	Pirineii Orientali	12	194,4	204,4	71—271
3. German Alpin	Baden	10	199,6	199,0	80—211
4. Italian Alpin	Piemont	10	186,8	187,3	69—306
5. Francez Alpin	Auvergne și Velay	19	180,2	185,3	72—296
6. Francez Nordic	Flandra	13	178,8	183,3	63—314
7. Italian Mediteranean	Sicilia	9	173,0	172,7	69—308

TABELA 5 Inteligența unor grupuri rasiale și naționale (după Klineberg, 1934)

ușor mai inteligenți decît nordicii germani. Doar alpinii italieni apar mai inteligenți decît italienii mediteraneeni.

Klineberg însă nu s-a mulțumit numai cu testul de inteligență, ci a aplicat și pe cel de valoare, elaborat de Allport și Vernon, apoi chestionarul de instabilitate emotivă al lui Bernreuter, testele de onestitate May—Hartshorne și un test de sugestibilitate al său. Deosebirile, din nou, s-au dovedit a fi foarte mici și astfel fără semnificație. Ele sînt mai mici decît cele naționale, de ordin economic și social-cultural.

Concluzii asemănătoare au obținut și Porteus și Babcock, Reuter, Laughlin etc. Observații identice asupra inexistenței deosebirilor rasiale semnificative face și Pavlov. În același sens vorbesc și cercetările, uriașe ca număr, asupra inteligenței negrilor în raport cu aceea a albilor din S.U.A. O mică, foarte mică diferență există, iar ea este în mod constant în favoarea albilor, dar testele de inteligență nu elimină factorul determinării social-culturale și de aceea corect ar fi ca diferențele să fie atribuite unor factori educaționali, iar nu genetici. Pe de altă parte, negrii apar sensibil mai bine dotați sub unghiul trăirii ritmului muzical, ritm pe care îl exprimă cu atîta strălucire în jazz și care este o creație a lor. „Nu trebuie să uităm apoi — scriam în plin fascism și rasism — că așa precum negrii și galbenii ne apar inferiori nouă, la fel, adică inferiori, sîntem și noi în ochii lor! Lectura acelei minunate cărți a Doamnei Buck, *Patriotul*, precum și lectura altor opere asemănătoare, este extrem de instructivă din acest punct de vedere".

Pe de altă parte, atît diferențele de sex și rasă, precum și acelea de cultură, de care ne vom ocupa mai jos, trebuie înțelese numai în sens statistic, nu individual, cazuistic. Cu alte cuvinte, faptul că nordicii sînt mai inteligenți cu trei puncte din două sute, deci cu 1.5% decît mediteraneenii, — diferență prea puțin semnificativă, deoarece este mai mică și nu de trei ori mai mare decît eroarea probabilă a deosebirii —, aceasta nu înseamnă că orice nordic este mai deștept decît orice mediteranean. El poate fi la fel de deștept sau mai puțin deștept. Totul depinde de poziția sa în curba de variație, care ilustrează variabilitatea inteligenței pe întreaga rasă sau subrasă. Dar din acest punct de vedere, curbele de variație pe rase sau subrase dau o identitate de 98.5%, așa cum arată Fig. 23. Există toate motivele să credem că aceste mici diferențe nesemnificative sînt datorate mediului economic și social-cultural diferit, iar nu înzestrării native. Curbele de variație

din Fig. 23 au apărut în lucrarea noastră, *Psihologia persoanei*, scrisă și publicată în plin fascism rasist și care a însemnat de fapt, la acea oră, cea mai categorică și hotărîtă combatere a elucubrațiilor din acea vreme, date în numele științei însăși. Diferențele dintre cel mai prost și cel mai deștept individ din interiorul fiecărei rase sau subrase sînt de 100%; cele dintre diversele rase sau subrase numai de 1.5%, deci de aproximativ 33 ori mai mici. În același timp, deosebirile sînt mult mai mici decît eroarea lor probabilă și ca atare rămîn fără semnificație. În schimb, deosebirile *culturale* dintre diversele rase, subrase și națiuni sînt încă nespus de mari. De aceea atenția noastră trebuie îndreptată asupra lor.

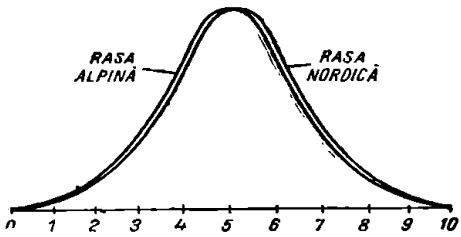

Fig. 23. Natura diferențelor dintre rase.

3. **Cultura.** Așadar, faptul că între diversele rase, subrase și popoare nu există deosebiri semnificative de ordin ereditar nu înseamnă că atari deosebiri, din nenorocire, nu există din punct de vedere economic și social-cultural. Dar aceste deosebiri sînt de ordin educațional, nu genetic. Ele țin de școlaritatea și de structura economică și social-politică, de care ea atîrnă, nu de înzestrarea nativă, care este aceeași.

Progresul cultural, în adevăr, nu este o fatalitate, care să înainteze ca și timpul fizic, indiferent de efortul uman și structura sa organizatorică de ordin economic și social-politic. El este soarta luată în mînă, sub semnul creației promcteene, nu proces biologic ori fizic, asupra căruia omul încă are prea puțin de spus. Unele popoare au avut condițiile prielnice pentru a dezvolta o cultură, altele nu. Primele au mers înainte, spune Toynbee, celelalte au stat pe loc. După modesta noastră judecată, unele, în anumite momente dramatice, au regresat chiar, deoarece standardul de viață al moților din trecut, de pildă, a fost, după toată probabilitatea, mai scăzut decît acela al strămoșilor lor daci. Dar aceasta din cauza vitregiei lor istorice, nu din pricina că între timp stocul lor ereditar ar fi scăzut. Aceeași afirmațiune o putem face despre toate popoarele lumii, rămase nedezvoltate din cauze economice și social-politice asemănătoare cu acelea ale moților, dependente de nedreapta exploatare — și chiar oprimare —, nu de însăși capacitatea lor.

„Se spune — scriam tot în *Psihologia Persoanei*, publicată în plin fascism — că Maiorescu nu prea credea cu putință creația românească în știință și filosofie, fiind de părere că „celula nervoasă nu rezistă". Nu știm dacă această afirmațiune e adevărată sau poveste. Fapt e că ea este de două ori greșită. O dată fiindcă în cazul cînd celula nervoasă în adevăr nu rezistă, atunci e o mare iluzie să crezi că ea va rezista în două, trei generații. Atari adaptări biologice în celule nu se fac decît în sute și mii de generații. În al doilea rînd deoarece rezistența, la care Maiorescu se referea, de fapt nu e de loc de ordin biologic, ci de ordin social și cultural. În adevăr, judecînd afirmația sa prin prisma actualelor cunoștințe din biologie, psihologie și sociologie, nu avem nici un motiv să credem, oricît de mic ar fi el, că celula nu rezistă. Ceea ce nu rezistă, e cu totul altceva, anume mediul social, politic, științific și cultural. Proba o constituie faptul că atunci cînd mediul românesc s-a schimbat cît de cît, creația științifică a și apărut. Cum ar fi putut face Haret știință — deși dăduse toate probele prin faimoasa teză de doctorat — cînd reîntors în țară, cu colegul său Emanuel, și cerînd fonduri Ministrului

din acea vreme pentru procurarea cărților și revistelor necesare activității științifice, a primit mustrarea pe care a primit-o? Trebuia schimbată însăși atmosfera, pentru ca Ministrul Educației să ajungă să înțeleagă că știința nu e nici încheiată, nici însușită toată cu un doctorat și că e în continuă perfecționare, iar această perfecționare nu poate fi desăvîrșită fără reviste și cărți."

Se vorbește foarte mult — scriam mai sus — despre inteligența popoarelor, susținîndu-se că unul e mai inteligent decît altul. Se spune că Francezii ar fi mai deștepți decît Germanii sau Englezii ori invers, și în orice caz mai inteligenți decît noi sau alt popor mic și fără cultură prea dezvoltată. Popoarele europene sînt, la rîndul lor, mai inteligente decît cele din Africa sau Asia, pe care ele le-au făcut colonii, etc. Judecînd aceste credințe, atît de înrădăcinate în mentalitatea noastră de toate zilele, prin prisma concluziunilor de mai sus, referitoare la rasă și cultură, ele apar cu totul greșite. A spune, de exemplu, că Francezii sînt mai inteligenți decît alte popoare, cu un nivel mai puțin ridicat de cultură, să zicem, înseamnă a confunda *educația* și *cultura* cu *inteligența*. Dar ele sînt realități cu totul diferite, care stau pe planuri cu totul deosebite. Inteligența e o aptitudine individuală înnăscută, în general una și aceeași de la rasă la rasă, nu numai de la popor la popor, în vreme ce cultura e o realitate socială, alta de la popor la popor, după cum diferite sînt și condițiunile care o determină, ca organizația socială, mărimea populației, poziția geografică și istorică etc. În adevăr, nu avem nici un motiv — înțelegem de ordin științific — să credem că poporul român, pus exact în aceleași condițiuni ca cel francez, nu va produce tot atîta cît geniul francez și invers.

Cît privește deosebirile geografice, dintre popoare, de care Taine a făcut atîta caz, ele desigur există, dar nu au nici pe departe importanța pe care el le-a atribuit-o. Mai mari și fundamentale însă sînt deosebirile de istorie dintre popoare, după cum au fost condițiile lor economice și social-politice interne, pe de o parte, și cele externe, pe de altă parte. Dacă anul este numai cel fizic, judecat după învîrtirea pămîntului în jurul soarelui, atunci, firește, toată lumea trăiește în veacul al XX-lea. Dacă însă timpul biologic nu merge paralel cu cel fizic, iar cel social-cultural se deosebește de amîndouă, atunci, firește, nu toți oamenii și toate popoarele lumii trăiesc în secolul nostru, ci unele au rămas în urmă cu sute de ani, altele cu mii de ani și nu lipsesc nici acele neamuri și mai ales triburi care au rămas în urmă cu zeci și sute de mii de ani.

În etapa civilizației industriale din zilele noastre, adusă de revoluția științifică ce se conjugă cu cea socială, toate semințiile lumii însă se zbat pentru a intra în veac nu numai sub unghi fizic și biologic, ci și economic și social-cultural. Exploatarea popoarelor nedezvoltate de către cele imperialiste trebuie să înceteze, ca și exploatarea omului de către om. Oportunitățile trebuie să fie aceleași pentru toți oamenii și toate popoarele lumii. Altfel pacea lumii nu va putea fi stabilită, iar războaiele vor continua.

Veacului nostru îi revine astfel imensa sarcină de a omogeniza geografia prin sincronizarea istoriei, făcînd astfel să înceteze exploatarea omului de către om și a popoarelor de către alte popoare. În adevăr, de bunăstarea materială și spirituală, pe care aplicările științei în industrie, agricultură, comerț și transport o fac cu putință, trebuie să se bucure toți oamenii și toate popoarele. Fiecare are dreptul de a se bucura de ele în pace, în condițiuni de justiție și libertate universalizate.

Văzut sub acest unghi, secolul pe care-l trăim, e o adevărată răscruce de milenii, în care popoarele rămase în urmă cu sute și mii de ani se străduiesc să intre în el și cultura-licește, nu numai fizic și biologic.

CAPITOLUL XI
Aspectul evolutiv al condiției umane

Dar persoana umană nu este numai o structură bio-psiho-socială statică și variată, ci și una în neostoită evoluție. Ea nu este numai o unitate în multiplicitate, ci și *o continuitate în schimbare*, care înscrie o direcție de evoluție. Ea este o organizare în structuri tot mai bogate, complexe și articulate, care se adaptează la lume cu scop de conservare, *dar și de dezvoltare*, în condițiuni de eficiență optimă, cu maximum de randament și minimum de efort.

În concepția metafizică a științei antice se considera că schimbarea afectează doar aparența materială, *fenomenul*, esența sau substanța, deci *numenul*, rămînînd același. Corpul urma legea fenomenului. Sufletul, în schimb, se conforma legii numenului, rămînînd același, de unde și sentimentul identității Eului. Timpul prin urmare repeta spațiul, fiind o simplă succesiune de momente identice. Reprezentată simbolic, această succesiune înseamnă

a, a, a . . . . . .

Opusul interpretării metafizice este interpretarea după care totul se schimbă, momentele fiind diferite, adică

a, b, c . . . . . .

Concepția metafizică afirmă numai *unitatea* și *continuitatea* substanței, concepția opusă susține numai *multiplicitatea* și *discontinuitatea*.

După judecata Profesorului Northrop de la Universitatea Yale, viziunea contrametafizică ar fi reprezentată prin Heraclit, care, după el, este opusul lui Parmenide. Dar această interpretare este greșită, deoarece Heraclit a afirmat și *revenirea*, nu numai *devenirea*, susținînd o concepție ciclică a curgerii timpului. De aceea concepția lui Heraclit nu este contrametafizică, ci dialectică. Ea afirmă atît unitatea cît și multiplicitatea, atît discontinuitatea cît și continuitatea. Întrezărită este în mintea sa și interconexiunea.

Judecată în această lumină, structura bio-psiho-socială și culturală a condiției umane, este atît o unitate în multiplicitate, cît și o continuitate în discontinuitate, precum ea este și o neîntreruptă interconexiune cu lumea din care face parte.

Pentru a reprezenta în mod simbolic întregirea reciprocă a contrariilor din curgerea vremii, Vico a folosit formula venirii și devenirii, *corsi e ricorsi*, pe care el și-a imaginat-o sub forma unei spirale în dezvoltare. Dar structura ființei și a lumii nu poate fi reprezentată printr-o simplă curbă unidimensională, deoarece ea este prin definiție pluridimensională. În consecință, trebuie să recurgem la un model nou de reprezentare.

În acest scop este bine să ne orientăm după natura însăși, în care particulele elementare intră în atomi, atomii în molecule, care, la rîndul lor, se integrează în celule etc. Dacă reprezentăm atomii prin *a*, moleculele prin *b*, celulele prin *c*, iar organismul prin *d*, obținem modelul de la pagina 236.

La început au fost particulele și atomii, din care au apărut moleculele, ce au generat celulele, care s-au integrat în organism. Organismul nu apare gata făcut, ca Pallas

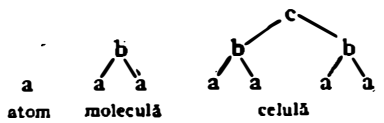

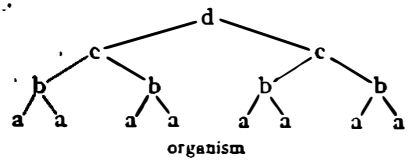

Athena din capul lui Zeus, ci el e rezultatul unei lungi elaborări în curgerea vremii, rezultatul unei elaborări de miliarde de ani.

Este de observat că electronii sînt negativi, pozitronii pozitivi, neutronii neutri. Familia, la rîndul său, naște din contrarietatea masculinității și feminității. Societatea se consolidează prin diviziunea muncii. Dacă introducem aceste contrarietăți ce se atrag în modelul de mai sus, atunci reprezentarea evoluției prin el devine și mai relevantă.

Unind printr-o curbă capetele acestor structuri în dezvoltare, obținem curba de creștere a vieții, care urcă pînă la maturitate, se păstrează ca atare și apoi cade. Fig. 24 reprezintă această curbă pe care o înscrie viața.

Trebuie însă menționat imediat că una este linia vieții pentru funcțiunile senzoriale, cu caracter psiho-fiziologic și alta este ea pentru inteligență, cum ea este diferită pentru caracter. Văzul și auzul ajung la maturitate în prima copilărie, în vreme ce inteligența parcurge drumul maturității pînă la 18—20 ani, iar caracterul evoluează și după 30 de ani. Declinul funcțiunilor psiho-fiziologice începe după 40 ani, în vreme ce acela al inteligenței apare după 60—70 ani. Cît privește maturitatea caracterului, ea poate să se mențină și la 80 ani. Curba generală a vieții înscrie numai media tuturor trăsăturilor și funcțiunilor, nu pe fiecare în parte.

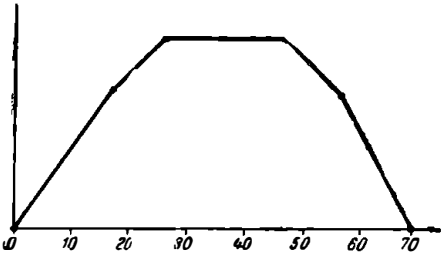

Fig. 24. Curba vieții (după Ch. Bühler, 1928).

Alături de criteriile bio-psihice, prin care definim vîrstele, avem însă și pe cele sociale. Așa, de pildă, copilăria a doua, pubertatea și adolescența sînt definite nu numai prin dezvoltarea continuă a funcțiunilor fizice și debutul activității unor glande endocrine sau mixte, ci și prin școală. Maturitatea apoi este definită nu numai prin coacerea deplină a funcțiunilor și tendințelor, ci și prin intrarea în meserie și prin căsătorie. Dar dacă dezvoltarea funcțiunilor este *continuă*, atunci apariția diverselor glande, pe de o parte, și succesiunea diferitelor instituții, pe de altă parte, lasă impresia *discontinuității*. Unii au văzut numai continuitatea, alții numai discontinuitatea. Interpretarea dialectică susține întregirea lor reciprocă.

Alți biologi și psihologi au definit vîrstele ca o suprapunere și integrare de straturi. Interpretarea a fost inaugurată de Jackson în neurologie și a fost adoptată de Rothaker și Lersch, în psihologie. Dar ea, credem, nu contrazice cu nimic modelul elaborat mai sus, în care stratificarea apare, după cum prezentă e și continuitatea, care o leagă.

Interpretarea evoluției vieții în raport cu creșterea ciclică în spirală, întrezărită de Heraclit și preconizată de Vico, este reluată de Gesell, căruia îi datorăm, poate, cele mai substanțiale contribuții asupra evoluției copilăriei, pubertății și chiar a adolescenței. Procesul de creștere al copilului sub unghi biologic și chiar psihologic, așa cum îl concepe el, este definit pe bază de diferențiere și integrare, ca și în modelul nostru.

1. Diferențiere și integrare. H. Spencer definește evoluția prin întregirea reciprocă dintre diferențiere și integrare.

Diferențierea, în cazul omului, este determinată de dezvoltarea diferită a organelor și sistemelor sale, care duce la specializare. Integrarea este operată prin funcțiunea de organizare a sistemului endocrin și mai ales prin cea a sistemului nervos, neurovegetativ și cerebro-spinal. Sistemul endocrin și neurovegetativ operează mai mult în orizontalitate, definind reciprocitatea diviziunii activității, ca să spunem așa. Ele reglează complementaritatea dintre funcțiunile de accelerare și intensificare, pe de o parte, și cele de domolire și încetinire, pe de altă parte. Starea de funcțiune a temperamentului, de pildă, este un produs al lor. La fel e întregirea reciprocă dintre activitatea ficatului și cea a rinichilor, dintre cea a inimii și cea a plămînilor etc. În schimb, funcțiunea sistemului nervos central operează mai ales în verticalitate, organizînd adaptarea noastră la lume, cu scop de conservare și dezvoltare, sub unghiul invarianței pe care o exprimă ideea născută din reprezentări. Deasupra ideilor sînt apoi principiile, care în final se integrează în viziunea noastră despre lume și viață. Organizarea orizontală, cu caracter afinitar și complementar și organizarea verticală, cu caracter ierarhic și piramidal, sînt reoglindite apoi în limbaj, care se bazează pe sunete, cuvinte, propoziții, fraze etc.

După Pavlov, acțiunea de organizare vine de jos în sus. Informațiile din lumea externă vin atît pe calea văzului, cît și a auzului, precum și a tactului, mirosului, gustului etc. Discriminarea dintre aceste diverse informații cade tot în seama sistemului nervos central, care este „marele analizator".

După Sherrington, acțiunea de organizare a conduitei noastre de către sistemul cerebro-spinal vine mai mult de sus în jos. Integrarea informațiilor venite pe diverse căi în creier, i s-a părut acestuia mai importantă decît analiza și diferențierea.

Dar Sherrington, la fel ca și Driesch și Bergson, pleacă de la ipoteza substanței spirituale a lui Aristotel, pe care o admite și Eccles. De fapt însă de această ipoteză, spune Bertallanffy, nu este nevoie, deoarece însăși organizarea materiei și energiei în structuri cît mai bogate, complexe și articulate, este suficientă, la care se poate aduce dovada experimentală că de la anumite nivele superioare, organizarea de la părți la întreg, ce vine de jos în sus, se întregește cu organizarea de sus în jos, ce vine de la întregul însuși, care s-a structurat și consolidat. Conștiința exprimă în primul rînd această determinare sintetică de la întreg la parte, deci de sus în jos. Aceeași interpretare, cu renunțarea la ideea de substanță spirituală, este susținută și de școala configurationistă din psihologie în frunte cu Koehler, Wertheimer, Lewin etc. Bertallanffy consideră că această determinare de la întreg la parte începe cu viața și o găsim chiar la bacterii. În *Configurațiile fizice* Koehler susține că ea este prezentă și în organizarea materiei și energiei la nivel cuantic. O seamă de fizicieni împărtășesc părerea sa. Înainte de a studia psihologia cu Stumpf, Koehler a făcut studii de fizică cu Planck. În desfășurarea vorbirii umane această determinare de sus în jos este în afară de orice îndoială. Ceea ce dorim să exprimăm în mod conștient este ideea. Cuvintele vin de la sine. Același lucru se întîmplă în desfășurarea unui concert. Notele, mai mult îl diferențiază decît îl compun. Cartea se naște pornind de la o anumită idee a recunoscut Carnap, chiar dacă în sintaxa și semantica sa logică el afirmă drumul invers. De altfel nimeni nu poate ajunge la idee compunînd pe rînd sunete în litere, litere în cuvinte, cuvinte în propoziții etc.

2. Structuralizarea. Spencer a interpretat procesul evoluției în mod analitic, determinîndu-l explicativ de jos în sus. El socotea integrarea reversul diferențierii. Interpretarea, evident, e cu totul nesatisfăcătoare. În perspectiva concepției de azi lucrurile se

schimbă, organizarea este atît analitică cît și sintetică, fiind bazată pe întregirea reciprocă a acțiunii părților asupra întregului și a întregului asupra părților. În consecință, nu numai integrarea și diferențierea decid asupra structurii, ci și structura are un cuvînt de spus asupra lor. Structura biologică nu se compune de la particule la atomi, de la atomi la molecule și de la molecule la celule, ci ea începe cu celula-ou, care reprezintă o concentrare de energie și tipare necunoscută în lumea fizică. Structura genetică din această celulă-ou decide asupra tuturor părților corpului și organelor. Organismul uman nu se naște din integrarea inimii, plămînilor, ficatului, rinichilor, precum și a diverselor glande, ci din structura genetică a celulei-ou, care decide atît asupra diferențierii lor, cît și asupra integrării lor. Aceeași structură genetică originară decide și asupra înălțimii și lățimii noastre, asupra inteligenței și temperamentului nostru etc. Precum tot ea hotărăște asupra evoluției lor, anume asupra curbei lor de creștere, care se cuplează cu acțiunea mediului înconjurător. Apoi, nu toate funcțiunile debutează la naștere, unele, cum sînt cele legate de glandele sexuale, apărînd chiar foarte tîrziu. Dar tot structura genetică decide asupra lor, deci din nou după ce s-a cuplat cu acțiunea mediului înconjurător.

Această structură, cu procesele ei de diferențiere și integrare, variază, bineînțeles, după individ, specie și gen, fiind una la amoebă, alta la insecte, diferită la mamifere și, desigur, cu totul alta, mai complexă, la om.

Pornind de la primele reacțiuni ale copilului, care au un caracter reflex, Allport distinge cinci trepte de organizare structurală:

„(a) *Reflexe condiționate;* cele mai simple forme învățate de comportament adaptat, care presupun o substituire a stimulenților congenitali și afectivi, prin stimulenți asociați cu rezultatul că individul e capabil să reacționeze cu acte înnăscute și la situații diferite de cele specifice și adecvate de la naștere.

(b) *Habitudini;* sisteme integrate de reflexe condiționate, care închid în sine nu numai substituiri de stimulenți, ci și substituiri de răspunsuri, și care duc la forme destul de stereotipe de răspunsuri față de anumite situații ce se repetă mai des și regulat.

(c) *Trăsături;* dispoziții mai dinamice și flexibile, care rezultă — în parte cel puțin — din *integrarea diverselor habitudini specifice*, exprimînd diferite modalități de adaptare la mediul înconjurător. Aparțin acestei trepte de integrare feluritele dispoziții cunoscute sub numele de sentimente, atitudini, valori, complexe (Oedip, Electra, de inferioritate etc.) și interese.

(d) *Euri;* sisteme de trăsături coerente în ele însele, dar susceptibile de a varia de la o situație la alta, ceea ce l-a îndreptățit pe James să spună că „omul are atîtea euri sociale, cu cîte grupuri de persoane, la care ține, stă de vorbă".

(e) *Personalitate;* integrarea finală și progresivă a tuturor sistemelor de conduită, în baza cărora individul își desăvîrșește adaptarea la variatele medii în care trăiește". (1965).

Pentru a arăta mecanismul de elaborare și integrare al acestor trepte ierarhice, pe care arhitectonica personalității noastre se reazemă, să luăm un singur exemplu în legătură cu reflexele condiționate.

„Copilul nou născut — spune tot Allport în continuare — are capacitatea reflexă, dată de la naștere, de a retrage mîna de pe un obiect cald, cu care a venit în contact. Cutreierînd în lung și în lat camera, cam pe la zece luni, el ajunge la calorifer și atinge cu mîna elementii prea calzi, pentru a și-o retrage imediat din cauza arsurii. Proxima dată cînd vede caloriferul el îl evită de la început, căutînd să-și stăpînească pornirea, dată de la naștere, de a atinge obiectele strălucitoare. Acesta este un exemplu de *reflex condiționat*, precum și un exemplu de integrare cea mai simplă cu putință; văzul caloriferului, la început lipsit de orice legătură cu pornirea de retragere și evitare, este acum integrat în această pornire, în așa fel

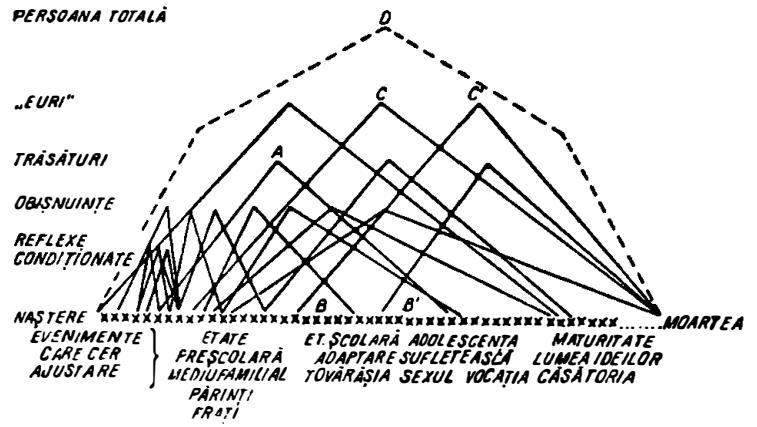

Fig. 25. Integrarea psihică (după G. W. Allport, 1933)

încît, la ivirea lui, apare și pornirea. Ceea ce înseamnă că un nou sistem funcțional a fost elaborat. Ceea ce e și mai important însă e faptul că odată ce acest sistem a fost elaborat, copilul evită caloriferul totdeauna, adică chiar și atunci cînd el e rece. *Sistemul de evitare, odată stabilit, continuă să opereze ca un întreg dinamic.* Această *autonomie funcțională* a sistemelor dobîndite de-a lungul experienței prin integrare este și devine adeseori unul din cele mai importante principii în psihologie".

Sistemele superioare de integrare sînt, firește, în general precedate de cele inferioare. Reflexele condiționate apar în primele luni după naștere, iar habitudinile încep cu anul al doilea și domină viața copilului pînă la intrarea în școală. Tot în perioada preșcolară încep să se cristalizeze și unele trăsături, precum și eurile, care se desăvîrșesc în adolescență. Altele însă încep mai tîrziu. Acesta este cazul trăsăturilor și eurilor dependente de profesiune și căsătorie. Ca potențialitate, personalitatea e dată de la începutul vieții. Contururi mai distincte însă ea prinde numai odată cu pubertatea și adolescența, iar bine elaborată apare abia la maturitate. O seamă din euri, anume cele școlare, încep să dispară. La bătrînețe se estompează și eul profesional și cel matrimonial. Fig. 25 ilustrează această integrare a persoanei și evoluția ei.

Această reprezentare, precum și afirmațiile de mai sus, ar putea însă lăsa impresia că de fapt compunerea și evoluția persoanei este numai analitică, de la părți la întreg, de jos în sus. Allport susține totuși și acțiunea întregului asupra părților, manifestată prin unitatea funcțională a organismului și prin conștiință în special. Conștiința nu e numai suprema sinteză a tot ceea ce există în copil la data considerată, ci și luarea soartei în mînă, deci o acțiune de la întreg la părți, prin urmare de sus în jos. La această acțiune sintetică și prospectivă, pe care conștiința o exercită, trebuie adăugată și acțiunea socială, care e prin definiție orientată de sus în jos. Dar, în general, ea se realizează tot prin intermediul conștiinței.

3. Aspectul cantitativ și calitativ al evoluției. Judecată în această lumină, evoluția nu este numai o creștere cantitativă, ci și o structurare calitativă, în care un cuvînt de spus au nu numai modurile de conjugare ale părților în întreg, ci și întregul însuși, anume

principiile de bază ale structurii sale, unitatea sa funcțională, ilustrată în cazul omului, prin conștiința sa. Dar unitatea funcțională a organismului și conștiința individului adăugată la ea nu izvorăsc din pretinsa substanță vitală ori spirituală, susținută de Aristotel și reiterată de Driesch și Bergson, mai recent de Goldstein și Smutts, precum și de Sherrington și Eccles, ci din organizarea însăși, în care treptele superioare au un cuvînt de spus asupra celor inferioare, iar nu numai invers, așa cum arată Bertalanffy în cazul viețuitoarelor inferioare. Ele izvorăsc apoi, desigur, din acțiunea societății asupra individului.

Evoluția vieții este, de fapt, o ieșire de sub imperiul determinării precumpănitor matematice, de ordin cantitativ, în care subiectul nu are un cuvînt de spus, și o angajare importantă în determinarea logică, de ordin calitativ, în care însul are un cuvînt hotărîtor de spus. Hotărîtor, dar nu în sensul libertății absolute, de care vorbesc Heidegger și Sartre, ci în perspectiva Binelui, Adevărului și Frumosului spre care omul tinde și pe care el însuși le creează. Noi ne însușim cele create de înaintași și creăm pe cele determinante pentru urmași. Engels a avut dreptate: evoluția e drumul de la necesitate la împlinire, anume de la determinarea matematică la cea logică, prin care ne luăm soarta în mînă, pentru a o îndrepta înspre valorile veșnice ale omenirii, pe care le-a creat ea însăși, așa cum afirmă Prometeu. Dacă spunem că evoluția este calea de la cantitate la calitate, spunem același lucru. Sub unghi cantitativ, omul este nimicnicie. Judecat în perspectiva calitativă el este minunea lumii, creația ei supremă.

Maturizarea și învățarea

De obicei lumea crede că actele și trăsăturile prezente la om în momentul nașterii sînt ereditare, iar cele care apar mai tîrziu, dobîndite. Dar aceasta e o credință de două ori greșită. O dată, fiindcă o seamă din actele de la naștere sînt deja învățate și a doua oară pentru că unele caractere ereditare apar tîrziu după naștere.

În avedăr, Peiper a făcut dovada acestui lucru încă la sfîrșitul secolului trecut și anume că învățarea începe înainte de naștere. Dacă în timpul gestației tragem un foc de revolver în apropierea pîntecului mamei, foetusul se sperie. Mișcările sale pot fi înregistrate cu ajutorul unui tambur, așezat pe pîntecele mamei, care transmite mișcările unui kimograf. Dacă însă acest zgomot este repetat de mai multe ori, copilul nu mai face nici o mișcare. Ceea ce înseamnă că el „a învățat" să nu se mai sperie, deoarece nu e vorba de nimic periculos. Prin urmare, învățarea nu începe o dată cu nașterea, ci probabil o dată cu conceperea sau, în orice caz, nu mult după aceea.

Thurstone, pe de altă parte, studiind curba de evoluție a inteligenței, a constatat că punctul ei inițial, zero, nu coincide cu nașterea, ci cu două luni înaintea ei.

Ulterior, autopsia copiilor avortați înainte de vreme a făcut dovada că mielinizarea celulelor din cortex, care fac activitatea sa posibilă, începe la această dată.

Ceea ce înregistrăm însă în momentul nașterii sînt manifestările din Tab. 6, tabelă elaborată de Allport (1937) și pe care o prezentăm în pagina 241.

PRINCIPIUL VITAL sau IRITABILITATEA PROTOPLASMATICĂ

reflectat în

CURENTUL DE ACTIVITATE

diferențiat în momentul nașterii în

ACȚIUNI DE MASĂ: activitate globală, numită deseori activitate „la întîmplare", ca extensiunea, retracția, zvîrcolirile nedeterminate cu vocalizări corespunzătoare etc.
REFLEXE SPECIFICE: respirație, supt, mestecat, înghițire și eliminare, prindere, sforăit, reflexul Babinski etc.

puse în mișcare și susținute de

SENSITIVITATE SIMPLĂ: stimularea organelor senzoriale, extroceptive, introceptive și proprioceptive.
DINAMICA BIOLOGICĂ: foamea și setea, nevoia de temperatură potrivită, evitarea lovirilor și rănirilor.
PROCESE PROSPECTIVE: trebuințe, instincte.

întrebuințînd

ECHIPAMENT INDIVIDUAL ÎNNĂSCUT: capacități senzoriale, plasticitate și retentivitate nervoasă (INTELIGENȚĂ); tenacitate glandulară și chimică (TEMPERAMENTUL); structura scheletică și musculară (ORGANISMUL); aptitudinile speciale, dexteritățile și funcțiunea socială se vor maturiza ulterior.
MECANISME ADAPTATIVE: potențialități de modificare a curentului de activitate, ca maturizarea, condiționarea, integrarea, inhibiția, diferențierea și toate celelalte modalități de conduită ale individului în interacțiunea dintre sine și mediu.

TABELA 6 Situația proceselor și manifestărilor copilului în momentul nașterii (după C. W. Allport, 1937)

Noțiunea de principiu vital sau iritabilitate protoplasmatică definește viața în general, spune Allport. Originea ei cade în seama biologiei și filosofiei. Ea nu cade în seama psihologiei, care este liberă, spune Allport, să aleagă una sau alta din ipotezele lor, după cum psihologul socoate de cuviință.

Domeniul psihologiei începe cu „curentul de activitate". Plecînd de la această realitate concretă și imediată, psihologia trebuie întemeiată ca o știință empirică, bazată pe fapte. Acest curent se manifestă prin două categorii de acțiuni: una globală, de masă cu întreg corpul și o serie de acțiuni specifice, respectiv reflexele.

Aceste două categorii de activități diferite sînt puse în mișcare de o serie de procese dinamice, dintre care unele sînt mai mult biologice, ca simpla sensibilitate a organismului de pildă, determinată de contactul dintre organism și mediu. Nevoia de nutrire este și ea un proces dinamic, însă aici intervine și gestul de căutare, care este deja o conduită psihologică. Elementele dinamice, de ordin social, apar mai tîrziu.

Satisfacerea tendințelor de la baza activității noastre se realizează grație funcțiunilor și aptitudinilor senzoriale și motorice, pe care se vor clădi atît învățarea cît și inteligența. Substratul chimic și endocrin al acestora din urmă, ca și gradele lor de activare, dependente și de sistemul neurovegetativ și de cel reticular din diencefal, determină temperamentul.

Dacă ar fi să rezumăm tabloul în raport cu capitolele de pînă acum, atunci am spune că ne naștem: (1) cu o seamă de trebuințe și tendințe cu valențe corespunzătoare de natură bio-psihosocială, (2) cu o totalitate de funcțiuni, ca percepția, atenția, memoria, învățarea și inteligența, care să le facă posibilă satisfacerea fiind instrumentul lor operativ, (3) cu un dispozitiv de control de ordin emotiv, cu ajutorul căruia discriminăm între ceea ce prieste organismului, ducînd astfel la adaptare, conservare și evoluție, și ceea ce nu prieste, ducînd la dezadaptare, non-conservare și distrugere, regresiune, (4) cu infrastructura biologică a temperamentului și biotipului, care colorează, avînd repercusiuni și asupra firii.

Cît de complexe pot fi reacțiunile copilului, rezultă din faptul că dacă el este, de pildă, strîns de nas, manifestările sînt acestea, înregistrate de Pratt, Nelson și Sun (1930):

„Învîrtirea capului, aplecarea lui înainte, aplecarea lui înapoi; deschiderea gurii, închiderea ei, strîngerea buzelor în formă de pungă, plesnirea lor, lingerea lor, diminuarea salivei, scoaterea limbii, respirația mai accentuată pe gură;
strîmbături din obraz, încrețirea frunții și sprîncenelor, grimase, înroșirea fetei;
învîrtirea corpului, întinderea sa, sforțare, respirație accelerată, sforăire, activitate generală, tremurare, prindere, tulburări organice, încovoierea corpului, zvîrcoliri, luptă;
închiderea ochilor, deschiderea lor, strîngerea pleoapelor;
plîns, tușit, căscarea gurii, vomare, vocalizare, sunete înnăbușite, sughițuri, masticație, sunete din gîtlej, miorlăire, supt;
ducerea mîinilor la nas, lovirea mîinii experimentatorului, întindere, îndoire, rănire, lovire din picior, frecare, tremurare, sculare, încrucișare și alte mișcări ale extremităților".

Mișcările, evident, au un caracter global, nu specific. De aceea, conduita copilului nu poate fi interpretată ca o *totalitate* de reflexe fără un *tot*, ci ca o *totalitate* cu un *tot* în *dezvoltare*.

Constatări asemănătoare au făcut ulterior Gesell și colaboratorii săi, Anderson și colaboratorii săi, — Shirley în primul rînd —, Ch. Bühler și W. Stern.

Cu modul în care învățarea se întregește reciproc cu maturizarea ne-am ocupat în capitolul III.

Funcțiunea copilăriei

Omul are copilăria cea mai lungă. Această prelungire a copilăriei merge de fapt mînă în mînă cu treapta de evoluție. Cu cît speciile sînt mai evoluate, cu atît copilăria lor durează mai mult. Mamiferele au o copilărie mai lungă păsările, care, la rîndul lor, au una mai lungă decît insectele.

În cazul animalelor, copilăria reprezintă cel mult o zecime din viața lor. La om, în schimb, copilăria ajunge la un sfert din viață.

Judecată în această lumină, funcțiunea copilăriei este bine conturată: ea este etapa vieții în care la moștenirea biologică transmisă prin gene, se adaugă moștenirea culturală, transmisă prin societate, cu ajutorul limbajului.

În consecință, funcțiunea copilăriei umane nu este numai cea biologică, dependentă de maturizare. Ea e și cea social-culturală, dependentă de societate. La animale precumpănește maturizarea biologică, la om stăpînește învățarea social-culturală.

Din aceste motive însăși succesiunea vîrstelor o facem în raport cu criteriile sociale,

determinate de învățarea din familie, grădiniță, școală generală etc.

Omul e om, spune Fiske în lucrarea sa, *Semnificația copilăriei,* tocmai prin faptul că are cea mai lungă copilărie, în cursul căreia moștenirea social-culturală este altoită pe cea biologică, din ordin genetic.

„Această continuă creștere a culturii — adaugă el —, grație căreia strămoșii noștri au devenit oameni, a adus cu sine o continuă creștere a perioadei copilăriei. În măsura în care viața omenească a devenit tot mai complexă și variată, iar lucrurile, care trebuiau învățate, s-au înmulțit fără întrerupere, în aceeași măsură viața omenească putea fi dată tot mai puțin pe de-a gata, înainte de naștere, urmînd să se dezvolte mai mult după naștere, anume în timpul copilăriei. Astfel, în loc să ne naștem numai cu cîteva capacități simple, date de-a gata și în mod pe deplin organizat de la început, noi am ajuns să ne naștem numai cu sîmburele unei bogate serii de potențialități complexe, care cresc și se dezvoltă prin experiența individuală a fiecăruia, într-un mod adaptat lui în parte... Numai prin prelungirea copilăriei animalele cele mai evoluate au ajuns om — adică o creatură cu anumite relații sociale și cu o plasticitate a organizării sale de așa natură, încît, grație ei, deosebirile de grad dintre noi și animale au ajuns deosebiri de calitate și natură".

Copilăria

Prin copilărie înțelegem perioada de la naștere pînă la pubertate.

Ea se împarte în două perioade: perioada școlară și cea preșcolară. Perioada preșcolară se împarte apoi în etapa primilor trei ani petrecuți în familie și etapa următorilor trei ani, cînd este frecventată și grădinița. În primii trei ani copilul trăiește numai sub imperiul dragostei din familie. În ce privește următorii trei ani, ei nu sînt petrecuți totdeauna în grădiniță. De aceea mulți psihologi includ în „prima copilărie", petrecută în familie, întreaga perioadă preșcolară.

După judecata psihanalizei, aproape întreaga noastră personalitate este elaborată în primii trei ani, cînd dătătoare de ton sînt relațiile de dragoste dintre părinți, pe de o parte, și cele dintre părinți și copii, pe de altă parte. Dar, această teză a fost susținută numai cu exemple din psihopatologie, iar relațiile de dragoste din primii trei ani au fost reconstituite din amintiri, fie prin interviu, fie prin analiza viselor. Observațiile de ordin extrospectiv, făcute de Stern, Anderson, Gesell, Ch. Bühler, Shirley etc. nu au putut confirma această teză. Personalitatea umană se găsește în plină dezvoltare și după trei ani. Ea este, de fapt, elaborată pînă la maturitate, iar structura ei nu va fi pe deplin stabilă nici după aceea. De aceea extinderea copilăriei prime pînă la 6 ani pare a fi justificată.

În această etapă reflectarea lumii în minte se efectuează numai pe calea simțurilor, nu și pe calea rațională a ideii. În acest mod gîndirea copilului este concretă, nu abstractă. Completitudinea ei de determinare este, firește, foarte restrînsă. Copilul caută totdeauna o singură cauză și anume una imediată. În realitate ele sînt mai multe și adeseori și destul de îndepărtate. Cît privește discriminarea dintre judecata obiectivă și fantezia subiectivă, ea, de asemenea, nu e prea bine conturată.

Sub unghiul caracterului, conducerea și stăpînirea propriei persoane sînt mai mult în mîna părinților, a mamei mai ales, și mai puțin în aceea a copilului însuși, care în această etapă a vieții este mai mult „condiționat" decît „învățat". Disciplina muncii lipsește, iar activitatea copilului se reduce la joc.

Sub unghi emotiv, aria biotonusului, psihotonusului și sociotonusului este restrînsă, iar afectivitatea reflectă în conștiință trebuințele biologice, amorul propriu, frica și mînia, dar nu și pornirea erotică, pe care în mod normal o aduce pubertatea.

Conștiința, ca și organizarea Eului, pe care ea se întemeiază, ajunge să fie destul de bine conturată odată cu cel de al treilea an. Dezvoltarea continuă în anii următori.

1. Gîndirea copilului. Ea a constituit obiectul a foarte multe cercetări. Mai relevante sînt acelea ale lui J. Piaget. Primele sale cercetări privesc gîndirea infantilă din anii preșcolari. Cercetările ulterioare întreprinse cu o serie de colaboratori din întreaga lume, abordează evoluția ulterioară a gîndirii, cînd este înregistrată apariția legilor ei logice și matematice.

Trăsăturile principale ale gîndirii infantile din anii preșcolari sînt, după Piaget, următoarele: realismul naiv, animismul și artificialismul sau constructivismul. Ele se aseamănă îndeajuns de mult cu cele identificate de Frazer și Lévy-Brühl în cazul mentalității primitive.

„*Realismul* copilului, — spune Piaget — ca și realismul naiv în general, poate fi definit ca un fel de confuzie între interior și exterior sau ca tendința de a vedea în obiectele exterioare ceva ce rezultă din activitatea individului care gîndește. Cu toții știm cît de încet se dezvoltă conștiința eului la micul copil. Tot ceea ce el simte, cunoaște și vede, lui îi apare ca ceva comun întregii lumi și anume parte din realitatea exterioară. Pentru el nimic nu e interior și subiectiv. Acest fenomen, care durează mai mult decît am crede, e ceea ce numim realismul copilului."

Prima manifestare a realismului este confuzia dintre fizic și psihic, asupra căreia avem foarte multe indicații și din observațiile făcute de Balwin, Sully și Stern. Copiii mici nu pot face deosebirea dintre gîndire și materie. Întrebată cu ce gîndește, copila lui Stern a răspuns: „Cu gura și cu limba". La fel au răspuns și copiii cercetați de Piaget.

„Noi gîndim cu gura". — „În ceea ce privește animalele — adaugă un copil de șase ani —, ele gîndesc tot cu gura. Deosebire face numai calul, care gîndește cu urechile, deoarece el nu ne aude cînd vorbim, dar el nu-și vorbește sieși". — „Dar, am obiectat, tu nu poți gîndi cu gura închisă?" — „Nu" — a răspuns băiatul. „Bine, am adăugat eu. Acum închide gura și gîndește-te la mama ta. Poți?" — „Da", răspunde el. — „Bine, cu ce ai gîndit?" — „Cu gura" — răspunde el din nou.

În decursul perioadei următoare, care durează de la șapte la zece, poate chiar unsprezece ani, se simte atît influența creșterii cît și a învățării. Copilul răspunde că gîndește cu capul, deoarece aceasta este credința populară, pe care el și-o însușește acum. De fapt însă sub aceste cuvinte se ascunde aceeași concepție cu care ne-am întîlnit în răspunsurile de mai sus. Noi gîndim, „cu o gură mică", spune unul dintre copii, „cu o mică voce înăuntrul capului", răspunde un altul. „Noi auzim înăuntrul capului", afirmă al treilea. Gîndirea e „ceea ce ni se poate întîmpla", precizează al patrulea. „Noi nu o putem pipăi sau vedea, dar o putem simți cu degetul cînd ea vine pe limbă" etc.

O altă confuzie, caracteristică copiilor — spune Piaget — e aceea dintre lumea interioară și cea exterioară, care de multe ori se contopesc. Visul e una cu realitatea, gîndirea e una cu materia etc. Dualismul dintre suflet și materie, atît de specific adulților, e inexistent, gîndirea copilului fiind — cum a spus Baldwin — prin excelență adualistă.

O fetiță, întrebată de Sully, de ce nu vrea să intre în cameră, a răspuns că îi e teamă de „visele" cu care ea e plină. „Visele — spune un copil lui Piaget — sînt ceva în fața mea. E ca și cum ai vedea ceva. Dar acolo nu e totuși nimic". De asemenea, este confundat lucrul sau obiectul cu numele sau cu simbolul care-l reprezintă. „De unde știu oamenii — întreabă Piaget — că pe soare îl cheamă Soare?" — „Ei au văzut — răspunde copilul — că pe soare îl cheamă soare, deoarece ei au putut vedea că e rotund și cald. La fel au aflat ei că norii sînt nori. Ei au văzut că pe nori îi cheamă nori, deoarece ei au văzut că sînt cenușii". — „Numele soarelui — adaugă un alt copil — e în soare". Distincția

dintre interior și exterior e atît de mică încît copiii cred că soarele se mișcă după ei. — „Cînd mă întorc, se întoarce și el. Nu te urmează într-una și pe tine?" — „Dar de ce se mișcă?" — „Deoarece cînd umblu, umblă și el". Alții cred că soarele se mișcă pentru ca să audă „ce spun ei". — „Dar ce, întreabă Piaget, el trăiește?" — „Sigur că da. Altfel cum ar veni după mine? Și cum ar încălzi?" — „Dar luna, întreabă Piaget în continuare, ea se mișcă?" — „Sigur că da, cînd umblu, umblă și ea, ba chiar mai repede decît soarele, deoarece cînd eu fug, fuge și ea, pentru că atunci cînd eu fug soarele nu mai umblă. Asta fiindcă soarele nu-i tare ca luna și așa luna merge mai iute. Soarele nici nu poate să o prindă".

Către 10—11 ani însă noțiunea de viață începe să fie limitată la plante și animale. Lucrurile fizice sînt lăsate la o parte. — „Vîntul — întreabă Piaget — umblă?" — „Nu, răspunde copilul, fiindcă este împins".

Lucrurile vii, deci plantele și animalele, sînt, bineînțeles, dotate cu toate trăsăturile omului. Ele gîndesc, au sentimente, intenții, voință etc. Cu alte cuvinte, ele au suflet. *Animismul* e astfel, cel de al doilea caracter fundamental al gîndirii copilului. — „Luna — spune unul dintre copii — vrea să știe tot ce facem". — „Soarele — adaugă un altul — vrea să știe cît de curat sînt dumineca, cînd sînt îmbrăcat ca un om mare". — Luna vrea să știe dacă sîntem buni și ne purtăm bine". Antropomorfismul, atît de caracteristic gîndirii primitive și omului de rînd, așa cum a arătat Tylor, nu e decît un alt nume pentru animism.

Artificialismul — care e cel de al treilea, caracter al gîndirii copilului — poate fi constatat cu ușurință, în toate răspunsurile privitoare la originea lucrurilor și a omului. Totul e făcut, construit de cineva. Luna și soarele, de pildă, sînt „niște mingi mari, pe care omul le-a făcut, le-a aprins și apoi le-a aruncat pe cer". — „Soarele a început cînd a început viața". — „Ce înțelegi tu prin aceasta?, întreabă Piaget". — „Prin asta înțeleg — răspunde copilul — atunci cînd noi am început să trăim". — „Dar soarele, cum a început el să trăiască?, întreabă din nou Piaget". — „Printr-un chibrit". — „Ce trebuie să facem noi, întreabă Piaget, pentru a avea copii?" — „Eu știu, a răspuns o fetiță, mă duc la măcelar, cumpăr carne și facem din ea".

Observațiile lui Piaget sînt, desigur, deosebit de interesante. Numai că dacă ar fi chestionați, de pildă, copiii crescuți în mentalitatea științifică a orînduirii socialiste, atunci el ar fi obținut alte răspunsuri decît acelea din mentalitatea oamenilor cu credințe religioase, care posedau ei înșiși trăsăturile animismului, realismului naiv, artificialismului etc. De aceea Piaget nu studiază mentalitatea copilului însuși, ci mentalitatea sa în societatea în care el trăiește și la epoca de cultură dată. În mentalitatea copilului se răsfrînge nu numai gîndirea sa, ci și a semenilor și părinților care îl învață să judece astfel.

Nu e mai puțin adevărat, spune Piaget, că în lucrurile practice, cum e folosirea cuțitului sau furculiței, atingerea focului, evitarea frigului prin îmbrăcăminte etc., copilul judecă cu adevărat realist, precum și obiectiv, în raport cu realitatea dată, reflectată nesubiectiv.

În cercetările sale dintre cele două războaie asupra copiilor, Piaget înclină să creadă că judecata lor este deosebită de aceea a adulților. La fel a crezut și Lévy-Brühl atunci cînd era vorba de mentalitatea primitivă. În acest mod, judecata copiilor se apropie de cea primitivă și se diferențiază de cea contemporană, la care copiii ajung numai după ce se ciocnesc cu realitatea practică, concretă, pe de o parte, și după ce ei fac școală, care îi introduce organizat în această realitate, pe de altă parte. Judecata primitivă și cea infantilă sînt afective, nu logice. Cea matură este logică, nu afectivă. Judecata infantilă și judecata primitivă sînt subiective; cea matură e obiectivă. Judecata primitivă și judecata infantilă sînt mai aproape de vis și fantezie decît de rigoarea legilor logice și mate-

matice. Ele sînt mai aproape de artă decît de știință. Ele sînt prelogice, nu logice. Unii au spus că ele sînt chiar alogice, dacă nu direct ilogice. Între cele două categorii de judecăți ar exista astfel o deosebire fundamentală de natură, nu numai de grad; de calitate, nu numai de nivel de dezvoltare. În literatură și artă, adaugă acești gînditori, stăpînește și azi mai mult această logică afectivă decît cea obiectivă, cu caracter rațional.

În momentul însă cînd Piaget, după cel de al doilea război mondial, reia cercetările sale asupra gîndirii nu numai sub unghiul *conținutului*, ci și sub acela al *formei*, adică al legilor logice și matematice, ce o stăpînesc, el își dă seama de acele legi și principii, pe care se bazează gîndirea noastră. În curgerea vîrstei — precum și a vremii — conținutul gîndirii se schimbă, variază. Forma sa, matrița sa, tiparele logice și matematice, care o definesc, rămîn însă aproximativ aceleași.

În acest mod, în cele peste 30 volume de *Epistemologie genetică*, în care se studiază condițiile și legile de naștere și evoluție ale adevărului, se face dovada *invarianței formale* a legilor și principiilor logice și matematice în *varianța materială* a conținutului, atît în raport cu nașterea ideii de număr, cît și în raport cu geneza noțiunilor de spațiu și timp, apoi de conexiune cauzală, de cvotietate și cvantitate etc.

Este de asemenea de observat că Piaget și colaboratorii săi întreprind acest studiu nu numai sub unghiul principiilor logice de identitate, contradicție și terț exclus aplicate *deosebirilor* și *asemănărilor*, ci și sub acela al interconexiunii universale, de ordin dialectic, chiar dacă în această privință se apelează la interpretarea lui Gonseth asupra dialecticii și nu la dialectică hegeliană și apoi marxistă. Însuși principiul identității, definit în logica clasică numai obiectual, este de această dată cercetat și relațional, precum și procesual. Conținutul ideilor, obiectualitatea lor dintr-o judecată, poate varia, fiind astfel sub semnul heterogenității. Relațiile dintre idei pot rămîne însă sub imperiul izomorfității. Un trilater echilateral poate fi mare sau mic, de o culoare sau alta, material, iar nu desenat. Ca obiectualitate el diferă și astfel iese din principiul identității obiectuale din logica lui Aristotel, precum și de sub imperiul omogenității, tot obiectuale, din mecanica lui Newton. Relaționalitatea, pe care izomorfismul o definește, rămîne însă în toate cazurile aceeași.

Din păcate însă, Piaget și colaboratorii săi — Apostel, Inhelder, Bruner etc. — studiază numai invarianța matematică și logico-matematică a gîndirii copilului, nu și pe cea logică propriu-zisă, de ordin calitativ, care se întregește cu prima. Cu alte cuvinte, el cercetează numai generalitatea, universalitatea și conservarea relaționalității, golite de conținut, nu și aspectul lor individual, particular și cu salt calitativ, care se întregesc cu primele. În fond, el cercetează numai relațiile formale, nu și pe cele conținutale, care intervin numai în logica dialectică. Este adevărat că în momentul cînd relațiile sînt golite de conținut, interconexiunea însăși poate fi exprimată prin egalitate, care e o identitate golită de cuprins. De aci și iluzia că egalitatea versus identitatea constituie unica temelie a științei. Dar ea poate exprima numai asemănările și deosebirile versus interconexiunea formală sau cantitativă, nu și pe cea materială, care poate fi și calitativă, în care caz e solicitată intervenția legilor dialectice. În acest caz se operează cu teoria rosturilor, semnificațiilor și a direcțiilor lor de evoluție prin salt calitativ. Ele nu mai pot fi exprimate prin egalitatea ci prin *logosul* lor, adică prin înțelesul în dezvoltare.

Celulele inimii și plămînilor se aseamănă în multe privințe, fiind astfel sub imperiul principiului identității, cu care poate fi operată interpretarea lor.

Raportul de colaborare dintre inimă și plămîni nu mai poate fi însă definit și interpretat prin identitate, deoarece aceste două organe se deosebesc. Dar în același timp ele se și întregesc, fiind sub imperiul luptei și unității contrariilor. Ca atare, întregirea lor

reciprocă și rostul lor în unitatea funcțională a organismului însuși, luat în raport cu mediul, pot fi definite numai prin legile dialectice.

Scopurile omului în viață și efectele lor asupra manifestărilor sale, exercitate prin intermediul conștiinței de sine, ilustrează această nouă invarianță calitativă, ce stăpînește varianța manifestărilor noastre cantitative.

În cadrul noilor sale cercetări de epistemologie genetică, Piaget a încercat să stabilească și principalele etape de evoluție a gîndirii copilului, evoluție care merge de la inteligența intuitivă, de ordin concret, bazată pe cunoașterea empirică, la inteligența rațională, de ordin abstract, bazată pe legile logice și matematice. Asupra acestor etape din evoluția gîndirii copilului, cu care ne-am ocupat în Capitolul III, privitor la inteligență, nu mai revenim, dar, în lumina precizărilor de mai sus, este cazul să observăm că noua legitate rațională a copilului, elaborată în timpul școlarizării sale, nu este numai matematică și logico-matematică, așa cum crede Piaget, ci și dialectică, deci logică propriu-zisă, așa cum am arătat. Este, de asemenea, cazul să menționăm că noua legitate nu se încheie odată cu școlarizarea — cum în bună parte se întîmplă cu cea matematică și logico-matematică — ci ea evoluează în continuare, în curgerea întreagă a vieții, generînd ceea ce numim bunul simț, de ordin calitativ, care completează simțul măsurii, de ordin cantitativ. Ambele rămîn sub imperiul simțului comun.

Dar atît legitatea formală, de ordin matematic și logic-matematic, cît mai ales cea conținutală, de ordin calitativ, operată cu legile dialectice, sînt sub influența evoluției sociale a culturii, care are un cuvînt important de spus asupra lor. Gîndim, în adevăr, nu numai cu mintea noastră, ci și cu aceea a societății din care facem parte, în epoca de cultură dată.

2. Jocul. Jocul și copilăria sînt noțiuni atît de legate între ele, încît nu ne putem gîndi la una fără să nu o corelăm cu cealaltă. Viața adultului este definită prin ocupațiile profesionale; aceea a copilului este determinată de joc.

Una din cele mai vechi teorii asupra jocului este aceea a surplusului de energie, susținută de Schiller și Spencer, teorie care a găsit o seamă de aderenți pînă în zilele noastre. Această teorie prinde, fără îndoială, unul din aspectele fundamentale ale jocului.

După această teorie, jocul este consumarea energiei necheltuite în treburile serioase, dependente de obligațiile în familie și școală. Acest surplus de energie la copilul preșcolar este și mai mare.

Valoarea biologică a jocului este deosebită, deoarece el pune copilul în mișcare și ajută la dezvoltarea sa. Jocul ține astfel de însăși maturizarea procesului de creștere. Copiii care nu se joacă nu se pot dezvolta fizic și nu-și pot matuniza în condițiuni adecvate nici funcțiunile psihice.

La adulți, jocul compensează unilateralitatea activității din profesiune și duce la dezvoltarea multilaterală și armonioasă a personalității.

O altă teorie, la fel de răspîndită este aceea a lui Groos, care ne-a lăsat două cărți minunate, una asupra jocului la copii și cealaltă asupra jocului la animale. Groos constată două lucruri: deosebirea dintre jocul fetelor și al băieților, pe de o parte, și asemănarea foarte mare dintre jocul băiatului și activitatea tatălui, precum și dintre jocul fetelor și îndeletnicirile mamei, pe de altă parte. Astfel, băieții se joacă cu mașini, unelte și alte instrumente, care imită sculele de lucru ale tatălui, în vreme ce fetele se joacă cu păpuși, vase de bucătărie, confecționează haine, imitînd în acest fel activitatea casnică a mamei. Jocul nu apare astfel numai ca o consumare a surplusului de energie, ci și ca *o pregătire pentru viața casnică și profesională de mai tîrziu.*

Noua teorie prinde un aspect important al jocului, dar nu-i epuizează toate coordonatele. Cățeii sau pisicile mici se joacă de-a

prinselea, *dar nu mușcă*. Prin urmare anticiparea vieții de mai tîrziu, pe care o susține Groos, nu este deplină. Jocul își are rostul său propriu, specific copilăriei. Anume, *el este viața copilului*, care trebuie luată în ea însăși, nu imediat prin comparație cu viața adultului.

Stanley-Hall, pe de altă parte, vedea în joc o recapitulare a filogenezei, mergînd astfel pe cunoscuta teză a lui Haeckel, după care ontogeneza reproduce filogeneza. În faptul că facem baie sau ne place să stăm dezbrăcați la soare, Hall vedea o trăsătură rămasă de la strămoșii noștri, care cîndva fuseseră pești sau animale trăind în aer liber. Dar asemănările sînt un lucru, conexiunea cauzală, cu semnificație și direcție de evoluție, este un alt lucru. Atari asemănări constată și Jung între viața noastră și aceea a primitivilor. Dar ele sînt la fel de puțin semnificative, ca și acelea ale lui Hall.

Dar jocul nu este legat numai de maturizare, ci și de învățare, condiționare. Prin urmare, el are și o explicare socială — și culturală — nu numai una biologică și psihologică. Margareta Mead — cum am văzut — duce în triburile matriarhale jucării pentru băieți, care imită obiectele și uneltele activității profesionale a tatălui și jucării pentru fetițe, care imită obiectele și instrumentele activității casnice a mamei. Fetițele se joacă cu uneltele băieților, iar aceștia se opresc la jucăriile fetelor.

Jocul, de altfel, este și un ritual social, în care își lasă amprenta cultura unui popor, așa cum arată Traian Herseni în lucrările sale asupra jocului flăcăilor din satele noastre.

Există, pe de altă parte, jocuri numai pentru fete, altele numai pentru flăcăi și unele pentru fete și băieți. Erosul își găsește și aici un rost.

Prin urmare, jocul este o activitate complexă, de ordin bio-psiho-social și cultural, în care cheltuim surplusul de energie și ne eliberăm de o seamă de refulări și frustrări, reconstruind astfel viața noastră în condițiuni ..multilaterale și armonioase. El este și o pregătire pentru viața de mai tîrziu, dar mai presus de orice el este însăși viața copilului, cum spune McDougall.

Unii adulți l-au transformat direct în profesiune. Ne referim la diversele categorii de jucători profesioniști, care-și cîștigă existența din sport. Sportul este jocul tipic de compensare a dezvoltării unilaterale din meserie prin exersarea multilaterală și armonioasă a diferitelor activități pe care el, sportul, se bazează. Înotul și baia de soare, combinate cu mișcarea în aer liber, rămîn activitățile care au valoarea maximă de compensare pentru viața noastră prea sedentară, petrecută dincoace de uși.

În sportul profesionist, la fel ca și în artă, intervine în plus *forma*, care definește perfecțiunea.

3. **Sexualitatea infantilă.** Psihanaliza în general, fondatorul ei în special, susțin că instinctul sexual nu apare la pubertate, ci este dat de la naștere. Este adevărat că psihanaliza definește acest instinct, cum am văzut, numai prin căutarea de plăcere, *Libido*, la care ulterior este adăugată tandrețea, *Erosul*, și în final, dragostea propriu-zisă. Dar chiar și cu aceste precizări, teoria psihanalitică a sexualității infantile nu a putut fi nici confirmată și, astfel, nici acceptată. Au rămas însă consemnate două fapte: importanța sexualității în viață, începînd cu pubertatea, și trezirea ei prematură, în condițiuni anormale, înainte de maturizarea organelor sexuale, anume la 8 și chiar la 6 ani. Dar această trezire prea timpurie a sexualității copilului este un proces de învățare, iar nu de maturizare, cum greșit a crezut Freud. În majoritatea cazurilor, această trezire nu apare, așa cum arată cercetările atît de documentate ale lui Gesell. Produse ale aceleiași condiționări sociale, sînt și complexele Oedip și Electra, care, de asemenea, nu sînt o fatalitate, ci o condiționare a părinților, în funcție de viața și conduita în

familie a acestora. Este adevărat că această condiționare este mai frecventă decît sîntem dispuși să o credem, așa încît ea poate apărea uneori ca o fatalitate.

De aceea, în educația erotică a copiilor nu pot fi subestimate două categorii de fapte. O categorie privește efectele profund tulburătoare — și astfel dăunătoare — ale relațiilor conjugale dintre părinți asupra conștiinței micului copil. A doua categorie e legată de tandrețea exagerată și inegală, pe care uneori mama o manifestă pentru băiat, iar părintele de sex opus pentru fată. La mijloc însă, în acest caz, nu e atît rezonanța, de care nu ne dăm seama, a întregirii reciproce dintre masculinitate și feminitate și, care, desigur, ține de însăși structura noastră bio-psihică, cît mai ales refulările și frustrările pe care părinții le au și pe care — din nenorocire pentru echilibrul psihic al copiilor — le compensează asupra lor.

Prima categorie de factori ține, evident, de somnul copiilor în aceeași cameră cu părinții. Pentru a înlătura această convietuire comună în timpul nopții este nevoie nu numai de o educație corectă și sănătoasă a părinților, ci și de posibilitatea materială a asigurării unei locuințe corespunzătoare, în așa fel încît copiii să aibă odaia lor de joc și dormit. Condițiile moderne de viață promit să rezolve într-o perspectivă apropiată această stare de lucruri.

În stăpînirea noastră imediată rămîne însă educația părinților privitoare la modul de manifestare al dragostei lor față de copii. Această dragoste nu trebuie să fie un privilegiu pentru unii, ci un drept pentru toți. Ea nu trebuie să fie mai mare pentru primul copil și mai mică pentru cel din urmă. Mama, de asemenea, nu trebuie să îndrăgească mai mult băieții, iar tata mai mult fetele, ci ambii trebuie să fie la fel de tandri cu toți copiii. Nemulțumirile dintre soți nu pot fi și nu trebuie să fie compensate prin dragostea inegală pentru copii. A face dintr-un copil părtaș de nemulțumire al unui soț împotriva celuilalt este nespus de dăunător atît pentru atmosfera de dragoste din familie, cît și pentru sănătatea sufletească a copilului.

Pubertatea

Pubertatea este legată într-o mare măsură de maturizarea organelor sexuale primare și secundare și de apariția posibilității de reproducere sau procreație. În general această maturizare apare la 12—14 ani la fete și la 13—15 ani la băieți. Variației de ordin biologic, societatea și clima îi adaugă o a doua, de ordin geopsihic și socio-cultural. În adevăr, maturizarea caracterelor sexuale se produce și la o vîrstă mai mică în țările calde în comparație cu țările cu o climă rece. Cultura, pe de altă parte, aduce o întîrziere a acestei maturizări.

Întinderea variației, în orice caz, este foarte mare chiar și în interiorul uneia și aceleiași țări, cu una și aceeași climă și etapă de dezvoltare a culturii. Întinderea variației poate urca pînă la 3—5 ani.

Dar maturizarea caracterelor sexuale nu înseamnă și debutul vieții sexuale, care întîrzie, de obicei cu 2, 4 sau chiar mai mulți ani. Întîrzierea nu se datorează atît imposibilității biologice de procreație cît nevoii de maturizare psihologică și socială a sentimentului erotic, pe care această viață se clădește. Această maturizare psiho-socială, presupune fixarea erotică față de una și aceeași persoană de sex opus. Ea este opera adolescenței.

Adolescența

Ea este definită prin maturizarea psihologică a Erosului, identificată prin precumpănirea tandreței față de pornirea libidinală, pe de o parte, și prin fixarea acestei tandrețe față de o singură persoană de sex opus, de aceeași vîrstă desigur, pe de altă parte.

În faza auto-erotică a onaniei, copilul rămîne sub imperiul dragostei din familie. În etapa etero-sexuală a adolescenței el se orientează spre o fixare transfamilială, care este preludiul viitoarei sale condiții matrimoniale. Tandrețea dintre părinți și copii a strîns rîndurile familiei, fiind centripetală ei. Noul Eros este centrifugal, deschizînd drumul înspre familia nouă. Din aceste motive, poate, adolescența înseamnă o criză mai mare decît aceea a pubertății. Unii o interpretează mai de grabă ca o revoluție decît ca o evoluție. Nu mai puțin este adevărat că economicește adolescentul este susținut încă de familie. De aci amestecul de libertinaj, adus de apariția Erosului centrifugal, pe de o parte, și apoi de necesitatea de a respecta disciplina din familie, pe de altă parte. Goethe a definit romantismul ca un amestec de furtună și tensiune, *Sturm und Drang*. Cum într-un anumit sens, adolescența reprezintă însăși perioada romantică a vieții, prin aceleași caractere poate fi determinată și ea.

De fapt, adolescența încheie copilăria și pregătește maturitatea. Unii văd în ea a doua naștere. Alții au susținut că e o revoluție, *Sturm und Drang* în orice caz. Ea este, de fapt, o răscruce de drumuri. De aceea tulburarea ei, ca și frumusețea ei, au atras nu numai atenția psihologilor și a sociologilor, ci și pe aceea a oamenilor de litere și artă, unii dintre ei cu adevărat pasionați de ea.

La tulburarea psihologică, evoluția culturii aduce și pe cea socială. La Romani laurii lui Bachus, care simbolizau încheierea copilăriei și inaugurarea maturității, erau așezați pe fruntea tînărului la 18 ani. Adolescența dura astfel foarte puțin și era definită prin apariția și restructurarea Erosului, pe care ea o aduce. Laurii lui Bachus însă erau așezați numai pe fruntea tînărului aristocrat. La aceeași vîrstă plebea muncea din greu, în bună parte fiind și căsătorită pentru a procrea noi sclavi.

În țările latine și în Europa în general bacalaureatul definește și azi maturitatea intelectuală, dar nu și pe cea profesională și social-politică. În Anglia și America el cuprinde și maturitatea profesională, care pregătește pe cea matrimonială. Muncitorii calificați intră însă în meserie și se pot căsători la 18 ani, iar cei necalificați chiar înainte, la fel ca și țăranii de altfel.

Prin urmare, dacă maturitatea este definită prin intrarea în cîmpul muncii, care aduce independența economică și face posibilă căsătoria, atunci ea începe și azi la 16—18 ani pentru țăranii și muncitorii necalificați, la 19—20 ani pentru cei calificați și doar la 24—25 pentru cei cu pregătire superioară.

De aceea adolescența, la fel ca și maturitatea, nu sînt atît procese biologice și psihologice, cît sociale și culturale. Din aceleași motive vorbim de o maturizare biologică, dependentă de posibilitatea procreației; de una psihologică, ce atîrnă de structura Eului, de posibilitatea stăpînirii și conducerii de sine; de una socială, definită prin intrarea în meserie și căsătorie. Dar între ele se interpun adeseori intervale de timp, care urcă pînă la 15 ani? Ce ne facem atunci cu gratificarea erotică, pe care maturizarea biologică a organelor sexuale o cere? Este abstinența necesară, poate chiar binevenită și cît poate ea dura? Iată noi motive de *Sturm und Drang!*

În *Confesiunile* sale Rousseau prezintă adolescența ca fiind foarte dramatică, dar în *Emil* și *Noua Heloisa* părintele *Contractului Social* întrezărește un deznodămînt mai fericit, dar numai prin educație. O zare mai luminoasă plutește și asupra anilor de ucenicie ai lui Wilhelm Meister din opera lui Goethe, dar tot numai pe bază de educație.

În cazul părintelui democrației burgheze este însă vorba numai de educația elitelor cu școală aleasă. În cazul lui Goethe este vorba și de ucenicii din profesiunile calificate, care practicau atît de mult călătoria. În *David Copperfield* al lui Dickens apare și educația vieții celor de jos, dar nu atît a școlii și a călătoriei, cît a vieții însăși. Curios, dar și foarte semnificativ, este faptul că adolescența acestora din urmă este în final cea mai optimistă și senină, chiar dacă de zbuciumul vieții soarta tînărului nu a fost scutită.

În schimb, în *Adolescentul* lui Dostoievski apare atît drama socială, legată de nedreptatea orînduirii politice, cît și cea psihologică, inerentă vîrstei. La cele două drame, literatura existențialistă de azi adaugă și pe cea culturală. Drama psihologică este legată cu deosebire de complexele Oedip și Electra, transpuse în actualitate de psihanaliză, și apoi de complexul de inferioritate, actualizat de Adler. În *În căutarea timpului pierdut* a lui Marcel Proust, ca și în *Les Thibaults* a lui R. Martin du Gard, precum și în *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann sau în cele mai multe din dramele lui O'Neill ori romanele lui D. H. Lawrence, este dezbătut complexul Oedip. În *Robia umană* a lui Maugham, *Nicolăiță Minciună* și chiar în *În lumea dreptății*, ale lui Brătescu-Voinești, apare complexul de inferioritate. În literatura existențialistă din zilele noastre apare conflictul cultural, de ordin metafizic, legat de viața însăși, care nu mai e văzută nici sub semnul „elanului creator" din *Evoluția creatoare* a lui Bergson și nici sub acela al „iubirii" din *Cele două izvoare ale moralei*, de același autor, ci este aperceputâ sub obsesia anxietății și fricii de viață din viziunea lui Kierkegaard, redescoperit în veacul nostru. În teatrul lui Beckett, recent distins cu premiul Nobel, ca și în acela al compatriotului nostru, Eugen Ionescu, de curînd ales membru al Academiei Franceze, drama evoluează direct în absurd, contestată fiind nu numai logica afectivă și volitivă a vieții, ci și cea rațională a minții.

Procesul „alienării" de civilizația industrială a zilelor noastre caracterizează de fapt aproape toată arta și literatura apuseană. Glume pe seama mecanizării a făcut și Chaplin. În schimb, Gorki în *Clim Sanghin*, precum și majoritatea aproape unanimă a scriitorilor din țările cu orînduire socialistă, preamăresc dreptatea revoluției sociale și eficiența celei industriale, cu care prima merge mînă în mînă.

Ceea ce înseamnă că orînduirea economică și social-politică de la epoca de cultură dată nu determină numai lungimea adolescenței, ci și caracterul ei de dramă sau epopee, precum și pe acela de „evoluție" sau „revoluție", cu sens pozitiv sau negativ.

Dar la structura economică și social-politică dată trebuie adăugată, am spune, și tinerețea unui popor, atît de vădită în *Frații Jderi* de Sadoveanu. *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă, ca și *Baladele și Idilele* lui Coșbuc, sînt apoi pline nu numai de reală și autentică sănătate, ci și de bucuria de viață iar nu teama de ea, cu întreg cortegiul ei de anxietăți și fobii. Exuberanța tinereții definește și pe *Mobby Dick* al lui Melville, dar Dreiser scrie *O tragedie americană*. Sub imperiul acelorași contradicții din orînduirea burgheză peisajul devine morn în *Întunecare* de Cezar Petrescu și satiric în *Desculț* de Zaharia Stancu.

Este însă cazul să observăm totuși că în *Mina lui Dumnezeu* de Rodin, precum și în *Sărutul*, de Brâncuși, panorama adolescenței este cu totul alta.

Dar dacă sub unghiul logicei afective, ce stăpînește literatura și arta, dilema adolescenței sub unghiul dramei sau epopeei *versus* evoluției sau revoluției nu este încă lămurită, în perspectiva logicei raționale, ce stăpînește știința, ea este pe drum de clarificare. În adevăr, adolescența poate fi și revoluție și evoluție, precum și dramă și epopee, eventual satiră și comedie, dar și idilă. Totul depinde de armonia sau dizarmonia ei interioară, precum și de integrarea insului în familie, școală și societate la epoca de cultură dată. Precum

totul atîrnă desigur, și de sănătatea trupească. In majoritatea covîrșitoare a cazurilor adolescența înseamnă o evoluție pozitivă, nu o destrămare și regresiune negativă. Patologia și crima, firește, apar și ele, dar reprezintă excepția, nu regula; rebuturile, nu succesele. Paralel cu dezvoltarea bunăstării materiale și spirituale, pe care cultura o definește, sperăm ca drama să fie tot mai restrînsă.

Exponenții psihologiei, sociologiei și antropologiei social-culturale evolutive, care pun accentul pe succesiunea vîrstelor, recunosc discontinuitatea saltului calitativ, dar afirmă „revoluția" în cazurile anormale, cînd ponderea continuității este mai mică decît aceea a discontinuității. Stanley Hall, de pildă, căruia îi datorăm prima lucrare sistematică asupra adolescenței sub unghi biologic, psihologic, sociologic și antropologic, cu atenția cuvenită dată crimei și nebuniei, consideră această etapă de *Sturm und Drang* ca a doua naștere, dar nu ca o revoluție, cu atît mai puțin ca o destrămare și regresiune, proprii numai crimei și nebuniei. Ponderea dramei, dar nu numai în adolescență, ci și în pubertate, precum și în copilărie — este prezentă în psihanaliza lui Freud. În schimb W. Stern, Spranger, Ch. Bühler, apoi Kroh și Moers în Austria și Germania, Wallon și Piaget în Franța, la fel ca și Leontiev și Teplov în URSS ori Anderson, Goudenough și Gesell în SUA, accentuează continuitatea față de discontinuitate, considerînd adolescența ca o evoluție, nu o revoluție.

Același punct de vedere este susținut de exponenții psihologiei configurației, de reprezentanții epistemologiei genetice și de interpreții gîndirii simbolice, în frunte cu H. Werner.

În concluzie, adolescența este o răscruce în evoluția vieții, dar ea nu desparte drumurile. ci le unește.

Caracterul de furtună și tensiune, răscolire și frămîntare, provine, firește, din apariția instinctului sexual și din necesitatea de restructurare a Eului în raport cu prezența sa. Erosul aduce apoi orientarea transfamilială, cu caracter centrifugal, care contrazice dependența economică față de tată. Tumultul furtunii este mai estompat la fată. O dată fiindcă pornirea ei erotică este pasivă, nu activă, fiind apoi și mai domolită. În al doilea rînd fiindcă ea găsește o confidentă în mamă. Tumultul însă este cotropitor la băieți, a căror pornire erotică e activă și chiar agresivă, fiind foarte puternică. Pe de altă parte, tatăl, care în familie reprezintă principiul disciplinei, este mai puțin accesibil confesiunilor.

Tensiunea provine atît din lipsa de îndrumare a pașilor — prezentă și la profesor, ca și cînd politica struțului ar fi cea mai cuminte —, precum ea provine și din cauza dependenței economice, precum și spirituale, a adolescentului de familie, de a căror reguli și principii este obligat să țină seama.

În lumina acestor scurte precizări urmează deci că restructurarea persoanei, pe care adolescența o impune, este acum elaborată nu numai în raport cu normele familiale și școlare, ci și cu cele matrimoniale și profesionale, spre care tînărul se îndreaptă. La eul familial și educațional se adaugă acum și preocupările celui profesional și matrimonial, la care acum, sub imperiul Erosului, tînărul se gîndește. Desigur, cu erorile inevitabile, care izvorăsc — așa cum cuvîntul arată — din Erosul însuși.

Dar dacă, în cazul evoluției normale, maturizarea erotică de ordin psihologic, cu condiționarea social-culturală inclusă, urmează pe cea sexuală, de ordin biologic, în cazurile anormale, cu caracter mai mult sau mai puțin patologic, lucrurile se pot petrece și invers. În adevăr, analiza psihologică de adîncime, pe bază de interviu analitic, teste proiective și interpretare de visuri, face dovada că uneori trăirea psihologică a pornirilor libidinale biologice poate fi înregistrată înaintea maturizării organelor sexuale, anume la 8—10 ani și chiar înainte de 6 ani. Freud o susține între 3—5 ani. Aceste manifestări precoce și precipitate sînt definite nu numai prin jocul cu sexul, ci și prin tandrețea erotică

față de părintele de sex opus, care generează complexele Oedip și Electra. Dar aceste fixări premature nu sînt — cum am spus — produsul maturizării, ci al condiționării. Ele nu sînt astfel universale, ci intervin numai în cazul copiilor din părinți cu porniri erotice frustrate sau refulate, fie pe bază de deces sau divorț al părinților, fie pe temei de simplă nepotrivire și neînțelegere a lor. În toate cazurile ele provin și din cauza ignoranței aproape totale asupra pericolului acestor confuzii de sentimente. Dar ce-i mai scump decît să-mi strîng copilul în brațe, răspund cele mai multe mame. Aceasta este adevărat, numai că există strîns și strîns în brațe, iar frecvența actului își are însemnătatea ei. Precum un rol ocupă și locul și momentul, cînd strîngerea în brațe se consumă. Intimitatea patului și a nopții sub nici un motiv nu e indicată. Partea tristă însă este că ocurența complexelor Oedip și Electra urcă înspre 25, poate 30%. Ceea ce înseamnă că s-a greșit și măsura și funcțiunea tandreței, confuzia de sentimente fiind posibilă.

Freud, precum se știe, a vorbit și de o fază pregenitală a Libidoului, care se descompune în cea orală din primul an, legată de supt, și în cea anală din următorii doi ani, legată de reglarea scaunului. Dar, cum am văzut, această interpretare a sa nu s-a confirmat, fiind cu totul greșită.

Că în unele cazuri, de ordin patologic, consumarea actului se face excentric, aceasta este adevărat. Dar aceasta este cu totul altă poveste, iar în cazul homosexualității propriuzise de vină nu este confuzia de sentimente erotice din familie, ci inversiunea de ordin biologic, determinată de structura genetică, plus o seamă de condiționări sociale anormale.

Dar așa cum evoluția Erosului poate fi tulburată de complexele Oedip și Electra, la fel și evoluția Eului poate fi afectată de complexul de inferioritate. Complexele Oedip și Electra îngreuiază orientarea erotică înspre sexul opus de aceeași vîrstă, așa cum arăta D. H. Lawrence în *Fii și amanți*. Complexul de inferioritate face anevoioasă adaptarea în școală și integrarea în meserie.

Complexele Oedip și Electra handicapează mai mult colaborarea dintre conștient și inconștient, precum și pe aceea dintre Sine, Eu și Supra-Eu, ocazionînd nevroza de conversiune, mai puțin pe cea de anxietate și compulsiune. La psihoze, anume la schizofrenie, duce rar. Complexul de inferioritate tulbură îndeosebi relațiile dintre individ și lume, conștiință și conduită și generează nevroza de anxietate, mai puțin pe cea de conversiune. În condițiuni grave el poate duce și la schizofrenie.

Introversiunea și narcisismul, ce caracterizează atît de des adolescența, sînt un produs al acestor complexe și un preludiu al bolilor amintite.

Este de observat însă că diversele complexe, cele erotice mai ales, nu apar în societatea primitivă, care păstrează o atitudine de naturalețe față de sex, iar refulări cunoaște prea puțin, așa cum Malinowski, Benedict, Mead și Kluckhoh au observat.

Dar conjugarea dintre individ și societate este sub semnul bunăstării materiale și spirituale, la temelia căreia stă disciplina muncii.

În profesiunile necalificate, semicalificate, în bună parte și în cele calificate, munca începe o dată cu adolescența sau cel puțin la mijlocul ei. În profesiunile superioare, bazate pe studii academice, ea începe numai cu maturitatea.

În profesiunile inferioare disciplina muncii depinde în bună parte de întreprindere. În profesiunile superioare ea atîrnă în primul rînd de individ.

Această dependență a disciplinei muncii de factori externi și interni explică și deosebirea dintre elev și student. Primul lucrează mai mult îndrumat și controlat. Al doilea operează pe bază de disciplină proprie. La studentul de vocație deosebită apare și disciplina muncii cu drag consimțită, generată de vocația care-l pasionează.

Între munca școlară și cea profesională există o corelație, care indică o continuitate foarte ridicată. Cine muncește în școală, lucrează și în profesiune

Dar munca aduce nu numai organizarea eforturilor, ci și planificarea viitorului, care este cu atît mai conturată cu cît inteligența este mai cultivată, caracterul mai închegat, iar stabilitatea emotivă mai reușită.

În fond, aventura umană în lume nu este numai sub imperiul necesităților, ci și sub semnul aspirațiilor, izvorîte din idealul de viață. De aceea visul ține de însăși esența vieții, de străduința ei spre mai mult Bine. Adevăr și Frumos. Dar nicicînd nu visăm atîta ca în adolescență. Aceasta constituie, în fond, idealismul romantic ce o caracterizează.

Însă pentru a fi eficient visul trebuie tradus în realitate. Astfel devine reverie periculoasă. În acest scop idealul de viață trebuie să fie pe măsura puterilor noastre și a condițiunilor economice și sociale. Altfel dereismul începe, iar realismul încetează.

Idealismul copiilor, lipsit de simțul măsurii și al răspunderii, pe de o parte, realismul părinților, care s-au ciocnit de greutăți și știu că nu tot ce zboară se mănîncă, pe de altă parte, aduc în mod inevitabil ciocnirea. De aci eterna luptă dintre tineri și cei în vîrstă, care a caracterizat — și probabil va defini încă — lupta dintre generații. La această luptă contribuie și revolta tinerilor pentru faptul că despre dragoste nu li s-a vorbit. Ei au sentimentul că ceva li s-a ascuns. Și încă li se ascunde. Spinarea părinților, pe de altă parte, este împovărată de grija răspunderilor, cărora nu ușor le pot face față.

Maturitatea

Ea este definită prin intrarea în meserie și integrarea în noua familie, cu răspunderea de a-i asigura existența. Pregătirea pentru viață s-a încheiat. Acum începe viața însăși.

În mintea adolescentului maturitatea apare ca împlinirea tuturor dorințelor. Ea este însă doar începerea vieții cu adevăratele ei răspunderi. De aceea ea nu este numai echilibru, ci și luptă, anume lupta grea a vieții pentru pîine și îmbrăcăminte, precum și pentru un nou cămin în care să-ți crești copiii. Apoi să-i pregătești și pe ei pentru viață prin școlarizare cît mai multă și mai bună. Un nou ciclu al vieții începe. Maturitatea e începutul și durata ei. Bătrînețea înseamnă apusul, declinul.

Echilibrul maturității este adus de gratificarea erotică. Liniștea deplină însă nu totdeauna este găsită deoarece Erosul are „erorile" sale, iar nepotrivirile, care le generează, sînt destule.

Echilibrul, de asemenea, este consolidat de independența economică. Numai că de multe ori această independență înseamnă mai presus de orice răspundere, deoarece cîinii nu umblă cu colacul în coadă niciunde în lume. De aceea greutăți există și în structura economică a familiei, nu numai în cea erotică.

Din aceste motive stabilitatea cea mai eficientă a maturității în căsătorie și profesiune o aduc numai copiii, dragostea față de ei și răspunderile față de ei. Dragostea însă face răspunderile plăcute. De aceea familia este în primul rînd o comunitate de creștere în dragoste a copiilor. Dragostea dintre soți rămîne pe planul doi. Dacă ea, poate, scade în reciprocitatea orizontală a masculinității și feminității, ea crește, în schimb, în convergența longitudinală a iubirii de copii, pentru care sîntem în stare să sacrificăm totul.

În trecutul patriarhal independența economică însemna și independența profesională.

Azi această corespondență a încetat deoarece în civilizația industrială din zilele noastre sîntem doar o rotiță într-un angrenaj. În meseriile inferioare dependența de alții e foarte mare. Maistrul decide asupra muncii lucrătorului, iar inginerul asupra atribuțiilor maistrului. La rîndul său, inginerul de atelier depinde de inginerul șef al atelierului, care atîrnă de cel de secție. Peste acesta e subdirectorul, subordonat directorului etc. Inițiativa crește paralel cu scările ierarhice din conducere. Dar răspunderile cresc și mai mult.

Pe de altă parte, munca de specialitate nu face totdeauna apel la toate facultățile noastre.

În același timp munca industrială ne îndepărtează foarte mult de natură, de aer și soare, uneori chiar de mișcare.

De aci sentimentul alienării de care atît de mult se vorbește.

Dar sentimentul alienării poate fi estompat, iar inconfortabilitatea civilizației, de care Freud a vorbit, poate înceta. Teoria lui H. Marcuse asupra alienării este inspirată din teza lui Freud, precum și din Marx, care este întîiul gînditor ce folosește termenul. Dar fondatorul socialismului întrebuințează expresia pentru a defini exploatarea proletariatului de patronul nemilos. Marcuse o folosește pentru a determina oboseala adusă de munca unilaterală, mecanizată și dezumanizată, pe care a criticat-o și dascălul său, Heidegger, cu care el își susține doctoratul. Atacată a fost această muncă tehnologizată și de Spengler, dar mersul ei, victorios chiar, continuă, iar înspre ea se îndreaptă azi toate popoarele lumii, așa cum la locul cuvenit vom arăta. De aceea munca mecanizată și automatizată din zilele noastre nu trebuie judecată prin sensibilitatea estetică a unor filosofi, mai mult literați decît oameni de știință, ci prin realizările ei uriașe, menite să asigure bunăstarea materială și spirituală a omenirii întregi.

Este meritul lui Ch. Beard de a fi încercat să arate în lucrările editate de el, *Încotro merge omenirea* și *Către civilizație*, și această latură a muncii tehnologizate din zilele noastre, care aduce un salariu tot mai mare, cu ore de lucru tot mai puține.

În același timp organizarea științifică a muncii nu înseamnă numai mecanizare și automatizare, ci și tot mai multă demnitate și stimă mutuală în relațiile de muncă.

De aceea Eul profesional al omului matur din zilele noastre nu pare a fi atît de tulburat și alienat pe cît susțin Spengler, Freud, Heidegger, Marcuse etc.

Mai tulburat, poate, rămîne tot cel familial. Aceasta cel puțin atunci cînd este ca să-l judecăm după interpretarea din literatură, din dramă mai ales. În adevăr, în această privință interpretarea din dramele lui Ibsen, Strindberg, Shaw, Pirandello, O'Neill este destul de deprimată și tristă. Cea din literatura existențialistă și teatrul absurd e și mai negativă. „Am impresia — spune Gide prin gura unui personaj din *Falsificatorii de monedă* — că Dumnezeu se joacă cu noi ca și pisica sătulă cu șoarecii. Să-i mănînce, nu mai poate. Să le dea drumul, nu o lasă inima. De aceea continuă să se joace cu ei, dîndu-le iluzia libertății, dar prinzîndu-i în momentul cînd s-au îndepărtat prea mult. După ce în acest mod pisica a făcut suficientă mișcare și foamea îi revine, atunci ea pur și simplu îi mănîncă pînă la unul."

Dar cercetările psihologice și sociologice, cu caracter științific, prezintă atît structura căsătoriei, cît și pe aceea a adolescenței, nu numai mult mai variat și bogat, deci mai complet, ci și mult mai senin, chiar dacă drama, precum și comedia, nu sînt nici ele contestate.

În adevăr, nu cunoaștem familie fără nori deasupra sa. Dar zilele ei senine sînt mai multe. Aceasta cel puțin în majoritatea cazurilor.

Bătrînețea

Copilăria, pubertatea și adolescența reprezintă panta ascendentă din curba vieții, iar maturitatea exprimă platoul ei, prelungit timp de aproximativ 30 ani, în care schimbări bio-psihice fundamentale nu se mai produc. Bătrînețea, în schimb, înseamnă partea descendentă a curbei.

Sexul s-a potolit și astfel conflictele cauzate de el au încetat. Au rămas numai amintirile, mai mult sau mai puțin plăcute. Greșelile sînt chiar iertate.

Cu ieșirea din meserie a încetat și lupta profesională și astfel însuși amorul propriu este mai domolit.

Nu mai puțin este adevărat că dacă ieșirea la pensie — cu care din punct de vedere social, bătrînețea coincide — este de cei mai mulți așteptată, pentru alții ea este foarte dramatică. Acesta este în special cazul acelora, care părăsesc posturi de mare răspundere și astfel de prestigiu și mai ales de putere. Așa este, de pildă, cazul generalilor, precum și al altor mari demnitari. În cazul oamenilor cu vocație științifică deosebită activitatea continuă însă și după pensionare. Dar dacă bătrînețea înseamnă mai multă înțelepciune, atunci suprema cuminție este, desigur, să accepți vîrsta.

Dacă oamenii nu au pasiunea intelectuală și artistică, dacă ei nu au plăcerea cititului și bucuria de a merge la teatru, de a asculta un concert etc., atunci, firește, bătrînețea lor este goală de conținut. Dar în familia copiilor, acum căsătoriți, sînt încă destule de făcut. Despre iubirea și îngrijirea nepoților a scris Delavrancea. De aceea uneori timpul nu ajunge. Pe deasupra a apărut radioul, iar în vremea din urmă televizorul, care a adus gazeta, revista, teatrul, radioul, concertul etc. acasă, în intimitatea caldă a locuinței, de care bătrînii se bucură atît de mult.

Mai supărătoare sînt numai diversele boli, care apar și întunecă seninătatea clipelor, proprii vîrstei cu pletele albe.

Moartea, dacă vine înainte de vreme, este, fără îndoială, o tragedie, suprema tragedie. Dar dacă încheie rosturile împlinite, atunci ea poate fi și un apus de soare.

Omul trăiește în societate, dar moare singur, spune Heidegger cu îndurerare. În sfîrșit, înțelepciunea gîndirii existențialiste a mai găsit un motiv în plus de îngrijorare.

Dar dacă în ceasul ultim al vieții, alături de cel care se duce prezente sînt și cele două generații, care urmează, atunci nici nu mori singur și nici nu închei viața, ci doar ciclul tău, lăsînd pe celelalte în seama urmașilor.

Continuitate în discontinuitate

Tratarea succesivă a vîrstelor poate lăsa impresia că evoluția vieții are mai mult o desfășurare *discontinuă,* pe etape, decît una *continuă.* Pentru a înlătura această impresie în psihologia contemporană, alături de cercetarea separată a diverselor vîrste, se întreprinde și cercetarea succesiunii și a trecerii lor din una în alta.

Meritul de a fi inaugurat aceste noi cercetări, care angajează întreg *cursul vieții,* revine lui Ch. Buhler și colaboratorilor săi. Dar ea a cercetat numai „cursul vieții" oamenilor de seamă. H. Thomae și colaboratorii săi în R. F. Germania, G. W. Allport, H. J. Havighurst etc. în S.U.A., A. N. Leontiev etc. în U.R.S.S., cercetează cursul vieții tuturor oamenilor.

Lui H. Thomae îi revine și meritul de a fi pus bazele unui studiu biografic sistematic al vieții, în care cercetează atît factorii cognitivi, cît și pe cei motivaționali și emo-

tivi, satisfăcînd astfel completitudinea de determinare. Între cercetarea nomotetică, ce sesizează numai continuitatea, și cea ideografică, ce pune accentul mai mult pe discontinuitate, el, de asemenea face o fericită sinteză.

Evoluția culturii

Evoluția copilăriei este aproximativ aceeași, în primii ani mai ales. În schimb, evoluția vieții în timpul școlarizării și meseriei depinde foarte mult de evoluția culturii însăși.

Sub unghiul înzestrării sale ereditare, omul de azi nu se deosebește prea mult de acela de acum cîteva sute de mii de ani. Gradul de dezvoltare al inteligenței este în orice caz același și la popoarele nedezvoltate, precum chiar și la primitivi, așa cum însuși Wundt observase. Cultura, în schimb, se deosebește enorm. De aceea cuvîntul prim în randamentul nostru în viață, pe de o parte, și în standardul nostru de viață pe de altă parte, îl are ea.

Precum tot de aci și importanța uriașă a școlii.

În societatea primitivă școala nu există, iar transmiterea puținei experiențe social-culturale o fac părinții înșiși. Din aceleași motive activitatea productivă, creatoare de bunuri, începe înainte de pubertate. Situații asemănătoare există uneori și azi.

În societatea modernă educația din familie este completată prin cea din școală, care durează azi 8—10 ani pentru toată lumea, iar pentru unii ajunge la 15—20 de ani, promițînd să fie și mai lungă, mult mai lungă, în viitorul apropiat.

Pe vremuri pămîntul era singura avere. Azi utilajul tehnic este mai important, iar știința este cea mai de preț.

În trecut făceau toți aceeași muncă, împreună cu cei care reprezentau principiul disciplinei și al ordinii. Azi avem zeci de mii de ramificații ale muncii, integrate ierarhic, pe bază de valoare, de cei care au răspunderea organizării și conducerii. În trecut relațiile de muncă erau numai afinitare. Azi sînt complementare, ierarhice și mai ales evolutive.

Cu venitul scăzut din trecut, după o muncă îndelungată și grea, nu puteau fi satisfăcute uneori nici nevoile minimale de hrană și îmbrăcăminte. Azi locuim în apartamente confortabile și cheltuim pe bunurile de confort mai mult decît pe cele de necesitate.

Pe de altă parte, la sfîrșitul veacului sperăm să ajungem la numai cinci zile din săptămînă, cu cinci ore de lucru, asigurînd totuși bunăstarea materială și spirituală a tuturor pe bază de dreptate, ca fiecare să se poată bucura în libertate de ea.

Însăși longevitatea vieții a crescut la 60 ani și promite în curînd să ajungă la 70. La Romani erau sub 30. Peste 40 de ani nu se trecea cu mult nici în trecutul nostru burghez apropiat.

În trecut erau oameni liberi și sclavi, mai tîrziu robi. Azi sîntem cu toții stăpîni pe destinul nostru.

În trecut conducerea a fost autocrată, apoi aristocrată, pe urmă plutocrată. Azi sperăm să fie numai democrată.

Mentalitatea însăși a fost diferită, fiind mitologică și religioasă la început, metafizică pe urmă, științifică și dialectică azi.

Din nefericire însă evoluția economică, social-politică și culturală nu este un proces inevitabil, cum este mersul soarelui pe cer. În condițiuni prielnice, de bunuri pe de o parte, de organizație socială bazată pe libertate și dreptate, pe de altă parte, omenirea merge înainte pe drumul Adevărului, Binelui și Frumosului. În condițiunile opuse, omenirea stă pe loc sau chiar regresează.

Căci calea oarbă, de care Toynbee vorbește, nu înseamnă numai stat pe loc, așa cum el crede, ci și drum înapoi; regresiune în loc de evoluție.

Dar atîta timp cît bunăstarea materială și spirituală nu va fi aceeași pentru toate popoarele Lumii, pacea nu e cu putință.

De aceea aducerea tuturor neamurilor de pe glob în structura economică a civilizației noastre, pe bază de știință, cu suprastructura socială democrată, este suprema încercare a veacului nostru.

În Organizația Națiunilor Unite înțelegerea înaintează încă cu greu nu fiindcă delegații popoarelor vorbesc limbi diferite, ci fiindcă ei reprezintă încă culturi prea deosebite, a căror pricepere reciprocă este anevoioasă. În plus apoi, desigur, intervine imperialismul unora din marile puteri, care nu pricep că atunci cînd revoluția tehnologică a ajuns la eficiența ei din zilele noastre, a mai exploata oameni și popoare este nu numai o crimă, ci mai presus de orice o rușine, fiind o probă de incapacitate.

Dar elanul și dragostea cu care popoarele rămase în urmă se îndreaptă azi spre cultură sînt cu totul deosebite. Exploatat nu mai vrea nimeni să fie, iar de bunăstarea materială și spirituală, adusă de mecanizarea și automatizarea producției, mijlocită de știință, dorește să se bucure toată lumea, în condițiuni de libertate și dreptate generalizate.

CAPITOLUL XII
Aspectul anormal și patologic al condiției umane

Viața este un proces de adaptare a organismului la mediu, cu scop de conservare și dezvoltare a ființei sale în acord cu lumea.

Acest proces de adaptare a ființei la lume este normal sau anormal versus pozitiv ori negativ, după cum el reușește sau nu, ducînd la conservare și dezvoltare ori la distrugere și regresiune.

Adaptarea normală, pozitivă, ce duce la conservare și dezvoltare, definește *sănătatea* și *onestitatea;* adaptarea anormală, negativă, ce duce la distrugere și regresiune, determină *nebunia* și *crima.*

Sănătatea exprimă astfel echilibrul dinamic dintre ființă și lume, adică interacțiunea lor simetrică și armonioasă, în raport cu ordinea și legitatea în dezvoltare a lumii însăși. Boala și crima rezultă din dezechilibrul ființei cu lumea, din lupta lor asimetrică și dizarmonioasă, ce contrazice nu numai logosul în evoluție al ființei, ci și pe cel al lumii și al societății.

La originea procesului de adaptare a ființei la lume stă totdeauna un gol de adaptare, adică un conflict între ființă și mediu. Dacă insul reușește să învingă starea de tensiune, izvorîtă din golul de adaptare și pe care o reprezintă conflictul, atunci el face o acțiune sănătoasă. Dacă însă nu reușește și este învins de conflict, atunci el ajunge la boală. Dacă învinge conflictul, dar victoria sa este obținută în dauna semenilor, atunci el ajunge la infracțiunea socială, care poate termina prin crimă.

Sănătate, crimă și nebunie

Adaptarea sănătoasă a ființei la lume este definită printr-o serie de trăsături de ordin cognitiv, emotiv și volitiv. Opusele lor definesc nebunia și crima.

Sub unghiul inteligenței, sănătatea sufletească este determinată prin:

a) simțul realității sau reflectarea obiectivă a lumii în minte, care duce la adevăr,

b) coerența logică a viziunii despre lume și viață, cu integrarea faptelor în idei,

c) continuitatea judecății în discontinuitatea evoluției cognitive, și

d) completitudinea de determinare din reflectare, integrare și continuitate de judecată.

Este de observat că, atît reflectarea obiectivă a lumii, pe plan empiric, cît și integrarea percepțiilor în idei, precum și continuitatea în judecată, inclusiv completitudinea lor, sînt și procese social-culturale, nu numai bio-psihice, deoarece ele depind nu numai de individ, ci și de societate și de epoca de cultură dată. În acest mod, simțul realității merge mînă în mînă cu bunul simț și simțul comun.

Opusul gîndirii *realiste,* ce duce la adevăr, este gîndirea *dereistă,* alături cu drumul, ce duce la concepția falsă despre lume și viață. Halucinația este punctul terminus al deliru-

lui din dereism, care falsifică însăși reflectarea senzorială.

Opusul unității de concepție despre lume și viață, cu integrarea faptelor în idei, cu coerența logică și cu legături cu înțeles, este lipsa de unitate în cunoaștere și gîndire, ce duce la destrămarea viziunii despre lume și viață, pe de o parte, și la idei fixe, obsesii, pe de altă parte. Confuzia mintală și delirul sînt urmarea legăturilor fără înțeles, cu caracter ilogic.

Opusul continuității de judecată în gîndire este schimbarea concepției despre lume și viață de la o zi la alta, care anulează, în final, însuși sentimentul identității ființei cu ea însăși.

Opusul completitudinii de reflectare, integrare și continuitate este viziunea unilaterală, care sesizează numai o parte din panorama lumii și contestă pe cealaltă, oricît de mare și importantă ar fi ea. Amneziile definesc secvențele noastre din dialogul cu lumea, de care nu vrem să știm.

În nebunie, falsificarea cunoașterii și viziunii noastre despre lume și viață înseamnă, în fond, o minciună față de noi înșine. Ea stă la temelia „teatrului" nostru față de lume, în care nu mai sîntem noi înșine, ci ceea ce am dori să fim, masca noastră. La început automințirea este mai mult sau mai puțin conștientă. Acesta este cazul psihopatiilor. Cu timpul însă minciuna devine inconștientă. Acesta este cazul nevrozelor și, în special, acela al psihozelor.

În acțiunea antisocială, minciuna rămîne conștientă pînă la sfîrșit, ea fiind singura cale de înșelare a victimei, pe de o parte, de eludare a justiției, pe de altă parte.

Sub unghiul caracterului, sănătatea psihică se definește prin:

a) omul dintr-o bucată, capabil de stăpînire de sine, care introduce unitate în multiplicitatea manifestărilor sale, punînd, prin aceasta, ordine în ele;

b) omul statornic și de cuvînt, capabil de conducere de sine în curgerea vremii, care asigură continuitatea de conduită în discontinuitatea inevitabilă pe care o aduce dezvoltarea;

c) omul cinstit, care realizează această unitate și continuitate de conduită în raport cu normele sociale, și

d) omul capabil de muncă productivă, care-și asigură bunăstarea materială și spirituală, pe a sa și pe a familiei sale.

Cu alte cuvinte, omul cu caracter sănătos este definit prin disciplina psihologică, socială și a muncii.

Opusele acestor trăsături sănătoase și cinstite de caracter sînt:

a) lipsa stăpînirii de sine, care face ca multiplicitatea manifestărilor să nu aibă o unitate; să nu fie casă sau tratat, ci cărămizi și enciclopedie;

b) lipsa conducerii de sine, care aduce nestatornicia;

c) acțiune asocială, în cazul nebuniei, antisocială, în cazul crimei, și

d) imposibilitatea de integrare în cîmpul muncii, schimbarea frecventă a meseriei sau vagabondajul, cînd individul se elimină și din familie, nu numai din profesiune.

Este iarăși de observat că atît trăsăturile caracterului sănătos și cinstit, cît și lipsa lor, nu sînt atribute ale individului, ci moduri de conjugare cu societatea. În consecință, etiologia crimei și nebuniei nu este numai psihologică, ci și social-culturală. Bolnave și necinstite pot fi și unele grupuri. O patologie social-politică și culturală mai largă a fost dictatura fascistă și nazistă.

Dacă unitatea în multiplicitate a cunoașterii și acțiunii, continuitatea lor în schimbare și acordul lor cu normele sociale sînt realizate, atunci, sub unghi emotiv, trăim sentimentul de *tărie* și *plăcere* biologică, psihologică și socială, însoțit de *încrederea* în viață. Psihotonusul și biotonusul definesc bucuria de viață sănătoasă, trupească și sufletească. Ele merg mînă în mînă cu sentimentul dreptății și iubirii față de semeni, ce se exprimă în sociotonus. Asigurarea bunăstării prin

muncă şi lipsa de grijă a zilei de mîine aduce încrederea în viaţă, pe care am defini-o prin culturotonus.

Opusul lor sînt vagotonusul biologic, psihologic, social şi cultural, definit prin sentimentul suferinţei trupeşti şi sufleteşti, pe de o parte, prin invidie şi ură faţă de semeni, precum şi prin neîncredere în viitor, pe de altă parte.

Sub unghiul raportului dintre instinctele vieţii şi cele ale morţii, sănătatea este definită prin pornirile vieţii, iar boala şi nebunia prin acelea ale morţii, în nebunie precumpănind frica, iar în crimă agresivitatea, de unde masochismul în bolile mintale şi sadismul din crimă. Această balanţă defineşte *firea bună* sau *rea*, care completează pe cea *veselă* şi *cu încredere* ori pe cea *deprimată* şi *lipsită de încredere*.

Firea veselă şi bună este în general, şi extrovertită, iar cea tristă şi rea corelează în parte cu firea închisă, introvertită.

Dar introversiunea şi extroversiunea corelează şi cu biotipul. Din acest punct de vedere, sănătatea psihică are şanse optime atunci cînd introversiunea se completează cu extroversiunea, iar amîndouă înscriu o balanţă şi evită zigzagul exagerat. Boala, în schimb, prinde şi duce la climat introvertit sau extrovertit exagerat.

Însă, alături de biotonie, prin care Cannon a definit de fapt *biohedonia*, adică plăcerea şi bucuria de viaţă, avem, în fond, şi biotonia propriu-zisă, adică gradele de activare şi non-activare ale temperamentului, determinate, în primul rînd, de sistemul endocrin şi de cel reticular din diencefal. Ele se încrucişează cu bucuria şi tristeţea. Sub acest unghi, sănătatea este definită prin balanţa de temperament, iar boala prin lipsa acestei balanţe, care generează fie agitaţia, fie stupoarea, fie zigzagul lor.

În concluzie, sănătatea se defineşte prin:

1) obiectivitatea, integrarea, continuitatea şi completitudinea informaţiei şi judecăţii realiste şi logice asupra lumii;

2) disciplina psihologică, socială şi a muncii, pe care se întemeiază atît stăpînirea şi conducerea de sine în acord cu normele sociale, cît şi munca productivă, creatoare de bunuri;

3) balanţa emotivă a bucuriei de viaţă, ce ne dă firea veselă şi optimistă, cu încrederea în ea, în oameni şi în viitor;

4) precumpănirea instinctelor vieţii faţă de acelea ale morţii, din care naşte convieţuirea paşnică dintre oameni, pe bază de iubire şi dreptate;

5) balanţa de temperament şi de

6) fire introvertită şi extrovertită.

Nebunia şi crima sînt definite prin opusul lor, cu observaţia că, în general, nebunia se află mai mult sub imperiul fricii şi al temerii de oameni şi viaţă, în vreme ce infractorul este stăpînit de ură şi agresivitate.

Freud defineşte omul sănătos prin integrarea în muncă, care asigură existenţa, şi prin convieţuirea în familie, pe bază de iubire, care face viaţa fericită. La temelia acestor caracteristici el aşază educaţia primită în familia în care ne-am născut.

Dar, această definiţie priveşte numai adultul, nu şi copilul, puberul şi adolescentul, care încă trăiesc în familia în care s-au născut.

Pe de altă parte, definiţia nu poate fi dată numai în termeni de emotivitate şi conduită, deoarece informaţia realistă asupra lumii şi judecata ei logică, deci cunoaşterea şi inteligenţa, îşi au şi ele funcţiunea lor, aşa cum a arătat K. Jaspers, în a sa *Psihopatologia generală*. Asupra lor insistă şi teoria informaţiei.

Neglijate, apoi, nu pot fi nici firea şi temperamentul, iar prin aceasta şi ereditatea, pe care, în final, Freud însuşi o recunoaşte, comentînd legătura dintre biotip şi personalitate, pe care însă o susţine, în special, Kretschmer.

În acest mod, etiologia bolii nu poate fi stabilită numai în relaţiile afective din familia în care ne-am născut — adică în com-

plexele Oedip, Electra și de castrație — ci și în cele de disciplină, tulburate de complexul de inferioritate al Eului, asupra cărora a atras atenția Adler. Lipsită de relevanță însă nu e nici ereditatea, așa cum arată tulburările de biotip și temperament, evidențiate de Kretschmer, Pende și Sheldon. Un cuvînt hotărîtor asupra bolii au apoi căsătoria și meseria, pe care psihologia și psihiatria de azi pun un atît de important accent. Fără relevanță, de asemenea, nu e nici școala, căreia civilizația de azi îi recunoaște, la fel, un foarte important rol.

Prin urmare, parametrii sănătății, crimei și bolii mintale sînt cel puțin cinci, nu doi cum credea Freud, sau unul, cum afirmă psihiatria existențialistă de azi. Cei cinci parametri sînt: *ereditatea*, cu care sîntem înzestrați, *familia*, în care creștem, *școala*, *meseria* și *căsătoria*. La acești factori determinanți trebuie apoi să adăugăm structura economică și social-politică a comunității, care cuprinde familia, școala și întreprinderea în care lucrăm.

Efectele acestor șase variabile determinante trebuie urmărite făcîndu-se incidența lor cu inteligența, cunoașterea, caracterul și conduita, precum și cu emotivitatea, temperamentul și firea, și procedîndu-se cu atenție, în toate cazurile,

a) atît la dialogul cu lumea, sub unghiul cunoașterii realiste și a conduitei integrate și corecte,

b) cît și asupra integrării informațiilor în idei și a actelor în regulile de conduită.

De asemenea, trebuie să procedăm cu atenție și în ceea ce privește:

c) balanța emotivă de bucurie-tristețe, iubire-ură, încredere-neîncredere, în raport cu

d) gradele de activare și non-activare, de efort și oboseală, tărie și slăbiciune ale temperamentului — cărora Janet le-a atribuit atîta însemnătate — și în raport cu

e) orientarea introvertită sau extrovertită a firii, corelată cu biotipul, pe de o parte, cu adaptarea socială, pe de altă parte.

Dar dialogul dintre om și lume trebuie urmărit nu numai sub unghiul analitic al inteligenței, caracterului, emotivității, temperamentului și firii, ci și sub cel sintetic al conștiinței și conduitei.

Sub unghiul conștiinței, trebuie să cercetăm:

g) raportul dintre ea și inconștient,

h) raportul dintre Sine, Eu și Supra-Eu, ce se încrucișează cu conștiința și inconștientul, precum și

i) relația dintre conștiință și conduită.

La temelia acestora stă întregirea reciprocă sau opoziția dintre tendințe și valențe, pe de o parte, dintre conduita biologică, psihologică și socială, pe de altă parte.

Dacă ele sînt sub imperiul unității ce naște din întregirea contrariilor, atunci stăpînesc tendințele și valențele vieții. In cazul contrar, precumpănesc tendințele și valențele morții, concretizate în frică și mînie, ambele stăpînite de ură.

Dacă dialogul dintre ființă și lume se află sub semnul cunoașterii și judecății realiste, al stăpînirii și conducerii de sine în raport cu normele sociale și bazate pe munca productivă, cu balanță emotivă, de temperament și fire, izvorîte din conjugarea armonioasă dintre conștiință și inconștient, Sine, Eu și Supra-Eu, transpuse, iar nu falsificate în conduită, atunci avem sentimentul dreptății, cu care se întregește libertatea. Din întregirea lor, sudată de iubire, care aduce disciplina socială liber și cu drag consimțită, naște *sentimentul identității* cu noi înșine. El definește atît întregirea reciprocă dintre tendințe și valențe, cît și complementaritatea dintre faptele și manifestările noastre, pe de o parte, dintre ideile și regulile noastre de conștiință și conduită, pe de altă parte. El înseamnă conjugare armonioasă în plan orizontal, întregire reciprocă dintre principiu și fapte, unitate și multiplicitate, în plan ver-

tical, şi continuitate în discontinuitatea dezvoltării, evoluţiei, în plan longitudinal.

Lupta contrariilor fără întregirea reciprocă cu conexiune logică generează *sentimentul alienării* de noi şi de lume, care merge paralel cu acela al *destrămării* şi, în final, al *regresiunii*. Destrămarea defineşte descompunerea unităţii în multiplicitate simplă, iar regresiunea rezultă din imposibilitatea de a mai păstra continuitatea în discontinuitatea evoluţiei, care tocmai din acest motiv ia drumul regresiunii.

Identitatea Eului este clădită pe cunoaştere şi gîndire realistă, în plan intelectual, pe stăpînire şi conducere de sine în acord cu normele sociale, în plan volitiv, şi pe bucuria de viaţă, încrederea în oameni şi viitor, sub unghi emotiv. În ceea ce priveşte temperamentul şi firea, ele presupun balanţa.

Alienarea Eului se conjugă cu gîndirea dereistă, lipsa de disciplină psihologică, socială şi a muncii, deprimare şi neîncredere în viitor şi oameni. Balanţa de temperament şi fire este inexistentă.

Sentimentul identităţii rodeşte din întregirea reciprocă dintre conştiinţă şi inconştient, dintre Sine, Eu şi Supra-Eu şi dintre conştiinţă şi conduită. Alienarea izvorăşte din lupta lor.

După judecata lui Lombroso, anormalitatea cuprinde atît debilitatea mintală, cît şi geniul. El a susţinut, de asemenea, legătura dintre geniu şi nebunie. Corelaţia cu crima, pe care el a afirmat-o, nu este fundamentală. Greşeala a fost generată de lipsa de precizare a criteriilor determinante.

În sensul restrîns al cuvîntului, anormalitatea defineşte abaterea *în lături* — deci orizontală — de la normă, aşa cum cuvîntul însuşi arată, *ab-norma*, îndepărtare. Ea cuprinde nebunia şi crima.

Debilitatea mintală şi geniul definesc *lipsa de dezvoltare* şi *supra-dezvoltarea*, care sînt prin definiţie verticale.

Debilitatea mintală predispune la maladie psihică, dar îmbolnăvirea nu izvorăşte întotdeauna *direct* din ea, ci şi prin intermediul opiniei sociale, care generează complexul de inferioritate.

Că geniul se poate şi el îmbolnăvi, aceasta este perfect adevărat. Dar el se îmbolnăveşte mai rar şi mai puţin decît omul de rînd şi incomparabil mai puţin decît debilul mintal. Şansele sănătăţii sînt deci — cum e şi normal — de partea sa, aşa cum arată Terman. Cu crima şi infracţiunea, geniul în orice caz nu poate corela, el fiind prin definiţie *creaţie* pozitivă. De aceea de geniu rău se poate vorbi numai la figurat. Om rău şi foarte inteligent poate exista, cu toate că fenomenul se întîmplă destul de rar. Inteligenţi, chiar superiori mediei, sînt şi escrocii. În schimb, debilii mintali dau aproape o treime din infracţiuni.

Prostia, dublată de inculturâ, crima şi nebunia sînt fraţi gemeni, reprezentînd cele trei Furii ale condiţiei umane. Inteligenţa superioară luptă pentru Adevăr, Bine şi Frumos, care definesc onestitatea şi sănătatea.

În consecinţă, în cazul inteligenţei, culturii şi caracterului, idealul rămîne gradul cel mai înalt de dezvoltare. În cazul temperamentului şi al firii însă, soluţia optimă rămîne întregirea lor reciprocă, precum şi drumul de mijloc, nu zigzagul abrupt şi fără motiv.

În cazul emotivităţii ideale rămîn bucuria, iubirea şi încrederea în viaţă şi oameni. Nu este mai puţin adevărat că drumul fericirii nu-i o linie dreaptă, ci o curbă ondulatorie, în care însă euforia predomină disforia. De aceea, fericirea nu înseamnă lipsă de conflicte, ci învingerea lor. Punctul fără contrapunct nu sună frumos, iar pe negru chiar şi surul pare alb. De aceea, scopul vieţii nu e fericirea plată şi monotonă, ci lupta în slujba Binelui, Adevărului şi Frumosului. Fericirea adevărată rodeşte din victoria acestor lupte.

Cauzele bolilor mintale

Definiția de mai sus asupra sănătății și bolii mintale cuprinde în ea și cauzele determinante ale acestora.

În adevăr, în conformitate cu această definiție, cauzele maladiilor mintale trebuie căutate în structura psihologică a persoanei, pe de o parte, în infrastructura biologică și suprastructura sa economică și social-culturală, pe de altă parte. Cu alte cuvinte, ele trebuie cercetate în modurile de conjugare ale structurii psihologice cu corpul, societatea și epoca de cultură dată.

Aceste moduri de conjugare ale ființei cu trupul și lumea, privite dinspre persoana însăși, trebuie investigate atît dinspre caracter, care este organizarea motivelor și scopurilor vieții noastre, cît și dinspre inteligență, care este operatorul său, precum și dinspre emotivitate, care este mecanismul său de control, cu ajutorul căruia alegem între ceea ce duce la adaptare, conservare și dezvoltare, adică sănătate, și ceea ce duce la dezadaptare, distrugere și regresiune, deci boală.

La studiul analitic al patologiei cognitive, volitive și emotive adăugăm studiul sintetic al conștiinței în raport cu inconștientul și conduita, cercetînd atît raporturile dintre conștient și inconștient, care se încrucișează cu acelea dintre Sine, Eu și Supra-Eu, cît și pe acelea dintre conștiință și conduită, care se materializează în relația dintre Natură, Rol și Mască.

Aceleași moduri de conjugare ale ființei psihice cu trupul și societatea, privite dinspre trup, implică cercetarea temperamentului, în bună parte și a firii, care sînt punctele de întîlnire dintre structura psihologică și infrastructura biologică.

Și, în sfîrșit, aceleași moduri de conjugare ale ființei cu lumea, privite dinspre societate, necesită cercetarea comunității, anume a familiei, școlii, căsătoriei sau profesiunii etc.

Prin urmare, cauzele bolilor mintale pot fi atît în corp, cît și în structura sufletească, precum și în societate.

Toate cele trei categorii de cauze trebuie apoi, desigur, urmărite și în evoluție, precum și diferențial, căci numai așa, prin comparație, putem, de fapt, să facem deosebirea dintre sănătate și boală, stabilind și gradul sănătății sau al bolii.

Patologia corpului poate fi atît ereditară, deci endogenă, ținînd de constituția sa, cît și determinată de mediu, deci exogenă. Sifilisul sau pelagra, de exemplu, sînt ocazionate de mediu. În schimb tuberculoza sau o seamă de boli de cord depind, în mare parte, de constituție. În bolile mintale interesează atît bolile organice endogene, cît și cele exogene. Dar mai relevante sînt gradele de activare sau non-activare ale energiei, pe care le exprimă temperamentul și tonalitatea afectivă euforică sau disforică, sub semnul iubirii sau al urii, cu orientare introvertită sau extrovertită, pe care o exprimă firea corelată cu biotipul. Aceste predispoziții spre temperament energic sau lipsit de energie și fire veselă sau tristă, sub imperiul iubirii sau al urii, cu orientare introvertită versus extrovertită, sînt precumpănitor, dar nu exclusiv, ereditare.

Însă ereditatea, respectiv structura genetică a cromozomilor, acționează asupra structurii psihologice și direct, deci prin sistemul nervos. Prin urmare, raportul dintre ereditate și mediu trebuie urmărit și în cazul structurii psihice, dependentă de sistemul nervos, pe de o parte, și de conjugarea cu societatea, pe de altă parte. Inteligența comportă o importantă influență ereditară, după cum am văzut. În schimb caracterul depinde, în primul rînd, de educația în societate. Emotivitatea pare să fie și ea mai mult o funcțiune a eredității, dar și societatea are un cuvînt de spus asupra ei. Raporturile dintre con-

ştient şi inconştient, ca şi relaţiile dintre Sine, Eu şi Supra-Eu, precum şi acelea dintre Natură, Rol şi Mască, par să depindă mai mult de adaptarea şi integrarea noastră socială, dar ereditatea nu e nici ea lipsită de însemnătate.

Suprastructura socială a fiinţei umane este însă în întregime de ordin educaţional, deci dobîndită, acţiunea ei fiind exogenă, din afară. La ea concură, totuşi, faptul că unele predispoziţii societale ale omului sînt înnăscute.

Din aceste motive, o împărţire a bolilor mintale în maladii ereditare şi sociale este greu de efectuat. Acest lucru este, de fapt, greu de efectuat şi în cazul maladiilor organice. Cu atît mai mult este el în vigoare în bolile psihice, care sînt, prin definiţie, o conjugare cu lumea, cu societatea mai ales. Ceea ce ne rămîne de făcut, în acest caz, este numai raportarea lor la continuul ereditate-mediu, cu observaţia că, în majoritatea cazurilor, ponderea eredităţii şi mediului e, după toată probabilitatea, mai mult sau mai puţin egală, şi doar în rest ea se împarte, atîrnînd în cumpănă mai mult ereditatea sau mediul.

Una cu alta rolul eredităţii precumpăneşte. desigur, în bolile cele mai grave, anume în psihoze. Dar aceasta nu înseamnă că izbucnirea şi evoluţia acestor boli este aproape o fatalitate, cum înclina să creadă Kraepelin. Charcot a susţinut o tezâ asemănătoare chiar şi în cazul nevrozelor, pe care le atribuia tot degenerescenţei. Acest adevăr rămîne în picioare numai în cazul debilităţii mintale, la originea căreia se găsesc însă şi alţi factori, neereditari. Există nevroze şi psihoze a căror origine este strict socială. Prin urmare, mediul însuşi poate provoca boala, chiar dacă acest lucru se întîmplă mai rar.

Kraepelin a susţinut cursul fatal al bolii îndeosebi în cazul schizofreniei sau demenţei precoce, cum o numea el. De fapt ponderea eredităţii pare a fi mai mare în cazul psihozei maniaco-depresive.

Dacă boala mintală ar fi numai ereditară, atunci ea, desigur, s-ar conforma legilor lui Mendel. În concluzie la vastele sale cercetări asupra eredităţii bolilor mintale, Ruedin arată că tot ceea ce putem afirma azi în această privinţă este că nu există nici un motiv care ne-ar putea face să credem că bolile mintale, anume psihozele, nu s-ar conforma legilor mendeliene, dar probe categorice pentru a face o afirmaţie de acest fel nu avem. Kallmann continuă cercetările lui Ruedin şi studiază 1087 cazuri de schizofrenie. Jumătate din aceste cazuri prezentau antecedenţă schizofrenică, cazuri precedente între înaintaşi, ceea ce, desigur, înseamnă foarte mult. Schizofrenia unui părinte şi chiar a ambilor părinţi nu este totuşi o fatalitate pentru urmaşi, deoarece, din fericire, adaugă el, boala pare a fi un caracter recesiv, nu dominant. Koller, pe de altă parte, constată că din 370 bolnavi mintali, 76,8% au avut şi părinţi bolnavi. Într-un alt grup de 100 pacienţi suferinzi de demenţă precoce, Barrett a găsit 80% cu înaintaşi suferinzi de aceeaşi boală. Este foarte probabil că un psihotic are de cinci ori şanse mai mari de a fi recrutat din părinţi bolnavi mintali decît din părinţi sănătoşi.

Dar există cazuri în care un bolnav mintal are înaintaşii sănătoşi, în care caz boala, evident, trebuie atribuită mediului, anume greutăţilor din familia în care el s-a născut, din aceea pe care a întemeiat-o el, din profesiune etc.

La începuturile psihiatriei ca ştiinţă, cauzele bolilor mintale au fost atribuite aproape numai eredităţii, anume degenerescenţei, despre care de fapt nu se ştia nimic şi în seama căreia se punea tot ceea ce, în acea vreme, nu se cunoştea despre acţiunea nocivă a conflictelor din familie, şcoală, profesiune, căsătorie etc. După ce efectul conflictelor a fost cunoscut, alţi psihiatri au înclinat să arunce acum totul în seama acestora, anume, Freud în seama conflictelor Oedip, Electra şi de castraţie, Adler în seama complexului de inferioritate din copilărie, Jaspers şi psihiatria existenţialistă de azi în seama greutăţilor din meserie şi căsătorie. Inspre acelaşi punct de vedere a înclinat şi Adolf Meyer, decanul psi-

hiatriei americane, cu deosebirea însă că el a cuprins acțiunea dăunătoare a tuturor acestor factori. Sullivan merge chiar mai departe și afirmă că, dacă structura economică și social-culturală nu ar fi ea însăși bolnavă, atunci am putea, poate, închide spitalele și sanatoriile de bolnavi mintali. Dar aceasta este, fără îndoială, o exagerare în sensul opus, ceea ce constituie o nouă greșeală.

Psihiatria dintre cele două războaie și cea după cel de al doilea război, mai ales, încearcă o sinteză între aceste două puncte de vedere, admițînd ambele categorii de factori patogeni, deci atît ereditatea cît și mediul, dar cu accentul mai mult pe mediu decît pe ereditate, îndeosebi în cazul nevrozelor și al psihopatiilor.

Punctul de vedere ereditar nu poate fi contestat în cazul psihozelor. Corelația dintre maladiile mintale și biotip, arătată atît de Kretschmer și Pende, cît și de Sheldon și Conrad, dovedește acest lucru.

Ereditatea psihologică, pe de altă parte, nu poate fi limitată la biotip, deoarece ea cuprinde și psihotipul, precum, în parte cel puțin, cuprinde chiar sociotipul. Cu alte cuvinte, ea nu trebuie căutată numai în ruperea balanței de temperament și fire, care este mai mult ereditară decît educațională, ci și într-o serie de dificultăți din balanța conativă, de caracter. Lipsită de importanță, apoi, nu este nici inteligența, anume nu numai gradul ei scăzut de dezvoltare, ci și o anumită înclinație înspre fabulație, proprie istericului, înspre confuzia mintală, caracteristică stărilor parafrenice. Între cele două războaie, acest punct de vedere a fost susținut de Weygandt în Germania, de Henderson și Gillespie în Anglia, de Healy, Rosanoff, McFie Campbell în SUA etc. După cel de al doilea război mondial, această interpretare, cu caracter de sinteză și sub semnul completitudinii de determinare, este susținută atît de Ghiliarovski în URSS, cît și de autorii tratatului de psihiatrie, editat de Gruhle. Majoritatea psihiatrilor contemporani din SUA se situează azi pe aceeași poziție.

În *Prefața* la *Noile Lecții de Psihanaliză*, Freud însuși ține să facă o seamă de precizări în acest sens, apreciind în mod deosebit cercetările lui Kretschmer. Cu atît mai mult se străduiesc înspre o atare interpretare cu caracter de sinteză exponenții neopsihanalizei, în frunte cu Alexander, Erickson, Rapaport etc. Același punct de vedere l-au susținut Bleuler și Jung, cu deosebirea însă că acesta din urmă cuprinde la ereditatea genetică și arhetipul, care, după toată probabilitatea, este transmis pe calea moștenirii sociale.

Cercetările noi asupra factorilor bolilor mintale pun în evidență, în afara seriilor de factori biologici și psihologici, acțiunea diferențiată a sociogeniei patologice.

Există, în acest sens, cercetări care au în vedere corelația dintre bolile mintale și nivelul economic și social-cultural, corelația dintre bolile mintale și diferitele profesiuni etc.

Cauzele acțiunii antisociale

O evoluție asemănătoare înregistrăm și în domeniul criminologiei.

Lombroso a susținut teza ereditară a criminalului înnăscut, definit printr-o serie de trăsături și caractere atavice, de ordin biotipologic și psihotipologic. Sub unghi biotipologic, aceste caractere au fost, precum se știe, fruntea îngustă, ceafa lată, ochii apropiați de nas etc. Sub unghi psihopatologic, trăsăturile au fost impulsivitatea, agresivitatea, cea sadică mai ales, apoi instabilitatea emotivă etc.

O admirabilă descriere a trăsăturilor biotipologice este făcută de Caragiale în *Făclia de Paști*. Dar dacă Gheorghe este predispus să omoare din cauza eredității atavice, Leiba Zibal ajunge să omoare din cauza fricii, care-l duce la nebunie.

Jean Valjean, pe de altă parte, ajunge să fure din cauza nedreptăţii sociale.

Este cu deosebire meritul lui Goddard de a fi arătat că, de fapt, majoritatea caracterelor pretins atavice, stabilite de Lombroso, sînt caractere general umane, pe care le are şi populaţia onestă, aşa încît corelaţia stabilită de Lombroso apare ca neîntemeiată.

Nu este mai puţin adevărat că Sheldon arată, pe de altă parte, că biotipul criminaloid nu trebuie definit atît prin trăsăturile analitice, cît prin structura ce naşte din modul lor de organizare. Alături de tipul infantiloid, definit prin lipsa de dezvoltare ontogenetică a fiinţei, avem tipul animaloid, caracterizat prin lipsa de dezvoltare filogenetică a speciei însăşi. Primul este predispus să termine în clinică. Celălalt ajunge mai degrabă în închisoare. Dar nici tipologia criminalistică a lui Sheldon nu este suficient fundamentată.

La trăsăturile criminaloide de ordin biotipologic trebuie adăugate şi cele de ordin psihotipologic, cum sînt lipsa de organizare a caracterului, dezvoltarea exagerată a agresivităţii, o nervozitate prea accentuată şi, mai presus de orice, debilitatea mintală, care apare corelată mai mult cu infracţiunea decît cu maladia mintală. Agresivitatea foarte dezvoltată poate corela cu firea rea, iar nervozitatea exagerată poate corela cu temperamentul prea energic şi prin aceasta şi impulsiv.

Asupra imposibilităţii de închegare a Eului din cauza unui Sine prea puternic a scris Freud, dar el a tratat aceasta numai sub unghiul bolii mintale. Aichorn, în schimb, o leagă şi de acţiunea antisocială. La mijloc nu sînt însă numai tulburări de ordin erotic, generate de complexele Oedip, Electra şi de castraţie, ci şi tulburări cauzate de un complex de inferioritate. Meritul de a le fi scos în evidenţă revine lui Adler şi continuatorilor săi, în frunte cu soţii Ansbacher.

Dar infracţiunea socială nu pare a fi atît produsul unui conflict între Sine, Eu şi Supra-Eu, cît rezultatul unei ciocniri între Natură, Rol şi Mască. Sub acest unghi ea apare ca o revărsare a Naturii asupra Rolului. În perspectiva conştiinţei şi inconştientului, infracţiunea e o revărsare a Sinelui asupra Eului.

Boala mintală este astfel mai degrabă efectul inhibiţiilor hiper-morale ale Supra-Eului asupra Eului şi a Rolului asupra Naturii. Infracţiunea, în schimb, este revărsarea Sinelui asupra Eului şi a Naturii asupra Rolului.

Masca apare, în general, în ambele cazuri, dar în boală ea este jucată mai mult în mod inconştient, iar victima este însul însuşi, în vreme ce în infracţiune, în escrocherie totdeauna, este jucată în mod conştient, iar victima este societatea.

Dar, uneori, bolnavă şi criminaloidă este însăşi ordinea socială, aşa cum a făcut dovada dictatura nazistă. În acest caz, incită la crimă însăşi ordinea social-politică. Paznicii de la Ausschwitz şi Buchenwald ilustrează această categorie de infractori.

Meritul de a fi scos în evidenţă acţiunea factorilor sociali asupra crimei revine, în special, cercetătorilor din URSS şi apoi sociologiei americane, în frunte cu şcoala de la Chicago, reprezentată prin Park, Burgess, Faris etc.

O sinteză a factorilor bio-psiho-sociali şi culturali în acţiunea antisocială apare în tratatul lui Homburger, apoi în cel al lui Sutherland etc.

Conflictul, cauză universală a crimei şi nebuniei

Sănătatea şi onestitatea sînt rodul adaptării, care asigură conservarea şi dezvoltarea. Crima şi nebunia sînt fructul amar al imposibilităţii de adaptare, care periclitează conservarea şi dezvoltarea, ducînd la non-conservare şi regresiune.

Judecată în această lumină, conflictul este prin definiţie o tulburare de adaptare, un

dezechilibru între ființă și lume, pe care ființa trebuie să-l rezolve. Dacă această rezolvare reușește, atunci viața își urmează cursul normal al sănătății și onestității, asigurîndu-și conservarea și dezvoltarea în acord cu normele sociale. În acest caz persoana a învins conflictul. Dacă însă această rezolvare nu reușește, atunci apare boala, cînd conflictul nu este învins, ci ne învinge el pe noi. În crimă rezolvarea reușește, dar ea contrazice normele sociale, ce asigură convietuirea pașnică între oameni. Ca atare rezolvarea e greșită, deoarece ea este antisocială și, în final, prin acțiunea justă a societății împotriva celui care a comis crima, ea periclitează din nou atît conservarea, cît și dezvoltarea ființei.

Prin urmare, conflictul poate genera atît infracțiunea cît și boala. Dar el poate genera și conduita onestă și sănătoasă, precum și acțiunea eroică. Totul depinde de modul de rezolvare, anume de faptul dacă el este învins, restabilindu-se astfel echilibrul adaptării, vechi sau noi, care asigură conservarea și dezvoltarea, sau nu este învins și astfel periclitează atît onestitatea, cît și sănătatea, generînd maladia sau infracțiunea. În boală sîntem, de la început, învinși. În acțiunea antisocială, la început, dar numai aparent, sîntem învingători — ca și în sănătate și onestitate — dar, pe urmă, ajungem la pedeapsă, datorită măsurilor pe care societatea le ia împotriva noastră.

După natura lor, conflictele sînt biologice, psihologice și social-culturale, acoperind în acest mod condițiunea umană în completitudinea ei.

1. Conflicte biologice. „Pămînt avar, pămînt avar / Puțin mi-ai dat și mult îmi ceri / Pămînt avar!". Sînt cuvintele regretatului profesor Vasile Bogrea, consemnate cîteva zile înainte de moartea sa, venită după o lungă suferință de cancer.

În aceeași situație tragică, unii, este adevărat puțini, se sinucid. Conflictul îi învinge de la început. Alții nu se sinucid, dar ajung bolnavi și sufletește, nu numai trupește. Este cazul celor mulți. Cei puternici luptă împotriva bolii pînă cad, păstrîndu-și nu numai sănătatea sufletească, ci și puterea de creație. Acesta a fost cazul lui Bogrea, precum și al lui Țuculescu etc.

Soluții asemănătoare avem și în cazul celorlalte boli organice, pe care medicina de azi încă nu le stăpînește. Din fericire însă cele mai multe boli au fost jugulate.

Alături de boală, ca temă de conflict biologic, avem foamea și lipsa de adăpost, dar ele sînt suferințe fizice cauzate de nedreptăți sociale, fiind astfel cauze sociopatogene, nu biopatogene.

Dar corpul poate fi generator de conflict nu numai prin boală, ci și prin dezvoltare defectuoasă, deficit, supradezvoltare, diformitate. În toate aceste cazuri el provoacă un complex de inferioritate, care poate genera boală, revoltă sau chiar acțiune antisocială.

„Urăsc oamenii, urăsc pe Dumnezeu însuși, care m-a făcut cu degetele nedezvoltate la o mînă, iar nu ca pe ceilalți oameni. Urăsc și părinții care m-au născut". Cuvintele aparțin unui condamnat pentru lovirea semenului. Cu truda fără margini a părinților săi el a făcut studii superioare. A ajuns într-o poziție înaltă, iar de părinții săi, rămași săraci, nu a mai vrut să știe. Unicul copil și-l iubea foarte mult, iar cu soția era în veșnică ceartă, deși ea era o ființă foarte răbdătoare. Ea fusese atrasă de poziția socială a soțului, precum și de fizicul său, plăcut altfel, excepție făcînd degetele, pe care lumea nu le băga imediat în seamă. La scurtă vreme ea însă a regretat căsătoria și dacă nu ar fi avut copilul, ar fi divorțat din cauza firii prea nervoase a soțului; relațiile cu tovarășii de lucru i-au fost și mai rele, deși altfel era muncitor din cale afară, cinstit, dar ros de invidie, terminînd prin a ataca într-o seară, pe întuneric, un superior, care-i făcuse în cîteva rînduri observație pentru comportarea sa necorespunzătoare.

Alături de conflictele generate de diversele boli organice și de condiția displastică a biotipului, avem lipsa de balanță a gradelor de activare și non-activare temperamentală.

nară au ilustrat-o încă o dată. Grecii antici s-au străduit să așeze temeiurile obiective ale adevărului, dar ei au sesizat numai rolul individului, nu și al colectivității. Lumea modernă, de la Renaștere încoace, reia firul preocupărilor eline, apercepînd și rolul tiparelor social-culturale. Dar susceptibile de eroare sînt, cum am văzut, și aceste tipare.

Să reluăm cazul persoanei cu degetele nedezvoltate, analizat puțin mai sus. Un prim impediment al judecății obiective a lumii a fost complexul său de inferioritate, generat de această diformitate. La acest impediment s-a adăugat al doilea, anume familia săracă în care s-a născut. Optica familiei era și ea lipsită de obiectivitate. A urmat apoi nebunia legionară în timpul căreia el și-a făcut studiile secundare, suferind o nouă deformare. În orînduirea socialistă, el găsește nu numai dreptatea socială și condiția social-economică adecvată la viață, ci și un model obiectiv de judecată. Din nenorocire însă pentru el, tiparele sale precedente sînt prea deformate pentru a se putea integra corect în noua concepție despre lume și viață. O simplă observație din partea șefului său ierarhic lua nu numai proporțiile unei nedreptăți cumplite, ci era și un prilej de a proiecta asupra orînduirii înseși plîngerile sale.

Conflictele psihologice au o mare varietate de origine.

Exemplele date pînă acum se pot înmulți. Iată doi copii care învață foarte bine, dar părinții lor au alunecat într-o manie religioasă. Cunoștințele de la școală și credințele fanatice de acasă nu se împacă de loc. Conflictul e psihologic și îl trăiesc ei. În altă familie, părinții nu se înțeleg și se ceartă mereu. Modul lor de a judeca se răsfrînge în cele din urmă și asupra copiilor, care pot ajunge tulburați psihologic.

Tulburările date de aceste conflicte sînt în special tulburări în judecata insului asupra lui însuși, precum și asupra semenilor, societății și chiar a lumii; el pierde atît simțul măsurii, cît și bunul simț, precum și simțul comun, iar judecata sa se arată a fi dereistă, subiectivă. Fantezia este mai puternică decît judecata, iar putința este confundată cu dorința. De aci și greșelile sale de judecată. Viziunea sa despre lume și viață este mai de grabă un delir de dorință decît o judecată propriu zisă. Ea este mai mult o proiectare a propriilor sale răbufniri și necazuri, decît o reflectare a lumii așa cum este ea.

În faza inițială a psihiatriei, cînd boala mintală era pusă pe seama degenerescenței, în contul acestui X necunoscut erau trecute atît tulburările de caracter și emotivitate, cît și cele de cunoaștere și judecată. În momentul însă cînd Freud descoperă complexele Oedip, Electra și pe cel de castrație, iar Adler pe cel de inferioritate, tulburările de cunoaștere și judecată sînt trecute în seama lor. Meritul de a fi arătat că viziunea despre lume și viață nu este numai un efect al tulburărilor conative și emotive, ci și o cauză a lor, revine lui K. Jaspers. În *Psihopatologia generală* el susține că tulburările psihice își au autonomia lor, putînd fi atît intelectuale, cît și volitive și emotive. Între ele există totuși o interdependență strînsă. În psihologia și psihiatria existențialistă din zilele noastre accentul de greutate, în generarea bolilor mintale, cade chiar pe viziunea greșită despre lume și viață. De aici teza că psihoterapia și socioterapia trebuie îndreptate nu numai asupra ridicării conflictelor dinamice de ordin volitiv și emotiv, ci și asupra restructurării modului de a interpreta și judeca lumea.

Noua teorie a conducerii și informației, elaborată de N. Wiener și Shannon, a întărit și mai mult interpretarea bolilor mintale prin factorii intelectuali, anume prin apercepția informației și prelucrarea ei, elaborarea ei. Între cele două războaie, A. Meyer punea tot accentul pe tulburările de adaptare, de caracter. Noua psihiatrie din SUA introduce acum și tulburările de cunoaștere și judecată, cărora unii psihiatri le atribuie chiar rolul prim.

Transpunînd ideile conducătoare ale psihologiei configurationiste în psihiatrie, Goldstein susține un punct de vedere asemănător, dar fără să atribuie tulburărilor intelectuale rolul

prim. Însăși afazia, pe care el și Head au studiat-o mai îndeaproape, este atribuită, în primul rînd, factorilor volitivi și emotivi și numai după aceea și celor cognitivi. Bleuler și Jung împărtășesc același punct de vedere. Schizofrenia este astfel nu numai o adaptare greșită la lume, cum crede Meyer, ci și produsul unei judecăți greșite asupra ei. În bună parte, în același sens explică și Jung extroversiunea și introversiunea. Pe aceeași cale explică și Kretschmer fabulația din isterie.

În adevăr, cunoașterea empirică și judecata rațională — mai mult sau mai puțin obiective — sînt doar un instrument în slujba adaptării, care rezolvă în mod satisfăcător motivele și scopurile noastre în viață. Ele nu fac parte din adaptarea însăși, luată în sensul restrîns al cuvîntului, anume cel dinamic, care exprimă procesul însuși. Ele sînt doar operator, nu și motor sau cauzalitate și finalitate a vieții însăși. De aceea originea tulburărilor mintale trebuie căutată, în primul rînd, în conflictele de ordin volitiv, anume în ciocnirile dintre tendințe și valențe, precum și în acelea dintre tendințe și tendințe versus valențe și valențe.

Sub unghiul ciocnirilor dintre tendințe și tendințe, există, de pildă, conflicte între pornirea erotică și amorul propriu.

Iată-l, de exemplu, pe Toulouse-Lautrec, care aspiră la considerația unor femei atrăgătoare, găsind-o însă numai la femeile de moravuri ușoare. Relațiile cu acestea din urmă sînt pentru Lautrec un permanent prilej de umilire și suferință.

În ceea ce privește tulburările generate de amorul propriu, ele sînt mai frecvente și mai grave decît cele dependente de pornirea erotică, așa cum susține Adler. Este adevărat că Adler compara dificultățile din meserie cu cele din căsătorie, iar nu din familia în care ne-am născut, care au stat în atenția lui Freud.

Mai puține tulburări aduce dragostea față de copii, pe care părinții, în mod obișnuit, o dăruiesc cu prisosință. Prilej de tulburare mintală sau de depresiune emotivă poate fi numai pierderea copiilor.

Dacă amorul propriu, dragostea față de sexul opus și cea față de copii se desfășoară în condițiuni normale, atunci frica și mînia intervin mai rar. Soarta omului se află astfel în slujba instinctelor vieții, iar nu sub acțiunea celor ale morții.

Dar conflicte pot exista și între valențe, nu numai între tendințe. Bugetul, de pildă, este mic și ajunge cu greu pentru toate nevoile. De aceea unele nevoi trebuie sacrificate sau cel puțin trecute pe planul doi. Unii, de pildă, cheltuiesc mai mult pentru mîncare și sacrifică îmbrăcămintea, iar alții procedează invers. A treia categorie depune tot efortul pentru a-și cumpăra o locuință și a mobila-o cît mai agreabil cu putință. A patra grupă cheltuiește totul pentru școlarizarea copiilor.

Conflicte asemănătoare există între dragostea din familie și amorul propriu din meserie. Unii sînt familiști, alții profesioniști, poate chiar carieriști, orientîndu-și astfel activitatea în direcții deosebite.

Alții sînt atrași de viața publică, sacrificînd ce au mai bun în organizarea economică și social-politică a oamenilor.

Și, în sfîrșit, oamenii de vocație trăiesc în primul rînd pentru creația lor științifică, tehnică sau artistică.

Tulburările mintale pot proveni și din cauza dominării exagerate — și astfel tiranice — a unei emoții sau alta. În acest caz, ele coincid cu dezvoltarea asimetrică a unei tendințe sau valențe. De aci și înclinarea unora de a reduce emoțiile la tendințe sau valențe. În fond, din acest punct de vedere, tendințele și emoțiile nu sînt decît cele două fețe ale ușii, una de trăire interioară, cealaltă de manifestare exterioară, așa cum a arătat James. Însă emoțiile nu sînt numai trăirea direcției de manifestare a tendinței sau valenței, ci și mecanismul lor de control sub unghiul adaptării, care asigură conservarea și dezvoltarea. Ele sînt includerea judecăților de valoare în cele de constatare a existenței ca atare.

Dar un cuvînt de spus asupra întregirii reciproce dintre stările euforice și cele disforice îl au înseși dispozitivele lor de producere. La unii, de pildă, precumpănesc secrețiile tiroidei și hipofizei, în vreme ce la alții trag mai greu în cumpănă acelea ale paratiroidei și epifizei. La unii stăpînesc ganglionii simpatici, care accelerează și intensifică biotonusul; la alții, cei parasimpatici, care încetinesc și domolesc, predispunînd spre stări depresive, iar nu euforice. O asimetrie asemănătoare putem avea și în sistemul de activare sau nonactivare reticulară din diencefal. În acest mod, unii sînt înclinați spre mai multă euforie sau disforie prin însăși constituția lor congenitală.

Dar aceasta nu înseamnă că un cuvînt de spus asupra balanței emotive euforice sau depresive nu pot avea și trăirile psihice propriu-zise, precum și cele de ordin psihosocial. Pierderea copilului unic poate apleca balanța afectivă a părinților înspre tristețe, pentru tot restul vieții lor. Alții nu se mai căsătoresc după prima deziluzie. Un sistem social-politic patologic, cum a fost dictatura fascistă, poate avea urmări similare. Numărul bolnavilor mintali din țările fasciste s-a dublat de altfel, iar sinuciderile — precum și omuciderile, deci și crima, nu numai nebunia — au crescut și ele.

Conflictele psihice nu sînt însă numai analitice, ci și sintetice. Ele privesc nu numai ramurile de bază ale trunchiului, ci și trunchiul însuși, anume structura sa, judecată din punctul de vedere al relațiilor interioare dintre conștiință și inconștient, apoi dintre Sine, Eu și Supra-Eu, pe de o parte, și sub unghiul relațiilor dintre conținutul interior al conștientului și inconștientului și manifestarea sa în conduita exterioară, pe de altă parte.

Asupra conflictelor dintre conștiință și inconștient a atras atenția Freud, dar ele nu sînt numai de ordin erotic, ci privesc și amorul propriu, așa cum au arătat Adler și Jung.

Dar o seamă de conflicte există în inconștientul însuși, care cuprinde atît Sinele, cît și o parte din normele sociale, sădite de către mamă înainte de apariția conștiinței copilului și care sînt cuprinse în Supra-Eu. Alte conflicte, apoi, există în conștiința însăși. Asupra lor a atras atenția psihologia și psihiatria existențialistă, care cercetează, în primul rînd, conflictele de actualitate din căsătorie și meserie, iar nu pe cele din trecutul familiei, în care insul s-a născut, cu care s-a ocupat psihanaliza, psihologia analitică și psihologia individuală.

Cele două categorii de conflicte nu se confundă, chiar dacă, în parte, ele sînt cercuri secante.

În adevăr, conflictele dintre conștient și inconștient operează mai mult vertical, existînd nepotriviri între instinctele din „adîncimea" inconștientului și valorile din „înălțimea" spiritului, reprezentată prin conștiința de sine.

În schimb, conflictele dintre Sine și Supra-Eu se dezbat mai mult în orizontalitate, anume în adîncimea însăși a inconștientului.

În plan orizontal, există și conflictele din conștiința însăși. De ele a vorbit Goethe, iar psihologia și psihiatria existențialistă le consideră de o mare importanță și dătătoare de ton.

Una cu alta — cum am spus — insanitatea morală și acțiunea antisocială sînt produsul Sinelui, care învinge Supra-Eul și se revarsă asupra Eului, punînd stăpînire pe el.

În schimb nebunia este mai mult rezultatul inhibițiilor exagerate din Supra-Eu și conștiința hiper-morală.

Tirania Sinelui se conjugă cu lipsa de integrare, organizare, care face închegarea caracterului cu neputință. Conduita insului rămîne astfel în bătaia vîntului, căzînd pradă diverselor ispite din actualitatea clipei și a locului. Ea nu are nici unitate în multiplicitate, nici continuitate în discontinuitate, deoarece stăpînirea și conducerea de sine lipsesc.

Tirania Supra-Eului și a conștiinței hipermorale merge mînă în mînă cu integrarea, dar organizarea pe care ea o aduce este unilaterală și exagerată, anume tiranică și fără măsură. Pedanții și ultramoraliștii o ilustrează.

Dar dacă viaţa este, prin definiţie, o conjugare a fiinţei cu lumea, atunci conflictele trebuie căutate nu numai în trăirile interioare, conştiente sau inconştiente, ci şi între ele şi conduita exterioară. Ele sînt ilustrate prin incongruenţele dintre Natură, Rol şi Mască. Natura este Sinele tradus în faptă. Rolul îndeplineşte aceeaşi funcţiune pentru Eul interior. In schimb masca nu are nimic de-a face cu Supra-Eul, ea încercînd să ascundă doar dezacordul dintre Natură şi Rol. Cu alte cuvinte, ea este „teatrul" pe care-l jucăm pentru a ascunde intenţiile neoneste şi nesănătoase din Sine, Natură. Ascunderea pornirilor nesănătoase este făcută mai mult în mod inconştient şi duce la nebunie. Ascunderea pornirilor necinstite este făcută mai mult în mod conştient şi generează acţiunea antisocială.

3. Conflicte social-culturale. Ele privesc neînţelegerile dintre instituţiile sociale şi culturale, care se răsfrîng asupra conştiinţei şi conduitei individului.

E posibil, de pildă, ca familia să nu se înţeleagă cu şcoala, iar amîndouă cu comunitatea de muncă. Toate trei, apoi, pot fi în luptă cu statul, aşa cum a fost şi este cazul în orînduirea burgheză. Preţul acestor neînţelegeri este plătit de individ, căruia îi sînt afectate atît conştiinţa, cît şi, mai ales, conduita.

Despre răsfrîngerea acestor conflicte sociale s-a scris în vremea din urmă foarte mult. Căci dacă în dictatura fascistă numărul deţinuţilor şi al bolnavilor mintali a crescut atît de sensibil, aceasta s-a datorat numai nedreptăţilor sociale pe care ea le-a făcut, precum şi crimelor rasiale şi politice, de care s-a făcut vinovată.

După o seamă de gînditori contemporani, cultura europeană se află actualmente într-o stare de boală, care se agravează din zi în zi, aceasta din cauza mecanizării şi automatizării muncii şi vieţii, pe de o parte, şi din cauza pluralităţii rolurilor sociale, determinate de diviziunea muncii, pe de altă parte. Creşterea bunăstării materiale şi spirituale adusă de această civilizaţie, înspre care azi se îndreaptă aproape toate popoarele lumii, constituie însă argumentul cel mai de seamă care infirmă singur acest diagnostic şi prognosticul nefavorabil implicat în el.

După judecata lui Sullivan, cauza maladiilor mintale trebuie căutată numai în conflictele sociale. Aceeaşi teză este susţinută, între cele două războaie, de o seamă de sociologi americani şi în criminologie.

Că efectul nociv al acestor conflicte, proprii în special orînduirii burgheze, care cunoaşte contradicţiile social-politice, este foarte mare, e adevărat. Că el ar fi unicul factor, aceasta e o exagerare.

4. Conflicte de evoluţie. Adolescenţa — cum am văzut — reprezintă o criză de creştere, determinată de orientarea transfamilială a pornirii erotice, pe de o parte, de dependenţa economică de părinţi, pe de altă parte. Criza începe cu pubertatea, corelată cu maturizarea organelor sexuale.

Kraepelin înclina să creadă că demenţa precoce este cauzată de o seamă de tulburări în procesul de maturizare sexuală. Fapt sigur este azi că schizofrenia are şi alte cauze şi apare la diverse vîrste, nu numai la sfîrşitul pubertăţii şi începutul adolescenţei, cum credea marele psihiatru. Dar existenţa unei legături între ea şi maturizarea sexului nu este infirmată, chiar dacă această conexiune este încă mai mult o ipoteză decît un fapt ştiinţific pe deplin dovedit. Sigur este că tulburări similare de creştere sînt aduse şi de celelalte glande. In cazul biotipului infantiloid, s-ar părea că avem de-a face cu o prelungire a secreţiunilor thymusului.

Adolescenţa, pe de altă parte, nu este atît o criză de creştere biologică, cît mai ales una de creştere psiho-socială, poate chiar culturală. Ea înseamnă pasul prim de ieşire de sub tutela morală a familiei şi de orientare a idealului de viaţă înspre alte persoane. Aceste alte persoane pot fi atît fata iubită, cît şi un profesor, un artist sau un creator în ştiinţă ori artă etc.

O nouă criză în viață înseamnă, apoi, menopauza, la femei, care dă uneori tulburări importante ce aduc aminte fie de isterie, fie de psihoza maniaco-depresivă.

La bărbat, în schimb, criză înseamnă ieșirea din meserie și pensionarea. Este adevărat că pentru muncitorii din meseriile grele pensionarea este o adevărată binefacere. Pentru alții însă, ea este o detronare. Pentru un general sau director de întreprindere ori minister, ea înseamnă părăsirea puterii. Profesorul universitar găsește o reconfortare în cercetarea științifică, pe care acum o poate continua în mai multă liniște. Dacă, însă, el este numai dascăl, nu și om de știință, atunci criza este resimțită și de el.

Alături de aceste conflicte de evoluție, cu caracter general, prin care trec toți oamenii, avem unele crize, două mai ales, prin care trec numai unele persoane.

Una din ele este reprezentată prin fenomenul de dezrădăcinare, provocat de transplantarea de la sat la oraș. Că ea reprezintă o criză, aceasta este sigur. Că ea reprezintă și o patologie, cum au susținut Barrès în *Dezrădăcinații* și Cezar Petrescu în *Întunecare*, aceasta e mai puțin probabil. Patologia poate fi cel mult o excepție, iar nu o regulă. Factorii determinanți ai bolii trebuie căutați în alte direcții. Criza de transplantare de la sat la oraș se manifestă fie prin refuzul de a accepta noile norme, fie prin adaptarea superficială la modul de viață al orașului.

Dar, această criză avea un caracter mai acut în trecut, cînd distanța social-culturală dintre sat și oraș era foarte mare. Azi, cînd distanța social-culturală dintre ele a scăzut foarte mult, datorită atît noilor mijloace de transport și de comunicație, cît și massmediilor, respectiv ziarul, revista, cartea, radio-ul, televizorul, intensitatea și efectele acestor crize au scăzut mult.

Între cele două războaie, o criză puternică a fost șomajul, care ajunsese la 10—15%. Înainte de venirea lui Fr.-D. Roosevelt la putere, în SUA ajunsese să nu mai lucreze tot al treilea cetățean. Internările în clinicile de boli mintale aproape se dublaseră.

Dar dacă în țările cu orînduire burgheză, șomajul nu mai reprezintă azi un spectru atît de întunecat ca între cele două războaie, mișcarea anarhică a tineretului a devenit, în schimb, foarte îngrijorătoare. În adevăr, diversele fraternități de hipies, beatnici etc. nu refuză numai disciplina familiei, ci declină și munca. Igiena lor, apoi, lasă foarte mult de dorit, chiar dacă, altfel, ei pretind că iubesc florile și muzica. Libertinajul sexual este în plină dezvoltare, iar homosexualitatea este prezentă și ea, plus alte simptome cu caracter vădit patologic și ele. În cursul mișcărilor de la Universitatea Berkeley din SUA, un student avea înscris pe pancarta sa că „Aristotel nu a avut dreptate", deoarece omul nu este o ființă socială, cum a spus gînditorul antic, reiterînd, în fond, un adevăr spus și de alții.

O seamă de gînditori, din care acești tineri, în parte, se inspiră, susțin de altfel că bolnavă este însăși civilizația noastră industrială. McLuhan, de pildă, este unul dintre ei.

Se preconizează, în acest sens, reîntoarcerea la Evul Mediu, pe care au susținut-o între cele două războaie și Nichifor Crainic și Nae Ionescu. Un model de viață pentru omul contemporan în breslele Evului Mediu a susținut și Ortega Y Gasset. Tagore, pe altă parte, oferea modelul Indiei contemplative, care azi însă luptă și ea pentru civilizația industrială.

Boli organice sau funcționale?

Veacuri de-a rîndul crima și nebunia au fost puse în seama spiritelor rele. Ele erau una cu „îndrăcirea" sau stăpînirea spiritelor rele asupra omului, ce au înlăturat pe cele bune. Este adevărat că la mănăstire erau trimiși numai nebunii, dar nu și criminalii, deținuți în închisori nu numai pentru a nu mai face alte infracțiuni grave, ci și pentru a is-

păşi pe cele comise. Dacă însă la mănăstire spiritele rele din om nu puteau fi alungate prin rugăciune, atunci tot la închisoare erau, în final, trimişi şi bolnavii mintali, iar pentru a-i pune în imposibilitate de a face acte nejudecate ei erau puşi în lanţuri. Lui Pinel îi revine marele merit de a fi convins pe conducătorii din Revoluţia Franceză, că locul bolnavilor mintali nu e nici la mănăstire şi nici la închisoare, ci la spitale, pentru a fi trataţi şi, eventual, dacă e posibil, chiar vindecaţi. Tabloul lui Gericault imortalizează această eliberare a bolnavilor mintali din închisori şi tăierea lanţurilor lor. La schimbarea de mentalitate a contribuit, poate şi cazul nefericitului rege al Angliei, George al III-lea care a suferit de atacuri de manie. Pentru a alunga pe dracul din el, a fost bătut deoarece rugăciunile nu au ajuns. Dar dracul nu părea să se sperie nici de bătăi. În final Camera Lorzilor s-a sesizat şi a luat măsuri de îmbunătăţire a tratamentului aplicat bolnavilor mintali, fie la mănăstire, fie la închisoare.

Internarea bolnavilor mintali la mănăstire a continuat pînă la sfîrşitul veacului trecut şi în patria noastră.

Este adevărat că uneori pe lîngă aceste mănăstiri era ataşat şi cîte un medic, care administra o medicamentaţie de calmare şi liniştire. Acest tratament, însă, era aplicat doar în crizele de furie, specifice acceselor de manie etc.

În cele mai multe cazuri însă bolnavii mintali erau lăsaţi în seama preoţilor, care erau cu totul lipsiţi de cunoştinţele necesare pentru înţelegerea lor.

Pentru Pinel, ca şi pentru Esquirol, urmaşul lui Pinel la conducerea primului spital de boli mintale, care a fost Salpetrière, bolile mintale însemnau maladii organice, ca toate celelalte. În consecinţă ele erau atribuite fie unei leziuni somatice, fie unei tulburări funcţionale, fie ambelor categorii de cauze. Deosebirea dintre bolile mintale şi restul celorlalte era pusă numai în seama faptului că în primul caz avem de-a face cu tulburări ale sistemului nervos, în vreme ce în restul bolilor sînt afectate celelalte sisteme şi organe. Astfel bolile mintale erau considerate *boli nervoase* şi erau tratate la Clinica de Neurologie, care avea în vedere în primul rînd îmbolnăvirea sistemului nervos provocată de sifilis, alcoolism, pelagră etc. Dar simptomatologia şi tratamentul bolilor mintale propriu-zise erau diferite de acelea ale bolilor neurologice, aşa încît, cu timpul, a fost creată la Salpetrière şi o secţie de boli mintale. Internarea bolnavilor mintali în secţia neurologică a continuat însă, iar separarea deplină a Secţiei de Psihiatrie a fost făcută numai spre sfîrşitul veacului trecut, primul director al noii secţii fiind Charcot. În Germania, această separare începe să se efectueze prin efortul depus de Kraepelin.

În adevăr, dificultatea clasificării bolilor mintale în cadrul celor neurologice era că ele nu prezentau o simptomatologie organică bine definită, iar tratamentul farmacologic nu ducea la dispariţia lor. În schimb hipnotismul, de pildă, deci psihoterapia, opera şi însănătoşirea, nu numai calmarea crizelor pe care o aducea tratamentul farmacologic.

În această situaţie, bolile mintale au fost socotite *maladii extraordinare*, care se abat de la diagnosticul şi tratamentul celorlalte. Cullen şi Pomme Sandras nu s-au înşelat însă, în continuare, de substratul lor organic.

Între timp ştiinţele medicale au făcut mari progrese, iar graţie microscopului au reuşit să identifice şi leziunile provocate de microbi din tuberculoză şi sifilis. Atari infecţiuni nu sînt însă identificate în cazul bolilor mintale. De aceea ele au fost numite *îmbolnăviri fără leziuni, intoxicări şi infecţiuni*.

În atari condiţiuni atenţiunea psihiatrilor, care se diferenţiau tot mai mult de neurologi, a fost îndreptată asupra tulburărilor funcţionale înşile, care păreau tulburări psihice. Este noua concepţie a bolilor mintale, definite ca *maladii funcţionale*. Ea este inaugurată de Axenfeld, Huchard etc. şi culminează cu Charcot. De la el ne-a rămas atît descrierea simptomatologiei bolilor mintale, a nevrozelor mai ales, cît şi tratamentul lor psihic prin izolare, odihnă şi mai ales prin

sugestie și hipnoză. Cum însă tulburarea funcțională era de ordin psihic, Bernheim a început să vorbească pur și simplu de boli psihice, expresie pe care o folosea curent și Charcot, de altfel.

Dar Charcot și Bernheim, în bună parte și Kraepelin, s-au mulțumit numai cu descrierea simptomelor, pe de o parte, deci cu ceea ce Jaspers va numi mai tîrziu *fenomenologia simptomatologiei psihice*, iar pe de altă parte recurgeau la hipnoză, care uneori aducea vindecarea, dar una care nu dura. Ei nu au mers și la analiza cauzelor în sine, pentru a proceda la un nou tratament, care să însemne anularea lor, ridicarea lor. În schimb această sarcină și-o asumă doi din elevii lui Charcot, anume P. Janet și S. Freud. De cauzele ereditare s-a ocupat de fapt și Kraepelin, precum chiar și Charcot, dar conceptul lor de degenerare nu preciza nimic în mod concret, ci era doar o formulă savantă de a ascunde lipsa de cunoaștere a faptelor. Janet și Freud mai ales, se ocupă cu identificarea acestor cauze și apoi cu vomitarea lor, făcînd astfel adevărată opera de chirurgie psihică, ca să spunem așa. Pe același drum merg Bleuler și Jung în Elveția, Adler la Viena, Morton Prince în S.U.A etc. Psihiatria dintre cele două războaie este aproape în întregime sub influența lor. În noua fază Clinicile și Spitalele de boli mintale se separă complet de cele de Neurologie, în seama cărora rămîn numai maladiile cu substrat organic cunoscut, cum sînt pelagra, delirium tremens adus de alcoolism, paralizia generală, provocată de sifilis etc. Unii psihiatri preconizează separarea totală a bolilor mintale de cele organice din medicina clasică, dar păstrează internarea pentru a asigura odihna și tratamentul de calmare prin sedative și de întărire prin vitamine, calciu etc. Împotriva separării totale pledează însă noile descoperiri ale lui Kretschmer, Pende și Sheldon, care fac dovada legăturii dintre psihoze și biotip. Noi lumini asupra cauzelor de ordin organic sînt aduse de endocrinologie, iar mai recent de genetica moleculară. Un cuvînt de spus par să aibă și virusurile. De aceea despre boli psihice, lipsite de substrat organic, este greu să vorbim, dar ceea ce trebuie afirmat este că etiologia lor este în primul rînd psihologică, nu somatică. La etiologia psihologică Adolf Meyer și Allan White în S.U.A. adaugă pe cea socială. O parte din elevii lor, în frunte cu Sullivan și Plant, susțin aproape numai cauzalitatea social-culturală, dar aceasta este o altă greșeală. De fapt bolile mintale sînt — cum am spus — maladii ale condiției umane, luată în completitudinea ei, și ca atare ele au o determinare bio-psiho-socială și culturală, iar nu numai biologică, biochimică și biofizică ori numai psihologică sau numai social-culturală. În fond, în această lumină interpretăm azi și normalitatea condiției umane, așa cum în această lucrare ne străduim să arătăm.

Dar necazul cu exponenții psihiatriei analitice, de ordin psihologic, este faptul că ei nu aveau o pregătire psihologică de specialitate. Excepție au făcut la început doar Janet și Jung. Un al doilea necaz era apoi cu psihologia însăși, care pînă în preajma primului război mondial s-a ocupat numai cu senzațiile și reflexele, prin care încerca să explice în mod analitic întreaga structură psihică, ignorînd aproape cu totul conjugarea ei reciprocă cu suprastructura socială, din care ea face parte.

În atari condiții Freud, Adler, Jung și Janet chiar, precum și Adolf Meyer și Morton Prince, au încercat să-și elaboreze psihologia lor, care să abordeze însăși structura persoanei în contextul social dat, pe care să o interpreteze astfel și sintetic, nu numai analitic.

În faza nouă a psihologiei persoanei o bună parte din psihiatri urmează exemplul lui Janet. Jung și Kretschmer și susțin și un doctorat în psihologie. O seamă de psihologi, în schimb, cum sînt Gesell și Sheldon etc. fac un doctorat în medicină. De bolile mintale apoi încep să se ocupe tot mai mult și sociologii în frunte cu R. Faris, Merton etc. La Clinicile de Psihiatrie se adaugă, de asemenea, Clinica Psihologică. În seama primelor

rămîn psihozele. Cele din urmă se ocupă în special cu psihopatiile, care nu cer imediat internare. Cu nevrozele în stare acută se ocupă Clinica de Psihiatrie, dar în fază incipientă le abordează şi Clinica Psihologică. Cea dintîi clinică de această natură a fost cea de pe lîngă Departamentul de Psihologie de la Harvard, condusă de Morton Prince, medic şi psiholog în acelaşi timp, anume unul din elevii lui W. James. O autoritate în noul domeniu este azi C. R. Rogers, dar cel care i-a conturat profilul în mod adecvat a fost H. Murray, urmaşul lui Prince la direcţia Clinicii Psihologice de la Harvard, colaborator direct al lui G. W. Allport.

În noua stare de lucruri, pe lîngă catedrele de psihiatrie, care au şi conducerea Clinicii de Psihiatrie, este înfiinţată aproape în mod regulat o catedră de psihologie medicală. Expunerea sistematică a problemelor ei apare în tratatele lui Kretschmer, Delay, Alexander etc. În Republica Federală Germania şi S.U.A. au fost înfiinţate şi catedre de psihanaliză, care însă nu se limitează numai la expunerea doctrinei lui Freud, ci pun accentul pe noua ei dezvoltare, materializată în tratatele de neopsihanaliză, scrise de Alexander, Erickson, Rappaport etc. În o seamă din Clinicile de Psihiatrie din S U A au apărut şi catedrele de sociologie a medicinii. În aceste noi condiţiuni psihiatrul trebuie să aibă atît o pregătire biologică cît şi una psihologică, completată azi de una sociologică, antropologică şi chiar filozofică. Din aceste motive, unii au şi spus că psihiatria, în noile împrejurări, înseamnă suprema încoronare a medicinii. Este însă cazul să observăm că etiologia psiho-socio-culturală este susţinută azi nu numai în domeniul bolilor mintale, ci şi în acela al bolilor organice, în cazul bolilor de cord mai ales. De aceea alături de psihologia medicală, aplicată în general numai la psihiatrie, avem psihologia somatică, aplicată la toate bolile. În acest mod psihologul, uneori şi sociologul, au apărut şi pe lîngă celelalte clinici, pe lîngă cele de boli interne, de ginecologie, chirurgie, oncologie mai ales. Cu atît mai mult sînt prezenţi în Clinica infantilă.

În cele ce urmează dăm judecata unui psihiatru şi neurolog asupra noilor obligaţii ale psihiatrului şi neurologului.

„Psihiatrul — spune McFie Campbell, profesor de psihiatrie la Facultatea de medicină a Universităţii Harvard, (1932) — trebuie să întrebuinţeze limbajul psihologic, iar în altele pe acela al medicinii interne. El îşi dă şi trebuie să-şi dea seama că funcţiunile complexe, cu care el se ocupă, pot fi tulburate de cauze chimice şi fiziologice. Aşa, de exemplu, gîndirea, emoţia şi efortul pot fi afectate de o deficienţă de vitamine, de o insuficienţă de adrenalină sau de o tumoră cerebrală. Pe de altă parte, el, de asemenea, trebuie să admită că chiar şi funcţiunile cele mai simple, cu caracter strict fiziologic, pot fi totuşi serios afectate de cauze complexe, legate de situaţia socială, aşa precum conflictele sufleteşti interioare pot tulbura în mod foarte serios procesele nutritive elementare.

Psihiatrul, prin urmare, care se ocupă în primul rînd de studiul tulburărilor persoanei, luată ca unitate şi în întregime, trebuie să nu piardă un moment din vedere faptul că tulburarea funcţionării normale a activităţii, care se leagă de această persoană, poate veni din ambele părţi. Ea poate fi deranjată, în mod secundar însă, de procesele simple şi impersonale, de natură chimică sau fiziologică, care intră ca elemente constitutive şi esenţiale în sistemul dinamic al persoanei. Aşa, de pildă, tulburări mintale, frici morbide, conduită delincventă, pot fi rezultatul unei diete insuficiente şi inadecvate sau al unei tulburări în balanţă endocrină, al unei nepotriviri fiziologice ori a prezenţei unor organisme parazite şi patogene. E clar deci că psihiatrul trebuie să fie familiarizat cu toţi aceşti factori care tulbură echilibrul chimic, fiziologic sau imunologic; el va fi — şi trebuie să fie — interesat în toate cercetările făcute în legătură cu aceste domenii şi gata oricînd să ţină seama de rezultatele obţinute de cei care lucrează în cadrul lor, cu metodele adecvate lor. El va fi bucuros să indice acestor cercetători spe-

cialiști problemele psihiatrice legate în mod deosebit de cercetarea din respectivele domenii.

Pe de altă parte însă psihiatrul interesat în cercetarea tulburărilor simple, care afectează desfășurarea proceselor complexe, superioare, va fi cel puțin în egală măsură preocupat și de acei factori, dependenți de mediul în care individul trăiește și care pot duce la o tulburare a echilibrului individual, fie prin prea marea lor frecvență și exigență, fie prin totala lor absență. În încercare de analiză a acestor noi factori el nu se va opri la ceea ce e imediat prezent și evident, la crizele și emergențele de moment, la oboseala ce a sleit puterile ori la situația familială sau profesională cu caracter deprimant; el, psihiatrul, trebuie să-și dea seama și de complexitatea forțelor mediului cultural din prezent sau de experiențele premature, din copilărie; el studiază în mod amănunțit calea și modul cum persoana face față la toate aceste nevoi, atît de multe și complicate, adaptîndu-se condițiilor de viață, în care ea, persoana, a fost silită să trăiască. El, psihiatrul, își dă — și este obligat — să-și dea seama că în acest proces de adaptare organismul nu mobilizează numai echipamentul său biochimic și fiziologic, ci și înzestrarea sa rațională și imaginativă; organismul poate chiar să ia atitudine creatoare, socotind că el e o forță autonomă, liberă și de sine stătătoare, care are cuvîntul său de spus și nu e un simplu mecanism reactiv, cu totul dependent de capriciul forțelor înconjurătoare. Aceste diverse căi, pe care individul le urmează — cu întregul său echipament, cu echilibrul și dificultățile sale interioare, cu experiența din trecut și cu cea din prezent — pentru a se adapta la condițiile de viață, în care este chemat să trăiască, întrebuințînd și vorba și gîndul și acțiunea, ele sînt acelea, care formează și reprezintă domeniul de studiu al psihiatriei".

„De aceea centrul psihiatriei — spune Campbell în continuare — este noțiunea de persoană, de individ, socotit ca unitate, pacientul concret, așa cum îl cunoaștem noi nu numai din studiul obiectiv al conduitei sale exterioare și al mecanismului pe care ea se bazează, ci și din propria experiență a vieții noastre, adică din aceea a sentimentelor, gîndurilor, fanteziilor, conflictelor și străduințelor, pe care noi înșine le trăim și le simțim.

Problema fundamentală a psihiatrului o reprezintă tulburările de adaptare ale persoanei la situația totală; funcțiunile, grație cărora omul se adaptează la mediul în care el trăiește, deranjările acestor funcțiuni și diferitele sarcini grele și obositoare, pe care mediul le impune persoanei ca atare, ca unitate.

Persoana înseamnă individul în acțiune, cu conduita și credințele sale. Ea include toate funcțiunile parțiale, care pot fi și sînt studiate de celelalte științe speciale; ea include toate schimbările chimice, toate gîndurile, emoțiile, străduințele și dorințele individului".

Să trecem acum la punctul de vedere al neurologului, exprimat de distinsul nostru compatriot, Profesorul D. Wechsler de la Universitatea Columbia din New York.

„Abordînd problema tulburărilor mintale — spune el în lucrarea editată de Bentley (1934) — în care sînt cuprinse atît psihonevrozele, cît și psihozele, neurologul este pus în seama unei serioase dileme. Dată fiind obișnuința sa de a gîndi în termeni de anatomie, fiziologie și patologie a sistemului nervos, precum și preocuparea sa cu manifestările de acest soi în experiența sa clinică de toate zilele, el privește — și nu poate privi altfel — tulburările mintale ca boli ale sistemului nervos. Prin „boală" el înțelege o tulburare temporară sau permanentă a funcțiunilor fiziologice, o îndepărtare de ceea ce este cunoscut ori privit ca normal. El găsește foarte anevoioasă împărțirea bolilor în organice și funcționale, precum și separarea categorică dintre creier și spirit. Aceasta nu fiindcă ar fi cu neputință să fie invocate argumente filozofice, psihologice și chiar clinice în favoarea unor atari distincții, ci pentru simplul motiv că singurul limbaj științific, pe care el îl înțelege și recunoaște, e acela în termeni de structură și funcțiune. Atunci cînd acestea două: structură și funcțiune, lucrează în mod armonios, el consideră rezultatul ca normal; atunci însă cînd în ele e ceva deranjat, fie din cauza unei deficiențe de structură, fie din aceea a unei deranjări de funcțiune, el privește conduita organismului, ce rezultă din această tulburare, ca ceva anormal. În consecință, el înlătură noțiunea de func-

ţiune, în ea însăşi, ca singura cauză drept ceva lipsit de uz şi de înţeles. Dacă activitatea mintală este o funcţiune a sistemului nervos, atunci orice tulburare a acestui sistem, fie anatomo-patologică, fie fiziologică ori sufletească, e funcţională, aşa precum orice tulburare patologică în activitatea ficatului sau rinichilor ori a inimii e, de asemenea, o deranjare a funcţiunii normale. A întrebuinţa cuvîntul funcţional numai atunci cînd te gîndeşti la ceva psihogenic înseamnă a viola logica şi a confunda tema.

Totuşi — spune el în continuare — neurologul, ca şi medicul universal, care este din necesitate organicist şi somatist, ca unul care se ocupă — şi trebuie să se ocupe — şi de conduita umană, întîlneşte, vrînd, nevrînd, şi alţi factori. Iar atunci cînd observă tot felul de tulburări mintale, ca rezultatul unei boli cerebrale organice, el mai constată în acelaşi timp tulburări cu totul asemănătoare, lipsite însă de orice leziuni patologice, susceptibile de a fi demonstrate. Treptat ce cunoştinţele sale se înmulţesc, el îşi dă seama de prezenţa unor noi factori de natură psihologică, pe care el nu-i mai poate măsura şi pe care el nu-i poate defini în nici un chip prin termeni de anatomie şi patologie, dar care sînt capabili — în egală măsură — să producă tulburări de conduită sau boli mintale şi pe care factori el, de asemenea, îi poate întrebuinţa în reajustarea, dacă nu chiar în vindecarea deplină, a acestor tulburări. El recunoaşte astfel că afectele sau emoţiile, care scapă oricărei definiţii şi uneori chiar înţelegerii neurologice, sînt capabile în anumite condiţii să devină aşa de intense — sau eventual atît de absente — încît să tulbure în mod serios şi chiar să facă imposibilă funcţionarea normală. El îşi dă seama, de asemenea, că orice părere ar avea el, de exemplu, despre instincte şi oricum ar încerca să le definească, ele sînt extrem de importante, îndeosebi acelea legate de sex, şi pot, în anumite condiţiuni, să devină cauza şi izvorul unei conduite anormale sau boli mintale".

„Neurologul deci — spune Wechsler în continuare —, în contrazicere cu psihiatrul, care se îndepărtează tot mai mult de neurologie şi medicina generală, aventurîndu-se în domeniul filozofic şi social, este pus în faţa unei serioase dileme. El concepe tulburările mintale ca unităţi patologice, întru totul analoage bolilor mintale organice, dar, cu toate acestea, în totală imposibilitate de a le defini sau trata ca şi pe acestea din urmă. El poate împărtăşi părerea justă, cred eu, că în cele din urmă va fi în stare să întrebuinţeze acelaşi limbaj ştiinţific, ca şi în cazul celorlalte boli de natură organică; pentru moment însă e silit la această dualitate de metodă şi concepţie. Dilema devine şi mai accentuată din cauza imposibilităţii sale de a aplica aceeaşi terapie pe care o aplică celorlalte boli de natură organică bine precizată, care îl sileşte, ca în domeniul acestor boli, dacă e ca să aibă un succes oarecare, trebuie să recurgă neapărat la metodele psihologice. În actuala stare a cunoştinţelor, deci, e silit să adopte punctul de vedere psihopatologic, atît pentru diagnostic, cît şi pentru terapia bolilor mintale, deşi altfel el e convins — şi deci cu toate rezervele cuvenite — că o cauză patologică de natură fiziologică trebuie să existe şi în cazul acestor boli.

Aceasta deoarece el, neurologul, nu trebuie — oricare ar fi aderenţa sa la metoda ştiinţifică cu care e obişnuit — să închidă ochii în faţa realităţii concrete, anume în faţa faptului că în studiul conduitei umane rigiditatea şi dogmatismul sînt tot atît de contrare progresului ştiinţific ca şi dogma religioasă ori superstiţia şi că — foarte probabil — în afară de metoda neurologică actuală şi de alte metode cunoscute mai sînt alte multe metode şi căi de ajungere la soluţia problemei".

Psihopatologia generală

Obiectul psihopatologiei generale îl constituie totalitatea simptomelor de ordin cognitiv, volitiv şi emotiv, conştiente sau inconştiente, precum şi ansamblul tulburărilor de conduită care intervin în diversele boli mintale. Structura simptomelor psihice şi a tul-

burărilor de conduită în raport cu o boală sau alta face obiectul psihopatologiei speciale.

În faza începătoare a psihiatriei, aceste simptome erau descrise mai mult în termenii cunoașterii empirice decît în cei ai preciziunii științifice. La aceasta situație a contribuit atît lipsa de pregătire psihologică a psihiatrilor, cît și faptul că psihologia însăși, începătoare și ea, se ocupa numai de funcțiunile elementare de cunoaștere, cum sînt senzația, percepția, atenția, memoria, mai puțin imaginația și gîndirea, și neglija aproape cu totul inteligența, caracterul și emotivitatea. De conștiința propriu-zisă psihologia se ocupa mai puțin, iar legăturile ei cu inconștientul și conduita erau necunoscute. Prea puțin abordat era și temperamentul, iar biotipul era și mai puțin sesizat.

În atari condițiuni, limbajul lui Charcot însuși — supremul exponent al acestei faze a psihiatriei — este mult mai aproape de limbajul omului de rînd decît de cel al psihologiei din vremea sa, care depunea toate eforturile pentru o terminologie „clară, precisă și distinctă", cum ar spune Descartes, deci cu o semnificație logică în dezvoltare, cum ar adăuga fără îndoială Hegel.

Un efort pentru un limbaj științific în psihopatologie încearcă Ribot, dar numai în legătură cu atenția și memoria. În pragul primului război mondial el abordează însă și patologia emotivă și volitivă, precum și patologia personalității însăși, adică, după înțelegerea lui Ribot, a ansamblului de manifestări psihice. El preconizează astfel o interpretare pe care o va relua și Janet, elevul său și al lui Charcot, care, la rîndul lui, va acredita și mai mult această concepție *omnibus*, cum o numește Allport. Ea va însemna aproape un balast în constituirea psihologiei persoanei în Franța, de care se vor debarasa doar psihologii și psihopatologii de azi.

Dornici să folosească un limbaj științific, pe de o parte, nemulțumiți cu acela oferit de psihologia experimentală, pe de altă parte, exponenții psihiatriei analitice își elaborează termenii lor proprii, ceea ce constituie o soluție din nou greșită, deoarece unii din ei nu aveau precizia științifică de rigoare, iar alții nu făceau altceva decît să mai descopere încă o dată America. Într-o bună parte din cazuri termenii au fost părăsiți ulterior de autorii înșiși, cum a fost în special cazul lui Freud. Cum psihiatrii au fost lipsiți de pregătirea logică de rigoare în definitivarea unei terminologii adecvate, greșelile au fost și mai mari, ceea ce a handicapat foarte mult teoria și terapia bolilor mintale, iscînd în același timp neînțelegeri cu totul inutile. Acesta a fost cazul cu definiția lui Freud asupra noțiunii de Libido, determinată numai prin genul proxim, nu și prin diferența specifică, fapt care a generat teza sa cu totul greșită asupra sexualității infantile, pe care atît psihologia persoanei de mai tîrziu, cît și neopsihanaliza nu au putut-o confirma.

Concepte *suis-generis* au folosit și Jung și Adler, dar nici ele nu au rezistat preciziunii științifice, de ordin logic și matematic din psihologia, sociologia și antropologia de azi.

Din aceste motive, psihiatria din zilele noastre se îndreaptă tot mai mult spre terminologia adecvată a psihologiei, sociologiei și antropologiei.

Un început fericit în această privință a fost făcut de K. Jaspers în *Psihopatologia generală*, carte apărută în 1908 și retipărită în 1968 în a opta ediție, îmbogățită și amplificată. Ea deschide și drumul psihologiei și psihiatriei existențialiste, la care se adaugă preocupările de filozofie existențialistă, mai puțin fericite. Pe acest drum deschis de Jaspers, psihiatria existențialistă de mai tîrziu a alunecat, în bună parte, în literatură, ceea ce la urma urmei nu e un mare defect. Din păcate însă are loc și tendința inversă, de introducere a literaturii în psihologie și psihiatrie, ceea ce, evident, nu mai merge, deoarece astfel ajungem să confundăm totul și să renunțăm la însăși „distincția" carteziană, atît de necesară în discriminările diverșilor termeni științifici. Or, Sartre tocmai acest lucru a făcut.

Din fericire, o serie de psihiatri dintre cele două războaie, cum au fost Kretschmer şi H. Murray în primul rînd, fac toate eforturile de a se apropia de terminologia adecvată din psihologia persoanei, elaborată tot între cele două războaie. Pentru aceeaşi terminoiogie militează şi F. Alexander în neopsihanaliză, pilda sa fiind urmată şi de ceilalţi exponenţi din noua psihanaliză. Ea este restructurată tocmai pentru a face acordul cu psihologia şi sociologia ştiinţifică a persoanei.

După cel de al doilea război această terminologie a condiţiei umane, determinată ştiinţific, a devenit aproape o regulă dacă nu chiar o condiţiune *sine qua non,* aşa după cum dovedesc Ey şi Delay în Franţa, Conrad, Bürger-Prinz, Petrilowitch etc. în R. F. Germania, C. A. Rogers, Davis în S.U.A., Giljarovski în U.R.S.S., Eysenck în Anglia etc.

In cele ce urmează adoptăm, firește, această terminologie.

A. Aspectul cognitiv al simpto atologiei generale

1. Realism-dereism. Omul sănătos mintal apercepe şi judecă lumea şi propria sa fiinţă aşa cum sînt ele, cunoaşterea sa fiind obiectivă şi realistă. Omul bolnav mintal interpretează propria sa fiinţă şi lumea aşa cum ar dori el să fie, cunoaşterea sa fiind astfel subiectivă şi dereistă.

Bleuler a atribuit numai schizofreniei o atare atitudine subiectivă şi dereistă. In locul expresiei — gîndire dereistă — Janet foloseşte expresia — pierdere a simţului realului —, prin care el defineşte psihastenia. Freud vorbeşte de simţul realităţii, prin care defineşte cunoaşterea omului sănătos, şi de lipsa simţului realităţii, prin care el determină nevroza de anxietate şi nevroza de compulsiune. In cazul isteriei Freud vorbeşte de fabulaţie, care este o falsificare a realităţii obiective. Pe de altă parte, în psihoza maniaco-depresivă avem de-a face fie cu o interpretare optimistă, dar falsă, fie cu una depresivă, şi de asemenea falsă. Cît priveşte paranoia, ea este caracterizată prin delirul de grandoare şi persecuţie, care exprimă o falsificare oarecum verticală a lumii şi fiinţei.

Prin urmare, în cunoaşterea şi gîndirea patologică informaţiile sînt totdeauna subiective şi astfel false, determinate de proiecţia asupra realităţii a unor imagini necorespunzătoare. Uneori această judecată subiectivă este alături de realitate şi ea e deci dereistă; alteori ea este *peste* sau *sub* realitate şi atunci e supra- sau infrareistă; în unele cazuri ea poate fi *înaintea* realităţii sau *după* ea şi atunci ea e *pre-* sau *post-reistă,* aşa după cum am încercat să arătăm în capitolul despre *Inteligenţă.*

Gîndirea dereistă, în acest caz, intervine numai atunci cînd insul vrea să fie *altfel* decît este el. Imprejurările fac pe unii preoţi, cu toate că ei ar fi mai buni militari, aşa cum e cazul în *Discipolul diavolului* de B. Shaw. Gauguin a fost multă vreme funcţionar de bancă şi numai în final a devenit ceea ce era cu adevărat, adică pictor.

In cele mai multe cazuri însă oamenii vor să fie mai mult decît sînt în realitate. De aceea bovarismul este, poate, formula cea mai frecventă de judecare falsă a realităţii.

Există însă şi cazuri cînd fiinţele umane vor să fie mai puţin decît sînt; uneori refuză chiar să se mai numească fiinţe sociale. Pe o asemenea atitudine se bazează diversele mişcări ale tineretului contemporan din Apus, atunci cînd e vorba de hipies, beatnici sau rockers. Alţii se comportă asemănător copiilor, deşi ei sînt adulţi, iar unii tineri împrumută aerul blazat al bătrînilor.

Unii, apoi, vor să fie numai sex, alţii numai stomac; unii pretind că sînt numai inimă, iar alţii numai creier.

Unii socot că toţi oamenii sînt răi şi ticăloşi, iar alţii îi văd mai îngeri decît sînt.

Nu lipsesc nici aceia care susțin că toți oamenii sînt necinstiți sau nebuni.

Gîndirea realistă se desfășoară după legile matematicii și logicii raționale atunci cînd este vorba de ceea ce numim judecăți de existență, adică de simplă constatare a Realului. În schimb în judecățile de valoare asupra Binelui din etică sau asupra Frumosului din estetică intervine logica afectivă și volitivă. Judecata dereistă se caracterizează prin lipsa oricărei logici, fie ea rațională, fie afectivă ori volitivă.

Judecata sănătoasă și astfel obiectivă și validă, duce la Adevăr, Bine și Frumos. Cea nesănătoasă, și astfel subiectivă, merge mai degrabă împotriva lor. Prima duce la adaptare realistă și conservare cu dezvoltare; a doua conduce cu siguranță la dezadaptare, non-conservare și regresiune.

În stările psihopate, judecata subiectivă tulbură pe cea obiectivă și realistă, dar nu precumpănește în raport cu ea. În stările neurotice acute ea ajunge să predomine. În psihoze ea înlocuiește pur și simplu judecata obiectivă și realistă.

Judecata dereistă dă *delirul,* care joacă rolul prim în schizofrenie; delirul este prezent și în crizele de isterie, în nevroza de anxietate și compulsiune, în acestea din urmă chiar în formele lor mai atenuate. În primele două faze din psihoza maniaco-depresivă sînt tulburate numai judecățile de valoare. În faza a treia ajung să fie tulburate și cele de existență.

Delirul, luat în sensul larg al cuvîntului, este — cum spun Henderson și Gillespie (1962) — o credință falsă, care a) nu corespunde realității, b) nu poate fi corectată prin apelul la rațiune și c) nu e în acord cu instrucția, educația și împrejurările de viață prin care individul a trecut. El nu este numai antilogic, ci și dezlînat; alogic pur și simplu. Uneori însă el devine destul de sistematizat. Obsesiile și ideile fixe ilustrează cazul din urmă, destul de frecvent. Fobiile și ipohondria sînt o variație a delirului. Ele sînt simptomul prim în nevroza de compulsiune. Fabulația este un delir atenuat, propriu isteriei, care în crize îmbracă o haină destul de conturată.

Una cu alta delirul este inconștient, deoarece el se desfășoară în afara cîmpului conștiinței lucide a individului.

Delirul poate lua forme foarte diferite, după cum el este determinat de instinctele vieții sau de instinctele morții. În primul caz vorbim de *delir de dorință,* care rămîne valabil și în cazul agresivității. În schimb, în cazul fricii de pildă, putem avea de-a face cu un *delir de temeri.* În primul caz evoluția e spre ideea fixă, în al doilea caz, spre fobii și stări obsesionale, ipohondrii etc. Sentimentul *nimicniciei* care intervine în stările depresive și *delirul de persecuție* sînt o variație a *delirului de anxietate.*

Halucinațiile sînt un caz aparte de delir senzorial în care este falsificată nu atît coerența logico-rațională, afectivă și volitivă a gîndirii. cît sînt falsificate simțurile ca atare, care văd și aud ceea ce de fapt nu există. Alături de halucinațiile auditive și vizuale, care sînt poate cele mai grave, pot exista halucinații olfactive, gustative, taotile, adică atîtea cîți analizatori există, dar care nu au gravitatea celor vizuale și auditive.

Halucinațiile psihomotorii traduc impresia de mișcare pe care o poate avea un individ fără ca el să se miște în realitate.

2. Incoerența logică și confuzia mintală. Delirul și halucinația, respectiv falsificarea reflectării obiective de ordin rațional și senzorial merg mînă în mînă cu dezintegrarea intelectuală, care generează confuzia mintală.

În boala mintală organizarea cunoștințelor senzoriale în idei și a ideilor în sisteme dispare, se dezintegrează. Concepția unitară din tratat se descompune în enciclopedie plată, în care cunoștințele nu se mai leagă în mod logic. *Confuzia mintală* este produsul acestei destrămări, din care legătura logică dintre fapte și idei, pe de o parte, dintre idei și idei, pe de altă parte, precum și dintre idei

şi sistemul însuşi, dispare sau este pe cale de dispariţie.

3. Discontinuitatea cunoaşterii şi judecăţii. In mod normal reflectarea senzorială şi raţională, ca şi integrarea mintală de ordin piramidal şi cu caracter ierarhic, funcţionează astfel încît asigură unitatea şi continuitatea vieţii noastre psihice. Există totuşi scene şi întîmplări pe care noi le-am trăit dar nu ni le mai amintim. Cîteodată uitarea se aşterne peste o întreagă etapă din viaţa noastră sau — dar aceasta foarte rar — peste întreg trecutul nostru. Acesta este cazul *amneziilor.* Alteori memoria este prezentă, dar ea nu e fidelă; amintirile sînt false. Acesta este cazul *paramneziilor.* Nu lipsesc nici cazurile cînd amintirile sînt din cale afară de exacte şi se repetă aidoma. Ele ilustrează *hiperamnezia,* fenomen mai rar întîlnit. In schimb amneziile sînt destul de frecvente.

In cazul amneziilor şi al paramneziilor, continuitatea în timp a concepţiei noastre despre lume şi viaţă este afectată. De aici şi greutatea, uneori chiar imposibilitatea de a ne recunoaşte. Noi cei de acum nu ne mai simţim cei din trecut. De obicei această nerecunoaştere se aplică şi lumii, care apare cu totul schimbată.

4. Incompletitudinea cunoaşterii şi judecăţii. Lipsa de reflectare senzorială şi raţională, pe de o parte, imposibilitatea de integrare a percepţiilor în idei şi a ideilor în sistem, pe de altă parte, precum şi lipsa de continuitate din discontinuitatea schimbărilor pe care timpul le aduce în mod inevitabil înseamnă, de obicei, şi imposibilitatea de determinare a lumii sub semnul completitudinii. Lipsind posibilitatea de a elabora o concepţie despre lume şi viaţă care să acopere toate aspectele lor şi, astfel să răspundă la toate problemele ridicate de ele, ajungem la o simplificare prin unilateralizare. In acest caz cunoaşterea se efectuează cu fragmente, iar gîndirea operează cu cioburi. Din tiparele stereotipe ale acestor fragmente şi cioburi de gîndire bolnavul nu poate să mai iasă.

Rezultatul final al tuturor acestor incompletitudini, falsificări şi incongruenţe logice în spaţiu şi timp este *demenţierea,* un proces de regresiune totală. Concepţia despre lume şi viaţă, neputîndu-se angaja în dezvoltare, apucă drumul întors al destrămării şi anihilării ei. In final omul cade în imperiul automatismelor biologice, renunţînd la însăşi condiţia umană.

B. Aspectul volitiv al simptomatologiei generale

1. Lipsa de adaptare şi adaptarea greşită. Adolf Meyer defineşte boala mintală ca o adaptare greşită. Dar ea poate fi definită şi ca o lipsă de adaptare. Dacă adaptarea în familie şi la meserie este greşită, atunci apare starea de neliniştе. De aci *agitaţia* şi *fuga de idei,* simptome proprii nu numai psihozei maniaco-depresive, ci şi schizofreniei hebefrenice şi isteriei.

Oamenii se găsesc într-o permanentă activitate. Opusul activismului îl constituie stările de stupoare sau de non-activitate totală, însoţite de sentimentul lipsei de putere şi al epuizării de forţe. In psihoza maniaco-depresivă ca şi în schizofrenia catatonică, se produce de cele mai multe ori alternarea acestor stări cu primele. In adaptarea greşită, care nu duce la scop, avem mai mult agitaţia sau alternarea ei cu starea de stupoare. In insuccesul total al adaptării, deci în non-adaptare, intervin mai mult stările de stupoare.

Deosebită de amîndouă este stereotipia care denumeşte activitatea persoanei ce tinde să se canalizeze în anumite direcţii, cu unele şi aceleaşi fapte sau vorbe, ce se repetă la infinit, generînd diverse ticuri. Bolnavii au

ceva din mumiile egiptene. O formă mai redusă a stereotipiei e manierismul, cînd manifestările sînt mai puțin monotone, dar încă destul de pedante.

Negativismul se aseamănă cu *stereotipia,* dar persoana adoptă numai atitudini negative, spunînd „nu" la tot ceea ce i se cere sau propune.

Mișcările automate sînt acte efectuate fără să ne dăm seama, deci în stare mai mult sau mai puțin inconștientă, cu toate că altfel sîntem conștienți de noi înșine. Atunci cînd automatismul cuprinde întreaga personalitate, e vorba de *somnambulism.*

Impulsurile nestăpînite se aseamănă cu actele automate, dar ele variază după situație și nu îmbracă haine stereotipe, fiind parțial conștiente. Un pacient aruncă în foc mănușile unei rude care îl vizitează, un altul lovește o persoană care-i iese în cale, deoarece are impresia, cu totul nejustificată, că acesta ar intenționa să-l atace etc.

Tulburările de postură sînt o variație a stereotipiei, cu deosebirea că acum e vorba numai de o poziție statică, nu de mișcare, care se repetă. Un bolnav, de pildă, doarme numai cu capul ridicat de pe pernă, altul stă într-un picior, al treilea ține încontinuu mîinile în sus etc.

Catalepsia este un gen al posturii. În cazul ei însă este vorba de o imobilitate a întregului corp.

Este meritul lui Freud, Jung și Adler de a fi arătat că la originea acestor simptome de non-adaptare sau adaptare greșită, falsă, stau totdeauna unele tendințe și valențe nesatisfăcute, ce generează conflicte diverse nerezolvate. *Complexele* sînt produsul acumulărilor unor astfel de conflicte. Diversele simptome nu sînt decît *mecanisme de apărare* împotriva a ceea ce nu putem face și nu vrem să facem, precum și *mecanisme de travestire* a ceea ce dorim să facem, dar nu avem curajul sau nu se poate. Copilul care nu-și face lecția se plînge dimineața de dureri de cap, uneori face chiar temperatură pentru a nu merge la școală. Mireasa, care se căsătorește împotriva voinței sale, amuțește în fața instanței sau se împiedică de pragul noii case. Cîntăreața care nu e sigură pe vocea ei răcește în seara spectacolului. În locul unei adaptări adecvate realizăm una nepotrivită ori din capul locului nu mai încercăm nici una. „Micul nostru teatru personal", cum spune Binswanger, este pe cît de bogat, pe atît de variat, dar, din nenorocire pentru cei care ajung să joace intens acest teatru, tot ei sînt cei care plătesc scump spectacolul, căci pe această cale ei se elimină și mai mult din lume.

2. Simplificarea planului de viață și regresiunea. În fața greutăților și a diverselor conflicte, pe care nu le putem rezolva, există **o singură** soluție: simplificarea planului de viață, simplificare preconizată printre alții, și de Tolstoi. Pînă la un punct, această simplificare înseamnă înțelepciune. Dincolo de acest punct ea înseamnă boală. Acesta a fost, de altfel, însuși cazul distinsului scriitor.

În dorința de a simplifica viața, unii, de pildă, nu se mai însoară. Dacă se însoară totuși, atunci ei preferă să nu aibă copii. Alții declină posturile de răspundere. Mulți sînt aceia care renunță la contactul social cu oamenii, trăind ca pustnicii de pe vremuri în pădure. Cu ocazia sărbătorilor de iarnă din trecutul copilăriei mele, un profesor accepta să i se colinde, dar în timpul în care noi colindam el stătea cu fața întoarsă de la noi, pentru a nu fi văzut și a nu putea să ne vadă. Nu suporta să vadă că cineva pătrunde în intimitatea camerei sale.

Freud atribuie acestei simplificări a planului de viață o valoare biologică. Bolnavul nu mai poate face față nivelului obișnuit de viață și atunci coboară la unul mai simplu dintr-o vreme trecută. În faza finală, de dementiere, bolnavul nu mai este în stare nici să se nutrească. El s-a reîntors la anul prim din copilărie cînd înseși trebuințele biologice cădeau în seama mamei. De aceea, orice simplificare anormală de viață înseamnă în cele din urmă și un proces de regresiune. De aci

şi legenda „sînul lui Avram", care înseamnă reîntoarcerea în raiul copilăriei, cînd toate grijile cad în seama celorlalţi.

3. **Statornicia şi schimbarea.** Viaţa nu e numai o unitate în multiplicitatea manifestărilor ei, ci şi o continuitate în varietatea schimbărilor pe care însuşi cursul vieţii le aduce, fie datorită modificărilor intervenite în corp (debutul activităţii unor glande spre exemplu), fie datorită succesiunii integrării în diferitele instituţii. Căci unul este Eul din familie, altul cel din şcoală, diferit cel din meserie şi căsătorie, deosebit cel de la bătrîneţe. In aceste schimbări inevitabile, pe care le aduce viaţa, oamenii sănătoşi păstrează continuitatea propriei lor fiinţe. Cei bolnavi mintali se schimbă prea des şi prea mult sau nu evoluează deloc. Fenomen patologic constituie atît *incapacitatea de evoluţie.* care caracterizează persoanele obtuze, ce aşteaptă o schimbare a lumii după modul lor de a fi, cît şi *lipsa de orice stabilitate,* ce caracterizează *oamenii capricioşi* din cale afară, dintre care se recrutează atît *maniacii,* cît şi *istericiі.*

4. **Insanitatea morală versus morală anormală.** Aristotel a clasificat oamenii după asemănarea lor cu animalele. Dar omul este o fiinţă socială înnăscută, nu numai făcută. Ca atare el este om de la început, iar nu animal originar la care se adaugă fiinţă umană. Există, însă, din păcate, oameni care nu ajung la un nivel satisfăcător de evoluţie, deşi ei nu reprezintă regula, ci excepţia, din care se recrutează *insanitatea morală* şi *socială.* Ei sînt oameni lipsiţi de caracter şi abia suportaţi de societate.

Alţii, în schimb, alunecă la polul opus şi păstrează cămaşa şi în baie. In Evul Mediu de altfel însăşi contemplarea nudităţii proprii era un păcat. Medicul, de asemenea, asculta bătăile inimii unei femei bolnave numai prin paravan, aceasta rămînînd îmbrăcată. Evul Mediu a dispărut, dar *filistinii* şi *hiper-moralii* au rămas. In numele justiţiei şi adevărului — desigur aşa cum le concep ei — sînt în stare să facă orice crime. Inchiziţia a reprezentat însăşi „instituţionalitatea" acestei false hiper-morale, uitînd complet de principiul „om sînt şi nimic din ceea ce este uman nu-mi este străin". Acest din urmă principiu caracterizează omul sănătos şi cu bun simţ. Pedanţii şi filistinii pierd însuşi simţul măsurii. Am pomenit deja de judecătorul care pentru un simplu delict stabileşte 25 ani detenţiune grea, fără să aibă, bineînţeles, acoperirea articolului de lege. Un preşedinte de bacalaureat, pe de altă parte, duce numai 25 diplome deşi ştia că are 180 candidaţi. Atîţia însă găsise el dinainte că sînt vrednici să obţină titlul.

C. Aspectul emotiv al simptomatologiei generale

Precumpănirea anormală a unei emoţii merge mînă în mînă cu predominarea exagerată a amorului propriu, a pornirii sexuale, a iubirii faţă de copii şi chiar a fricii sau mîniei. Una cu alta apoi, omul anormal, bolnav mintal sau cu tendinţe criminale, este caracterizat prin dezvoltarea mai mare a instinctelor morţii, respectiv a fricii şi a mîniei, care în loc de servante ale pornirilor vieţii, ajung stăpînele lor tirane.

In schimb, mecanismul de control al adaptării reuşite sau nereuşite, care poate duce la conservare şi dezvoltare ori non-conservare şi regresiune, aparţine aspectului emotiv al vieţii.

Omul sănătos se simte *bine* şi *tare,* atît trupeşte cît şi sufleteşte. Socialmente el este un om cu conştiinţa împăcată, deoarece este un om cinstit şi capabil de muncă. El are simţul dreptăţii şi este în stare de iubire faţă de oameni. In opoziţie cu el este omul bolnav sau necinstit, care se simte *rău* şi *slab.* Suferinţa şi slăbiciunea sînt astfel primele simptome interioare ale bolii. Tulburată este

și conștiința lui Cain, chiar dacă altfel slăbiciunea nu caracterizează totdeauna și pe infractor. Omul bolnav și necinstit nu are sentimentul dreptății și se consideră un nedreptățit, dacă nu de-a dreptul și un persecutat. De iubire de oameni nu e în stare, iar disciplina muncii îi lipsește.

Suferința și slăbiciunea intervin și în bolile somatice, dar ele privesc în primul rînd corpul, conștiința fiind afectată mai puțin. În bolile mintale suferința și slăbiciunea sînt în primul rînd de ordin sufletesc, suferințele trupești fiind o reflectare a acestora. De asemenea, ele se repercutează asupra relațiilor bolnavului cu semenii, precum și asupra muncii lui.

1. Vagopsihotonia. Ea definește stările psihice de deprimare și oboseală, de epuizare a forțelor. Aceste stări intervin în toate bolile mintale. În opoziție cu stările de epuizare a puterilor sufletești sînt stările de agitație, manie etc. În schizofrenie precumpănește enervarea, iritabilitatea, care constituie o reacțiune a sistemului nervos central. În psihoza maniaco-depresivă predomină oscilarea dintre deprimare și euforia falsă ce nu gratifică. Cele două stări sînt mai mult o reacțiune a sistemului neurovegetativ.

În ambele cazuri avem de-a face cu tulburarea gradelor de activare și non-activare ale temperamentului, care pot fi însă colorate *emotiv* sau *nervos*, după cum biotipul este picnic sau astenic, brevilin sau longilin, endomorf sau ectomorf.

2. Vagosociotonia. Ea precizează sentimentul de antipatie și deziluzie în raport cu oamenii, sentiment care trece foarte ușor în ură. Insul e lipsit de sentimentul dreptății și se plînge într-una că oamenii îl persecută și îl urăsc. De aci și ura sa față de ei. În final, ura e tradusă și în faptă, bolnavul ajungînd și el să persecute și chiar să lovească.

În stările isterice și în megalomanie, de pildă, bolnavul nu e un retras. Alteori el oscilează între sociofobie și sociofilie, așa precum psihoticul maniaco-depresiv alternează între stări de manie și euforie, pe de o parte, și cele de melancolie și stupoare, abulie, pe de altă parte.

Bolnavul mintal, ca și cel cu tendințe criminale, vede, așadar, lumea mai mult prin prisma instinctelor morții decît prin cea a instinctelor vieții și a fericirii sale.

Stările anxioase duc la frica morbidă, cînd bolnavul se teme de orice. Ipohondriile și fobiile apar pe aceeași cale. Cum de lipsa lor de justificare, uneori își dă seama și bolnavul însuși, el recurge la autopedepsire și masochism.

În stările de exaltare și excitare bolnavul poate ajunge pînă la sadism.

În stările de excitare din schizofrenia paranoidă, din paranoia mai ales, bolnavul poate ajunge să ucidă. În stările de deprimare melancolicul, cel involutiv mai ales, poate ajunge la sinucidere.

3. Increderea și neîncrederea în sine. Bucuria din bio-psihotonus și sentimentul dreptății și iubirii din sociotonus generează încrederea în sine în raport cu viitorul. În schimb, deprimarea bio-psihică și ura, sociofobia, aduc nu numai neîncrederea în oameni, ci și în noi înșine, în viitorul nostru mai ales. Încrederea și neîncrederea în noi, în oameni și în viață, în viitorul nostru și al omenirii, sînt, poate, simptomul cel mai de seamă al sănătății și bolii mintale. De încrederea în oameni, în viață și în viitor sînt în general lipsiți și infractorii.

De fapt, încrederea în viață depinde în primul rînd de realizările obținute, de curba ascendentă a vieții, care derivă din ele. Oamenii care au înjghebat o gospodărie, s-au căsătorit și au copii, iar în comunitatea de muncă și în societate se bucură de un nume bun, sînt oameni cu încredere în viață și în

oameni. Fundamentală în cazul încrederii sau neîncrederii în noi înşine este în special disciplina muncii, creatoare de bunuri materiale şi spirituale, pe care se bazează bunăstarea gospodăriei şi siguranţa zilei de mîine.

James a definit fericirea prin raportul dintre ceea ce dorim şi ceea ce am realizat. Prin acelaşi raport poate fi definită şi încrederea în sine. Numai că acest raport nu depinde numai de individ, cum credea James, ci şi de societate. De asemenea, el depinde şi de cantitatea, volumul, bogăţia şi mărimea idealului. Cultura şi coeficientul de personalitate îşi au apoi şi ele valoarea lor. De aceea trebuie să considerăm atît raportul dintre ideal şi realitate, cît şi coeficientul lor, precum, desigur, şi şansele sociale. Prin urmare, dreptate a avut Socrate, iar nu Isus. Fericirea e de partea celor bogaţi cu duhul, adică de partea personalităţii, cum a spus Goethe.

4. Ritmul vieţii emotive. Nimeni nu poate trăi într-o stare de euforie fără sfîrşit, deoarece conflictele în viaţă ţin de însăşi natura ei, precum şi de conjugarea cu lumea, în vederea conservării şi mai ales a dezvoltării. Prin urmare, idealul nu e fericirea fără de sfîrşit, care nu e posibilă, ci precumpănirea stărilor de bio-psiho-sociotonie asupra celor de vagotonie bio-psiho-socială. Cu alte cuvinte, viaţa este o întregire reciprocă dintre punct şi contrapunct, succes şi insucces, iar fericirea ei depinde de precumpănirea succesului şi de cursul ascendent al vieţii, pe care ea îl înscrie. În această curbă de creştere, *ritmul vieţii*, oscilaţia dintre stările euforice şi disforice, punct şi contrapunct, trebuie să fie în favoarea bio-psiho-sociotoniei şi a creaţiei de bunuri şi valori.

Boala, în schimb, este caracterizată nu numai prin *regresiune*, care înlocuieşte curba de evoluţie, pe de o parte, şi prin precumpănirea *stărilor disforice* şi de *abulie* ori agitaţie, pe de altă parte, ci şi prin *ritmul în zigzag*, în linie frîntă, dat de trecerea bruscă de la o stare tonică la una vagotonică în mod cu totul nemotivat.

D. Patologia temperamentului şi biotipului

Un cuvînt de spus asupra emotivităţii îl au, după cum am văzut, şi temperamentul şi biotipul.

Activarea prea mare a energiei duce la agitaţie, care, debordînd, ajunge să influenţeze negativ conduita în loc să o ajute. În schimb, lipsa de activare duce la stările de stupoare şi melancolie.

La biotipul nervos, dezvoltat ectomorf, precumpăneşte activarea temperamentală, care face individul foarte nervos şi iritabil. Nervozitatea este efectul *reactivităţii* exagerate a sistemului nervos central. Insul nu are prin urmare, balanţa reactivă, şi starea ei caracterizează oscilaţiile de energie ale schizoidului paranoid sau ale paranoiacului însuşi.

La biotipul visceral, dezvoltat endomorf, precumpăneşte balanţa emotivă, deci *hedonia*. Lipsa balanţei algedonice defineşte stările de *melancolie* şi *depresiune* ale psihoticului maniaco-depresiv.

Cît priveşte firea, ea este o reacţiune şi mai complexă, care nu depinde numai de structura congenitală a persoanei, ci şi de experienţa ei în lume. Conjugarea cu lumea, cu societatea mai ales, este definită prin *balanţa de fire*, în cazul omului sănătos, prin aplicarea prea mare înspre închiderea în sine, în cazul introvertitului, şi prin conjugarea cu toată lumea, în cazul extrovertitului. *Introversiunea* joacă un rol mare în gîndirea autistă din schizofrenie. Descoperirea a fost

făcută de Bleuler și a fost întărită de Kretschmer. *Extroversiunea,* în schimb, intervine atît în psihoza maniaco-depresivă, cum a arătat Kretschmer, cît și în isterie, așa cum a dovedit Jung.

Firea, temperamentul și biotipul nu generează, ele însele, boala, care este în primul rînd o tulburare de caracter, emotivitate și cunoaștere, dar *activează* și *colorează* reacțiunile și trăirile lor.

șiE. Polgia conștiinței conduitei

Dar nebunia și crima nu afectează numai ramurile de bază ale structurii noastre biopsiho-sociale în dezvoltare, ci și conștiința, care este sinteza lor supremă și instanța de decizie asupra conduitei.

1. **Alienarea.** Ea definește atît de mult boala mintală, încît nebunia a devenit sinonimă cu ea. Aceasta în accepția populară. În perspectiva științifică, alienarea înseamnă simptomul de bază al îmbolnăvirii mintale, care afectează conștiința însăși, anume raporturile ei cu lumea, iar prin aceasta și conjugarea ei cu societatea.

Termenul a fost introdus în discuția științifică de către Marx. De alienare, spune Marx în *Capitalul,* vorbim atunci cînd „munca este în afara vocației muncitorului, activitatea ei nefiind o parte din natura sa; în consecință, muncitorul nu simte că se împlinește în munca sa, ci se neagă pe el însuși; el are mai degrabă un sentiment de mizerie decît de bunăstare; el nu-și dezvoltă liber energiile sale fizice și mintale, ci fizicește se simte epuizat, iar mintal este abătut. Muncitorul se simte regăsit cu sine însuși numai în timpul liber, în vreme ce în timpul muncii el nu se regăsește. Munca lui nu este de bună voie, ci este o muncă impusă, forțată. Ea nu este făcută pentru satisfacerea nevoilor sale, ci e făcută doar ca un mijloc pentru a satisface nevoile altora. Caracterul de alienare al muncii se arată în faptul că îndată ce nu este sub imperiul obligației forțate sau de altă natură, muncitorul se ferește de munca sa ca de o plagă. Munca forțată, munca în care omul are sentimentul că se înstrăinează de el însuși, de natura sa proprie, este o muncă de sacrificiu, de mortificare. În sfîrșit, caracterul de silnicie al muncii forțate și nepotrivite cu natura omului derivă din faptul că ea nu este o muncă pentru sine, ci pentru altul, că în munca sa muncitorul nu-și aparține sie însuși, ci altei persoane".

Dar în condițiunile civilizației industriale de azi, așa cum se desfășoară în țările burgheze, spune Fromm, alienarea nu definește numai muncitorul, care lucrează împotriva vocației sale profesionale pentru a cîștiga pîinea a sa și a familiei sale, ci ea caracterizează și pe ceilalți angajați, care în faza automatizării ajung și ei sclavii mașinilor de calcul și gîndit ca și muncitorul în faza mecanizării. Alienarea definește — afirmă Marcuse — și extrema specializare, adusă de diviziunea muncii, în care ființa umană, prin definiție multilaterală, este obligată să desfășoare o muncă unilaterală, care solicită o singură aptitudine, de care se abuzează, lăsînd pe toate celelalte nevalorificate. În același timp, adaugă Marcuse, alienarea derivă și din faptul că, astăzi, în organizarea muncii intervine numai raționalitatea, nu și Erosul, care încheagă și dă viață. Erosul era prezent în trecut, cînd munca era multilaterală și plăcută, dar e absent azi, cînd munca este unilaterală și neplăcută, o corvoadă chiar. Muncitorul este astfel alienat de propria sa „esență", cum ar spune Hegel și cum reafirmă Heidegger, dascălul lui Marcuse. Însuși Freud de altfel, completează Marcuse, a recunoscut această „inconfortabilitate" a civilizației noastre industriale, care ne-a îndepărtat prea mult de natură. Așadar, în teoria sa asupra alienării

Marcuse se inspiră atît din Marx, cît şi din Hegel şi Heidegger, precum şi din Freud. La teoria lui Freud asupra inconfortabilităţii culturii contemporane, care afectează relaţiile dintre Sine, Eu şi Supra-Eu, Erickson adaugă şi dezacordul dintre Natură şi Rol, care duce la Mască. În Mască, alienarea este generată nu numai de dezacordul dintre conştient şi inconştient, ci şi de divorţul dintre conştiinţă şi conduită. În alienarea din urmă conştiinţa nu mai este stăpîna conduitei, ci victima ei. La Freud, inconfortabilitatea provenea din dezacordul dintre conştiinţă şi inconştient.

Avem, prin urmare, două categorii de alienări. Una este determinată de dezacordul dintre conştient şi inconştient, cealaltă de divorţul dintre Sine, Eu şi Supra-Eu. În ambele cazuri avem de-a face cu dualitatea interioară, la care s-a referit şi Goethe atunci cînd a spus că două inimi bat în pieptul său. Una este aceea a conştiinţei, clădită mai mult pe raţiune şi alta aceea a inconştientului, în care se revarsă iraţionalitatea, uneori ajungînd chiar să stăpînească. La aceasta prima nepotrivire dintre conştiinţă şi inconştientul refulat, Freud adaugă ulterior şi neînţelegerea dintre Sine şi Supra-Eu, cînd lupta — şi astfel alienarea — se consumă în infrastructura inconştientului însuşi, inconştient care nu e numai biologic, ci şi social, cuprinzînd astfel atît pornirile ereditare cît şi normele sociale. La această alienare din interioritatea fiinţei noastre, descoperită de Freud şi apoi preluată de Jung şi Adler, psihologia, filosofia şi literatura existenţialistă adaugă pe aceea care izvorăşte din „însăşi existenţa noastră în lume". În ea un cuvînt de spus are şi Obiectul, adică societatea, nu numai Subiectul, adică insul cu conştiinţa şi inconştientul său. Cum conjugarea cu lumea o facem prin conduită, noua alienare este de fapt un divorţ între conştient-inconştient, pe de o parte, şi conduită, pe de altă parte. Acest divorţ se poate materializa în nepotrivirea dintre gînd şi faptă ori vorbă. În acest caz, vorba ascunde gîndul şi contrazice fapta, pe care încearcă să o prezinte pozitivă.

După modesta noastră judecată, în bolile mintale, locul prim îl ocupă alienarea conştiinţei de inconştient în vreme ce în crimă, această primă funcţiune revine alienării conştiinţei de conduită.

Cît priveşte alienarea dintre conştiinţă şi conduită, ea nu se datorează însă atît revoluţiei tehnologice moderne, cît faptului că revoluţia burgheză, cu caracter individualist, nu a consumat şi revoluţia socială, care să anuleze contradicţiile dintre capital şi muncă, specifice orînduirii economice şi social-politice individualiste. În orînduirea socialistă, ca şi în ţările în curs de dezvoltare, civilizaţia industrială înseamnă un pas spre epopeea condiţiei umane, iar nu spre drama ei, cum încearcă să dovedească existenţialiştii.

2. Destrămarea condiţiei umane. Dar dezacordul dintre conştiinţă şi inconştient, precum chiar şi cel din inconştientul însuşi, pe de o parte, şi dezacordul dintre conştiinţă şi conduită, recte individ şi societate, pe de altă parte, duc nu numai la înstrăinare de noi înşine sau de semeni, ci şi la dezintegrare, deoarece principiile conducătoare din viaţă nu se mai conjugă cu multiplicitatea actelor şi gîndurilor noastre, în care ele trebuie să aşeze o ordine şi o legitate în dezvoltare. În acest mod, fiinţa noastră nu mai e o unitate în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate şi în acord cu normele social-culturale, ci o simplă multiplicitate şi discontinuitate. Prin urmare, afectată nu este numai conjugarea noastră cu lumea pe plan orizontal, din locul şi momentul dat, ci şi conjugarea dintre idee, gînd şi faptă, apercepute vertical. Gîndurile şi manifestările fiinţei umane nu se mai supun regulilor şi principiilor conducătoare, în care ele trebuie să se integreze. De aceea ordinea însăşi este afectată, iar stăpînirea şi conducerea de sine nu mai operează. Noi nu mai sîntem *autorii* faptelor şi gîndurilor noastre, ci victima lor. Astfel însuşi sentimentul de personalitate se descompune, şi odată cu *identitatea* lui, pierdem şi *unitatea* şi *continuitatea* lui. Cu alte cuvinte, pierdem

personalitatea însăși. Procesul de alienare înseamnă deci și un proces de depersonalizare, Ele merg mînă în mînă și, din nefericire, se condiționează și se intensifică reciproc. Alienarea provoacă depersonalizarea și viceversa.

3. Regresiunea sau dementierea progresivă. Regresiunea sau dementierea progresivă, precum și înainte de vreme, este rezultatul alienării și depersonalizării. Dementierea nu caracterizează numai demența precoce, cum a crezut Kraepelin, ci ea afectează toate procesele patologice, chiar dacă ponderea ei variază, după cum boala e mai gravă ori mai puțin gravă, deteriorînd numai o parte din personalitate, ca în nevroze, sau întreaga personalitate, ca în psihoze.

Cert este că evoluția personalității, la fel ca și aceea a societății și culturii, deci dezvoltarea însăși a condiției umane, nu este o realitate prefigurată, cum este mai mult sau mai puțin creșterea corpului, ci o virtualitate, care progresează numai în condițiuni de bunăstare materială și spirituală, trăită în condițiuni de libertate și dreptate. Ea stă pe loc sau regresează în mizerie și nedreptate, așa cum au dovedit că se poate întîmpla nebunia și crima fascistă.

În cele ce urmează dăm o scurtă sinteză asupra genezei diverselor simptome, așa cum a fost ea făcută de către Henderson și Gillespie. Ea exprimă atît punctul de vedere clasic, inaugurat de Charcot și Kraepelin, și reluat de Kretschmer, cît și punctul de vedere psihanalitic, care între cele două războaie rămăsese nevalorificat de clinicile de psihiatrie. Sinteza privește mai mult conflictele interioare dintre conștiință și conduită, conflictele dintre conștiință și conduită fiind tratate tangențial, și astfel prea puțin, chiar dacă discriminarea dintre Natură, Rol și Mască a apărut întîi în psihologia individuală a lui Adler, elaborată introspectiv, și nu în psihologia socială a lui Mead, formulată extrospectiv, behaviorist. În schimb conflictele evolutive sînt considerate direct, dar insuficient, deci tot incomplet.

„În cazurile normale — spun autorii (1936) între factorii inconștienți și reacțiunile conștiente există o cooperare armonioasă. Într-o serie de cazuri însă această colaborare lipsește, factorii inconștienți ajung în conflict cu cei conștienți, fie în mod direct, explicit, fie în mod indirect, simbolic, iar în alte cazuri cearta e atît de mare încît în cele din urmă ea distruge întreaga suprastructură a persoanei umane. Atît într-un caz, cît și în celălalt, simptomele tulburării mintale devin manifeste. Evident, pentru ca acest lucru să fie cu putință e absolut necesar să admitem că factorii inconștienți au o activitate a lor, proprie și aparte, independentă de cea conștientă; zicem astfel că ei se *disociază* de restul vieții mintale, iar conștiința suferă o „îngustare", în așa fel încît ei rămîn în afară de activitatea sa. Această lipsă de legătură și colaborare dintre conștient și inconștient se poate exprima fie prin neputința de recunoaștere a activității inconștiente de către cea conștientă, fie printr-un refuz al eului de a recunoaște activitatea inconștientă (represiune, refulare).

Primul caz (cînd eul pur și simplu *nu poate* recunoaște activitatea inconștientă, oricît ar vrea el) e atît de frecvent încît e aproape comun. Un pacient poate avea, de exemplu, o serie de tulburări emotive foarte puternice din cauza unei anomalii viscerale, de care el nu-și dă seama. Această tulburare atrage atenția, dar întrucît pacientul nu poate identifica pricina reală a suferinței și emoției sale, el ajunge în cele din urmă la concluzia că necazul, adică boala, constă în însăși emoția sa. Cu timpul legătura dintre ideea de boală și emoție devine atît de strînsă încît pacientul dezvoltă o stare anxioasă, de continuă teamă în legătură cu această emoție.

În al doilea caz, cînd disocierea depinde de refulare (care rezultă din refuzul eului de a recunoaște factorul inconștient), factorul inconștient refulat evoluează anormal, dezvoltînd cu timpul o energie afectivă cu totul specială, legată de el. El devine ceea ce numim un „complex". Formarea acestui simptom e un semn că *eul nu a reușit* să oprească deplin elementul refulat. Manifestarea și exprimarea acestui element refulat vor fi cu atît mai directe cu cît nereușita eului este mai mare. Simptomul poate îmbrăca diferite forme. El poate,

de pildă, lua forma fizică, corporală: aşa sînt diferitele tremurături sau paralizii în cîmpul motric ori amneziile, ambliopiile sau alte tulburări în cîmpul senzorial. Faptul că manifestarea simptomului — care e un act de răzbunare a „complexului", a cărui refulare nu a reuşit — îmbracă o formă sau alta este în orice caz o chestiune de minoră importanţă. În alte cazuri simptomul ia o formă sufletească; o emoţie de frică sau o idee fixă, care sînt — atît una cît şi cealaltă — cu totul neinteligibile pentru Eu şi conştiinţa sa. Simptomul psihic cel mai comun e fără îndoială „frica", manifestată printr-o stare anxioasă specială. Orice conflict, fie că e legat de instinctul de conservare, fie de cel sexual, poate duce la o stare de teamă, anxietate. Starea anxioasă, de teamă, tinde de obicei să se asocieze cu o anumită idee sau situaţie, de care ea se fixează, stările emotive neputînd exista în mod independent, prin ele însele. Ideea, de care s-a fixat teama poate să fie — pe plan conştient — cu totul îndepărtată de factorul inconştient, care e cauza ei originară şi a simptomului. În acest caz avem de-a face cu procesul de „transfer al afectului". Oricare ar fi ideea, de care emoţia de teamă s-a fixat, conştientul va căuta să scape de această idee — şi de teamă atribuită ei — printr-o serie de acte mai mult sau mai puţin copilăreşti, care sînt tot atîtea reminiscenţe ale diferitelor acte de magie, caracteristice copilăriei . . .

O altă cale pe care eul o apucă în încercarea sa de a rezolva complexul (idee plus emoţie) a cărui înlăturare nu a reuşit, e aceea a *proiecţiei*. În acest caz, complexul este admis în conştiinţă, însă nu în mod direct, din interior, ci indirect, din exterior, ca şi cînd el ar fi cauzat de lumea din afară. În acest caz persoana face un proces de delir (de ex., crede că de vină pentru suferinţa sa — provocată de fapt de complexul său nerezolvat — sînt oamenii care-l privesc cînd trece pe stradă) sau de halucinaţie (de exemplu, o „voce interioară, care-l acuză de fapte nepermise). Calea proiecţiei, în comparaţie cu aceea de mai sus, denotă un grad de îmbolnăvire mai gravă; ea cuprinde deja o deformare a realităţii . . .

Uneori fanteziile, legate de complex, pot totuşi să apară şi ca părţi ale lumii din afară, în care ele au fost proiectate. Aceasta pe două căi. În cazul uneia din ele e vorba de un complex în care ideea de culpabilitate nu intră, şi, deci, eul îl poate admite. Aşa de exemplu, e cazul cu ideea de grandoare, în care individul, prea plin de amor propriu se refugiază cînd împrejurările vieţii nu-l satisfac, nu-i sînt favorabile pentru succes. În al doilea caz, conştientul este atît de dezintegrat de complexul neurotic încît nu se mai poate opune. Astfel complexul apare, se manifestă, oricît de neplăcută ar fi prezenţa sa. Aceasta se întîmplă numai în cazul îmbolnăvirilor mintale foarte serioase, ca demenţa precoce sau demenţa epileptică.

Satisfacerea dorinţelor refulate pe cale conştientă, fără ca eul să fie pe deplin dezintegrat, e de obicei însoţită de stări de excitare şi exaltare, cu caracter eminamente euforic. În multe cazuri însă, în care apar aceste stări, individul pare totuşi să fie foarte puţin conştient de împlinirea dorinţei oprite. E de asemenea, foarte probabil că aceste stări euforice colorează conştiinţa şi atunci cînd satisfacerea dorinţei refulate rămîne încă inconştientă, dar activă (disociată).

Stările de depresiune opuse celor de excitaţie, iau naştere — ca şi opusele lor — în diferite feluri. Ele sînt, de obicei, urmarea imediată a unei dorinţe nesatisfăcute, oprimate, frustrate. Spre deosebire de stările anxioase, care apar de obicei atunci cînd dorinţele frustrate nu renunţă la împlinirea scopului, ele apar atunci cînd aceste dorinţe renunţă la împlinirea acestui scop. Apariţia lor, evident, e un fenomen normal, cu totul natural. Ele iau însă forme patologice, intense şi durabile, atunci cînd (a) frustrarea are loc în cazul unor dorinţe conştiente, la care eul ţine foarte mult. Adîncimea depresiunii e în raport direct cu gradul de supraviţuire a dorinţelor, la care s-a renunţat. Această supraviţuire şi evaluare a dorinţei şi scopului urmărit constituie un punct comun îndeosebi „neuroticilor", şi mai ales atunci cînd este vorba de neurotici cu un sentiment şi ideal al eului exagerat de dezvoltat. De aci setea de putere a neuroticilor (protestul masculin al lui Adler). Depresiunea devine, de asemenea, patologică atunci cînd (b) frustrarea e în legătură cu un obiect din inconştient. În acest caz ea ajunge să fie patologică deoarece eul şi conştiinţa nu pot găsi leacul răului.

Depresiunea mai poate fi și rezultatul unui sentiment de culpabilitate sau remușcare, care, la fel, poate fi determinat de un scop inconștient, insuficient refulat. Raționalizarea conștientă a sentimentului de culpabilitate poate duce la idei de autoacuzare, care pot lua un caracter halucinator de o excepțională intensitate. Ideea de vină e foarte frecventă cu deosebire în legătură cu pornirile sexuale. Aceasta din cauza restricțiilor și prohibițiilor sociale atît de categorice și numeroase.

Toate aceste metode și căi de formare a simptomelor, descrise aci, nu sînt decît răspunsuri la condițiile de viață ale mediului în care trăim și ele pot opri evoluția adaptării, după cum pot și să nu o oprească.

Insuccesul adaptării, la orice treaptă de evoluție s-ar produce el, dă naștere totdeauna la un sentiment de nesatisfacție. Pentru a se răzbuna, individul va recurge fie la reîntoarcerea în fantezie, stare precedentă de dezvoltare (de ex., starea infantilă de neajustare socială) și va obține astfel o satisfacție imaginară, susceptibilă de a fi mai mult sau mai puțin dramatizată, fie la o reîntoarcere reală la o stare de copil. Noțiunea de „regresiune", aplicată acestor stări, nu e cu totul adecvată, deoarece nu avem de-a face cu o adevărată recapitulare, această stare nefiind niciînd pe deplin identică cu cea adevărată, din trecutul copilăriei.

Toate aceste reacții pot fi descrise ca *substituiri ale adaptării sănătoase*. Tendința lor generală e să ducă pe pacient departe de realitate. Unele sînt mai periculoase, altele nu. În orice caz, cu cît îndepărtarea de realitate este mai mare, cu atît boala e mai serioasă, iar vindecarea mai grea".

Psihopatologia specială

În medicina clasică accentul a fost pus pe boală, iar de individualitatea bolnavului, ca și de mediul său social, precum și de dezvoltarea lui culturală, s-a făcut, în general, abstracție. Psihiatria descriptivă din veacul trecut a urmat și ea aceeași cale de interpretare. În consecință, descrierea simptomelor și clasificarea lor în diverse boli, a rămas principala sa preocupare. De cauze ea s-a ocupat mai puțin, aruncîndu-le aproape pe toate în seama conceptului de degenerare, concept atît de vag definit.

În virtutea progreselor făcute în științele biologice, pe de o parte, precum și a acelora efectuate de științele social-umane, pe de altă parte, accentul a fost deplasat, în veacul nostru, asupra cauzelor ce duc la boală, iar personalitatea bolnavului, mediul său social și dezvoltarea sa culturală, au fost tot mai insistent considerate și ele.

În medicina clasică — a bolii legată de organ, nu și de personalitate, societate și cultură — atenția a fost îndreptată aproape numai asupra discriminării dintre diversele boli, concepute mai mult ca cercuri opuse, decît secante. În medicina din veacul nostru atenția este focalizată și asupra personalității, societății și culturii pacientului, iar bolile sînt considerate ca cercuri secante. Impresionați de această secantă, unii au susținut chiar că există numai bolnavi, nu și boli. Dar aceasta este o nouă exagerare, născută din prima. Adevărul este că există — cum am spus — boli, care se *individualizează* după bolnavi, se *socializează* după familie și comunitatea de muncă și se *culturalizează* — am spune — după epoca de civilizație dată. În consecință, atît diagnosticul bolilor, cît și tratamentul lor, sînt căutate atît în domeniul factorilor biofizici, biochimici și citologici, cît și în acela al factorilor psihici, precum și în acela al factorilor social-culturali.

În faza descriptivă a psihiatriei, clasificarea maladiilor se făcea aproape numai în termeni de simptome, care existau sau nu existau. Azi ea e efectuată în termeni de cauze, care se interconexează. În cazul tulburărilor mintale, această interconexiune este și mai mare deoarece ele sînt, în definitiv, maladii ale aceluiași sistem psihopatologic.

În noua clasificare, apoi, nu simptomele ca atare interesează în primul rînd, ci modul lor de structurare.

De un acord al psihiatrilor asupra diverselor boli în termeni de simptome sîntem încă departe. De un acord al lor asupra cauzelor sîntem mai aproape. Investigînd cauzele, sîntem azi în stare să facem discriminări precise asupra diverselor boli, cu toate că simptomele lor se acoperă, fiind în bună parte aceleaşi. Dar oricare ar fi secanţa dintre diversele unităţi nosologice psihice, nu este mai puţin adevărat că azi, în general, nu se mai face confuzie între grupul schizofrenic şi cel maniaco-depresiv, iar cele două psihoze nu mai pot fi confundate cu isteria, oricare ar fi pluralitatea ramurilor sau varietăţilor lor. La fel de puţin probabil este ca să nu facem cuvenita discriminare între o stare psihopată, o nevroză sau o psihoză.

„Materialul, cu care clinicianul psihiatru are de-a face azi — spune McFie Campbell (1934) — poate fi grupat în următoarele categorii:

1) Tulburările mintale deschise şi evidente, recunoscute ca atare, în cazul cărora medicul poate fi întărit la nevoie prin actul juridic de internare. Această categorie cuprinde pe toţi acei pacienţi, pe care-i cuprindem sub numele de *bolnavi;* tulburările lor sînt cunoscute sub numele de psihoze de diferite feluri.

Treptele începătoare şi gradele mai reduse de psihoze sînt cunoscute în vorbirea de toate zilele sub expresiile camuflate de nervozitate, neurastenie, epuizare, crize puternice etc.

2) O serie de tulburări psihice, produse de dereglarea echilibrului intern personal, în care conştiinţa relaţiilor sociale şi a lumii externe nu este adînc tulburată — ca mai sus — şi în care bolnavul îşi dă seama de simptomele sale şi de nevoia de ajutor. Cazurile cele mai frecvente sînt acelea de frică morbidă, scrupule exagerate, compulsiuni, episoade şi simptome isterice. Ele sînt cunoscute sub termenul general de psihonevroze sau nevroze pur şi simplu.

3) Un număr de indivizi, care fără să-şi dea seama şi să recunoască vreun simptom de nebunie explicită, simt totuşi că felul lor de a face faţă condiţiilor în care trăiesc lasă de dorit. În consecinţă, ei doresc un sfat din partea unui cunoscător. De aceea ei se adresează medicului. În alte cazuri vin trimişi sau aduşi de prieteni. În această grupă cuprindem toţi oamenii cu complexe de inferioritate, sentimente de discriminare (cred că lumea-i studiază), complexe de gelozie, porniri de suspiciune, entuziasm lipsit de balanţă pentru indivizi, fixări emotive de un fel sau altul, apoi indivizi agresivi din cale afară, alţii prea retraşi sau asociali, persoane înrăite, rău intenţionate, persoane revoluţionare cu orice preţ, care se amestecă în toate revoltele, fără să judece prea mult".

În categoria întîi a psihozelor intră — după majoritatea covîrşitoare a psihiatrilor — schizofrenia şi nebunia circulară sau psihoza maniaco-depresivă. Înrudită cu schizofrenia e paranoia, pe care unii însă nu o diferenţiază de schizofrenia paranoidă, cu toate că deosebiri simptomatologice există, chiar dacă, poate, cauzele sînt în bună parte aceleaşi. Un caz asemănător avem şi în grupul maniaco-depresiv. Este vorba de melancolia involutivă, pe care alţii o consideră doar o fixare depresivă a nebuniei circulare.

Categoria a doua a nevrozelor cuprinde, după Janet, isteria şi psihastenia, dar dacă modul cum el defineşte isteria corespunde cu al celorlalţi psihiatri, în schimb, definiţia psihasteniei dată de Janet nu prezintă o suficientă discriminare între nevroza de anxietate şi cea de compulsiune, pe de o parte, şi apoi între amîndouă şi schizofrenia lui Bleuler, pe de altă parte. De aceea, diferenţierea făcută de Freud între isterie, nevroza de anxietate şi cea de compulsiune se bucură de o mai largă circulaţie.

Cea mai puţin diferenţiată e grupa a treia, a psihopatiilor, grupă intermediară între boală şi sănătate. De aceea atît Schneider, cît şi Kahn, vorbesc numai de tipuri psihopate, nu de psihopatii, adică de boli propriu-zise.

Prin urmare clasificarea bolilor mintale se face atît după gravitatea simptomelor, cît şi

după varietatea lor, bolile fiind astfel bidimensionale, iar nu unidimensionale.

Psihozele pot trece și prin două faze mai puțin grave. În acest caz vorbim de schizotimici și ciclotimici, în caz de afecțiune foarte ușoară, și de schizoizi și cicloizi, în caz de afecțiune mai serioasă.

Nevroza de compulsiune și mai ales nevroza de anxietate pot, uneori, în cazuri mai rare, să evolueze în schizofrenie. De aceea Bleuler și Jung nici nu fac prea mare deosebire între aceste grupe de nevroze. Isteria, în schimb, în majoritatea covîrșitoare a cazurilor se oprește în faza nevrozelor și numai rar de tot, și după ani de zile, poate evolua în psihoză, anume tot în schizofrenie, care este astfel și stația terminus a nevrozelor netratate și agravate.

La precizările de mai sus, făcute de Campbell, o seamă de psihiatri mai adaugă unele, din care reținem pe cele mai importante.

Psihozele sînt boli ale personalității totale. Acesta este, de fapt, primul lor criteriu de determinare, de ordin bio-psihic. La el se adaugă și cel social, definit prin faptul că psihoticul nu se elimină numai din meserie, — precum chiar și din societate, în general —, dar convețuirea cu el este foarte anevoioasă și în familie. De aceea internarea bolnavilor psihotici este aproape inevitabilă.

Nevrozele, în schimb, par să afecteze numai o parte din personalitate și, de aceea, ele sînt considerate îmbolnăviri parțiale. În orice caz, dacă și ele fac integrarea în meserie cu neputință, deoarece tovarășii de lucru nu pot accepta manifestările lor, care tulbură bunul mers al muncii însăși, familia, în schimb, e dispusă să accepte convețuirea, dar cu prețul unei înțelegeri deosebite pe care ea trebuie să o arate față de manifestările acestor bolnavi. În fazele critice, acute, internarea lor, provizorie cel puțin, este necesară.

Schizofrenia

La început boala a fost cunoscută sub numele de demență precoce, nume sub care Kraepelin a grupat toate bolile mai mult sau mai puțin constituționale, care apar la o vîrstă tînără — de unde și numele — și în general au un curs nefavorabil, putînd fi prea puțin vindecate. De aci și internarea finală a acestor bolnavi în spitalele de boli mintale cronice, pe care rar le mai părăsesc. Marele psihiatru înclina să creadă că boala trebuie să aibă o legătură cu o serie de tulburări ale procesului de maturizare a organelor sexuale, tulburări pe care el însă nu le-a putut identifica. Aceste tulburări ar fi după Kraepelin de ordin constituțional, deci creditare. Marele psihiatru mai face constatarea că boala este mult mai frecventă la oraș decît la sate și — ceea ce e și mai curios — mult mai puțin frecventă în China (din vremea sa, desigur) — decît în Europa Occidentală, intrată în civilizația industrială.

Dar în lucrările lor, asupra acestei boli, publicate în același an, 1908, Bleuler și Adolf Meyer, recunoscuți, în virtutea lucrărilor publicate ca supreme autorități în fenomenologia și etiologia acestei boli, arată că schizofrenia nu e nici atît de precoce, cum crede Kraepelin, și nici atît de inaccesibilă tratamentului, terapiei. În adevăr, boala poate să apară și mai tîrziu, chiar pînă la etatea de 40 de ani, iar cursul ei nu e atît de fatal, vindecarea fiind posibilă, oricît de anevoioasă ar fi, cu condiția însă, ca tratamentul să înceapă la timp, deci la începutul bolii, nu după declanșarea ei din plin.

Simptomul de bază al bolii, după Bleuler, rămîne ceea ce el a numit ruperea minții, de unde și denumirea de schizofrenie (minte ruptă). De fapt nu este vorba de ruperea minții însăși, ci de ruperea conjugării ființei cu lumea, pe care mintea o organizează, o conduce și o planifică. Omul cu scaun la cap, deci sănătos la minte, știe ce se poate

şi ce nu se poate. El are simţul realităţii, cum spun în acea vreme Janet şi Freud, chiar dacă exprimarea lor e diferită. Schizofrenicul nu are acest simţ al realităţii, adus de judecata realistă, obiectivă, gîndirea sa fiind dereistă, subiectivă. O astfel de gîndire ţine seama numai de ceea ce vrea individul, nu şi de ceea ce se poate sau nu. Ca atare, ea are un caracter eminamente *autist.*

Întrucît această noţiune de gîndire autistă este esenţială pentru înţelegerea schizofreniei, aşa cum a determinat-o Bleuler, cîteva cuvinte asupra ei sînt necesare.

„Ori de cîte ori fantezia noastră — spune Bleuler (1912) — primeşte frîu liber, aşa cum e cazul în mitologie, în visuri sau în stările patologice, gîndurile noastre sînt prea puţin dispuse să mai ţină seama de realitate. În consecinţă, ele ajung sub stăpînirea instinctelor şi a afectelor, singurele care le dirijează. Ajungem astfel la „gîndirea dereistă", dominată de „logica sentimentelor" (Stransky), care ignorează orice contradicţie cu realitatea. Astfel copilul — uneori şi adultul — se vede în reveriile sale un erou, inventator sau ceva asemănător de mare. Acelaşi lucru apare şi în visurile de peste noapte, cînd ajungem la îndeplinirea celor mai fantastice dorinţe în modul cel mai aventuros cu putinţă. Acelaşi lucru apare, de asemenea, în delirul unui muncitor, suferind de schizofrenie, care se admite — şi se comportă — ca logodnicul unei prinţese. La fel cu paranoidul, care vede în stele sau într-un fir de păr pe farfurie o probă a relaţiilor sale cu o zînă. Realitatea care nu se potriveşte cu conţinutul acestei gîndiri şi — eventual — o contrazice, nu este numai ignorată, ci este descompusă şi anihilată, aşa încît, în această privinţă cel puţin, ea nu mai există şi, în consecinţă, individul autist nu se mai simte obligat să ţină seama de normele ei. În acest mod, un lucrător cu ziua, de exemplu, care se crede logodit cu o prinţesă, nu mai e — în ochii săi — un simplu lucrător, ci un mare lord sau altă puternică sau faimoasă personalitate.

În formele mai atenuate de gîndire autistă, dereistă, aşa cum sînt reveriile de peste zi, ignorarea şi desconsiderarea relaţiilor externe e numai parţială, avînd astfel foarte puţine puncte absurde. În visurile de peste noapte însă, în delirul schizofreniei şi întrucîtva şi în mitologie, ignorarea şi desconsiderarea realităţii externe e mult mai mare, dacă nu aproape deplină, în aşa fel încît Dumnezeu, de pildă, poate fi născut din el însuşi. Uneori în aceste cazuri autismul şi dereismul merg aşa de departe încît pot contrazice şi cele mai elementare adevăruri: Diana din Ephes nu e una şi aceeaşi cu Diana din Athena, iar Apollo e descompus în mai multe personaje: în unele e rănit, în altele omoară, altă dată e artist, apoi cultivator de pămînt; ba, dacă e vorba numai de logica autistă, el poate fi chiar şi femeie, deşi altfel, evident, e bărbat. Schizofrenicul internat cere uneori despăgubiri în aur, care întrec cu milioane de ori întreg sistemul solar. În alte cazuri, anumite simboluri sînt alături de realitate, iar conceptele diferite sînt contopite într-unul singur. Persoanele ce ne apar în somn, de asemenea, seamănă cu mai multe cunoştinţe deodată.

Gîndirea autistă, dereistă, nu satisface însă numai dorinţele noastre, ci şi frica şi temerile noastre. Ea face dintr-un copil, care se joacă, un general, iar dintr-o fetiţă cu păpuşa o fericită mamă. În religie ea satisface setea noastră după o viaţă eternă, precum şi setea după fericire şi justiţie deplină. În poveşti şi poezii ea duce la îndeplinirea tuturor dorinţelor ascunse. În visuri ne dezvăluie toate gîndurile şi dorinţele secrete. Iar pentru bolnavul mintal ea duce la crearea unei lumi mai reale decît lumea concretă. Ea îl face astfel fericit cu lumea sa de iluzii, în care se vede împărat sau rege, absolvindu-l astfel de toate insuccesele, care i-au amărît viaţa şi care, bineînţeles, sînt atribuite numai persecuţiilor din afară şi niciciînd propriei sale incapacităţi.

Comparată cu gîndirea realistă, cu caracter eminamente logic şi social, gîndirea autistă, dereistă e, desigur, plină de non-sens şi lipsită de valoare; socotită însă ca o expresie a dorinţelor nesatisfăcute ale persoanei, ca o cale de consolare şi ca un substitut pentru alte lucruri, la care persoana nu a putut ajunge, gîndirea autistă are, totuşi, o valoare a ei aparte, care-i dă un anumit caracter de realitate, de „realitate psihologică" mai presus de orice.

În afară de nevoile afective, gîndirea autistă mai poate satisface și nevoile intelectuale. Cunoștințele noastre asupra acestor nevoi sînt încă foarte reduse. Așa, de exemplu, în mitologie, soarele, care călătorește pe cer, are picioare sau merge în trăsură. Într-un anumit caz însă aceste nevoi intelectuale sînt, în cele din urmă, tot trebuințe afective. În orice caz afectivitatea joacă un foarte mare rol în gîndirea referitoare la felul cum noi ne explicăm originea lumii și structura Universului.

În natura ei ultimă gîndirea autistă pare să fie cu totul deosebită de gîndirea logică realistă, cu care nu pare să aibă nici o legătură. În realitate însă, între aceste două forme de gîndire există o trecere continuă, care merge de la mica îndepărtare de realitate, implicată în orice tragere de concluzii pe bază de simplă analogie, la fantezia cea mai „liberă" cu putință.

În orice caz — și e bine să fie spus și acest lucru —, în anumite limite gîndirea autistă este poate chiar necesară, fiind un fel de condiție prealabilă a inteligenței, care caută să descopere noi drumuri. Efortul, pe care cu toții îl facem în felul cum ne închipuim aceste drumuri, sub formă de reverie, fie altfel, pare să fie un exercițiu indispensabil oricărei inteligențe.

În concluzie, conținutul și scopul gîndirii autiste sînt totdeauna expresia celor mai adînci dorințe ale naturii noastre intime. De aci și explicarea faptului că, uneori, avantajele gîndirii autiste sînt mai prețuite decît acelea ale gîndirii realiste".

În opoziție cu interpretarea schizofreniei în termeni de gîndire autistă generată de dorințe nesatisfăcute, interpretare propusă de Bleuler, se conturează determinarea aceleiași boli, făcută de Adolf Meyer, în termeni de *reacțiuni greșite* de adaptare negativă la mediu. Bleuler propune o interpretare introspectivă, de natură psihologică; Meyer preconizează una extrospectivă, de natură psiho-socială, cu accentul pe conduita individului în societate. De fapt cele două explicări nu se contrazic, ci se întregesc reciproc, iar lucrările celor doi mari psihiatri reprezintă astfel principalele căi de abordare și explicare a bolii, deși fără a satisface completitudinea de determinare, corelația bolii cu firea și cu biotipul nefiind făcută. În plus boala este determinată numai în raport cu gîndirea și caracterul, nu și sub unghi emotiv, cu implicațiile cuvenite în temperament. Raporturile dintre conștiință și inconștient sînt doar menționate, dar nu îndeajuns de explorate, iar relațiile conștiinței cu conduita sînt și mai puțin cercetate.

Pe de altă parte, este în afară de orice îndoială că Bleuler confundă gîndirea cu imaginația. Cît privește apoi cunoștințele sale asupra logicii cognitive, de ordin rațional, și a celei afective și volitive, ele sînt cu totul precare, de unde o seamă de confuzii și impreciziuni inevitabile. Eronată apoi este și concepția sa asupra gîndirii mitologice și mai ales asupra celei infantile.

Gîndirea autistă, de asemenea, nu poate fi opusă celei realiste, deoarece ea nu e o modalitate de judecată *alături* de cea sănătoasă, ci descompunerea ei, care afectează atît *reflectarea*, cît și *integrarea*, precum și *completitudinea de determinare*, oprind dezvoltarea și cauzînd *regresiunea*. Gîndirea primitivă, de asemenea, nu e o judecată *ilogică* asupra lumii și vieții, ci una pre-logică, am putea spune chiar logică, anume începutul gîndirii logice, așa cum au arătat cercetările ulterioare de antropologie social-culturală, făcute direct pe teren. E în afară de orice îndoială că Bleuler a fost mult prea mult furat de interpretarea lui Lévy Brühl, azi infirmată. K. Jung, care colaborează cu el, descoperă rolul arhetipului și natura simbolică a gîndirii primitive, arătînd că ea e o judecată, nu o lipsă de judecată sau una cu totul greșită.

După Freud, dorințele absurde și astfel irealizabile, care generează nevroza de anxietate sau compulsiune, pe de o parte, paranoia și schizofrenia, pe de altă parte, privesc în primul rînd pornirile libidinale din Sine. Imposibilitatea lor de manifestare este cauzată de normele morale din Supra-Eu, care sînt prea severe și astfel impun o refulare totală a dorințelor libidinale. În atari condiții, Eul conștient nu mai poate face sinteza dintre

pornirile libidinale din Sine şi normele hipermorale din Supra-Eu şi în acest mod devine o victimă a lor. Revărsarea pornirilor libidinale din Sine asupra Eului, pe care pun stăpînire, generează insanitatea morală. Oprirea lor totală de către normele din Supra-Eu duce la eliminarea insului din viaţă, la pierderea bucuriei acestuia de a trăi, la retragerea sa din societate şi cîmpul muncii. Paralel cu această retragere asistăm şi la un proces de dementiere, regresiune. În final însă pornirile sufocate explodează şi se revarsă peste opreliştele Supra-Eului, punînd stăpînire şi pe Eu, anume pe unul descompus prin regresiune, deci infantil, care nu mai poate îndeplini funcţiunea de sinteză şi de stăpîn conştient al organizării şi conducerii vieţii, în acord cu legea socială şi în vederea bunăstării materiale şi spirituale a insului şi a familiei sale.

După Adler, pornirile nesatisfăcute ţin mai mult de amorul propriu şi de voinţa sa de putere exagerată, generată de complexul de inferioritate. Aceste dorinţe, anormal dezvoltate din cauza frustrării lor, reprezintă *idealul,* prin care urmărim nu numai să compensăm totul, dar chiar să ne luăm revanşa, realizînd performanţe cu totul deosebite, prin care să impresionăm lumea. Dar distanţa dintre ideal şi realitate fiind prea mare, individul cade şi devine o victimă a dorinţei sale anormale de putere. Neputîndu-ne lua satisfacţie în faptă, ne-o luăm în imaginaţie, în diversele fantezii de grandoare. Represiunea amorului propriu şi a setei de putere este adusă nu numai de inferioritatea organică, ci şi de cea socială şi mai ales de ea. Prin urmare, boala mintală în general, schizofrenia în special, nu sînt atît produsul refulării tendinţelor, cît efectul frustrării valenţelor.

Privarea de valenţele sociale, de cele de ordin economic mai ales, precum şi de valenţele educaţionale, este considerată a fi izvorul prim al schizofreniei şi de către A. Meyer. El însă nu contestă nici rolul tendinţelor refulate, propunînd o teorie *bio-socială,* care e de fapt una bio-psiho-socială şi chiar culturală a vieţii normale şi anormale. Sullivan şi Plant vor limita etiologia bolii numai la factorii economici şi sociali-culturali, ceea ce, desigur, e o greşeală, deoarece factorii ereditari, de ordin biotipologic şi psihotipologic îşi au şi ei rolul lor, aşa cum arată Kretschmer, Pende, Sheldon, Conrad etc., pe de o parte, Jung, pe de altă parte.

După Freud, conflictele dintre pornirile libidinale din Sine şi normele hipermorale din Supra-Eu apar în primii cinci ani, în primii trei ani mai ales. În general, ele sînt legate de complexul Oedip versus Electra, şi mai ales de cel de castraţie.

După Adler, dezacordul dintre realitatea concretă, care a generat complexul de inferioritate, şi idealul absurd de viaţă, menit să compenseze realitatea, apare tot în familie, dar nu în primii trei ani, ci în ultimii ani preşcolari. Dacă şcoala nu are priceperea cuvenită pentru a elibera elevul de complexul de inferioritate şi pentru a aduce la realitate idealul său de viaţă, atunci boala se agravează şi mai mult, putînd izbucni în pubertate sau adolescenţă, după cum tulburarea e mai mare sau mai mică. În caz de tulburare corporală şi familială mai redusă, estompată de şcoală, dar agravată de nedreptăţile social-economice din meserie, boala poate apărea şi mai tîrziu, anume după 25—30 ani. Alteori boala poate fi declanşată de greutăţile din căsătorie. În general însă dificultăţile din meserie şi căsătorie nu pot declanşa singure boala, ci doar să favorizeze tulburările din şcoală şi familie. De aceea mai periculoase rămîn tot greutăţile de adaptare din familie şi şcoala generală.

Între producerea conflictelor şi izbucnirea lor în boală se interpune astfel un interval de incubaţie a bolii, care poate dura ani de zile. În acest mod, conflictul se poate produce în copilăria preşcolară, iar izbucnirea bolii poate avea loc la intrarea în şcoală, sau chiar odată cu intrarea în meserie sau odată cu căsătoria. În prima copilărie nu ne dăm seama de conflicte deoarece ele se consumă mai mult în inconştient decît în conştiinţă,

care e prea puțin dezvoltată. După Freud aceasta este chiar regula generală. Adler admite și rolul conștiinței, dar mai mult în efortul individului de îndreptare a tulburărilor decît în geneza lor.

După Jaspers, Minkowski, Binswanger etc. conflictele sînt generate pur și simplu de „existența omului în lume", în locul și la momentul dat. Conflictele, prin urmare, nu sînt îndepărtate în timp, ci ele sînt implicate în actualitatea luptei, iar boala naște din imposibilitatea noastră de a învinge. În atari condiții boala nu este atît o tulburare a inconștientului, cît a conștiinței însăși. Ea este, anume, produsul „fricii de viață", pe care o aduce învingerea insului în societate, în școală, în meserie mai ales, precum și în căsătorie. Boala este o fugă de viață și de mediul ei, cu care individul nu se poate împăca. Ea este un proces de *alienare,* de retragere și înstrăinare de lumea, în care insul nu *se simte acasă,* așa cum se simțise „la sînul mamei". Bolnavul renunță la viață, evită greutățile și conflictele ei din mediul real, ajunge străin de vocația și dorințele sale și se retrage în mediul personal al ființei sale, anume în acela al gîndurilor și fanteziilor sale, eliberîndu-se în acest fel de grija și mai ales de frica de viață, de *greața* ei, *la nausée,* cum spune Sartre, de absurditatea ei, cum vor afirma Camus și apoi Beckett și Ionescu. Retragerea în sine, crede Sartre, în planul interior al gîndurilor, înseamnă și o revenire la gîndirea magică pe care cu toții o avem în noi și care ne oferă soluții magice de liniștire. Dar analiza lui Sartre privind sentimentul de greață și gîndirea magică e mai mult o elaborare literară decît una științifică.

După părerea lui P. Janet, psihastenia — în care el cuprinde, poate chiar amestecă, atît nevroza de anxietate și compulsiune, cît și demența simplă sau faza incipientă a schizofreniei — este o slăbire, o epuizare a forțelor psihice, așa cum însuși numele bolii arată. Această slăbire a forțelor poate fi atît congenitală, determinată și de substratul ei biochimic și fiziologic, cît și exogenă, dependentă de greutățile vieții, anume de integrarea insului în familie, școală, meserie și căsătorie. Adaptarea este mai ușoară în comunitatea de dragoste a familiei și cea de înțelegere a școlii. Ea este însă mai dificilă în disciplina mai dură din meserie. De aceea boala nu este atît de precoce, cum a crezut Kraepelin, ci mai tardivă. În isterie ea duce doar la un proces de disociere a personalității cînd o parte din tendințe se desprind din structura ei și se manifestă pe cont propriu fie deschis, fie, mai ales, travestit. În psihastenie asistăm însă la a înăbușire totală a tendințelor, care slăbește forța lor și bucuria de viață a individului, ducînd la un proces de regresiune, definit prin căderea tensiunii psihice, care înseamnă de fapt o destrămare a structurii psihice și o coborîre a ei de la nivelurile ridicate de viață, la cele inferioare. În acest mod bolnavul simplifică planul de viață pentru a găsi o formulă de supraviețuire, care iese însă din planul real al conduitei și se angajează în cel imaginar.

Teoria lui Janet este, fără îndoială, mai aproape de completitudinea de determinare a bolii, dar ea are două neajunsuri. Pe de o parte, la fel ca și Pavlov și Adolf Meyer, el încearcă a determina boala numai în termeni de conduită, chiar dacă descrierea ei este făcută în termeni de psihologie introspectivă. Ceea ce, desigur, reprezintă cel puțin o inconsecvență logică, dacă nu chiar și o anumită incongruență și chiar unilateralitate în determinare. Pe de altă parte, Janet recunoaște cauzalitatea congenitală a bolii, dar definește energia psihică mai mult metafizic decît științific, la fel ca și Bergson, de care el, după toată probabilitatea, a fost influențat, deși altfel afirmă aderarea sa mai mult față de Maine de Biran, din care, în parte, dar numai în parte, se inspiră și Bergson. Recunoscînd etiologia ereditară a bolii, Janet nu acordă însă nici o atenție corelației ei cu biotipul, deși între timp Kretschmer și Pende au făcut această legătură. De asemenea, el nu face decît unele observații critice privind psihanaliza și psiho-

logia individuală, trecînd atît peste complexele Oedip şi Electra, cît şi peste complexul de inferioritate. Din aceste motive teoria sa, altfel atît de strălucit elaborată, nu a putut ţine pasul cu vremea. De fapt, după numirea sa foarte timpurie la *Collège de France,* Janet a părăsit contactul cu clinica, chiar dacă clientela personală, foarte restrînsă însă şi ea, a păstrat-o. În acest mod teoria sa nu a mai fost pusă în faţa probei de foc a terapiei, care este obligată să folosească toate mijloacele ce duc la însănătoşirea bolnavului, chiar dacă unele din ele nu derivă din teoria proprie, eventual chiar o contrazic.

Interpretarea schizofreniei dintre cele două războaie a fost exprimată în nenumărate teorii, cu caracter mai mult sau mai puţin unilateral. După cel de al doilea război mondial, în schimb, efortul a fost orientat mai mult înspre completitudinea de determinare a bolii, atît sub unghiul simptomatologiei, cît şi al etiologiei, cu atenţia îndreptată în primul rînd asupra bolnavului.

În lumina noilor orientări, următoarele concluzii pot fi îndeajuns de conturate:

1) Schizofrenia este boala cea mai gravă a procesului de adaptare la lume cu scop de conservare şi dezvoltare, reglat de sistemul nervos cerebro-spinal. Ca atare, ea este o boală a întregii personalităţi şi, în consecinţă, afectează atît funcţiile de cunoaştere, respectiv reflectarea senzorială şi raţională a lumii în minte, cît şi voinţa, care traduce caracterul în faptă, precum şi balanţa emotivă. Datorită acestei simptomatologii globale, care acoperă toate cele trei ramuri de bază ale structurii psihice, schizofrenia tulbură atît raportul dintre conştiinţă şi inconştient, cît şi pe acela dintre Sinele şi Supra-Eul inconştient, precum si raportul dintre conştiinţă şi conduită. Ea, de asemenea, corelează cu biotipul şi firea, iar gradele de activare ale temperamentului au un cuvînt de spus asupra ritmului sau oscilaţiilor ei de la starea de stupoare la cea de agitaţie, ce caracterizează formele acestei boli.

2) Cauzele ei sînt atît ereditare, cît şi educaţionale, dependente fiind astfel atît de structura genetică, deci de biotip şi psihotip, cît şi de familie, şcoală, meserie, căsătorie, ca şi de structura economică şi social-politică a clasei şi naţiunii constituită în stat.

3) Sub unghi cognitiv, simptomatologia ei se caracterizează atît prin imposibilitatea de reflectare obiectivă a lumii în minte, care generează cunoaşterea şi gîndirea autistă, cu caracter dereist, cît şi prin imposibilitatea de integrare a percepţiilor în idei, care aduce destrămarea concepţiei despre lume şi viaţă, precum şi prin simplificarea continuă a acestei concepţii, care provoacă regresiunea, demenţierea finală.

4) Sub unghi volitiv, de caracter, ea se caracterizează atît prin ruperea balanţei de conjugare cu lumea — de unde şi numele ei —, ce aduce însingurarea, cît şi prin destrămarea conduitei, care nu mai conjugă fapta cu norma, precum şi prin simplificarea planului de viaţă, care provoacă regresiunea spre formele mai simple de viaţă, uneori chiar spre cele din prima copilărie.

5) Sub unghiul balanţei emotive, ea se caracterizează atît prin precumpănirea stărilor de stupoare, abulie, cît şi prin oscilaţia lor bruscă şi în zigzag cu cele de agitaţie, fiind astfel mai mult o patologie a biotoniei, adică a forţei şi slăbiciunii psihologice, cum susţine Janet, şi mai puţin sau aproape de loc a hedoniei, adică a balanţei algedonice propriuzise de bucurie-tristeţe, optimism-pesimism.

6) Inconştientul se revarsă asupra conştiinţei cu toate lipsurile sale de logică raţională, afectivă şi volitivă, generînd delirul şi chiar halucinaţia.

7) Faza de incubaţie a bolii este caracterizată prin tirania Supra-Eului asupra Sinelui, dar izbucnirea bolii aduce revărsarea Sinelui asupra Eului, pe care el pune stăpînire, transformîndu-l în victimă.

8) Datorită ruperii de balanţă volitivă — care rămîne simptomul prim al bolii — con-

știința nu mai este tradusă în faptă, iar satisfacțiile vieții sînt obținute numai în planul subiectiv al imaginației.

9) Atît datorită firii și biotipului, cît și datorită înfrîngerilor din viață, orientarea autistă a bolnavului este și una introvertită. Prin urmare, viața bolnavului este consumată mai mult în planul introspectiv al conștiinței, decît în cel exterior al conduitei. Boala înseamnă astfel și un proces grav de alienare sau de înstrăinare de lume și viață, care aduce depersonalizarea și pe urmă demențierea mai mult sau mai puțin totală.

10) Boala poate fi ocazionată, se pare, atît de o serie de tulburări endocrine, cu caracter biochimic, precum și de o tulburare de ordin genetic. Ea pare însă a fi determinată în special de greutățile de adaptare în familie, școală și meserie. Astfel etiologia bolii nu este numai constituțională, deci endogenă, cum credea Kraepelin, ci și exogenă, socială cu precădere. A face însă discriminarea dintre schizofrenia determinată genetic, prin intermediul corpului, și cea condiționată social, așa cum a propus Claude, este, după toată probabilitatea, nejustificat, interpretarea organismic-funcțională a Profesorului Ey, urmașul său la catedră, fiind mai aproape de adevăr. Interpretarea acestuia satisface de altfel și optimum de completitudine în determinarea științifică a bolii. Dată fiind complexitatea atît de mare a factorilor patogeni, varietatea de forme a schizofreniei este și ea destul de mare.

1. **Demența simplă.** Ea este, de obicei, forma începătoare a schizofreniei, care, în momentul cînd se agravează, poate evolua în hebefrenie, catatonie sau schizofrenie paranoidă. Uneori însă aceste faze izbucnesc direct, fără ca boala să mai treacă prin demența simplă. Transformarea demenței simple în formele grave nu este însă fatală, deoarece boala poate fi vindecată sau cel puțin oprită în prima fază.

Simptomele bolii sînt cele descrise mai sus, dar ele au grade atenuate de dezvoltare. Gîndirea autistă, de pildă, cu caracter dereist, nu este gravă încă. Ea nu afectează toate planurile vieții. Parțială este și dezintegrarea, iar unilateralitatea judecății și a concepției de viață este doar la început și ea, neavînd forme conturate. În consecință, conjugarea dinamică cu lumea, deci adaptarea, este simțită mai mult în meserie și viața publică, nu și în familie. Conduita se conformează regulilor de viață, dar numai sub unghiul unor idei și principii. Individul este capabil încă de muncă, chiar dacă schimbă locurile de lucru. Balanța emotivă este deprimată, iar individul dă semne vădite de nervozitate, prezentînd și oscilații de stupoare și exaltare. Insul se căsătorește destul de greu și ajunge ușor la divorț. Conștiința rămîne stăpînă inconștientului, dar este tulburată. Prezente sînt și tulburările raportului dintre Sine și Supra-Eu. Conștiința, de asemenea, este tradusă în conduită, dar cu greutate.

Delirul nu apare, dar gîndirea este subiectivă, uneori alături cu drumul, ținînd seama mai mult de dorințele individului decît de exigențele obiective ale mediului.

Manifestările individului sînt de multe ori stranii și bizare, mai ales în timpul liber, cînd dă curs liber fanteziei.

În general el este un retras, un asocial. Firea este precumpănitor introvertită. Nervozitatea alternează cu deprimarea.

2. **Hebefrenia.** Ea este schizofrenia tinereții, de unde și numele (Hebe = zeița tinereții). Ea este unica formă care corespunde criteriului de demențiere precoce, relevat de Kraepelin. Schizofrenia paranoidă apare în general după 30 ani, iar paranoia după 40 ani. Tot tardivă este forma catatonică a schizofreniei. De aceea momentul de declanșare a bolii este și el un criteriu în identificarea schizofreniei și în discriminarea formelor ei.

Dată fiind apariția timpurie a hebefreniei, unii o clasifică la un loc cu demența simplă, dar această grupare comună este eronată, deoarece simptomele ei sînt mult mai grave. Sub unghi social, bolnavul se elimină nu nu-

mai din şcoală sau meserie, ci chiar şi din familie. În ceea ce priveşte simptomatologia psihică, ea este caracterizată prin incoerenţa foarte mare în gîndire, care în cele din urmă se transformă în delir. Dezintegrarea gîndurilor din concepţia despre viaţă este şi ea foarte înaintată, iar simplificarea viziunii este foarte accentuată. Din aceste motive adaptarea în cîmpul muncii nu mai este cu putinţă, deoarece înţelegerea cu semenii e imposibilă. Pacientul suferă deseori şi de abulie. Manifestările sale nu se mai leagă, deoarece ele sînt disociate de viziunea despre viaţă, care se destramă. Balanţa emotivă este deprimată, cu dese oscilări de la stupoare la agitaţie. De la rîs din senin se trece la plîns, fără motiv. Firea este introvertită, iar conştiinţa ajunge o victimă a inconştientului, care se revarsă peste ea, aducînd şi declanşarea conflictelor dintre Sine şi Supra-Eu. Conduita, de asemenea divorţează de conştiinţă şi invers.

Halucinaţiile şi delirul sînt foarte frecvente. Bolnavul se plînge că nu mai are creier, sînge, mîini, picioare etc. sau că ele sînt de sticlă. Alteori pretinde că aude o voce internă, care spune lucruri foarte neplăcute. Aprehensiunile şi suspiciunile de asemenea, sînt frecvente şi insistente. Într-o seamă de momente bolnavii sînt pedanţi, ultraconştiincioşi, hiper-morali. Sînt momentele cînd Supra-Eul stăpîneşte Sinele. Vocile interne de mustrare pentru culpabilitate vin din Supra-Eu; cele murdare, îndemnurile la rău etc. sînt generate de Sine.

Numărul bolnavilor de hebefrenie este restrîns. De aceea în nomenclatura unor spitale boala nu apare, fiind trecută la demenţa simplă.

3. **Catatonia.** Ea este o gravă tulburare a sistemului psihomotor, asociată cu o seamă de tulburări psiho-sociale. Ea este definită printr-o epuizare totală a forţelor, care generează nu numai o inactivitate totală, ci şi o pietrificare şi înţepenire a corpului într-o serie de poziţii fixe. Bolnavul stă numai într-un picior sau încovoiat. Dacă e în pat, atunci adoptă o atitudine lipsită de orice mişcare, care imită poziţia corpului din uter, fie o altă poziţie bizară, cum este ţinerea ridicată a capului deasupra pernei, mîinile în sus, picioarele la fel. Corpul pacientului se aseamănă cu o statuie. Doar salivarea mai lasă un semn de viaţă. Nutrirea însăşi trebuie făcută în această stare de mumie, de altă persoană. Orice încercare de schimbare a acestor poziţii eşuează, bolnavul opunînd un negativism complet, însoţit şi de mutism. Negativismul este apoi alternat de pasivism, cînd bolnavul ascultă orice, dar fără a participa cu voinţa sa proprie. Între aceste două stări de pasivism şi negativism, se interpune uneori a treia, cu caracter expresiv, cînd bolnavul se angajează într-o serie de mişcări automate, cu caracter stereotip, repetate fără încetare. Înregistrăm astfel în această fază, o serie de vorbe, atitudini şi gesturi, ce se repetă continuu.

Toate aceste faze durează zile, uneori chiar săptămîni întregi pentru a fi apoi alternate de o fază mai scurtă de paroxism, cînd bolnavul explodează într-o serie de gesturi şi mişcări exagerate, făcute cu inutilă cheltuială de energie şi însoţite de o verbalizare neîntreruptă, dar desigur haotică, fără nici o legătură logică. Noua fază apare brusc şi fără motive, pentru a se transforma la fel de brusc şi nemotivat în prima fază.

Această gravă tulburare a gradelor de activare ale temperamentului se aseamănă cu alternarea stărilor de depresiune şi exaltare din psihoza maniaco-depresivă, dar în această boală ele exprimă zigzagul hedoniei, nu al biotoniei. Catatonicul este un nervos; psihoticul maniaco-depresiv e un emotiv. Deosebirea provine din faptul că schizofrenia este o rupere a balanţei de conjugare cu lumea, reglată de sistemul cerebro-spinal, în vreme ce psihoza maniaco-depresivă este, cum vom vedea, o rupere a balanţei emotive, în care rolul prim îl joacă sistemul neurovegetativ.

Este de observat că procesul de halucinaţie şi delir este mai atenuat. Bolnavul nu se mişcă, dar nu încetează să gîndească, chiar

dacă judecata sa e ilogică, autistă și dereistă. Starea de furoare, care alternează cu cea de stupoare, de asemenea, nu înseamnă imediat și o confuzie mintală.

Este iarăși de observat că stările catatonice intervin și într-o serie de tulburări somatice, de ordin neurologic, așa cum e cazul în paralizia generală, delirium tremens, o seamă de tumori cerebrale și, firește, în tetanos. De aceea catatonia este studiată nu numai ca o ramură a schizofreniei, ci uneori și ca o unitate nosologică aparte, cu semiologie proprie. Baruk și de Joung susțin chiar că factorii somatici ar fi mai importanți decît cei psihosociali.

Cit privește conștiința, ea, bineînțeles, este tiranizată de inconștient, a cărui victimă a ajuns. Ea nu mai e nici stăpîna conduitei.

Firea, ca la toate celelalte forme de schizofrenie, este profund introvertită.

4. Schizofrenia paranoidă. Procesul de dezintegrare mintală poate evolua în două direcții. Una este aceea a confuziei mintale, cînd delirul este lipsit de orice sistematizare. Ea este specifică demenței simple, hebefreniei și catatoniei. Cea de a doua cale este aceea a delirului sistematizat sau cel puțin cu început de sistematizare, cînd apar o seamă de idei fixe sau obsesionale, de obicei de persecuție sau grandoare, care se desprind din unitatea de gîndire a persoanei și activează oarecum pe cont propriu. Sistematizarea este proprie schizofreniei paranoide și cu atît mai mult paranoiei.

În schizofrenia paranoidă, alături de delirul de persecuție și grandoare, teamă și exaltare, avem și alte forme delirante dependente de diverse tendințe și valențe, care nu au de-a face numai cu amorul propriu. În paranoia avem de-a face numai cu delirul focalizat asupra amorului propriu. În cazul ei delirul este și mai sistematizat. Pe de altă parte, ea este forma cea mai tardivă de îmbolnăvire.

Cu toate acestea, deosebirile dintre paranoia și schizofrenia paranoidă nu sînt totdeauna îndeajuns de tranșante, așa încît unii le cuprind pe amîndouă sub denumirea de parafrenie, termen care circulă în ultima vreme foarte mult. Această contopire nu e satisfăcătoare, deoarece paranoia are ideile de grandoare mult mai sistematizate, și fără halucinație.

La început Kraepelin a vorbit numai de schizofrenia paranoidă. Ulterior însă el a preferat noțiunea de parafrenie (alături de minte), care se aseamănă — și anticipa chiar — conceptul de schizofrenie (rupere de minte), propus de Bleuler și apoi aproape unanim acceptat pentru toate formele de demență precoce.

Kraepelin propune discriminarea a patru forme de parafrenie. Una este aceea a parafreniei sistematice, cînd ideile de persecuție și grandoare devin motivele principale ale delirului, fiind destul de sistematizate. Ideile însă nu sînt în raport cu realitatea obiectivă a lumii, ci sub imperiul celei subiective, divorțată de sentimentul realității. Halucinațiile sînt prezente. A doua formă este parafrenia expansivă, caracterizată prin stările de agitație și manie. Tematica delirului poate fi megalomană, erotică sau mistică. Parafrenia sistematică este definită prin precumpănirea stărilor de stupoare, abulie. Parafrenia expansionistă este determinată prin predominarea stărilor de agitație, excitație. În forma următoare de parafrenie tonul îl dă fabulația, dar fără halucinație, iar în a patra imaginația fantastică cu halucinație.

Dată fiind importanța deosebită a halucinației din schizofrenia paranoidă, Ballet preferă să vorbească de psihoza halucinatorie cronică, pe care o agreează școala franceză în frunte cu Claude.

5. Paranoia. Ea este forma cea mai tîrzie. Apare de obicei după 40 de ani. Ea se aseamănă cu schizofrenia paranoidă sau parafrenia, dar are ideile de grandoare și persecuție mult mai bine sistematizate. Cum însă simptomele nu sînt totdeauna destul de tranșante, unii o cuprind tot sub numele de parafrenie. Freud însă, cum vom vedea îndată, o consi-

derâ o unitate nosologică aparte, cu etiologie şi simptomatologie distinctă.

Bolnavul are un ciudat amestec de judecată lucidă, realistă, cu una profund dereistă, centrată asupra ideilor de persecuţie şi grandoare, dar fără să aibă halucinaţii. Magnan şi o seamă de psihiatri francezi au preferat denumirea de delir cronic cu evoluţie sistematică, caracterizat prin patru stadii: (a) ipohondrie, (b) idei de persecuţie, (c) idei de grandoare şi (d) proces de deteriorare a minţii. După Krafft-Ebing, la persoanele retrase, singuratice şi bănuitoare, vor precumpăni ideile de persecuţie; la cele egoiste, agitate şi exaltate vor predomina ideile de grandoare, iar la cele pedante, formaliste, vor ajunge să dea tonul ideile excentrice şi maniile religioase. Psihoza, deşi foarte rară —, căci abia 2% din totalul internaţilor sînt paranoici — s-a bucurat totuşi de multă atenţie şi din partea lui A. Meyer şi Freud. Meyer vede în ea o constituţie bolnăvicioasă, pe de o parte, şi o reacţiune deplasată, ocazionată de nedreptatea socială, de cea profesională mai ales, pe de altă parte. Paranoiacul, spune el, este mai presus de orice un bănuitor. Spre deosebire de Krafft-Ebing, el recunoaşte 6 trepte de evoluţie: (a) omul nu se simte la locul său, e iritabil, bănuitor şi incapabil de concesii, (b) el suferă de idei de grandoare şi persecuţie, (c) care-l duc la interpretări şi înţelegeri foarte greşite, care îl fac să creadă că lumea nu mai încape de el, urmate (d) de halucinaţii retrospective, cu privire la trecutul său, şi apoi (e) de început de demenţiere, (f) plus reacţiuni antisociale, uneori chiar primejdioase. Freud, pe de altă parte, leagă paranoia de homosexualitatea insuficient refulată. Simptomele ei, după părerea sa, nu sînt decît rezultatul reprimărilor nereuşite şi a conflictelor ce derivă din ele. Stoddard rezumă în modul următor esenţa acestei teorii freudiene:

„Paranoiacul porneşte totdeauna de la premisa, admisă în inconştient, că el „iubeşte oamenii de acelaşi sex" premisă care duce la următoarele stări paranoiace:

Paranoia persecutorie: „Imi plac oamenii de acelaşi sex" fiind o idee intolerabilă e reprimată şi înlocuită în conştiinţă prin „Nu-i iubesc; îi urăsc". Prin proiecţie aceasta devine egal cu „Ei mă urăsc", deci „Ei mă persecută".

Paranoia exaltată: „Iubesc oamenii de acelaşi sex" fiind o idee inadmisibilă e înlocuită cu „Nu-i iubesc; mă iubesc numai pe mine". Prin proiecţie aceasta înseamnă „Toţi mă iubesc", deci „Sînt o mare personalitate".

Paranoia religioasă: „Iubesc oamenii de acelaşi sex" fiind un păcat e înlocuit cu „Iubesc pe Dumnezeu". Prin proiecţie aceasta înseamnă „Dumnezeu mă iubeşte; eu sînt alesul său".

Paranoia erotică: Intolerabilul „Iubesc oamenii de acelaşi sex" devine „Nu-i iubesc; iubesc numai pe cei de sex contrar", care prin proiecţie devine „Oamenii de sex contrar mor după mine".

Paranoia de gelozie: „Iubesc oamenii de acelaşi sex" nu-i adevărat deoarece „Nu-i iubesc; ei mă iubesc pe mine".

Paranoia ipohondriacă: „Iubesc oamenii de acelaşi sex" e înlocuită cu „Mă iubesc, deci trebuie să mă îngrijesc cît mai bine cu putinţă".

Adler socoate că paranoia nu are de-a face cu homosexualitatea, care generează un complex de inferioritate, ci cu orice altă cauză care dă naştere la un atare sentiment, fiind, în fond, compensaţia inferiorităţii în ochii insului, care suferă din cauza ei şi în acest mod se înşală că nu suferă. După toată probabilitatea Adler este cel mai aproape de adevăr.

Psihoza maniaco-depresivă

Schizofrenia este o rupere a balanței volitive și cognitive de conjugare cu lumea, care afectează și emotivitatea precum, desigur, și raporturile dintre conștiință și inconștient, pe de o parte, dintre conștiință și conduită, pe de altă parte. Ea generează o demențiere progresivă a întregii personalități.

Psihoza maniaco-depresivă este o rupere a balanței emotive, care se răsfrînge și asupra balanței cognitive cu lumea, dar fără să tulbure în mod grav judecata.

Schizofrenia este o îmbolnăvire gravă a funcțiunilor sistemului cerebro-spinal, în primul rînd, în care un cuvînt de spus au și tiparele social-culturale de gîndire și acțiune.

Psihoza maniaco-depresivă este îndeosebi o îmbolnăvire a funcțiunilor sistemului neurovegetativ, anume a raportului dintre sistemul nervos simpatic, de activare a hedoniei, și cel parasimpatic, ce generează stările depresive. Factorii sociali-culturali joacă un rol mai redus.

Schizofrenicii sînt nervoși; maniaco-depresivii sînt emoționabili din cale afară. Schizofrenia este o tulburare gravă a reactivității; psihoza maniaco-depresivă este o tulburare gravă a emotivității.

În ceea ce privește ritmul, schizofrenicii oscilează între bio-psiho-sociotonie și bio-psiho-vagotonie, în vreme ce psihoticii maniaco-depresivi înscriu zigzagul de bio-psiho-socio-hedonie și vago-hedonie.

Cum în melancolie și exaltare inteligența nu este afectată, procesul de demențiere nu are loc.

Termenul și noțiunea de psihoză maniaco-depresivă a fost introdus tot de Kraepelin, care a cuprins sub acest nume stările de manie sau exaltare, pe de o parte, de melancolie și depresiune, pe de altă parte, socotite înainte drept boli independente. Este meritul său de a fi observat că cele două categorii de stări emotive există foarte rar separate — și chiar și atunci numai în formula melancoliei — în vreme ce alterarea lor e foarte frecventă, aproape o regulă. Precizări asemănătoare au fost făcute și de psihiatrii francezi. Falret junior a vorbit de nebunia circulară, *folie circulaire*. Kahlbaum a propus termenul de boală ciclică sau ciclotimie, reluat de Kretschmer. Același termen a fost folosit și de Hecker.

Henderson și Gillespie numesc schizofrenia și paranoia *boli reactive*, iar psihoza maniaco-depresivă *boală afectivă*.

Oscilația dintre plăcere-neplăcere, bucurie-tristețe, e, desigur, un fenomen pe deplin normal, pe care-l întîlnim în cazul tuturor oamenilor sănătoși. Dar această oscilație are o cauză și păstrează o măsură, euforia precumpănind față de disforie. În psihoza maniaco-depresivă cauza lipsește, oscilația devine zigzag abrupt, nu curbă, iar stările de depresiune precumpănesc față de acelea de exaltare, care, pe de altă parte, nu gratifică nici ele, ci doar excită.

În ceea ce privește etiologia bolii, în majoritatea cazurilor — care după Kraepelin urcă pînă la 80% — ea este ereditară. Lucruri asemănătoare a constatat și Vogt, care înregistrează faptul că la 22% din bolnavi părinții au suferit de aceeași boală. În 35% ea apare la frați și surori. Bleuler, Meyer, Kretschmer, McDougall etc. împărtășesc aceeași părere.

După Kretschmer, Conrad și Sheldon boala corelează cu biotipul visceral, picnic sau endomorf, care are sistemul neurovegetativ mai dezvoltat. Kretschmer și Sheldon au definit, cum am văzut, și trăsăturile tipului.

În ceea ce privește cauzele exogene, de ordin psiho-social, ele pot fi pierderea unui copil, pierderea soțului sau soției precum și a oricărei persoane foarte dragi. Efecte asemănătoare pot avea pierderea averii, o nenorocire mare cum este războiul etc. Dar în

toate aceste cazuri, efectele se produc în general asupra persoanelor cu biotip visceral, picnic sau endomorf, care au balanţa emotivă foarte sensibilă.

Raporturile dintre conştiinţă şi inconştient nu sînt prea mult tulburate, dar cele dintre conştiinţă şi conduită sînt serios afectate. În stările depresive conştiinţa nu se mai traduce în faptă, iar pacientul refuză nu numai munca, ci orice activitate. În stările de exaltare, în schimb, conduita divorţează de conştiinţă, însă euforia este falsă, deoarece nu gratifică.

Judecăţile de existenţă, deci de reflectare a Obiectului în Subiect, nu sînt afectate. Cele de valoare, în schimb, sînt colorate profund pesimist, în stările depresive, şi optimist, în cele de exaltare, dar fără liniştirea, pe care o aduce gratificarea.

În stările de manie apare şi fuga de idei. În cele de depresiune asistăm nu numai la o încetinire a judecăţii, ci şi la idei depresive, cu inerţie foarte mare.

În stările depresive apar şi sentimentele de alienare şi depersonalizare, care în cele maniace lipsesc, fiind înlocuite prin sentimente de falsă personalizare şi insistentă intrudere în treburile altora.

1. Mania. Caracterele fundamentale după care ea poate fi recunoscută sînt trei şi anume: (a) starea euforică de exaltare, cu bucurii exagerate, fără cauze şi lipsite de gratificarea ce aduce liniştea, (b) fuga de idei, judecăţi de valoare exagerată şi (c) excitabilitate şi activitate excesivă şi deplasată. Persoana afirmă că se simte bine; toată lumea e a ei; dar ea nu e fericită, ea nu are nici un astîmpăr, se leagă de orice, se agită pentru orice etc.

„Trăsătura proeminentă a maniacului — spune Dorcus (1935) — este excitabilitatea, care se manifestă prin supraactivitate şi fugă de idei. 'Maniacul pur şi simplu nu poate sta liniştit, ci trebuie să facă ceva în fiecare clipă. Considerat la suprafaţă, el apare ca un om mulţumit cu el însuşi, care socoate că totul e mare şi demn de luat în seamă şi care trece fără astîmpăr de la un lucru la altul. Reacţiunile maniacului sînt excepţional de iuţi şi dacă nu ar fi cu totul lipsite de constanţă, atunci ele ar da, indiscutabil, un mare randament. Din păcate însă, atenţia maniacului e lipsită de orice concentrare şi perseverenţă, fugind de la o impresie la alta, aşa încît din această cauză el ajunge să fie numai un mare agitat şi nu un muncitor asiduu şi cu folos. Conversaţia maniacului poate părea uneori incoerentă, din cauza fugii de la o idee la alta, dar ea păstrează totuşi contactul cu realitatea, nu însă cu judecarea ei emotivă. În decursul conversaţiei maniacul e, aşa zicînd, cu sufletul pe limbă şi spune tot ce are pe inimă. El se amestecă, de asemenea, în treburile tuturor, indiferent dacă e întrebat sau nu, îi cunoaşte ori ba etc. Procesele sale de gîndire sînt atît de repezi încît el are o excepţională mîncărime de limbă, vorbeşte într-una, monopolizînd conversaţia, în aşa fel încît într-un grup el devine şi caută să devină centrul de atenţie al tuturor."

Aceste simptome însă pot fi mai mult sau mai puţin dezvoltate. După gradul lor de dezvoltare, distingem trei stări de manie, ilustrate în Fig. 26. Ele sînt hipomania, mania acută şi mania hiperacută, pe care unii o împart în delirantă şi cronică.

Hipomania este treapta cea mai puţin dezvoltată, vecină astfel cu oscilaţia normală, dar cu ondulări mai mari decît ea, care evoluează către un zigzag abrupt. Neastîmpărul şi agitaţia, pe de o parte, euforia exagerată, dar falsă, pe de altă parte, sînt simptomele ei de bază. Pacientul e în necontenită treabă. De multe ori nici nu poate dormi. Uneori pretinde că

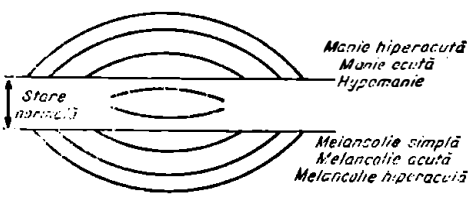

Fig. 26. Cele trei stări de manie şi melancolie (după Dorcus, 1935).

nu doarme deloc, dar aceasta nu e adevărat, atît numai că somnul însuși în această fază este cu scurte intermitențe, iar nu lung și odihnitor. Prezența unor persoane străine îi provoacă imediat mîncărime de limbă. Are foarte mult amor propriu și socoate că face orice mai bine decît altul. E susceptibil față de orice observație și nu admite alte păreri decît pe ale sale. E iritabil și lipsit de control. Se emoționează nespus de ușor și trece de la rîs la plîns fără motive serioase. Integrarea sa în societate lasă foarte mult de dorit.

Lucrurile se schimbă în cazul maniacului acut, cînd toate simptomele de mai sus se agravează în așa măsură încît convieţuirea cu el nu mai este posibilă, iar internarea devine necesară. Hipomania o precede, uneori, alteori nu și astfel mania acută explodează dintr-odată. În rest, persoana se simte foarte bine, dar nefiind nici ea convinsă de acest lucru, caută să-și întărească încrederea convingînd pe alții, anume pe oricine îi iese în cale. Conștiința eului propriu e foarte pronunțată și astfel el se simte superior tuturor. Starea de euforie, exaltare și bună dispoziție — chiar dacă nu și de fericire — se schimbă însă brusc, bolnavul devine foarte nervos, e cuprins de furie, este în stare să lovească și să spargă etc. În crizele grave el trebuie păzit cu forța. Odată însă criza trecută, el revine la buna dispoziție și cere chiar scuze, dar vorbirea denotă în continuare fugă mare de idei. Judecata de valoare e subiectivă și incoerentă uneori. E sensibil la orice, fiind totdeauna „gata pe fugă". Inteligența și memoria rămîn neatinse deși starea de exaltare îl face să vadă totul în roz.

Mania hiperacută. Ea e treapta cea mai dezvoltată a maniei, care face totdeauna necesară internarea. Uneori e precedată de fazele mai puțin dezvoltate. Alteori izbucnește direct.

„Individul hipermaniac — spun Henderson și Gillespie (1962) — este cu totul dezorientat atît în spațiu și timp, cît și în relațiile cu semenii. Conversația sa e cu totul incoerentă, deoarece pacientul este atît de surescitat încît nu se mai poate stăpîni și nici nu poate fi stăpînit, fie chiar pentru cîteva minute, decît de persoanele cu excepțională putere hipnotică. El nu-și află nici un astîmpăr, se învîrtește și aleargă în toate părțile, aflîndu-se în continuă treabă, fie fizică, fie psihică, ajungînd la o completă epuizare a forțelor, în cazul cînd, bineînțeles, nu e calmat cu medicamente puternice de liniștire. El dezvoltă, de această dată, atît iluzii, cît și halucinații vizuale și optice, precum și idei de grandoare și suspiciune. În ceea ce privește aspectul moral al conduitei, ei ajung destul de lipsiți de rușine, lăsîndu-și corpul descoperit. Ei nu au nici cea mai elementară conștiință a bolii și refuză, din această cauză, orice cooperare cu medicul".

2. **Depresiunea.** Ea se caracterizează exact prin simptomele emotive opuse maniei, adică prin (a) sentimentul de silă și teamă de orice activitate, (b) o excepțională încetineală și greutate în succesiunea ideilor și (c) o dominare a sentimentelor de tristețe și epuizare în același timp.

După gradul de dezvoltare al acestor simptome avem melancolia simplă, depresiunea acută și depresiunea hiperacută.

Starea de melancolie sau depresiune simplă se definește printr-o greutate a gîndului, vorbei și faptei și o precumpănire a sentimentelor de tristețe, pesimism și neîncredere în viață. Persoana are o față abătută și obosită, cu cearcăne la ochi și pare mai bătrînă decît este în realitate. Ea se plînge într-una că se simte prost, că nu reușește nimic, că e cu totul lipsită de noroc și că orice inițiativă a ei e de la început condamnată să eșueze. Crede că ar fi fost mai bine dacă nu s-ar fi născut și-și dorește moartea, socotind că nu e bună la nimic. Vorbește încet, rar și greoi, întrebuințînd propoziții scurte, pe care rar le încheie, preferînd vorbirea prin cuvinte, fără integrare în fraze. Înclină spre nemișcare și chiar lenevie, mulțumindu-se cu puțin, dar cu condiția să fie lăsată în pace. Inteligența îi este de altfel nealterată și memoria intactă.

Trăsăturile de mai sus se accentuează în melancolia acută, cînd sila de activitate, încetineală în gînd, vorbă şi faptă, precum şi sentimentul de tristeţe şi îndurerare devin atît de accentuate, încît adaptarea şi integrarea în societate ajunge să fie cu neputinţă de realizat. Pacientul este în stare să stea ore întregi fără a schiţa cea mai mică mişcare şi fără a vorbi nimic. La întrebări răspunde da sau nu, mai mult îngînate şi acestea. Se crede o mare calamitate şi-şi atribuie fel de fel de vini imaginare, care au dus la nenorocirea sa şi chiar a familiei sale. De aceea crede că nu mai e nimic de făcut, deoarece nimic nu se mai poate îndrepta. Toate aceste gînduri întunecate îl fac să sufere foarte mult. Suferinţa sa, crede el, e fără margini şi în grad aşa de mare nu a mai cunoscut-o nimeni. Ideile ipohondrice sînt foarte dese şi puternice. Pacientul are uneori sentimentul că izvorul, din care i se trag toate relele, îl constituie manifestările sale erotice prea timpurii. De vină însă e şi amorul propriu şi ambiţia, la care tocmai de aceea renunţă. Precum renunţă şi la contactul sexual. Mîncarea nu-l interesează şi dacă mănîncă o face în silă. Judecăţile de valoare sînt sub semnul depresiunii, dar cele de existenţă, deci de reflectare a lumii în minte, rămîn nealterate. Inteligenţa şi memoria sînt neafectate de boală.

Depresiunea stuporoasă este treapta cea mai dezvoltată a melancoliei. În cazul ei persoana nu mai răspunde la nimic, rămînînd complet indiferentă la tot ceea ce se petrece în jurul său. E incapabilă să-şi mai facă nevoile în condiţiuni igienice. Trebuie nutrit artificial. Cîmpul conştiinţei este îngustat, iar vigilenţa ei scăzută. Traducerea ei în faptă lipseşte. Individul are conştiinţa unui păcat imaginar care îl urmăreşte, după cum îl urmăresc imaginar şi o serie întreagă de nenorociri. Pacientul are impresia că e apusul lumii şi că toate sînt deşertăciune. Apocalipsul a fost scris în orice caz de un depresiv, chiar dacă el nu a atins stările grave, cînd firește ar fi renunţat şi la scris. Bolnavul slăbeşte continuu şi ajunge în stare de a se sinucide.

3. **Stările alternante.** Stările depresive se pot permanentiza. Cele maniace nu se pot stabiliza, deoarece ele epuizează energia insului şi acesta are nevoie în consecinţă, de odihnă. În acest caz însă individul trece în starea opusă de melancolie. Între cele două stări opuse avem uneori şi o stare normală, dar foarte scurtă. În majoritatea cazurilor însă alternarea lor se manifestă direct în zigzag şi bineînţeles fără motive. În cazuri mai rare întîlnim chiar o coexistenţă a celor două stări. Acestea sînt cazurile mixte, dar ele par să fie mai degrabă produsul unor alternări foarte scurte.

Kraepelin a deosebit şase modalităţi şi tipuri de alternare, dar mai frecvente şi obişnuite le-a considerat numai pe două dintre ele, anume depresiunea agitată şi mania stuporoasă. În primul caz avem o depresiune însoţită sau alternată de agitaţie, iar în al doilea caz avem sentimente de euforie succedate de încetarea oricărei activităţi.

În general, stările de manie şi agitaţie sînt vindecabile. În unele cazuri însă ele se permanentizează, dînd naştere la mania cronică. Mania cronică are intermitenţele aduse de nevoia de refacere a organismului. În schimb, melancolia involutivă se poate prelungi nespus de mult. Spre deosebire de celelalte stări maniace sau melancolice, ea apare de obicei numai după 45 ani. După Kraepelin, ea nu e decît un gen aparte al melancoliei. După alţi autori însă, ea e o unitate nosologică aparte. Simptomele ei sînt aceleaşi ca şi în melancolia acută şi stuporoasă: depresiune, anxietate, lipsă de activitate, complexe de culpă, idei ipohondrice etc. Mai rar delir şi halucinaţie. Judecăţile de valoare sînt colorate în negru. Cele de existenţă rămîn intacte. Inteligenţa şi memoria, cu atît mai mult percepţia, rămîn neafectate. Sinuciderea e posibilă. Boala, de asemenea, corelează cu o seamă de tulburări endocrine şi mai ales cu menopauza.

Nevrozele

Psihozele — spune Adolf Meyer — sînt reacțiuni patologice totale, ce tulbură întreaga personalitate. Ele afectează cel puțin aspectul volitiv și emotiv, iar în schizofrenie și pe cel cognitiv. În consecință, tulburată este și relația dintre conștiință și conduită, iar în schizofrenie și aceea dintre conștiință și inconștient. Tulburările corelează de asemenea și cu biotipul și firea.

Nevrozele — adaugă Meyer — tulbură numai o parte din personalitate, anume voliționea și emotivitatea. Cunoașterea și judecata sînt tulburate mai puțin. În schimb relațiile dintre conștiință și inconștient, apoi Sine, Eu și Supra-Eu, ca și acelea dintre conștiință și conduită, sînt conturbate. Isteria pare a corela cu biotipul displastic și firea extrovertită.

Psihozele, în faza lor gravă, fac imposibilă nu numai integrarea în meserie, ci și conviețuirea în familie, solicitînd astfel internarea.

Nevrozele elimină individul numai din meserie, nu și din familie, iar internarea e necesară doar în stările acute, de crize puternice.

La criteriul psihologic, dependent de sfera și adîncimea tulburării, la cel social, dependent de greutatea integrării în meserie și familie și la cel clinic, determinat de necesitatea internării și asistenței medicale, Freud adaugă și modul de exprimare al bolnavului.

În faza inițială a psihozelor exprimarea conflictelor este cu putință numai în mod travestit, și astfel camuflat, deoarece conștiința își exercită controlul său. În faza lor gravă însă dorințele refulate sau valențele frustrate se exprimă direct. Bolnavul pierde orice simț al decenței în îmbrăcăminte, lăsîndu-se descoperit fără a mai manifesta vreo jenă și este în stare să-și facă și nevoile biologice în văzul tuturor. În nevroze cenzura conștiinței este prezentă, ca și în faza începătoare a psihozelor. De aceea manifestarea dorințelor și tendințelor refulate și frustrate se poate face numai prin înșelarea vigilenței conștiinței, deci în vis sau în condițiuni de travestire, deghizare ori camuflare.

Al cincilea criteriu ar fi regresiunea, care în nevroze nu apare sau în orice caz nu e gravă, fiind vorba numai de o reîntoarcere la trepte inferioare de viață, iar nu direct la infantilism, cum se întîmplă în psihoze.

Nevrozele sînt, apoi în general, vindecabile. Vindecabilă este și psihoza maniaco-depresivă, mai ales dacă este depistată din vreme. În schimb, grupul schizofrenic, dacă este angajat în forme grave, deocamdată cel puțin nu cedează la metodele de terapie bio-psiho-socială, inclusiv cele biochimice și biofizice.

O serie din nevroze, dacă nu sînt tratate, pot evolua în psihoze. Acesta este în special cazul nevrozei de anxietate și al nevrozei de compulsiune, mai rar acela al isteriei. De aceea, la început cel puțin, uni psihiatri le socoteau și ca o fază intermediară înspre punctul terminus, care sînt psihozele, schizofrenia mai ales. În ultima vreme însă precumpănește tot mai mult teza unui grup nosologic aparte, cu simptomatologie și orientare proprie.

În ceea ce privește însă suferința este cazul să observăm că în general ea este mai mare în cazul neuroticului decît al psihoticului. Aceasta deoarece neuroticul este conștient de boală și de aceea și suferă, în vreme ce psihoticul în faza gravă mai ales, nu mai este conștient de boală și de aceea suferă cel mult organic. Din același motiv psihozelor le spunem pe nume, adică boli psihice, în vreme ce în cazul nevrozelor recurgem noi înșine la haina camuflată a bolilor de „nervi", care ar cădea în seama neurologiei, mai puțin peiorativă. Dar aceasta a fost, de fapt, cazul mai mult în trecut, cînd internații erau mai mult bolnavi mintali furioși, singurii considerați de opinia publică drept nebuni cu adevărat. Azi, în schimb, clinicile și spitalele de boli min-

tale devin tot mai mult sanatorii şi chiar locuri de odihnă în care se retrag de multe ori şi psihopaţii.

1. **Teoria lui Charcot asupra isteriei.** Isteria, spune Charcot, este o maladie mintală, anume cea mai frecventă şi spectaculoasă sau *marea maladie,* cum o numea el. Substratul somatic lipseşte. De aceea atenţia clinicianului trebuie îndreptată asupra simptomelor, fie fiziologice, fie, mai ales, psihologice, pe care clinicianul trebuie să le descrie şi clasifice. O seamă de simptome, *stigmatele,* sînt permanente, constante, celelalte, *accidentele,* sînt trecătoare şi variază. Stigmatele cele mai frecvente sînt: anestezia faringelui, care opreşte vorbirea, anestezia urechii, care împiedică auzul, anestezia pielii şi diminuarea acuităţii celorlalte simţuri, îngustarea cîmpului vizual, apoi contrariul lor, hiperestezia, de asemenea o serie de tulburări motorii, ce duc la catalepsie, pe de o parte, la criza isterică, pe de altă parte. Uneori pot apare şi cazuri de abulie. Accidentele sînt: crizele mai uşoare, fără pierderea cunoştinţei, paraliziile trecătoare, tulburările de reflexe, precum şi o seamă de tulburări vaso-motorii şi gastrice etc.

Toate aceste simptome au, după părerea sa, o singură cauză, de ordin intelectual, anume o idee sau un sistem de idei fixe, care scapă controlului conştiinţei şi astfel se manifestă separat, pe cont propriu, disociindu-se de restul conştiinţei. Această idee (sau sistem de idei) este generată de un accident petrecut în viaţa bolnavului, de care el nu-şi mai aduce aminte. Pe de altă parte, crede Charcot, este suficient ca bolnavul să creadă numai că a avut un accident şi astfel să-i paralizeze picioarele sau mîinile.

Reţinem faptul că boala, în acest caz, are drept cauză invocată accidentul sau ideea lui. Dar de accident bolnavul nu-şi mai aminteşte de multe ori, iar, aşa stînd lucrurile, Charcot nici nu l-a mai căutat, deoarece prin hipnoză simptomele bolii puteau fi înlăturate, fie că aflam despre accident, fie că nu aflam. Din păcate însă, hipnoza nu are efecte durabile de vindecare a bolii, iar simptomele reapar. Freud va ataca, dunpotrivă, tocmai punctul nevralgic al accidentului, cauza bolii, pe care va căuta să îl afle cu orice preţ, iar vindecarea o va căuta în „ridicarea puroiului", pe care accidentul l-a lăsat. De inconştient, Charcot, firește, îşi dă seama, deoarece o seamă din simptome sînt sub imperiul său, dar cercetarea sa nu o poate realiza.

De altfel, — continuă Charcot — accidentul nu pare a fi el însuşi cauza bolii, deoarece în cazul oamenilor sănătoşi atari accidente nu lasă nici o urmă. Prin urmare, accidentul este doar o condiţie favorizantă, care doar declanşează boala, cauzele bolii urmînd a fi căutate în altă parte, anume în degenerare.

In acest concept, desigur, real, dar în acea vreme complet necunoscut, medicii din veacul trecut, psihiatrii mai ales, aruncau tot ceea ce nu puteau explica altfel.

Pe de altă parte, Charcot observă nu numai faptul că simptomele isterice pot fi ridicate prin hipnoză, ci şi faptul că ele pot fi şi provocate prin hipnoză, dar, afirmă el, tot numai la persoaneledegenerate. Bernsheim însă susţine — şi face dovada — că simptomele isterice sau de altă natură pot fi provocate prin hipnoză şi la persoanele sănătoase, în cazul cărora ipoteza degenerării este imposibil de susţinut. In atari condiţii, Babinski reia toată simptomatologia isteriei, o descrie şi o grupează foarte amănunţit, constată şi fuga de idei, precum şi fabulaţia, ce definesc mentalitatea istericului şi în final defineşte boala ca aceea tulburare mintală care poate fi provocată prin *sugestie* şi vindecată prin *persuasiune.* La spectaculozitatea hipnozei el renunţă, deoarece efectele ei, cum spuneam mai sus, nu durează. In schimb efectele persuasiunii par mai trainice, dar pe deplin mulţumitoare nu sînt nici ele. Aşadar, ca şi Charcot, nici Babinski nu merge la cauzele bolii. Inlăturînd degenerescenţa, el se ocupă, de fapt, tot numai de simptomatologie şi terapeutică, nu şi de etiologie. Dar deosebirea dintre practica medicală de ordin ştiinţific

și practica empirică, imediată, constă tocmai în această stabilire de cauze, singura vindecare durabilă fiind posibilă numai prin înlăturarea lor.

2. Teoria lui Janet asupra isteriei și psihasteniei. Janet este asistentul lui Charcot, la al cărui sfat își susține și doctoratul în psihologie. Ceilalți doi mari psihologi francezi, Ribot și Binet, au completat doctoratul în psihologie prin cel în medicină. Janet încearcă să pătrundă mai îndeaproape în mecanismul simptomatologiei, căutînd în mod mai precis cauzele bolii.

Mai întîi el observă că atît hipnoza, cît și sugestia sau persuasiunea, operează nu numai la isterici, ci și la bolnavii suferinzi de idei obsesionale — fobii și ipohondrii — bolnavi care, spre deosebire de isterici, sînt mai puțin agitați, și chiar slăbiți și obosiți. Influențat de Bergson, de Maine de Biran mai ales, Janet merge, plecînd de la această observație, la ipoteza energiei fizice, dedusă din efortul și oboseala activității noastre, care se ramifică manifestîndu-se în diversele tendințe biologice și psihologice, ca foamea, apetitul sexual, amorul propriu, iubirea de copii, frica, mînia etc., descrise de altfel de Ribot. El vine însă cu o idee în plus, aceea a organizării lor la trei nivele de viață. Primul nivel este acela al trebuințelor biologice, al doilea este acela al tendințelor psihologice și al treilea acela al personalității însăși, care la ereditatea instinctelor adaugă învățarea culturii. El definește această integrare și structurare progresivă a personalității noastre prin conceptul de tensiune psihologică.

Isteria, spune Janet, în raport cu structura bio-psiho-socială a persoanei, definită prin tensiunea psihologică, este, în adevăr, un proces de disociere, grație căreia o tendință, nu o idee, — deci accentul e deplasat de la cognitiv la volitiv — se desprinde din unitatea sistemului ei și se manifestă pe cont propriu. Interpretarea isteriei, precum vedem, este identică cu a maestrului său Charcot, cu deosebirea că, în loc de idei, ale lui Taine și Fouillé, el vorbește de tendințele lui Ribot, maestrul său în psihologie.

Psihastenia, în schimb, este o coborîre a tensiunii psihologice de la nivelele superioare, cu caracter psiho-social și cultural, la cele medii, cu caracter biopsihic, și apoi la cele inferioare, cu caracter numai biologic.

Isteria este produsul dezintegrării; psihastenia este rezultatul regresiunii.

În conceptul de psihastenie sau epuizare a forțelor psihice — în fond un alt cuvînt pentru a ne ascunde ignoranța, deoarece degenerescența nu mai mergea — Janet a cuprins atît nevroza de anxietate, cît și pe cea de compulsiune, precum și aproape întreaga schizofrenie. Ca atare, termenul era, evident, mult prea larg și dacă Janet reușea, în parte, să le definească pe toate prin pierderea sentimentului realului (dereismul lui Bleuler sau sentimentul realității lui Freud), în schimb diferențierea dintre diversele boli, care sînt totuși unități nosologice diferite, el nu a mai putut-o face. De aceea termenul a devenit tot așa de desuet ca și neurastenia, care exprimase, înainte de Janet, cam același lucru.

Janet a negat psihanaliza, a negat și rolul sexualității în maladiile mintale, iar rezerve a păstrat atît față de complexul de inferioritate, definit între timp de Adler, cît și față de polaritatea introversiune-extroversiune, stabilită de Jung. Corelația psihotipului cu biotipul, de asemenea, nu l-a preocupat. Cu alte cuvinte, Janet a rămas indiferent față de toate marile inovații ale psihopatologiei din veacul nostru, mulțumindu-se doar cu sinteza secolului trecut. De aceea nu e de mirare că timpul a trecut peste lucrările sale și a păstrat doar amintirea verbului său strălucit de la Collège de France.

3. Teoria lui Freud asupra nevrozelor. Janet a preferat strălucirea catedrei. Freud s-a retras de la catedră și a ales asiduitatea cercetării și adîncimea interpretării, ce derivă din ea. Lipsit de cunoștințele elementare de psihologie, el și-a creat limbajul său și a comis și o seamă de greșeli, inerente unei

atari încercări. De aci şi animozitatea cercurilor psihologice academice faţă de ideile sale. Dar, în final, Freud şi-a corectat cea mai mare parte din exprimările şi chiar ideile sale greşite, iar elaborarea sa finală face azi parte nu numai din domeniul zecilor de catedre de psihanaliză, ci şi din acela al psihologiei, şi mai ales al psihologiei persoanei.

Freud vorbeşte de trei categorii de nevroze: de travestire sau conversiune, de anxietate sau teamă şi de compulsiune sau obsesională.

Nevroza de conversiune — cum numeşte el isteria — este definită prin manifestarea deghizată a pornirilor erotice refulate în inconştient, urmare a faptului că cenzura conştiinţei nu le admite ca manifestări directe, deschise, care să ducă la scop. Manifestările deghizate se mulţumesc numai cu surogate. Isteria urmează astfel drumul simulării din povestea Calului troian, dar simularea nu este conştientă şi în detrimentul semenilor — căci atunci ar fi simplă escrocherie — ci inconştientă şi în detrimentul nostru, chiar dacă manifestarea deghizată a pornirilor refulate ne scapă în parte de tensiune şi ne fereşte de o tensiune şi un necaz mai mare, cum e, de pildă, schizofrenia. Cuvîntul isterie vine de la cuvîntul uter, exprimat în vechea elină, şi este folosit de însuşi Hipocrat, care consideră boala o tulburare a organului respectiv, deci cu caracter somatic, făcînd însă observaţia că boala este mai frecventă la fetele nemăritate sau la femeile văduve ori lipsite mult timp de bărbaţi. Galenus leagă însă boala şi de alte necazuri, socotind că ea apare şi la bărbaţi. Cuvîntul se înrudeşte şi cu acela de istrion, chiar dacă sub unghi filologic nu are nimic de-a face cu el. Sub unghi social-psihologic însă cele două expresii au de-a face împreună deoarece un teatru — cum spune Binswanger — joacă şi nebunul, istericul mai ales. Numai că teatrul nu se desfăşoară pe scenă. Pe scenă ajunge doar în drama psihologică a lui Moreno, care însă prin acest teatru direct pe scenă încearcă să vindece pe om de celălalt teatru din viaţa însăşi, mult mai frecvent decît cel de pe scenă.

În nuvela lui Sherwood Anderson — care alături de O'Neill este poate cel mai bun interpret din literatură al psihanalizei — fetele unui director de bancă, rămase orfane de tată şi mamă, nu se mai mărită. Scăpătînd, ele nu mai sînt curtate de bărbaţii „lumii bune", după cum cei din lumea săracă nu îndrăzneau să ridice faţa la ele. Fetele însă doreau şi ele să-şi trăiască viaţa, dar împotriva acestui fapt se opunea biserica în care ele încă îşi păstrau locul de frunte, ocupat de mamă şi tată. De aceea ele consideră un păcat nu numai actul sexual, ci şi sexul însuşi. Se trezesc însă cu o mare pasiune, anume aceea de a dansa dezbrăcate noaptea, pe timp de ploaie. În propria lor conştiinţă, ele pretind că fac acest lucru din motive de igienă, doarece baia în acea vreme nu devenise încă necesară nici în casele bogate. De fapt însă simţeau şi o altă plăcere ciudată pe care nu o pricepeau de unde vine. Dar într-o noapte ies din propria lor ogradă, în care nu puteau fi văzute, şi aleargă dansînd pe stradă. Auziseră cîntecele unor tineri, care se reîntorceau tîrziu de la cîrciumă. Socoteau — în conştiinţa lor, desigur, — că nu pot fi văzute, cu toate că fulgera... Dar în lumina fulgerelor trupurile lor dezbrăcate puteau fi văzute perfect. Este exact ceea ce dorea pornirea lor erotică din inconştientul refulat.

În *Straniul Interludiu* de O'Neill, Nina iubeşte pe Gordon, dar acesta pleacă pe front şi moare ca un erou. Logodită cu el înainte de a pleca, dar opriţi să se căsătorească de către tatăl Ninei, Gordon dorise o dovadă de dragoste din partea Ninei, dar Nina, temătoare de tatăl ei, refuzase. Acum cînd logodnicul ei e mort, ea are sentimentul vinei, se face soră de caritate pentru spitalele de soldaţi răniţi, iar în cele din urmă cedează tuturor acelora care o doresc. În conştiinţa ei, Nina crede, pe de o parte, că face acest lucru numai pentru a face plăcere soldaţilor eroi, iar pe de altă parte pentru a pedepsi pe tatăl ei. În fond ea îşi manifestă, însă deghizat, pornirea erotică negratificată.

Pornirea Electrei împotriva mamei sale din *Din jale s-a întrupat Electra* are aceeaşi structură isterică. În conştiinţa sa ea pretinde că apără onoarea tatălui ei, amiralul Mannon. În fond se răzbună pe mama care i-a furat pe căpitanul Brown. Fra-

tele ei, pe de altă parte, acceptă, la insistențele ei, să-l împuște pe Brown, dar nu ca să apere onoarea familiei, ci pentru că își iubește mama, care l-a trădat.

Studentul nepregătit susține că el totdeauna se emoționează; în fața examenelor el poate să-și producă un oarecare simptom, spre exemplu, să facă febră. Dacă simptomul e conștient și urmărește un scop mărturisit propriei sale conștiințe, atunci firește că e vorba de o simplă escrocherie. Dacă însă insul se îmbolnăvește cu adevărat, atunci el își deschide drumul spre isterie. Ca să avem isterie deplină, mai trebuie ca scopul să fie și el inconștient. Procesul conversiunii sau travestirii definește înlocuirea scopului, pe care ni-l refuzăm conștient, printr-unul nobil, pe care-l afirmăm chiar ca virtute.

În fața unor greutăți, unii, femeile mai ales, leșină imediat. Este un alt mecanism isteric de a obține compătimirea, ca în final să fie evitat și necazul.

În opoziție cu leșinul notăm criza de convulsiune, ce se aseamănă cu aceea din epilepsie, cu deosebirea că ea durează mai mult, iar apariția ei este determinată de o criză de nervi. După criză bolnavul este epuizat pentru o zi sau două. Criza este un mecanism disperat de protest. În experimentul asupra învățării la șoareci, cu alegerea drumului bun, după ce acest drum a fost deprins, sistemul de curentare a fost schimbat și astfel șoarecii au fost nevoiți să se dezvețe de un drum și să se deprindă cu celălalt. Odată noua deprindere făcută, curentul a fost din nou inversat și așa mai departe. În cele din urmă cîțiva dintre șoareci s-au trîntit cu fața în sus și au început să dea din picioare, manifestînd și convulsiuni.

În stările de agitație mai ușoară, care nu duc nici la criza de convulsiune, nici la cea de nervi, pacienții desfășoară fuga de idei, asemănătoare cu aceea a maniacului. În același timp însă fuga de idei este însoțită de o seamă de gesturi teatrale, în care ființa caută să apară altceva decît este. În parafrenie și paranoia pacientul dorește să pară mai mult decît este. În melancolie el vrea să fie mai puțin decît este. În hebefrenie el vrea să fie altceva decît este. Uneori vrea să pară un copil, alteori un om bătrîn etc. De aceea delirul de dorință nu denotă numai dereism, ci și infra- și supra-reism, para-reism, retro- și pro-reism etc. Istericul cu conflicte erotice vrea să pară altceva, anume donjuan dacă e bărbat sau nimfomană, dacă e femeie. Istericul cu complex de inferioritate, pe care-l va studia Adler, vrea să pară mai mult decît este, la fel ca și parafrenicul sau paranoiacul.

În nevroza de travestire sau conversiune este vorba de manifestarea deghizată a unor porniri refulate, a căror manifestare directă și deschisă o oprește cenzura conștiinței. Travestirea este astfel un delir de dorință, exprimat implicit, nu explicit; simbolic, iar nu discursiv. În nevroza de anxietate asistăm la delirul de temere, manifestat de obicei direct, în formă deschisă, nu indirect, în haină camuflată. În isterie pornirea este refulată, dar nu învinsă. În nevroza de anxietate, la fel ca și în schizofrenie, pornirea este înfrîntă. Simptomele de temere sînt provocate de tot ceea ce ar putea trezi pornirea aruncată în adîncul inconștientului. Isteria este o boală a instinctelor vieții; anxietatea este o boală a fricii care este un instinct al morții. Isteria corelează cu biotipul displastic; anxietatea cu cel infantiloid sau cu biotipul masculin din cale afară de feminin. Corelația însă, în toate cazurile, este mult mai scăzută decît în cazul psihozelor.

Boala mintală la modă a veacului trecut a fost isteria. Boala mintală a veacului nostru dintre cele două războaie a fost schizofrenia. Azi este anxietatea, asupra căreia psihologia, psihiatria, precum și literatura și filosofia existențialistă au atras atît de mult atenția. De fapt, sub semnul fricii de viață se află întreaga gîndire existentialistă, ilustrînd, poate ea însăși maladia.

Istericul, ca și psihoticul maniaco-depresiv, este cu precădere extrovertit. Anxiosul, la fel ca și schizofrenicul, este aproape întotdeauna un introvertit.

În isterie conflictul are loc mai mult între conştiinţă şi inconştient, mai puţin între Sine, Eu şi Supra-Eu. În nevroza de anxietate el este mai mult între conştiinţă şi conduită. În isterie, inconştientul refulat se revarsă asupra conştiinţei înşelînd-o, pentru a pune stăpînire pe conduită. În anxietate, inconştientul şi conştiinţa nu se pot traduce în conduită. Isteria este o boală de afirmare cu orice preţ a pornirii refulate, fie chiar deghizat şi numai prin surogate. Anxietatea este o boală de renunţare.

În parte, o nevroză de anxietate este şi cea de compulsiune, în măsura în care este vorba de simptomele ei de ipohondrie. Dar boala se caracterizează şi prin simptomele de fobie, care reprezintă o agresivitate înfrîntă. Fobia poate duce însă şi la agresivitate deschisă.

Isteria este generată de conflicte îndepărtate, care în cele mai multe cazuri urcă chiar în prima copilărie. Anxietatea, de asemenea, poate să fie sub imperiul complexului de castraţie. Pentru existenţialişti însă anxietatea este generată în primul rînd de conflictele din actualitate. Bolile cu conflicte îndepărtate au o incubaţie lungă. Ele sînt astfel boli cu „istorie". Bolile cu conflicte din actualitatea zilei nu au o atare istorie, incubaţia lor fiind scurtă. De cele mai multe ori însă conflictele din actualitate nu fac decît să umple vasul umplut deja de alte conflicte. Uneori ele au doar darul de a declanşa pe celelalte, care erau chiar pe punct de a umple vasul.

În nevroza isterică stăpîneşte travestirea; în cea de anxietate şi compulsiune prevalează derivarea. În clipa de spaimă bolnavul pierde controlul sfincterelor. Prima şi a doua generaţie de psihiatri au socotit nevrozele ca boli strict funcţionale. Dar ei nu cunoşteau îndeajuns nici secreţiile endocrine, nici biotipologia, nici sistemul de activare din diencefal, şi, desigur, nici genetica moleculară. În lumina noilor cunoştinţe Ey înclină înspre o interpretare organo-funcţională, deci bio-psiho-socială.

4. Teoria lui Adler. În faza primă a doctrinei sale, a cărei sinteză apare în *Introducere în Psihanaliză,* Freud studiază mai mult femeia păpuşă, care reprezenta pe acea vreme principala sa clientelă. În *Noile Lecţii de Psihanaliză* el introduce şi studiul nervozei de anxietate şi compulsiune, nevroze pe care le sesizase înainte, dar pe care le pusese tot în dependenţă exclusivă de tulburările erotice. Acum însă le pune şi în seama amorului propriu şi a fricii, pe care le desprinsese din studiul nevrozelor de război. Exploziile de obuze şi atacurile cu tancul provocaseră atari nevroze chiar şi la soldaţii care nu păreau să aibă complexe de ordin erotic.

Cu ideile sale democratice, Adler a dat asistenţă medicală mai mult păturilor sărace pentru care complexele erotice păreau mai degrabă un lux, decît principalul izvor de tulburare în viaţă. În schimb, complexele de inferioritate, determinate de condiţia lor de viaţă, erau foarte frecvente. În acest mod el ajunge să studieze în primul rînd nevrozele determinate de complexul de inferioritate sau teamă al amorului propriu.

În cazul oamenilor sănătoşi, idealul de viaţă are importante şanse de realizare. Ei au simţul măsurii şi de aceea nu se angajează în visuri ce nu pot fi traduse în faptă. Visurile oamenilor necăjiţi, cu condiţii de viaţă vitregă, nu depăşesc nici ele normalitatea idealului. Dar dacă copilul din marea burghezie sau clasa aristocrată era împins de la spate şi ajutat să facă studii superioare, cel sărac de cele mai multe ori nu putea să urmeze nici liceul, oricare ar fi fost dragostea sa de carte şi strălucirea inteligenţei sale. Fiul bogat era fecior de bani gata, pentru care însuşi titlul universitar nu conta prea mult deoarece bani şi poziţie socială avea şi altfel. Cel sărac, în schimb, se ciocnea de nedreptatea orînduirii sociale şi astfel titlul universitar, înspre care cel bogat era împins cu de-a sila, pentru el era un vis irealizabil, oricare ar fi fost puterile sale intelectuale şi dorinţa sa de carte.

Nevrozele, la fel ca și psihozele, nasc astfel din imposibilitatea de traducere în faptă a idealului de viață. În nevroze în general, în isterie în special, căutăm cel puțin un surogat al idealului. Nu putem fi bogați și cu titlu universitar, spre exemplu, atunci, în raport cu străinii, ne comportăm ca și cînd am fi totuși. Celor care ne cunosc, pe de altă parte, dorim să le arătăm că, chiar dacă nu avem un atare titlu, noi sîntem mult mai pregătiți decît cei care-l au, etc. Uneori, cum spune Bleuler, omul necăjit prea tare merge chiar mai departe și în visurile sale se vede prinț sau cel puțin logodit cu o prințesă, cu toate că el este un muncitor zilier, care nu are nici măcar certitudinea că a doua zi va găsi de lucru.

Psihiatria existențialistă vede numai aceste greutăți din actualitatea zilei. Adler le apercepe și pe cele din școală și mai ales din familie și susține că cele mai multe conflicte din actualitate generează nevroza numai atunci cînd ele găsesc deja formate conflictele din școală și familie.

Dacă idealul din viață nu este cu totul prea îndepărtat de posibilitatea de a fi tradus în faptă, atunci recurgem numai la „teatrul" de compensație din vorbă și putere, pentru a ne da iluzia că, în parte cel puțin, idealul a fost ajuns. Știu că nu sînt medic sau profesor ori inginer, dar pretind că știu mai mult decît ei și mai ales sînt mult mai de valoare decît ei! Uneori, firește, putem să avem dreptate și atunci rămînem simpli revoltați de nedreptatea condiției noastre sociale. Alteori însă, putem să nu avem dreptate și atunci imaginea despre noi înșine e falsă. Isteria derivă din această falsificare a ideii despre noi înșine, care duce la *masca* pe care o substituim *rolului* nostru *social,* ca să ne dăm *iluzia* că sîntem ceea ce am vrea să fim.

Dacă suferința adusă de condiția noastră de inferioritate este prea mare, atunci, ca să o compensăm, avem nevoie de un ideal de viață și mai înalt. Dorim să fim chiar prinț sau logodnicul unei prințese. Din păcate, această compensare, fie chiar în formă de surogat, nu mai reușește. Devenim ridicoli. Nu ne rămîne, în consecință, decît retragerea din societate în propriile noastre gînduri care ne acordă orice satisfacție. Schizofrenia naște pe această cale, iar orientarea ei este cu precădere parafrenică sau paranoică.

În nevroza de anxietate dăm vina pe societate, care, considerăm noi, ne persecută.

5. Alte teorii. Interpretarea existențialistă a nevrozelor a fost inaugurată de *Psihopatologia generală* a lui Jaspers, publicată încă din 1908. Dar ea nu este elaborată pe deplin nici astăzi, cu toate că aportul lui Binswanger și Minkowski etc. reprezintă o substanțială contribuție. Meritul ei este totuși acela de a fi atras atenția asupra conflictelor din actualitate. În schimb, ea are neajunsul de a fi exagerat rolul fricii de viață și de a fi transformat nevroza de anxietate în boală mintală aproape universală.

Psihiatria de azi, ca și psihologia și sociologia de altfel, se află într-un efort de căutare a completitudinii de determinare, depășind punctul de vedere existențialist. Acest efort este ilustrat de o serie de psihiatri, în frunte cu Ey, Pichot, Matussek, Bally, Petrilowitsch, Weitbrecht, Bürger-Prinz, Rogers etc.

Înainte de a încerca unele concluziuni asupra nevrozelor, cîteva cuvinte asupra epilepsiei, pe care unii o leagă de isterie, alții de schizofrenie, iar majoritatea o consideră boală cu substrat organic, cu drept de studiu pentru neurologie.

După toată probabilitatea, teza din urmă este cea mai apropiată de adevăr. Nu mai puțin just este că epilepsia poate fi considerată și ca un cerc secant cu isteria și cu schizofrenia.

Cu isteria ea are comună criza de convulsiune, care este aproape identică cu toate că durata diferă. Diferită rămîne însă starea de aură, care premerge crizei, în care epilepticul se simte foarte bine și pe care istericul nu o are. Înaintea crizei el este deprimat, tulburat.

Cu schizofrenia, epilepsia a fost corelată de către Rosanoff. Teza sa o admit şi Henderson şi Gillespie, care constată o serie de simptome comune şi o corelaţie pozitivă cu un biotip propriu, în general de ordin displastic. În raport cu acest biotip avem apoi de-a face şi cu un psihotip propriu, aparte, caracterizat prin puterea de ură, pe de o parte şi prin agresivitate, pe de altă parte. Precum se ştie azi cu certitudine, Hitler a suferit de epilepsie, iar în ultimul an din viaţă cînd deznodămîntul fatal era tot mai evident şi pentru el, crizele sale se repetau chiar din două în două săptămîni, iar cîteva săptămîni înainte de moarte chiar din săptămînă în săptămînă. Într-o cuvîntare a sa dinaintea declarării războiului, cuvintele „voi lovi... voi lovi... voi lovi" deveniseră adevărată obsesie, fiind foarte des repetate.

Psihopatiile

Stările psihopate fac trecerea de la sănătate la boala mintală propriu-zisă. Psihopatul nu se elimină nici din meserie şi nici din familie. Faţă de semeni, el caută să-şi ascundă tulburarea, iar uneori reuşeşte, datorită faptului că în atari condiţiuni tulburările privesc numai conştiinţa, *nu şi conduita*. După toată probabilitatea acesta este caracterul de bază al psihopatiei. În interioritatea sa psihopatul suferă, fiind conştient, în acelaşi timp, de dizarmonia structurii sale psihice.

În faza psihiatriei descriptive, atenţia a fost îndreptată asupra tulburărilor de ordin sexual, precum şi asupra diverselor tulburări determinate de intoxicarea cu alcool, morfină, cocaină, marijuană etc. Clasificarea feluritelor tipuri de tulburare erotică apare în *Psihopatologia sexualis* de Krafft—Ebing, *Psihopatologia sexului* de H. Ellis, *Psihopatologia vieţii sexuale* de A. Moll etc. O atenţie deosebită le acordă şi Kraepelin în tratatul său.

Dar atît tulburările sexuale, cît şi cele toxice, pot să aibă una şi aceeaşi cauză, oricît de mari ar fi deosebirile dintre ele. Este meritul lui Freud de a fi inaugurat această cercetare a invarianţei etiologice în variaţia simptomelor.

Clasificarea lui K. Schneider şi F. Kahn ilustrează aceste preocupări de ordin analitic, anume etiologic, nu numai descriptiv şi simptomatologic.

În total Schneider distinge 12 tipuri psihopate împărţite însă în mai multe grupe. Grupa întîi cuprinde psihopaţii hipertimici, caracterizaţi prin exces de activitate şi agitaţie. În opoziţie cu ei este grupa a doua a psihopaţilor depresivi, definiţi prin simptomele opuse, anume lipsă de activitate şi depresiune. În grupa a treia intră psihopaţii nesiguri pe ei, care se îndoiesc de toate, în contrast cu care e grupa a patra a psihopaţilor dogmatici, care nu admit altă părere decît a lor. În grupa a cincea intră psihopaţii instabili, cu alternări de emoţii opuse, iar în grupa a şasea sînt grupaţi psihopaţii excentrici, cu trăsături isterice, preocupaţi în mod deosebit de valoarea propriei lor fiinţe, pe care totdeauna o exagerează. În grupa a şaptea intră psihopaţii reci, lipsiţi de emoţii, iar în grupa a opta sînt cuprinşi psihopaţii lipsiţi de voinţă, cu teamă faţă de acţiune. În ultimele grupe intră psihopaţii astenici, lipsiţi de energie şi cei explozivi, cu prea multă energie.

Nemulţumit de clasificarea lui Schneider, care ţine seama mai mult de simptome, deşi conexate cu parametri de bază ai vieţii psihice, Kahn încearcă o clasificare nouă cu criterii psihice mai distincte. Pornind de la ideea că persoana psihopată este determinată fie (a) de dezvoltarea anormală a unei tendinţe, fie (b) de aceea a trăsăturilor de temperament ori (c) de caracter, fie (d) de o serie de anomalii în arhitectonica persoanei

însăși, el distinge patru mari grupe de tipuri psihopate. În prima grupă el introduce (1) persoanele cu impulsuri prea puternice ori (2) prea slabe și (3) psihopații sexuali, cu diverse deviații, ca masturbația, homosexualitatea, hipersexualitatea, impotența, pedofilie, zoofilie, fetișismul, exhibiționismul etc. Grupa a doua cuprinde (1) persoanele cu temperament hipertimic: aprinse, prea vioaie, explozibile, iritabile, certărețe etc., (2) persoanele cu temperament hipotimic, care se împart în atimici, adică flegmatici, lipsiți de temperament, indolenți și apoi disforici, care sînt timizi, fricoși, deprimați; subgrupa următoare cuprinde ciclotimicii, cu instabilitate în emoții și conduită. La grupa a treia intră (1) persoanele cu Eu supraevaluat, care sînt egoiști, egocentrici, mîndri, megalomani, (2) persoanele cu Eu sub-evaluat: modești din cale afară, retrași, prea conștienți de defectele lor și (3) persoanele care oscilează înspre ambele direcții fiind uneori prea mîndri și plini de sine, iar alteori prea modești și neîncrezători în propriile lor puteri. La grupa a patra avem tipurile mixte, cu tulburări în arhitectonica însăși a persoanei, în structura ei și privind integrarea ei. Aci sînt grupate tipurile de persoane psihopate ale lui Kretschmer, corelate cu biotipul, anume schizoizii și cicloizii, care în caz de îmbolnăvire vor dezvolta schizofrenia sau psihoza maniaco-depresivă.

În fond, atît clasificarea lui Schneider, cît mai ales aceea a lui Kahn, determină starea psihopată prin dezvoltarea anormală a tendințelor, dependență de legătura nepotrivită dintre tendință și valență, pe de o parte, și prin dezvoltarea, tot anormală, a gradelor de hedonie ale emotivității și de biotonie ale temperamentului, plus orientarea introvertită a firii, pe de altă parte. La aceste două criterii se adaugă al treilea, anume gradul de integrare verticală a tendințelor și valențelor în reguli și principii cu caracter bio-psiho-social și cultural.

Asupra acestor criterii vom reveni în capitolul următor, cînd vom face discriminarea dintre coeficientul pozitiv și negativ al personalității.

Pentru moment ne îngăduim să observăm că dezvoltarea exagerată a bio-psiho-sociotoniei ne dă nervozitatea, iar dezvoltarea anormală a bio-psiho-sociohedoniei ne dă emotivitatea. În ambele cazuri este afectată relația dintre excitație și reacție. Nervosul face din țînțar armăsar. Cu alte cuvinte, la o excitație normală sau chiar slabă, el răspunde cu o conduită prea puternică. Aceasta determină criza de nervi. Emotivul, pe de altă parte, plînge pentru orice. Cea mai mică excitație dă plafonul maxim de emoție. Nervozitatea și emotivitatea rămîn astfel simptomele cele mai specifice ale persoanei psihopate.

Cît privește perversiunea, ea este o conexiune falsă și neadecvată dintre tendință și valență. În mod normal, de pildă, dragostea se petrece numai între persoane de sex opus și aproximativ de aceeași vîrstă sau de vîrstă apropiată. O legătură între un băiat de 20 și o femeie de 50—60 ani este anormală, precum și una între un bărbat trecut de 60 ani și o fată tînără. Anormale însă rămîn în mod categoric legăturile dintre persoanele de același sex, cu atît mai mult acelea cu animalele sau statuile etc. Atari conexiuni false și anormale dintre tendințe și valențe intervin cu precădere în domeniul vieții sexuale, dar ele nu lipsesc nici în domeniul amorului propriu sau tendinței de conservare, afirmare și dezvoltare a persoanei. Valoarea economică, de pildă, este o condiție a satisfacerii tendințelor noastre de conservare și dezvoltare. Dacă însă banul sau oricare altă formă de avere nu mai servesc acest scop, ci devin scop în sine, cum se întîmplă în diversele cazuri de avariție, atunci starea psihopată este din nou prezentă, așa cum dovedesc Avarul lui Molière, Hagi Tudose din piesa cu același nume a lui Delavrancea, apoi Père Goriot sau Grandet din romanele lui Balzac etc.

Un caz aparte de stări psihopate sînt diversele toxicomanii. Dacă consumarea anor-

mală a alcoolului sau a oricărui drog toxic prin definiţie cum sînt cocaina, morfina, marijuana etc. decurge numai din obişnuinţa pe care a adus-o folosirea lor, atunci avem de-a face numai cu o toxicomanie. Dacă însă consumarea alcoolului şi a celorlalte droguri este făcută ca să uităm o mare durere, eventual o frustrare sau o refulare prea puternică, atunci toxicomania este ocazionată de o altă stare psihopată, pe care ea însă o poate întări pe baza legii concxiunii inverse.

Din cele spuse pînă acum rezultă că stările psihopate sînt în primul rînd tulburări de caracter, emotivitate, temperament şi fire. Inteligenţa, în schimb, rămîne mai mult sau mai puţin neafectată. Acest lucru însă este adevărat numai în sensul că inteligenţa şi cunoaşterea în general nu sînt ele însele generatoare de stări psihopate. Dar aceasta nu înseamnă că viziunea noastră asupra lumii rămîne în afară de starea psihopată, adusă de caracter, emotivitate, temperament şi fire. Aşadar, tulburări ale inteligenţei şi cunoaşterii în general există şi în cazul psihopaţilor, dar ele sînt indirecte. În cazul judecăţilor de valoare în orice caz. Psihopatul deprimat va avea şi o viziune mornă despre viaţă, în vreme ce pentru cel exaltat tot ce zboară se mănîncă. Fricosul va suspecta totul, megalomanul va judeca totul prin prisma persoanei sale etc. De atari tulburări sau mai ales colorături emotive şi de fire nu va scăpa nici concepţia despre lume şi viaţă a oamenilor mari, creatori de diverse valori, aşa cum arată Kretschmer în cartea sa, *Oamenii geniali*. Este adevărat, că Nietzsche şi Kierkegaard au fost de-a dreptul neurotici, iar van Gogh a fost chiar un psihotic. Majoritatea creatorilor psihopaţi — care reprezintă însă o minoritate faţă de cei normali — ilustrează doar stările psihopate. Aceste stări nu handicapează operele create, care poartă totuşi o amprentă psihopată.

De aceea psihopatiile, la fel ca şi nevrozele, afectează în final întreaga personalitate, dar tulburările lor sînt cele mai puţin accentuate. Ca atare ele sînt un amestec de sănătate şi boală, făcînd trecerea de la normalitate la anormalitate. Prin urmare, deosebirea dintre starea psihopată şi cea normală, pe de o parte, dintre cea neurotică şi cea psihotică, pe de altă parte, este mai mult de grad decît de calitate. Tot ceea ce putem spune e că inteligenţa şi cunoaşterea par a fi funcţiunile cele mai bine închegate ale sistemului cerebro-spinal şi în consecinţă, tulburarea lor este din fericire, cea mai dificilă. Numai în schizofrenie inteligenţa şi cunoaşterea sînt mai grav tulburate. Ele rămîn afectate mai uşor în celelalte cazuri. Altfel inteligenţa în sine nu se îmbolnăveşte, ci poate doar să rămînă nedezvoltată cum e cazul în debilitatea mintală.

În ultimele două decade bolile mintale au fost cercetate şi interpretate şi sub unghiul teoriei informaţiei, teorie introdusă de cibernetică. Judecate în această perspectivă, bolile apar totdeauna şi ca tulburări de informaţie. Unii susţin că la originea maladiei mintale ar sta în primul rînd aceste tulburări, dar teza deocamdată nu e confirmată. Tot ceea ce se poate spune e că limbajul, prin care informaţiile sînt vehiculate, are o mare importanţă. În adevăr, modul diferit, al oamenilor de a înţelege cuvintele şi propoziţiile generează foarte multe neînţelegeri între ei mergînd pînă la conflicte. Semantica logică are ca obiectiv punerea la punct a mijloacelor şi procedeelor care să asigure interpretare clară, precisă şi distinctă. Aceasta nu înseamnă însă nici pe departe că semantica poate rezolva totul, aşa cum crede Kotarbinski. Ea nu este panaceu universal, aşa cum spune pe bună dreptate Adam Schaff.

Delincvenți, infractori și criminali

Delictul este transgresiunea cea mai ușoară a normelor sociale concretizate în lege. El prejudiciază interesele semenilor și ale societății și handicapează astfel convietuirea socială pe bază de dreptate. Infracțiunea este un delict mai grav, iar crima înseamnă și un atac la viața semenilor sau la existența societății.

Delictul și crima sînt, în general, rezultatul unei adaptări și integrări sociale incorecte, în care înzestrarea și constituția ereditară nu par a juca un rol deosebit. Educația cu totul defectuoasă poate genera singură chiar crima, dar în cazul acesteia factorii ereditari sînt și ei prezenți. La crimă se poate ajunge, de asemenea, printr-o educație cu totul insuficientă și mai ales greșită.

Lombroso a susținut teza criminalului înnăscut și astfel iresponsabil care ar trebui tratat în clinică, nu în penitenciare. Dar el a privit criminalul numai sub unghi biologic și psihologic, nu și sub unghi social-cultural. Astfel el nu a sesizat îndeajuns dreptul societății de a se apăra de atari atacuri grave și mai ales de a le preveni. De aceea problema răspunderii nu poate fi judecată numai sub unghiul infractorului, ci și sub acela al societății, care este obligată să izoleze autorii infracțiunii și crimei, nu pentru a se răzbuna, desigur, ci pentru a face cu neputință repetarea unor atari acte. Pe cît este apoi posibil societatea trebuie să încerce și o restructurare sănătoasă a caracterului infractorului în vederea unei viitoare convietuiri sociale corecte. Atunci cînd această restructurare nu are șanse este avizată deținerea pe viață, deoarece probabilitatea unor noi crime nu este exclusă. În viziunea științifică a condiției umane care cuprinde și punctul de vedere potrivit căruia infractorul și criminalul nu sînt numai autori, ci și victime ale eredității lor și mai ales ale unor condiții sociale, singura rațiune admisă pentru deținere este numai izolarea cu scop de a preveni noi transgresiuni pînă la reușita restructurării, dacă acest lucru este cu putință. Cînd crima este cu totul sub imperiul iresponsabilității adusă de nebunie, atunci, firește, rămîne internarea prin act juridic în spitalele de boli mintale incurabile, deci pe viață. Desigur, cu luarea tuturor măsurilor de izolare pentru ca o nouă agresiune să nu fie cu putință.

Lombroso a definit criminalul aproape numai prin stigmatele de ordin biologic, constituțional, care au fost infirmate atunci cînd ele au fost studiate și pe populația normală. Oameni cu ceafa groasă și fruntea îngustă sau ochii apropiați de nas există îndeajuns și în populația normală, așa cum a arătat Goddard. Nu e mai puțin adevărat că problema criminalității ereditare, definită prin criterii biologice, este reluată azi sub unghiul biotipologiei, cînd stigmatele nu sînt căutate în cărămizi, deci în diversele caractere analitice, ci în clădire, adică în caracterele sintetice, care privesc structura însăși. Există, în adevăr, suficiente șanse ca un infantiloid să facă o boală mintală, iar un hipodezvoltat biologic, deci animaloidul, să fie mai mult predispus spre crimă.

Stigmatele ereditare ale crimei însă trebuie căutate mai mult în direcție psihologică. Ele corelează fie cu dezvoltarea anormală a agresivității, fie cu nervozitatea hipertimicului, fie cu instabilitatea emotivă și reactivă. Precum, ele corelează desigur, și cu debilitatea mintală.

După toată probabilitatea însă factorii cei mai frecvenți și mai gravi rămîn cei sociali. În fond, infracțiunea și crima, la fel ca și nebunia, sînt mai frecvente la oraș decît la sate și mult mai frecvente într-o serie de țări în proces de tranziție de la o civilizație la alta. Acest proces aduce totdeauna o slăbire a disciplinei sociale. Între Paris, Roma și Londra deosebirile de infracțiuni și crime urcă

doar la cîteva procente. În schimb, pentru o anumită perioadă de vreme, marile metropole din S.U.A., în frunte cu New York, Chicago, San Francisco etc., au avut de zeci de ori mai multe crime. Măsurile adecvate, pe de o parte, structurarea ordinei sociale, pe de altă parte, au reuşit însă să coboare simţitor aceste deosebiri radicale. Totuşi nu există nici un motiv să credem că procentajul ridicat de crime din aceste metropole cu caracter cosmopolit şi astfel încă neînchegate ca ordine socială unitară, să fie coborît la acela al celorlalte metropole cu ordine socială mai bine conturată. Victime ale acestor condiţii sociale tulburate sînt cu deosebire tinerii. De aceea în toate aceste mari metropole cosmopolite delincvenţa şi criminalitatea cea mai ridicată a fost cea infantilă.

Mişcările tineretului din S.U.A., care au luat proporţii atît de mari, sînt conexate în primul rînd cu contradicţiile dintre capital şi muncă, libertate şi dreptate, inerente orînduirii individualiste.

După o ultimă statistică asupra a 27.000 dosare cu crimă şi furt din Belgia, Verwaeck constată într-o treime din cazuri numai factori sociali, într-o zecime din cazuri numai factori psihologici şi în foarte puţine procente numai factori constituţionali. În restul imens al cazurilor avem o combinare de factori bio-psiho-sociali şi culturali, deci întreaga condiţie umană, anume atît predispoziţiile ereditare, care au însă un rol mai redus, cît şi condiţiile economice, social-politice şi culturale, care au un rol foarte mare, reprezentînd peste două treimi din cauzalitatea infracţiunii şi crimei.

Că factorii sociali joacă rolul prim în generarea infracţiunii şi crimei, aceasta rezultă şi din împrejurarea foarte frecvent constatată că în mai bine de două treimi din infracţiuni şi crime acţionează banda, nu individul singur. În schimb insul singur acţionează în crima pasională, dar în acest caz el are şi predispoziţii net psihopate, neurotice chiar. Alături de crima pasională, conexată cu gelozia patologică, avem crima cu totul iresponsabilă din crizele de manie, precum şi pe acelea din parafrenie şi paranoia. În primul caz obiectul crimei este persoana bănuită de infidelitate. În al doilea caz obiectul crimei poate fi orice persoană ce se află în apropiere în momentul crizei. În al treilea caz sînt persoane publice, pe care însul nu le cunoaşte, dar care aduc o mai mare notorietate crimei sale. O seamă de prim-miniştri şi preşedinţi de state au căzut victime unor atari parafrenici şi mai ales paranoiaci. Aşa a fost ucis preşedintele Lincoln. Tot aşa pare a fi fost ucis Kennedy, apoi Doumer, preşedintele Republicii Franceze etc. În virtutea acestor fapte, generalizarea a fost posibilă, în sensul că nebunul ucide de unul singur. În schimb, patologia socială duce la organizarea în bandă.

Debilitatea mintală

Ea defineşte inteligenţa nedezvoltată, sub etatea de patru ani. Dacă ea e sub doi ani vorbim de starea de idioţenie sau imbecilitate. Indivizii cu inteligenţă sub şapte ani, deci incapabili să facă faţă şcolii generale, reprezintă starea de debilitate mintală mai puţin gravă.

În ea însăşi, debilitatea mintală, desigur, nu e o boală propriu-zisă, aşa cum bolnavi somatici nu sînt consideraţi a fi nici piticii. În adevăr, dacă debilii mintali sau fizici ar trăi împreună numai cu semenii lor, de acelaşi nivel psihic sau corporal, şi, desigur, nu ar fi obligaţi să-şi cîştige pîinea şi să se apere de pericol, atunci ei ar rămîne, în fond, simpli nedezvoltaţi mintal sau corporal.

Dar ei trăiesc în familie, împreună cu ceilalţi semeni normali, cu care vin de altfel în contact şi pe stradă etc. În acest mod, prin comparaţie cu aceştia, ei dezvoltă şi o seamă de tulburări mintale generate de complexul

de inferioritate. În acest mod debilitatea mintală devine și o boală psihică.

Alături de debilitatea intelectuală, avem și pe cea morală, cauzată de lipsa de dezvoltare a caracterului și a emotivității sau a temperamentului și a firii. În general ea merge mînă în mînă cu cea intelectuală, fie că e cauzată de ea, fie că acționează pe cont propriu. Într-o seamă de cazuri însă există insanitate morală fără să existe debilitate mintală. Acesta este cazul indivizilor lipsiți de orice sentiment de jenă, fie în raport cu viața lor particulară, intimă, fie în raport cu limbajul și chiar cu actele de elementară decență socială. După toată probabilitatea, caracterologia zoologică, preconizată de Aristotel, nu e întru totul lipsită de temei în aceste cazuri.

Debilitatea mintală, desigur, este accesibilă condiționării sociale minime, dacă ea nu e prea gravă, deci peste doi ani. Începînd de la etatea mintală de patru ani în sus, debilii pot exercita chiar anumite munci simple, social-mente utile. Mai puțin accesibili condiționării în vederea unei conduite sociale minime sînt cei suferinzi de insanitate morală. De aceea, în cazul lor, pedepsirea ocupă un rol destul de important, dar, desigur, ea are rezultate pozitive numai dacă este conjugată și întregită reciproc cu recompensa pozitivă pentru faptele bune.

Unii vorbesc și de o insanitate de ordin criminalod, cînd precupănește nu lipsa de decență și rușine, ci pornirea înspre crimă. Ea ar fi astfel definită prin dezvoltarea anormală a sadismului, pe care, de exemplu, au ilustrat-o o serie din paznicii de la Ausschwitz și Buchenwakl. Dar în cazul lor dătătoare de ton a fost insanitatea socială a orînduirii politice, care incita la crimă. Întrebați de ce au comis odioasele lor crime, cei mai mulți s-au scuzat nu prin faptul că au fost uneltele oarbe ale ordinelor criminale primite, ci prin faptul că „cei uciși nu erau oameni ca D-ta (anchetatorul și judecătorul) și ca mine (deci alături în rangul de om cu judecătorul), ci altfel, încît nu meritau din capul locului să trăiască". Prin urmare vinovate, la urma urmei, au fost chiar victimele, cu toate că printre ele au fost oameni cu realizări profesionale și sociale cu totul deosebite. Suprimat, este adevărat, nu în lagăr, ci în spital, a fost și un laureat al premiului Nobel.

CAPITOLUL XIII
Coeficientul de personalitate

„Spun și magii, spun și regii că din cîte-n lume avem, personalitatea este binele suprem!" Sînt cunoscutele cuvinte ale lui Goethe din nemuritoarea sa operă Faust (partea întîi).

Dar personalitatea nu mai este azi socotită ca o entitate de sine stătătoare; ea se conjugă neîncetat cu lumea din care face parte, influențîndu-se reciproc cu aceasta. Trăsăturile și funcțiunile sale sînt, în consecință, și ele moduri de conjugare cu societatea, cu o determinare dublă.

Modurile de conjugare au apoi o finalitate. Ele sînt în slujba bunăstării materiale și spirituale, pe care o definește cultura. În procesul formării lor, modurile de conjugare depind și de gradul de dezvoltare al culturii, precum și de specificul ei de epocă și loc.

Modurile de conjugare a individului cu societatea depind, așadar, simultan de individ, societate și cultură.

Din aceste motive, Goethe a simțit nevoia să scrie și partea a doua din Faust, în care dezbate întregirea reciprocă dintre personalitate și societate, în slujba culturii.

Determinarea condiției umane sub semnul completitudinii poate fi obținută numai în această întreită perspectivă a triunghiului ei, definit prin individ, societate și cultură.

Din acest trilater, antichitatea elină a sesizat doar individul. De aci umanismul ei individualist, pe care Renașterea l-a reiterat. Binele, Adevărul și Frumosul erau atribute ale individului sau facultăți ale sale, cum spunea Aristotel. Ele nu erau și produsul societății de la epoca de cultură dată și dintr-o anumită țară. Lumea, de altfel, sta pe loc și nu varia în esență. De aceea, atît *Republica* lui Platon, cît și *Politica* lui Aristotel propun soluții universal valabile, chiar dacă ele se contrazic.

În aceeași perspectivă individualistă au interpretat Descartes și Bacon, Adevărul, Spinoza, Binele etic, Rousseau, pe cel politic, iar Boileau, Frumosul. Sinteza acestei viziuni individualiste o face Kant, care interpretează în aceeași lumină atît Adevărul, cît și Binele, precum și Frumosul.

În schimb Hegel inaugurează concepția socială și culturală, pe care Marx și Engels o pun în acord cu știința contemporană. O tratare similară a condiției umane a susținut și A. Comte, dar fără suficientă coerență logică.

Antichitatea și Renașterea au elaborat numai umanismul individualist. Veacul al XIX-lea inaugurează pe cel social-cultural, pe care orînduirea socialistă din secolul al XX-lea îl traduce în faptă.

Preludiul acestei interpretări a condiției umane sub semnul completitudinii apare la Goethe și Schiller.

În dorința sa de a se constitui ca știință exactă, cu caracter experimental și metric, psihologia veacului trecut a început prin a studia numai procesele elementare, de ordin psihofizic, ce se desfășoară mai mult sub imperiul legității biologice decît al celei social-culturale. În fond, senzațiile și reflexele sînt aceleași și la primitivi, nu numai la omul din zilele noastre.

Dar această psihologie elementaristă și solipsistă, cu metodologie experimentală și me-

trică, pe de o parte, cu interpretare analitică, pe de altă parte, nu a putut rezolva nici condiția omului în școală și muncă, nici pe aceea a pacientului din clinică sau a infractorului din justiție. Cu atît mai puțin a putut ajuta ea la înțelegerea omului în istorie, apoi în creația din artă, literatură, știință și filosofie.

În consecință, nu e nici o mirare că psihologia din veacul nostru a introdus în domeniul ei de cercetare și explicarea sintezelor majore ale structurii bio-psiho-sociale și culturale a persoanei umane concrete, care trăiește în societate și se zbate pentru civilizație. Pe această cale, ea a descoperit atît importanța societății, cît și influența covîrșitoare a culturii. Insul nu mai e explicat solipsist și, astfel, abstract, ci în raport cu societatea și cultura, pe care el o determină și care atît de mult îl influențează, modelîndu-i structura după tiparele sale. În acest mod condiția umană este tratată sub semnul completitudinii ei, atît în perspectivă teoretică, cît și sub unghi metodologic, precum și sub unghi practic. Nu senzațiile și reflexele interesează în școală, clinică și justiție, ci personalitatea elevului, bolnavului și infractorului în raport cu familia sa, școala pe care el a urmat-o, meseria aleasă, căsătoria făcută etc.

Orizontul condiției umane

S-a spus că, în fond, cultura nu ar fi decît înmulțirea trebuințelor umane. S-a spus *trebuințe sau tendințe*, dar, în realitate, s-a înțeles *valențe*, adică bunuri sociale, materiale și spirituale. Valențele, cum am văzut, nu sînt numai creații individuale, ci și sociale, iar un cuvînt esențial asupra prezenței și prezentului lor îl are, desigur, și trecutul, precum și prospectivitatea viitorului. Prin urmare, cultura este progresul întregii condiții umane, luată în completitudinea ei de determinare.

Dar acest progres nu e o simplă necesitate, un drum linear ascendent, ci este o dezvoltare, care în anumite condițiuni evoluează înspre mai mult Bine, Adevăr și Frumos, iar în altele stă pe loc. Nu lipsește nici cazul cînd omenirea merge înapoi, înscriind un regres, nu un mers înainte. În consecință, orizontul condiției umane, lărgimea și bogăția vederilor sale, precum și bogăția tendințelor și valențelor sale, variază nu numai în timp, ci și în spațiu. Deosebiri fundamentale între indivizi există chiar și în interiorul uneia și aceleiași națiuni dintr-un moment dat, după cum sînt inteligența și școlarizarea lor, caracterul și profesiunea lor, adică bogăția lor de cunoștințe și de atitudini volitive și emotive față de valorile de bază ale omenirii. De aceea cunoașterea orizontului de viață al unui om, a bogăției sale de idei și atitudini, a simfoniei sale de sentimente, cu un cuvînt, a conținutului său sufletesc, este condiția primă, pe care trebuie să o satisfacem chiar dacă, în ordinea importanței, alți doi parametri sînt, cum vom vedea, mai semnificativi și plini de relevanță ca valoare de adevăr.

În vechiul sat patriarhal deosebirile dintre oameni erau aproape numai de inteligență, caracter, emotivitate, fire și temperament. Orizontul acestor oameni avea o întindere mică. În orașul de azi deosebirile sînt în primul rînd de școlarizare. La fiecare treaptă de școlarizare avem apoi o foarte mare diferențiere profesională și culturală, adusă de diviziunea muncii. Precum avem desigur, și treptele ierarhice de coordonare a diviziunii. De aceea, profesiunea unui om este azi una din cele mai relevante informații asupra coeficientului său de personalitate. Orizontul omului de azi e mult mai întins și mai complex.

În timpul războiului de secesiune din S.U.A., deci acum un secol numai, au existat cetățeni americani, care au aflat despre acest război numai după ce el s-a terminat. Azi știe toată lumea despre războiul din Vietnam.

Deosebirea de bogăție sufletească a indivizilor depinde, firește, și de înzestrarea lor

nativă. Proba o constituie faptul că în unele şi aceleaşi condiţiuni de viaţă şi oportunităţi de şcolarizare egale oamenii variază totuşi atît de mult. Dar deosebirile izvorăsc şi mai mult din treapta de dezvoltare a culturii, care ne face azi atît de deosebiţi de cetăţenii veacului trecut din S.U.A., care nu cunoşteau războiul ce ameninţase însăşi unitatea patriei lor. În fond, moţii de la începutul secolului nostru erau mult mai aproape de strămoşii lor dacoromani de acum două mii de ani decît de cetăţenii cu şcoală din Cluj. De aci şi nevoia atît de imperioasă de a omogeniza geografia prin sincronizarea corectă a istoriei.

Orizontul restrîns de viaţă din condiţia umană patriarhală cuprindea numai cultura generală, una şi aceeaşi pentru toţi, dar limitată la oamenii liberi, la clasa aristocrată în special.

Orizontul bogat de viaţă din condiţia umană contemporană a adăugat la cultura generală şi pe cea de specialitate. Dacă pregătirea de specialitate şi cultura generală se întregesc reciproc, atunci completitudinea condiţiei umane e satisfăcută. Altfel, unilateralitatea ei este inevitabilă, fie că ea înseamnă cultură generală fără pregătire de specialitate, fie viceversa, adică specialist fără orizontul culturii generale. Primii satisfac obligaţiile lor în familie şi viaţa intelectuală şi publică, dar sînt slabi în profesiune. Ceilalţi sînt buni în meserie, dar inculţi sub orizontul social-politic, intelectual şi estetic.

O atare despărţire dintre cultura generală şi de specialitate dă însă rezultate mai puţin negative în profesiunile de largă circulaţie. Ea este însă totdeauna negativă în posturile de conducere de ordin economic, educaţional sau social-politic.

Cum satisfacerea exigenţelor de cultură generală este îndeajuns de anevoioasă, unii o rezolvă fie numai sub unghiul ştiinţelor exacte, cu aplicări practice importante, fie numai sub unghiul beletristic. Din fericire, în conducerea vieţii publice apar şi ştiinţele sociale, care se interpun între ştiinţă şi artă, umanism şi tehnologie şi astfel solicită nevoia de sinteză. În ştiinţele exacte, operate în primul rînd cu matematica, eficienţa specializării s-a dovedit destul de mare, dar noua lor orientare înspre o fundare metateoretică a făcut tot mai viu simţită şi cultura generală. În ştiinţele sociale, operate mai mult cu logica, cu cea dialectică mai ales, interconexiunea fenomenelor şi ideilor este însă atît de mare încît lărgimea de orizont a culturii generale este cel puţin tot aşa de mare ca şi specializarea experimentală şi metrică. Nu este mai puţin adevărat, aşa cum M. Maliţa observă în *Cronica anului 2000*, că bifurcarea culturii generale contemporane, în una cu caracter mai mult tehnic, bazată pe ştiinţele exacte şi în cealaltă mai mult umanistă, întemeiată pe litere şi arte, constituie un izvor de criză în cultura contemporană. Dar să sperăm că dezvoltarea ştiinţelor sociale şi generalizarea logicii va reinstala unitatea cuvenită.

La ora actuală însă deosebirile dintre tehnicianul pregătit în ştiinţele exacte şi umanistul cu pregătire beletristică sînt încă supărător de mari. În fond, în majoritatea cazurilor unii nu ştiu despre ceilalţi şi invers. Lucrurile stau însă mai bine în cazul celor pregătiţi în ştiinţele sociale, care obligă la mai multă sinteză, operată cu ajutorul logicii.

Integrarea orizontului

Dar puterea de judecată a unui om, pe care se clădeşte productivitatea sa profesională, pe de o parte, şi integrarea sa social-culturală, pe de altă parte, nu depinde atît de lărgimea de orizont şi de bogăţia de cunoştinţe, cît de organizarea cunoştinţelor în sistem, anume de integrarea cunoştinţelor şi manifestărilor sale în idei şi reguli ce fac

parte din concepția sa despre lume și viață. De aceea, adîncimea și înălțimea orizontului, aprofundarea și organizarea sa, sînt mult mai importante decît bogăția și lărgimea sa.

În adevăr, cultura unui om nu trebuie să fie o enciclopedie de cunoștințe, ci un tratat, în cadrul căruia cunoștințele sînt organizate în sistem. Acțiunea noastră, de asemenea, nu este o multiplicitate de manifestări juxtapuse, care nu se leagă între ele, ci o multiplicitate de fapte cu o unitate de idei, reguli și principii. Trăirea emotivă apoi nu e nici ea un conglomerat de sentimente, ci o simfonie complexă, în care unitatea e mai importantă decît varietatea și multiplicitatea.

Această organizare cognitivă, volitivă și emotivă însă nu e numai individuală, deci bio-psihică, ci și social-culturală. Ea angajează întreaga condiție umană. În consecință, condiția disciplinii psihologice este disciplina socială, iar ambele se clădesc pe cea culturală, care aduce și înflorirea lor.

Trăim azi sub imperiul organizării științifice a muncii, dar nu numai sub unghiul organizării locului de muncă, așa cum a fost cazul la început, ci și sub acela al organizării întreprinderii însăși, atît în domeniul economic cît și științific, precum și social-politic. Eficiența acestei din urmă organizări este mult mai mare decît organizarea exclusivă a locului de muncă cu care ea de altfel se întregește reciproc.

În elaborarea ciberneticii, concepută ca știință a organizării și conducerii automate, Norbert Wiener și Rosenblueth s-au inspirat din procesele biologice comune cu diversele mecanisme ale mașinilor. Prin urmare, organizarea nu a descoperit-o omul, ci el doar o explicitează. Altfel ea a fost prezentă nu numai în viața social-umană, care lasă, poate, încă mult de dorit, ci ea a fost prezentă și în viața animală. Cannon, din care în bună parte Wiener și Rosenblueth s-au inspirat, a vorbit de înțelepciunea corpului, reglată de sistemul endocrin și neurovegetativ, care îi apărea chiar mai perfectă decît aceea a sistemului cerebro-spinal.

Sub unghiul proceselor repetitive de conservare, cu caracter de generalitate și universalitate, Cannon a avut dreptate. Sub unghiul proceselor creative, cu conexiune logică, nu numai matematică, el însă nu a mai avut dreptate. De aceea este cu atît mai mare meritul lui N. Wiener de a fi accentuat că cibernetica, în calitatea ei de conducere și dirijare, cîrmuire, de ordin matematic și logic-matematic, nu privește — și nu poate privi — decît procesele biologice și social-umane care se aseamănă cu mecanismele fizice, de ordin cantitativ, dar nu și pe acelea proprii vieții și apoi specifice condiției social-umane, care o depășesc cu totul. Aceste procese nu pot fi operate și determinate decît cu ajutorul logicii calitative, ce-și îndreaptă atenția înspre conexiunile calitative, cu înțeles și direcție de evoluție, ce pot fi exprimate și interpretate prin legile dialectice.

Conștiința umană, la fel ca și integrarea cognitivă, volitivă și emotivă, pe care ea de altfel le cuprinde, operează sub imperiul acestor legi. Iar conducerea economică și social-politică, la fel ca și cea culturală, din cadrul națiunii constituită în stat, nu operează nici ea altfel.

Cele două categorii de organizare, una de ordin matematic și logic-matematic, pe care tot mai mult o trecem computerelor, și alta de ordin logic propriu-zis, respectiv dialectic, desigur, nu se opun, ci se întregesc reciproc. De aceea a opera numai cu una, nu și cu cealaltă, înseamnă a compromite conducerea însăși.

Conducerea automată este în orice caz operată de mașini cu cel mult un milion de celule. Conducerea logică a creierului uman are, în schimb, nevoie de aproape 14 miliarde de celule, anume de 5000 celule prelucrătoare pentru fiecare nerv aferent de informare. Această uriașă diferență ne exprimă singură însemnătatea cu totul deosebită a conducerii și dirijării calitative, care este și va rămîne apanajul creierului uman.

Această pondere calitativă apare deja în regnul animal, la animalele superioare în

orice caz. Ea constituie gloria condiției umane, dar sub acest unghi ea este operată nu numai de creierul omenesc cu cele 14 miliarde de celule, ci și de organizarea social-umană, cu care ea se întregește reciproc. Elaborarea social-culturală a limbajului uman, prin care conducerea calitativă este cu putință, e, poate, modelul cel mai reușit de referință pentru a înțelege teoria semnificațiilor ce nasc din contrariile ce se atrag, pe de o parte, din rostul lor în întreg, pe de altă parte. Conducerea calitativă a conștiinței umane și a organizării economice și social-politice naște din integrarea lor în dezvoltare.

Există oameni care cunosc zeci de mii de cuvinte dintr-o limbă străină, dar nu o vorbesc deoarece integrarea cuvintelor în propoziții nu o au. Și există oameni care cunosc numai 1000 cuvinte, anume pe cele de bază pentru nevoile umane, care vorbesc foarte bine limba. Prin urmare, nu numai vocabularul este necesar, ci și gramatica, anume integrarea cuvintelor în propoziții, care este operația principală.

Există, de asemenea, oameni cu judecată, cu productivitate în muncă și caracter bine închegat, cu toate că orizontul lor cultural, dintr-o seamă de împrejurări vitrege, este foarte restrîns. Precum există oameni tobă de carte, deci cu orizont foarte larg, dar care sînt mai mult bibliotecă răsturnată decît tratat organizat. De aceea ei mai mult încurcă lucrurile decît fac treabă. În adevăr, dacă ponderea lărgimii de orizont o exprimăm prin unitate, atunci integrarea orizontului, care aduce adîncimea de interpretare, este egală cel puțin cu de două ori unitatea orizontului. Uneori le ridică valoarea orizontului la pătrat, poate chiar la cub.

Simetrie și armonie

Particulele elementare intră în atomi, atomii în molecule, care, la rîndul lor, anume atunci cînd este vorba de viață, intră în celule. La rîndul lor, celulele fac parte din țesuturi și organe, care fac parte din sisteme, iar acestea din organism. La nivelul condiției umane avem organizarea indivizilor în familie, comunitatea de locuit și muncă, iar acestea fac parte din națiunea organizată în stat. Prin urmare, organizarea materiei și energiei în structuri tot mai bogate, complexe și articulate, la nivel fizic, biologic și social-uman, se aseamănă unei piramide, ce rezultă din integrarea părților în întreg.

În cadrul nivelului biologic este de observat că, în lupta pentru conservare și dezvoltare au învins nu animalele cu somă multă, cum au fost dinozaurii, ci ființele cu sistem nervos mai bine dezvoltat. Dar funcțiunea acestui sistem este aceea a organizării însăși. Prin urmare și din acest punct de vedere integrarea este mai importantă decît acumularea. De aceea evoluția înseamnă o dezvoltare a ei.

Organizarea social-umană urmează aceeași lege, cu deosebirea că acum ea este conștientă, nu inconștientă. Azi a ajuns să fie și explicitată, căci la teoria ei am adăugat și metateoria.

Dar în organizarea cunoștințelor enciclopedice în structura unitară a tratatului, accentul poate să cadă mai mult pe descrierea și clasificarea faptelor sau pe structura explicativă a parametrilor ce le determină. Primul caz este ilustrat mai ales de botanica și zoologia lui Aristotel. Al doilea caz este concretizat de geometria lui Euclid și Descartes. În științele naturale stăpînește pînă azi spiritul descriptiv. În mecanica lui Newton, în științele exacte în general, a triumfat explicarea analitică de ordin rațional. Primele științe se aseamănă unei piramide cu baza largă și vîrful puțin înalt, deoarece fenomenele sînt multe, iar interpretarea lor rațională este încă săracă. A doua categorie de științe se asea-

mână unei piramide cu vîrful înalt și baza mai restrînsă, deoarece raționalitatea parametrilor explicativi este așa de evidentă încît din căderea unui singur măr din pom a putut fi stabilită legea gravitației.

Același lucru poate fi spus și despre cultura omenească și condiția umană în general. Unii știu foarte multe, dar pricep puține, deoarece factorii explicativi, de ordin rațional, sînt încă insuficient conturați. Alții au cunoștințe puține, dar înțeleg foarte bine tocmai fiindcă au apercepția acestor factori explicativi precisă și clară, cum spunea Descartes.

Pragmatismul lui James a promovat bătălia pentru cît mai multe fapte brute, dar în știința americană a învins interpretarea faptelor prin idei, susținută de Ch. Peirce, colegul lui James.

Urmînd cu precădere tradiția discursului cartezian, francezii au fost în general raționaliști, preferînd modelul piramidei cu vîrful ridicat și baza mai restrînsă. Urmînd tradiția deschisă de Bacon și Locke, englezii au fost mai mult empiriști, alegînd modelul piramidei cu baza largă și vîrful mai puțin înalt.

În știința de azi precumpănește însă, în toate țările, ponderea justă dintre empirism și raționalism, pe care a inaugurat-o dialectica lui Hegel.

Simetria definește acest raport dintre fapte și idei, conținut și integrare, care trebuie să fie cel just, adică sub semnul eficienței optime.

Armonia, pe de altă parte, determină întregirea reciprocă dintre fapte și idei, conținut și integrare, care trebuie să fie sub imperiul *semnificațiilor logice*, pe care se clădește eficiența optimă a interpretării.

Simetria este un concept precumpănitor matematic și logico-matematic. Armonia este un concept predominant logic, anume dialectic.

Amîndouă aceste concepte definesc Logosul însuși. Anume pe acela al Lumii și pe acela al concepției omenești asupra ei. Precum tot ele determină și Ethosul caracterului, care stă la baza acțiunii umane. De asemenea, ele au un cuvînt de spus și asupra Frumosului, care înseamnă logosul emotiv, ce se întregește cu logosul rațional și volitiv.

Simetria și armonia, de altfel, nu definesc numai *ponderea* și *întregirea reciprocă* dintre fenomene și parametrii lor explicativi, cu caracter ierarhic și, astfel, vertical, ci ele definesc și ponderea și întregirea reciprocă dintre inimă și plămîni, de pildă, adică dintre diversele structuri intermediare, care fac legătura dintre baza și vîrful piramidei, dintre celule și unitatea de funcțiune și conștiință a creierului. În organizarea statală ele, de asemenea, nu definesc numai raportul dintre cetățeni și conducere, raport mijlocit de instituțiile intermediare, ci și relațiile dintre diversele instituții de la unul și același nivel.

Ele definesc apoi — așa cum vom vedea îndată — ponderea și întregirea reciprocă dintre trecut, prezent și viitor.

Cu alte cuvinte, ele definesc relațiile afinitare, complementare, ierarhice și de dezvoltare ale structurii în evoluție.

Ele definesc atît viziunea noastră despre lume și viață, cît și acțiunea noastră în raport cu ea, deci caracterul, precum și mecanismul de control, sub unghiul valorii pozitive sau negative a adaptării noastre în lume, cu scop de conservare și dezvoltare al emoțiilor.

Ele definesc firea și temperamentul.

Ele definesc, în sfîrșit, personalitatea însăși.

Ordinea economică, social-politică și culturală a condiției umane poate veni numai de sus în jos, fiind impusă cu forță, sau de jos în sus, cînd ea înseamnă disciplină liber consimțită. Întregirea armonioasă dintre conducere și conduși, cu ponderea justă a instituțiilor prin care ea este operată, este satisfăcută numai în cazul din urmă, care dă eficiența optimă.

Același lucru este adevărat și în cazul omului. Pedanții și filistinii, care construiesc propria lor personalitate numai de la inimă în

sus, iar de trebuinţele biologice şi instincte fac abstracţie, au ordinea tradusă în faptă. Dar ea e unilaterală şi absurdă deoarece nu satisface întreaga fiinţă. Ea e numai în slujba Supra-Eului, nu şi a Sinelui. Eul însuşi este înăbuşit de ea. De aceea, astfel de indivizi pot termina prin nebunie. Opusul lor îl constituie boemii, care nu apercep decît stomacul şi sexul, punînd prea puţină ordine chiar în activitatea acestora. La mijloc sînt aceia care fac întregirea reciprocă dintre tendinţe şi valenţe, Sine, Eu şi Supra-Eu, păstrînd atît simţul măsurii, deci simetria, cît şi întregirea lor reciprocă, deci armonia, care dă bunul simţ. Aceeaşi simetrie şi întregire reciprocă operează — şi trebuie să opereze — asupra raportului dintre fenomene şi idee, bio-psiho-sociotonie şi opusele lor, fire introvertită şi extrovertită, gradele de activare şi domolire ale temperamentului. Personalitatea se construieşte din sinteza lor. Anume din conjugarea continuă cu societatea, cu scop de conservare şi dezvoltare optimă a fiinţei în lume.

Umanism social-cultural

Dar persoana umană nu e o entitate independentă, separată de lume, ci un sistem deschis, care se întregeşte cu societatea în vederea bunăstării materiale şi spirituale, pe care o defineşte cultura.

In consecinţă, orizontul persoanei umane, integrarea sa, precum şi armonia ei nu pot satisface numai legea completitudinii de conţinut şi pe aceea de simetrie şi armonie a integrării sale interne, ci ele trebuie să satisfacă şi pe aceea a completitudinii integrării, armoniei şi simetriei sociale a lumii externe, cu care fiinţa întreţine dialogul ei neîncetat, în vederea dezvoltării sale optime. Cu alte cuvinte, umanismul nu poate fi realizat în formula individualistă, aşa cum apare ea în Faust (partea întîi), ci numai în formula social-culturală, aşa cum apare aceasta în aceeaşi operă, partea a doua. Umanismul trebuie astfel să fie şi sub imperiul eternei desăvîrşiri din legenda lui Prometeu, din care de altfel în bună parte *Faust* se inspiră.

Personalitate umană fără ordine economică, social-politică şi culturală nu se poate. După cum nu se poate nici invers. Bunăstarea materială şi spirituală poate fi obţinută numai din întregirea lor reciprocă, simetrică şi armonioasă, clădită pe dreptate. Libertatea, concepută ca disciplină consimţită efectiv, este produsul lor. Fericirea e rodul ei. La temelia libertăţii stau cunoaşterea realistă, acţiunea onestă şi sentimentele frumoase, pe de o parte, ordinea socială construită pe dreptate, pe de altă parte, şi bunăstarea materială şi spirituală, care e fructul lor.

Coeficientul de personalitate

Judecat în această lumină, coeficientul de personalitate al unui individ defineşte:

1) dezvoltarea cît mai largă, bogată şi multilaterală a orizontului sau concepţiei despre lume şi viaţă a individului sub semnul completitudinii,

2) integrarea cît mai logică a ideilor individului în sistem, integrarea cît mai etică a faptelor în reguli de conduită şi integrarea cît mai estetică a emoţiilor şi sentimentelor, sub semnul fericirii cît mai depline,

3) simetria şi armonia orizontului şi a profunzimii sale, pe care integrarea logică, etică şi estetică o aduce, şi

4) conjugarea armonioasă cu societatea, pe bază de libertate şi dreptate, deci cu disci-

plină liber consimțită a ordinii, în vederea bunăstării materiale și spirituale.

Cu alte cuvinte, personalitatea determină condiția umană apercepută dinspre individ și anume:

1) gradele ei de dezvoltare cognitivă, volitivă și emotivă,

2) integrarea logică, etică și estetică a acestora, în condițiuni de

3) simetrie și armonie

Ca atare, personalitatea este suprema sinteză a coeficientului de inteligență, caracter și trăire emotivă, cu balanță de temperament și fire, instruite și educate în familie, școală, profesiune, căsătorie și națiunea constituită în stat. De aceea, ea poate fi definită atît prin gradele de dezvoltare și integrare simetrice și armonioase ale structurii sale intrinsece, izvorîte din sinteza inteligenței, caracterului, emotivității, firii și temperamentului, cît și prin condiția sa social-culturală, determinată prin rodirea sa în familie, școală, profesiune, căsătorie, națiune și stat. Sub unghiul condiției sale, importantă este poziția pe care ea o ocupă în treapta ierarhică și sectorul de diviziune a muncii.

Această întregire reciprocă dintre structura bio-psiho-socială a persoanei și condiția sa economică și social-politică trebuie judecată apoi și în raport cu epoca de cultură dată.

Așa stînd lucrurile, dacă cerem despre un individ o singură informație, atunci ea trebuie să privească coeficientul său de personalitate, care conține valoarea maximă de adevăr.

Dar întrebarea primă asupra ființei umane trebuie neapărat completată cu o a doua: este această personalitate, pozitivă sau negativă versus sănătoasă și onestă, ori bolnavă sau neonestă?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să cercetăm și să cunoaștem atît orizontul său, anume lărgimea și bogăția sa, multilateralitatea sau unilateralitatea sa, cît și profunzimea și integrarea sa, precum și armonia și simetria ambelor.

1. Multilateralitate și calitate dominantă. Inteligența plus caracterul, a spus Spearman, dau profunzime de gîndire și seriozitate în viață. Inteligența ridicată și caracterul inferior dau doar isterie strălucitoare, a adăugat el. Dar Spearman a lăsat în afară balanța emotivă, de temperament și fire, care, evident, are și ea un cuvînt de spus atît asupra profunzimii de judecată, cît și asupra seriozității de conduită și atitudine în viață.

Prin urmare, dezvoltarea multilaterală a personalității înseamnă atît inteligență și cultură superioară, cît și caracter onest și închegat, precum și balanță emotivă, temperamentală și de fire.

Tonul, desigur, poate fi dat de inteligență, caracter sau emotivitate, după cum e vorba de omul de știință, la care precumpănește setea de cunoaștere în slujba Adevărului, sau de cel social-politic, ce luptă pentru Bine, ori de literat și artist, care urmăresc desăvîrșirea Frumosului.

Trăsătura dominantă, *la qualité maîtresse*, este solicitată de însăși structura social-culturală, cu trepte ierarhice și sectoare de diviziune a muncii. Dar aceasta nu înseamnă că raportul simetric și armonios dintre cultura generală și de specialitate nu trebuie păstrat.

Precumpăniri asemănătoare putem avea și în domeniul caracterului, după cum predomină tendințele ereditare sau valențele dobîndite, instinctele și valențele vieții sau cele ale morții, amorul propriu, pornirea erotică și iubirea de copii, în cazul instinctelor vieții, frica sau mînia, în cazul pornirilor distructive sau autodistructive, apoi valorile economice sau cele social-politice ori teoretice versus estetice.

Diversele caracterologii din trecut, începînd cu Teofrast și La Bruyère și terminînd cu Paulhan sau Spranger s-au bazat aproape numai pe aceste criterii de conținut, uitînd însă gradul de dezvoltare al orizontului și treapta de culturalizare a trăsăturii dominante. Freud, de pildă, apercepe numai instinctele, Spranger numai valorile. Freud pune accentul pe sex, Adler pe amorul propriu. Watson, pe de altă

parte, susține atotputernicia educației, care poate crea orice, fie omul cinstit, fie nebunul, fie infractorul. Dar inteligența și cultura au fost omise de toți aceștia, iar de emotivitate au vorbit și mai puțin. Temperamentul și firea au fost de asemenea complet neglijate, deși Jung construiește totul aproape numai pe fire, iar Klages numai pe temperament. Că personalitatea trebuie dezvoltată multilateral și armonios au recunoscut cu toții. Interpretările lor însă au rămas sub semnul unilateralității.

2. **Integrarea.** În lucrarea lor, *Țăranul polonez în Europa și America,* Thomas și Znaniecki analizează atît caracterologiile axate pe pornirile ereditare, cît și pe acelea fundate pe valorile economice și social-culturale, reliefînd unilateralitatea lor. În vederea satisfacerii completitudinii de determinare, ei vorbesc, cum am văzut, de tipurile boem și filistin, pe care le determină atît prin precumpănirea instinctelor și a gradului lor labil de integrare, în cazul boemului, cît și prin precumpănirea valorilor și a gradului ridicat, aproape exagerat, de integrare, în cazul filistinului. În acest mod ei introduc în caracterologie și integrarea, dar numai sub unghiul caracterului, nu și al inteligenței, iar de rest fac abstracție. Dar integrarea joacă un rol la fel de important în viziunea noastră despre lume și viață, care organizează informațiile în sistem. Prin urmare trebuie considerată și viziunea asupra lumii și vieții. Simfonia de sentimente urmează integrarea volitivă și cognitivă. Integrarea ridică la pătrat, poate chiar la cub, valoarea conținutului intelectual, volitiv și emotiv, aducînd profunzimea, precum și înălțimea, viziunii noastre despre lume și viață, pe de o parte, seriozitatea conduitei și a rolului nostru social, pe de altă parte. Eficiența ei este cu atît mai mare, cu cît ea angajează mai mult completitudinea multilaterală. Prin urmare, ea trebuie să fie aplicată atît culturii generale și de specialitate, în cazul viziunii noastre despre lume și viață, cît și tendințelor ereditare și valențelor educaționale, în cazul caracterului, precum și emoțiilor simple, generate de instincte și celor superioare, dependente de valențele social-culturale, în cazul afectivității. Și, desigur, ea trebuie aplicată și Adevărului, Binelui și Frumosului, deci inteligenței, caracterului și emotivității, cu coloratura lor de temperament și fire inclusă. Integrarea este menită să aducă unitate în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate, în acord cu normele social-culturale, atît în domeniul inteligenței, caracterului și emotivității, cît și între ele însele în raport cu personalitatea.

Lipsa ei face imposibilă însăși ordinea vieții noastre, pe care se construiește stăpînirea și conducerea de sine, operată de conștiință în raport cu normele sociale și în vederea bunăstării materiale și spirituale. De aceea ea este un necontenit izvor de atitudini asociale, aculturale și chiar apsihologice, deoarece latura biologică din om rămîne mai mult sau mai puțin singură. După toată probabilitatea, caracterologia zoologică a lui Aristotel definește acest soi de oameni neoameni, mai mult animale decît ființe umane. Ei sînt stăpîniți numai de *Sine,* fiind astfel *Naturi* simple. Ei ajung la transgresiuni morale și sociale și astfel interesează în criminologie.

Integrarea exagerată și unilaterală generează, în schimb, întregul noian al bolilor mintale, care izvorăsc din tirania Supra-Eului asupra Eului, în cazul conștiinței, și din acea a Măștii asupra Rolului, în cazul conduitei. Ea, de asemenea, înseamnă o tiranie a conștiinței hiper-morale asupra inconștientului, care nu știe de morală și lege. Prin urmare, integrarea însăși își are limitele sale și calitatea ei, după cum este prea mult și unilateral dezvoltată.

Integrarea cunoștințelor empirice în ideile abstracte se află sub semnul matematicii și logicii raționale, dar nu numai al acelora din *Analiticile* lui Aristotel, ci și al acelora din *Știința logicii* a lui Hegel, cu determinare sintetică, nu numai analitică. La temelia celor două culturi, de care vorbește M. Malița, stă și această conjuncție a celor două organoane

de cercetare și interpretare a lumii sub unghiul Adevărului.

Integrarea acțiunii în regulile de conduită și în principiile conducătoare în viață se găsește sub semnul logicii volitive, pe care se bazează etica și politica. Ea operează sub semnul eficienței optime de ordin economic, social-politic și cultural, deci în vederea bunăstării materiale și spirituale pentru toți oamenii și toate popoarele lumii, pe bază de libertate și dreptate, deci în slujba Binelui.

Integrarea emoțiilor și sentimentelor sub semnul fericirii umane în lume se desfășoară sub imperiul logicii afective, ce stăpînește literatura și arta, puse în slujba Frumosului.

După toată probabilitatea, disjuncția celor două culturi generale din zilele noastre, una precumpănitor tehnică, bazată în primul rînd pe științele exacte, operate aproape numai cu organonul matematic, nu și cu instrumentul logic, iar cealaltă precumpănitor beletristică, clădită pe logica afectivă, își are originea în lipsa de integrare a celor două logici, una rațională, cu caracter cognitiv, ce duce la Adevăr, și alta afectivă, ce duce la Frumos.

A restrînge însă *Logosul* numai la raționalitatea cognitivă, excluzînd astfel din el pe cea volitivă și chiar emotivă, e o mare greșeală, căci ordinea și legitatea în dezvoltare a lumii le cuprinde pe toate, chiar dacă ele diferă. Logosul cuprinde, în bună parte, inconștientul însuși, nu numai conștiința.

3. **Simetrie și armonie.** Dar dacă profunzimea de gîndire și conduita serioasă în viață izvorăsc din integrare, în schimb simțul măsurii și bunul simț rodesc numai din simetria și armonia pe care trebuie să le respecte atît orizontal, anume în multilateralitatea sa, cît și vertical, în calitatea și cantitatea sa.

În adevăr, onestitatea de cuget, vorbă și faptă o putem explica numai pe bază de integrare. Numai prin simpla integrare însă nu putem determina și faptul dacă disciplina, adusă de ea, este impusă cu forța sau este liber consimțită. Pentru a interpreta și această condiție normală a ei, trebuie neapărat să precizăm și faptul că integrarea este armonioasă și simetrică, deci în raport cu legea firii, sau dizarmonioasă și asimetrică, prin urmare în dezacord cu legile naturii însăși.

Ipostazierea în absolut a Adevărului sau Dreptății nu e în firea lucrurilor și pe măsura condiției umane în lume. Firea și măsura merg pe principiul dialectic „om sînt și nimic din ceea ce este uman nu-mi e străin", iar nu pe cel metafizic, ilustrat prin afirmațiile absurde *Fiat veritas et pereat mundus* sau *Fiat justitia et pereat mundus*. Pornită la drum cu aceste principii absurde, Inchiziția a făcut foarte mult rău în lume. La fel Robespierre. În schimb Thomas Mann, inspirîndu-se din Goethe, vorbește despre măsură și valoare, simetrie și armonie.

În consecință, personalitatea umană trebuie clădită atît pe funcțiile elementare biologice, cît și pe inimă și cap, anume într-o justă proporție pentru fiecare.

Adevărul nu țîșnește numai din cunoașterea senzorială sau din pătrunderea ei rațională, ci din întregirea lor reciprocă cu ponderea cuvenită fiecăreia. Caracterul nu se încheagă numai din organizarea tendințelor sau sistematizarea valențelor, ci din întregirea lor reciprocă, cu ponderea proprie fiecărei părți. Fericirea însăși nu înseamnă bucurie eternă, ci ea izvorăște din învingerea conflictelor. Fără balanță armonioasă de temperament și fire, fericirea nu este, de asemenea, posibilă.

Integrare fără conținut nu e de conceput, deoarece ea, prin definiție, organizează ceva. Conținut fără integrare se poate, dar atunci nu putem traduce în faptă condiția socialculturală a ființei umane, fără de care *ființa* nu poate fi *umană*.

În schimb, dezvoltare multilaterală sub semnul completitudinii și onestitate cu sănătate, fără simetrie și armonie, nu sînt cu putință.

Integrarea, cum am văzut, este mai importantă decît volumul sau orizontul și bogăția de cunoștințe, manifestări și sentimente. Armonia și simetria de volum și integrare sînt, după toată probabilitatea, mai importante decît volumul și integrarea împreună.

În crimă, în defect este integrarea, iar în nebunie lipsesc simetria și armonia.

4. **Condiția social-culturală.** Dar atît orizontul vieții noastre, cît și integrarea sa, precum și armonia și simetria sa, depind în egală proporție și de societate, nu numai de individ, iar cultura are un important cuvînt de spus asupra dialogului lor.

De aceea coeficientul de personalitate merge mînă în mînă cu cel de ordine socială și de cultură.

Prin *gradul* și *tipul* de dezvoltare al *conținutului* și integrării, pe de o parte, prin *simetria* și *armonia* lor, pe de altă parte, definim de altfel și stilul național, așa cum în lucrarea noastră, *Sub semnul omeniei* am încercat să arătăm.

Coeficient de personalitate pozitiv sau negativ

În lumina celor de mai sus, judecata asupra condiției umane sau diagnosticul ei biopsiho-social și cultural solicită două răspunsuri.

Unul privește *coeficientul* de personalitate, care definește *gradul de dezvoltare* al persoanei, estimat după *lărgimea, adîncimea* și *armonia* orizontului ei de *cunoaștere, acțiune* și *trăire emotivă.*

Al doilea privește *tipul* de personalitate, care definește *precumpănirea* cunoașterii, acțiunii sau emotivității cu ramurile lor adiacente, *gradul* și *modul* lor de integrare, precum și *simetria* conținutului și *armonia* integrării.

În funcție de simetria și armonia dezvoltării conținutului și integrării sale judecăm și deosebirea dintre *sănătate, onestitate* și *productivitate,* pe de o parte, *nebunie* și *crimă,* pe de altă parte. Această deosebire introduce discriminarea de valoare dintre dezvoltarea *pozitivă* și *negativă* a persoanei.

Unii înclină să identifice coeficientul de inteligență, caracter, emotivitate și, în final, personalitate, numai cu *cantitatea* dezvoltării, iar *tipul* lor numai cu *calitatea.* Dar aceasta este o greșeală, deoarece cantitative și calitative în același timp sînt ambele concepte și de aceea, tot ceea ce se poate spune e că în cazul coeficientului precumpănește aspectul cantitativ al dezvoltării, iar în cazul tipului trage mai greu în cumpănă aspectul calitativ. De o deosebire tranșantă între calitate și cantitate însă nu se poate vorbi, deoarece ele se întregesc reciproc, chiar dacă ponderea lor diferă. În cazul condiției umane, această întregire este nespus de pregnantă.

Caracterologia lui Teofrast și La Bruyère a judecat omul mai mult sub unghiul satirei, care biciuia opoziția dintre *a fi* și *a apărea* în raport cu insul însuși și mai ales cu semenii. Judecata lor a fost mai mult etică decît psihologică. Ea, de asemenea, a privit numai *conținutul* de idei, tendințe și emoții, nu și *integrarea* și *armonia* sa. Conținutul, apoi, a fost descris numai sub unghiul trăsăturii dominante, *la qualité maîtresse,* socotită ca *atribut* al persoanei.

În viața de toate zilele așa judecăm oamenii și azi.

În caracterologia veacului nostru a apărut însă *determinarea structurală,* de ordin *tipologic,* care operează cu mai multe variabile. La determinarea *conținutală* a fost adăugată și cea *relațională,* care definește *gradul* și *tipul de integrare.* Neglijate nu au rămas nici conceptele de *simetrie* și *armonie,* care introduc discriminarea de valoare. Structura psihologică, apoi, a fost studiată atît în raport cu corpul, cît și cu societatea. De aspectul cognitiv al ființei umane, însă, aceste caracterologii nu s-au ocupat, învățarea și inteligența fiind lăsate pe seama psihologiei experimentale. Cercetarea și interpretarea tipurilor au fost operate cu organonul logic, atenție specială fiind acordată teoriei fenomenului originar, intuiției fenomenologice și înțelegerii

spiritualiste, *geisteswissenschaftliches Verstehen*. Interpretarea dialectică a lipsit.

Apariția *psihologiei persoanei*, inaugurată de Allport, Murphy, Murray, în S.U.A., de Remplein, Lersch, Wellek etc., în Germania, a adus în cîmpul determinării ființei umane și învățarea și inteligența. Opoziția dintre caracterologie și psihologie încetează, iar completitudinea de determinare a condiției umane este realizată. Analiza factorială introduce și determinarea matematică multivariată, dar interpretarea ei structurală nu se întregește cu cea logică. După modesta noastră judecată, această întregire nu poate fi operată decît cu ajutorul instrumentului dialectic, așa cum în *Psihologie logică și matematică* încercăm să arătăm.

În aceste condiții, avem azi în psihologia persoanei două direcții, care cu greu se pot uni. Una este cea metrică, bazată pe analiza factorială, logica matematică și teoria informației, care satisface *exactitatea* cercetării și interpretării, dar sacrifică *validitatea* lor. Elaborarea ei este sub semnul legității nomotetice. A doua este cea logică, ce se mulțumește cu *descrierea ideografică* a cazului, așa cum se obișnuiește în clinică. Ea satisface validitatea, dar sacrifică exactitatea. În psihologia din țările socialiste stăpînește însă dorința de sinteză, materializată cu ajutorul interpretării dialectice a matematicii și logicii.

Cercetarea multilaterală, cu caracter structural, stăpînește atît interpretarea logică a persoanei umane, cît și pe cea matematică. În primul caz însă variabilele *se leagă între ele* în mod logic, intrînd *unele într-altele*, pe bază de *semnificație, direcție de evoluție* și *individuație*. În acest mod ele reprezintă o unitate în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate și în raport cu lumea, cu determinare atît analitică cît și sintetică, precum și cauzală și prospectivă. În al doilea caz, variabilele nu se leagă, iar structura persoanei rămîne o multiplicitate de dimensiuni juxtapuse, cu determinare numai analitică, nu și sintetică, numai cauzală, nu și prospectivă.

Cattell, de pildă, vorbește de 16 dimensiuni factoriale. Le redăm cu litera care le simbolizează: A) ciclotimie-schizotimie, B) inteligență generală versus debilitate mintală, C) tăria eului integrat și stabil sau slăbiciunea celui neintegrat și instabil, E) dominare-supunere, F) surgență, adică optimism și încredere sau desurgență, adică depresiv și lipsit de încredere, G) Supra-Eu versus Sine, H) parmia (curajos și persistent) versus trectia (plin de inhibiții), I) premsia (plin de imaginații) versus harria (realist), L) protensia (aprehensiuni și suspiciuni), M) autia (autism), N) ascuțit la minte și cinic sau naiv, O) sentiment de culpă, Q_1) radicalism versus conservatorism, Q_2) suficiență de sine, Q_3) control de sine, voință, Q_4) energie puternică sau slabă.

Cele 16 dimensiuni factoriale cuprind, precum vedem, atît *cunoașterea*, cît și *motivația*, precum și *emotivitatea*, determinînd nu numai *conținutul* lor, ci și *integrarea* și chiar *armonia* lor dar ele nu se apropie totuși de modelul arborifer al lui Bacon, ci rămîn multiplicitate juxtapusă. Cu alte cuvinte, ele nu sînt tratate și sub unghiul *semnificațiilor în dezvoltare individuală*, ce le leagă, transformîndu-le și în sistem logic, nu numai matematic. În acest mod însăși *operativitatea* lor rămîne foarte dificilă. Căci să nu uităm un lucru: la tahistoscop 16 litere integrate într-un cuvînt sînt reproduse după o singură expunere, în vreme ce, date separat și fără legătură cu înțeles, ele cer 6—8 expuneri.

Este adevărat că în dorința de a se apropia de modelul arborifer al sistemului, Cattell a supus cei 16 factori de prim ordin unei noi analize factoriale, pentru a descoperi factorii generali, de ordinul doi, care-i leagă. Aceștia sînt:

1) Extroversiunea-introversiunea, care cuprinde factorii A.E.F.L.H și Q_2, definiți de Cattell și factorii de sociabilitate, bunăvoință, ascendență și extroversiune, izolați de Guilford.

2) Potrivirea emoțională la lume versus neuroticism, care cuprinde factorii C.L.O.Q_3

și Q_4, definiți de Cattell și stabilitatea emotivă, absența deprimării, lipsa complexului de inferioritate, lipsa nervozității și prezența obiectivității, precizați de Guilford.

3) Integrarea emotivă, definită prin factorii I.M. și N, izolați de Cattell și prin factorul de masculinitate sau putere, indicat de Guilford.

Mai puțin conturate deocamdată sînt independența de opinii (4), cooperativitatea (5) și controlul voinței (6).

Interpretarea persoanei umane în termeni de acești 6 factori de ordinul doi este făcută de Pawlik.

În schimb, Eysenck socoate că ajung patru factori: inteligența, introversiunea-extraversiunea, înclinarea spre nevroze și cea spre psihoze.

Nu este mai puțin adevărat că chiar și acești 4 versus 6 factori rămîn tot juxtapuși, nu intrapuși.

Interpretarea persoanei umane ca un *sistem deschis*, deci o unitate în multiplicitate, cu continuitate în discontinuitate și în raport cu lumea, apare în lucrările lui Allport, Cantril și Thomae. La interpretarea matematică însă ei adaugă și pe cea logică, dar nu și interpretarea dialectică, însușită în lucrarea de față.

Cu discriminarea dintre dezvoltarea normală și anormală a persoanei, care decide asupra coeficientului său pozitiv sau negativ, ne-am ocupat în capitolul precedent. Cu determinarea coeficientului de personalitate în termeni de conținut, integrare și armonie ne-am ocupat în capitolul de față. Considerată a fost, de asemenea, și variația coeficientului pozitiv și negativ atît în raport cu cunoașterea, motivația și emotivitatea, cît și cu lărgimea lor de orizont, gradul lor mai mult sau mai puțin strîns de integrare și armonia lor.

Ceea ce rămîne să mai precizăm este doar evoluția raportului dintre dezvoltarea normală și, astfel, pozitivă a persoanei și cea anormală și, astfel, negativă.

După credința creștină, șansele optime de normalitate sînt de partea „celor săraci cu duhul", cum a spus Isus și a reiterat Tolstoi.

După cercetările contemporane de psihologie, sociologie și antropologie social-culturală, șansele optime de dezvoltare sînt de partea coeficientului superior de personalitate.

În adevăr, nebunia și crima nu sînt numai apanajul trist al debilității mintale, ci ele caracterizează și oamenii de rînd, precum și pe cei superiori. Procentul lor însă scade pe măsură ce coeficientul de personalitate crește. În cazul debilității mintale el urcă pînă la o treime din cazuri. În cazul populației mijlocii el scade la 2—4%, iar în cazul coeficientului superior de personalitate el rămîne sub 2%. Dreptate, prin urmare, au avut Socrate și Goethe, nu Isus și Tolstoi.

Dar personalitatea umană nu este, cum am văzut, atît produsul eredității, cît rodul culturii. Dezvoltarea culturii va aduce astfel o scădere și mai mare a crimei și nebuniei.

Zarea care se deschide

Nu este mai puțin adevărat că, în țările dezvoltate din Apus, atît numărul celor internați în spitalele de boli mintale, cît și numărul celor care au de-a face cu miliția și justiția, iar în final cu închisoarea, este mult mai mare decît în veacul trecut și în celelalte, ce l-au precedat.

Este adevărat că azi clinicile de psihiatrie nu mai internează numai psihozele și nevrozele acute, ci și stările psihopate. Ele, de asemenea, nu mai recurg la cămașa de forță, ci au evoluat în adevărate sanatorii și instituții de odihnă și refacere. De aceea numărul atît de mare de pacienți se explică și prin această restructurare a lor de ordin umanist. Un ins din 20, deci 5% din populația marilor metropole din SUA, ajunge totuși să solicite asistența spitalelor și clinicilor de psihiatrie, ceea

ce face ca numărul paturilor din aceste instituții să egaleze aproape pe acela din celelalte așezăminte sanitare. Proporția tulburărilor mintale devine astfel îngrijorătoare.

O treime, apoi din tineretul școlar din Apus este bolnavă, așa cum diversele mișcări de hippies, beatniks etc. arată.

Acest tineret se dedă în același timp și la acte de furt, iar munca o deolină. În R.F. Germania se fură anual 80 000 de automobile, autorii furturilor fiind în primul rînd tinerii.

Unii dau vina pe însăși civilizația noastră industrială. Procesul a fost deschis de Spengler, a fost reluat de Ortega Y Gasset și este susținut în continuare de Heidegger, Marcuse și în parte chiar și de Toynbee.

Alții acuză orașul cu blocurile sale, aduse, de fapt, tot de civilizația industrială.

Nu lipsesc nici aceia care cred că de vină este știința însăși, care a slăbit biserica și credința religioasă, așa cum Maritain și Berdiaeff susțin.

Uitate sînt numai contradicțiile dintre capital și muncă, pe de o parte, dintre individ și societate, pe de altă parte, care au culminat în crima și nebunia fascistă.

Morbidă este întreaga literatură și filozofie existențialistă, generată de Kierkegaard și Nietzsche.

Negarea rațiunii însăși apare în teatrul absurd.

În schimb, țările socialiste și cele în curs de dezvoltare se îndreaptă cu încredere spre știință și cuceririle ei revoluționare, menite să aducă bunăstarea materială și spirituală pentru toți oamenii și toate popoarele lumii, în condițiuni de libertate individuală și dreptate socială. Precum și cu independența națională respectată. Dar ele au rezolvat contradicțiile mai sus amintite. Ceea ce înseamnă că vina dramei — și comediei — apusene nu cade în seama științei și civilizației tehnologice aduse de ea, ci în seama contradicției inerente structurii burgheze.

Țările socialiste înscriu, în adevăr, pagini de epopee, nu de dramă, atît pe teren economic, cît și pe cel educațional și social-politic. De aceea optimistă și plină de încredere în viitor le este și arta, literatura și filozofia lor.

„Muntele și omul, spunea Shakespeare, se aseamănă, dar cu deosebirea, adaugă el, că de unde prin munte pămîntul se înalță spre cer, prin om cerul a coborît pe pămînt".

Sînt cuvintele cu care am început această lucrare. O încheiem tot prin ele, dar cu observația că oamenii nu au coborît din cer, ci s-au făcut în societate cu ajutorul culturii, pe care ei au creat-o.

Patria noastră dorește apoi ca pe toți să-i ridicăm la o treaptă de *omenie* cît mai înaltă.

PARTEA A TREIA
Condiția umană aplicată

CAPITOLUL IV
Condiția umană în școală

Avem azi un sfert din populație în școală, iar sfîrșitul secolului ne promite școlarizarea unei jumătăți din populație.

Școala, dealtfel, începe din familie și continuă pînă în mesenie. Evident că numai așa putem ține pasul cu progresul impetuos al noilor descoperiri.

La început, activitatea industrială depindea în mare măsură de cantitatea și calitatea materiilor prime. Azi ea depinde, în primul rînd, de școlarizarea și pregătirea omului.

De gradul de școlarizare al populației depinde azi însăși forța organizării social-politice.

De școlarizare, în sfîrșit, depinde nivelul și starea culturii.

În socialism, școala a ajuns să fie una dintre cele mai importante instituții.

În consecință, sub imperiul științei trebuie adusă însăși organizarea școlii. Aceasta atît sub unghiul posibilităților ei materiale, cît și sub acela al procesului de instrucție și educație, care trebuie să corespundă simultan cu aptitudinile elevului și cu nevoile profesionale și culturale ale națiunii și țării.

Procesul învățării

Învățarea este, cum am văzut, atît un proces biologic și psihologic, cît și unul social și cultural. Ea angajează întreaga condiție umană, totalitatea factorilor și trăsăturilor ei, depinzînd atît de elev și profesor, care sînt obiectul și agentul școlii, cît și de disciplina clasei și de înzestrarea și organizarea școlii. În procesul învățării de astăzi intervine apoi nu numai cartea, ci și cinematograful, radioul, televiziunea etc. Prezentă este și învățarea programată, care a ajuns să joace un rol însemnat în predarea limbilor străine și a științelor exacte.

Firul conducător în procesul învățării rămîne însă însușirea cunoștințelor și integrarea lor într-un sistem de idei, cu coerență logică cît mai bine determinată. Legea configurației optime este astfel legea de bază a învățării, la care trebuie să adăugăm pe aceea a efectului și a exercițiului. Importantă este și legea maturizării, deoarece nu putem preda o seamă de cunoștințe și structuri matematice sau logice înainte de maturizarea intelectuală adecvată a elevului.

Metoda de predare nu mai este atît cea expozitivă, urmată de interogare, ci este preferată metoda activă, în cadrul căreia însușirea noilor adevăruri și integrarea lor în concepția despre lume și viață a elevului se face prin colaborarea dintre profesor, elev și clasă.

Învățarea, de asemenea, nu este numai un proces intelectual, ci și unul conativ și afectiv, deoarece nu urmărim numai însușirea de cunoștințe, ci și de deprinderi adecvate de conviețuire socială și productivitate optimă a muncii. Prin urmare, ea este atît instrucție cît și educație. În procesul de instrucție precumpănește legea bunei configurații. În procesul educației trag mai greu în cumpănă legea efectului și exercițiului. Valorificată apoi

trebuie să fie și atitudinea clasei, judecata ei de valoare asupra fiecărui elev în parte.

Învățarea în clasă nu este, tocmai de aceea, numai un proces individual, ci și unul social. Ea trebuie potrivită nu numai nivelului intelectual al elevilor, ci și nivelului mediu al clasei, în care considerată trebuie să fie și prezența celor mai buni elevi ce trebuie solicitați mai insistent, precum și prezența celor mai slabi, față de care profesorul trebuie să fie mai atent și vigilent. Variația prea mare a nivelului de inteligență al elevilor din una și aceeași clasă nu trebuie totuși să fie exagerată. Pe cît este posibil, ea nu ar trebui să depășească mai mult de un an etate mintală în jos și în sus. Din nefericire ea ajunge uneori la doi ani sub nivel și doi ani peste nivel, ceea ce înseamnă o diferență de patru ani etate mintală de la cei mai slabi la cei mai buni. În atari condiții, cei buni sînt inevitabil invitați la lene, iar cei slabi pot dezvolta un complex de inferioritate. De aceea, concepția școlii pe măsură, preconizată de Claparède și încercată în practică în Austria și Elveția, este o idee demnă de luat în seamă.

Individualitatea elevului

Sinteza informațiilor asupra elevului este exprimată prin notele de la materiile școlare și cele de la purtare. Dar notele de la diversele materii școlare nu sînt numai o funcțiune a inteligenței generale și a aptitudinii speciale pentru materia respectivă, ci și un produs al disciplinei muncii, care e o trăsătură de caracter. Ele depind apoi și de balanța emotivă, de temperamentul și firea elevului. Precum ele depind, în foarte mare măsură, și de mediul social-cultural al familiei și apoi de sănătatea elevului. În consecință, judecata asupra lui și îndrumarea elevului trebuie făcute în raport cu toți acești parametri.

Presupunem un elev cu nota 8 la limba română, a cărui inteligență poate fi exprimată prin decilul 10. Nota este sub nivelul intelectual al elevului și de aceea minusul de două note trebuie căutat în direcția celorlalți parametri. Presupunem că în cazul său, în defect este disciplina muncii, deoarece elevul nu învață, mulțumindu-se cu ceea ce prinde în clasă. El trebuie îndemnat să muncească.

Presupunem un al doilea elev, cu aceeași notă, dar cu o inteligență mai modestă, echivalentă cu decilul 7 sau chiar 6. El este însă foarte muncitor și astfel reușește să ratrapeze diferența prin diligență. El, evident, trebuie prețuit în mod deosebit. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în meserie, disciplina muncii este factorul prim în randament.

Al treilea elev are iarăși nota 8, inteligența 9, iar caracterul 10, dar a fost bolnav de tuberculoză și medicul l-a sfătuit să se menajeze pînă la completa însănătoșire. El nu trebuie sfătuit să învețe mai mult.

Al patrulea elev are din nou nota 8, inteligența 10, disciplina muncii excepțională, dar tatăl său e mort și acasă își ajută mama și alți trei copii mai mici, frații lui. El trebuie prețuit.

Al cincilea elev cu nota 8, inteligența 10, dintr-o familie cu situația economică și social-culturală foarte bună, nu e bolnav trupește, dar are o seamă de neliniști sufletești, care-l fac distrat în clasă și fără suficientă putere de concentrare în muncă și acasă. De el trebuie să ne apropiem cu și mai multă înțelegere. La nevoie trebuie să cerem și avizul psihologului școlar sau al medicului specializat în psihiatria infantilă. Atari elevi, desigur, sînt foarte rari. Într-o clasă, cel mult două, putem avea un caz similar.

O analiză asemănătoare, în termeni de parametri determinanți, trebuie încercată și în cazul notelor scăzute la purtare, datorate fie unor acte de indisciplină în școală, fie unor

transgresiuni sociale în afara școlii, ceea ce e mai grav. Dar dacă opera de instrucție este, în primul rînd, în mîna profesorului și a școlii, educația elevului, în schimb, nu este îndeajuns de eficientă întrucît nu avem totdeauna și concursul familiei. În ipoteza că familia nu poate da acest concurs, deoarece ea însăși este cu totul lipsită de integrarea socială cuvenită, atunci nu rămîne decît scoaterea elevului din sînul ei, pentru a anula efectul exemplelor ei rele.

Din aceste motive, condiția economică și social-culturală a familiei, atmosfera ei morală, de dragoste și dreptate, trebuie totdeauna cunoscute. În cazul elevilor cu note slabe în orice caz.

Cunoașterea inteligenței și a aptitudinilor elevilor, ca și aceea a caracterului lor și a instabilității emotive și reactive, de temperament și fire, poate fi făcută atît pe bază de observație sistematică și îndelungată, cît și prin aplicarea fișei de observație bio-psiho-socio-pedagogică, care dă rezultate mai bune. În școlile care au psiholog școlar este recomandabil un examen de specialitate, efectuat cu mijloace adecvate, care să asigure o mai mare obiectivitate a investigației.

Elevii-problemă, fie sub unghi psihopat, fie sub cel de abateri de la purtarea corectă, este bine să fie trimiși pentru un examen de specialitate la o clinică de neuropsihiatrie infantilă.

Personalitatea profesorului

Profesorul este și rămîne factorul cel mai important în procesul de instrucție și educație. El este, cum se spune, sufletul școlii.

Manualul bun și școala bine utilată cu material didactic își au, desigur, importanța lor, dar agentul lor viu este tot profesorul. Priceperea sa și entuziasmul său dau un randament satisfăcător chiar fără aceste condiții, deși și acestea sînt eficiente prin ele însele.

Pregătirea sa teoretică este condiția indispensabilă. Mai important însă este talentul pedagogic, știința și arta predării. Profesorul de la universitate poate să fie în primul rînd un savant. Cel din școala generală și de cultură teoretică sau profesională este necesar să fie în primul rînd un pedagog.

Dar, în acest scop, el nu are nevoie numai de știința și arta predării, ci și de „entuziasmul ideii", pe de o parte, de dragostea de elev, pe de altă parte. Precum și de dorința de a servi patria.

Școlile din Blaj nu au avut la început nici măcar tablă. Cu atît mai puțin au avut ele manuale. Mult mai bună nu a fost nici utilarea școlii lui Gheorghe Lazăr sau a aceleia a lui Anton Pann. Dar în toate aceste cazuri vocația deosebită a dascălului a suplinit totul. De aceea profesorul nu e și nu poate fi un simplu funcționar. El trebuie să aibă și un suflet de apostol. În școală el trebuie să *pre-dea* nu numai cunoștințe și sistem, ci și entuziasm pentru ele, dragostea pentru Bine, Adevăr și Frumos, pentru cultura omenirii și sufletul națiunii.

Este adevărat că un Gheorghe Șincai, Gheorghe Lazăr sau Anton Pann, adică oameni de vocație cu totul deosebită, nu pot fi sutele de mii de membri ai corpului didactic din zilele noastre. Nici Comenius și Pestalozzi nu au fost repetați în producție de masă. Dar ei rămîn modelele după care trebuie să năzuim. De aceea însăși pregătirea profesorilor nu trebuie să fie numai științifică, ci și socială și națională. Activitatea lor, de asemenea, nu poate fi numai de instrucție, ci ea trebuie să cuprindă și educația. Din aceste motive, ideea Școlii Normale Superioare trebuie reconsiderată. Un început bun sînt Institutele Pedagogice, care acordă o atenție mai mare pregătirii viitoarelor cadre didactice, dar educația o neglijează și ele. Însă, caracterul unui profesor este tot așa de important ca și pregătirea sa teoretică. Lipsită de însemnătate, apoi, nu e nici stabilitatea

emotivă și reactivă, echilibrul de temperament și fire. Autoritatea profesorului în fața elevilor se clădește din toate, anume din pregătire, din talentul didactic, din caracter, stabilitate emotivă, balanță de temperament și fire. Ea cere și o îmbrăcăminte corectă, care să impună prin sobrietatea ei.

Cum învățămîntul superior dă încă aproape numai instrucție și metodă de predare, este bine ca directorul școlii, pe de o parte, corpul inspectorilor, pe de altă parte, să urmărească nu numai pregătirea și capacitatea de predare a corpului didactic, ci și conduita profesorilor, poziția lor profesională în fața elevilor și poziția socială în comunitatea satului sau orașului. Corpul inspectorilor apoi nu trebuie să fie numai un organ de control, cum se spune, ci, în primul rînd, unul de îndrumare și însuflețire.

Clasa

Dar procesul de instrucție, cel de educație mai ales, nu este numai un dialog între elev și profesor, ci și un proces social, în care comunitatea clasei are un cuvînt deosebit.

În acest sens organizarea și conducerea clasei nu trebuie să rămînă numai în seama profesorului, a celui diriginte îndeosebi, ci ea trebuie să cadă și în atribuțiile clasei însăși. Dar cele două categorii de discipline, una instituțională, a școlii, și cealaltă neinstituțională, a clasei însăși, nu trebuie să fie sub nici un motiv disjuncte, ci ele trebuie să meargă mînă în mînă, convergent. Altfel îndrumarea clasei de către profesorul diriginte, în colaborare cu ceilalți tovarăși de muncă, este serios afectată, dacă nu în cea mai bună parte de-a dreptul compromisă.

Tot în acest sens monitorul clasei trebuie ales cu elevii împreună și anume dintre cei mai buni, dacă se poate chiar cel mai bun elev, atît la carte, cît și la purtare. Profesorul, de asemenea, nu trebuie sub nici un motiv să recurgă la culegerea de informații asupra clasei și asupra fiecărui elev în parte în condițiuni oarecum ascunse de clasă, ci în fața clasei, cu cunoștința ei deplină, anume în orele de educație.

Educația însă, desigur, nu se face numai în aceste ore. O dată fiindcă ea nu e instrucție și, apoi, deoarece ea trebuie să se consume la toate orele, precum și în timpul liber, deci în întreaga activitate școlară și extrașcolară. Din aceste motive, colaborarea cu familia, atunci cînd ea e cu putință, este deosebit de utilă. La ședințele literare, la discuțiile diverselor cercuri științifice, la concursurile sportive, la acelea ale întregii clase îndeosebi, este bine să fie invitați și toți părinții, nu numai aceia din comitetul școlar. Una cu alta este bine ca profesorul să știe că educația e în faptă, nu în vorbă, în pregătirea lecțiilor și atitudinea corectă în clasă, în conduita din timpul liber, iar nu în vorbe moralizatoare care nu au nici un efect. Educația, de asemenea, nu e numai negativă, sub forme de interdicții, ci și pozitivă, ea constînd în primul rînd în stimularea faptelor bune cu cuvenita recompensă morală.

În această privință organizația de pionieri are, poate, rolul prim. De aceea opera de educație propriu-zisă trebuie asumată nu numai de către școală, ci și de organizația de pionieri, care trebuie să colaboreze cu școala, iar școala cu ea.

Comunitatea școlii

Instrucția, la fel ca și educația, nu sînt astfel numai rodul dialogului dintre dascăl și elev, ci și fructul bun al disciplinei din clasă, pe de o parte, și al disciplinei și atmosferei din întreaga școală, precum și din organizația de pionieri, pe de altă parte.

Faptul că există clase mai bune și clase mai slabe, desigur, nu se datorează totdeauna profesorilor, ci, uneori, și condițiilor de selecție a elevilor. Faptul însă că există școli slabe și școli bune în unul și același oraș, ba chiar și în unul și același cartier, este în funcție, în primul rînd, de profesori, de conducerea lor de către director mai ales. De aceea, îndrumarea inspectorului trebuie să fie și ea prezentă, tocmai pentru a anula atari deosebiri. Un rol însemnat în educație va avea și organizația de pionieri, care de cele mai multe ori dă rezultate bune chiar dacă respectiva școală dă randament mai slab din punctul de vedere al instrucției.

Dar școala este întregul din care clasa face parte. În clasă, apoi, nu predă numai profesorul diriginte, ci și o bună parte din ceilalți. Prin urmare sarcinile profesorului diriginte pot fi îndeplinite cu succes numai cu concursul acestora și sub îndrumarea directorului, luminat și controlat la rîndul său de inspector.

Condiția materială a școlii, sala de lecții, laboratorul, sala de gimnastică etc. rămîn, desigur, factori importanți în eficiența operei școlare. Dar factorul uman, anume comunitatea sa socială bine organizată și îndrumată, rămîne factorul prim.

Notele școlare

Notele școlare exprimă sinteza informațiilor asupra instrucției și educației elevilor. De aceea ele trebuie date în spirit obiectiv, pe deplin imparțial, animat numai de dreptatea cît mai desăvîrșită.

A da o notă mai scăzută la o materie școlară pe motivul că purtarea elevului e nesatisfăcătoare este o eroare. Pentru actele de indisciplină trebuie scăzută numai nota de la purtare.

De asemenea este o greșeală dacă în acordarea notelor se ține seama și de situația părinților în ierarhia socială, a căror bunăvoință profesorul caută să o cîștige pe această cale. Precum, desigur, este și o greșeală a părinților, dacă admit acest lucru.

Cu atît mai puțin binevenite sînt sentimentele de simpatie ori antipatie mai mult sau mai puțin arbitrare, deoarece notele școlare, la fel ca și actul de judecată, trebuie să fie *sine ira et studio.*

Nu este mai puțin adevărat că notarea elevilor de către profesor nu este în afară de greșeală, chiar dacă priceperea și obiectivitatea sa nu lasă nimic de dorit. Prin urmare, alături de erorile sistematice de mai sus, dependente de subiectivitatea profesorului, care trebuie redusă la zero, intervin și erorile legate, am spune, de însuși instrumentul de notare, care e profesorul însuși. Pentru a evita aceste erori mai mult sau mai puțin întîmplătoare și, astfel, mai greu de controlat, este bine ca profesorul să valorifice cît mai mult indicațiile docimologiei, stabilite pe bază științifică.

Una din aceste indicații privește numărul notelor, care nu poate fi nici prea mare, deoarece atunci depășește posibilitățile de apreciere ale profesorului, și nici prea mic, întrucît atunci nu face discriminările cuvenite, iar elevii se simt nemulțumiți dacă primesc aceeași notă cu alții, care au răspuns sensibil mai slab.

Eroarea probabilă a notei, în orice caz, nu trebuie să depășească unitatea ei. Cu alte cuvinte, dacă doi sau trei profesori buni clasifică una și aceeași clasă la una și aceeași materie în același timp, atunci deosebirea medie dintre ei nu poate să fie mai mare decît o notă.

În sistemul de 20 note satisfacerea acestei condiții este însă imposibilă. În mod practic multe unități de note nu sînt valorificate niciînd, deoarece în cadrul acestui sistem se notează doar de la nota 15 în sus, nota 16 fiind socotită notă minimă de trecere. Prin

urmare, în mod concret, valorificăm numai 5 note.

În sistemul cu 10 note, de asemenea, notele 1—3 rămîn neaplicate, iar unii profesori folosesc chiar numai 5 note, nu 6 sau 7. Cert este că, din studiile de pînă acum, rezultă că eroarea probabilă are toate șansele de a rămîne sub o unitate de notare numai în sistemul cu 5 note.

Frecvența notelor, pe de altă parte, trebuie să se conformeze curbei de probabilitate, care exprimă legea variației naturale. Dar notele nu sînt numai produsul inteligenței, ci și al disciplinei în muncă, care e o trăsătură de caracter. Precum ele sînt, cum am văzut, și rodul stabilității emotive, al sănătății trupești și al atmosferei din familie mai ales. Fiind în funcție de mai mulți parametri, ele, desigur, nu mai pot fi exprimate printr-o curbă de frecvență în plan, potrivită numai pentru un parametru, adică pentru o singură trăsătură. Nu este mai puțin adevărat că distribuția lor în curbă indică cu destulă ușurință profesorul prea sever, care dă cu precădere note mici, pe cel prea generos, care dă note prea mari și pe cel neglijent, care nu-și face datoria și dă notele în mod cu totul arbitrar, cele inferioare și superioare fiind la fel de frecvente ca și cele medii.

Una cu alta, notarea școlară lasă încă destul de mult de dorit, așa cum T. Neș, fost inspector general școlar, și, apoi, autorul acestei lucrări, au arătat încă dinaintea celui de al doilea război mondial, iar D. Muster și colaboratorii în anii din urmă. De aceea, știința docimologiei trebuie, după modesta noastră judecată, întrodusă în pregătirea pedagogică a profesorilor.

Orientarea școlară și profesională

Școala este o pregătire pentru instituțiile de bază ale condiției umane, care sînt meseria, căsătoria și integrarea civică și politică în stat.

Pregătirea pentru căsătorie este lăsată în seama familiei. De aceea despre ea în cadrul școlii nu se vorbește, ceea ce, după modesta noastră judecată, este o greșeală. Cu atît mai puțin se vorbește despre viața intimă a dragostei, ceea ce este o altă eroare. În timpul studiilor sale la liceul din Blaj, cel ce semnează această carte își aduce aminte că exista în această comunitate școlară un singur exemplar din cartea Dr.-ului Eraclie Sterian, *Educația sexelor*. Școala fiind sub oblăduirea bisericii, lectura cărții era motiv de eliminare. Nu este mai puțin adevărat că, începînd din clasa a patra de liceu — ceea ce echivalează acum cu clasa a VIII-a de școală generală — aproape nu era elev care să nu înfrunte riscul și să citească această carte. Prin urmare, faptele acestea sînt. Atari cărți se citesc. Ceea ce înseamnă că elevii simt nevoia de a se lămuri asupra vieții erotice, cu care, în fond, se identifică poezia însăși.

Cu atît mai utile apoi ar fi cunoștințele juste asupra familiei și chiar și asupra căsătoriei, în care tinerii văd, neinformați, doar împlinirea dragostei lor, nu și iubirea copiilor și obligațiile ce rezultă din sentimentele umane.

Pînă de curînd nu s-a vorbit nici despre meserie, iar orientarea elevului asupra ei este nesatisfăcătoare și acum, deoarece abordăm mai mult partea de teorie a problemei, desigur necesară și ea, iar nu pe cea practică. Înșiși profesorii, de altfel, încă nu sînt lămuriți îndeajuns cum să procedeze. Cu atît mai puțin avem gata metodele de examinare a inteligenței și aptitudinilor, pe de o parte, și monografiile profesionale, pe de altă parte. Un început în această direcție însă a fost făcut în țara noastră în preajma celui de al doilea război mondial, dar numai sub oblăduirea Ministerului Muncii. Azi, din fericire, problema este abordată cu toată seriozitatea de către Ministerul Educației și Învățămîntului.

Așadar, dacă încă nu am făcut ceea ce este necesar pentru cunoașterea personalității elevului în contextul social în care el trăiește și în epoca noastră de cultură, am neglijat aproape cu totul cunoașterea lumii meseriilor, din care elevul trebuie totuși să aleagă una. Or, dacă elevul se cunoaște prea puțin, iar noi nu mult mai mult, lumea meseriilor nu e cunoscută aproape deloc. In atari condiții nu e de mirare că profesiunea este aleasă în primul rînd la întîmplare, apoi după sfatul părinților, iar despre sfatul școlii nu vorbesc la ora actuală decît 4% din absolvenții școlii generale, ceea ce, evident, este cu totul prea puțin. De aceea, elaborarea metodelor de cunoaștere bio-psiho-socială și culturală a elevilor, pe de o parte, și pregătirea unui manual asupra lumii meseriilor, care să fie predat două ore în ultima clasă din școala generală, pe de altă parte, rămîn imperativele zilei.

Pregătirea manualului asupra meseriilor este cu atît mai necesară cu cît elevul, în parte chiar și profesorul, cultivă încă mentalitatea că orientarea școlară și profesională — deci înspre școli și meserii — este destinată să satisfacă numai interesele elevului, nu și pe acelea ale comunității constituită în stat. De aceea învățămîntul însuși nu poate merge numai pe *individualizarea* sa, pe care orînduirea burgheză a pus atît de mult accentul, ci și pe *socializarea* sa, asupra căreia orînduirea socialistă pe bună dreptate pune accentul prim. Cele două acțiuni, de altfel, se întregesc reciproc, iar ponderea lor din această întregire este determinată de eficiența optimă a *culturalizării* însăși, care reprezintă finalitatea școlii. Numai că azi cultura, desigur, nu mai poate fi numai cea umanistă, axată pe teorie și artă, ci ea trebuie să fie aceea a umanismului social-cultural, care valorifică și practica, deci și învățămîntul profesional, căutînd să acopere aspirațiile omenirii sub semnul completitudinii. Dar atît socializarea școlii, cît și culturalizarea ei sub semnul completitudinii, trebuie încercate în formula comunității naturale de limbă, istorie și aspirații, care e națiunea.

Orientarea elevului înspre o școală sau alta, o meserie sau alta, trebuie astfel judecată în acest context complet al condiției umane.

Ca atare, ea operează în două direcții. Una este cea verticală, determinată de inteligența elevilor. Cei mai puțin înzestrați, care termină numai școala generală, rămîn în meseriile agricole, industriale și comerciale necalificate. Imensa majoritate, care face și trebuie să facă și o școală profesională medie, trebuie orientată înspre meseriile calificate. In condițiile culturii de azi 7% din ei pot fi îndreptați înspre învățămîntul superior. In trecut aceste stratificări erau în funcție de clasă și avere. Azi ele trebuie să fie numai în funcție de valoare. Dar la fiecare din aceste trei categorii de trepte profesionale avem o imensitate de meserii, care urcă azi la zeci de mii. Din fericire însă, ele sînt ramuri în categorii înrudite, care sînt aproximativ 300—400. In consecință, la una și aceeași treaptă profesională de ordin ierarhic trebuie să orientăm înspre sutele de direcții orizontale posibile, aduse de diviziunea muncii.

Societatea de mîine

Dar școala nu pregătește numai pentru ziua de azi ci și pentru societatea de mîine. In trecut această deosebire nu se făcea, deoarece progresul civilizației era foarte lent, uneori cultura sta chiar pe loc, pentru o viață de om în orice caz. Azi însă progresăm în cursul unei decade mai mult decît în curgerea unui secol din trecut. De aceea perspectiva viitorului apropiat este de actualitate imediată.

In acest scop, școala nu trebuie să dea sisteme închise de gîndire și acțiune, ci soluții deschise, accesibile progresului continuu. De aceea ea nu poate da numai cunoștințe

și integrarea lor logică într-o viziune despre lume și viață, în care să intre atît cultura generală cît și aceea de specialitate, ci ea trebuie să dezvolte și spiritul cercetării însăși, cu care sîntem chemați să rezolvăm noi înșine problemele noi, emergente.

Ceea ce deocamdată, în faza civilizației tehnologice pe care o trăim, se poate întrezări cu suficientă precizie, este faptul că anii de școlarizare vor crește și mai mult. Pînă la sfîrșitul veacului nostru cea mai mare parte din populație va face în orice caz și liceul, fie el teoretic, fie de specialitate. Procentul acelora care vor urma apoi învățămîntul superior va depăși cu mult pe cel de azi, putînd să atingă un sfert din populație. Rațiunile acestei noi explozii școlare le vom da în capitolul următor, cînd vom aborda organizarea științifică a muncii în faza mecanizării și automatizării de azi.

CAPITOLUL XV
Condiția umană a muncii

Munca este principala cale de dezvoltare a personalității în contextul social și în epoca de cultură dată. Ca atare ea este atît baza vieții, cît și principala ei modalitate de evoluție și desăvîrșire.

În trecut ea era făcută cu efort deoarece era executată în condițiuni grele, iar de roadele ei se bucurau alții, care nu lucrau ci numai exploatau.

Azi, în țările socialiste ea este făcută de către toată lumea, conform vocației și fără efort anormal, în condițiuni de securitate și igienă, cu atenție și la aspectul estetic al mediului, mașinilor și uneltelor de lucru. De roadele și veniturile ei se bucură cei care muncesc.

Din aceste motive nu este de mirare că astăzi atenția științei este îndreptată în primul rînd asupra muncii. Mecanizarea și automatizarea sînt roadele aplicărilor științei. Mecanizarea a înlocuit brațul din muncile grele. Automatizarea înlocuiește și mîna din muncile monotone și astfel obositoare. Precum ea aduce și dirijarea procesului complex de muncă din întreprinderi, dar, firește, numai sub unghiul repetării sale, nu și sub acela al muncii productive, care a creat și perfecționează mereu mașinile însele.

Dar atenția științei nu a fost îndreptată numai asupra mașinii și instalației tehnice, ci și asupra omului, mai bine zis asupra condiției umane a muncii. Este adevărat că, la început, în faza taylorismului, știința a fost aplicată la munca omului numai sub unghiul productivității maxime, care servea interesele patronului dornic de cîștiguri cît mai mari. Ea nu a luat în considerare și interesele muncitorului, anume salariul său și rezistența sa, sănătatea sa. Azi însă, în țările socialiste mai ales, organizarea științifică a muncii urmărește productivitatea maximă cu efort minim, care să nu prejudicieze cu nimic sănătatea muncitorului, iar salariile sînt de așa natură încît ele asigură un standard ridicat și echitabil de viață pentru întreaga sa familie.

Organizarea științifică a muncii sub unghiul condiției umane, cu scopul de a o face nu numai mai productivă, ci și cît mai adecvată dezvoltării sale multilaterale și armonioase, cuprinde patru mari capitole. Unul este acela al orientării și selecției profesionale, menită să asigure potrivirea optimă dintre vocație și aptitudine, pentru ca muncitorul să găsească în muncă nu numai un mijloc de cîștigare a existenței, ci și principala sa cale de dezvoltare în viață. Al doilea este acela al organizării științifice a uceniciei, pentru ca „omul potrivit la locul potrivit" să învețe cele mai eficiente metode de lucru după cele mai potrivite legi de însușire a lor. Al treilea capitol este acela al organizării procesului însuși de muncă la locul de lucru în așa fel încît, cu minimum de efort, cît mai agreabil cu putință, să se obțină maximum de producție. Aceasta atît în atelier, cît și în birou, precum și în conducerea însăși. În acest mod atingem și pe cel de al patrulea capitol, care se ocupă cu organizarea științifică a întreprinderii însăși. Un al cincilea capitol ar fi acela al desfacerii, dar el privește, printre altele, mai mult psihologia, eventual sociologia reclamei.

Orientarea și selecția profesională

În cazul orientării profesionale, cunoaștem omul și dorim să aflăm meseria cea mai potrivită înspre care să-l îndrumăm. Ea cade, în primul rînd, în seama școlii. În cazul selecției profesionale, cunoaștem meseria din întreprindere și dorim să alegem oamenii cei mai potriviți dintr-un număr mai mare de candidați. Ea cade în seama diverselor întreprinderi, dar este dirijată și de forurile tutelare instituționale.

Taylorismul a judecat potrivirea dintre om și meserie numai din punctul de vedere al condițiilor medicale și al aptitudinilor psihice, cu caracter precumpănitor senzorial și psihomotor. Aptitudinile inteleotuale, anume inteligența și puterea de învățare, apoi aptitudinea matematică și chiar cea tehnică, au fost mai rar luate în seamă.

Cerința pentru aptitudinile simple, cu caracter eminamente senzorial și psihomotor, mai puțin intelectual, a fost proprie industriei în faza ei de mecanizare, cînd mașina a înlocuit brațul de lucru, dar dirijarea ei, foarte simplă și ea, cădea în seama omului, cu o mai bună senzorialitate și reacțiuni prompte.

În general, toate aceste aptitudini simple erau considerate ca fiind predominant ereditare. Potrivirea dintre om și mașină părea astfel să fie numai înnăscută, nu și învățată, elaborată.

Cît privește omul ca atare, anume omul „întreg", care are și caracter și emotivitate, precum și temperament și fire, ba chiar și o familie, el nu a fost băgat în seamă. De fapt, în faza mecanizării, aplicată de întreprinderile particulare, muncitorul interesa numai sub unghiul mîinii de lucru, pe care el era obligat să o vîndă patronului contra unui salariu foarte mic, de multe ori insuficient pentru nevoile sale și ale familiei sale. Sănătatea trupească și sufletească a lucrătorului, satisfacția sa în muncă, nu interesau. Cu atît mai puțin se ocupa patronul de familia muncitorului, de apartamentul său și comunitatea sa de locuit din timpul liber. Relațiile dintre patron și muncitor erau, de fapt, numai comerciale, nu și sociale, cu atît mai puțin umane.

Automatizarea producției a deplasat accentul spre aptitudinile intelectuale, care au ajuns să joace un rol mai mare în cele mai multe dintre meserii. Esențiale, apoi, au devenit și trăsăturile de caracter, cum sînt conștiinciozitatea, cooperarea. Dar funcțiunile intelectuale superioare, trăsăturile de caracter mai ales, sînt și rodul instrucției și educației, nu numai al eredității. În acest mod potrivirea dintre om și meserie este și învățată, deci elaborată nu numai înnăscută. Prin urmare, rolul școlii în orientarea profesională a început să crească. Cît privește organizarea științifică a uceniciei însăși, ea a căzut numai în seama acesteia. Dar la clasă, în acest caz, au fost adăugate și atelierele-școală, care au început să joace un rol tot mai mare. În același timp însă societatea și-a putut satisface și ea nevoile ei, îndrumînd tineretul spre meseriile pe care ea le avea, iar nu spre acelea pe care nu le avea, cum a fost adeseori cazul, cînd orientarea profesională era privită numai dinspre solicitantul la meserie.

Dar, cum spuneam, automatizarea a adus și ponderea deosebită a trăsăturilor de caracter, precum chiar și pe cea de stabilitate emotivă, fire și temperament, care, în anumite condițiuni, devin factorii primi. În meseria de șofer sau aviator, de pildă, timpul de reacțiune joacă un rol foarte mare, deoarece o întîrziere de numai una sau cîteva sutimi de secundă în luarea unei decizii poate fi fatală. Același lucru era adevărat și în cazul laminoristului din vechile condiții de lucru. În schimb, laminarea automată de azi permite toleranțe mai mari de reacțiune, care pot fi satisfăcute de un număr mai mare de oameni. În același timp însă ea cere o constanță deosebită în modul de reacțiune, pe care o poate avea numai omul cu mare răbdare și conștiin-

ciozitate. Aceste trăsături sînt cu totul necesare deoarece laminoristul de azi lucrează în ritm cu oțelăria și furnalul. În adevăr, lingourile sosesc cu regularitate, iar laminarea lor are limite bine determinate în timp. Dacă aceste limite nu sînt respectate cu cea mai deplină conștiinciozitate, atunci lingourile se răcesc, iar laminarea lor cere timp mai îndelungat, făcînd astfel să întîrzie și să se răcească și mai mult lingoul următor. În final, se va ajunge chiar la scoaterea unor lingouri din producție și retrimiterea lor la reîncălzire. Ceea ce, evident, înseamnă nu numai o pagubă mare, ci și o serioasă tulburare a producției. În vechea fază a mecanizării, producția fiecăruia depindea numai de el sau de grupul din care acesta făcea parte. În faza automatizării, totul se petrece sub semnul interconexiunii și, astfel, comportarea lipsită de conștiinciozitate a unui muncitor ar putea dezorganiza munca a sute și mii de alți lucrători. De aceea conștiinciozitatea ajunge să fie cerința primă.

La calea ferată, de asemenea, conștiinciozitatea impiegatului de mișcare este mai importantă decît timpul de reacțiune al mecanicului de locomotivă. La rîndul său, mecanicul însuși trebuie să respecte cu cea mai deplină conștiinciozitate consemnele date. De aceea nu este de mirare că cele mai dezastruoase accidente la calea ferată au fost produse nu de lipsa timpului minim de reacțiune, ci de lipsa de conștiinciozitate.

Dar modul de îndeplinire a datoriei în asemenea condițiuni exigente depinde nu numai de aptitudini și conștiinciozitate, ci și de liniștea sufletească a muncitorului, dependente amîndouă atît de stabilitatea sa emotivă, de temperamentul și firea sa, cît și de condiția materială și social-culturală a familiei sale, de lipsa sa de griji. Prin urmare, trebuie considerați și acești factori, care se leagă foarte mult împreună. De aceea, în orînduirea socialistă, relațiile dintre muncitor și întreprindere nu mai sînt numai comerciale, cum a fost și încă este cazul în structura economică burgheză, în care patronul se ocupă numai de interesele sale, nu și de nevoile și de grijile angajaților, ci ele sînt și de ordin social-uman și cultural. Ele urmăresc să pună muncitorul și familia sa în afara grijilor, pe de o parte, și să-i dea satisfacție în muncă, pe de altă parte.

În atari condițiuni, însăși opera de orientare și selecție profesională este făcută sub unghiul întregii condiții umane, care privește atît candidatul, cît și nevoile societății, precum și dezvoltarea lor.

Organizarea științifică a uceniciei

Pentru rațiuni îndeajuns de cunoscute, egalizarea producției și productivității muncii cu cele din țările cu veche tradiție industrială constituie problema de bază a economiei noastre naționale.

În acest scop însă avem nevoie nu numai de aceleași mașini și același utilaj tehnic, ci și de o pregătire școlară și profesională, pe care structura social-politică a orînduirii socialiste o cere și o face posibilă.

„Învățămîntul profesional și tehnic — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea ținută la Conferința Națională a cadrelor didactice din 6—7 februarie 1969 — nu se dezvoltă în pas cu cerințele economiei, atît datorită unor deficiențe în activitatea Ministerului Învățămîntului, cît și lipsei de preocupare dovedită în acest sens de o serie de ministere economice. Creșterea de aproximativ 5 ori față de anul 1938 a numărului de elevi ai școlilor profesionale și tehnice n-a putut face față ritmului rapid de dezvoltare a industriei, care, în această perioadă și-a sporit producția de aproape 14 ori și a cunoscut un intens proces de modernizare. Slaba dezvoltare a învățămîntului profesional și tehnic s-a resimțit în producția materială, a făcut ca sectoare importante — construcția

de mașini, chimia și altele — să ducă lipsă de muncitori de înaltă calificare, de cadre medii de specialitate. Această stare de lucruri are repercusiuni negative asupra eficienței și rentabilității unor întreprinderi, asupra productivității muncii și folosirii capacităților de producție, asupra realizării în termenele planificate a parametrilor proiectați la o serie de obiective industriale".

În lumina acestor judicioase aprecieri, rezultă că învățămîntul tehnic trebuie, de fapt, să meargă nu numai mînă în mînă cu dezvoltarea impetuoasă a industriei, ci să anticipe această dezvoltare pe o perioadă viitoare de 4—7 ani, deoarece învățămîntul cuprinde nu numai clasa ultimă, care anul următor intră în producție, ci și clasele celelalte, care vor intra în producție numai după 2—3 ani, în cazul învățămîntului tehnic inferior, și după 5—7 ani, în cazul învățămîntului tehnic mediu, clădit pe cel inferior.

Această cerință a fost de fapt satisfăcută, dar numai în cadrul învățămîntului tehnic superior. În adevăr, avem azi un număr satisfăcător de ingineri, dar unii dintre ei ocupă poziții a căror răspundere ar putea fi asumată de subingineri, iar uneori chiar numai de absolvenți ai învățămîntului tehnic mediu. În schimb avem încă nevoie de muncitori calificați și mai ales de tehnicieni cu pregătire medie.

Dar atît învățămîntul tehnic inferior, cît și cel mediu, nu se desfășoară numai teoretic, ci și practic. El nu se desfășoară numai în clasă, ci și în atelierele-clasă. Accentul de greutate cade, de fapt, pe pregătirea practică din aceste ateliere, care tocmai de aceea trebuie foarte bine utilate. Ele, de asemenea, trebuie să aibă programe analitice bine elaborate. Selecția elevilor pentru școlile practice trebuie făcută, în primul rînd, sub unghiul aptitudinilor intelectuale și manuale, cerute de activitatea din aceste ateliere.

Restructurarea și perfecționarea profesională a muncitorilor este, desigur, și ea posibilă, dar fără a obține rezultate pe deplin satisfăcătoare, cu putință numai în cazul ucenicului care învață meseria în condițiuni raționale de la început.

În spirijinul acestei restructurări intervine, fără îndoială, și seriozitatea concepției de viață a muncitorului venit de la sate pentru a-și face un rost mai bun în viață la oraș.

Precum mai intervine, atît în cazul ucenicului, cît și în acela al muncitorului, dreptatea orînduirii socialiste, în care antagonismul dintre capital și muncă specific societății capitaliste a fost lichidat.

În țara noastră au fost create toate condițiile ca printr-o organizare științifică a ucenicie viitorilor muncitori să egalizăm și chiar să depășim productivitatea muncitorilor din țările cu o mai veche tradiție tehnică.

Organizarea științifică a muncii

Organizarea procesului muncii la locul de muncă cuprinde următoarele probleme: raționalizarea mișcărilor, studiul timpului optim, securitatea în muncă, evitarea oboselii, condițiile optime de lumină, aerisire și temperatură, plus alte probleme proprii fiecărei meserii în parte.

Studiind îndeaproape activitatea zidarului, Gilbreth o descompune în 38 mișcări, cu caracter analitic. Încercînd o nouă restructurare a lor în raport cu reorganizarea materialului și uneltelor de lucru, el reduce această activitate la 16 boi mișcări, obținînd astfel mai mult decît o dublare a randamentului pe ora de lucru. La temelia restructurării stă principiul eliminării oricărei mișcări inutile, structurarea cît mai ritmică, în raport cu materialul și uneltele de lucru, a noilor mișcări și apoi, desigur, introducerea unor pauze mai mici, dar mai dese, de refacere a forțelor.

Noile mașini unelte sînt de fapt construite în raport cu atari mișcări raționalizate, care

satisfac principiul randamentului maxim cu efort minim. Dar, în acest caz, mașina însăși este construită și în raport cu structura biopsihică a muncitorului, în așa fel ca acesta să nu fie o simplă anexă a ei, ci un colaborator al ei și viceversa. O importanță deosebită în această organizare a mișcărilor prezintă simetria corpului, mișcarea coordonată a celor două mîini și, eventual, folosirea în plus a unui picior.

În ceea ce privește instalația tehnică în ansamblul ei, ea este astfel construită, încît dirijarea producției să cadă mai mult în seama conducerii automate, în care activitatea muncitorului să fie mai redusă. În schimb, această activitate solicită aptitudini mai mult intelectuale și trăsături morale de caracter decît mișcări de ordin psihomotor, declanșate de stimulenți senzoriali.

Cum ritmul noilor mișcări este destul de insistent, din două în două ore, uneori chiar din oră în oră, este necesară o pauză de 5—10 minute, pentru ca muncitorul să-și poată reface echilibrul organic al corpului și să aibă relaxarea cuvenită.

În munca la bandă însă acest lucru nu e cu putință. De aceea se acordă o singură pauză mai lungă, în care muncitorul și mănîncă.

În preajma primului război mondial Uzinele *Zeiss* au redus timpul de lucru zilnic de la 8 la 7 ore, dar randamentul nu a scăzut, ci a înregistrat o ușoară creștere. Prin urmare, randamentul muncii nu este o funcțiune automată a timpului de lucru, deoarece prezența oboselii poate schimba foarte mult această funcțiune. De aceea uzinele din acea vreme, care cereau ziua de 10 și chiar 12 ore de lucru, făceau de fapt o mare greșeală. Biroul Internațional al Muncii, organizat după primul război mondial în cadrul Ligii Națiunilor, a legiferat principiul celor trei 8 ore de lucru, urmînd ca alte 8 ore să fie acordate odihnei și cultivării. În plus rămîneau cele 8 ore de somn. Condițiile automatizării de azi promit ziua cu 5 ore de muncă și săptămîna cu 5 zile de lucru. În acest mod problema timpului minim de lucru nu se mai pune, iar munca, pe de altă parte, va deveni tot mai intelectuală și, astfel, în acord cu dezvoltarea multilaterală și armonioasă a structurii biopsiho-sociale și culturale.

În trecut accidentele de muncă, de asemenea, au fost în număr foarte mare. Azi ele sînt incomparabil mai reduse deoarece sînt utilizate mijloace adecvate de întîmpinare a lor.

În ceea ce privește lumina, aerisirea, temperatura constantă și potrivită, ele, de asemenea, sînt sub stăpînirea omului și de așa natură încît munca să fie cît mai plăcută. Luat în considerare este de altfel și cadrul cît mai estetic în care se muncește.

Singurul element supărător, care aduce omului o stare de tensiune, este numai monotonia muncii mecanizate și automatizate, pe de o parte, și faptul că ritmul ei este impus de mașini și utilajul tehnic nu de om. Dar cum timpul de lucru zilnic va fi în curînd redus sub 8 ore, anume la cel mult 6 ore, tensiunea, *stressul*, ce apare din impunerea ritmului de muncă, la fel ca și efectele monotoniei, vor fi tot mai mult diminuate.

Pe de altă parte, trebuie observat faptul că monotonia muncii are și reversul de a lăsa fantezia muncitorului mai liberă. De aceea, majoritatea muncitorilor invitați să schimbe zilnic sau săptămînal natura muncii, au preferat aceeași activitate, nu variația.

O importanță deosebită are, firește, salariul, care trebuie să fie nu numai satisfăcător pentru nevoile muncitorului și ale familiei sale, ci și în raport cu randamentul celorlalți tovarăși de muncă. Salariul în acord a adus și rezolvarea acestei condiții din urmă, cerută de egalitatea dintre faptă și răsplată.

Precum la fel de important este și modul cum lucrătorul își petrece timpul liber în comunitatea de locuit.

Importante sînt, de asemenea, relațiile dintre muncitor și personalul de conducere, care trebuie bazate pe raportul ierarhiei de valoare în uzină și pe acela al egalității ca oameni în afara uzinei.

O seamă de gînditori, cu formație mai mult umanistă, au criticat foarte mult monotonia muncii industriale mecanizate și stressul, pe care îl aduce ritmul tehnic. O satiră a acelorași „racile", cum s-a spus, este cuprinsă și în filmul lui Chaplin, *Timpuri noi*, plus altele ale lui René Claire etc. Dar toți acești gînditori au uitat că munca în sînul naturii nu e numai în zilele cu soare și temperatură potrivită, ci și în zilele cu temperatură prea ridicată și mai ales prea scăzută sau în alte condiții neprielnice. De aceea, deocamdată, nu de la oraș „fuge" lumea la țară, ci invers, iar țările nedezvoltate caută și ele să intre cît mai de grabă în producție mecanizată și automatizată, care permite un standard de viață încincit și înzecit mai ridicat. Prin urmare, în această privință „alegerea" omenirii este făcută. În timpul liber apoi, care este tot mai lung și cu mijloace de dezvoltare multilaterală și armonioasă foarte satisfăcătoare, efectele monotoniei și ale stressului pot fi pe deplin anulate.

De aceea, după cel de al doilea război mondial, accentul din critica civilizației industriale occidentale a trecut pe obișnuința de a cumpăra toate pe de-a gata, comercializînd totul, inclusiv distracțiile sau reîntoarcerea în sînul naturii cu automobilul etc. — „Avem o so-cietate de consum, nu de dragoste", spune Marcuse.

Dar problema critică sau atît de critică, după modesta noastră părere, nu este această societate de consum, ci faptul că, chiar în SUA, deocamdată, nu se poate bucura de ea decît o treime, cel mult o jumătate din populație, așa cum arată Gunnar Myrdal și Gallagher. În consecință, problema cea mai de seamă, urgentă și emergentă, este în primul rînd generalizarea posibilităților de consum satisfăcător pentru toți oamenii și toate popoarele din lume, pentru care orînduirea socialistă luptă.

Că înțelegerea dintre oameni și popoare și conviețuirea lor pașnică au nevoie și de dragoste, cum spune Marcuse, sîntem de acord. Dar omenirea de azi este și mai mult însetată după dreptate, fără de care libertatea nu e cu putință. Precum ea are nevoie și de bunăstarea materială și spirituală, pe care numai aplicarea științei la producție o poate aduce. Însă, aplicarea științei, desigur, nu trebuie făcută numai în domeniul tehnic, așa cum a fost cazul pînă în preajma primului război mondial, ci ea trebuie aplicată și la condiția umană a muncii, pentru care tot de la primul război omenirea luptă mereu.

Organizarea științifică a întreprinderii

O întreprindere industrială este o instalație tehnică, cu o seamă de mașini, pe de o parte, și o structură de relații umane de organizare și planificare, cu caracter afinitar, complementar, ierarhic și evolutiv, pe de altă parte. În consecință, în seama conducerii cade atît utilarea, cît și structura relațiilor de colaborare, precum, desigur, și procurarea materiei prime și apoi desfacerea produselor confecționate. Condiția umană intervine în structura relațiilor, care trebuie organizată pe bază de competență și dreptate, cu evitare de goluri sau surplusuri. Ea, de asemenea, intervine în desfacere, care are nevoie de reclame pentru a face produsele cunoscute.

Relațiile afinitare de muncă intervin în interiorul echipei de muncă, în munca în regie mai ales. Cele complementare sînt dictate de diviziunea muncii, pe care relațiile ierarhice, de conducere, le integrează. Organizarea acestor trei categorii de relații trebuie apoi să prevadă și viitorul, care cade în seama planificării, subordonată direcției.

Inginerul de atelier are aproximativ 85% atribuții tehnice și 15% atribuții umane, de

organizare a relațiilor afinitare și complementare de muncă.

În schimb, directorul întreprinderii are aproximativ 85% atribuții economice și social-umane, atribuțiile sale tehnice fiind doar de aproximativ 15%.

În trecutul relativ scurt al industriei s-au perindat trei tipuri de conducători.

Primul a fost acela de autoritate, împrumutat din domeniul politic al vremii, definit atît prin inteligență, dar nu și competență, precum și prin „pumnul în masă". De cele mai multe ori el a fost patronul însuși.

Creșterea uriașă a utilajului tehnic și de mașini a adus conducerea tehnocrată a inginerului, pe care Wilbur atît de mult a omagiat-o în momentul cînd a susținut a doua candidatură a lui Herbert Hoover la președinția Statelor Unite ale Americii, considerînd că numai un inginer poate desăvîrși structura social-politică a unei țări, pentru ca oamenii să se bucure de bunăstarea pe care industria, de ingineri condusă, o aduce. Dar economia Americii, de Hoover dirijată, s-a dovedit foarte curînd un dezastru, chiar și pentru băncile din Wall Street, nu numai pentru numărul șomerilor, care ajunsese la o treime din totalul muncitorilor.

Pentru a face față acestei uriașe crize, necunoscute în istoria Americii, Fr. D. Roosevelt s-a înconjurat nu numai de o seamă de economiști reputați, profesori la universitate, iar nu directori la băncile din Wall Street, ci a strîns în jurul său și o seamă de buni organizatori ai relațiilor umane, inaugurînd astfel un al treilea tip de conducere, *organizatorul*, nu *tehnocratul* tip Hoover, sau *dictatorul* din trecut.

Insuficiența conducerii tehnocrate în domeniul relațiilor umane a fost arătată încă de Max Weber, dar în faza actuală de aplicare a științelor sociale la organizarea și planificarea relațiilor umane, desuetă a devenit și personalitatea charismatică, de care el vorbește, chiar dacă ea realiza, cel puțin *post facta*, disciplina liber consimțită, pe care dictatorul a disprețuit-o, iar tehnocratul n-a știut cum să o obțină. Cît privește „managerul" lui Burnham, el este un amestec de tehnocrat și demagog, iar nu un organizator propriu-zis, care nu uită nici o clipă că, în definitiv, condiția primă a organizării, în industrie cel puțin, este tot producția, menită să aducă bunăstarea materială și spirituală. În schimb, o conturare îndeajuns de bine făcută a conducătorului prin disciplina liber și chiar cu drag consimțită, realizată pe bază de organizare social-umană plus productivitate, este aceea din cartea lui Rockeach, *Minte închisă și deschisă*. Cum se poate aprecia din însuși titlul cărții, organizarea înseamnă și planificare, dar nu în formula dogmei, ci în aceea a minții deschise, accesibilă la toate inovațiile, care joacă un rol atît de mare în producția contemporană. De aci și schimbarea instalațiilor și mașinilor la intervale mult mai scurte ca în trecut.

Dar conducerea organizatorului este prin definiție colectivă, nu de unul singur. Cu alte cuvinte, ea se desfășoară cu ajutorul consilierilor, pe de o parte, și prin cooperarea cu subalternii, pe de altă parte. Consilierii sînt indispensabili, deoarece directorul nu poate acoperi cu competența sa toate aspectele organizării, iar în actuala mărime a întreprinderilor dispozițiile sale nu mai sînt directe la locul de muncă și producție, ci prin intermediul treptelor ierarhice intermediare. În consecință, alegerea consilierilor competenți, pe de o parte, și a subalternilor cît mai executivi, pe de altă parte, este condiția primă a puterii sale de conducere prin organizare. Definirea răspunderii în colaborare și conducere este în orice caz condiția primă a organizării eficiente. Scopul muncii colective este acela de a crește eficiența deciziilor în vederea productivității maxime. Adevăratul organizator este și un conducător, în stare să-și asume răspunderi firește cu gîndul numai la interesele societății, nu la propria sa persoană, de ale cărei interese trebuie să facă abstracție.

CAPITOLUL XVI
Condiția umană în clinică

Condiția umană normală din familie, școală și meserie se găsește sub semnul sănătății și onestității. Condiția anormală din clinică și justiție este sub stăpînirea bolii și a acțiunii antisociale.

Dar așa cum integrarea în societate, onestă și sănătoasă, nu depinde numai de structura psihologică, ci și de infrastructura biologică și suprastructura socială din epoca de cultură dată, la fel și eșecul acestei adaptări și integrări, care duce la boală sau infracțiune, este produsul acelorași factori.

În medicina clasică s-a vorbit doar de boli. În medicina contemporană se vorbește de *boli* care se *individualizează* după bolnav, se *socializează* după familia, profesiunea, clasa și națiunea sa și îmbracă haina *culturii* de la epoca dată, prin care se exprimă. În adevăr, unele au fost bolile în cultura patriarhală, cu caracter pastoral și agricol și destul de diferite sînt acelea din civilizația noastră industrială. Deosebite, de altfel, sînt în bună parte și cauzele, precum și simptomele. În consecință, la studiul anatomic și fiziologic al bolii, pe care diagnosticul și tratamentul se bazează, trebuie adăugat, pe de o parte, studiul biochimic și biofizic, iar pe de altă parte, cel psihologic, sociologic și antropologic.

Acțiunea factorilor psihici, sociali și culturali asupra bolilor a fost recunoscută mai întîi în cazul maladiilor mintale, în care rolul acestor factori este cel mai mare. De aceea primele laboratoare de psihologie medicală au apărut în cadrul clinicilor de psihiatrie, inaugurate fiind de Kraepelin însuși. Azi însă, acțiunea factorilor neorganici este recunoscută și în domeniul bolilor somatice, chiar dacă în cazul lor rolul acestor factori este mai redus. De aceea, în zilele noastre, laboratoarele de psihologie medicală au apărut și în clinicile de boli interne, ca și în cele de obstetrică și ginecologie, apoi de chirurgie, oncologie, ftiziologie, dermatologie și, desigur, cu atît mai mult în cele de neurologie, care se întretaie cu cele de psihiatrie.

Psihodiagnosticul

Psihodiagnosticul sau examenul structurii psihice completează biodiagnosticul și se întregește cu sociodiagnosticul condiției familiale, școlare, profesionale, matrimoniale a bolnavului de la epoca de cultură dată. Primul cade în seama medicului, care completează examenul său clinic și de laborator medical, cu cel biochimic și biofizic, pe de o parte, cu cel psihologic și social-cultural, pe de altă parte.

Psiho-socio-diagnosticul, cu atenție la etapa de dezvoltare a culturii, interesează în majoritatea bolilor, în cele mintale totdeauna.

În psiho-socio-diagnostic importantă este atît stabilirea coeficientului de inteligență, aptitudini și vocație, cît și examinarea trăsăturilor fundamentale de caracter, emotivitate, temperament și fire, precum și raportul dintre con-

ştiinţă şi inconştient, pe de o parte, dintre conştiinţă şi conduită, pe de altă parte.

Înaintea primului război mondial, examenul inteligenţei era făcut cu testele Binet, iar între cele două războaie mai des aplicate au fost testele Terman, elev al lui Binet, care face o elaborare mai detaliată şi aprofundată a metodelor maistrului său. Adaptarea lor la noi în ţară a fost făcută de Fl. Ştefănescu-Goangă. După cel de al doilea război mondial mai folosite au fost testele Wechsler, originar din ţara noastră.

Caracterul este estimat cu ajutorul fişei de observaţie psiho-pedagogică în şcoală şi cu acela al fişei de observaţie psiho-socială din profesiune.

Emotivitatea este mai frecvent examinată cu chestionarul de stabilitate emotivă, elaborat de Woodworth şi perfecţionat apoi de Bernreuter şi Thurstone. O adaptare a acestui chestionar au făcut Ştefănescu-Goangă, A. Roşca şi S. Cupcea. Un chestionar de stabilitate emotivă şi reactivă pentru muncitorul din fabrică a fost elaborat de autorul acestor rînduri . . . Chestionare mai complete şi bine verificate sînt azi acelea ale profesorului Guilford şi al colaboratorilor săi de la Universitatea din Los Angeles şi cel multifazic de la Universitatea din Minnesota. Un alt chestionar de stabilitate emitivă a fost elaborat de filiala din Cluj a Institutului de Ştiinţe Pedagogice.

Dar atît testele, cît şi fişa de observaţie, precum şi chestionarele, examinează numai conştiinţa şi conduita deschisă. De aceea ele prezintă omul aşa cum el se crede şi mai ales aşa cum el se doreşte să fie pe plan conştient şi în raport cu semenii. Ele nu pătrund nici în adîncimea inconştientului şi nici în discrepanţa dintre conştiinţă şi conduită.

Testele proiective încearcă tocmai acest lucru pentru a sesiza atît conflictele dintre Sine, Eu şi Supra-Eu, cît şi pe acelea dintre Natură, Rol, Mască.

În testele de performanţă, în fişa de observaţie şi în chestionare interesează conştiinţa şi conduita deschisă. În testele proiective interesează inconştientul şi conduita închisă. Primele se preocupă de ceea ce spune, eventual face, individul însuşi. Celelalte se preocupă de ceea ce el ascunde, fără să-şi dea seama. Prinderea acestor gînduri, aspiraţii şi fantezii sub- sau in-conştiente este făcută prin analiza modului cum *introiectăm* lumea în noi, iar pe noi ne *proiectăm* în ea. De aci şi numele testelor.

În testele Binet, de pildă, apare o faţă omenească, din care lipseşte nasul sau gura etc., pe care subiectul examinat trebuie să le completeze sau să spună care sînt. În testele Rorschach, Murray sau Szondi apar doar pete de cerneală, eventual anumite scene, iar subiectului examinat i se cere să spună ce vede el în ele. Omul sănătos va constata realitatea, spunînd că vede doar pete de cerneală. Eventual va descrie pur şi simplu oamenii şi obiectele din scenă. Bolnavul mintal însă nu e preocupat de această reflectare obiectivă a situaţiei reale date, ci va *proiecta* în ea toate durerile şi aspiraţiile sale, temerile şi idealurile sale, mai bine zis conflictele sale. Don Quijote se luptă cu morile de vînt, în care vede duşmani. Duşmani va vedea în petele de cerneală sau oricare faţă omenească bolnavul care suferă de mania persecuţiei. Paranoicul va vedea posibilitatea măririi sale. Neuroticul de anxietate va vedea balauri, care-i ameninţă viaţa. Istericul va confabula poveşti de dragoste etc.

Testele Rorschach valorifică numai descrierea. Beck adaugă şi exprimarea cantitativă a rezultatelor, atît cît ea e posibilă. În acelaşi sens, deci atît pe bază de descriere, cît şi de metrică, sînt aplicate şi testele Murray, Rosenzweig, Szondi etc.

Dar la conflictele din adîncimea inconştientului, care privesc relaţiile dintre Sine şi Supra-Eu, putem ajunge numai prin analiza viselor. În această privinţă lucrarea lui Freud, *Interpretarea viselor*, este neîntrecută pînă azi, cu toate unele exagerări ale ei. Utilă a fost şi cartea lui N. Vaschide, dar ea abordează mai

mult visele provocate experimental, care reflectă trăiri de suprafață psihică, nu din adîncimea inconștientului ei. Azi există o seamă de institute de analiză a viselor, în care tehnica înregistrării și interpretării este tot mai bine pusă la punct. O psihanaliză a unui vis, făcută de Freud însuși, a apărut în lucrarea noastră, *Psihologie și Literatură*.

Atît testele de performanță, fișa de observație și chestionarele, cît și testele proiective și analiza viselor, trebuie coroborate în interviul cu bolnavul însuși.

Sociodiagnostic

Dar majoritatea tulburărilor nu sînt atît conflicte interioare, care tulbură disciplina psihologică a stăpînirii de sine în raport cu propriile vederi ale insului despre sine însuși, ci conflicte exterioare, care tulbură disciplina sa socială, anume adaptarea și integrarea sa socială. De aceea, a doua cale de diagnosticare a bolii este studiul condiției umane în familie, școală, profesiune și căsătorie. Sociodiagnosticul se ocupă cu tulburarea acestor relații sociale, care se manifestă, în primul rînd, în raporturile dintre conștiință și inconștient, pe de o parte, între conduita superioară și inferioară, pe de altă parte. În acest scop recurgem nu numai la interviul cu pacientul, ci și la acela cu semenii din familie și profesiune, stabilind și condițiile obiective ale existenței sale în lume. A fost familia, în care pacientul s-a născut, normală sau descompusă?; care a fost standardul său de viață?; dar atmosfera de înțelegere reciprocă, bazată pe iubire? Ce școală, apoi, a făcut, în ce condițiuni și cu ce rezultate? Meseria sa este necalificată, calificată, medie sau superioară? Este el integrat în ea? E fruntaș sau la coadă? Îi asigură ea un standard de viață fără griji sau nu? Cum se înțelege cu soția? Care sînt relațiile lor de dragoste și care este convergența de preocupări și aspirații în gospodărie? Are copii, îi poate crește în condițiuni mulțumitoare, asigurîndu-le hrana, îmbrăcămintea, școlarizarea?

Iată atîtea întrebări care definesc rostul și existența omului în lume, la care trebuie să răspundem pentru a decide dacă pacientul este sănătos și onest ori bolnav sau înclinat spre infracțiune.

Nivelul cultural de la epoca dată

În Evul Mediu, delirul și halucinația la fel ca și confabulația, priveau cu precădere îndrăcirea, care era socotită și cauza bolii.

În etapa civilizației de azi, cu integrarea profesională în marea întreprindere sau instituția colectivă, delirul, halucinația și mitomania privesc în primul rînd relațiile cu oamenii, mania de persecuție sau megalomanie în raport cu semenii, accidentele de lucru sau circulație.

În una și aceeași etapă de cultură, apoi, altele sînt temele delirului, halucinației, fabulației, proiectării și transferului la păturile de jos, mai stăpînite de gîndirea simplă a simbolurilor și diverselor arhetipuri și altele la pătura cultă, cu mentalitate științifică, ce a înlocuit cu totul pe cea magică, de ordin religios.

O variație asemănătoare găsim și în raport cu specificul culturii de specialitate la una și aceeași treaptă ierarhică de dezvoltare culturală.

În consecință, diagnosticul social trebuie întregit cu cel cultural, care determină atît de mult relațiile dintre medic și pacient. Căci de multe ori bolnavul mintal nu vine la medic numai pentru a căuta un leac, ci și pentru a se bucura de ascultare și înțelegere. În bună parte, de altfel, leacul este tocmai această putere de înțelegere și compasiune, fără de care medicul, în general, psihiatrul, în special, nu-și poate desăvîrși acțiunea binefăcătoare de vindecare.

Psihoterapia

Mijloacele de terapie psihologică merg mînă în mînă cu cele de natură biofizică (hidroterapie, electroșoc), biochimică (farmacologie), biologică (odihnă, exerciții de reîntărire, somnoterapie).

În faza psihiatriei descriptive, ilustrată prin Charcot, terapeutica clasică de liniștire prin calmante și reîntărire prin odihnă și hrană variată și consistentă, era completată numai prin hipnoză, iar mai tîrziu prin sugestie și persuasiune. Cea mai eficientă metodă psihoterapeutică a fost desigur hipnoza, care suprima imediat simptomele și suferința, dar, din păcate, numai temporar și cu durată tot mai scurtă. Aceasta deoarece conflictul însuși, anume complexul, pe care el l-a determinat, nu era nici cercetat, nici vindecat. Cu alte cuvinte, se aplica doar o terapeutică de calmare, dar intervenția chirurgicală, ca să spunem așa, de ordin psihologic și sociologic, nu se făcea. În toate cazurile apoi intervenea și izolarea de conflicte prin internare, precum și ergoterapia, dar numai după ce criza acută a bolii a fost depășită. O expunere a acestor metode apare în lucrarea lui P. Janet, *Medicina psihologică*.

Cum rezultatele cele mai slabe erau în final obținute cu hipnoza, care la început părea cea mai spectaculoasă, cu timpul s-a renunțat la ea aproape complet, ceea ce, poate, a fost o altă greșeală. În adevăr, Babinski și Dubois susțin numai sugestia și mai ales persuasiunea. Dar persuasiunea face apel la rațiune, la judecata obiectivă și realistă. Bolnavului însă îi lipsea tocmai această putere de judecată, care trebuia restabilită.

De aceea Freud a susținut necesitatea chirurgiei însăși, adică psiho-analiza conflictului din inconștient, care a generat boala, conflict care, ca și o tumoare canceroasă, continuă să roadă sănătatea sufletească a bolnavului pînă cînd este identificat și expurgat. El a găsit numai conflictele Oedip, Electra și de castrație. Adler va găsi pe cel de inferioritate. Jung va descoperi pe cele din mentalitatea primitivă, reiterată în educația din unele familii cel puțin. Adler va descoperi apoi și conflictele din școală, iar Jaspers, Minkowski, Binswanger etc. vor identifica pe cele din însăși existența actuală a pacientului în lume, care sînt aproape totdeauna prezente, chiar dacă sînt, în bună parte, generate tocmai de cele din trecut. Conflictele din prima copilărie sînt inconștiente. Cele din existența actuală în lume sînt conștiente, supărător de conștiente. Cele din a doua copilărie sînt atît conștiente, cît și inconștiente. Primele conflicte apoi, cu caracter profund inconștient, sînt aproape numai între Sine, Eu și Supra-Eu. Cele din actualitate sînt, în primul rînd, între Natură, Rol, Mască. Dar identificarea și expurgarea tuturor este necesară. Persuasiunea poate începe numai după aceea. Dar ea, evident, nu ajunge. Trebuie restructurată întreaga natură bio-psiho-socială și culturală a pacientului. Precum trebuie restructurată eventual însăși condiția socială a structurii sale psihice, ceea ce evident, cum vom vedea, este mult mai greu.

Restructurarea trebuie să opereze nu numai în conștient și inconștient, ci și în conduită, așa cum terapia conduitei cere.

Socioterapia

În romanul lui Cezar Petrescu, al cărui subiect este răscoala din 1907, un țăran muncește din greu, aproape peste puterile sale, ca din bruma de economii să poată plăti onorariul medicului pentru consultarea copiilor săi, unii bolnavi de pelagră, alții de tuberculoză. Conform mijloacelor de asistență din vremea aceea, medicul recomandă o hrană substanțială, cu carne, lapte și ouă etc. — „Dar de unde banii ca să cumpăr aceste bunătăți, Domnule Doctor?" — întreabă țăranul.

Cum această asistență, de alt ordin, anume socială nu medicală, doctorul, evident, nu o mai poate acorda, regretatul psihiatru american, H. S. Sullivan, nu a pregetat să meargă la un congres de științe politice și social-economice pentru a solicita o orînduire economică și politică mai dreaptă, care să scape omul de griji și nevoi, cum va spune puțin mai tîrziu președintele Roosevelt, speriat și el de efectele dezastruoase ale șomajului din patria sa.

Dacă maladiile mintale sînt datorite, în primul rînd, conflictelor social-economice — și ele, în adevăr, au în mod predominant aceste cauze — atunci, desigur, vindecarea lor nu poate fi obținută decît prin suprimarea cauzelor însele. Freud a descoperit complexele Oedip și Electra în clasa de huzur, cum a numit Thorstein Veblen pătura celor bogați. Adler, în schimb, a descoperit complexul de inferioritate, determinat de nedreptatea socială. În societatea de consum a lui Marcuse bunăstarea este încă asigurată numai pentru unii, nu pentru cei mulți, care sînt restul. Orînduirea socialistă se luptă să o asigure pentru toți, făcînd astfel nu numai o operă de dreptate socială, ci și de substanțială și eficientă socioterapie, generalizată în masă.

În orice caz, cum majoritatea conflictelor sînt sociale, derivînd în Masca ce ascunde divorțul dintre Rol și Natură, socioterapia trebuie încercată și în interiorul clinicii însăși. Este ceea ce Rogers și Moreno încearcă.

C. R. Rogers o face în clinica sa centrată pe client, cînd pacientul nu este internat, pentru a se evita șocul claustrării, dar vine zilnic pentru o ședință comună cu alți bolnavi, cu care-și discută și analizează împreună atît durerile, deci simptomele, cît și cauzele bolii, anume conflictele probabile. Discuția este sub conducerea psihiatrului, care se străduiește însă să fie mai mult regizorul discuției decît dirijorul ei. Discuția este de două ori utilă. O dată fiindcă, prin comparație reciprocă, necazurile fiecăruia pot fi mai bine lămurite. A doua oară, deoarece o durere împărțită împreună este totdeauna și mai ușoară. Pe de altă parte, apoi, este și ușurarea de a afla că și alții au necazurile tale, poate chiar mai stringente și supărătoare. Dar sub unghiul terapiei, exagerarea necazurilor altora și diminuarea celor personale este și ea binevenită.

La această „ușurare" de necazuri prin discuția „în comun", Moreno adaugă și pe cea „instituțională", mai spectaculoasă și, astfel, poate și mai efecientă, în cadrul unui teatru ad hoc, care, la discuția celor din scenă, adaugă și ascultarea celor din sală, ei înșiși tulburați, dar mai puțin. Dialogurile, trilogurile, tetralogurile etc. consumă astfel nu numai vorbirea discursivă, de ordin conștient, ci și pe cea nediscursivă, a mimicii și pantomimicii, care introduce în structura relațiilor date și inconștientul, ea apelînd și la ochi, nu numai la urechi.

Culturoterapia

O seamă de psihiatri au preconizat, alături de psihoterapie și socioterapie, și culturoterapia, efectuată prin ascultarea muzicii, și a radioului, vizionarea programului de la televizor, lectura revistelor și a cărților etc., pe care massmediile de azi le pun la dispoziția bolnavului cu prisosință pentru a-i crea un climat cît mai plăcut. Dar, această culturoterapie, desigur, depinde și de gradul de școlarizare și cultivare al pacientului. Recomandabilă este și compunerea însăși, a pacientului, fie în domeniul muzicii, fie în acela al artelor plastice ori al literelor. Aceasta pentru persoanele cu instrucție mai deosebită. La fel de avizabilă este munca manuală. În fond, cu efecte terapeutice pozitive este orice act de creație, menit să îndepărteze bolnavul de la conflictele sale, pe de o parte, și să-i redea sentimentul încrederii în propriile sale puteri, pe de altă parte.

Spitalizarea

Spitalele de boli mintale și Clinicile de Psihiatrie sînt încă învăluite de o anumită atmosferă cu caracter mai mult sau mai puțin peiorativ. De aceea asupra asistenței lor binefăcătoare există încă suficientă ezitare, atît din partea bolnavului, cît, chiar și a familiei sale, care acceptă cu greu această recunoaștere oarecum „publică" a unui bolnav mintal în sînul ei.

Multă lume identifică apoi maladiile mintale numai cu crizele iresponsabile de furii, ignorînd faptul că, în fond, cele de anxietate și depresiune sînt mult mai frecvente.

Din aceste motive, internarea bolnavului mintal produce totdeauna un șoc, atît asupra familiei, cît mai ales asupra sa, care la alte temeri și fobii poate adăuga și sentimentul trist că familia însăși vrea să se scape de el.

Nu este mai puțin adevărat că, în ultima vreme, opinia publică s-a schimbat fundamental. O dată fiindcă spitalele de boli mintale devin tot mai mult sanatorii, unele chiar cu regim de pension. În al doilea rînd pentru că la medic bolnavul găsește, în adevăr, înțelegerea pe care în meserie și chiar acasă nu a aflat-o de multe ori. Ceea ce contribuie foarte mult la noul nume bun al acestor așezăminte de însănătoșire.

Din păcate, posibilitățile de internare sînt încă prea puține, iar numărul medicilor față de acela al bolnavilor este încă destul de mic. În mod normal, pentru ca medicul psihiatru să poată face și psiho-socio-culturo-terapie, nu numai bio-terapie, cu metodele biochimice și biofizice incluse, el nu ar trebui să aibă în grijă decît cel mult 8 bolnavi.

În atare condiții de aglomerare, el, evident, este constrîns prin forța lucrurilor să se limiteze aproape numai la tratamentul medical clasic, anume la cel de liniștire, în primul rînd, și la cel de vindecare efectivă, în al doilea rînd.

În ceea ce privește medicamentele de liniștire, noile posibilități farmaceutice de tranchilizare sînt azi cu totul deosebite, înscriind astfel un progres cu totul deosebit.

Nu același lucru se poate însă spune despre medicamentația curativă, cu toate că frumoase progrese sînt înregistrate și în acest domeniu.

Dacă aplicarea șocului electric sau al celui cu insulină duce realmente și la o restructurare a țesuturilor nervoase, prielnică vindecării ori el nu are decît efectul asemănător cataplasmei în reumatism, aceasta este încă o problemă deschisă. Sigur însă este că ambele metode se aplică anual la milioane de pacienți și efectele lor sînt în general bune, iar temerile bolnavului sînt nejustificate deoarece ele, evident, sînt sub deplin control medical și nu se aplică atunci cînd inima sau alt organ le contraindică.

Condiția umană în medicina somatică

Dar condiția umană nu intervine azi numai în bolile mintale, cu caracter precumpănitor psiho-socio-cultural, ci și în cele somatice, cu caracter predominant biologic, deoarece coordonatele psiho-socio-culturale nu lipsesc nici în cazul lor, chiar dacă joacă un rol mai restrîns. În fond, în perspectiva științei de azi, însăși deosebirea dintre mintal și somatic este fundamental schimbată deoarece cele două moduri de prezentare ale vieții sînt sub semnul interconexiunii dialectice și nu al dualismului metafizic, care a stăpînit atît de mult interpretarea științifică a condiției umane din trecut.

O seamă din bolile de inimă pot fi cauzate direct de factori psiho-sociali, cum este pierderea unui copil, pierderea soțului sau soției iubite, eventual chiar și pierderea averii, de care omul se leagă atît de mult în orînduirea burgheză.

Stressul vieții citadine se răsfrînge apoi nu numai asupra inimii, ci și asupra stomacului, generînd gastritele și chiar ulcerele cu caracter nervos. Cancerul însuși poate uneori avea la origine o mare durere sufletească sau dramă socială. Pe baze de „nervi", *aleas* factori psihosociogeni, sînt explicate o seamă de eczeme, care, desigur, nu sînt boli grave, dar foarte supărătoare, atît sub unghi psihologic, cît și social. O tuberculoză, apoi, fără încrederea bolnavului în puterile și rosturile sale în viață, cu greu se vindecă, chiar și cu medicamentele de azi, altfel atît de eficiente.

De aceea dialogul dintre medic și bolnav nu este numai cel de ordin farmacologic sau chirurgical, în care condiția umană a pacientului nu interesează. Ci el trebuie să considere întreaga sa condiție psiho-socio-culturală, care-l ajută atît în diagnostic, precum și în prognostic și terapie. Din aceste atîtea motive, medicul, la fel ca și dascălul, nu e și nu poate fi un simplu „funcționar". Ci el este și trebuie să fie și un „apostol", așa cum însuși jurămîntul lui Aesculap implicit o spune. Secretul marilor clinicieni a fost omenia lor, care e tot așa de importantă ca și competența lor. În ochii bolnavului, ei reprezintă salvarea sa.

CAPITOLUL XVII
Condiția umană în justiție

Procesul penal este o dezbatere dialectică prin definiție, în care apărarea susține interesele acuzatului, procurorul apără normele social-morale ale comunității, iar completul de judecată așază dreapta concluzie.

Judecata este bazată pe depoziția acuzatului, depozițiile martorilor apărării și acuzării și proba materială, pe care avocatul și procurorul le interpretează sub unghiul legii, pe care condiția umană este clădită. Completul de judecată decide asupra sentinței în raport cu legea.

Este vorba, deci, de o dezbatere între oameni, asupra oamenilor, judecată de oameni, în raport cu legile sociale ale comunității constituite în stat de la epoca de cultură dată.

Mărturia

Stabilirea infracțiunii este bazată pe proba materială, proba cu martori și depoziția inculpatului.

Proba materială este, desigur, cea mai relevantă ca valoare de adevăr, dar certitudinea deplină nu o reprezintă nici ea și de aci necesitatea interpretării ei în vederea judecății asupra ei.

Cu atît mai puțin sigure sînt depozițiile martorilor și aceea a acuzatului, asupra cărora plutește totdeauna nu numai lipsa de onestitate și bună credință, deci caracterul incorect, cît și limitele memoriei și inteligenței, precum și echilibrul emotivității, al temperamentului și al firii. Un cuvînt de spus, apoi, au și relațiile dintre conștient și inconștient, pe de o parte, acelea dintre conștiință și conduită, pe de altă parte. Și un cuvînt de spus are și condiția economică și social-culturală, ce le influențează atît de mult. De aci și nevoia de a chema în instanță, pentru buna lor interpretare, atît psihiatrul, cît și psihologul și sociologul. Medicul legist avizează, în primul rînd, asupra probei materiale.

Psihologia mărturiei este azi o disciplină îndeajuns de bine consolidată atît în ceea ce privește rezultatele stabilite, cît și interpretarea lor. În lumina rezultatelor obținute este în afară de orice îndoială că fidelitatea și capacitatea de reproducere a memoriei nu sînt niciînd depline, ci ele au o scară ce urcă în medie cel mult la 75—80%, iar în jos pot coborî pînă aproape de zero, după cum e gradul de dezvoltare a memoriei însăși și mai ales gradul de dezvoltare a inteligenței. De aceea debilii mintali nu sînt admiși în instanță în calitate de martori. Însă, capacitatea de reproducere fidelă a evenimentelor nu depinde numai de gradul de dezvoltare a memoriei și inteligenței, ci și de perioada de timp care s-a scurs de la consumarea evenimentului. Precum ea mai depinde de stabilitatea emotivă și reactivă a insului, determinată de sănătatea sufletească, de prezența sau lipsa

diverselor complexe. Și, în sfîrșit, ea depinde de condiția social-culturală. De aceea, depozițiile martorilor, ca și depoziția acuzatului, trebuie interpretate în această lumină bio-psiho-socială și culturală a condiției umane asupra căreia psihiatrul, psihologul și sociologul sînt chemați să avizeze.

Aceasta, desigur, în cazul că martorii și inculpatul, sînt de bună credință. Dar dacă această ipoteză poate fi presupusă ca fiind mai mult sau mai puțin satisfăcută în cazul martorilor, există suficiente rațiuni să credem că în majoritatea cazurilor inculpatul nu este animat atît de stabilirea adevărului, ci de achitarea sa sau cel puțin de obținerea unei pedepse cît mai mici. Prin urmare buna sa credință este practic aproape totdeauna sub semnul îndoielii.

Testarea bunei sale credințe este cu atît mai importantă cu cît uneori lipsește nu numai proba cu martori, ci și cea materială și astfel sîntem în întregime avizați la depoziția sa.

Chemat să avizeze asupra bunei credințe a unui acuzat de omor cu cuțitul, în calitate de psiholog și psihiatru, încă înaintea primului război mondial, K. Jung, a pronunțat în fața presupusului inculpat un număr de 10 cuvinte, cu suficientă pauză între ele, necesitată de interpretarea răspunsului inculpatului, căruia i s-a cerut ca îndată ce aude cuvîntul, să asocieze cît mai în grabă alte cuvinte, cu care se aseamănă sau leagă. S-a înregistrat atît timpul de reacțiune, adică intervalul de timp care trece de la pronunțarea cuvîntului pînă la producerea răspunsului, cît și pulsul, bătăile inimii și respirația, atenție fiind dată și mimicii și pantomimicii. La cuvîntul *casă*, care nu avea nici o legătură cu crima, s-a răspuns cu cuvintele: adăpost, cărămidă, lemn, sufragerie, dormitor etc. La cuvintele *cuțit* și *sînge*, care aveau legătură cu crima, inculpatul s-a grăbit, în mod deosebit, să răspundă imediat, dar cum voia să evite cuvintele *omor* și *cadavru*, timpul de reacțiune a fost totuși foarte lung. Între timp el s-a bîlbîit, fața i s-a crispat și înroșit, pulsul s-a ridicat, bătăile inimii și respirația au devenit mai puternice etc. Tulburarea, în final, a recunoscut-o inculpatul însuși, mărturisind apoi, după un interviu psihanalitic, și crima.

Azi acest experiment de asociere emotivă este foarte bine pus la punct, iar aparatul de înregistrare a modificărilor vasomotorice și a timpului de reacțiune este foarte perfecționat. El face parte din laboratorul de psihologie criminalistică, care a luat ființă pe lîngă organele de anchetă și miliție. Expunerea sa, precum și a celorlalte metode, este făcută de Larson, directorul Laboratorului de Psihologie criminalistică de la Chicago, în cartea sa, *Testul de minciună*.

Dar Jung, cum am văzut, nu s-a mulțumit numai cu experimentul de asociere emotivă, ci a mers și la un interviu de psihanaliză, pentru a stabili gradul de sănătate, de patologie mintală sau de patologie socială.

Interviul psihanalitic poate fi completat cu teste proiective. Relevant poate fi și chestionarul de stabilitate emotivă. Eventual testele de onestitate. De asemenea e util și examenul de inteligență, precum, desigur, și studiul sociologic al cazului, așa cum Sutherland arată în lucrarea sa, *Principii de Criminologie*. Din aceste motive la laboratoarele de psihologie criminalistică au fost uneori adăugate cele de sociologie criminalistică și psihanaliză criminalistică.

Rezultatele examinării medicale, psihologice, psihanalitice și sociologice, desigur, nu constituie ele însele proba juridică, dar ele sînt deosebit de relevante atît pentru organele de anchetă și instrucție, cît și pentru instanța de judecată. Ele pot duce la descoperirea crimei și pot ajuta în mod deosebit la stabilirea cauzelor care au dus la comiterea ei, în lumina cărora trebuie făcută apoi judecata.

Judecata

Dreptul roman pleca de la principiul metafizic al *liberului arbitru,* care făcea ca răspunderea actelor noastre să fie totdeauna deplină. Dar noi nu sîntem numai autorii faptelor noastre, ci și victimele diverselor complexe, care ne-au dus la ele fără voia noastră. De aceea liberul arbitru nu e niciciînd deplin, ci variază, de la zero procente, ale debilului mintal, la cel mult puțin peste 50%, în cazul populației medii și ajunge la 70—80%, în cazul persoanelor cu inteligență și cultură generală superioare, cu caracter foarte bine închegat și cu balanță satisfăcătoare de emotivitate, fire și temperament, la care inconștientul e sub stăpînirea conștiinței, iar conștiința se traduce fidel în conduită. Aceasta sub unghiul *naturii* umane. Sub unghiul condiției social-culturale, dreptul arbitru cît mai înalt presupune, de asemenea, o școlarizare superioară, o profesiune cu răspundere deosebită și, firește, o comunitate socială intrată în veac și clădită pe dreptate.

Dar infractorii nu provin, în general, din populația medie ca standard social-cultural și cu atît mai puțin din cea cu școlarizare și cultură superioară. În majoritatea cazurilor ei provin din populația cu inteligență și cultură inferioară și cu simțul răspunderii familiale și profesionale puțin dezvoltat. Cu alte cuvinte, ei provin din persoane cu conștiința tulburată, deoarece caracterul lor nu este închegat, iar balanța emotivă, de fire și temperament le lipsește. Condiția lor social-culturală, de asemenea, nu-i ajută. De aceea stăpînirea și conducerea lor de sine în raport cu normele sociale și în direcția bunăstării materiale și spirituale nu le este satisfăcător dezvoltată. În acest mod, ei sînt mai mult victimele decît autorii faptelor lor. În structura social-politică burgheză ei sînt adeseori victima condiției lor sociale. Care este, în adevăr, vina lui Jean Valjean din *Mizerabilii* lui Victor Hugo, care fură o pîine fiindcă moare de foame, iar de lucru nu găsește? În iobăgie, oamenii care munceau, dar „li se storcea totul de pe ei", cum spunea Inocențiu Micu Clain în Camera Magnaților, — aveau nu numai *dreptul,* ci și *datoria* de a se răscula. În aceeași situație au fost muncitorii, care și-au apărat drepturile față de exploatarea patronului și în cele din urmă au răsturnat însăși orînduirea burgheză.

Nu este mai puțin adevărat că o societate clădită pe dreptate are *dreptul de a se apăra* împotriva infractorilor de drept comun, chiar dacă liberul lor arbitru e departe de a fi satisfăcător. Pe de altă parte, apoi, trebuie preîntîmpinată recidivitatea infracțiunii pînă la reeducarea infractorului. Precum trebuie dat un exemplu și pentru ceilalți semeni, care încă nu calcă legea, dar au ajuns la punctul de a o călca.

În consecință, sentința nu este dată numai ca o pedeapsă pentru infractor pe principiul egalității dintre faptă și răsplată, ce a caracterizat legea talionului, ci ea este dată și pentru a apăra semenii, care au dreptul la siguranța vieții și intereselor lor, precum și pentru a apăra societatea însăși, făcînd, în același timp, o operă de prevenire a infracțiunii și de oprire a recidivării prin reeducarea infractorului în timpul executării pedepsei.

De aceea, actul de judecată nu se conduce numai după litera formală a legii, ci și după dreptatea pe care ea o apără. Dar această dreptate nu poate fi definită prin elaborarea deductivă a legii dintr-o seamă de principii abstracte, considerate drept axiome, ci numai prin contextul bio-psiho-social și cultural al condiției umane, luată în plenitudinea ei. În adevăr, dreptatea este, cum am văzut, sub imperiul istoriei, determinată de contextul ei economic, social-politic și cultural, iar nu sub acela al unor axiome, invariabile în spațiu și neschimbate în timp. Noua ei interpretare se conturează la Montesquieu, este elaborată în continuare de către Hegel și este determinată cu toată rigoarea de materialismul istoric, așa cum el este definit de Marx.

Pedeapsa

La temelia învățării stă prinderea semnificațiilor pozitive în virtutea legii bunei configurații, întărirea lor prin legea exercițiului și recompenței și eliminarea greșelilor prin legea pedepsei. O pedeapsă, anume una socială, este și cea rostită de lege. Conștiința însăși, de altfel, este știința Binelui și a Răului. Prin urmare liberul arbitru, care să justifice răspunderea, există.

Dar în concepția social-istorică a dreptății din zilele noastre, pedeapsa nu are numai o justificare bio-psihică, ci și una social-culturală. Anume, ea apără semenii și societatea de recidivarea infracțiunii și taie pofta altor amatori de a greși. În același timp apoi pedeapsa pune infractorul în imposibilitate de repetare a infracțiunii pînă la *reeducarea* sa, pentru a fi redat societății. Reeducarea este rațiunea primă ce o justifică. De aceea chiar cei condamnați pe viață nu au ușile eliberării închise, deoarece purtarea corectă pentru o perioadă îndeajuns de lungă, pentru a o putea dovedi în condițiuni de încredere, duce la obținerea grațierii.

În trecut, este cunoscut faptul că unii infractori de drept comun intrau ca hoți de buzunare și apoi ieșeau specialiști în tîlhărie la drumul mare. Cu alte cuvinte, închisoarea era o școală a infracțiunii, nu o readucere a infractorului la înțelegerea corectă a integrării sale sociale.

Înțelepciunea legii din orînduirea socialistă pune însă tot accentul pe reeducare și astfel singura preocupare, care rămîne, este numai traducerea acestui program în faptă. În acest scop însă personalul de pază al penitenciarului și cu atît mai mult cel de conducere trebuie, evident, să aibă pregătirea necesară atît pentru a înțelege natura și condiția umană, precum și pentru îndreptarea ei printr-o condiționare socială just aplicată și un sfat bun, dat cu inima curată.

În această reeducare, baza de la care plecăm este totdeauna disciplina muncii, pentru ca o dată deținutul eliberat, să fie în situația de a-și cîștiga pîinea în mod corect, prin muncă, iar nu în mod incorect, adică prin furt și înșelăciune, pasibile de pedeapsă.

Personalitatea judecătorului

A împărți dreptatea între oameni și a apăra societatea de cei răi, este, desigur, o distinsă și nobilă profesiune, care tocmai de aceea este și foarte exigentă, nespus de exigentă. De aceea Lordul Russell, președintele Curții Supreme de Justiție din Anglia în veacul trecut, cerea judecătorului să fie nu numai un model de competență și deplină imparțialitate în exercițiul funcțiunii, ci îi cerea să fie și un model cu totul exemplar de ținută etică în viața privată, dînd dovadă de sobrietate în toate ocaziile particulare.

În adevăr, judecătorul, mai mult decît profesorul și medicul, nu e sub nici un motiv un simplu funcționar, ci un om cu o excepțională vocație și misiune, aceea de a cîntări dreptatea tot așa de imparțial și exact ca și fecioara legată la ochi, care ține cîntarul justiției în mînă. De aceea inteligența și cultura sa trebuie să fie la înălțime, caracterul său pe deplin închegat, iar balanța de temperament, fire și emotivitate bine asigurată. Condiția sa de existență, apoi, trebuie să-i asigure un trai sobru, dar fără grija nevoilor presante, care totdeauna tulbură judecata și ele.

În concepția orînduirii socialiste asupra justiției, o mentalitate și structură sufletească asemănătoare trebuie să aibă și procurorul și avocatul. Avocatul nu poate urmări dovedirea nevinovăției clientului său cu orice preț sau obținerea unei pedepse mai mici decît se cu-

vine, ci el trebuie să fie în primul rînd un colaborator al instanței de judecată în stabilirea corectă și obiectivă a adevărului. De același adevăr și numai de corecta lui stabilire trebuie să fie animat și procurorul, care reprezintă interesele societății. Societatea nu-i cere să acuze cu orice preț, ci atît cît se cuvine, deci pe măsura faptelor incriminate și în raport cu dorința generoasă a societății, care vede în sentință un mijloc de îndreptare a infractorului și nu o pedeapsă, cu atît mai puțin o răzbunare a ei împotriva infractorului, care nu e numai autor, ci și victimă a propriei sale naturi și condiții bio-psiho-sociale și culturale. În cazul său, colaborarea cu judecătorul este mai bine asigurată. Mai critică rămîne doar colaborarea avocatului, care pentru un onorar mai mare este dispus să apere clientul cu orice preț. Din aceste motive, orînduirea socialistă, în înalta ei înțelepciune, a decis ca onorariile să fie stabilite de instanță și încasate prin colegiul avocaților, iar nu de către avocat direct de la client, fapt pasibil de pedeapsă. Din păcate însă tranzacțiile confidențiale între două persoane interesate să păstreze secretul lor, cu greu pot fi descoperite și cu atît mai anevoios dovedite.

Cum reeducarea infractorului cade în seama personalului de pază și conducere a penitenciarului, o pregătire corectă a lor pentru a avea atît înțelegerea problemei, precum și tăria de caracter de a proceda numai în spiritul legii, și fără a uita de omenie, e necesară. Căci deținutul, firește, își face pedeapsa nu numai sub imperiul legii, ci și la adăpostul ei, care-l apără de abuzuri împotriva sa.

●

În adresa sa către Congresul Internațional de Psihologie din vara anului 1963, ținut la Washington, regretatul președinte Kennedy solicita efortul organizat și susținut al psihologilor pentru a diminua cît mai mult debilitatea mintală. Din nenorocire, îndreptarea ei are limite peste care știința de azi nu poate trece.

În schimb, știința din zilele noastre are posibilitatea de a reduce simțitor atît numărul bolnavilor mintali cît și pe acela al infractorilor din închisori.

În acest scop însă, ea trebuie să acționeze asupra întregii condiții umane, îndreptîndu-și atenția atît asupra individului, anume asupra *naturii* sale, cît și asupra *condiției* sale economice și social-culturale din familie, profesiune și stat.

Oamenii, desigur, pot trăi împreună și ca florile, cum a spus Brâncuși, iar nu ca lupii, cum a afirmat Hobbes. Dar pentru aceasta, trei condițiuni trebuie, în prealabil, îndeplinite: libertatea, dreptatea și bunăstarea.

Însă ele, desigur, trebuie îndeplinite în faptă, nu în vorbă, deoarece Binele e frate bun cu Adevărul.

Din întregirea lor reciprocă naște Frumosul însuși.

Pentru Bine, Adevăr și Frumos au luptat oamenii cu minte bună, sănătoasă și onestă, totdeauna.

Socialismul i-a învățat să lupte împreună.

Prin urmare, lupta însăși trebuie dusă sub semnul condiției umane în completitudinea ei.

Cuprins

Cuvînt înainte 5

PARTEA ÎNTÎI

Teorie și metodă în studiul condiției umane

CAPITOLUL I

Condiția umană 9

Structura psihologică 10
Conștiința și inconștientul 12
Conștiință și conduită 13
Infrastructura biologică 14
Suprastructura socială 15
Structura bio-psiho-socială în evoluție 15
Variația structurii bio-psiho-sociale în evoluție 16
Sănătate, boală și crimă 17
Proba de foc a practicii 18
Sub semnul completitudinii 18

CAPITOLUL II

Știința condiției umane 20

Biologia persoanei 20
Psihologia persoanei 21
Sociologia persoanei 25
Antropologia culturală a persoanei 26
Domeniul științei persoanei 28
Definiția persoanei 28
Definiția definiției 29
Noua definiție a persoanei 31
Conceptul de structură 32
Teoria teoriei sau metateoria 33

PARTEA A DOUA

Sintezele majore ale condiției umane

CAPITOLUL III

Învățarea și inteligența 39

Învățarea 40
1. Legea exercițiului 41

2. Legea efectului sau reîntăririi 41
3. Legea maturizării 42
4. Legea recentivității 42
5. Reflexul condiționat 43
6. Legea bunei forme 43
7. Teoria matematică și logică matematică a învățării 46
8. Teoria ideo-reactivă a învățării 48
9. Învățarea la om 48

Inteligența 49
1. Reflectarea pasivă și activă 51
2. Reflectarea senzorială și rațională 52
3. Drumurile adevărului 53
4. Funcțiunile inteligenței 56
5. Operațiile logice și matematice ale gîndirii 59
6. Factorul general, factorii de grup și factorii specifici 60
7. Gîndirea matematică sau logică 61
8. Inteligența intuitivă și gîndirea rațională 63
9. Inteligența teoretică și practică 64
10. Inteligența verbală, socială și tehnică 65
11. Logica rațională, emotivă și volitivă 65
12. Coeficientul de inteligență 66

CAPITOLUL IV

Motivație și caracter 72

Tendințe și valențe 73
1. Tendințe și valențe biologice 74
2. Tendințe și valențe psihice 75
3. Tendințe și valențe sociale 82
4. Norme, valori și bunuri 83
5. Frica și mînia 84
6. Informație și performanță 86
7. Reflexe, instincte, eu 86
8. Prospectivitate, plan de viață, ideal 87
Stăpînirea de sine a Eului 88
Conducerea de sine a Eului 91
Integrarea socială a Eului 92
Disciplina muncii 94
Factori generali, de grup și specifici 95
Coeficientul de caracter 95

CAPITOLUL V

Emoții și sentimente 97

Explicarea analitică a emoțiilor simple 98
Interpretarea sintetică a sentimentelor superioare 98
Teoria fiziologică a emoțiilor și sentimentelor 99

Teoria bio-psiho-socială și culturală a emoțiilor 100
Emoția, instinct înfrînt 101
Emoțiile, mecanisme de reglare a conduitei 102
Interpretarea vectorială a emoțiilor și sentimentelor. Gen proxim și diferențe specifice 103
Emoții simple și complexe 105
1. Amorul propriu 106
2. Erosul 108
3. Iubirea de copii 109
4. Frica și mînia 110
Emoțiile superioare sau sentimentele complexe 112
Iutendere sau contendere? 113
Funcția de organizare și planificare a Eului în raport cu Lumea 114
Forță-slăbiciune, plăcere-neplăcere, iubire-ură, încredere-neîncredere 115
1. Biotonus-vagotonus 115
2. Psihotonus-vagopsihotonus 116
3. Sociotonus-vagosociotonus 119
4. Încrederea în viață și frica de viață 120

CAPITOLUL VI

Conștiință și inconștient 122

Conștiința subiectului și conștiința obiectului 125
Eul și conștiința de sine 126
Explorarea inconștientului sau psihologia adîncimii 127
Inconștientul biologic 128
Inconștientul bio-psihic ereditar 129
Ereditatea social-culturală 130
Inconștientul automatizat 131
Inconștientul refulat 133
1. Sinele 135
2. Eul 135
3. Supra-Eul 137
Inconștientul frustrat 138
Mecanisme de apărare și travestire 140
Visele 142

CAPITOLUL VII

Conștiință și conduită 144

Natură, Rol, Mască 145
1. Natura 145
2. Rolul social 146
3. Masca 148
Pluralitatea rolurilor sociale 149

CAPITOLUL VIII

Infrastructura biologică a condiției umane 151

1. Infrastructura biofizică 153
2. Intrastructura biochimică 153
3. Infrastructura biologică 154

Temperament și biotip 155
Hippocrat și Galenus 157
Biotipologia lui Kretschmer 158
Biotipologia italiană 166
Biotipologia franceză 167
Cercetările lui Sheldon 168
Concluzii 176

CAPITOLUL IX

Aspectul social al condiției umane 179

Limbajul 180
Familia 184
1. Familia, comunitate de dragoste 185
2. Dragoste și disciplină 185
3. Familia descompusă 186
4. Ordinea nașterii 186

Școala 188
Profesiunea 190
Căsătoria 191
Comunitatea 193
Comunitatea rurală 193
1. Munca 193
2. Comunitatea față-în-față 194
3. Individual-familial 195
4. Conflict cultural sau șalt cultural 195

Comunitatea urbană 196
1. Munca 196
2. Mecanizare și automatizare 196
3. Societate instituționalizată 197
4. Individualism-societalism 197
5. Orașul 198
6. Clasa și națiunea 198

Formele vieții. Atitudinile sociale 200
Dinamica socială 203

CAPITOLUL X

Aspectul diferențial al condiției umane 205

Inter-variație, intra-variație și tipologie 207
1. Dispersiunea bilelor în cutia lui Galton 207
2. Curba de variație 207
3. Profilul psihologic 208

4. Analiza factorială 209
5. Tipologia 209
Ereditatea 209
1. Cercetările lui Mendel 209
2. Cercetările lui Morgan. Teoria genelor și cromozomilor 210
3. Genetica moleculară 213
4. Ereditatea caracterelor dobîndite 215
5. Ereditatea la om 217
Mediul 219
1. Teoria gradientelor lui Child 219
2. Semnificația unor cazuri celebre 220
3. Cercetările asupra geniului 222
4. Cercetările asupra gemenilor, fraților și surorilor 223
Ereditate și Mediu 224
Grupe majore de diferențe individuale 227
1. Sexul 227
2. Rasa 230
3. Cultura 233

CAPITOLUL XI

Aspectul evolutiv al condiției umane 235

1. Diferențiere și integrare 236
2. Structuralizare 237
3. Aspectul cantitativ și calitativ al evoluției 239
Maturizarea și învățarea 240
Funcțiunea copilăriei 242
Copilăria 243
1. Gîndirea copilului 244
2. Jocul 247
3. Sexualitatea infantilă 248
Pubertatea 249
Adolescența 250
Maturitatea 254
Bătrînețea 256
Continuitate în discontinuitate 256
Evoluția culturii 257

CAPITOLUL XII

Aspectul anormal și patologic al condiției umane 259

Sănătate, crimă și nebunie 259
Cauzele bolilor mintale 264
Cauzele acțiunii antisociale 266
Conflictul, cauză universală a crimei și nebuniei 267

1. Conflicte biologice 268
2. Conflicte psihologice 269
3. Conflicte social-culturale 273
4. Conflicte de evoluție 273
Boli organice sau funcționale? 274
Psihopatologia generală 279
A. Aspectul cognitiv al simptomatologiei generale 281
1. Realism-dereism 281
2. Incoerența logică și confuzia mintală 282
3. Discontinuitatea cunoașterii și judecății 283
4. Incompletitudinea cunoașterii și judecății 283
B. Aspectul volitiv al simptomatologiei generale 283
1. Lipsa de adaptare și adaptarea greșită 283
2. Simplificarea planului de viață și regresiunea 284
3. Statornicia și schimbarea 285
4. Insanitatea morală versus morală anormală 285
C. Aspectul emotiv al simptomatologiei generale 285
1. Vagopsihotonia 286
2. Vagosociotonia 286
3. Încrederea și neîncrederea în sine 286
4. Ritmul vieții emotive 287
D. Patologia temperamentului și biotipului 287
E. Patologia conștiinței și conduitei 288
1. Alienarea 288
2. Destrămarea condiției umane 289
3. Regresiunea sau demențierea progresivă 290
Psihopatologia specială 292
Schizofrenia 294
1. Demența simplă 300
2. Hebefrenia 300
3. Catatonia 301
4. Schizofrenia paranoidă 302
5. Paranoia 302
Psihoza maniaco-depresivă 304
1. Mania 305
2. Depresiunea 306
3. Stările alternative 307
Nevrozele 308
1. Teoria lui Charcot asupra isteriei 309
2. Teoria lui Janet asupra isteriei și psihastemei 310
3. Teoria lui Freud asupra nevrozelor 310
4. Teoria lui Adler 313
5. Alte teorii 314
Psihopatiile 315
Delincvenți, infractori și criminali 318
Debilitatea mintală 319

CAPITOLUL XIII

Coeficientul de personalitate 321

Orizontul condiției umane 322
Integrarea orizontului 323
Simetrie și armonie 325
Umanism social-cultural 327
Coeficientul de personalitate 327
1. Multilateralitatea și calitate dominantă 328
2. Integrarea 329
3. Simetrie și armonie 330
4. Condiția social-culturală 331
Coeficient de personalitate pozitiv sau negativ 331
Zarea care se deschide 333

PARTEA A TREIA

Condiția umană aplicată

CAPITOLUL XIV

Condiția umană în școală 337

Procesul învățării 337
Individualitatea elevului 338
Personalitatea profesorului 339
Clasa 340
Comunitatea școlii 340
Notele școlare 341
Orientarea școlară și profesională 342
Societatea de mîine 343

CAPITOLUL XV

Condiția umană a muncii 345

Orientarea și selecția profesională 346
Organizarea științifică a uceniciei 347
Organizarea științifică a muncii 348
Organizarea științifică a întreprinderii 350

CAPITOLUL XVI

Condiția umană în clinică 352

Psihodiagnosticul 352
Sociodiagnostic 354
Nivelul cultural de la epoca dată 354
Psihoterapia 355
Socioterapia 355
Culturoterapia 356
Spitalizarea 357
Condiția umană în medicina somatică 357

CAPITOLUL XVII

Condiția umană în justiție 359

Mărturia 359
Judecata 361
Pedeapsa 362
Personalitatea judecătorului 362
Rezumat în limba engleză 365
Bibliografie 373

REDACTOR: DINU GRAMA
TEHNOREDACTOR: GHEORGHE POPOVICI

COLI DE TIPAR: 24,50
TIRAJUL: 3050 + 35 EX.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI 15 : 5 A BIBLIOTECI MICI 15

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
STR. BRASSAI Nr. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
COMANDA Nr. 332/1973